Abhidhammapiṭake

Vibhaṅgaṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariya-ānandattherena katā

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Tapassānuvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Vibhaṅga-anuṭīkā

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1960

Ṭīkā Series 23

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a   အာ ā   ဣ i   ဤ ī   ဥ u   ဦ ū   ဧ e   ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya   ရ ra   လ la   ဝ va   သ sa   ဟ ha   ဠ ḷa   ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā   ိ = i   ီ = ī   ု ု = u   ူ ူ = ū   ေ = e   ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Khandhavibhaṅga

2. Āyatanavibhaṅga

3. Dhātuvibhaṅga

4. Saccavibhaṅga

5. Indriyavibhaṅga

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mātikā Piṭṭhaṅka

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

16. Ñāṇavibhaṅga

10. Dasakaniddesa

Mātikā Piṭṭhaṅka

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

18. Dhammahadayavibhaṅga

6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāra

Vibhaṅgamūlaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Vibhaṅga-anuṭīkā

1. Khandhavibhaṅga

Mātikā — Piṭṭhaṅka

2. Āyatanavibhaṅga

3. Dhātuvibhaṅga

4. Saccavibhaṅga

Mātikā			Piṭṭhaṅka

16. Ñāṇavibhaṅga

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

Vibhaṅga-anuṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Vibhaṅgamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadasoti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccaṁ, catusaccaṁ passīti catusaccadaso. Satipi sāvakānaṁ paccekabuddhānañca catusaccadassanabhāve anaññapubbakattā bhagavato catusaccadassanassa tattha ca sabbaññutāya dasabalesu ca vasībhāvassa pattito parasantānesu ca pasāritabhāvena supākaṭattā bhagavāva visesena "catusaccadaso"ti thomanaṁ arahatīti. Nāthatīti **nātho,** veneyyānaṁ hitasukhaṁ āsīsati pattheti, parasantānagataṁ vā kilesabyasanaṁ upatāpeti, "sādhu bhikkhave bhikkhu kālena kālaṁ attasampattiṁ paccavekkhitā"ti-ādinā[1] vā taṁ taṁ hitapaṭipattiṁ yācatīti attho. Paramena cittissariyena samannāgato, sabbasatte vā guṇehi īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā "nātho"ti vuccati. **"Saddhamme gāravaṁ katvā karissāmī"**ti sotabbabhāve kāraṇaṁ vatvā puna savane niyojento āha **"taṁ suṇātha samāhitā"**ti. **"Porāṇaṭṭhakathānayaṁ vigāhitvā karissāmī"**ti vā etena sakkaccasavane ca kāraṇaṁ vatvā tattha niyojento āha **"saddhamme gāravaṁ katvā taṁ suṇāthā"**ti.

---

1. Aṁ 3. 9 piṭṭhe.

Ettha ca “catusaccadaso”ti vacanaṁ thomanameva catuppabhedāya desanāya samānagaṇanadassanaguṇena, “aṭṭhārasahi buddhadhammehi upeto”ti ca aṭṭhārasappabhedāya desanāya samānagaṇanaguṇehīti daṭṭhabbaṁ. Yathāvuttena vā niratisayena catusaccadassanena bhagavā catudhā dhammasaṅgaṇiṁ desetuṁ samattho ahosi, aṭṭhārasabuddhadhammasamannāgamena aṭṭhārasadhā vibhaṅganti yathāvuttadesanāsamatthatāsampādakaguṇanidassanametaṁ “catusaccadaso upeto buddhadhammehi aṭṭhārasahī”ti. Tena yathāvuttāya desanāya sabbaññubhāsitattā aviparītataṁ dassento tattha satte uggahādīsu niyojeti, niṭṭhānagamanañca attano vāyāmaṁ dassento aṭṭhakathāsavane ca ādaraṁ uppādayati, yathāvuttaguṇarahitena asabbaññunā desetuṁ asakkuṇeyyataṁ dhammasaṅgaṇīvibhaṅgappakaraṇānaṁ dassento tattha tadaṭṭhakathāya ca sātisayaṁ gāravaṁ janayati, buddhādīnañca ratanānaṁ sammāsambuddhatādiguṇe vibhāveti.

Tattha cattāri saccāni pākaṭāneva, aṭṭhārasa pana buddhadhammā evaṁ veditabbā—“atītaṁse buddhassa bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ, anāgataṁse -pa- paccuppannaṁse -pa-. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivattaṁ, sabbaṁ vacīkammaṁ -pa- sabbaṁ manokammaṁ -pa-. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi aphuṭaṁ, natthi vegāyitattaṁ, natthi abyāvaṭamano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhā”ti.

Tattha **natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthi. **Natthi aphuṭan**ti ñāṇena aphusitaṁ natthi. **Natthi vegāyitattan**ti turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭamano**ti niratthako cittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā natthi. Katthaci pana “natthi dhammadesanāya hānī”ti alikhitvā “natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa, natthi sattiyā”ti likhanti.

1. Dhammasaṅgahe dhamme kusalādike tikadukehi saṅgahetvā te eva dhamme suttante khandhādivasena vutte vibhajituṁ vibhaṅgappakaraṇaṁ vuttaṁ.

Tattha saṅkhepena vuttānaṁ khandhādīnaṁ vibhajanaṁ vibhaṅgo. So so vibhaṅgo pakato adhikato yassā pāḷiyā, sā **"vibhaṅgappakaraṇan"**ti vuccati. **Adhikato**ti ca vattabbabhāvena pariggahitoti attho. Tattha vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte khandhavibhaṅge "pañcakkhandhā rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti idaṁ suttantabhājanīyaṁ nāma. Nanu na ettakameva suttantabhājanīyanti? Saccaṁ, **iti**-saddena pana ādi-saddatthajotakena pakāratthajotakena vā sabbaṁ suttantabhājanīyaṁ saṅgahetvā viññāṇakkhandhoti evamādi evaṁpakāraṁ vā idaṁ **suttantabhājanīyan**ti veditabbaṁ. Atha vā ekadesena samudāyaṁ nidasseti pabbatasamuddādinidassako viya. Tattha nibbānavajjānaṁ sabbadhammānaṁ saṅgāhakattā sabbasaṅgāhakehi ca āyatanādīhi appakatarapadattā khandhānaṁ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto.

Na tato heṭṭhāti rūpādīnaṁ vedayitādisabhāvattābhāvā yasmiṁ sabhāve atītādayo rāsī katvā vattabbā, tassa ruppanādito aññassābhāvā ca heṭṭhā gaṇanesu saṅkhatadhammānaṁ aniṭṭhānaṁ sāvasesabhāvaṁ, na heṭṭhā gaṇanamattābhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Chaṭṭhassa pana khandhassa abhāvā **"na uddhan"**ti āha. Na hi savibhāgadhammehi[1] nissaṭassa atītādibhāvarahitassa ekassa nibbānassa rāsaṭṭho atthīti. **"Rāsimhī"**ti saddatthasahitaṁ khandha-saddassa visayaṁ dasseti. **"Guṇe paṇṇattiyaṁ ruḷhiyan"**ti visayameva khandha-saddassa dasseti, na saddatthaṁ. Lokiyalokuttarabhedañhi sīlādiguṇaṁ nippadesena gahetvā pavattamāno khandha-saddo sīlādiguṇavisiṭṭhaṁ rāsaṭṭhaṁ dīpetīti. Keci pana "guṇaṭṭho ettha khandhaṭṭho"ti vadanti. **Dārukkhandho**ti ettha pana na **khandha**-saddo paññatti-saddassa atthe vattati, tādise pana puthulāyate dārumhi dārukkhandhoti paññatti hotīti paññattiyaṁ nipatatīti vuttaṁ. Tathā ekasmimpi viññāṇe pavatto viññāṇakkhandhoti khandha-saddo na ruḷhī-saddassa atthaṁ vadati, samudāye pana niruḷho khandha-saddo tadekadese pavattamāno tāya eva ruḷhiyā pavattatīti khandha-saddo ruḷhiyaṁ nipatatīti vuttaṁ.

Rāsito guṇatoti sabbattha nissakkavacanaṁ visayasseva khandha-saddappavattiyā kāraṇabhāvaṁ sandhāya katanti veditabbaṁ. "Rāsito"ti imamatthaṁ

1. Sabbasavibhāgadhammehi (Ka)

saddatthavasenapi niyametvā dassetuṁ **“ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho”**ti-ādimāha. Koṭṭhāsaṭṭhe khandhaṭṭhe chaṭṭhenapi khandhena bhavitabbaṁ. Nibbānampi hi chaṭṭho koṭṭhāsoti. Tasmā “khandhaṭṭho nāma rāsaṭṭho”ti yuttaṁ. Yesaṁ vā atītādivasena bhedo atthi, tesaṁ ruppanādilakkhaṇagavasena taṁtaṁkoṭṭhāsatā vuccatīti bhedarahitassa nibbānassa koṭṭhāsaṭṭhena ca khandhabhāvo na vuttoti veditabbo.

Ettāvatāti uddesamattenāti attho. **Cattāro ca mahābhūtā -pa- rūpan**ti evaṁ vibhatto. Katthāti ce? Ekādasasu okāsesu. Iti-saddena nidassanatthena sabbo vibhajananayo dassito. Idañca vibhajanaṁ oḷārikādīsu cakkhāyatananti-ādivibhajanañca yathāsambhavaṁ ekādasasu okāsesu yojetabbaṁ, evaṁ vedanākkhandhādīsupi. Viññāṇakkhandho pana ekādasokāsesu purime okāsapañcake “cakkhuviññāṇaṁ -pa- manoviññāṇan”ti chaviññāṇakāyavisesena vibhatto, na tattha manodhātu manoviññāṇadhātūti vibhajanaṁ atthi. Taṁ pana dvayaṁ manoviññāṇanti vuttanti imamatthaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ **“manodhātu manoviññāṇadhātū”**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Evaṁ pāḷinayena pañcasu khandhesu dhammaparicchedaṁ dassetvā puna aññena pakārena dassetuṁ **“apicā”**ti-ādimāha. **Etthā**ti etasmiṁ khandhaniddese.

1. Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā

2. **Yaṁ kiñcī**ti ettha **yan**ti sāmaññena aniyamanidassanaṁ, **kiñcī**ti pakārantarabhedaṁ āmasitvā aniyamanidassanaṁ. Ubhayenapi atītaṁ vā -pa- santike vā appaṁ vā bahuṁ vā yādisaṁ vā tādisaṁ vā yaṁ kiñcīti napuṁsakaniddesārahaṁ sabbaṁ byāpetvā saṅgaṇhātīti aññesupi napuṁsakaniddesārahesu pasaṅgaṁ disvā tassa adhippetatthaṁ aticca pavattito atippasaṅgassa niyamanatthaṁ **“rūpan”**ti āha. **Yaṁkiñcī**ti sanipātaṁ yaṁ-saddaṁ kiṁ-saddañca aniyamekatthadīpanavasena ekaṁ padanti gahetvā **“padadvayenapī”**ti vuttaṁ.

Kiñca bhikkhave rūpaṁ vadethāti tumhepi rūpaṁ rūpanti vadetha, taṁ kena kāraṇena vadethāti attho, atha vā kena kāraṇena rūpaṁ, taṁ

kāraṇaṁ vadethāti attho. Athetesu bhikkhūsu tuṇhībhūtesu bhagavā āha **"ruppatīti kho"**ti-ādi.

Bhijjatīti sītādisannipāte visadisasantānuppattidassanato purimasantānassa bhedaṁ sandhāyāha. Bhedo ca visadisatāvikārāpattīti bhijjatīti vikāraṁ āpajjatīti attho. Vikārāpatti ca sītādisannipāte visadisarūpuppattiyeva. Arūpakkhandhānaṁ pana atilahuparivattito yathā rūpadhammānaṁ ṭhitikkhaṇe sītādīhi samāgamo hoti, yena tattha utuno ṭhitippattassa purimasadisasantānuppādanasamatthatā na hoti āhārādikassa vā, evaṁ aññehi samāgamo natthi. Saṅghaṭṭanena ca vikārāpattiyaṁ **ruppana**-saddo niruḷho, tasmā arūpadhammānaṁ saṅghaṭṭanavirahitattā rūpadhammānaṁ viya pākaṭassa vikārassa abhāvato ca "ruppantī"ti "ruppanalakkhaṇā"ti ca na vuccanti. Jighacchāpipāsāhi ruppanañca udaraggisannipātena hotīti daṭṭhabbaṁ. Ettha ca **kuppatī**ti etena kattu-atthe rūpapadasiddhiṁ dasseti, **ghaṭṭīyati pīḷīyatī**ti etehi kammatthe. Kopādikiriyāyeva hi ruppanakiriyāti. So pana kattubhūto kammabhūto ca attho bhijjamāno hotīti imassatthassa dassanatthaṁ **"bhijjatīti attho"**ti vuttaṁ. Atha vā **ruppatīti rūpan**ti kammakattutthe rūpapadasiddhi vuttā. Vikāro hi ruppananti. Teneva "bhijjatīti attho"ti kammakattutthena bhijjati-saddena atthaṁ dasseti. Yaṁ pana ruppati bhijjati, taṁ yasmā kuppati ghaṭṭīyati pīḷīyati, tasmā etehi ca padehi padattho pākaṭo katoti. "Kenaṭṭhenā"ti pucchāsabhāgavasena **"ruppanaṭṭhenā"**ti vuttaṁ. Na kevalaṁ saddatthoyeva ruppanaṁ, tassa panatthassa lakkhaṇañca hotīti atthalakkhaṇavasena **"ruppanalakkhaṇena rūpantipi vattuṁ vaṭṭatī"**ti āha.

Chijjitvāti mucchāpattiyā muccitvā aṅgapaccaṅgānaṁ chedanavasena vā chijjitvā. **Accantakhārena sītodakenā**ti atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṁ kappasaṇṭhānaṁ udakaṁ sampattikaraṁ pathavīsandhārakaṁ kappavināsa-udakaṁ viya khāraṁ bhavituṁ arahati. Tathā hi sati pathavī vilīyeyyāti. **Avīcimahāniraye**ti sa-ussadaṁ avīcinirayaṁ vuttaṁ. Teneva **"tattha hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Petti -pa- na hontī**ti evaṁvidhāpi sattā atthīti adhippāyo evaṁvidhāyeva hontīti niyamābhāvato. Evaṁ **kālakañjikādīsupī**ti. **Sarantā gacchantī**ti sarīsapa-saddassa atthaṁ vadati.

Abhisaññūhitvāti ettha samūhaṁ katvātipi attho. **Etena sabbaṁ rūpaṁ -pa- dassitaṁ hotī**ti etena rūpakkhandha-saddassa samānādhikaraṇasamāsabhāvaṁ dasseti. Tenevāha **"na hi rūpato -pa- atthī"**ti.

3. **Pakkhipitvā**ti ettha ekādasokāsesu rūpaṁ pakkhipitvāti attho. Na hi tattha mātikaṁyeva pakkhipitvā mātikā ṭhapitā, atha kho pakaraṇappattaṁ rūpanti.

Aparo nayo -pa- ettheva gaṇanaṁ gatanti etena **atītaṁsenā**ti bhummatthe karaṇavacananti dasseti. Yena pakārena gaṇanaṁ gataṁ, taṁ dassetuṁ **"cattāro ca mahābhūtā"**ti-ādi vuttanti imasmiṁ atthe sati mahābhūtupādāyarūpabhāvo atītakoṭṭhāse gaṇanassa kāraṇanti āpajjati. Na hi atītaṁsānaṁ vedanādīnaṁ nivattanatthaṁ idaṁ vacanaṁ "yaṁ rūpan"ti eteneva tesaṁ nivattitattā, nāpi rūpassa aññappakāranivattanatthaṁ sabbappakārassa tattha gaṇitattā, na ca anāgatapaccuppannākāranivattanatthaṁ atītaṁsavacanena taṁnivattanatoti. Atha pana yaṁ atītaṁsena gaṇitaṁ, taṁ **cattāro ca -pa- yarūpan**ti evaṁ gaṇitanti ayamattho adhippeto, evaṁ sati gaṇanantaradassanaṁ idaṁ siyā, na atītaṁsena gaṇitappakāradassanaṁ, taṁdassane pana sati bhūtupādāyarūpappakārena atītaṁse gaṇitaṁ taṁsabhāvattāti āpannameva hoti, na ca evaṁsabhāvatā atītaṁse gaṇitatāya kāraṇaṁ bhavituṁ arahati evaṁsabhāvasseva paccuppannānāgatesu gaṇitattā sukhādisabhāvassa ca atītaṁse gaṇitattā, tasmā purimanayo eva yutto. Ajjhattabahiddhāniddesesupi tādiso evattho labbhatīti.

Suttantapariyāyatoti pariyāyadesanattā suttassa vuttaṁ. **Abhidhammaniddesato**ti nippariyāyadesanattā abhidhammassa nicchayena deso niddesoti katvā vuttaṁ. **Kiñcāpī**ti-ādīsu ayamadhippāyo—suttantabhājanīyattā yathā "atītaṁ nanvāgameyyā"ti-ādīsu[1] addhānavasena atītādibhāvova vutto, tathā idhāpi niddisitabbo siyā. Evaṁ santepi suttantabhājanīyampi abhidhammadesanāyeva suttante vuttadhamme vicinitvā vibhajanavasena pavattāti abhidhammaniddeseneva atītādibhāvo niddiṭṭhoti.

1. Ma 3. 226, 227, 229; Khu 4. 162 piṭṭhesu.

Addhāsantatisamayakhaṇavasenāti ettha cutipaṭisandhiparicchinne kāle **addhā**-saddo vattatīti "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti[1] ādisuttavasena viññāyati. "Tayome bhikkhave addhā. Katame tayo? Atīto addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhā"ti[2] ettha pana paramatthato paricchijjamāno addhā **niruttipathasutta**vasena[3] khaṇaparicchinno yutto. Tattha hi "yaṁ bhikkhave rūpaṁ jātaṁ pātubhūtaṁ, 'atthī'ti tassa saṅkhā"ti[4] vijjamānassa paccuppannatā tato pubbe pacchā ca atītānāgatatā vuttāti. Yebhuyyena pana cutipaṭisandhiparicchinno **suttesu**[5] atītādiko addhā vuttoti so eva idhāpi **"addhāvasenā"**ti vutto. Sītaṁ sītassa sabhāgo, tathā uṇhaṁ uṇhassa. Yaṁ pana sītaṁ uṇhaṁ vā sarīre sannipatitaṁ santānavasena pavattamānaṁ anūnaṁ anadhikaṁ ekākāraṁ, taṁ eko utūti vuccati. Sabhāga-utuno anekantasabhāvato ekagahaṇaṁ kataṁ, evaṁ āhārepi. **Ekavīthi-ekajavanasamuṭṭhānan**ti pañcachaṭṭhadvāravasena vuttaṁ. **Santatisamaya**kathā vipassakānaṁ upakāratthāya aṭṭhakathāsu kathitā.

Niṭṭhitahetupaccayakiccaṁ[6], **niṭṭhitahetukiccam aniṭṭhitapaccayakiccaṁ, ubhayakiccamasampattaṁ, sakiccakkhaṇe paccuppannaṁ.** Janako **hetu,** upatthambhako **paccayo,** tesaṁ uppādanaṁ upatthambhanañca **kiccaṁ.** Yathā bījassa aṅkuruppādanaṁ pathavī-ādīnañca tadupatthambhanaṁ kammassa kaṭattārūpavipākuppādanaṁ āhārādīnaṁ tadupatthambhanaṁ, evaṁ ekekassa kalāpassa cittuppādassa ca janakānaṁ kammānantarādipaccayabhūtānaṁ upatthambhakānañca sahajātapurejātapacchājātānaṁ kiccaṁ yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ. Tattha uppādakkhaṇe **hetukiccaṁ** daṭṭhabbaṁ, tīsupi khaṇesu **paccayakiccaṁ.** Pathavī-ādīnaṁ sandhāraṇādikaṁ phassādīnaṁ phusanādikañca attano attano kiccaṁ sakiccaṁ, tassa karaṇakkhaṇo **sakiccakkhaṇo.** Saha vā kiccena sakiccaṁ, yasmiṁ khaṇe sakiccaṁ rūpaṁ vā arūpaṁ vā hoti, so **sakiccakkhaṇo**, tasmiṁ khaṇe **paccuppannaṁ.**

6. **Ettakamevā**ti "tesaṁ tesan"ti iminā āmeḍitavacanena abhibyāpanatthena vuttatthameva. "Aparassa aparassā"ti dīpanaṁ **aparadīpanaṁ.**

---

1. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 232; Dī 3. 181 piṭṭhesu.
3. Saṁ 2. 59 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 60 piṭṭhe.
5. Dī 3. 181; Khu 1. 232 piṭṭhesu.
6. Atikkantahetupaccayakiccaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

Pariyesatūti etena pariyesanāya aniṭṭhanāmanivattanassa akāraṇabhāvaṁ dasseti. Kammadosena hi cittavipallāsadosena ca gūthabhakkhapāṇādayo ummattakādayo ca pariyeseyyuṁ diṭṭhivipallāsena ca yonakādayo na ārammaṇassa pariyesitabbasabhāvattā, apariyesitabbasabhāvattā pana etassa aniṭṭhamicceva nāmanti attho.

Sampattivirahatoti rūpādīnaṁ devamanussasampattibhave kusalakammaphalatā samiddhasobhanatā ca sampatti, tabbirahatoti attho. Tato eva taṁ na pariyesitabbanti. Sobhanāni ca kānici hatthirūpādīni akusalakammanibbattāni na tesaṁyeva hatthi-ādīnaṁ sukhassa hetubhāvaṁ gacchantīti tesaṁ saṅgaṇhanatthaṁ **"akantan"**ti vuttaṁ. Tassa tasseva hi sattassa attanā katena kusalena nibbattaṁ sukhassa paccayo hoti, akusalena nibbattaṁ dukkhassa. Tasmā kammajānaṁ iṭṭhāniṭṭhatā kammakārakasattassa vasena yojanārahā siyā. Aṭṭhakathāyaṁ pana **"kusalakammajaṁ aniṭṭhaṁ nāma natthī"**ti idameva vuttaṁ, na vuttaṁ "akusalakammajaṁ iṭṭhaṁ nāma natthī"ti. Tena akusalakammajampi sobhanaṁ parasattānaṁ iṭṭhanti anuññātaṁ bhavissati. Kusalakammajaṁ pana sabbesaṁ iṭṭhamevāti vadanti. Tiracchānagatānaṁ pana kesañci manussarūpaṁ amanāpaṁ, yato te disvāva palāyanti. Manussā ca devatārūpaṁ disvā bhāyanti, tesampi vipākaviññāṇaṁ taṁ rūpaṁ ārabbha kusalavipākaṁ uppajjati, tādisassa pana puññassa abhāvā na tesaṁ tattha abhirati hotīti adhippāyo. Kusalakammajassa pana aniṭṭhassābhāvo viya akusalakammajassa sobhanassa iṭṭhassa abhāvo vattabbo. Hatthi-ādīnampi hi akusalakammajaṁ manussānaṁ akusalavipākasseva ārammaṇaṁ, kusalakammajaṁ pana pavatte samuṭṭhitaṁ kusalavipākassa. Iṭṭhārammaṇena pana vomissakattā appakaṁ akusalakammajaṁ bahulaṁ akusalavipākuppattiyā kāraṇaṁ na bhavissatīti sakkā vattunti. Vipākaṁ pana katthaci na sakkā vañcetunti vipākavasena iṭṭhāniṭṭhārammaṇavavatthānaṁ suṭṭhu vuttaṁ. Tasmā taṁ anugantvā sabbattha iṭṭhāniṭṭhatā yojetabbā.

Aniṭṭhā pañca kāmaguṇāti kasmā vuttaṁ, nanu "cakkhuviññeyyāni rūpāni iṭṭhānī"ti[1] evamādinā iṭṭhāneva rūpādīni "kāmaguṇā"ti vuttānīti?

1. Ma 1. 119; Ma 2. 117; Ma 3. 155; Saṁ 3. 18 piṭṭhesu.

Kāmaguṇasadisesu kāmaguṇavohārato, sadisatā ca rūpādibhāvoyeva, na iṭṭhatā. "Aniṭṭhā"ti vā vacanena akāmaguṇatā dassitāti kāmaguṇavisabhāgā rūpādayo "kāmaguṇā"ti vuttā asive "sivā"ti vohāro viya. Sabbāni vā iṭṭhāniṭṭhāni rūpādīni taṇhāvatthubhāvato kāmaguṇāyeva. Vuttañhi "rūpā loke piyarūpaṁ sātarūpan"ti-ādi[1]. Atisayena pana kāmanīyattā suttesu "kāmaguṇā"ti iṭṭhāni rūpādīni vuttānīti.

Dvīsupi hīnapaṇītapadesu **"akusalakammajavasena kusalakammajavasenā"**ti vacanaṁ **"tesaṁ tesaṁ sattānan"**ti sattavasena niyametvā vibhajitattā, ayañcattho**"tesaṁ tesan"**ti avayavayoge sāmivacanaṁ katvā vuttoti veditabbo. Sattasantānapariyāpannesu kammajaṁ visiṭṭhanti **"kammajavasenā"**ti vuttaṁ. Yadi pana tehi tehīti etasmiṁ atthe **tesaṁ tesan**ti sāmivacanaṁ, visayavisayīsambandhe vā, na kammajavaseneva rūpādīni vibhattāni, sabbesaṁ pana indriyabaddhānaṁ vasena vibhattānīti viññāyanti. Ettha ca pākaṭehi rūpādīhi nayo dassitoti cakkhādīsupi hīnapaṇītatā yojetabbā.

Manāpapariyantanti manāpaṁ pariyantaṁ mariyādābhūtaṁ pañcasu kāmaguṇesu vadāmīti attho. Kiṁ kāraṇanti? Yasmā te ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā, yassa yeva manāpā, tassa teva paramā, tasmā tassa tassa ajjhāsayavasena kāmaguṇānaṁ paramatā hoti, na tesaṁyeva sabhāvato.

Evanti imasmiṁ sutte vuttanayena. Ekasmiṁyeva assādanakujjhanato ārammaṇasabhāvasseva iṭṭhāniṭṭhābhāvato aniṭṭhaṁ "iṭṭhan"ti gahaṇato ca, iṭṭhaṁ "aniṭṭhan"ti gahaṇato ca **iṭṭhāniṭṭhaṁ nāma pāṭiyekkaṁ paṭivibhattaṁ natthī**ti attho. **Saññāvipallāsena cā**ti-ādinā nibbāne viya aññesu ārammaṇesu saññāvipallāsena iṭṭhāniṭṭhaggahaṇaṁ hoti. Pittummattādīnaṁ khīrasakkarādīsu dosussadasamuṭṭhitasaññāvipallāsavasena tittaggahaṇaṁ viyāti imamatthaṁ sandhāya manāpapariyantatā vuttāti dasseti.

---

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.

Vibhattaṁ atthīti ca vavatthitaṁ atthīti attho, aṭṭhakathācariyehi vibhattaṁ pakāsitanti vā. Tañca majjhimakasattassa vasena vavatthitaṁ pakāsitañca, aññesañca vipallāsavasena idaṁ iṭṭhaṁ aniṭṭhañca hotīti adhippāyo. Evaṁ vavatthitassa paniṭṭhāniṭṭhassa aniṭṭhaṁ iṭṭhanti ca gahaṇe na kevalaṁ saññāvipallāsova kāraṇaṁ, dhātukkhobhavasena indriyavikārāpatti-ādinā kusalākusalavipākuppattihetubhāvopīti sakkā vattuṁ. Tathā hi sītudakaṁ ghammābhitattānaṁ kusalavipākassa kāyaviññāṇassa hetu hoti, sītābhibhūtānaṁ akusalavipākassa. Tūlapicusamphasso vaṇe dukkho nivaṇe sukho, mudutaruṇahatthasambāhanañca sukhaṁ uppādeti, teneva hatthena paharaṇaṁ dukkhaṁ, tasmā vipākavasena ārammaṇavavatthānaṁ yuttaṁ.

Kiñcāpīti-ādinā satipi saññāvipallāse buddharūpadassanādīsu kusalavipākasseva gūthadassanādīsu ca akusalavipākassa uppattiṁ dassento tena vipākena ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhataṁ dasseti. Vijjamānepi saññāvipallāse ārammaṇena vipākaniyamadassanaṁ ārammaṇaniyamadassanatthameva katanti.

Apica dvāravasenapīti-ādinā dvārantare dukkhassa sukhassa ca paccayabhūtassa dvārantare sukhadukkhavipākuppādanato vipākena ārammaṇaniyamadassanena ekasmiṁyeva ca dvāre samānasseva maṇiratanādiphoṭṭhabbassa saṇikaṁ phusane pothane ca sukhadukkhuppādanato vipākavasena iṭṭhāniṭṭhatā dassitāti viññāyati.

Heṭṭhimanayoti majjhimakasattassa vipākassa ca vasena vavatthitaṁ ārammaṇaṁ gahetvā "tesaṁ tesaṁ sattānaṁ uññātan"ti[1] ca ādināvuttanayo. **Sammutimanāpan**ti majjhimakasattassa vipākassa ca vasena sammataṁ vavatthitaṁ manāpaṁ, taṁ pana sabhāveneva vavatthitanti abhinditabbatova na bhindatīti adhippāyo. Saññāvipallāsena nerayikādīhipi puggalehi manāpanti gahitaṁ puggalamanāpaṁ **"taṁ taṁ vā panā"**ti-ādinā bhindati. Vemānikapetarūpampi akusalakammajattā kammakāraṇādidukkhavatthubhāvato ca "manussarūpato hīnan"ti vuttaṁ.

---

1. Abhi 2. 2 piṭṭhe.

7. Oḷārikarūpānaṁ vatthārammaṇapaṭighātavasena supariggahitatā, sukhumānaṁ tathā abhāvato duppariggahitatā ca yojetabbā. Duppariggahaṭṭheneva lakkhaṇaduppaṭivijjhanatā daṭṭhabbā. **Dasavidhan**ti "dūre"ti avuttassa dassanatthaṁ vuttaṁ. Vuttampi pana okāsato dūre hotiyeva.

Heṭṭhimanayoti "itthindriyaṁ -pa- idaṁ vuccati rūpaṁ santike"ti[1] evaṁ lakkhaṇato dvādasahatthavasena vavatthita-okāsato ca dassetvā niyyātitanayo. So lakkhaṇokāsavasena dūrasantikena saha gahetvā niyyātitattā **bhindamāno** missakaṁ karonto **gato.** Atha vā **bhindamāno**ti sarūpadassanena lakkhaṇato yevāpanakena okāsatoti evaṁ lakkhaṇato okāsato ca visuṁ karonto gatoti attho. Atha vā lakkhaṇato santikadūrānaṁ okāsato dūrasantikabhāvakaraṇena santikabhāvaṁ bhinditvā dūrabhāvaṁ, dūrabhāvañca bhinditvā santikabhāvaṁ karonto pavattoti **"bhindamāno gato"**ti vuttaṁ. **Idha panā**ti "taṁ taṁ vā pana rūpaṁ upādāya upādāyā"ti idha purimanayena lakkhaṇato dūraṁ okāsato santikabhāvakaraṇena na bhindati bhagavā, na ca okāsadūrato visuṁ karaṇena, nāpi okāsadūrena vomissakakaraṇenāti attho. Kiṁ pana karotīti? Okāsato dūrameva bhindati. Ettha pana na pubbe vuttanayena tidhā attho daṭṭhabbo. Na hi okāsato dūraṁ lakkhaṇato santikaṁ karoti, lakkhaṇato vā visuṁ tena vā vomissakanti. Okāsato dūrassa pana okāsatova santikabhāvakaraṇaṁ idha "bhedanan"ti veditabbaṁ. **Idha pana na lakkhaṇato dūraṁ bhindatī**ti etthāpi vā na pubbe vuttanayena tidhā bhedassa akaraṇaṁ vuttaṁ, lakkhaṇato santikadūrānaṁ pana lakkhaṇato upādāyupādāya dūrasantikabhāvo natthīti lakkhaṇato dūrassa lakkhaṇatova santikabhāvākaraṇaṁ lakkhaṇato dūrassa abhedananti daṭṭhabbaṁ. Purimanayo viya ayaṁ nayo na hotīti ettakameva hi ettha dassetīti bhindamānoti ettha ca aññathā bhedanaṁ vuttaṁ, bhedanaṁ idha ca aññathā vuttanti.

Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 2, 3 piṭṭhesu.

2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā

8. Cakkhādayo pasādā oḷārikamanomayattabhāvapariyāpannā kāyavohāraṁ arahantīti tabbatthukā adukkhamasukhā **"kāyikā"**ti pariyāyena vuttā, na kāyapasādavatthukattā. Na hi cakkhādayo kāyapasādā hontīti. **Santativasena khaṇādivasena cā**ti ettha addhāsamayavasena atītādibhāvassa avacanaṁ sukhādivasena bhinnāya atītādibhāvavacanato. Na hi sukhāyeva addhāvasena samayavasena ca atītādikā hoti, tathā dukkhā adukkhamasukhā ca kāyikacetasikādibhāvena bhinnā. Tena vedanāsamudayo addhāsamayavasena atītādibhāvena vattabbataṁ arahati samudāyassa tehi paricchinditabbattā, vedanekadesā pana ettha gahitāti te santatikhaṇehi paricchedaṁ arahanti tattha tathāparicchinditabbānaṁ gahitattāti. Ekasantatiyaṁ pana sukhādi-anekabhedasabbhāvena tesu yo bhedo paricchinditabbabhāvena gahito, tassa ekappakārassa pākaṭassa paricchedikā taṁsahitadvārālambanappavattā, avicchedena taduppādakekavidhavisayasamāyogappavattā ca santati bhavituṁ arahatīti tassa bhedantaraṁ anāmasitvā paricchedakabhāvena gahaṇaṁ kataṁ. Lahuparivattino vā dhammā parivattaneneva paricchedaṁ arahantīti santatikhaṇavasena paricchedo vutto. **Pubbantāparantamajjhagatā**ti etena hetupaccayakiccavasena vuttanayaṁ dasseti.

11. Kilesaggisampayogato **sadarathā.** Etena sabhāvato oḷārikataṁ dasseti, **dukkhavipākaṭṭhenā**ti etena oḷārikavipākanipphādanena kiccato. Kammavegakkhittā kammapaṭibaddhabhūtā ca kāyakammādibyāpāravirahato nirussāhā vipākā, sa-ussāhā ca kiriyā avipākā. Savipākā ca sagabbhā viya oḷārikāti tabbipakkhato avipākā **sukhumā**ti vuttā.

Asātaṭṭhenāti amadhuraṭṭhena. Tena sātapaṭipakkhaṁ aniṭṭhasabhāvaṁ dasseti. **Dukkhaṭṭhenā**ti dukkhamaṭṭhena. Tena dukkhānaṁ santāpanakiccaṁ dasseti. "Yāyaṁ bhante adukkhamasukhā vedanā, santasmiṁ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā"ti[1] vacanato **adukkhamasukhā** pharaṇasabhāvavirahato asantānaṁ

1. Ma 2. 59; Saṁ 2. 423 piṭṭhesu.

kāmarāgapaṭighānusayānaṁ anusayanassa aṭṭhānattā **santā,** sukhe nikantiṁ pariyādāya adhigantabbattā padhānabhāvaṁ nītāti **paṇītā**ti. Tathā anadhigantabbā ca kāmāvacarajāti-ādisaṅkaraṁ akatvā samānajātiyaṁ ñāṇasampayuttavippayuttādike samānabhede sukhato paṇītāti yojetabbā. Upabrūhitānaṁ dhātūnaṁ paccayabhāvena sukhā **khobheti** vibādhitānaṁ paccayabhāvena dukkhā ca. Ubhayampi kāyaṁ byāpentaṁ viya uppajjatīti **pharati. Madayamānan**ti madaṁ karontaṁ. **Chādayamānan**ti icchaṁ uppādentaṁ, avattharamānaṁ vā. Ghammābhitattassa sītodakaghaṭena āsittassa yathā kāyo upabrūhito hoti, evaṁ sukhasamaṅginopīti katvā **"āsiñcamānaṁ viyā"**ti vuttaṁ. **Ekattanimitteyevā**ti pathavīkasiṇādike ekasabhāve eva nimitte. **Caratī**ti nānāvajjane javane vedanā viya vipphandanarahitattā **sukhumā.**

Adhippāye akusalatāya **akovido. Kusalattike -pa- āgatattā**ti "kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā"ti evaṁ āgatattā. Bhūmantarabhede dassetuṁ **"yampī"**ti-ādi āraddhaṁ. **Iminā nīhārenā**ti etena "kāmāvacarasukhato kāmāvacarupekkhā sukhumā"ti-ādinā sabhāvādibhedena ca oḷārikasukhumabhāvaṁ tatra tatreva kathento na bhindatīti nayaṁ dasseti.

Lokiyalokuttaramissakā kathitā, tasmā ekantapaṇīte hīnapaṇītānaṁ uddhaṭattā evameva ekantahīne ca yathāsambhavaṁ hīnapaṇītatā uddharitabbāti anuññātaṁ hotīti ubhayattha taduddharaṇe na kukkuccāyitabbanti attho.

Akusalānaṁ kusalādīhi sukhumattābhāvato pāḷiyā āgatassa aparivattanīyabhāvena **"heṭṭhimanayo na oloketabbo"**ti vuttanti vadanti, taṁtaṁvāpanavasena kathanepi parivattanaṁ natthīti na parivattanaṁ sandhāya "heṭṭhimanayo na oloketabbo"ti vuttaṁ, heṭṭhimanayassa pana vuttattā avuttanayaṁ gahetvā "taṁ taṁ vā panā"ti vuttuṁ yuttanti "heṭṭhimanayo na oloketabbo"ti vuttanti veditabbo. Bahuvipākā akusalā dosussannatāya **oḷārikā,** tathā appavipākā kusalā. Mandadosattā appavipākā akusalā **sukhumā,** tathā bahuvipākā kusalā ca. Oḷārikasukhumanikantivatthubhāvato kāmāvacarādīnaṁ

oḷārikasukhumatā. Sāpīti bhāvanāmayāya bhedanena dānamayasīlamayānañca paccekaṁ bhedanaṁ nayato dassitanti veditabbaṁ. **Sāpī**ti vā tividhāpīti yojetabbaṁ.

13. Jāti-ādivasena asamānakoṭṭhāsatā **visabhāgaṭṭho.** Dukkhavipākatādivasena asadisakiccatā, asadisasabhāvatā vā **visaṁsaṭṭho,** na asampayogo. Yadi siyā, dūravipariyāyena santikaṁ hotīti saṁsaṭṭhaṭṭhena santikatā āpajjati, na ca vedanāya vedanāsampayogo atthi. Santikapadavaṇṇanāya ca "sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena cā"ti vakkhatīti vuttanayeneva attho veditabbo.

Na dūrato santikaṁ uddharitabbanti kasmā vuttaṁ, kiṁ yathā santikato akusalato akusalā dūreti uddharīyati, tathā tato dūrato kusalato kusalā santiketi uddharituṁ na sakkāti? Na sakkā. Tathā hi sati kusalā kusalāya santiketi katvā santikato santikatā eva uddharitā siyā, tathā ca sati santikasantikataratāvacanameva āpajjati, upādāyupādāya dūrasantikatāva idha vuccati, tasmā dūrato dūruddharaṇaṁ viya santikato santikuddharaṇañca na sakkā kātuṁ dūradūrataratāya viya santikasantikataratāya ca anadhippetattā. Atha pana vadeyya "na kusalā kusalāya eva santiketi uddharitabbā, atha kho yato sā dūre, tassā akusalāyā"ti, tañca natthi. Na hi akusalāya kusalā kadāci santike atthīti. Athāpi vadeyya "yā akusalā kusalāya santike, sā tato dūrato kusalato uddharitabbā"ti, tadapi natthi. Na hi kusale akusalā atthi, yā tato santiketi uddhariyeyya, tasmā idha vuttassa dūrassa dūrato accantavisabhāgattā dūre santikaṁ natthīti na sakkā dūrato santikaṁ uddharituṁ, santike panidha vutte bhinne tattheva dūraṁ labbhatīti āha **"santikato pana dūraṁ uddharitabban"**ti.

Upādāyupādāya dūrato ca santikaṁ na sakkā uddharituṁ. Lobhasahagatāya dosasahagatā dūre lobhasahagatā santiketi hi vuccamāne santikatova santikaṁ uddharitaṁ hoti. Tathā dosasahagatāya lobhasahagatā dūre dosasahagatā santiketi

etthāpi sabhāgato sabhāgantarassa uddhaṭattā, na ca sakkā "lobhasahagatāya dosasahagatā dūre sā eva ca santike"ti vattuṁ dosasahagatāya santikabhāvassa akāraṇattā, tasmā visabhāgatā bhedaṁ aggahetvā na pavattatīti sabhāgābyāpakattā dūratāya dūrato santikuddharaṇaṁ na sakkā kātuṁ. Na hi dosasahagatā akusalasabhāgaṁ sabbaṁ byāpetvā pavattatīti. Sabhāgatā pana bhedaṁ antogadhaṁ katvā pavattatīti visabhāgabyāpakattā santikatāya santikato dūruddharaṇaṁ sakkā kātuṁ. Akusalatā hi lobhasahagatādisabbavisabhāgabyāpikāti. Tenāha **"na dūrato santikaṁ uddharitabban"**ti-ādi.

Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā

17. **Cakkhusamphassajā saññā**ti ettha yadipi vatthuto phassassa nāmaṁ phassato ca saññāya, vatthuvisiṭṭhaphassena pana visiṭṭhasaññā vatthunā ca visiṭṭhā hoti phassassa viya tassāpi tabbatthukattāti **"vatthuto nāman"**ti vuttaṁ. **Paṭighasamphassajā saññā**ti etthāpi yathā phasso vatthārammaṇapaṭighaṭṭanena uppanno, tathā tato jātasaññāpīti **"vatthārammaṇato nāman"**ti vuttaṁ. Ettha ca paṭighajo samphasso, paṭighaviññeyyo vā samphasso **paṭighasamphasso**ti uttarapadalopaṁ katvā vuttanti veditabbaṁ.

Viññeyyabhāve vacanaṁ adhikicca pavattā, vacanādhīnā vā arūpakkhandhā, adhivacanaṁ vā etesaṁ pakāsanaṁ atthīti "adhivacanā"ti vuccanti, tatojo samphasso adhivacanasamphasso, samphassoyeva vā yathāvuttehi atthehi adhivacano ca samphasso cāti adhivacanasamphasso, adhivacanaviññeyyo vā samphasso adhivacanasamphasso, tato, tasmiṁ vā jātā **adhivacanasamphassajā.** Pañcadvārikasamphassepi yathāvutto attho sambhavatīti tena pariyāyena tatojāpi saññā **"adhivacanasamphassajā"**ti vuttā. Yathā pana aññappakārāsambhavato manosamphassajā nippariyāyena "adhivacanasamphassajā"ti vuccati, na evaṁ ayaṁ paṭighasamphassajā āveṇikappakārantarasambhavatoti adhippāyo.

Yadi evaṁ cattāro khandhāpi yathāvuttasamphassato jātattā "adhivacanasamphassajā"ti vattuṁ yuttā, saññāva kasmā evaṁ vuttāti? Tiṇṇaṁ khandhānaṁ atthavasena attano pattampi nāmaṁ yattha pavattamāno adhivacanasamphassaja-saddo niruḷhatāya dhammābhilāpo hoti, tassā saññāya eva āropetvā sayaṁ nivattanaṁ hoti. Tenāha **"tayo hi arūpino khandhā"**ti-ādi. Atha vā saññāya paṭighasamphassajāti aññampi visiṭṭhaṁ nāmaṁ atthīti adhivacanasamphassajānāmaṁ tiṇṇaṁyeva khandhānaṁ bhavituṁ arahati. Te pana attano nāmaṁ saññāya datvā nivattāti imamatthaṁ sandhāyāha **"tayo hi arūpino khandhā"**ti-ādi. **Pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṁ sakkā**ti idaṁ tena tenādhippāyena hatthavikārādikaraṇe tadadhippāyavijānananimittabhūtā viññatti viya rajjitvā olokanādīsu rattatādivijānananimittaṁ olokanaṁ cakkhuviññāṇavisayasamāgame pākaṭaṁ hotīti taṁsampayuttāya saññāyapi tathāpākaṭabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ.

Rajjitvā olokanādivasena pākaṭā javanappavattā bhavituṁ arahatīti etissā āsaṅkāya nivattanatthaṁ **"pasādavatthukā evā"**ti āha. **Aññaṁ cintentan**ti yaṁ pubbe tena cintitaṁ ñātaṁ, tato aññaṁ cintentanti attho.

Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā

20. **Heṭṭhimakoṭiyā**ti ettha bhummaniddesova. Tattha hi padhānaṁ dassitanti. Yadi evaṁ uparimakoṭiyā taṁ na dassitanti āpajjatīti? Nāpajjati uparimakoṭigatabhāvena vinā heṭṭhimakoṭigatabhāvābhāvato. Heṭṭhimakoṭi hi sabbabyāpikāti. Dutiye karaṇaniddeso, heṭṭhimakoṭiyā āgatāti sambandho. Purimepi vā "heṭṭhimakoṭiyā"ti yaṁ vuttaṁ, tañca padhānasaṅkhāradassanavasenāti sambandhakaraṇena karaṇaniddesova. **Taṁsampayuttā saṅkhārā**ti ekūnapaññāsappabhede saṅkhāre āha. **Gahitāva honti** tappaṭibaddhattā.

Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Samuggama-saddo sañjātiyaṁ ādi-uppattiyaṁ niruḷho. Taṁtaṁpaccayasamāyoge hi purimabhavasaṅkhātā purimantato uddhaṅgamanaṁ **samuggamo,** sandhiyaṁ vā paṭisandhiyaṁ uggamo **samuggamo.** So pana yattha pañcakkhandhā paripuṇṇā samuggacchanti, tattheva dassito. Etena nayena aparipuṇṇakhandhasamuggamo ekavokāracatuvokāresu sakkā viññātunti. Atha vā yathādhigatānaṁ pañcannampi khandhānaṁ saha uggamo uppatti **samuggamo.** Etasmiṁ atthe vikaluppatti asaṅgahitā hoti. Himavantappadese jātimanta-eḷakalomaṁ **jāti-uṇṇā. Sappimaṇḍabindū**ti evaṁ etthāpi **bindu**-saddo yojetabbo. **Evaṁvaṇṇappaṭibhāgan**ti evaṁvaṇṇaṁ evaṁsaṇṭhānañca. Paṭibhajanaṁ vā **paṭibhāgo,** sadisatābhajanaṁ sadisatāpattīti attho. Evaṁvidho vaṇṇappaṭibhāgo etassāti **evaṁvaṇṇappaṭibhāgaṁ.**

Santatisīsānīti santatimūlāni, santatikoṭṭhāsā vā. Anekindriyasamāhārabhāvato hi padhānaṅgaṁ "sīsan"ti vuccati, evaṁ vatthudasakādikoṭṭhāsā anekarūpasamudāyabhūtā "sīsānī"ti vuttānīti.

Pañcakkhandhā paripuṇṇā hontīti gaṇanāpāripūriṁ sandhāya vuttaṁ, na tassa tassa khandhassa paripuṇṇataṁ. Kammasamuṭṭhānapaveṇiyā vuttattā "utucittāhārajapaveṇī ca ettakaṁ kālaṁ atikkamitvā hotī"ti-ādinā vattabbā siyā, taṁ pana "pubbāparato"ti ettha vakkhatīti akathetvā kammajapaveṇī ca na sabbā vuttāti avuttaṁ dassetuṁ opapātikasamuggamo nāma dassito. **Evaṁ -pa- pañcakkhandhā paripuṇṇā hontī**ti paripuṇṇāyatanānaṁ vasena nayo dassito, aparipuṇṇāyatanānaṁ pana kāmāvacarānaṁ rūpāvacarānaṁ parihīnāyatanassa vasena santatisīsahāni veditabbā.

Pubbāparatoti ayaṁ vicāraṇā na pañcannaṁ khandhānaṁ uppattiyaṁ, atha kho tesaṁ rūpasamuṭṭhāpaneti daṭṭhabbā. Taṁ dassento āha **"evaṁ panā"**ti-ādi. **Apacchā-apure uppannesū**ti etena saṁsayakāraṇaṁ dasseti. Sahuppannesu hi idameva paṭhamaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpeti, idaṁ pacchāti adassitaṁ na sakkā viññātuṁ. Ettha ca "pubbāparato"ti etissā vicāraṇāya vatthubhāvena paṭisandhiyaṁ uppannā pavattā pañcakkhandhā gahitā. Tattha ca

niddhāraṇe bhummaniddesoti **"rūpaṁ paṭhamaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpetī"**ti āha. Aññathā bhāvenabhāvalakkhaṇatthe bhummaniddese sati rūpassa rūpasamuṭṭhāpanakkhaṇe kammassapi rūpasamuṭṭhānaṁ vadantīti ubhayanti vattabbaṁ siyāti. Rūpārūpasantatiñca gahetvā ayaṁ vicāraṇā pavattāti **"rūpaṁ paṭhamaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpetī"**ti vuttaṁ. Aññathā paṭisandhikkhaṇe eva vijjamāne gahetvā vicāraṇāya kariyamānāya arūpassa rūpasamuṭṭhāpanameva natthīti pubbāparasamuṭṭhāpanavicāraṇāva idha na upapajjatīti vattabbaṁ siyāti. **Vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṁ hotī**ti sabbarūpānaṁ uppādakkhaṇe dubbalataṁ sandhāya vuttaṁ. Tadā hi taṁ pacchājātapaccayarahitaṁ āhārādīhi ca anupatthaddhanti "dubbalan"ti vuttaṁ. **Kammavegakkhittattā**ti idaṁ satipi bhavaṅgassa kammajabhāve sāyaṁ vipākasantati paṭisandhikkhaṇe purimabhavaṅgasamuṭṭhāpakato aññena kammunā khittā viya appatiṭṭhitā, tato parañca samānasantatiyaṁ anantarapaccayaṁ purejātapaccayañca labhitvā patiṭṭhitāti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ.

Paveṇī ghaṭiyatīti cakkhādivatthusantati ekasmiṁ vijjamāne eva aññassa nirodhuppattivasena ghaṭiyati, na cutipaṭisandhinissayavatthūnaṁ viya vicchedappavattīti attho. **Aṅgato**ti jhānaṅgato. Jhānaṅgāni hi cittena saha rūpasamuṭṭhāpakāni, tesaṁ anubaladāyakāni maggaṅgādīni tesu vijjamānesu visesarūpappavattidassanato. Atha vā yāni cittaṅgāni cetanādīni cittassa rūpasamuṭṭhāpane aṅgabhāvaṁ sahāyabhāvaṁ gacchanti, tesaṁ baladāyakehi jhānaṅgādīhi aparihīnanti attho. Tato parihīnattā hi cakkhuviññāṇādīni rūpaṁ na samuṭṭhāpentīti. Yo pana vadeyya "paṭisandhicittena sahajātavatthu tassa ṭhitikkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca purejātanti katvā paccayavekallābhāvato tasmiṁ khaṇadvaye rūpaṁ samuṭṭhāpetū"ti, taṁ nivārento āha **"yadi hi cittan"**ti-ādi. Tattha ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi tesaṁ dhammānaṁ vatthu purejātaṁ na hotīti na vattabbamevetanti anujāni, tatthāpi dosaṁ dasseti. Yadi tadā rūpaṁ samuṭṭhāpeyya, tava matena paṭisandhicittampi samuṭṭhāpeyya, tadā pana rūpuppādanameva natthi. Yadā ca rūpuppādanaṁ, tadā uppādakkhaṇe tava matenapi paccayavekallameva paṭisandhikkhaṇe purejātanissayābhāvato, tasmā **paṭisandhicittaṁ rūpaṁ na samuṭṭhāpetī**ti ayamettha adhippāyo. Uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni

gahetvā uṭṭhahati. Kasmā? Arūpadhammānaṁ anantarādipaccayavasena savegānaṁ paripuṇṇabalānameva uppattito.

Avisayatāyāti agatapubbassa gāmassa āgantukassa avisayabhāvato. **Appahutatāyā**ti tattha tassa anissarabhāvato. **Cittasamuṭṭhāna -pa- ṭhitānī**ti idaṁ yehākārehi cittasamuṭṭhānarūpānaṁ cittacetasikā paccayā honti, tehi sabbehi paṭisandhiyaṁ cittacetasikā samatiṁsakammajarūpānaṁ yathāsambhavaṁ paccayā hontīti katvā vuttaṁ.

Vaṭṭamūlanti taṇhā avijjā vuccati. Cuticittena uppajjamānaṁ rūpaṁ tato purimatarehi uppajjamānaṁ viya na bhavantare uppajjatīti vaṭṭamūlassa vūpasantattā anuppatti vicāretabbā.

Rūpassa natthitāyāti rūpānaṁ nissaraṇattā arūpassa, virāgavasena pahīnattā uppādetabbassa abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Rūpokāse vā rūpaṁ atthīti katvā rūpapaccayānaṁ rūpuppādanaṁ hoti, arūpaṁ pana rūpassa okāso na hotīti yasmiṁ rūpe sati cittaṁ aññaṁ rūpaṁ uppādeyya, tadeva tattha natthīti attho. Purimarūpassapi hi paccayabhāvo atthi puttassa pitisadisatādassanatoti.

Utu pana paṭhamaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpeti paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhāpanatoti adhippāyo. **Utu nāma cesa dandhanirodho**ti-ādi utussa ṭhānakkhaṇe uppādane kāraṇadassanatthaṁ arūpānaṁ uppādakāladassanatthañca vuttaṁ. Dandhanirodhattā hi so ṭhitikkhaṇe balavāti tadā rūpaṁ samuṭṭhāpeti, tasmiṁ dharante eva khippanirodhattā soḷasasu cittesu uppannesu paṭisandhi-anantaraṁ cittaṁ utunā samuṭṭhite rūpe puna samuṭṭhāpetīti adhippāyo. **Tasmiṁ dharante eva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhantī**ti etena pana vacanena yadi uppādanirodhakkhaṇā dharamānakkhaṇe eva gahitā, "soḷasacittakkhaṇāyukaṁ rūpan"ti vuttaṁ hoti, athuppādakkhaṇaṁ aggahetvā nirodhakkhaṇova gahito, "sattarasacittakkhaṇāyukan"ti, sace nirodhakkhaṇaṁ aggahetvā uppādakkhaṇo gahito, "adhikasoḷasacittakkhaṇāyukan"ti, yadi pana uppādanirodhakkhaṇā dharamānakkhaṇe na gahitā, "adhikasattarasacittakkhaṇāyukan"ti. Yasmā pana **"tesu**

paṭisandhi-anantaran"ti paṭisandhipi tassa dharamānakkhaṇe uppannesu gahitā, tasmā uppādakkhaṇo dharamānakkhaṇe gahitoti nirodhakkhaṇe aggahite adhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā vakkhamānā, gahite vā soḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetāti veditabbā.

Ojā kharāti savatthukaṁ ojaṁ sandhāyāha. Sabhāvato sukhumāya hi ojāya vatthuvasena atthi oḷārikasukhumatāti.

Cittañcevāti cittassa pubbaṅgamatāya vuttaṁ, taṁsampayuttakāpi pana rūpasamuṭṭhāpakā hontīti. Yathāha "hetū hetusampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo"ti-ādi[1]. **Cittan**ti vā cittuppādaṁ gaṇhāti, na kammacetanaṁ viya ekadhammameva avijjamānaṁ. Kammasamuṭṭhānañca taṁsampayuttehipi samuṭṭhitaṁ hotūti ce? Na, tehi samuṭṭhitabhāvassa avuttattā, avacanañca tesaṁ kenaci paccayena paccayabhāvābhāvato.

Addhānaparicchedatoti kālaparicchedato. Tattha "sattarasa cittakkhaṇā rūpassa addhā, rūpassa sattarasamo bhāgo arūpassā"ti eso addhānaparicchedo adhippeto. **Paṭisandhikkhaṇe**ti idaṁ nayadassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ tato pararūpārūpānaṁ sahuppattisabbhāvato, na panetaṁ paṭisandhikkhaṇe asahuppatti-abhāvaṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ, paṭisandhicittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi rūpuppattiṁ sayameva vakkhatīti. Phalappattanidassanena ca rūpārūpānaṁ asamānakālataṁ nidasseti, na sahuppādaṁ tadatthaṁ anāraddhattā. Sahuppādena pana asamānakālatā sukhadīpanā hotīti taṁdīpanatthameva sahuppādaggahaṇaṁ.

Yadi evaṁ rūpārūpānaṁ asamānaddhattā arūpaṁ ohāya rūpassa pavatti āpajjatīti etassā nivāraṇatthamāha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. **Ekappamāṇāvā**ti nirantaraṁ pavattamānesu rūpārūpadhammesu nicchiddesu arūparahitaṁ rūpaṁ, rūparahitaṁ vā arūpaṁ natthīti katvā vuttaṁ. Ayañca kathā pañcavokāre kammajarūpappavattiṁ nibbānapaṭibhāganirodhasamāpattirahitaṁ sandhāya katāti daṭṭhabbā. **Pade padan**ti attano pade eva padaṁ nikkhipanto viya lahuṁ lahuṁ akkamitvāti attho. **Anohāyā**ti yāva cuti,

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tāva avijahitvā, cutikkhaṇe pana saheva nirujjhantīti. Yasmiñcaddhāne aññamaññaṁ anohāya pavatti, so ca paṭisandhicutiparicchinno ukkaṁsato etesaṁ addhāti. **Evan**ti etena pubbe vuttaṁ avakaṁsato addhāpakāraṁ imañca saṅgaṇhātīti daṭṭhabbaṁ.

Ekuppādanānānirodhatoti etaṁ dvayamapi saha gahetvā rūpārūpānaṁ "ekuppādanānānirodhato"ti eko daṭṭhabbākāro vuttoti daṭṭhabbo. Evaṁ ito paresupi. **Pacchimakammajaṁ ṭhapetvā**ti tassa cuticittena saha nirujjhanato nānānirodho natthīti katvā vuttanti vadanti. Tassa pana ekuppādopi natthi heṭṭhā soḷasake pacchimassa bhaṅgakkhaṇe uppattivacanato. Yadi pana yassa ekuppādanānānirodhā dvepi na santi, taṁ ṭhapetabbaṁ. Sabbampi cittassa bhaṅgakkhaṇe uppannaṁ ṭhapetabbaṁ siyā, pacchimakammajassa pana uppattito parato cittesu pavattamānesu kammajarūpassa anuppattito vajjetabbaṁ gahetabbañca tadā natthīti "pacchimakammajaṁ ṭhapetvā"ti vuttanti veditabbaṁ. Tato pubbe pana aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī atthīti tattha yaṁ cittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ, taṁ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhatīti "ekuppādanānānirodhan"ti gahetvā ṭhitibhaṅgakkhaṇesu uppannarūpāni vajjetvā evaṁ ekuppādanānānirodhato veditabbāti yojanā katāti daṭṭhabbā. Tañhi rūpaṁ arūpena, arūpañca tena ekuppādanānānirodhanti. Tattha saṅkhalikassa viya sambandho paveṇīti katvā aṭṭhacattālīsakammajiyavacanaṁ kataṁ, aññathā ekūnapaññāsakammajiyavacanaṁ kattabbaṁ siyā.

Nānuppāda -pa- pacchimakammajena dīpetabbāti tena sudīpanattā vuttaṁ. Etena hi nayena sakkā tato pubbepi ekassa cittassa bhaṅgakkhaṇe uppannarūpaṁ aññassapi bhaṅgakkhaṇe eva nirujjhatīti taṁ arūpena, arūpañca tena nānuppādaṁ ekanirodhanti viññātunti. Ubhayatthāpi pana aññassa cittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṁ rūpaṁ aññassa ṭhitikkhaṇe, tassa ṭhitikkhaṇe uppajjitvā ṭhitikkhaṇe eva nirujjhanakaṁ arūpañca na saṅgahitaṁ, taṁ "nānuppādato nānānirodhato"ti ettheva saṅgahaṁ gacchatīti veditabbaṁ. Catusantatikarūpena hi nānuppādanānānirodhatādīpanā ettha ṭhitikkhaṇe uppannassa dassitattā adassitassa vasena nayadassanaṁ hotīti. Samatiṁsakammajarūpesu eva ṭhitassapi gabbhe gatassa maraṇaṁ atthīti tesaṁ eva vasena pacchimakampi yojitaṁ. **Amarā nāma bhaveyyuṁ,** kasmā? Yathā channaṁ vatthūnaṁ

pavatti, evaṁ taduppādakakammeneva bhavaṅgādīnañca tabbatthukānaṁ pavattiyā bhavitabbanti. Na hi taṁ kāraṇaṁ atthi, yena taṁ kammajesu ekaccaṁ pavatteyya, ekaccaṁ na pavatteyyāti. Tasmā āyu-usmāviññāṇādīnaṁ jīvitasaṅkhārānaṁ anūnattā vuttaṁ **"amarā nāma bhaveyyun"**ti.

"Uppādakkhaṇe uppannaṁ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhati, ṭhitikkhaṇe uppannaṁ aññassa ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe uppannaṁ aññassa bhaṅgakkhaṇe nirujjhatī"ti idaṁ aṭṭhakathāyaṁ āgatattā vuttanti adhippāyo. Attano panādhippāyaṁ uppādakkhaṇe uppannaṁ nirodhakkhaṇe, ṭhitikkhaṇe uppannañca uppādakkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe uppannaṁ ṭhitikkhaṇe nirujjhatīti dīpetiyeva. Evañca katvā addhānaparicchede "taṁ pana sattarasamena cittena saddhiṁ nirujjhatī"ti[1] vuttaṁ. **Imāya pāḷiyā virujjhati,** kasmā? Catusamuṭṭhānikarūpassapi samānāyukatāya bhavitabbattāti adhippāyo. Yathā pana etehi yojitaṁ, tathā rūpassa ekuppādanānānirodhatā nānuppādekanirodhatā ca natthiyeva.

Yā pana etehi rūpassa sattarasacittakkhaṇāyukatā vuttā, yā ca aṭṭhakathāyaṁ tatiyabhāgādhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā, sā **paṭiccasamuppādavibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ**[2] atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇaṁ paṭisandhiṁ dassetuṁ "ettāvatā ekādasa cittakhaṇā atītā honti, tathā pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti, athāvasesapañcacitta-ekacittakkhaṇāyuke tasmiṁyevārammaṇe paṭisandhicittaṁ uppajjatī"ti dassitena soḷasacittakkhaṇāyukabhāvena virujjhati. Na hi sakkā "ṭhitikkhaṇe eva rūpaṁ āpāthamāgacchatī"ti vuttuṁ. Tathā hi sati na rūpassa ekādasa vā pañcadaseva vā cittakkhaṇā atītā, atha kho atireka-ekādasapañcadasacittakkhaṇā. Tasmā yadipi pañcadvāre ṭhitippattameva rūpaṁ pasādaṁ ghaṭṭetīti yujjeyya, manodvāre pana uppādakkhaṇepi āpāthamāgacchatīti icchitabbametaṁ. Na hi manodvāre atītādīsu kiñci āpāthaṁ nāgacchatīti. Manodvāre ca evaṁ vuttaṁ "ekādasa cittakkhaṇā atītā, athāvasesapañcacittakkhaṇāyuke"ti[2].

Yo cettha cittassa ṭhitikkhaṇo vutto, so ca atthi natthīti vicāretabbo. **Cittayamake**[3] hi "uppannaṁ uppajjamānanti? Bhaṅgakkhaṇe uppannaṁ,

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 3. Abhi 6. 312 piṭṭhe.

no ca uppajjamānan"ti ettakameva vuttaṁ, na vuttaṁ "ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe cā"ti. Tathā "nuppajjamānaṁ nuppannanti? Bhaṅgakkhaṇe nuppajjamānaṁ, no ca nuppannan"ti ettakameva vuttaṁ, na vuttaṁ "ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe cā"ti. Evaṁ "na niruddhaṁ na nirujjhamānaṁ, na nirujjhamānaṁ na niruddhan"ti etesaṁ paripuṇṇavissajjane "uppādakkhaṇe anāgatañcā"ti vatvā "ṭhitikkhaṇe"ti avacanaṁ, atikkantakālavāre ca "bhaṅgakkhaṇe cittaṁ uppādakkhaṇaṁ vītikkantan"ti vatvā "ṭhitikkhaṇe"ti avacanaṁ ṭhitikkhaṇābhāvaṁ cittassa dīpeti. **Suttesu**pi hi "ṭhitassa aññathattaṁ paññāyatī"ti[1] tasseva ekassa aññathattābhāvato "yassā aññathattaṁ paññāyati, sā santatiṭhitī"ti na na sakkā vattunti, vijjamānaṁ vā khaṇadvayasamaṅgiṁ ṭhitanti.

Yo cettha cittanirodhakkhaṇe rūpuppādo vutto, so ca vicāretabbo "yassa vā pana samudayasaccaṁ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṁ uppajjatīti? Noti[2] vuttan"ti. Yo ca cittassa uppādakkhaṇe rūpanirodho vutto, so ca vicāretabbo "yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti? Noti-ādi[3] vuttan"ti. Na ca cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya paṭikkhepo katoti sakkā vattuṁ cittasamuṭṭhānarūpādhikārassa abhāvā, abyākatasaddassa ca cittasamuṭṭhānarūpesveva appavattito. Yadi **saṅkhārayamake** kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena sahuppādekanirodhavacanato abyākata-saddena cittasamuṭṭhānamevettha gahitanti kāraṇaṁ vadeyya, tampi akāraṇaṁ. Na hi tena vacanena aññarūpānaṁ cittena sahuppādasahanirodhapaṭikkhepo kato, nāpi nānuppādanānānirodhānujānanaṁ, neva cittasamuṭṭhānato aññassa abyākatabhāvanivāraṇañca kataṁ, tasmā tathā appaṭikkhittānānuññātānivāritābyākatabhāvānaṁ sahuppādasahanirodhādikānaṁ kammajādīnaṁ etena cittassa uppādakkhaṇe nirodho paṭikkhittoti na sakkā kammajādīnaṁ cittassa uppādakkhaṇe nirodhaṁ vattuṁ. Yamakapāḷi-anussaraṇe ca sati uppādānantaraṁ cittassa bhijjamānatāti tasmiṁ khaṇe cittaṁ na ca rūpaṁ samuṭṭhāpeti vinassamānattā, nāpi ca aññassa rūpasamuṭṭhāpakassa sahāyabhāvaṁ gacchatīti paṭisandhicittena sahuppanno utu tadanantarassa cittassa uppādakkhaṇe rūpaṁ samuṭṭhāpeyya. Evañca sati rūpārūpānaṁ ādimhi saha rūpasamuṭṭhāpanato pubbāparatoti idampi natthi,

1. Saṁ 2. 31, 32; Aṁ 1. 150 piṭṭhesu. 2. Abhi 5. 253 piṭṭhe. 3. Abhi 7. 51 piṭṭhe.

atilahuparivattañca cittanti yena sahuppajjati, taṁ cittakkhaṇe rūpaṁ uppajjamānamevāti sakkā vuttuṁ. Teneva hi taṁ paṭisandhito uddhaṁ acittasamuṭṭhānānaṁ attanā saha uppajjamānānaṁ na kenaci paccayena paccayo hoti, tadanantarañca taṁ ṭhitippattanti tadanantaraṁ cittaṁ tassa pacchājātapaccayo hoti, na sahajātapaccayoti. Yadi evaṁ "yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti? No"ti[1] na vattabbanti ce? Na, cittanirodhakkhaṇe rūpuppādārambhābhāvatoti. Nippariyāyena hi cittassa uppādakkhaṇe eva rūpaṁ uppajjamānaṁ hoti, cittakkhaṇe pana avītivatte taṁ attano rūpasamuṭṭhāpanapurejātapaccayakiccaṁ na karoti, arūpañca tassa pacchājātapaccayo na hotīti ṭhitippattivisesālābhaṁ sandhāya pariyāyena idaṁ vuttanti.

Tato paraṁ panāti etassa "ettha pana yadetan"ti-ādikāyapi saṅgahakathāya niṭṭhitāya purimakathāya sanniṭṭhānato "tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattatī"ti etena saha sambandhoti cutito paranti attho.

Rūpaṁ pana rūpena sahāti-ādinā yathā aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tathā ekuppādekanirodhatā rūpānaṁ arūpehi, arūpānaṁ rūpehi ca natthīti katvā rūpānaṁ rūpeheva, arūpānañca arūpehi yojitā.

Sarīrassa rūpaṁ avayavabhūtanti attho, ghanabhūto puñjabhāvo **ghanapuñjabhāvo,** na tilamuggādipuñjā viya sithilasambandhanānaṁ puñjoti attho. **Ekuppādāditā**ti yathāvutte tayo pakāre āha.

Heṭṭhāti rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṁ. **Parinipphannāva hontī**ti vikārarūpādīnañca rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṁ parinipphannatāpariyāyo vuttoti katvā vuttaṁ. Parinipphannanipphannānaṁ ko visesoti? Pubbantāparantaparicchinno paccayehi nipphādito tilakkhaṇāhato sabhāvadhammo **parinipphanno, nipphanno** pana asabhāvadhammopi hoti nāmaggahaṇasamāpajjanādivasena nipphādiyamānoti. **Nirodhasamāpatti panā**ti etena sabbampi upādāpaññattiṁ tadekadesena dassetīti veditabbaṁ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 6. 43 piṭṭhe.

Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā

Dassanena pahātabbāti-ādinā paṭhamaṁ pahātabbā paṭhamaṁ vuttā, dutiyaṁ pahātabbā dutiyanti ayaṁ **pahānakkamo.** Anupubbapaṇītā bhūmiyo anapubbena vavatthitāti tāsaṁ vasena desanāya **bhūmikkamo.** "Cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādiko[1] ekakkhaṇepi satipaṭṭhānādisambhavato **desanākkamova.** Dānakathādayo anupubbukkaṁsato kathitā, uppatti-ādivavatthānābhāvato pana dānādīnaṁ idha desanākkamavacanaṁ. Desanākkamoti ca yathāvuttavavatthānābhāvato anekesaṁ vacanānaṁ saha pavattiyā asambhavato yena kenaci pubbāpariyena desetabbattā tena tenādhippāyena desanāmattasseva kamo vuccati. **Abhedena hī**ti rūpādīnaṁ bhedaṁ akatvā piṇḍaggahaṇenāti attho. **Cakkhu-ādīnampi visayabhūtan**ti ekadesena rūpakkhandhaṁ samudāyabhūtaṁ vadati. **Evan**ti ettha vuttanayenāti adhippāyo. "Chadvārādhipati rājā"ti[2] "manopubbaṅgamā dhammā"ti[3] ca vacanato viññāṇaṁ **adhipati.**

Rūpakkhandhe **"sāsavaṁ upādāniyan"**ti vacanaṁ anāsavānaṁ dhammānaṁ sabbhāvato rūpakkhandhassa taṁsabhāvatānivattanatthaṁ, na anāsavarūpanivattanatthanti. **Anāsavāva khandhesu vuttā**ti ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddo daṭṭhabbo, anāsavā khandhesveva vuttāti attho.

Sabbasaṅkhatānaṁ sabhāgena ekajjhaṁ saṅgaho **sabbasaṅkhatasabhāgekasaṅgaho.** Sabhāgasabhāgena hi saṅgayhamānā sabbasaṅkhatā phassādayo pañcakkhandhā honti. Tattha ruppanādisāmaññena samānakoṭṭhāsā "sabhāgā"ti veditabbā. Tesu saṅkhatābhisaṅkharaṇakiccaṁ āyūhanarasāya cetanāya balavanti sā "saṅkhārakkhandho"ti vuttā, aññe ca ruppanādivisesalakkhaṇarahitā phassādayo saṅkhatābhisaṅkharaṇasāmaññenāti daṭṭhabbā. Phusanādayo pana sabhāvā visuṁ khandha-saddavacanīyā na hontīti dhammasabhāvaviññunā tathāgatena phassakhandhādayo na vuttāti daṭṭhabbāti. "Ye keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatavādā sassataṁ lokañca paññapenti attānañca, sabbe te imeyeva pañcupādānakkhandhe nissāya paṭicca, etesaṁ vā aññataran"ti-ādīnañca suttānaṁ vasena attattaniyagāhavatthussa etaparamatā daṭṭhabbā, etena ca vakkhamānasuttavasena ca khandhe eva

1. Saṁ 3. 128, 144; Abhi 2. 200 piṭṭhesu. 2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.
3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.

nissāya parittārammaṇādivasena na vattabbā ca diṭṭhi uppajjati, khandhanibbānavajjassa sabhāvadhammassa abhāvatoti vuttaṁ hoti. Aññesañca khandha-saddavacanīyānaṁ sīlakkhandhādīnaṁ sabbhāvato na pañcevāti etaṁ codanaṁ nivattetumāha **"aññesañca tadavarodhato"**ti.

Dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhatāvasena vedanāya **ābādhakattaṁ** daṭṭhabbaṁ. Rāgādisampayuttassa vipariṇāmādidukkhassa itthipurisādi-ākāraggāhikā taṁtaṁsaṅkappamūlabhūtā saññā **samuṭṭhānaṁ.** Rogassa pittādīni viya āsannakāraṇaṁ **samuṭṭhānaṁ,** utubhojanavesamādīni viya mūlakāraṇaṁ **nidānaṁ.** "Cittassaṅgabhūtā cetasikā"ti cittaṁ **gilānūpamaṁ** vittaṁ, sukhasaññādivasena vedanākāraṇāya hetubhāvato vedanābhojanassa chādāpanato ca saññā **aparādhūpamā byañjanūpamā** ca, "pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti **āsivisūpame**[1] vadhakāti vuttā, "bhāroti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan"ti **bhārasutte**[2] bhāroti, "atītaṁpāhaṁ addhānaṁ rūpena khajjiṁ, seyyathāpāhaṁ etarahi paccuppannena rūpena khajjāmi, ahañceva kho pana anāgataṁ rūpaṁ abhinandeyyaṁ, anāgatenapāhaṁ rūpena khajjeyyaṁ. Seyyathāpetarahi khajjāmī"ti-ādinā **khajjanīyapariyāyena**[3] khādakāti, "so aniccaṁ rūpaṁ 'aniccaṁ rūpan'ti yathābhūtaṁ nappajānātī"ti-ādinā **yamakasutte**[4] aniccādikāti. Yadipi imasmiṁ vibhaṅge avisesena khandhā vuttā, bāhullena pana upādānakkhandhānaṁ tadantogadhānaṁ daṭṭhabbatā vuttāti veditabbāti.

Desitādiccabandhunāti desitaṁ ādiccabandhunā, desitāni vā. Gāthāsukhatthaṁ anunāsikalopo, nikāralopo vā kato.

Gahetuṁ na sakkāti niccādivasena gahetuṁ na yuttanti attho.

Rūpena saṇṭhānena phalakasadiso dissamāno kharabhāvābhāvā phalakakiccaṁ na karotīti **"na sakkā taṁ gahetvā phalakaṁ vā āsanaṁ vā kātun"**ti āha. **Na tathā tiṭṭhatī**ti niccādikā na hotīti attho, taṇhādiṭṭhīhi vā niccādiggahaṇavasena uppādādi-anantaraṁ bhijjanato gahitākārā hutvā na tiṭṭhatīti attho. **Koṭisatasahassasaṅkhyā**ti

---

1. Saṁ 2. 383 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 21 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 72 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 93 piṭṭhe.

idaṁ na gaṇanaparicchedadassanaṁ, bahubhāvadassanameva panetaṁ daṭṭhabbaṁ. **Udakajallakan**ti udakalasikaṁ. Yathā udakatale bindunipātajanito vāto udakajallakaṁ saṅkaḍḍhitvā puṭaṁ katvā pupphuḷaṁ nāma karoti, evaṁ vatthumhi ārammaṇāpāthagamanajanito phasso anupacchinnaṁ kilesajallaṁ sahakārīpaccayantarabhāvena saṅkaḍḍhitvā vedanaṁ nāma karoti. Idañca kilesehi mūlakāraṇabhūtehi ārammaṇassādanabhūtehi ca nibbattaṁ vaṭṭagatavedanaṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Ukkaṭṭhaparicchedena vā cattāro paccayā vuttā, ūnehipi pana uppajjateva.

Nānālakkhaṇoti vaṇṇagandharasaphassādīhi nānāsabhāvo. Māyāya dassitaṁ rūpaṁ **"māyā"**ti āha. Pañcapi upādānakkhandhā asubhādisabhāvā eva kilesāsucivatthubhāvāditoti asubhādito daṭṭhabbā eva. Tathāpi katthaci koci viseso sukhaggahaṇīyo hotīti āha **"visesato cā"**ti-ādi. Tattha cattāro satipaṭṭhānā catuvipallāsappahānakarāti tesaṁ gocarabhāvena rūpakkhandhādīsu asubhādivasena daṭṭhabbatā vuttā.

Khandhehi na vihaññati parividitasabhāvattā. Vipassakopi hi tesaṁ vipattiyaṁ na dukkhamāpajjati, khīṇāsavesu pana vattabbameva natthi. Te hi āyatimpi khandhehi na bādhīyantīti. **Kabaḷīkārāhāraṁ parijānātī**ti "āhārasamudayā rūpasamudayo"ti[1] vuttattā ajjhattikarūpe chandharāgaṁ pajahanto tassa samudayabhūte kabaḷīkārāhārepi chandarāgaṁ pajahatīti attho, ayaṁ pahānapariññā. Ajjhattikarūpaṁ pana pariggaṇhanto tassa paccayabhūtaṁ kabaḷīkārāhārampi pariggaṇhātīti ñātapariññā. Tassa ca udayavayānupassī hotīti tīraṇapariññā ca yojetabbā. Kāmarāgabhūtaṁ abhijjhaṁ sandhāya **"abhijjhākāyaganthan"**ti āha. Asubhānupassanāya hi kāmarāgappahānaṁ hotīti. Kāmarāgamukhena vā sabbalobhappahānaṁ vadati. "Phassapaccayā vedanā"ti vuttattā āhāraparijānane vuttanayena phassaparijānanañca yojetabbaṁ.

Sukhatthameva bhavapatthanā hotīti vedanāya taṇhaṁ pajahanto **bhavoghaṁ uttarati.** Sabbaṁ vedanaṁ dukkhato passanto attano parena apubbaṁ dukkhaṁ

---

1. Saṁ 2. 48, 51 piṭṭhesu.

uppāditaṁ, sukhaṁ vā vināsitaṁ na passati, tato "anatthaṁ me acarī"ti-ādi āghātavatthuppahānato **byāpādakāyaganthaṁ bhindati.** "Sukhabahule sugatibhave suddhī"ti gahetvā gosīlagovatādīhi suddhiṁ parāmasanto sukhapatthanāvaseneva parāmasatīti vedanāya taṇhaṁ pajahanto **sīlabbatupādānaṁ na upādiyati.** Manosañcetanā saṅkhārakkhandhova, saññā pana taṁsampayuttāti saññāsaṅkhāre anattato passanto manosañcetanāya chandarāgaṁ pajahati eva, tañca pariggaṇhāti tīreti cāti **"saññaṁ saṅkhāre -pa- parijānātī"**ti vuttaṁ.

Avijjāya viññāṇe ghanaggahaṇaṁ hotīti ghanavinibbhogaṁ katvā taṁ aniccato passanto **avijjoghaṁ uttarati.** Mohabaleneva sīlabbataparāmāsaṁ hotīti taṁ pajahanto **sīlabbataparāmāsakāyaganthaṁ bhindati.**

> "Yañca kho etaṁ bhikkhave vuccati cittaṁ itipi mano itipi viññāṇaṁ itipi, tatrāssutavā puthujjano nālaṁ nibbindituṁ, nālaṁ virajjituṁ, nālaṁ vimuccituṁ. Taṁ kissa hetu? Dīgharattaṁ hetaṁ bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhositaṁ mamāyitaṁ parāmaṭṭhaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti"[1]—

vacanato viññānaṁ niccato passanto diṭṭhupādānaṁ upādiyatīti aniccato passanto taṁ na upādiyatīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

34. Evaṁ yā ekavidhādinā vuttavedanānaṁ bhūmivasena jānitabbatā, taṁ vatvā puna sampayuttato dassitatādijānitabbappakāraṁ vattumāha **"apicā"**ti-ādi. **Aṭṭhavidhena tatthā**ti **tattha**-saddassa sattavidhabhedeneva yojanā chabbidhabhedena yojanāya sati aṭṭhavidhattābhāvato.

Pūraṇatthameva vuttoti dasavidhatāpūraṇatthameva vutto, na navavidhabhede viya nayadānatthaṁ. Kasmā? Tattha nayassa dinnattā. Bhinditabbassa hi bhedanaṁ nayadānaṁ, tañca tattha katanti. Yathā ca kusalattiko, evaṁ

---

1. Saṁ 1. 319 piṭṭhe.

"kāyasamphassajā vedanā atthi sukhā, atthi dukkhā"ti idampi pūraṇatthamevāti dīpitaṁ hoti aṭṭhavidhabhede nayassa dinnattā.

Pubbe gahitato aññassa gahaṇaṁ vaḍḍhanaṁ gahaṇavaḍḍhanavasena, na purimagahite ṭhite aññupacayavasena. Vaḍḍhana-saddo vā chedanattho kesavaḍḍhanādīsu viyāti pubbe gahitassa aggahaṇaṁ chindanaṁ vaḍḍhanaṁ, dukatikānaṁ ubhayesaṁ vaḍḍhanaṁ ubhayavaḍḍhanaṁ, ubhayato vā pavattaṁ vaḍḍhanaṁ ubhayavaḍḍhanaṁ, tadeva ubhatovaḍḍhanakaṁ, tena nayanīharaṇaṁ **ubhatovaḍḍhanakanīhāro.** Vaḍḍhanakanayo vā vaḍḍhanakanīhāro, ubhayato pavatto vaḍḍhanakanīhāro **ubhatovaḍḍhanakanīhāro.** Tattha dukamūlakatikamūlaka-ubhatovaḍḍhanakesu duvidhatividhabhedānaṁyeva hi viseso. Aññe bhedā avisiṭṭhā, tathāpi paññāppabhedajananatthaṁ dhammavitakkena ñātivitakkādiniratthakavitakkanivāraṇatthaṁ imañca pāḷiṁ vitakkentassa dhammupasaṁhitapāmojjajananatthaṁ ekekassa vārassa gahitassa niyyānamukhabhāvato ca duvidhatividhabhedanānattavasena itarepi bhedā vuttāti veditabbā aññamaññāpekkhesu ekassa visesena itaresampi visiṭṭhabhāvato. Na kevalaṁ ekavidhova, atha kho duvidho ca. Na ca ekaduvidhova, atha kho tividhopi. Nāpi eka -pa- navavidhova, atha kho dasavidhopīti hi evañca te bhedā aññamaññāpekkhā, tasmā eko bhedo visiṭṭho attanā apekkhiyamāne, attānañca apekkhamāne aññabhede visesetīti tassa vasena tepi vattabbataṁ arahantīti vuttāti daṭṭhabbā.

Sattavidhenāti-ādayo aññappabhedanirapekkhā kevalaṁ bahuppakāratādassanatthaṁ vuttāti sabbehi tehi pakārehi **"bahuvidhena vedanākkhandhaṁ dassesī"**ti vuttaṁ. Mahāvisayo rājā viya savisaye bhagavāpi **mahāvisayatāya** appaṭihato **yathā yathā icchati, tathā tathā desetuṁ sakkoti** sabbaññutānāvaraṇañāṇayogatoti attho. Duke vatvā tikā vuttāti tikā dukesu pakkhittāti yuttaṁ, dukā pana kathaṁ tikesu pakkhittāti? Parato vuttepi tasmiṁ tasmiṁ tike apekkhakāpekkhitabbavasena dukānaṁ yojitattā.

Kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhatīti vuttaṁ, āvajjanā pana cakkhusamphassapaccayā na hoti. Na hi samānavīthiyaṁ pacchimo dhammo

purimassa koci paccayo hoti. Ye ca vadanti “āvajjanavedanāva cakkhusaṅghaṭṭanāya uppannattā evaṁ vuttā”ti, tañca na yuttaṁ. Na hi “cakkhurūpapaṭighāto cakkhusamphasso”ti katthaci sutte vā aṭṭhakathāyaṁ vā vuttaṁ. Yadi so ca cakkhusamphasso siyā, cakkhuviññāṇasahajātāpi vedanā cakkhusamphassapaccayāti sā idha aṭṭhakathāyaṁ na vajjetabbā siyā. Pāḷiyañca “cakkhusamphassapaccayā vedanā atthi abyākatā”ti ettha saṅgahitattā puna “cakkhusamphassajā vedanā”ti na vattabbaṁ siyāti. Ayaṁ panetthādhippāyo—āvajjanavedanaṁ vinā cakkhusamphassassa uppatti natthīti taduppādikā sā tappayojanattā pariyāyena cakkhusamphassapaccayāti vuttuṁ yuttāti, nippariyāyena pana cakkhusamphassassa paratova vedanā labbhanti.

Catuttiṁsacittuppādavasenāti ettha rūpārūpāvacarānaṁ aggahaṇaṁ tesaṁ sayameva manodvārabhūtattā. Sabbabhavaṅgamano hi manodvāraṁ, cutipaṭisandhiyo ca tato anaññāti. Imasmiṁ pana catuvīsatividhabhede cakkhusamphassapaccayādikusalādīnaṁ samānavīthiyaṁ labbhamānatā aṭṭhakathāyaṁ vuttā, pāḷiyaṁ pana ekūnavīsaticatuvīsatikā saṅkhipitvā āgatāti “cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi anupādinna-anupādāniyo asaṁkiliṭṭha-asaṁkilesiko avitakka-avicāro”ti-ādinā nānāvīthigatānaṁ labbhamānatāya vuttattā kusalattikassapi nānāvīthiyaṁ labbhamānatā yojetabbā. Aṭṭhakathāyaṁ pana samānavīthiyaṁ cakkhusamphassapaccayādikatā ekantikāti katvā ettha labbhamānatā dassitā, na pana asamānavīthiyaṁ labbhamānatā paṭikkhittā. Teneva **“tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetuṁ vaṭṭantī”**ti āha. Na hi samānavīthiyaṁyeva upanissayakoṭisamatikkamabhāvanāhi labbhamānatā hoti. Tidhāpi ca labbhamānataṁ sandhāya **“yattha katthaci ṭhatvā kathetuṁ vaṭṭantī”**ti vuccati.

Etānīti yathādassitāni kusalādīni cittāni vadati, vedanāniddesepi ca etasmiṁ pubbaṅgamassa cittassa vasena kathetuṁ sukhanti cittasambandho kato. Teneva pana cittāni sattavidhabhede tikabhūmivasena, catuvīsatividhabhede dvāratikavasena, tiṁsavidhabhede dvārabhūmivasena, bahuvidhabhede dvāratikabhūmivasena dīpitānīti **“tesu**

yattha katthaci ṭhatvā kathetuṁ vaṭṭantī”ti vuttaṁ. Kusalādīnaṁ dīpanā kāmāvacarādibhūmivasena kātabbā, tā ca bhūmiyo tiṁsavidhabhede sayamevāgatā, na ca sattavidhabhede viya dvāraṁ anāmaṭṭhaṁ, atibyattā ca ettha samānāsamānavīthīsu labbhamānatāti **tiṁsavidhe -pa- sukhadīpanāni hontī**”ti vuttaṁ. Kasmā pana tiṁsavidhasmiṁyeva ṭhatvā dīpayiṁsu, nanu dvāratikabhūmīnaṁ āmaṭṭhattā bahuvidhabhede ṭhatvā dīpetabbānīti? Na, dīpetabbaṭṭhānātikkamato. Sattavidhabhedo hi dvārassa anāmaṭṭhattā dīpanāya aṭṭhānaṁ, catuvīsatividhabhede āmaṭṭhadvāratikā na bhūmiyo apekkhitvā ṭhapitā, tiṁsavidhabhede āmaṭṭhadvārabhūmiyo vuttā. Ye ca ṭhapitā, te cettha tikā apekkhitabbarahitā kevalaṁ bhūmīhi saha dīpetabbāva. Tenedaṁ dīpanāya ṭhānaṁ, tadatikkame pana ṭhānātikkamo hotīti.

Upanissayakoṭiyāti ettha “saddhaṁ upanissāya dānaṁ detī”ti-ādinā[1] nānāvīthiyaṁ pakatūpanissayo vuttoti ekavīthiyaṁ kusalādīnaṁ cakkhusamphassādayo tadabhāve abhāvato jāti viya jarāmaraṇassa upanissayalesena paccayoti vuttuṁ yujjeyya, idha pana “kasiṇarūpadassanahetu-uppannā parikammādivedanā cakkhusamphassapaccayā”ti vakkhati, tasmā nānāvīthiyaṁ gatāni etāni cittāni cakkhusamphassapaccayā labbhamānānīti na upanissayaleso upanissayakoṭi, balavabalavānaṁ pana parikammādīnaṁ upanissayānaṁ sabbesaṁ ādibhūto upanissayo upanissayakoṭi. “Vālakoṭi na paññāyatī”ti-ādīsu viya hi ādi, avayavo vā koṭi. Kasiṇarūpadassanato pabhuti ca kāmāvacarakusalādīnaṁ vedanānaṁ upanissayo pavattoti taṁ dassanaṁ upanissayakoṭi. Parikammādīni viya vā na balava-upanissayo dassananti tassa upanissayantabhāvena upanissayakoṭitā vuttā. Ghānādidvāresu tīsu upanissayakoṭiyā labbhamānattābhāvaṁ vadanto idha samānavīthi na gahitāti dīpeti. Dassanasavanāni viya hi kasiṇaparikammādīnaṁ ghāyanādīni upanissayā na hontīti tadalābho dīpitoti. Yadipi vāyokasiṇaṁ phusitvāpi gahetabbaṁ, purimena pana savanena vinā taṁ phusanaṁ sayameva mūlupanissayo yebhuyyena na hotīti tassa upanissayakoṭitā na vuttā.

1. Abhi 8. 145 piṭṭhe.

Ajjhāsayena sampattigato **ajjhāsayasampanno,** sampannajjhāsayoti vuttaṁ hoti. **Vattappaṭivattan**ti khuddakañceva mahantañca vattaṁ, pubbe vā kataṁ **vattaṁ,** pacchā kataṁ **paṭivattaṁ. Evaṁ cakkhuviññāṇan**ti ādimhi uppannaṁ āha, tato paraṁ uppannānipi pana kasiṇarūpadassanakalyāṇamittadassanasaṁvegavatthudassanādīni upanissayapaccayā hontiyevāti. Tena tadupanissayaṁ cakkhuviññāṇaṁ dassetīti veditabbaṁ.

Yathābhūtasabhāvādassanaṁ **asamapekkhanā.** "Asmī"ti rūpādīsu **vinibandhassa.** Sabhāvantarāmasanavasena **parāmaṭṭhassa,** parāmaṭṭhavatoti attho. Ārammaṇādhigahaṇavasena anu anu uppajjanadhammatāya thirabhāvakilesassa **thāmagatassa,** appahīnakāmarāgādikassa vā. **Pariggahe ṭhito**ti vīmaṁsāya ṭhito. Ettha ca **asamapekkhanāyā**ti-ādinā mohādīnaṁ kiccena pākaṭena tesaṁ uppattivasena vicāraṇā daṭṭhabbā. Rūpadassanena uppannakilesasamatikkamavasena pavattā rūpadassanahetukā hotīti **"cakkhusamphassapaccayā nāma jātā"**ti āha. Ettha ca cakkhusamphassassa catubhūmikavedanāya upanissayabhāvo eva pakārantarena kathito, tathā "bhāvanāvasenā"ti ettha ca.

Kalāpasammasanena **tīṇi lakkhaṇāni āropetvā** udayabbayānupassanādikāya **vipassanāpaṭipāṭiyā** ādimhi rūpārammaṇapariggahena rūpārammaṇaṁ sammasitvā, taṁmūlakaṁ vā sabbaṁ sammasanaṁ ādibhūte rūpārammaṇe pavattatīti katvā āha **"rūpārammaṇaṁ sammasitvā"**ti. Ettha ca nāmarūpapariggahādi sabbaṁ sammasanaṁ **bhāvanā**ti veditabbā. **Rūpārammaṇaṁ sammasitvā**ti ca yathāvuttacakkhuviññāṇassa ārammaṇabhūtaṁ rūpārammaṇaṁ vuttaṁ, na yaṁ kiñci. Ārammaṇena hi cakkhusamphassaṁ dassetīti. Evaṁ "rūpārammaṇe uppannaṁ kilesan"ti etthāpi veditabbaṁ.

Idaṁ phoṭṭhabbaṁ kiṁnissitanti cakkhudvāre viya yojanāya yathāsambhavaṁ āpodhātuyā aññamaññassa ca vasena mahābhūtanissitatā yojetabbā.

Jāti -pa- balavapaccayo hotīti yathāvuttānaṁ bhayato dissamānānaṁ jāti-ādīnaṁ balavapaccayabhāvena tesaṁ bhayato dassanena sahajātassa manosamphassassa, tassa vā dassanassa dvārabhūtassa bhavaṅgamanosamphassassa balavapaccayabhāvaṁ dasseti.

Dhammārammaṇeti na pubbe vutte jāti-ādi-ārammaṇeva, atha kho sabbasmiṁ rāgādivatthubhūte dhammārammaṇe. **Vatthunissitan**ti ettha vedanādisaṅkhātassa dhammārammaṇekadesassa pariggahamukhena dhammārammaṇapariggahaṁ dasseti.

Manosamphassoti viññāṇaṁ samphassassa kāraṇabhāvena gahitaṁ, tadeva attano phalasseva phalabhāvena vattuṁ na yuttaṁ kāraṇaphalasaṅkarabhāvena sotūnaṁ sammohajanakattāti āha **"na hi sakkā viññāṇaṁ manosamphassajanti niddisitun"**ti, na pana viññāṇassa manosamphassena sahajātabhāvassa abhāvā. Yasmā vā yathā "tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti[1] vacanato indriyavisayā viya viññāṇampi phassassa visesapaccayo, na tathā phasso viññāṇassa, tasmā indriyavisayā viya viññāṇampi cakkhusamphassajādivacanaṁ na arahatīti cakkhusamphassajādibhāvo na katoti veditabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

150. Cittuppādarūpavasena taṁ taṁ samudāyaṁ ekekaṁ dhammaṁ katvā **"pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme"**ti āha. **Rajjantassā**ti-ādīsu rāgādayo chasu dvāresu sīlādayo ca pañca saṁvarā yathāsambhavaṁ yojetabbā, sammasanaṁ pana manodvāre eva. Rūpārūpāvacaradhammesu abhijjhādomanassādi-uppatti atthīti tato satisaṁvaro ñāṇavīriyasaṁvarā ca yathāyogaṁ yojetabbā. Pariggahavacanena sammasanapaccavekkhaṇāni saṅgaṇhāti. **Teyevā**ti cattāro khandhā vuttā.

Samāne desitabbe desanāmattassa parivaṭṭanaṁ **parivaṭṭo.** Tīsupi parivaṭṭesu katthaci kiñci ūnaṁ adhikaṁ vā natthīti katvā āha **"ekova paricchedo"**ti.

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 158; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 2. 261 piṭṭhesu.

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

15. **Visesato**ti āyatana-saddattho viya asādhāraṇato cakkhādisaddatthatoti attho. **Assādetī**ti cakkhati-saddo "madhuṁ cakkhati byañjanaṁ cakkhatī"ti rasasāyanattho atthīti tassa vasena atthaṁ vadati. "Cakkhuṁ kho māgaṇḍiya rūpārāmaṁ rūparataṁ rūpasammuditan"ti[1] vacanato cakkhu rūpaṁ assādeti. Satipi sotādīnaṁ saddārammaṇādiratibhāve niruḷhattā cakkhumhiyeva cakkhu-saddo pavattati padumādīsu paṅkajādisaddā viyāti daṭṭhabbaṁ. **Vibhāveti cā**ti saddalakkhaṇasiddhassa cakkhati-saddassa vasena atthaṁ vadati. Cakkhatīti hi ācikkhati, abhibyattaṁ vadatīti attho. Nayanassa ca vadantassa viya samavisamavibhāvanameva ācikkhananti katvā āha **"vibhāveti cāti attho"**ti. Anekatthattā vā dhātūnaṁ vibhāvanatthatā cakkhusaddassa daṭṭhabbā. Rattaduṭṭhādikālesu kakaṇṭakarūpaṁ viya uddarūpaṁ viya ca **vaṇṇavikāraṁ āpajjamānaṁ** rūpaṁ **hadayaṅgatabhāvaṁ rūpayati** rūpamiva pakāsaṁ karoti, saviggahamiva katvā dassetīti attho. Vitthāraṇaṁ vā rūpa-saddassa attho, vitthāraṇañca pakāsanamevāti āha **"pakāsetī"**ti. Anekatthattā vā dhātūnaṁ pakāsanatthoyeva rūpasaddo daṭṭhabbo, vaṇṇavācakassa rūpa-saddassa **rūpayatī**ti nibbacanaṁ, rūpavācakassa rūppatīti ayaṁ viseso.

Udāharīyatīti vuccatīti atthe vacanameva gahitaṁ siyā, na ca vacanasaddoyeva ettha saddo, atha kho sabbopi sotaviññeyyoti **sappatī**ti sakehi paccayehi sappīyati sotaviññeyyabhāvaṁ gamīyatīti attho. **Sūcayatī**ti attano vatthuṁ gandhavasena apākaṭaṁ "idaṁ sugandhaṁ duggandhan"ti pakāseti, paṭicchannaṁ vā pupphādivatthuṁ "ettha pupphaṁ atthi campakādi, phalamatthi ambādī"ti pesuññaṁ karontaṁ viya hotīti attho. Rasaggahaṇamūlakattā āhārajjhoharaṇassa jīvitahetumhi āhārarase ninnatāya **jīvitaṁ avhāyatī**ti jivhā vuttā niruttilakkhaṇena. **Kucchitānaṁ sāsavadhammānaṁ āyo**ti visesena **kāyo** vutto anuttariyahetubhāvaṁ anāgacchantesu kāmarāganidānakammajanitesu kāmarāgassa ca

---

1. Ma 2. 171 piṭṭhe.

visesapaccayesu ghānajivhākāyesu kāyassa visesatarasāsavapaccayattā. Tena hi phoṭṭhabbaṁ assādentā sattā methunampi sevanti. **Uppattideso**ti uppattikāraṇanti attho. Kāyindriyavatthukā vā cattāro khandhā balavakāmāsavādihetubhāvato visesena **"sāsavā"**ti vuttā, tesaṁ uppajjanaṭṭhānanti attho. **Attano lakkhaṇaṁ dhārayantī**ti ye visesalakkhaṇena āyatanasaddaparā vattabbā, te cakkhādayo tathā vuttāti aññe manogocarabhūtā dhammā sāmaññalakkhaṇeneva ekāyatanattaṁ upanetvā vuttā. Oḷārikavatthārammaṇamananasaṅkhātehi visayavisayibhāvehi purimāni pākaṭānīti tathā apākaṭā ca aññe manogocarā na attano sabhāvaṁ na dhārentīti imassatthassa dīpanattho dhamma-saddoti.

Vāyamantīti attano kiccaṁ karonticceva attho. Imasmiñca atthe āyatanti etthāti āyatananti adhikaraṇattho āyatana-saddo, dutiyatatiyesu kattu-attho. **Te cā**ti cittacetasikadhamme. Te hi taṁtaṁdvārārammaṇesu āyanti āgacchanti pavattantīti **āyā**ti. **Vitthārentī**ti pubbe anuppannattā līnāni apākaṭāni pubbantato uddhaṁ pasārenti pākaṭāni karonti uppādentīti attho.

Ruḷhīvasena āyatana-saddassatthaṁ vattuṁ **"apicā"**ti-ādi āraddhaṁ. **Taṁnissitattā**ti ettha mano manoviññāṇādīnaṁ cittacetasikānaṁ nissayapaccayo na hotīti tassa nesaṁ dvārabhāvo nissayabhāvoti daṭṭhabbo. **Atthato**ti vacanatthato, na vacanīyatthato. Vacanattho hettha vutto "cakkhatī"ti-ādinā, na vacanīyattho "yaṁ cakkhu catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya pasādo"ti-ādinā[1] viyāti.

Tāvatvatoti anūnādhikabhāvaṁ dasseti. Tattha dvādasāyatanavinimuttassa kassaci dhammassa abhāvā adhikabhāvato codanā natthi, salakkhaṇadhāraṇaṁ pana sabbesaṁ sāmaññalakkhaṇanti ūnacodanā sambhavatīti dassento āha **"cakkhādayopi hī"**ti-ādi. **Asādhāraṇan**ti cakkhuviññāṇādīnaṁ asādhāraṇaṁ. Satipi asādhāraṇārammaṇabhāve cakkhādīnaṁ dvārabhāvena gahitattā dhammāyatane aggahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Dvārārammaṇabhāvehi vā asādhāraṇataṁ sandhāya **"asādhāraṇan"**ti vuttaṁ.

---

1. Abhi 1. 157 piṭṭhe.

Yebhuyyasahuppatti-ādīhi uppattikkamādi-ayutti yojetabbā. **Ajjhattikesu hī**ti etena ajjhattikabhāvena visayibhāvena ca ajjhattikānaṁ paṭhamaṁ desetabbataṁ dasseti. Tesu hi paṭhamaṁ desetabbesu pākaṭattā paṭhamataraṁ cakkhāyatanaṁ desitanti. **Tato ghanāyatanādīnī**ti ettha bahūpakārattābhāvena cakkhusotehi purimataraṁ adesetabbāni saha vattuṁ asakkuṇeyyattā ekena kamena desetabbānīti ghānādikkamena desitānīti adhippāyo. Aññathāpi hi desitesu na na sakkā codetuṁ[1], na ca sakkā sodhetabbāni[2] na desetunti. Gocaro visayo etassāti **gocaravisayo,** mano. Kassa pana gocaro etassa visayoti? Cakkhādīnaṁ pañcannampi. **Viññāṇuppattikāraṇavavatthānato**ti etena ca cakkhādi-anantaraṁ rūpādivacanassa kāraṇamāha.

Paccayabhedo kammādibhedo. Nirayādiko apadādigatinānākaraṇañca **gatibhedo.** Hatthi-assādiko khattiyādiko ca **nikāyabhedo.** Taṁtaṁsattasantānabhedo **puggalabhedo.** Yā ca cakkhādīnaṁ vatthūnaṁ anantabhedatā vuttā, soyeva hadayavatthussa ca bhedo hoti. Tato manāyatanassa anantappabhedatā yojetabbā dukkhāpaṭipadādito ārammaṇādhipati-ādibhedato ca. Imasmiṁ sattantabhājanīye vipassanā vuttāti vipassanupagamanañca viññāṇaṁ gahetvā ekāsītibhedatā manāyatanassa vuttā niddesavasena. Nīlaṁ nīlasseva **sabhāgaṁ,** aññaṁ **visabhāgaṁ,** evaṁ kusalasamuṭṭhānādibhedesu yojetabbaṁ. **Tebhūmakadhammārammaṇavasenā**ti pubbe vuttaṁ cakkhādivajjaṁ dhammārammaṇaṁ sandhāya vuttaṁ.

Saparipphandakiriyāvasena īhanaṁ **īhā.** Cintanavasena byāpārakaraṇaṁ **byāpāro.** Tattha byāpāraṁ dassento āha **"na hi cakkhu rūpādīnaṁ evaṁ hotī"**ti. Īhaṁ dassento āha **"na ca tānī"**ti-ādi. Ubhayampi pana īhā ca hoti byāpāro cāti uppaṭipāṭivacanaṁ. **Dhammatāvā**ti sabhāvova, kāraṇasamatthatā vā. Īhābyāpārarahitānaṁ dvārādibhāvo **dhammatā.** Imasmiñca atthe **yan**ti etassa yasmāti attho. Purimasmiṁ sambhavanavisesanaṁ yaṁ-saddo. "Suñño gāmoti kho bhikkhave channetaṁ ajjhattikānaṁ āyatanānaṁ adhivacanan"ti[3] vacanato **suññagāmo viya daṭṭhabbāni.**

---

1. Bodhetuṁ (?) 2. Bodhetabbāni (?) 3. Saṁ 2. 383 piṭṭhe.

Annapānasamohitanti gahite suññagāme yaññadeva bhājanaṁ parāmasīyati, taṁ taṁ rittakaṁyeva parāmasīyati, evaṁ dhuvādibhāvena gahitāni upaparikkhiyamānāni rittakāneva etāni dissantīti. Cakkhādidvāresu abhijjhādomanassuppādakabhāvena rūpādīni cakkhādīnaṁ **abhighātakānī**ti vuttāni. Ahisusumārapakkhikukkurasiṅgālamakkaṭā **cha pāṇakā.** Visamabilākāsagāmasusānavanāni **tesaṁ gocarā.** Tattha visamādi-ajjhāsayehi cakkhādīhi visamabhāvabilākāsagāmasusānasannissitasadisupādinnadhammavanabhāve hi abhiramitattā rūpādīnampi visamādisadisatā yojetabbā.

Hutvā abhāvaṭṭhenāti idaṁ itaresaṁ catunnaṁ ākārānaṁ saṅgahakattā visuṁ vuttaṁ. Hutvā abhāvākāro eva hi uppādavayattākārādayoti. Tattha **hutvā**ti etena purimantavivittatāpubbakaṁ majjhe vijjamānataṁ dasseti, taṁ vatvā **abhāva**vacanena majjhe vijjamānatāpubbakaṁ, aparante avijjamānataṁ, ubhayenapi sadā abhāvo aniccalakkhaṇanti dasseti. Sabhāvavijahanaṁ **vipariṇāmo,** jarābhaṅgehi vā parivattanaṁ, santānavikārāpatti vā. Sadā abhāvepi ciraṭṭhānaṁ siyāti taṁnivāraṇatthaṁ "**tāvakālikato**"ti āha. Uppādavayaññathattarahitaṁ **niccaṁ,** na itarathāti **niccapaṭikkhepato aniccaṁ,** niccapaṭipakkhatoti adhippāyo.

Jātidhammatādīhi aniṭṭhatā **paṭipīḷanaṁ. Paṭipīḷanaṭṭhenā**ti ca yassa taṁ pavattati, taṁ puggalaṁ paṭipīḷanato, sayaṁ vā jarādīhi paṭipīḷanattāti attho. Parittaṭṭhitikassapi attano vijjamānakkhaṇe uppādādīhi abhiṇhaṁ sampaṭipīḷanattā "**abhiṇhasampaṭipīḷanato**"ti purimaṁ sāmaññalakkhaṇaṁ visesetvā vadati, puggalassa pīḷanato **dukkhamaṁ.** Sukhapaṭipakkhabhāvato dukkhaṁ sukhaṁ paṭikkhipati nivāreti, dukkhavacanaṁ vā atthato sukhaṁ paṭikkhipatīti āha "**sukhapaṭikkhepato**"ti.

Natthi etassa vasavattanako, nāpi idaṁ vasavattanakanti avasavattanakaṁ, attano parasmiṁ parassa ca attani vasavattanabhāvo vā vasavattanakaṁ, taṁ etassa natthīti avasavattanakaṁ, avasavattanakassa, avasavattanako vā attho sabhāvo **avasavattanakaṭṭho,** idañca sāmaññalakkhaṇaṁ. **Tenā**ti parassa attani **vasavattanākārena suññaṁ.** Imasmiñca atthe **suññato**ti etasseva visesanaṁ "**assāmikato**"ti. Atha vā

“yasmā vā etaṁ -pa- mā pāpuṇātū”ti evaṁ cintayamānassa kassaci tīsu ṭhānesu vasavattanabhāvo natti, suññaṁ taṁ **tena** attanoyeva **vasavattanākārenā**ti attho. Na idaṁ kassaci kāmakāriyaṁ, nāpi etassa kiñci kāmakāriyaṁ atthīti **akāmakāriyaṁ.** Etena avasavattanatthaṁ visesetvā dassati.

Vibhavagati vināsagamanaṁ. Santatiyaṁ bhavantaruppattiyeva **bhavasaṅkantigamanaṁ.** Santatiyā yathāpavattākāravijahanaṁ **pakatibhāvavijahanaṁ.** “Cakkhu aniccan”ti vutte cakkhu-anicca-saddānaṁ ekatthattā aniccānaṁ sesadhammānampi cakkhubhāvo āpajjatīti etissā codanāya nivāraṇatthaṁ visesasāmaññalakkhaṇavācakānañca saddānaṁ ekadesasamudāyabodhanavisesaṁ dīpetuṁ **“apicā”**ti-ādimāha.

Kiṁ dassitanti vipassanācāraṁ kathentena kiṁ lakkhaṇaṁ dassitanti adhippāyo. “Katamā cānanda anattasaññā? Idhānanda bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati ‘cakkhu anattā’ti -pa- ‘dhammā anattā’ti. Iti imesu chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu anattānupassī viharatī”ti[1] avisesesu āyatanesu anattānupassanā vuttāti kāraṇabhūtānaṁ cakkhādīnaṁ, phalabhūtānañca cakkhuviññāṇādīnaṁ kāraṇaphalamattatāya anattatāya anattalakkhaṇavibhāvanatthāya āyatanadesanāti āha **“dvādasannaṁ -pa- anattalakkhaṇan”**ti. Yadipi aniccadukkhalakkhaṇāni ettha dassitāni, tehi ca anattalakkhaṇameva visesena dassitanti adhippāyo. **Veti cā**ti ettha **iti**-saddo samāpanattho. **Iccassā**ti ettha **iti**-saddo yathāsamāpitassa āropetabbadosassa nidassanattho. **Evan**ti “cakkhu attā”ti evaṁ vāde satīti attho. **Iccassā**ti vā **iti**-saddo “iti vadantassā”ti paravādissa dosalakkhaṇākāranidassanattho. **Evan**ti dosagamanappakāranidassanattho. Rūpe attani “evaṁ me rūpaṁ hotū”ti attaniye viya sāminiddesāpattīti ce? Na, “mama attā”ti gahitattā. “Mama attā”ti hi gahitaṁ rūpaṁ vasavattitāya “evaṁ me hotū”ti icchiyamānañca tatheva bhaveyya, icchatopi hi tassa rūpasaṅkhāto attā avasavatti cāti. **Ābādhāyā**ti evaṁ dukkhena.

---

1. Aṁ 3. 343 piṭṭhe.

Paññāpananti paresaṁ ñāpanaṁ. Anattalakkhaṇapaññāpanassa aññesaṁ avisayattā anattalakkhaṇadīpakānaṁ aniccadukkhalakkhaṇānañca paññāpanassa avisayatā dassitā hoti.

Evaṁ pana duppaññāpanatā etesaṁ durūpaṭṭhānatāya hotīti tesaṁ anupaṭṭhahanakāraṇaṁ pucchanto āha **"imāni panā"**ti-ādi. Ṭhānādīsu nirantaraṁ pavattamānassa heṭṭhā vuttassa **abhiṇhasampaṭipīḷanassa.** Dhātumattatāya cakkhādīnaṁ samūhato vinibbhujjanaṁ **nānādhātuvinibbhogo. Ghanenā**ti cattāripi ghanāni ghanabhāvena ekattaṁ upanetvā vadati. Paññāyeva santativikopanāti daṭṭhabbaṁ. **Yāthāvasarasato**ti aviparītasabhāvato. Sabhāvo hi rasiyamāno aviraddhapaṭivedhena assādiyamāno **"raso"**ti vuccati. Aniccādīhi aniccalakkhaṇādīnaṁ aññattha vacanaṁ ruppanādivasena pavattarūpādiggahaṇato visiṭṭhassa aniccādiggahaṇassa sabbhāvā. Na hi nāmarūpaparicchedamattena kiccasiddhi hoti, aniccādayo ca rūpādīnaṁ ākārā daṭṭhabbā. Te panākārā paramatthato avijjamānā rūpādīnaṁ ākāramattāyevāti katvā **aṭṭhasāliniyaṁ**[1] lakkhaṇārammaṇikavipassanāya khandhārammaṇatā vuttāti adhippāyamatte ṭhātuṁ yuttaṁ, nātidhāvituṁ. "Aniccan"ti ca gaṇhanto "dukkhaṁ anattā"ti na gaṇhāti, tathā dukkhādiggahaṇe itarassāgahaṇaṁ. Aniccādiggahaṇāni ca niccasaññādinivattanakāni saddhāsamādhipaññindriyādhikāni tividhavimokkhamukhabhūtāni. Tasmā etesaṁ ākārānaṁ pariggayhamānānaṁ aññamaññaṁ viseso ca atthīti tīṇi lakkhaṇāni vuttāni.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

167. Nāmarūpaparicchedakathā abhidhammakathāti suttante viya paccayayugaḷavasena akathetvā ajjhattikabāhiravasena abhiññeyyāni āyatanāni abbokārato abhidhammabhājanīye kathitāni. **Āgammā**ti sabbasaṅkhārehi nibbindassa visaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivaṭṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānañhi taṁ adhigantvā

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 270 piṭṭhe.

ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tamhi paramassāsabhāvena vinimuttasaṅkhārassa ca gatibhāvena patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādayo khepetīti taṁsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṁ anuppattinirodhagamanābhāvā **"taṁ āgamma rāgādayo khīyantī"**ti vuttaṁ. **Suttato muñcitvā**ti suttapadāni muñcitvā. Añño suttassa attho "mātaraṁ pitaraṁ hantvā"ti-ādīsu[1] viya āharitabbo, natthi suttapadeheva nīto atthoti attho.

Ekaṁ nānanti cuṇṇitaṁ, khuddakaṁ vā karaṇaṁ **cuṇṇīkaraṇan**ti abahumānena vadati. **Na tvaṁ ekaṁ nānaṁ jānāsī**ti kiṁ ettakaṁ tvameva na jānāsīti attho. **Nanu ñāte**ti "yadipi pubbe na ñātaṁ, adhunāpi ñāte nanu sādhu hotī"ti attano jānanaṁ paṭicchādetvā vikkhepaṁ karontaṁ nibandhati. **Vibhajitvā**ti akkharatthamatte aṭṭhatvā līnaṁ atthaṁ vibhajitvā uddharitvā nīharitvā kathitanti attho. **Rāgādīnaṁ khayo** nāma abhāvamatto, na ca abhāvassa bahubhāvo atthi attano abhāvatthāti vadantassa vacanapacchindanatthaṁ pucchati **"rāgakkhayo nāma rāgasseva khayo"**ti-ādi. Yadi hi rāgakkhayo dosādīnaṁ khayo na hoti, dosakkhayādayo ca rāgādīnaṁ khayā, aññamaññavisiṭṭhā bhinnā āpannā hontīti bahunibbānatā āpannā eva hoti, aññamaññaviseso ca nāma nissabhāvassa natthīti sasabhāvatā ca nibbānassa. **Nava taṇhāmūlakā** "taṇhaṁ paṭicca pariyesanā"ti[2] ādayo, tesu pariyesanādayo ca pariyesanādikarakilesā daṭṭhabbā. **Diyaḍḍhakilesasahassaṁ** nidānakathāyaṁ vuttaṁ.

Oḷārikatāya kāretabboti atisukhumassa nibbānassa oḷārikabhāvadosāpattiyā bodhetabbo, niggahetabbo vā. **Vatthun**ti upādinnakaphoṭṭhabbaṁ methunaṁ. Acchādīnampi nibbānappatti kasmā vuttā, nanu "kilesānaṁ accantaṁ anuppattinirodho nibbānan"ti icchantassa kilesānaṁ vināso kañci kālaṁ appavatti nibbānaṁ na hotīti? Na, abhāvasāmaññato. Accantāpavatti hi kañci kālañca appavatti abhāvoyevāti natthi viseso. Savisesaṁ vā vadantassa abhāvatā āpajjatīti. Tiracchānagatehipi pāpuṇitabbattā tesampi pākaṭaṁ piḷandhanaṁ viya oḷārikaṁ thūlaṁ. Kevalaṁ pana kaṇṇe piḷandhituṁ na sakkoti, piḷandhanatopi vā thūlattā na sakkāti uppaṇḍento viya niggaṇhāti.

---

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.
2. Dī 2. 50; Dī 3. 253; Aṁ 3. 201; Abhi 2. 404 piṭṭhesu.

Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhaṇe kilesakkhayappatti panassa āpannāti maññamāno āha **"tvaṁ akhīṇesuyevā"**ti-ādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vuttuṁ. Cittañhi atītānāgatādisabbaṁ ālambeti, na nipphannamevāti gotrabhupi maggena kilesānaṁ yā anuppattidhammatā kātabbā, taṁ ārabbha pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇañāṇābhāvato. Na hi aññadhammā viya nibbānaṁ, taṁ pana atigambhīrattā appattena ālambituṁ na sakkā. Tasmā tena gotrabhunā pattabbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṁ, kilesakkhayamattataṁ vā icchato gotrabhuto puretaraṁ nipphannena kilesakkhayena. Tenāha **"tvaṁ akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṁ nibbānaṁ paññapesī"**ti. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

Maggassa kilesakkhayaṁ nibbānanti maggassa ārammaṇabhūtaṁ nibbānaṁ katamanti attho. **Maggo**ti-ādinā purimapucchādvayameva vivarati.

Na ca kiñcīti rūpādīsu nibbānaṁ kiñci na hoti, na ca kadāci hoti, atītādibhāvena na vattabbanti vadanti, taṁ āgamma avijjātaṇhānaṁ kiñci ekadesamattampi na hoti, tadeva taṁ āgamma kadāci na ca hotīti attho yutto.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

168. **Na -pa- navattabbadhammārammaṇattā**ti yathā sārammaṇā parittādibhāvena navattabbaṁ kiñci ārammaṇaṁ karonti, evaṁ kiñci ālambanato na navattabbakoṭṭhāsaṁ bhajatīti attho.

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Yadipi dhātusaṁyuttādīsu "dhātunānattaṁ vo bhikkhave desessāmi, katamañca bhikkhave dhātunānattaṁ? Cakkhudhātu -pa- manoviññāṇadhātū"ti-ādinā[1] aṭṭhārasa dhātuyo āgatā, tā pana abhidhamme ca āgatāti sādhāraṇattā aggahetvā suttantesveva āgate tayo dhātuchakke gahetvā suttantabhājanīyaṁ vibhattanti veditabbaṁ. **Sabbā dhātuyo**ti aṭṭhārasapi. Suññe sabhāvamatte niruḷho **dhātu**-saddo daṭṭhabbo. **Asamphuṭṭhadhātū**ti catūhi mahābhūtehi abyāpitabhāvoti attho.

173. **Pathavīdhātudvayan**ti aṭṭhakathāyaṁ paduddhāro kato, pāḷiyaṁ pana "dveyan"ti āgacchati, attho pana yathāvuttova. **Dvayan**ti pana pāṭhe sati ayampi attho sambhavati. Dve avayavā etassāti dvayaṁ, pathavīdhātūnaṁ dvayaṁ **pathavīdhātudvayaṁ,** dvinnaṁ pathavīdhātūnaṁ samudāyoti attho. Dve eva vā avayavā samuditā dvayaṁ, **pathavīdhātudvayan**ti. "Tattha katamā pathavīdhātu? Pathavīdhātudvayaṁ, esā pathavīdhātū"ti saṅkhepena vissajjeti. **Atthi ajjhattikā atthi bāhirā**ti ettha **ajjhattikabāhira**-saddā na ajjhattikaduke viya ajjhattikabāhirāyatanavācakā, nāpi ajjhattattike vuttehi ajjhattabahiddhā-saddehi samānatthā, indriyabaddhānindriyabaddhavācakā pana ete. Tena **"sattasantānapariyāpannā"**ti-ādi vuttaṁ. **Niyakajjhattā**ti ca na paccattaṁ attani jātataṁ sandhāya vuttaṁ, atha kho sabbasattasantānesu jātatanti daṭṭhabbaṁ. **Ajjhattaṁ paccattan**ti vacanena hi sattasantānapariyāpannatāya ajjhattikabhāvaṁ dasseti, na pāṭipuggalikatāya. **Sabhāvākārato**ti āpādīhi visiṭṭhena attano eva sabhāvabhūtena gahetabbākārena.

Kesā kakkhaḷattalakkhaṇāti kakkhaḷatādhikatāya vuttā. **Pāṭiyekko koṭṭhāso**ti pathavīkoṭṭhāsamatto suññoti attho. Matthaluṅgaṁ aṭṭhimiñjaggahaṇena gahitanti idha visuṁ na vuttanti veditabbaṁ.

---

1. Saṁ 1. 358 piṭṭhe.

Imināti "seyyathidaṁ kesā"ti-ādinā. **Kammaṁ katvāti** payogaṁ vīriyaṁ āyūhanaṁ vā katvāti attho. Bhogakāmena kasiyādīsu viya arahattakāmena ca imasmiṁ manasikāre kammaṁ kattabbanti. **Pubbapalibodhāti** āvāsādayo dīghakesādike khuddakapalibodhe aparapalibodhāti apekkhitvā vuttā.

Vaṇṇādīnaṁ pañcannaṁ vasena manasikāro dhātupaṭikūlavaṇṇamanasikārānaṁ sādhāraṇo pubbabhāgoti nibbattitadhātumanasikāraṁ dassetuṁ **"avasāne evaṁ manasikāro pavattetabbo"**ti āha. **Aññamaññaṁ ābhogapaccavekkhaṇarahitāti** kāraṇassa ca phalassa ca abyāpāratāya dhātumattataṁ dasseti. Ābhogapaccavekkhaṇādīnampi evameva abyāpāratā daṭṭhabbā. Na hi tāni, tesañca kāraṇāni ābhujitvā paccavekkhitvā ca uppajjanti karonti cāti. **Lakkhaṇavasenāti** "kakkhaḷaṁ kharigatan"ti-ādivacanaṁ sandhāya vuttaṁ.

Vekantakaṁ ekā lohajāti. **Nāganāsikalohaṁ** lohasadisaṁ lohavijāti haliddivijāti viya. Tiputambādīhi missetvā kataṁ karaṇena nibbattattā **kittimalohaṁ. Morakkhādīni** evaṁnāmānevetāni. **Sāmuddikamuttāti** nidassanamattametaṁ, sabbāpi pana muttā muttā eva.

174. Appetīti **āpo,** ābandhanavasena sesabhūtattayaṁ pāpuṇāti silesatīti attho. **Yūsabhūtoti** rasabhūto. **Vakkahadayayakanapapphāsāni tementanti** ettha yakanaṁ heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesaṁ upari thokaṁ thokaṁ paggharaṇena temeti. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāneti** temakatemitabbānaṁ abyāpārasāmaññanidassanatthāyeva upamā daṭṭhabbā, na ṭhānasāmaññanidassanatthāya. Sannicitalohitena temetabbānaṁ kesañci heṭṭhā, kassaci upari. Ṭhitatañhi satipaṭṭhānavibhaṅge vakkhatīti, yakanassa heṭṭhābhāgo "ṭhitaṁ mayi lohitan"ti na jānāti, vakkādīni "amhe temayamānaṁ lohitaṁ ṭhitan"ti na jānantīti evaṁ yojanā kātabbā. Yathā pana bhesajjasikkhāpade niyamo atthi "yesaṁ maṁsaṁ kappati, tesaṁ khīran"ti, evamidha natthi.

175. **Tejanavasenāti** nisitabhāvena tikkhabhāvena. Sarīrassa pakatiṁ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīradahanavasena

pavatto mahādāho **paridāho.** Ayametesaṁ viseso. **Yena jīriyatī**ti ekāhikādijararogena jīrīyatītipi attho yujjati. Satavāraṁ tāpetvā udake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappī**ti vadanti. Rasasoṇitamedamaṁsanhāru-aṭṭhi-aṭṭhimiñjā **rasādayo.** Keci nhāruṁ apanetvā sukkaṁ sattamadhātuṁ avocunti. **Pākatiko**ti khobhaṁ appatto sadā vijjamāno. **Petaggi** mukhato bahi niggatova idha gahito.

176. **Vāyanavasenā**ti savegagamanavasena, samudīraṇavasena vā.

177. **Iminā yasmiṁ ākāse -pa- taṁ kathitan**ti idaṁ kasiṇugghāṭimākāsassa akathitataṁ, ajaṭākāsassa ca kathitataṁ dassetuṁ vuttaṁ.

179. Sukhadukkhānaṁ pharaṇabhāvo sarīraṭṭhaka-utussa sukhadukkhaphoṭṭhabbasamuṭṭhānapaccayabhāvena yathābalaṁ sarīrekadesasakalasarīrapharaṇasamatthatāya vutto, somanassadomanassānaṁ iṭṭhāniṭṭhacittajasamuṭṭhāpanena tatheva pharaṇasamatthatāya. Evaṁ etesaṁ sarīrapharaṇatāya ekassa ṭhānaṁ itaraṁ paharati, itarassa ca aññanti aññamaññena sappaṭipakkhataṁ dasseti, aññamaññapaṭipakkha-oḷārikappavatti eva vā etesaṁ pharaṇaṁ. Vatthārammaṇāni ca pabandhena pavattihetubhūtāni pharaṇaṭṭhānaṁ daṭṭhabbaṁ, ubhayavato ca puggalassa vasena ayaṁ sappaṭipakkhatā dassitā sukhadassanīyattā.

181. **Kilesakāmaṁ sandhāyā**ti "saṅkappo kāmo rāgo kāmo"ti[1] ettha vuttaṁ saṅkappaṁ sandhāyāti adhippāyo. Sopi hi vibādhati upatāpeti cāti kilesasanthavasambhavato kilesakāmo vibhatto kilesavatthusambhavato vā. **Kāmapaṭisaṁyuttā**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayuttā, kāmapaṭibaddhā vā. Aññesu ca kāmapaṭisaṁyuttadhammesu vijjamānesu vitakkeyeva kāmopapado dhātusaddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmappasaṅgappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu-**ādīsu. Parassa attano ca dukkhāyanaṁ **vihiṁsā. Vihiṁsantī**ti hantuṁ icchanti.

182. Ubhayattha uppannopi abhijjhāsaṁyogena kammapathajananato anabhijjhākammapathabhindanato ca kāmavitakko **"kammapathabhedo"**ti

1. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.

vutto. **Byāpādo panā**ti byāpādavacanena byāpādavitakkaṁ dasseti. So hi byāpādadhātūti. Tathā vihiṁsāya vihiṁsādhātuyā ca byāpādavasena yathāsambhavaṁ pāṇātipātādivasena ca kammapathabhedo yojetabbo. **Etthā**ti dvīsu tikesu. Sabbakāmāvacarasabbakusalasaṅgāhakehi itare dve dve saṅgahetvā kathanaṁ **sabbasaṅgāhikakathā. Etthā**ti pana etasmiṁ chakketi vuccamāne kāmadhātuvacanena kāmāvacarānaṁ nekkhammadhātu-ādīnañca gahaṇaṁ āpajjati.

Labhāpetabbāti cakkhudhātādibhāvaṁ labhamānā dhammā nīharitvā dassanena labhāpetabbā. Carati etthāti cāro, kiṁ carati? Sammasanaṁ, sammasanassa cāro **sammasanacāro,** tebhūmakadhammānaṁ adhivacanaṁ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. **Cakkhussā**ti visesakāraṇaṁ asādhāraṇasāmibhāvena niddiṭṭhaṁ. Tañhi puggalantarāsādhāraṇaṁ nīlādisabbarūpasādhāraṇañca. **Vidahatī**ti evaṁ evañca tayā pavattitabbanti viniyujjamānaṁ viya uppādetīti attho. **Vidahatī**ti ca dhātu-attho eva visiṭṭho upasaggena dīpitoti vināpi upasaggena dhātūti eso saddo tamatthaṁ vadatīti daṭṭhabbo. Kattukammabhāvakaraṇa-adhikaraṇesu dhātupadasiddhi hotīti pañcapi ete atthā vuttā. **Suvaṇṇarajatādidhātuyo** suvaṇṇādīnaṁ bījabhūtā selādayo.

Attano sabhāvaṁ dhārentīti dhātuyoti etthāpi dhātīti dhātūti padasiddhi veditabbā. Dhātu-saddo eva hi dhāraṇatthopi hotīti. Kattu-atthopi cāyaṁ purimena asadisoti nissattasabhāvamattadhāraṇañca dhātu-saddassa padhāno atthoti visuṁ vutto. **Dhātuyo viya dhātuyo**ti ettha sīha-saddo viya kesarimhi niruḷho purisesu, selāvayavesu niruḷho dhātu-saddo ca cakkhādīsu upacarito daṭṭhabbo. Ñāṇañca ñeyyañca ñāṇañeyyāni, tesaṁ avayavā tappabhedabhūtā dhātuyo **ñāṇañeyyāvayavā.** Tattha ñāṇappabhedā dhammadhātu-ekadeso, ñeyyappabhedā aṭṭhārasāpīti ñāṇañeyyāvayavamattā

dhātuyo honti. Atha vā ñāṇena ñātabbo sabhāvo dhātusaddena vuccamāno aviparītato ñāṇañeyyo, na diṭṭhi-ādīhi viparītaggāhakehi ñeyyoti attho. Tassa ñāṇañeyyassa avayavā cakkhādayo. Visabhāgalakkhaṇāvayavesu rasādīsu niruḷho dhātu-saddo tādisesu aññāvayavesu cakkhādīsu upacarito daṭṭhabbo, rasādīsu viya vā cakkhādīsu niruḷhova. **Nijjīvamattassetaṁ adhivacanan**ti etena nijjīvamattapadatthe dhātu-saddassa niruḷhataṁ dasseti. Cha dhātuyo etassāti **chadhāturo,** yo loke "puriso"ti dhammasamudāyo vuccati, so chadhāturo channaṁ pathavī-ādīnaṁ nijjīvamattasabhāvānaṁ samudāyamatto, na ettha jīvo puriso vā atthīti attho.

Cakkhādīnaṁ kamo pubbe vuttoti idha ekekasmiṁ tike tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ dhātūnaṁ kamaṁ dassento āha **"hetuphalānupubbavavatthānavasenā"**ti. Hetuphalānaṁ anupubbavavatthānaṁ hetuphalabhāvova. Tattha **hetū**ti paccayo adhippeto. **Phalan**ti paccayuppannanti āha **"cakkhudhātū"**ti-ādi. Manodhātudhammadhātūnañca manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavaṁ yojetabbo, dvārabhūtamanovasena vā tassā manodhātuyā.

Sabbāsaṁ vasenāti yathāvuttānaṁ ābhādhātu-ādīnaṁ pañcatiṁsāya dhātūnaṁ vasena. Aparamatthasabhāvassa paramatthasabhāvesu na kadāci antogadhatā atthīti āha **"sabhāvato vijjamānānan"**ti. Candābhāsūriyābhādikā vaṇṇanibhā evāti āha **"rūpadhātuyeva hi ābhādhātū"**ti. **Rūpādipaṭibaddhā**ti rāgavatthubhāvena gahetabbākāro subhanimittanti sandhāya "rūpādayovā"ti avatvā paṭibaddhavacanaṁ āha. Asatipi rāgavatthubhāve "kusalavipākārammaṇā subhā dhātū"ti dutiyo vikappo vutto. **Vihiṁsādhātu** cetanā, paraviheṭhanachando vā. **Avihiṁsā** karuṇā.

Ubhopīti dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. **Hīnādīsu** purimanayena hīḷitā cakkhādayo **hīnā,** sambhāvitā **paṇītā,** nātihīḷitā natisambhāvitā **majjhimā**ti khandhavibhaṅge āgatahīnadukatoyeva nīharitvā majjhimā dhātu vuttāti veditabbā. Viññāṇadhātu yadipi chaviññāṇadhātuvasena vibhattā, tathāpi "viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hotī"ti vuttattā

āha **"viññāṇadhātu -pa- sattaviññāṇasaṅkhepoyevā"**ti. Anekesaṁ cakkhudhātu-ādīnaṁ, tāsu ca ekekissā nānappakāratāya nānādhātūnaṁ vasena anekadhātunānādhātuloko vuttoti āha **"aṭṭhārasadhātuppabhedamattamevā"**ti.

"Cakkhusotaghānajivhākāyamanomanoviññāṇadhātubhedenā"ti aṭṭhakathāyaṁ likhitaṁ. Tattha na cakkhādīnaṁ kevalena dhātu-saddena sambandho adhippeto vijānanasabhāvassa pabhedavacanato. Viññāṇadhātu-saddena sambandhe kariyamāne dve manogahaṇāni na kattabbāni. Na hi dve manoviññāṇadhātuyo atthīti. **"Cakkhu -pa- kāyamanoviññāṇamanodhātū"**ti vā vattabbaṁ atulyayoge dvandasamāsābhāvato. Ayaṁ panettha pāṭho siyā "cakkhu -pa- kāyaviññāṇamanomanoviññāṇadhātubhedenā"ti.

Khandhāyatanadesanā **saṅkhepadesanā,** indriyadesanā **vitthāradesanā**ti tadubhayaṁ apekkhitvā **nātisaṅkhepavitthārā dhātudesanā.** Atha vā suttantabhājanīye vuttadhātudesanā **atisaṅkhepadesanā,** ābhādhātu-ādīnaṁ anekadhātunānādhātu-antānaṁ vasena desetabbā **ativitthāradesanā**ti tadubhayaṁ apekkhitvā ayaṁ **"nātisaṅkhepavitthārā"**ti.

Bherītalaṁ viya cakkhudhātu saddassa viya viññāṇassa nissayabhāvato. Etāhi ca upamāhi nijjīvānaṁ bherītaladaṇḍādīnaṁ samāyoge nijjīvānaṁ saddādīnaṁ viya nijjīvānaṁ cakkhurūpādīnaṁ samāyoge nijjīvānaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ pavattīti kāraṇaphalānaṁ dhātumattattā kārakavedakabhāvavirahaṁ dasseti.

Purecarānucarā viyāti nijjīvassa kassaci keci nijjīvā purecarānucarā viyāti attho. Manodhātuyeva vā attano khaṇaṁ anativattantī attano khaṇaṁ anativattantānaṁyeva cakkhuviññāṇādīnaṁ avijjamānepi purecarānucarabhāve pubbakālāparakālatāya **purecarānucarā** viya daṭṭhabbāti attho. **Sallamiva sūlamiva** tividhadukkhatāsamāyogato daṭṭhabbo. Āsāyeva dukkhaṁ **āsādukkhaṁ,** āsāvighātaṁ dukkhaṁ vā. Saññā hi abhūtaṁ dukkhadukkhampi subhādito sañjānantī taṁ āsaṁ tassā ca

vighātaṁ āsīsitasubhādi-asiddhiyā janetīti. Kammappadhānā saṅkhārāti **"paṭisandhiyaṁ pakkhipanato"**ti-ādimāha. **Jātidukkhānubandhanato**ti attanā nibbattiyamānena jātidukkhena anubandhattā. Bhavapaccayā jāti hi jātidukkhanti. Padumaṁ viya dissamānaṁ khuracakkaṁ viya rūpampi itthiyādibhāvena dissamānaṁ nānāvidhupaddavaṁ janeti. Sabbe anatthā rāgādayo jāti-ādayo ca visabhūtā asantā sappaṭibhayā cāti tappaṭipakkhabhūtattā amatādito daṭṭhabbā.

Muñcitvāpi aññaṁ gahetvāvāti etena makkaṭassa gahitaṁ sākhaṁ muñcitvāpi ākāse ṭhātuṁ asamatthatā viya gahitārammaṇaṁ muñcitvāpi aññaṁ aggahetvā pavattituṁ asamatthatāya makkaṭasamānataṁ dasseti. Aṭṭhivedhaviddhopi **damathaṁ** anupagacchanto duṭṭhasso **assakhaḷuṅko.** Raṅgagato naṭo **raṅganaṭo.**

184. **Cakkhuñca paṭicca rūpe cā**ti-ādinā dvārārammaṇesu ekavacanabahuvacananiddesā ekanānāsantānagatānaṁ ekasantānagataviññāṇapaccayabhāvato ekanānājātikattā ca.

Sabbadhammesūti ettha **sabba**-saddo adhikāravasena yathāvuttaviññāṇasaṅkhāte ārammaṇasaṅkhāte vā padesasabbasmiṁ tiṭṭhatīti daṭṭhabbo manoviññāṇadhātuniddese "cakkhuviññāṇadhātuyā uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati manodhātu, manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittan"ti cakkhuviññāṇadhātānantaraṁ manodhātu viya manodhātānantarampi uppajjati cittanti yāva aññā manodhātu uppajjissati, tāva pavattaṁ sabbaṁ cittaṁ ekattena gahetvā vuttanti evampi attho labbhati. Evañhi sati manoviññāṇadhātānantataṁ uppannāya manodhātuyā manoviññāṇadhātubhāvappasaṅgo na hotiyeva. Pañcaviññāṇadhātumanodhātukkamanidassanañhi tabbidhurasabhāvena uppattiṭṭhānena ca paricchinnassa cittassa manoviññāṇadhātubhāvadassanatthaṁ, na anantaruppatimattenāti tabbidhurasabhāve ekattaṁ upanetvā dassanaṁ yujjati. Anupanītepi ekatte abbidhurasabhāve ekasmiṁ dassite sāmaññavasena aññampi sabbaṁ taṁ sabhāvaṁ dassitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ. **Pi**-saddena manoviññāṇadhātusampiṇḍane ca sati "manoviññāṇadhātuyāpi samanantarā uppajjati cittaṁ -pa- tajjā

manoviññāṇadhātū"ti manoviññāṇadhātuggahaṇena bhavaṅgānantaraṁ uppannaṁ manodhātucittaṁ nivattitaṁ hotīti ce? Na, tassā manoviññāṇadhātubhāvāsiddhito. Na hi yaṁ codīyati, tadeva parihārāya hotīti.

Manodhātuyāpi manoviññāṇadhātuyāpīti manadvayavacanena dvinnaṁ aññamaññavidhurasabhāvatā dassitāti teneva manodhātāvajjanassa manoviññāṇadhātubhāvo nivattitoti daṭṭhabbo. Vutto hi tassa manoviññāṇadhātuvidhuro manodhātusabhāvo **"sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjatī"**ti-ādinā. **Sā sabbāpī**ti etaṁ mukhamattanidassanaṁ. Na hi javanapariyosānā eva manoviññāṇadhātu, tadārammaṇādīnipi pana hontiyevāti. Evaṁ pañcaviññāṇadhātumanodhātuvisiṭṭhasabhāvavasena sabbaṁ manoviññāṇadhātuṁ dassetvā pana manodvāravasena sātisayaṁ javanamanoviññāṇadhātuṁ dassento **"manañca paṭiccā"**ti-ādimāha. Yadi pana channaṁ dvārānaṁ vasena javanāvasānāneva cittāni idha "manoviññāṇadhātū"ti dassitānīti ayamattho gayheyya, cutipaṭisandhibhavaṅgānaṁ aggahitattā sāvasesā desanā āpajjati, tasmā yathāvuttena nayena attho veditabbo. Chadvārikacittehi vā samānalakkhaṇāni aññānipi "manoviññāṇadhātū"ti dassitānīti veditabbāni.

Paṭiccāti āgataṭṭhāneti ettha "mano ca nesaṁ gocaravisayaṁ paccanubhotī"ti-ādīsu[1] visuṁ kātuṁ yuttaṁ, idha pana "cakkhuñca paṭiccā"ti-ādīsu ca-saddena sampiṇḍetvā āvajjanassapi cakkhādisannissitatākaraṇaṁ viya **manañca paṭiccāti āgataṭṭhāne** manodvārasaṅkhātabhavaṅgasannissitameva āvajjanaṁ kātabbanti adhippāyo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Pañhapucchakaṁ heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti.

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 369 piṭṭhe.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavaṇṇanā

189. **Sāsanakkamo**ti ariyasaccāni vuccanti ariyasaccadesanā vā. Sakalañhi sāsanaṁ bhagavato vacanaṁ saccavinimuttaṁ natthīti saccesu kamati, sīlasamādhipaññāsaṅkhātaṁ vā sāsanaṁ etesu kamati, tasmā kamati etthāti kamo, kiṁ kamati? Sāsanaṁ, sāsanassa kamo **sāsanakkamo**ti saccāni sāsanapavattiṭṭhānāni vuccanti, taṁdesanā ca tabbohārenāti.

Tathāti taṁsabhāvāva. **Avitathā**ti amusāsabhāvā. **Anaññathā**ti aññākārarahitā. Dukkhadukkhatātaṁnimittatāhi aniṭṭhatā pīḷanaṭṭho, dvidhāpi paridahanaṁ, kilesadāhasamāyogo vā **santāpaṭṭho**ti ayametesaṁ viseso. Puggalahiṁsanaṁ vā **pīḷanaṁ,** attano eva tikhiṇabhāvo santāpanaṁ **santāpo**ti. Ettha ca **pīḷanaṭṭho** dukkhassa saraseneva āvibhavanākāro itare yathākkamaṁ samudayamagganirodhadassanehi āvibhavanākārāti ayaṁ catunnampi viseso. Tatratatrābhinandanavasena byāpetvā ūhanaṁ rāsikaraṇaṁ dukkhanibbattanaṁ **āyūhanaṁ,** samudayato āgacchatīti vā āyaṁ, dukkhaṁ. Tassa ūhanaṁ pavattanaṁ **āyūhanaṁ,** sarasāvibhāvanākāro eso. Nidadāti dukkhanti **nidānaṁ,** “idaṁ taṁ dukkhan”ti sampaṭicchāpentaṁ viya samuṭṭhāpetīti attho. Dukkhadassanena cāyaṁ **nidānaṭṭho** āvi bhavati. **Saṁyogapalibodhaṭṭhā** nirodhamaggadassanehi, te ca saṁsārasaṁyojanamagganivāraṇākārā daṭṭhabbā.

Nissaranti ettha sattā, sayameva vā nissaṭaṁ visaṁyuttaṁ sabbasaṅkhatehi sabbupadhipaṭinissaggabhāvatoti **nissaraṇaṁ.** Ayamassa sabhāvena āvibhavanākāro. **Vivekāsaṅkhatāmataṭṭhā** samudayamaggadukkhadassanāvibhavanākārā, samudayakkhaya-appaccaya-avināsitā vā. Saṁsārato niggamanaṁ **niyyānaṁ.** Ayamassa sarasena pakāsanākāro, itare samudayanirodhadukkhadassanehi. Tattha palibodhupacchedavasena nibbānādhigamova

nibbānanimittatā **hetvaṭṭho.** Paññāpadhānattā maggassa nibbānadassanaṁ, catusaccadassanaṁ vā **dassanaṭṭho.** Catusaccadassane kilesadukkhasantāpavūpasamane ca ādhipaccaṁ karonti maggaṅgadhammā sampayuttadhammesūti so maggassa **adhipateyyaṭṭho**ti. Visesato vā ārammaṇādhipatibhūtā maggaṅgadhammā honti "maggādhipatino dhammā"ti vacanatoti so tesaṁ ākāro **adhipateyyaṭṭho.** Evamādi āhāti sambandho. Tattha **abhisamayaṭṭho**ti abhisametabbaṭṭho, abhisamayassa vā visayabhūto attho **abhisamayaṭṭho,** abhisamayasseva vā pavatti-ākāro **abhisamayaṭṭho,** so cettha abhisametabbena pīḷanādinā dassitoti daṭṭhabbo.

Kucchitaṁ khaṁ **dukkhaṁ.** **"Samāgamo sametan"**ti-ādīsu kevalassa **āgama**-saddassa **eta**-saddassa ca payoge saṁyogatthassa anupalabbhanato **saṁ**saddassa ca payoge upalabbhanato **"saṁyogaṁ dīpetī"**ti āha, evaṁ **"uppannaṁ uditan"**ti etthāpi. **Aya**-saddo gati-atthasiddho hetu-saddo viya kāraṇaṁ dīpeti attano phalanipphādanena ayati pavattati, eti vā etasmā phalanti ayoti, saṁyoge uppattikāraṇaṁ samudayoti ettha visuṁ payujjamānāpi upasagga-saddā sadhātukaṁ saṁyogatthaṁ uppādatthañca dīpenti kiriyāvisesakattāti veditabbā.

Abhāvo ettha rodhassāti nirodhoti etena nibbānassa dukkhavivekabhāvaṁ dasseti. Samadhigate tasmiṁ tadadhigamavato puggalassa rodhābhāvo pavattisaṅkhātassa rodhassa paṭipakkhabhūtāya nivattiyā adhigatattāti etasmiñcatthe abhāvo etasmiṁ rodhassāti nirodho-icceva padasamāso. Dukkhābhāvo panettha puggalassa, na nibbānasseva. Anuppādo eva nirodho **anuppādanirodho.** Āyatibhavādīsu appavatti, na pana bhaṅgoti bhaṅgavācakaṁ nirodha-saddaṁ nivattetvā anuppādavācakaṁ gaṇhāti. Etasmiṁ atthe kāraṇe phalopacāraṁ katvā nirodhapaccayo nirodhoti vutto. **Paṭipadā ca hoti** puggalassa **dukkhanirodhappattiyā.** Nanu sā eva dukkhanirodhappattīti tassā eva sā paṭipadāti na yujjatīti? Na, puggalādhigamassa yehi so adhigacchati, tesaṁ kāraṇabhūtadhammānañca pattibhāvena paṭipadābhāvena ca vuttattā. Sacchikiriyāsacchikaraṇadhammānaṁ aññattābhāvepi hi puggalasacchikiriyadhammabhāvehi nānattaṁ katvā

niddeso kato. Atha vā dukkhanirodhappattiyā niṭṭhānaṁ phalanti tassā dukkhanirodhappattiyā paṭipadatā daṭṭhabbā.

Buddhādayo ariyā paṭivijjhantīti ettha paṭividdhakāle pavattaṁ buddhādivohāraṁ "agamā rājagahaṁ buddho"ti-ādīsu[1] viya purimakālepi āropetvā "buddhādayo"ti vuttaṁ. Te hi buddhādayo catūhi maggehi paṭivijjhantīti. Ariyapaṭivijjhitabbāni saccāni **ariyasaccānī**ti cettha purimapade uttarapadalopo daṭṭhabbo. **Ariyā iman**ti paṭivijjhitabbaṭṭhena ekattaṁ upanetvā "iman"ti vuttaṁ. **Tasmā**ti tathāgatassa ariyattā tassa saccānīti **ariyasaccānī**ti vuccantīti attho. Tathāgatena hi sayaṁ adhigatattā, teneva pakāsitattā, tato eva ca aññehi adhigamanīyattā tāni tassa hontīti. **Ariyabhāvasiddhitopī**ti ettha ariyasādhakāni saccāni **ariyasaccānī**ti pubbe viya uttarapadalopo daṭṭhabbo. **Ariyāni saccānītipī**ti ettha avitathabhāvena araṇīyattā adhigantabbattā ariyāni, ariyavohāro vā ayaṁ avisaṁvādako avitatharūpo daṭṭhabbo.

Bādhanalakkhaṇanti ettha dukkhadukkhatannimittabhāvo bādhanā, udayabbayapīḷitatā vā. Bhavādīsu jāti-ādivasena cakkhurogādivasena ca anekadhā dukkhassa pavattanameva puggalassa **santāpanaṁ,** tadassa kiccaṁ **raso.** Pavattinivattīsu saṁsāramokkhesu pavatti hutvā gayhatīti **pavattipaccupaṭṭhānaṁ.** Pabhavati etasmā dukkhaṁ paṭisandhiyaṁ nibbattati purimabhavena pacchimabhavo ghaṭito saṁyutto hutvā pavattatīti **pabhavo.** "Evampi taṇhānusaye anūhate, nibbattatī dukkhamidaṁ punappunan"ti[2] evaṁ punappunaṁ uppādanaṁ **anupacchedakaraṇaṁ.** Bhavanissaraṇanivāraṇaṁ **palibodho.** Rāgakkhayādibhāvena sabbadukkhasantatā **santi. Accutirasan**ti accutisampattikaṁ. Cavanaṁ vā kiccanti tadabhāvaṁ kiccamiva voharitvā accutikiccanti attho. Acavanañca sabhāvassāpariccajanaṁ avikāratā daṭṭhabbā. Pañcakkhandhanimittasuññatāya aviggahaṁ hutvā gayhatīti **animittapaccupaṭṭhānaṁ.** Anusayupacchedanavasena saṁsāracārakato niggamanūpāyabhāvo **niyyānaṁ.** Nimittato pavattato ca cittassa vuṭṭhānaṁ hutvā gayhatīti **vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṁ.**

---

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.
2. Khu 1. 62 piṭṭhe.

Asuvaṇṇādi suvaṇṇādi viya dissamānaṁ māyāti vatthusabbhāvā tassā **viparītatā** vuttā. Udakaṁ viya dissamānā pana marīci upagatānaṁ tucchā hoti, vatthumattampi tassā na dissatīti **visaṁvādikā** vuttā. Marīcimāyā-attānaṁ vipakkho bhāvo **tacchāviparītabhūtabhāvo. Ariyañāṇassā**ti avitathagāhakassa ñāṇassa, tena paṭivedhapaccavekkhaṇāni gayhanti, tesañca **gocara**bhāvo paṭivijjhitabbatā-ārammaṇabhāvo ca daṭṭhabbo. **Aggilakkhaṇaṁ** uṇhattaṁ. Tañhi katthaci kaṭṭhādi-upādānabhedepi visaṁvādakaṁ viparītaṁ abhūtaṁ vā kadāci na hoti. "Byādhidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino"ti[1] ettha vuttā jāti-ādikā **lokapakati.** Manussānaṁ uddhaṁ dīghatā, ekaccānaṁ tiracchānānaṁ tiriyaṁ dīghatā, vuddhiniṭṭhaṁ pattānaṁ puna avaḍḍhanaṁ evamādikā cāti vadanti. Tacchāviparītabhūtabhāvesu pacchimo **tathatā,** paṭhamo **avitathatā,** majjhimo **anaññathatā**ti ayametesaṁ viseso.

Dukkhā aññaṁ na bādhakanti kasmā vuttaṁ, nanu taṇhāpi jāti viya dukkhanimittatāya bādhikāti? Na, bādhakapabhavabhāvena visuṁ gahitattā. Jāti-ādīnaṁ viya vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvo dukkhadukkhatā ca **bādhakatā,** na dukkhassa pabhavakatāti natthi taṇhāya pabhavakabhāvena gahitāya bādhakattappasaṅgo. Tenāha **"dukkhā aññaṁ na bādhakan"**ti. **Bādhakattaniyāmenā**ti dukkhaṁ bādhakameva, dukkhameva bādhakanti evaṁ dvidhāpi bādhakattāvadhāraṇenāti attho. **Taṁ vinā nāññato**ti satipi avasesakilesa-avasesākusalasāsavakusalamūlavasesasāsavakusaladhammānaṁ dukkhahetubhāve na taṇhāya vinā tesaṁ dukkhahetubhāvo atthi, tehi pana vināpi taṇhāya dukkhahetubhāvo atthi kusalehi vinā akusalehi, rūpāvacarādīhi vinā kāmāvacarādīhi ca taṇhāya dukkhanibbattakattā. **Tacchaniyyānabhāvattā**ti dvidhāpi niyamena taccho niyyānabhāvo etassa, na micchāmaggassa viya viparītatāya, lokiyamaggassa viya vā anekantikatāya atacchoti tacchaniyyānabhāvo, maggo. Tassa bhāvo tacchaniyyānabhāvattaṁ, tasmā **tacchaniyyānabhāvattā.** Sabbattha dvidhāpi niyamena tacchāviparītabhūtabhāvo vuttoti āha **"iti tacchāvipallāsā"**ti-ādi.

1. Aṁ 1. 145; Aṁ 2. 66 piṭṭhesu.

Sacca-saddassa sambhavantānaṁ atthānaṁ uddharaṇaṁ, sambhavante vā atthe vatvā adhippetatthassa uddharaṇaṁ **atthuddhāro. Viratisacce**ti musāvādaviratiyaṁ. Na hi aññaviratīsu sacca-saddo niruḷhoti. "Idameva saccaṁ, moghamaññan"ti gahitā diṭṭhi **diṭṭhisaccaṁ.** "Amosadhammaṁ nibbānaṁ, tadariyā saccato vidū"ti[1] amosadhammattā nibbānaṁ **paramatthasaccaṁ** vuttaṁ. Tassa pana taṁsampāpakassa ca maggassa pajānanā paṭivedho avivādakāraṇanti dvayampi "ekañhi saccaṁ na dutiyamatthi, yasmiṁ pajā no vivade pajānan"ti[2] imissā gāthāya saccanti vuttaṁ.

Netaṁ dukkhaṁ ariyasaccanti āgaccheyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatīti etena jāti-ādīnaṁ dukkha-ariyasaccabhāve aviparītataṁ dasseti, **aññaṁ dukkhaṁ ariyasaccanti āgaccheyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī**ti iminā dukkha-ariyasaccabhāvassa jāti-ādīsu niyatataṁ. Sacepi kathañci koci evaṁcitto āgaccheyya, paññāpane pana sahadhammena paññāpane attano vādassa ca paññāpane samattho natthīti dassetuṁ **"ahametaṁ -pa- paññāpessāmīti āgaccheyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"**ti vuttaṁ. Jāti-ādīnaṁ anaññathatā aññassa ca tathābhūtassa abhāvoyevettha ṭhānābhāvo. Sacepi koci āgaccheyya, āgacchatu, ṭhānaṁ pana natthīti ayamettha suttattho. Esa nayo dutiyasuttepi. Tattha pana sampattatā paccakkhatā ca **paṭhamatā,** taṁnimittatā **dutiyatā,** tadupasamatā **tatiyatā,** taṁsampāpakatā **catutthatā**ti daṭṭhabbā.

Nibbutikāmena parijānanādīhi aññaṁ kiñci kiccaṁ kātabbaṁ natthi, dhammañāṇakiccaṁ vā ito aññaṁ natthi, pariññeyyādīni ca etapparamānevāti **cattāreva vuttāni.** Taṇhāya ādīnavadassāvīnaṁ vasena "taṇhāvatthu-ādīnaṁ etaṁparamatāyā"ti vuttaṁ. Tathā ālaye pañcakāmaguṇasaṅkhāte, sakalavatthukāmasaṅkhāte, bhavattayasaṅkhāte vā dukkhe dosadassāvīnaṁ vasena "ālayādīnaṁ etaṁparamatāyā"ti vuttaṁ.

Sahetukena dukkhenāti etena dukkhassa abbocchinnatādassanena atisaṁvegavatthutaṁ dasseti.

---

1. Khu 1. 396 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Khu 1. 416; Khu 7. 226 piṭṭhesupi.

Na paṭivedhañāṇaṁ viya sakideva bujjhati, atha kho anu anu bujjhanato **anubodho,** anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhanti-anugato vā bodho **anubodho.** Na hi so paccakkhato bujjhati, anussavādivasena pana kappetvā gaṇhātīti. **Kiccato**ti parijānanādito. Taṁkiccakaraṇeneva hi tāni tassa pākaṭāni. Vivaṭṭānupassanāya hi saṅkhārehi patilīyamānamānasassa uppajjamānaṁ maggañāṇaṁ visaṅkhāraṁ dukkhanissaraṇaṁ ārammaṇaṁ katvā dukkhaṁ paricchindati, dukkhagatañca taṇhaṁ pajahati, nirodhañca phusati ādicco viya pabhāya, sammāsaṅkappādīhi saha uppannaṁ taṁ maggaṁ bhāveti, na ca saṅkhāre amuñcitvā pavattamānena ñāṇena etaṁ sabbaṁ sakkā kātuṁ nimittapavattehi avuṭṭhitattā, tasmā etāni kiccāni karontaṁ taṁ ñāṇaṁ dukkhādīni vibhāveti tattha sammohanivattanenāti **"cattāripi saccāni passatī"**ti[1] vuttaṁ.

Dukkhasamudayampi so passatīti kālantaradassanaṁ sandhāya vuttanti ce? Na, "yo nu kho āvuso dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi so passatī"ti-ādinā[2] ekadassino aññattayadassitā vicāraṇāya tassā sādhanatthaṁ gavaṁpatittherena imassa suttassa āharitattā paccekañca saccesu dissamānesu aññattayadassanassa yojitattā. Aññathā anupubbābhisamaye purimadiṭṭhassa pacchā adassanato samudayādidassino dukkhādidassanatā na yojetabbā siyāti. Suddhasaṅkhārapuñjamattadassanato **sakkāyadiṭṭhi** pariyuṭṭhānaṁ nivāreti. "Lokasamudayaṁ kho kaccāna yathābhūtaṁ sammappaññāya passato yā loke natthitā, sā na hotī"ti[3] vacanato samudayadassanaṁ hetuphalappabandhāvicchedadassanavasena **ucchedadiṭṭhi** pariyuṭṭhānaṁ nivatteti. "Lokanirodhaṁ kho -pa- passato yā loke atthitā, sā na hotī"ti[3] vacanato nirodhadassanaṁ hetunirodhā phalanirodhadassanavasena **sassatadiṭṭhi**pariyuṭṭhānaṁ nivāreti. Attakārassa paccakkhadassanato maggadassanena "natthi attakāre, natthi parakāre, natthi purisakāre"ti-ādikaṁ[4] **akiriyadiṭṭhi**pariyuṭṭhānaṁ pajahati. "Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāya, ahetū appaccayā sattā saṁkilissanti. Natthi hetu -pa- visuddhiyā, ahetū appaccayā sattā visujjhantī"ti-ādikā[4] ahetukadiṭṭhi ca idha akiriyadiṭṭhiggahaṇena gahitāti daṭṭhabbā. Sāpi hi visuddhimaggadassanena pahīyatīti.

---

1. Paṭivijjhatīti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Saṁ 3. 382 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.
4. Dī 1. 50 piṭṭhe.

Dukkhañāṇaṁ samudayaphalassa dukkhassa adhuvādibhāvaṁ passatīti **phale vippaṭipattiṁ** nivatteti. "Issaro lokaṁ pavatteti nivatteti cā"ti **issarakāraṇino** vadanti, padhānato āvi bhavati, tattheva ca patilīyatīti **padhānakāraṇino.** "Kālavaseneva pavattati nivattati cā"ti **kālavādino.** "Sabhāveneva sambhoti vibhoti cā"ti **sabhāvavādino. Ādi**-saddena aṇūhi loko pavattati, sabbaṁ pubbekatahetūti evamādi akāraṇapariggaho daṭṭhabbo. Rāmudakāḷārādīnaṁ viya **arūpaloke,** nigaṇṭhādīnaṁ viya **lokathupikāya apavaggo** mokkhoti gahaṇaṁ. **Ādi**-saddena padhānassa appavatti, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānaṁ, brahmunā salokatā, diṭṭhadhammanibbānavādāti evamādiggahaṇañca daṭṭhabbaṁ. Ettha **guṇaviyuttassā**ti buddhisukhadukkha-icchādosapayattadhammādhammasaṅkhārehi navahi attaguṇehi vippayuttassāti kaṇādabhakkhavādo[1]. Indriyatappanaputtamukhadassanādīhi vinā apavaggo natthīti gahetvā tathāpavattanaṁ **kāmasukhallikānuyogo.**

Ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatanesu kāmabhavavibhavataṇhāvasena dvādasa tikā **chattiṁsa taṇhāvicaritāni. Khuddakavatthuvibhaṅge** vā āgatanayena kālavibhāgaṁ anāmasitvā vuttāni. Vīmaṁsiddhipādādayo bodhipakkhiyā kiccanānattena vuttā, atthato ekattā sammādiṭṭhimukhena tattha antogadhā. **Tayo nekkhammavitakkādayo**ti lokiyakkhaṇe alobhamettākaruṇāsampayogavasena bhinnā maggakkhaṇe lobhabyāpādavihiṁsāsamucchedavasena tayoti ekopi vutto. Esa nayo sammāvācādīsu. Appicchatāsantuṭṭhitānaṁ pana bhāve sammā-ājīvasambhavato tena tesaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Bhavantarepi jīvitahetupi ariyehi avītikkamanīyattā ariyakantānaṁ sammāvācādisīlānaṁ gahaṇena yena saddhāhatthena tāni pariggahetabbāni, so saddhāhattho gahitoyeva hotīti tato anaññāni saddhindriyasaddhābalāni tattha antogadhāni honti. **Tesaṁ atthitāyā**ti saddhindriyasaddhābalachandiddhipādānaṁ atthitāya sīlassa atthibhāvato tividhenapi sīlena te tayopi gahitāti tattha antogadhā. **Cittasamādhī**ti cittiddhipādaṁ vadati. "Cittaṁ paññañca bhāvayan"ti[2] hi cittamukhena

---

1. Kaṇādabhassavādo (?)

2. Saṁ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

samādhi vuttoti samādhimukhena cittampi vattabbataṁ arahati. Cittiddhipādabhāvanāya pana samādhipi adhimatto hotīti vīmaṁsiddhipādādivacanaṁ viya cittiddhipādavacanaṁ avatvā idha **"cittasamādhī"**ti vuttaṁ. "Pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṁ vedeti, sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[1] vacanato samādhi-upakārā pītipassaddhiyo, tasmā samādhiggahaṇena gahitā, upekkhā pana samādhi-upakārakato taṁsadisakiccato ca, tasmā sammāsamādhivasena etesaṁ antogadhatā daṭṭhabbā.

Bhāro viya vighātakattā. **Dubbhikkhamiva** bādhakattā. "Nibbānaparamaṁ sukhan"ti[2] sukhabhāvato **subhikkhamiva.** Aniṭṭhabhāvato sāsaṅkasappaṭibhayato ca dukkhaṁ **verīvisarukkhabhaya-orimatīrūpamaṁ.**

Tathatthenāti tathasabhāvena, pariññeyyabhāvenāti attho. Etena ariyasaccadvayaṁ siyā dukkhaṁ, na ariyasaccaṁ, siyā ariyasaccaṁ, na dukkhanti imamatthaṁ dasseti. Ariyasacca-saddaparā hi dukkhādi-saddā pariññeyyādibhāvaṁ vadanti. Teneva ariyasacca-saddānapekkhaṁ dukkha-saddaṁ sandhāya maggasampayuttasāmaññaphaladhammānaṁ ādipadasaṅgaho vutto, tadapekkhaṁ sandhāya catutthapadasaṅgaho. Samudayādīsu avasesakilesādayo samudayo, na ariyasaccaṁ, saṅkhāranirodho nirodhasamāpatti ca nirodho, na ariyasaccaṁ, ariyamaggato aññāni maggaṅgāni maggo, na ariyasaccanti iminā nayena yojanā kātabbā. Dukkhaṁ vedanīyampi santaṁ vedakarahitaṁ, kevalaṁ pana tasmiṁ attano paccayehi pavattamāne dukkhaṁ vedetīti vohāramattaṁ hoti. Evaṁ itaresupi.

Kiriyāva vijjatīti samudayameva vadati, tassa vā dukkhapaccayabhāvaṁ. Maggo atthīti vattabbe **"maggamatthī"**ti okārassa abhāvo katoti daṭṭhabbo. **Gamako**ti gantā. Sāsavatā asubhatāti katvā nirodhamaggā **subhā eva.** Dukkhādīnaṁ pariyāyena samudayādibhāvo ca atthi, na pana nirodhabhāvo, nirodhassa vā dukkhādibhāvoti na aññamaññasamaṅgitāti āha **"nirodhasuññāni vā"**ti-ādi. **Samudaye dukkhassābhāvato**ti ponobbhavikāya taṇhāya punabbhavassa abhāvato. Yathā vā pakativādīnaṁ vikārāvibhāvato pubbe paṭippalīnā ca pakatibhāveneva tiṭṭhanti, na

1. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Saṁ 3. 135; Aṁ 1. 245; Aṁ 3. 535 piṭṭhesu.
2. Ma 2. 176, 177; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

evaṁ samudayasampayuttampi dukkhaṁ samudayabhāvena tiṭṭhatīti āha **"samudaye dukkhassābhāvato"**ti. Yathā avibhattehi vikārehi mahantā visesindriyabhūtavisesehi pakatibhāveneva ṭhitehi pakati sagabbhā pakativādīnaṁ, evaṁ na phalena sagabbho hetūti attho. **Dukkhasamudayānaṁ nirodhamaggānañca asamavāyā**ti etaṁ vivaranto āha **"na hetusamavetaṁ hetuphalan"**ti-ādi. Tattha idha tantūsu paṭo, kapālesu ghaṭo, biraṇesu kaṭo, dvīsu aṇūsu dvi-aṇukanti-ādinā idha buddhivohārajanako avisuṁ siddhānaṁ sambandho samavāyo, tena samavāyena kāraṇesu dvīsu aṇūsu dvi-aṇukaṁ phalaṁ samavetaṁ ekībhūtamiva sambandhaṁ, tīsu aṇūsu ti-aṇukanti evaṁ mahāpathavimahā-udakamahā-aggimahāvātakkhandhapariyantaṁ phalaṁ attano kāraṇesu samavetanti samavāyavādino vadanti. Evaṁ pana vadantehi aparimāṇesu kāraṇesu mahāparimāṇaṁ ekaṁ phalaṁ samavetaṁ attano antogadhehi kāraṇehi sagabbhaṁ asuññanti vuttaṁ hoti, evamidha samavāyābhāvā phale hetu natthīti hetusuññaṁ phalanti attho.

Pavattibhāvatoti saṁsārassa pavattibhāvato. **Catu-āhārabhedato**ti iminā cattāro āhārabhede tehi bhinne tappaccayadhammabhede ca saṅgaṇhāti. **Rūpābhinandanādibhedo** rūpādikhandhavasena, ārammaṇavasena vā. Upādānehi upādīyatīti upādi, upādānakkhandhapañcakaṁ. Nibbānañca taṁnissaraṇabhūtaṁ tassa vūpasamo taṁsantīti katvā tassa yāva pacchimaṁ cittaṁ, tāva sesataṁ, tato parañca anavasesataṁ upādāya **"sa-upādisesanibbānadhātu anupādisesanibbānadhātū"**ti dvidhā voharīyatīti. Sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo **vipassanā,** itare **samātho**"ti vadanti. Sīlampi hi samathassa upakārakattā samathaggahaṇena gayhatīti tesaṁ adhippāyo. Atha vā yānadvayavasena laddho maggo **samatho vipassanā**ti āgamanavasena vuttoti daṭṭhabbo. **Sappadesattā**ti sīlakkhandhādīnaṁ ekadesattāti attho. Sīlakkhandhādayo hi sabbalokiyalokuttarasīlādisaṅgāhakā, ariyamaggo lokuttaroyevāti tadekadeso hoti.

Onatasahāyo viya vāyāmo paggahakiccasāmaññato. **Aṁsakūṭaṁ datvā ṭhitasahāyo viya sati** apilāpanavasena niccalabhāvakaraṇasāmaññato. **Sājātito**ti savitakkasavicārādibhedesu samānāya

samādhijātiyāti attho. **Kiriyato**ti samādhi-anurūpakiriyato. Tato eva hi "cattāro satipaṭṭhānā samādhinimittā, cattāro sammappadhānā samādhiparikkhārā"ti[1] sativāyāmānaṁ samādhissa nimittaparikkhārabhāvo vuttoti.

Ākoṭentena viyāti "aniccaṁ aniccan"ti-ādinā paññāsadisena kiccena samantato kākoṭentena viya "aniccaṁ khayaṭṭhena, dukkhaṁ bhayaṭṭhenā"ti-ādinā **parivattantena viya** ca ādāya ūhitvā dinnameva paññā paṭivijjhati. Dvinnaṁ samānakālattepi paccayabhāvena saṅkappassa purimakālassa viya niddeso kato. **Sajātito**ti "dukkhe ñāṇan"ti-ādīsu samānāya paññājātiyā. **Kiriyato**ti ettha paññāsadisakiccaṁ kiriyāti vuttaṁ, pubbe pana samādhi-upakārakaṁ tadanurūpaṁ kiccanti ayamettha viseso. "Sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[2] vacanato cattāripi abhimukhaṁ paccakkhato ñātabbāni, abhivisiṭṭhena vā ñāṇena ñātabbānīti **abhiññeyyāni.**

Durabhisambhavataranti abhisambhavituṁ sādhetuṁ asakkuṇeyyataraṁ, sattivighātena duradhigamanti attho. Bādhakapabhavasantiniyyānalakkhaṇehi vavatthānaṁ **salakkhaṇavavatthānaṁ. Duravagāhatthena gambhīrattā**ti oḷārikā dukkhasamudayā. Tiracchānagatānampi hi dukkhaṁ āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo, pīḷanādi-āyūhanādivasena pana "idaṁ dukkhaṁ, idamassa kāraṇan"ti yāthāvato ogāhituṁ asakkuṇeyyattā **gambhīrā,** saṇhasukhumadhammattā nirodhamaggā sabhāvato eva gambhīrattā **duravagāhā,** teneva uppanne magge natthi nirodhamaggānaṁ yāthāvato anavagāhoti. Nibbānampi maggena adhigantabbattā tassa phalanti apadissatīti āha **"phalāpadesato"**ti. Vuttañhi "dukkhanirodhe ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti[3]. Maggopi nirodhassa sampāpakabhāvato hetūti apadissatīti āha **"hetu-apadesato"**ti. Vuttampi cetaṁ "dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"ti[4]. **Iti vijaññāti iti**-saddena vijānanakkamaṁ dasseti. **Evaṁ pakārehī**ti **evaṁ**-saddena vijānanakāraṇabhūte naye.

Uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 258 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

1. Dukkhasaccaniddesa

Jātiniddesavaṇṇanā

190. **Tattha -pa- ayaṁ mātikā**ti niddesavāra-ādimhi vutte jāti-ādiniddese tesaṁ jāti-ādīnaṁ niddesavasena dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya, tesu vā jāti-ādīsu tesañca dukkhaṭṭhe veditabbe jāti-ādīnaṁ niddesavasena dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya dukkhadukkhanti-ādikā dukkhamātikā veditabbāti attho. Atha vā **tatthā**ti tasmiṁ niddesavāre. "Jātipi dukkhā -pa- saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti ayaṁ dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya mātikāti yathādassitassa jāti-ādiniddesassa mātikābhāvaṁ dīpeti. Taṁ dīpetvā puna yasmiṁ padadvaye ṭhatvā dukkhaṁ ariyasaccaṁ kathetabbaṁ, tassa niddhāraṇatthaṁ sabbaṁ dukkhaṁ saṅkaḍḍhento āha **"idañhi dukkhaṁ nāmā"**ti-ādi.

Sabhāvatoti dukkhavedayitasabhāvato. **Nāmato**ti teneva sabhāvena laddhanāmato. Tena na aññena pariyāyena idaṁ dukkhaṁ nāma, atha kho dukkhattāyevāti sabhāvena nāmaṁ viseseti. Atha vā **nāmato**ti udayabbayavantatāya laddhanāmato. Yathā aññe udayabbayavanto dhammā na sabhāvato dukkhā, na evaṁ idaṁ, atha kho sabhāvato dukkhā bhūtamevedaṁ dukkhanti purimena dukkha-saddena pacchimaṁ viseseti. Vipariṇāmavantatāya sukhaṁ aniṭṭhameva hotīti dukkhaṁ nāma jātaṁ. Tenevāha **"dukkhuppattihetuto"**ti. Kaṇṇasūlādīhi abhibhūtassa nitthunanādīhi dukkhābhibhūtatāya viññāyamānāyapi kiṁ tava rujjatīti pucchitvāva kaṇṇasūlādidukkhaṁ jānitabbaṁ hotīti **paṭicchannadukkhatā** tassa vuttā. **Upakkamassa ca pākaṭabhāvato**ti kāraṇāvasena dukkhavisesassa pākaṭabhāvaṁ dasseti.

Sabhāvaṁ muñcitvā pakārantarena dukkhanti vuccamānaṁ **pariyāyadukkhaṁ.** Kathetabbattā paṭiññātaṁ yathā kathetabbaṁ, taṁpakāradassanatthaṁ **"ariyasaccañca nāmetan"**ti-ādimāha. **Saṅkhepo** sāmaññaṁ, sāmaññañca visese antokaritvā pavattatīti tattha ubhayathāpi kathetuṁ vaṭṭati. **Vitthāro pana** viseso jāti-ādiko, viseso ca visesantaranivattakoti jāti-ādīsu jarādīnaṁ saṅkhipanaṁ na sakkā kātunti tattha vitthāreneva kathetabbaṁ.

191. "Aparassa aparassā"ti dīpanaṁ **aparatthadīpanaṁ.** Sāmi-atthepi hi aparattha-saddo sijjhatīti. **Tesaṁ tesan**ti vā sāmivasena vuttaṁ atthaṁ bhummavasena vattukāmatāya āha **"aparatthadīpanan"**ti, aparasmiṁ aparasmiṁ dīpananti attho. Aparassa aparassa vā jātisaṅkhātassa atthassa dīpanaṁ **aparatthadīpanaṁ.** Pañcagativasena ekekāyapi gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena cāti **gatijātivasena.**

Tiṇākāro **tiṇajāti,** so ca upādāpaññattīti **"paññattiyan"**ti āha. **Tadupādāyā**ti taṁ paṭhamaṁ viññāṇaṁ upādāya ayaṁ jāti, nāssa kutoci niggamanaṁ upādāya. Yasmā ca evaṁ, tasmā **sāvassa jāti** paṭhamaviññāṇasaṅkhātāti attho. Atha vā tadupādāya sajātoti vuccatīti **sāvassa jāti** paṭhamaviññāṇasaṅkhātāti attho. Viññāṇamukhena ca pañcapi khandhā vuttā hontīti **"paṭisandhiyan"**ti āha. Ariyabhāvakaraṇattā **ariyasīlan**ti pātimokkhasaṁvaro vuccati. Jāti-ādīnipi lakkhaṇāni dhammānaṁ ākāravikārāti katvā sahuppādakā sahavikārakāti vuttā. **Jāyanaṭṭhenā**ti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṁ dassetuṁ vuttaṁ. Purimanaye pana ekekeneva padena sabbasatte pariyādiyitvā jāti dassitāti ayaṁ viseso. Keci pana "purimanaye kattuniddeso, pacchimanaye bhāvaniddeso kato"ti vadanti, "tesaṁ tesaṁ sattānaṁ jātī"ti pana kattari sāminiddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddesova yutto. Sampuṇṇā jāti **sañjāti.** Pākaṭā nibbatti **abhinibbatti.** "Tesaṁ tesaṁ sattānaṁ -pa- abhinibbattī"ti sattavasena pavattattā **sammutikathā.**

Tatra tatrāti ekacatuvokārabhavesu dvinnaṁ dvinnaṁ, sese rūpadhātuyaṁ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṁ pañcannaṁ, kāmadhātuyaṁ vikalāvikalindriyānaṁ vasena sattannaṁ navannaṁ dasannaṁ puna dasannaṁ ekādasannañca āyatanānaṁ vasena saṅgaho veditabbo. Ekabhavapariyāpannassa khandhasantānassa paṭhamābhinibbattibhūtā paṭisandhikkhandhāti āha **"paṭhamābhinibbattilakkhaṇā"**ti. Tameva santānaṁ niyyātentaṁ viya "handa gaṇhathā"ti paṭicchāpentaṁ viya pavattatīti **niyyātanarasā.** Santatiyā eva ummujjanaṁ hutvā gayhatīti **ummujjanapaccupaṭṭhānā.** Dukkharāsissa vicittatā dukkhavicittatā, dukkhavisesā vā tadavayavā, taṁ paccupaṭṭhāpeti phalatīti **dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā.**

Pariyāyanippariyāyadukkhesu yaṁ dukkhaṁ jāti hoti, taṁ dukkhabhāvoyeva tassā dukkhaṭṭho. Yadi akkhānena pāpuṇitabbaṁ siyā, bhagavā ācikkheyya. Bhagavatāpi—

> "Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave, katamo nu kho mahantataro? Yo cāyaṁ mayā paritto pāṇimatto pāsāṇo gahito, yo ca himavā pabbatarājāti. Appama -pa- gahito, himavantaṁ pabbatarājānaṁ upanidhāya saṅkhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, upanidhampi na upeti. Evameva kho bhikkhave yaṁ so puriso tīhi sattisatehi haññamāno tatonidānaṁ dukkhaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedeti, taṁ nerayikassa dukkhassa upanidhāya saṅkhampi -pa- upanidhampi na upetī"ti[1]—

upamāvasena pakāsitaṁ **āpāyikadukkhaṁ.** Sukhuppattikāraṇāni sucīni uppalādīnīti katvā tattha nibbattinivāraṇena jātiyā dukkhavatthubhāvaṁ dasseti **"atha kho"**ti-ādinā. Dukkhuppattikāraṇe nibbattanena gabbhapariharaṇūpakkamena vinā mātukucchisambhavameva **dukkhaṁ gabbhokkantimūlakaṁ** aññānapekkhattā, upakkamanibbattaṁ pana **pariharaṇamūlakaṁ** okkantimattānapekkhattā. Ayametesaṁ viseso.

Attano abhimukhaṁ kaḍḍhanaṁ **ākaḍḍhanaṁ,** parito sabbatobhāgena kaḍḍhanaṁ **parikaḍḍhanaṁ.** Adho dhunanaṁ **odhunanaṁ,** tiriyaṁ, sabbato vā dhunanaṁ **nidhunanaṁ.** Tacchetvā khārapakkhipanaṁ **khārāpaṭicchakaṁ.**

Sakalasarīranhāpanaṁ **nhāpanaṁ,** ekadesadhovanaṁ **dhovanaṁ,** sūriyābhimukhapavattanena **ātāpanaṁ,** pañcaggitāpena **paritāpanaṁ** daṭṭhabbaṁ. Sabboyeva vā tāpo dvidhāpi vutto.

Kuhiṁ nu patiṭṭhaṁ labhetha, jātiyā vinā na tassa dukkhassa patiṭṭhānaṁ atthīti attho, jātiyā vā vinā so satto kuhiṁ nu patiṭṭhaṁ, kattha nu patiṭṭhanto taṁ dukkhaṁ labhethāti attho. Tattha tiracchānesu kathaṁ dukkhaṁ bhaveyya tahiṁ tiracchānesu jātiṁ vinā. **Na cassā**ti na ce assa. Nanu nevatthīti sambandho kātabbo, nanu āhāti vā. **Yadato**ti yasmā nevatthi, tasmā āhāti attho.

---

1. Ma 3. 204 piṭṭhe.

Jarāniddesavaṇṇanā

192. Jīraṇameva **jīraṇatā,** jīraṇassa vā ākāro **tā**-saddena vutto.

Yathāpure asallakkhenteti gāravakaraṇa-upaṭṭhānādīni asallakkhente taṁnimittaṁ domanassaṁ uppajjatīti attho.

Satādīnanti satisutaviriyapaññādīnaṁ vippavāsanimittaṁ attanā apasādetabbehipi attano puttadārehi apasādanīyato. Avasavattaṅgapaccaṅgatāya suci-asuci-ādivicāraṇavirahena ca bālakumārakakālo viya jiṇṇakālo hotīti āha **"bhiyyo bālattappattiyā"**ti.

Maraṇaniddesavaṇṇanā

193. "Kālassa antakassa kiriyā"ti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakāloyeva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vutto, tassa kiriyā cutikkhandhānaṁ bhedappattiyeva. **Maccu maraṇan**ti etthāpi samāsaṁ akatvā yo maccu vuccati bhedo, yañca maraṇaṁ pāṇacāgo, idaṁ vuccati maraṇanti visuṁ sambandho na na yujjati.

Yassa khandhabhedassa pavattattā "tisso mato, phusso mato"ti vohāro hoti, so khandhappabandhassa anupacchinnatāya **"sammutimaraṇan"**ti vutto, pabandhasamucchedo ca **"samucchedamaraṇan"**ti. Maraṇampi dukkhanti imasmiṁ panatthe dukkhasaccakathā vaṭṭakathāti katvā **"sammutimaraṇaṁ adhippetan"**ti āha. **Tasseva nāman**ti tabbhāvato tadekadesabhāvato ca maraṇa-saddabahutte asammohatthaṁ vuttaṁ. **Cutilakkhaṇan**ti "cavanatā"ti nidassitacavanalakkhaṇameva vadati. Sampattibhavakhandhehi viyojetīti **viyogarasaṁ,** viyogakiriyābhūtatāya vā **"viyogarasan"**ti vuttaṁ. Sattassa purimabhavato vippavāso hutvā upaṭṭhātīti **vippavāsapaccupaṭṭhānaṁ.**

Maraṇantikāti maraṇassa āsannā. Yadi maraṇaṁ na bhavissati, yathāvuttaṁ kāyikaṁ cetasikañca dukkhaṁ na bhavissatīti āha **"dvinnampi dukkhānaṁ vatthubhāvenā"**ti.

Pāpakammādinimittanti pāpakammanimittaṁ pāpagatinimittañcāti attho, kammampi vā ettha "nimittan"ti vuttaṁ upapattinimittabhāvena upaṭṭhānato. Tadupaṭṭhānepi hi "akataṁ vata me kalyāṇan"ti-ādinā anappakaṁ domanassaṁ upajjatīti. **Bhaddassā**ti kalyāṇakammassāti attho. **Avisesato**ti "sabbesan"ti etena yojetabbaṁ. **Sabbesan**ti ca yesaṁ kāyikaṁ dukkhaṁ uppajjati, teyeva sabbe gahitā **"vitujjamānamammānan"**ti visesitattā sandhīnaṁ bandhanāni sandhibandhanāni, tesaṁ chedanena nibbattaṁ dukkhaṁ **"sandhibandhanacchedanan"**ti vuttaṁ. **Ādi**-saddo vā kāraṇattho, sandhibandhanacchedanamūlakanti attho.

Anayabyasanāpādanaṁ viyāti anayabyasanāpatti viyāti attho. Vāḷādīhi kate hi anayabyasanāpādane antogadhā anayabyasanāpatti ettha nidassananti.

Sokaniddesavaṇṇanā

194. Sukhakāraṇaṁ **hitaṁ,** tassa phalaṁ **sukhaṁ. Ñātikkhayo**ti bhogādīhi ñātīnaṁ parihāni maraṇañca. **Ayaṁ pana viseso**ti bhogabyasanādipadatthavisesaṁ rogabyasanādīsu samāsavisesañca sandhāyāha. Ñātibhogā paññattimattā tabbināsāvāti iminā adhippāyena aparinipphannataṁ sandhāya **"anipphannānī"**ti āha. Aparinipphannataṁyeva hi sandhāya **vusiddhimagge**[1] ca "dasa rūpāni anipphannānī"ti vuttaṁ. **Rūpakaṇḍavaṇṇanāya**ñhi[2] tāni "aparinipphannānī"ti vuttāni. **Khandhavibhaṅge** ca nipphādetabbassa nirodhasamāpatti-ādikassa nipphannatā vuttāti asabhāvadhammassa ca nipphannatā, nibbānasseva anipphannatāti.

Dhamma-saddo hetu-atthoti āha **"dukkhassa uppattihetunā"**ti. **Jhāman**ti daḍḍhaṁ. Pubbe vuttalakkhaṇādikā domanassavedanā sokoti tassa puna lakkhaṇādayo na vattabbā siyuṁ, tathāpi domanassavisesattā sokassa ca visiṭṭhā lakkhaṇādayo vattabbāti **"kiñcāpī"**ti-ādimāha. Visārarahitaṁ anto eva saṅkucitaṁ cintanaṁ, sukkhanaṁ vā **antonijjhānaṁ. Parinijjhāyanaṁ** dahanaṁ. Ñātibyasanādi-anurūpaṁ socanaṁ **anusocanaṁ,** taṁ taṁ vā guṇaṁ dosañca anugantvā socanaṁ tappanaṁ **anusocanaṁ.**

---

1. Visuddhi 2. 81 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 1. 378 piṭṭhe.

Javanakkhaṇeti manodvārajavanakkhaṇe. Tathā hi taṁ dassento **"ettakā me"**ti-ādimāha. Kāyaviññāṇādivīthiyampi pana javanakkhaṇe domanassassa paccayo hoti eva. Teneva **"javanakkhaṇe cā"**ti āha. Aññathā kāyikacetasikadukkhānaṁ kāyavatthukamanodvārappavattānameva paccayoti gaṇheyya tattha visesena kāyikacetasikasaddappavattito.

Tujjatīti "tudatī"ti vattabbe byattayavasena vuttanti veditabbaṁ.

Paridevaniddesavaṇṇanā

195. **Ādevanti etenāti ādevo**ti ādevana-saddaṁ katvā assuvimocanādivikāraṁ āpajjantānaṁ tabbikārāpattiyā so saddo karaṇabhāvena vuttoti. Vīhipalāpādayo viya tucchaṁ vacanaṁ **palāpo.** Guṇadose kitteti bodhetīti **guṇadosakittanaraso** lālappa-saddo. Atthānatthe hiriyitabbajane ca avicāretvā puggalassa sambhamabhāvo hutvā paridevana-saddo upaṭṭhātīti **"sambhamapaccupaṭṭhāno"**ti vutto, sokavatthu-avighātena vā sambhamo, na uttāsasambhamo, so ca paridevana-saddena pākaṭo hotīti paridevo **"sambhamapaccupaṭṭhāno"**ti vutto.

Sokābhibhūto paridevananimittaṁ muṭṭhipothanādīni karoti, paridevananimittameva ca ñāti-abbhatthaṅgamanādīni cintetīti paridevassa dukkhadomanassānaṁ **vatthubhāvo** vutto.

Bhiyyoti yena vinā na hoti, tato paridevasamuṭṭhāpakadomanassato, pubbe vuttadukkhato vā bhiyyo, kaṇṭhoṭṭhatālu-ādisosajatopi vā bhiyyoti aññañca kāyikaṁ cetasikaṁ taṁnidānadukkhaṁ saṅgaṇhāti.

Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā

196-7. Kāyikaṁ dukkhaṁ kāyikassa dukkhassa upanissayapaccayoti **"dukkhitassa dukkhaṁ uppajjatī"**ti vuttaṁ. Etena dukkhena abhibhūtattā nakkhattaṁ

kīḷituṁ na labhāmīti balavadomanassaṁ uppajjatīti dukkhassa domanassavatthutā hoti.

Attano pavattikkhaṇaṁ sandhāya **"pīḷetī"**ti vuttaṁ kāyikadukkhaṁ, tadupanissayato vā.

Āvaṭṭantīti parivaṭṭanti. **Vivaṭṭantī**ti pabbhāre khittatthambho viya ludhanti[1]. Mūlacchinnarukkho viya **chinnapapātaṁ papatanti,** paridayhamānacittā purimadomanassupanissayavasena **cintenti,** vigate domanasse tathācintanaṁ natthīti.

Upāyāsaniddesavaṇṇanā

198. Sabbavisayappaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanaṁ **saṁsīdanaṁ,** uṭṭhetumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavaṁ, virūpaṁ vā sīdanaṁ **visīdanaṁ.** Aññaṁ visayaṁ agantvā ñātibyasanādīsu virūpo āsaṅgo tattheva avabandhatā **byāsatti.** Nitthunanakaraṇato **nitthunanaraso.** Visīdanaṁ **visādo.**

Sayaṁ na dukkho dosattā saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva upāyāsoti vadeyyuṁ, te "upāyāso tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto"ti[2] imāya pāḷiyā paṭikkhipitabbā. Visādappattiyā sukhadukkhakāraṇaṁ agaṇayitvā dukkhaṭṭhānādīni karontānaṁ upāyāso kāyikadukkhassa vatthu hoti, visādanavaseneva ñātivināsādīni cintentānaṁ domanassassa. Attano pavattikkhaṇeyeva upāyāso domanassasampayogato cittaṁ paridahati, avipphārikatākaraṇavasena kāyaṁ visādeti, tadubhayakaraṇeneva tato paraṁ taṁnimittaṁ kāyikaṁ cetasikañca adhimattaṁ dukkhaṁ janayatīti dukkho vutto.

Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā

199. **Na appiyantī**ti na gamiyanti, na pavesīyantīti attho. **Anatthan**ti byasanaṁ, dukkhaṁ vā. **Ahitan**ti tassa hetuṁ. Dutiye atthavikappe atthaṁ na

---

1. Luthanti (?)

2. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

kāmentīti **anatthakāmā**ti-ādi asamatthasamāsopi yojito. “Asūriyapassāni mukhānī”ti-ādīsu viya hi yena samāso, na tassāyaṁ paṭisedhako **a-**kāroti. Yasmiṁ kismiñci nibbhaye yogakkhema-saddo niruḷho dukkhayogato khemattā.

Saṅgati-ādīsu saṅkhāravasena yaṁ labbhati, taṁ gahetabbaṁ. Na hi saṅkhārānaṁ ṭhānanisajjādayo bhojanādikiccesu vā sahakaraṇaṁ vijjatīti pacchimadvayaṁ tadatthavasena labbhatīti na sakkā vattunti. **Yaṁ labbhatī**ti vā yaṁ atthajātaṁ labbhatīti attho. Tena yathā labbhati saṅgati-ādīsu attho, tathā yojetabbo. Puggalassa hi saṅgati gantvā saṅkhārehi saṁyogo hoti, āgatehi ca tehi, puggalassa ca attano ṭhānādīsu saṅkhārehi sahabhāvo hoti, sabbakiriyāsu ca missībhāvoti. **Anatthabhāvo** upaddavabhāvo.

Aniṭṭhānaṁ āpāthagamanamattaṁ taṁgahaṇamattañca **appiyasampayogo,** na pana pathaviphassādayo viya appiyasampayogo nāma eko dhammo atthīti āha **“so atthato eko dhammo nāma natthī”**ti. Aniṭṭhāni kaṇṭakādīni amittā ca usu-ādīhi vijjhanādidukkhaṁ uppādenti.

Idhāti imasmiṁ loke dukkhaṁ hotīti vā idha imasmiṁ dukkhasaccaniddese dukkho vuttoti vā yojetabbaṁ.

Piyavippayoganiddesavaṇṇanā

200. **Minantī**ti nāḷiyādīsu dhaññaṁ viya anto pakkhipanti, na bahi karontīti attho. **Amā-**saddo sahabhāvadīpako. **Ñāyanti vā** ajjhattikā-icceva. Ñātibyasanādiko hutvā upaṭṭhātīti **byasanapaccupaṭṭhāno.** Sokuppādaneneva sarīraṁ sosenti, kisaṁ karonti, akisampi nirojatākaraṇena milāpenti, tato ca kāyikaṁ dukkhaṁ uppajjatīti taduppādakatā vuttā.

Sokasarasamappitāti etena cetasikadukkhaṁ dasseti, **vitujjantī**ti etena kāyikaṁ dukkhaṁ.

Icchāniddesavaṇṇanā

201. Yasmiṁ kāle jātiyā na āgantabbaṁ, taṁ kālaṁ gahetvā āha **"parinibbutesu ca vijjamānaṁ jātiyā anāgamanan"**ti. **Yampī**ti yenapīti attho vutto. Yadāpi pana **yaṁ**-saddo "icchan"ti etaṁ apekkhati, tadāpi alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā "na labhatī"ti etaṁ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti. So panatthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyya-icchāva vuttā hoti. Apāpuṇitabbesu pavattattā eva **"appattipaccupaṭṭhānā"**ti vuttā. Yattha hi sā icchā pavattā, taṁ vatthuṁ apāpuṇantī hutvā gayhatīti.

Chinnabhinnagaṇenāti nillajjena dhuttagaṇena, kappaṭikagaṇena vā.

Vighātamayanti cittavighātamayaṁ domanassaṁ cittavighātato eva uppannaṁ ubbandhanajarātisārādikāyikaṁ dukkhañca. **Icchitālābhan**ti alabbhaneyya-icchameva vadati.

Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā

202. Vitthiṇṇassa dukkhassa ettakanti dassanaṁ dukkhassa saṅkhepo, taṁ kātuṁ na sakkā vitthārassa anantattā. Dukkhavitthāragataṁ pana desanāvitthāraṁ pahāya yattha sabbo dukkhavitthāro samodhānaṁ gacchati, tattha desanāya vavatthānaṁ saṅkhepo, taṁ kātuṁ sakkā tādisassa vatthuno sabbhāvā.

Desaṁ jānanto maggakkhāyikapuriso **desako.** Bhagavāpi **dukkhassa desako. "Dukkhantadesakenā"**ti vā pāṭho, dukkhantakkhāyikoti attho.

Pāvakādayo yathā indhanādīni bādhenti, evaṁ **bādhayamānā. Māraṇantikadukkhābhighātenā**ti iminā atipākaṭena jātijarādukkhavighātajasokādayo dasseti. **Tato**ti paridevato uddhaṁ. Kaṇṭha sosādi sandhi bandhacchedanādi janaka dhātukkhobha samāyogato **kāyassa ābādhanadukkhaṁ dukkhaṁ. Yesu kesucī**ti tissassa vā phussassa vā upādānakkhandhesu sabbampi cakkhurogādidukkhaṁ sabbasattagataṁ evaṁpakāramevāti saṅkhipitvā dassentoti attho.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. Uttarapadalopaṁ katvā **"punabbhavakaraṇaṁpunobbhavo"**ti āha. "Manosamphasso"ti ettha mano viya ca purimapadassa okārantatā daṭṭhabbā. Atha vā sīlaṭṭhena ika-saddena gamiyatthattā kiriyāvācakassa saddassa adassanaṁ daṭṭhabbaṁ yathā "apūpabhakkhanasīlo āpūpiko"ti[1]. "Taddhitā" iti bahuvacananiddesā vicittattā vā taddhitānaṁ abhidhānalakkhaṇattā vā "punabbhavaṁ detī"ti-ādīsu atthesu ponobbhavikasaddasiddhi daṭṭhabbā. Tattha kammasahajātā punabbhavaṁ deti, kammasahāyabhūtā tadasahajātā punabbhavāya saṁvattati duvidhāpi punappunaṁ bhave nibbatteti. Tenevāha **"punabbhavassa dāyikāpī"**ti-ādi. **Ponobbhavikāyevāti nāmaṁ labhatī**ti punabbhavaṁ dāyikāpi adāyikāpi punabbhavaṁ deticceva ponobbhavikāti samānavipākāti nāmaṁ labhati samānasabhāvattā tadānubhāvattā ca. Evaṁ itaresu daṭṭhabbaṁ. Tattha upadhimhi yathānibbatte attabhāve vipaccanakammaṁ etissāti **upadhivepakkā.** Nandanaṭṭhena **nandī,** rañjanaṭṭhena **rāgo.** Yo ca nandirāgo, yā ca taṇhā, ubhayametaṁ ekatthaṁ, byañjanameva nānanti taṇhā **"nandirāgena saddhiṁ atthato ekattaṁ gatā"**ti vuttā. Rāgasambandhena **"uppannassā"**ti vuttaṁ. Rūpārūpabhavarāgo visuṁ vakkhatīti kāmabhave eva bhavapatthanā-uppatti vuttāti veditabbā.

Tasmiṁ tasmiṁ piyarūpe paṭhamuppattivasena **"uppajjatī"**ti vuttā, punappunaṁ pavattivasena **"nivisatī"**ti, pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattinivesā yojetabbā. **Sampattiyan**ti manussasobhagge devatte ca. **Attano cakkhun**ti savatthukaṁ cakkhumāha, sapasādaṁ vā maṁsapiṇḍaṁ. **Vippasannapañcapasādan**ti parisuddhanīlapītalohitakaṇha-odātavaṇṇapasādaṁ. **Rajatapanāḷikaṁ viya** chiddaṁ abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttaṁ viya** lambakaṇṇabaddhaṁ. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsikā,** evaṁ **laddhavohāraṁ** attano **ghānaṁ.** "Laddhavohārā"ti vā pāṭho. Tasmiṁ sati tuṅgā nāsikā yesaṁ, te **tuṅganāsikā.** Evaṁ **laddhavohārā** sattā attano ghānanti yojanā kātabbā. **Jivhaṁ -pa- maññanti** vaṇṇā saṇṭhānato kiccato ca. **Manaṁ -pa- uḷāraṁ maññanti** atītādi-atthavicinanasamatthaṁ. **Attanā paṭiladdhānī**ti ajjhattañca

---

1. Asūpabhakkhanasīlo āsūpikoti (Ka) visuddhimaggamahāṭīkāyaṁ indriyasaccaniddesavaṇṇanāyaṁ passitabbaṁ.

sarīragandhādīni bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajjamānā uppajjatī**ti yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti sāmaññena gahitā uppādakiriyā lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmaññavisesehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānā**ti vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto. **Uppajjatī**ti nicchito phalabhāvena "yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjatī"ti. So hi tena upayojito viya hoti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Anūhate**hi anuddhate, appahīneti attho.

Sīho vedhake paṭipajjati, na usumhi, suvāno leḍḍumhi paṭipajjati, na pahārake. Khayagamanavasena **virajjati,** appavattigamanavasena **nirujjhati.** Anapekkhatāya cajanavasena hānivasena ca **cajīyati,** puna yathā na pavattati, tathā dūrakhipanavasena **paṭinissajjīyati,** bandhanabhūtāya mocanavasena **muccati,** asaṁkilesavasena **na allīyati.** Āyūhanaṁ samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanaṁ.**

Apaññattinti apaññāpanaṁ, "titta-alābu atthī"ti vohārābhāvaṁ vā. Titta-alābuvalliyā appavattiṁ icchanto puriso viya maggo daṭṭhabbo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanaṁ viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāpahānaṁ. Tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtaṁ nibbānaṁ daṭṭhabbaṁ. Dutiyūpamāya dakkhiṇadvāraṁ viya nibbānaṁ, coraghātakā viya maggo daṭṭhabbo, purimā vā upamā maggena niruddhāya piyarūpasātarūpesu niruddhāti vattabbatādassanatthaṁ vuttā, pacchimā nibbānaṁ āgamma niruddhāyapi.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Aññamaggapaṭikkhepanatthan**ti titthiyehi kappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvaṁ paṭikkhepetunti attho, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo.** Puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṁ karotīti **ariyo,** ariyaphalapaṭilābhakarattā ariyaṁ labhāpeti janetīti **ariyo.** Attano kiccavasena phalavasena ca ariyanāmalābho eva vuttoti daṭṭhabbo. Aṭṭha aṅgāni assāti aññapadatthasamāsaṁ akatvā "**aṭṭhaṅgāni assa santīti aṭṭhaṅgiko**"ti padasiddhi daṭṭhabbā.

Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṁ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti "**pariggahalakkhaṇā**"ti vuttā. Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṁ kātabbaṁ samuṭṭhāpeti nipphādeti, taṁtaṁkiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṁ kiriyaṁ samuṭṭhāpeti, evaṁ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayuttadhamme ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti "**samuṭṭhāpanalakkhaṇo**"ti vutto. Kāyavācānaṁ khandhasantānassa ca saṁkilesabhūtamicchā-ājīvappahānena sammā-ājīvo "**vodāpanalakkhaṇo**"ti vutto.

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatī**ti pakāsetīti attho. Teneva hi aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti. **Tathevā**ti attano paccanīkakilesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kattabbakiccassa idha nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge**[1] "viraticetanā sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānī"ti vuttāti tattha padhānānaṁ viraticetanānaṁ vasena "**viratiyopi honti cetanāyopī**"ti āha. Musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo subhāsitādivācābhāsanādikāle ca cetanāyo yojetabbā, **maggakkhaṇe**

---

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

viratiyova cetanānaṁ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāyacetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādibhāvāsiddhito, taṁsiddhiyañca aṅgattayattāsiddhito ca.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhi evāti yadipi samādhi-upakārakānaṁ abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhānaṁ vitakkādīnaṁ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṁ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānacatusatikiccaṁ, eko samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṁ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhicitte jhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhicitte jhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakārako evāti **"svāyan"**ti-ādimāha. Vacībhedaniyāmikā **vācā** kāyikakiriyāniyāmakassa sammākammantassa **upakārikā. Idaṁ vīriyan**ti catusammappadhānavīriyaṁ. **Gatiyo**ti nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samanvesitvā**ti upadhāretvā.

Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṁ kantan**ti nirodhamaggesu ninnabhāvaṁ dasseti, na abhinandanaṁ, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Kiccatoti pariññādito. **Ārammaṇapaṭivedho**ti sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sabbampi paṭivedhañāṇaṁ lokuttaran**ti kasmā vuttaṁ, nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṁ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṁ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṁ "paṭivedho"ti vuttaṁ, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtameva pana ñāṇaṁ sandhāyāha **"sabbampi paṭivedhañāṇaṁ lokuttaran"**ti. Uggahaparipucchāñāṇānipi savanañāṇe eva avarodhaṁ gacchantīti **"savanadhāraṇasammasanañāṇaṁ lokiyan"**ti tividhameva ñāṇamāha. Uggahādīhi saccapariggaṇhanaṁ **pariggaho.**

Payogoti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa-icchitabbataṁ dukkarataratañca upamāhi dasseti **"bhavaggagahaṇatthan"**ti-ādinā.

Padaghātanti ettha gatamaggo "padan"ti vuccati. Yena cupāyena kāraṇena kāmavitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa ghāto **padaghāto. Ussukkāpetvā**ti uddhaṁ uddhaṁ santivisesayuttaṁ katvā, vaḍḍhetvāti attho.

Pāḷiyaṁ vibhattesūti katarapāḷiyaṁ? **Dhammasaṅgahe** tāva aṭṭha kasiṇāni dasa asubhā cattāro brahmavihārā cattāri āruppāni vibhattāni, **āgamesu** dasa anussatiyo āhāre paṭikūlasaññā catudhātuvavatthānanti imāni cāti tattha tattha vibhattaṁ. **Imesu tīsū**ti kāmādīsu tīsu ṭhānesu.

Micchāvācāsaṅkhātāyāti etena ekāya cetanāya pahātabba-ekattaṁ dasseti. Idha ariyasāvako sakalyāṇaputhujjanako sekkho. **Kāyadvāravītikkamā**ti ājīvahetukato pāṇātipātādito visuṁ visuṁ viramaṇaṁ yojetabbaṁ.

Ayaṁ panassāti maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā assa maggassa ayaṁ jhānavasena sabbasadisasabbāsadisa-ekaccasadisatā **viseso. Pādakajjhānaniyāmena hotī**ti idha pādakajjhānaniyāmaṁ dhuraṁ katvā āha, **aṭṭhasāliniyaṁ** pana vipassanāniyāmaṁ tattha sabbavādāvirodhato, idha pana sammasitajjhānapuggalajjhāsayavādanivattanato pādakajjhānaniyāmaṁ. Vipassanāniyāmo pana sādhāraṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe cācariyavādā vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyāmaṁ vibhajanto āha **"pādakajjhānaniyāmena tāvā"**ti.

Āruppe catukkapañcaka -pa- vuttaṁ aṭṭhasāliniyanti adhippāyo. Nanu tattha "āruppe tikacatukkajjhānaṁ uppajjatī"ti vuttaṁ, na "catukkapañcakajjhānan"ti? Saccaṁ, yesu pana saṁsayo atthi, tesaṁ uppattidassanena, tenatthato catukkapañcakajjhānaṁ uppajjatīti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbaṁ. Samudāyañca apekkhitvā **"tañca lokuttaraṁ, na lokiyan"**ti āha. Catutthajjhānameva hi lokiyaṁ tattha uppajjati, na catukkaṁ pañcakañcāti.

Ettha kathanti pādakajjhānassa abhāvā kathaṁ daṭṭhabbanti attho. **Taṁjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti** tajjhānikaṁ paṭhamaphalādiṁ pādakaṁ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo, tikacatukkajjhānikaṁ pana maggaṁ bhāvetvā tatthuppannassa arūpajjhānaṁ tajjhānikaṁ phalañca pādakaṁ katvā uparimaggabhāvanāya aññajhānikāpi uppajjantīti jhānaṅgādiniyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpatti pādakaṁ, na sammasitabbāti phalassapi pādakatā daṭṭhabbā.

Dukkhañāṇādīnaṁ rūpādichaḷārammaṇattā nekkhammasaṅkappādīnaṁ kasiṇāditaṁtaṁkusalārammaṇārammaṇattā sammāvācādīnaṁ aṅgānaṁ taṁtaṁviramitabbādi-ārammaṇattā **"yathānurūpan"**ti āha. **Tadanurūpo**ti avippaṭisārakarasīlaṁ vāyāmassa visesapaccayoti sīlānurūpatā vāyāmassa vuttā sampayuttassapi, sampayuttasseva ca vacanato "sīlabhūmiyaṁ patiṭṭhitassā"ti avatvā **"patiṭṭhamānassā"**ti vuttaṁ. **Cetaso asammoso**ti "ekārakkho"ti ettha vuttena satārakkhena cetaso rakkhitatā. Tenāha **"iti -pa- suvihitacittārakkhassā"**ti.

Āsavakkhayañāṇassa vijjābhāvo vuttoti āsavakkhayasaṅkhāte magge tīhi khandhehi saṅgahite paññākkhandho **vijjā,** sīlassa catunnañca jhānānaṁ caraṇabhāvo vuttoti itare dve khandhā **caraṇaṁ.** Yanti etena nibbānaṁ gacchantīti yānaṁ, vipassanā va yānaṁ **vipassanāyānaṁ.** Sīlaṁ samādhissa visesapaccayo, samādhi vipassanāyāti samathassa upakārattā sīlakkhandho ca **samathayānena** saṅgahito. **Vipassanāyānena** kāmesu ādīnavaṁ vibhāvento samathayānena nirāmisaṁ jhānasukhaṁ apariccajanto antadvayakummaggaṁ vivajjeti. Paññā viya mohassa, sīlasamādhayo ca dosalobhānaṁ ujuvipaccanīkā adosālobhehi sādhetabbattā. Sīlasamādhipaññāyogato **ādimajjhapariyosānakalyāṇaṁ.** Sīlādīni hi sāsanassa ādimajjhapariyosānanti. Yasmiṁ ṭhito maggaṭṭho phalaṭṭho ca ariyo hoti, taṁ maggaphalasaṅkhātaṁ khandhattayasaṅgahitaṁ sāsanaṁ **ariyabhūmi.**

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. **Ariyasacca-**saddo samudaye vattamāno pariññeyyabhāvarahite ekantapahātabbe taṇhāsaṅkhāte samudaye pavattati, na pahātabbapariññeyyesu avasesakilesāvasesākusalesu appahātabbesu ca sāsavakusalamūlāvasesasāsavakusalesūti sappadeso tattha samudayo hoti, kevalaṁ saccasadde nippadesoti āha **"nippadesato samudayaṁ dassetun"**ti. Dukkhanirodhā pana ariyasaccadesanāyaṁ dhammato nippadesā eva. Na hi tato añño dhammo atthi, yo saccadesanāyaṁ dukkhaṁ nirodhoti ca vattabbo siyā, maggopi aṭṭhaṅgikapañcaṅgikavāresu apubbo natthi, tasmā samudayameva "nippadesato dassetun"ti vadati tassa sabbattha tīsupi vāresu apubbassa dassitattā. Apubbasamudayadassanatthāyapi hi saccadesanāyaṁ "tattha katamo dukkhasamudayo? Taṇhā"ti vacanaṁ kevalāya taṇhāya sacca-saddassa pavattidassanatthanti. Desanāvasena pana taṁ taṁ samudayaṁ ṭhapetvā dukkhaṁ tassa tassa pahānavasena nirodho aṭṭhaṅgikapañcaṅgikasabbalokuttarakusalavasena maggo ca ariyasaccadesanāyaṁ na vuttoti dukkhādīni ca tattha sappadesāni dassitāni hontīti tāni ca nippadesāni dassetuṁ saccadesanā vuttāti vattuṁ vaṭṭati. **Paccayasaṅkhātan**ti kammakilesavasena jāti-ādidukkhassa mūlabhūtanti attho.

Nirodhasaccaṁ -pa- pañcahākārehi niddiṭṭhanti ariyasaccadesanato saccadesanāya visesaṁ dasseti. Tattha "tiṇṇannañca kusalamūlānaṁ avasesānañca sāsavakusalānaṁ pahānan"ti idaṁ tesaṁ paccayānaṁ avijjātaṇhā-upādānānaṁ pahānavasena, avijjādīsu vā pahīnesu tesaṁ appavattivasena vuttanti veditabbaṁ. Na hi kusalā pahātabbāti. **Pahānan**ti ca maggakiccavasena tadadhigamanīyaṁ nirodhaṁ dasseti, nirodhasseva vā taṇhādīnaṁ appavattibhāvo **pahānan**ti daṭṭhabbaṁ.

Yadipi "pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hoti, evamassāyaṁ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṁ gacchatī"ti[1] lokuttaramaggakkhaṇe aṭṭhaṅgikamaggapāripūriyā upanissayadassanatthaṁ

---

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

idaṁ vuttaṁ, tathāpi "pubbeva kho panā"ti vacanaṁ kāyakammādisuddhiyā dūratarupanissayataṁ, cakkhādīsu asārajjantassa asaṁyuttassa asammūḷhassa ādīnavānupassino viharato tāyeva vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya āyatiṁ pañcupādānakkhandhesu apacayaṁ gacchantesu sabbasaṅkhāresu vivaṭṭanavasena, ponobbhavikataṇhāya pahīyamānāya kilesadūrībhāvena, kāyikacetasikadarathasantāpapariḷāhesu pahīyamānesu passaddhakāyacittavasena kāyikacetasikasukhe paṭisaṁvediyamāne "yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhī"ti-ādinā[1] vuttānaṁ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe pavattānaṁ pañcannaṁ sammādiṭṭhādīnaṁ aṅgānaṁ āsannatarupanissayatañca dassetīti āsannatarupanissayavasena pañcaṅgikaṁ maggaṁ sukhaṁ bujjhantānaṁ puggalānaṁ ajjhāsayavasena pañcaṅgikamaggadesanāya pavattataṁ dīpeti. Tenāha **"pubbeva kho -pa- suparisuddho hotīti vacanato"**ti-ādi. Evamidaṁ **vacanato**ti nissakkavacanaṁ desanupāyassa ñāpakanidassanaṁ hoti, **vacanato**ti vā attano vacanānurūpaṁ pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti bhagavatā desitoti attho. Katthāti? Devapure, tasmā taṁ desitanayaṁ dassetuṁ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho dhammasaṅgāhakehi. Atha vā "pubbeva kho panassā"ti vacaneneva ajjhāsayavisesakāraṇanidassakena puggalajjhāsayavasena pañcaṅgiko maggopi paṭipadā evāti desito hotīti āha **"pubbeva kho pana -pa- vacanato pana -pa- desito"**ti, tasmā taṁ suttante desitanayaṁ dassetuṁ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho bhagavatā devapureti attho.

Jhānehi desanāpaveso, bhāvanāpaveso vā **jhānābhiniveso.** Ekekasmiṁ koṭṭhāse catunnaṁ catunnaṁ nayasahassānaṁ dassanaṁ gaṇanāsukhatthanti veditabbaṁ. Yathā pana pāḷi ṭhitā, tathā ekekissā paṭipadāya suññatādīsu ca pañca pañca koṭṭhāse yojetvā pāḷigamanaṁ katanti viññāyati. Tattha aṭṭhaṅgikavāre dutiyajjhānādīsu tasmiṁ samaye sattaṅgiko maggo hotīti yojanā kātabbā, sabbasaṅgāhikavāre ca yathā vijjamānadhammavasenāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

215. **Evaṁ purimesupi dvīsū**ti kasmā vuttaṁ, nanu suttantabhājanīye dukkhanirodhagāminipaṭipadāniddese lokiyalokuttaramissako maggo vutto. Tassa hi aṭṭhakathāyaṁ[1] "catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṁ sandhāya idaṁ 'dukkhe ñāṇan'ti-ādi vuttaṁ, paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṁ hotī"ti sammādiṭṭhiyā, tathā sammāsaṅkappādīnañca lokiyalokuttaramissakatā dassitā "apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakkhaṇe[2] ekakkhaṇā ekārammaṇā"ti-ādinā cāti? Saccametaṁ, evaṁ pana āgamanavasena tatthāpi catusaccakammaṭṭhānadassanādimukhena ariyova aṭṭhaṅgiko maggo dassito. Evañca katvā "paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṁ hotī"ti maggañāṇassa ekasseva dukkhañāṇāditā, "maggakkhaṇe pana -pa- ekova kusalasaṅkappo uppajjati, ayaṁ sammāsaṅkappo nāmā"ti-ādinā maggasaṅkappādīnaṁ sammāsaṅkappāditā ca niddhāritā, pāḷiyañca aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ uddisitvā tameva niddisituṁ "dukkhe ñāṇan"ti-ādi vuttaṁ. Tena suttantabhājanīyepi dvinnaṁ lokiyatā, dvinnaṁ lokuttaratā vuttā **"evaṁ purimesupi dvīsū**ti etenāti.

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 110 piṭṭhe. 2. Maggakāle (Aṭṭhakathāyaṁ) Abhi-Ṭṭha 2. 107 piṭṭhe.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. **Cakkhudvāre indaṭṭhaṁ kāretī**ti cakkhudvārabhāve taṁdvārikehi attano indabhāvaṁ paramissarabhāvaṁ kārayatīti attho. Tañhi te rūpaggahaṇe attānaṁ anuvatteti, te ca taṁ anuvattantīti. Esa nayo itaresupi. Yena taṁsamaṅgīpuggalo taṁsampayuttadhammā vā aññātāvino honti, so aññātāvibhāvo pariniṭṭhitakiccajānanaṁ.

Katthaci dveti "dvinnaṁ kho bhikkhave indriyānaṁ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṁ byākaroti -pa- ariyāya ca paññāya ariyāya ca vimuttiyā. Yā hissa bhikkhave ariyā paññā, tadassa paññindriyaṁ. Yā hissa ariyā vimutti, tadassa samādhindriyan"ti-ādīsu[1] dve, "tiṇṇaṁ kho bhikkhave indriyānaṁ bhāvitattā bahulīkatattā piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā aññā byākatā -pa- satindriyassa samādhindriyassa paññindriyassā"ti[2], "tīṇimāni bhikkhave indriyāni. Katamāni tīṇi? Anaññātaññassāmītindriyaṁ aññindriyaṁ aññātāvindriyan"ti[3], "tīṇimāni -pa- itthindriyaṁ purisindriyaṁ jīvitindriyan"ti[4] ca evamādīsu tīṇi, "pañcimāni brāhmaṇa indriyāni nānāvisayāni -pa- cakkhundriyaṁ -pa- kāyindriyan"ti[5], "pañci -pa- sukhindriyaṁ -pa- upekkhindriyan"ti[6], "pañci -pa- saddhindriyaṁ -pa- aññindriyan"ti[7]ca evamādīsu pañca. Tattha suttante dukādivacanaṁ nissaraṇupāyādibhāvato dukādīnaṁ. Sabbāni pana indriyāni abhiññeyyāni, abhiññeyyadhammadesanā ca abhidhammoti idha sabbāni ekato vuttāni.

Khīṇāsavassa bhāvabhūto hutvā uppattito **"khīṇāsavasseva uppajjanato"**ti vuttaṁ.

Liṅgeti gameti ñāpetīti liṅgaṁ, liṅgīyati vā etenāti liṅgaṁ, kiṁ liṅgeti, kiñca vā liṅgīyatīti? Indaṁ, indo vā, indassa liṅgaṁ indaliṅgaṁ, indaliṅgassa attho taṁsabhāvo **indaliṅgaṭṭho,** indaliṅgameva

1. Saṁ 3. 195 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 197 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 180 piṭṭhe.
4. Saṁ 3. 179 piṭṭhe.
5. Saṁ 3. 191 piṭṭhe.
6. Saṁ 3. 183 piṭṭhe.
7. Saṁ 3. 177, 180 piṭṭhesu.

vā indriya-saddassa attho **indaliṅgaṭṭho.** Sajjitaṁ uppāditanti siṭṭhaṁ, indena siṭṭhaṁ **indasiṭṭhaṁ. Juṭṭhaṁ** sevitaṁ. Kammasaṅkhātassa indassa liṅgāni, tena ca siṭṭhānīti kammajāneva yojetabbāni, na aññāni. Te ca dve atthā kamme eva yojetabbā, itare ca bhagavati evāti **"yathāyogan"**ti āha. **Tenā**ti bhagavato kammassa ca indattā. **Etthā**ti etesu indriyesu. **Ulliṅgenti** pakāsenti phalasampattivipattīhi kāraṇasampattivipatti-avabodhato. "So taṁ nimittaṁ āsevatī"ti-ādīsu[1] gocarakaraṇampi āsevanāti vuttāti āha **"kānici gocarāsevanāyā"**ti. Tattha sabbesaṁ gocarīkātabbattepi "kānicī"ti vacanaṁ avipassitabbānaṁ bahulīmanasikaraṇena anāsevanīyattā. Paccavekkhaṇāmattameva hi tesu hotīti. "Tassa taṁ maggaṁ āsevato"ti-ādīsu[2] bhāvanā "āsevanā"ti vuttāti bhāvetabbāni saddhādīni sandhāyāha **"kānici bhāvanāsevanāyā"**ti. **Ādhipaccaṁ** indriyapaccayabhāvo, asati ca indriyapaccayabhāve itthipurisindriyānaṁ attano paccayavasena pavattamānehi taṁsahitasantāne aññākārena anuppajjamānehi liṅgādīhi anuvattanīyabhāvo, imasmiñcatthe indanti paramissariyaṁ karonticceva indriyāni. Cakkhādīsu dassitena nayena aññesañca tadanuvattīsu ādhipaccaṁ yathārahaṁ yojetabbaṁ.

Heṭṭhāti aṭṭhasāliniyaṁ[3]. **Amoho eva,** na visuṁ cattāro dhammā, tasmā amohassa paññindriyapade vibhāvitāni lakkhaṇādīni tesañca veditabbānīti adhippāyo. **Sesāni** aṭṭhasāliniyaṁ lakkhaṇādīhi **sarūpeneva āgatāni.** Nanu ca sukhindriyadukkhindriyānaṁ tattha lakkhaṇādīni na vuttānīti? Kiñcāpi na vuttāni, somanassadomanassindriyānaṁ pana vuttalakkhaṇādivasena viññeyyato etesampi vuttāneva honti. Kathaṁ? Iṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṁ sukhindriyaṁ, iṭṭhākārasambhogarasaṁ, kāyikassādapaccupaṭṭhānaṁ, kāyindriyapadaṭṭhānaṁ. Aniṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṁ dukkhindriyaṁ, aniṭṭhākārasambhogarasaṁ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṁ, kāyindriyapadaṭṭhānanti. Ettha ca iṭṭhāniṭṭhākārānameva ārammaṇānaṁ sambhogarasatā veditabbā, na viparītepi iṭṭhākārena aniṭṭhākārena ca sambhogarasatāti.

---

1. Aṁ 3. 217 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 475 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 1. 349 piṭṭhe.

Sattānaṁ ariyabhūmipaṭilābho bhagavato desanāya sādhāraṇaṁ padhānañca payojananti āha **"ajjhattadhammaṁ pariññāyā"**ti-ādi. Aṭṭhakathāyaṁ itthipurisindriyānantaraṁ jīvitindriyadesanakkamo vutto, so indriyayamakadesanāya sameti. Idha pana indriyavibhaṅge manindriyānantaraṁ jīvitindriyaṁ vuttaṁ, taṁ purimapacchimānaṁ ajjhattikabāhirānaṁ anupālakattena tesaṁ majjhe vuttanti veditabbaṁ. Yañca kiñci vedayitaṁ, sabbaṁ taṁ dukkhaṁ. Yāva ca duvidhattabhāvānupālakassa jīvitindriyassa pavatti, tāva dukkhabhūtānaṁ etesaṁ vedayitānaṁ anivattīti **ñāpanatthaṁ.** Tena ca cakkhādīnaṁ dukkhānubandhatāya pariññeyyataṁ ñāpeti. **Tato anantaraṁ bhāvetabbattā**ti bhāvanāmaggasampayuttaṁ aññindriyaṁ sandhāya vuttaṁ. Dassanānantarā hi bhāvanāti.

Satipi purejātādipaccayabhāve indriyapaccayabhāvena sādhetabbameva kiccaṁ **"kiccan"**ti āha tassa anaññasādhāraṇattā indriyakathāya ca pavattattā. Pubbaṅgamabhāvena manindriyassa **vasavattāpanaṁ** hoti, nāññesaṁ. Taṁsampayuttānipi hi indriyāni sādhetabbabhūtāneva attano attano indriyakiccaṁ sādhenti cetasikattāti. "Sabbattha ca indriyapaccayabhāvena sādhetabban"ti ayaṁ adhikāro anuvattatīti daṭṭhabbo. Anuppādane anupatthambhe ca tappaccayānaṁ tappavattane nimittabhāvo **anuvidhānaṁ.** Chādetvā pharitvā uppajjamānā sukhadukkhavedanā sahajāte abhibhavitvā sayameva pākaṭā hoti, sahajātā ca tabbasena sukhadukkhabhāvappattā viyāti āha **"yathāsakaṁ oḷārikākārānupāpanan"**ti. Asantassa apaṇītassapi akusalatabbipākādisampayuttassa majjhattākārānupāpanaṁ yojetabbaṁ, samānajātiyaṁ vā sukhadukkhehi santapaṇītākārānupāpanañca. Pasannapaggahita-upaṭṭhitasamāhitadassanākārānupāpanaṁ yathākkamaṁ saddhādīnaṁ. **Ādi**-saddena uddhambhāgiyasaṁyojanāni gahitāni, maggasampayuttasseva ca indriyassa kiccaṁ dassitaṁ, teneva phalasampayuttassa taṁtaṁsaṁyojanānaṁyeva paṭippassaddhipahānakiccatā dassitā hotīti. Sabbakatakiccaṁ aññātāvindriyaṁ aññassa kātabbassa abhāvā amatābhimukhameva tabbhāvapaccayo ca hoti, na itarāni viya kiccantarapasutañca. Tenāha **"amatābhimukhabhāvapaccayatā cā"**ti.

220. **Evaṁ santepī**ti satipi sabbasaṅgāhakatte vīriyindriyapadādīhi saṅgahetabbāni kusalākusalavīriyādīni, cakkhundriyapadādīhi saṅgahetabbāni kālapuggalapaccayādibhedena bhinnāni cakkhādīni saṅgaṇhanticceva **sabbasaṅgāhakāni,** na yassā bhūmiyā yāni na vijjanti, tesaṁ saṅgāhakattāti attho. Tena ca avisesitattā sabbesaṁ sabbabhūmikattagahaṇappasaṅge taṁnivattanena sabbasaṅgāhakavacanaṁ avijjamānassa saṅgāhakattadīpakaṁ na hotīti dasseti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

223. **Idha anābhaṭṭhan**ti ekantānārammaṇattena bhāsitaṁ. **“Rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitan”**ti kasmā vuttaṁ, nanu missakattā eva jīvitindriyaṁ anārammaṇesu asaṅgahitaṁ. Na hi aṭṭhindriyā anārammaṇāti vuttāti? Saccametaṁ, jīvitindriya-ekadesassa pana anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitataṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ, arūpakoṭṭhāsena parittārammaṇāditā atthīti siyāpakkhe saṅgahitanti adhippāyo. Arūpakoṭṭhāsena pana parittārammaṇāditā, rūpakoṭṭhāsena ca navattabbatā atthīti missakassa samudāyasseva vasena siyāpakkhe saṅgahitaṁ, na ekadesavasenāti daṭṭhabbaṁ. Na hi anārammaṇaṁ parittārammaṇādibhāvena navattabbaṁ na hotīti. “Rūpañca nibbānañca anārammaṇā, sattindriyā anārammaṇā”ti-ādivacanañca avijjamānārammaṇānārammaṇesu na vattabbesu anārammaṇattā navattabbataṁ dasseti, na sārammaṇasseva navattabbataṁ, navattabbassa vā sārammaṇataṁ. Na hi navattabba-saddo sārammaṇe niruḷho. Yadipi siyā, “tisso ca vedanā rūpañca nibbānañca ime dhammā navattabbā sukhāya vedanāya sampayuttā”ti-ādi na vucceyya, athāpi parittārammaṇādisambandho navattabba-saddo sārammaṇesveva vattati, “dvāyatanā siyā parittārammaṇā”ti-ādiṁ avatvā “manāyatanaṁ siyā parittārammaṇaṁ -pa- appamāṇārammaṇan”tipi, “dhammāyatanaṁ siyā parittārammaṇaṁ -pa- appamāṇārammaṇan”tipi, “siyā anārammaṇan”tipi vattabbaṁ siyā. Na hi pañhapucchake sāvasesā desanā

atthīti. “Aṭṭhindriyā siyā ajjhattārammaṇā”ti ettha ca jīvitindriyassa ākiñcaññāyatanakāle arūpassa rūpassa ca anārammaṇattā navattabbatā veditabbā.

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāravaṇṇanā

225. "Kiṁ vādī bhante sammāsambuddhoti? Vibhajjavādī mahārājā"ti[1] Moggaliputtatissattherena vuttattā sammāsambuddhasāvakā vibhajjavādino. Te hi venayikādibhāvaṁ vibhajja vadanti, cīvarādīnaṁ sevitabbāsevitabbabhāvaṁ vā sassatucchedavāde vā vibhajja vadanti "sassato attā ca loko cā"ti-ādīnaṁ ṭhapanīyānaṁ ṭhapanato rāgādikkhayassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādi-ucchedassa ca vacanato, na pana ekaṁsabyākaraṇīyādayo tayo pañhe apanetvā vibhajjabyākaraṇīyameva vadantīti. Vibhajjavādīnaṁ maṇḍalaṁ samūho **vibhajjavādimaṇḍalaṁ,** vibhajjavādino vā bhagavato parisā **vibhajjavādimaṇḍalan**tipi vadanti. Ācariyehi vutta-aviparītatthadīpanena te **anabbhācikkhantena.** "Avijjā puññāneñjābhisaṅkhārānaṁ hetupaccayo hotī"ti-ādiṁ vadanto kathāvatthumhi paṭikkhitte puggalavādādike ca vadanto sakasamayaṁ vokkamati nāma, tathā **avokkamantena.** Parasamayaṁ dosāropanabyāpāravirahena **anāyūhantena.** "Idampi yuttaṁ gahetabban"ti parasamayaṁ asampiṇḍentenāti keci vadanti.

"Tathāhaṁ bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmi, yathā tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati anaññan"ti-ādiṁ[2] vadanto suttaṁ paṭibāhati nāma, tathā **appaṭibāhantena.** "Tathāhaṁ bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmi, yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā, te paṭisevato nālaṁ antarāyāyā"ti[3], "supinantekato vītikkamo āpattikaro hotī"ti ca evamādiṁ vadanto vinayaṁ paṭilometi nāma, tabbipariyāyena taṁ **anulomentena.** Paṭilomento hi kammantaraṁ bhindanto dhammatañca vilometi. Suttante vutte cattāro **mahāpadese,** aṭṭhakathāyañca vutte suttasuttānuloma-ācariyavāda-attanomati**mahāpadese olokentena.** Taṁolokanena hi

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe. 2. Ma 1. 323 piṭṭhe. 3. Ma 1. 182; Vi 2. 177, 183 piṭṭhesu.

sutte vinaye ca santiṭṭhati nātidhāvati. **Dhamman**ti paṭiccasamuppādapāḷiṁ. **Atthan**ti tadatthaṁ. Hetuhetuphalāni idha nādhippetāni. "Dukkhādīsu aññāṇaṁ avijjā"ti vuttamatthaṁ parivattitvā puna "pubbante aññāṇan"ti-ādīhi **aparehipi pariyāyehi niddisantena.** "Saṅkhārā iminā pariyāyena bhavoti vuccanti, taṇhā iminā pariyāyena upādānan"ti-ādinā **niddisantenā**ti vadanti.

Sattoti sattasuññatāti vadanti, sattasuññesu vā saṅkhāresu sattavohāro. **Paccayākārameva cā**ti paccayākāro eva ca, **ma-**kāro padasandhikaro.

Tasmāti vuttanayena atthavaṇṇanāya kātabbattā dukkarattā ca.

Patiṭṭhaṁ nādhigacchāmīti yattha ṭhitassa vaṇṇanā sukarā hoti, taṁ nayaṁ attanoyeva ñāṇabalena nādhigacchāmīti attho. Nissayaṁ pana ācikkhanto āha **"sāsanaṁ panidan"**ti-ādi. Idha **sāsanan**ti pāḷidhammamāha, paṭiccasamuppādameva vā. So hi anulomapaṭilomādinānādesanānayamaṇḍito abbocchinno ajjāpi pavattatīti nissayo hoti. Tadaṭṭhakathāsaṅkhāto ca **pubbācariyamaggo**ti.

"Taṁ suṇātha samāhitā"ti ādarajanane kiṁ payojananti taṁ dassento āha **"vuttañhetan"**ti-ādi. **Aṭṭhiṁ katvā**ti atthaṁ katvā, yathā vā na nassati, evaṁ aṭṭhigataṁ viya karonto aṭṭhiṁ katvā. Pubbakālato aparakāle bhavaṁ **pubbāpariyaṁ.** Paṭhamārambhādito pabhuti khaṇe khaṇe ñāṇavisesaṁ kilesakkhayavisesañca labhatīti attho.

Kammavipākakilesavaṭṭānaṁ mūlakāraṇattā ādito vuttattā ca avijjā paṭiccasamuppādassa mūlaṁ. Tattha valliyā mūle diṭṭhe tato pabhuti valliyā haraṇaṁ viya paṭiccasamuppādassa mūle diṭṭhe tato pabhuti paṭiccasamuppādadesanāti upamāsaṁsandanā na kātabbā. Na hi bhagavato "idameva diṭṭhaṁ, itaraṁ adiṭṭhan"ti vibhajanīyaṁ atthi sabbassa diṭṭhattā. Mūlato pabhuti pana valliyā haraṇaṁ viya mūlato pabhuti paṭiccasamuppādadesanā katāti idamettha sāmaññamadhippetaṁ, bodhaneyyajjhāsayavasena vā bodhetabbabhāvena mūlādidassanasāmaññañca yojetabbaṁ.

Tassāti—

"Sa kho so bhikkhave kumāro vuddhimanvāya indriyānaṁ paripākamanvāya pañcahi kāmaguṇehi samappito -pa- rajanīyehi, so cakkhunā rūpaṁ disvā piyarūpe rūpe sārajjati, apiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyasatī ca viharati parittacetaso. So taṁ ca cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ yathābhūtaṁ nappajānāti. Yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evaṁ anurodhavirodhaṁ samāpanno yaṁ kiñci vedanaṁ vedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, so taṁ vedanaṁ abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhatī"ti[1]—

evaṁ vuttassa. Evaṁ sotadvārādīsupi. **Abhivadato**ti "aho sukhaṁ, aho sukhan"ti vacībhedakarappattāya balavataṇhāya "ahaṁ mamā"ti abhivadato. Tato balavatiyā mocetuṁ asakkuṇeyyabhāvena **ajjhosāya tiṭṭhato.** Tatopi balavatī upādānabhūtā taṇhā **nandī.** Ettha ca abhinandanādinā taṇhā vuttā, nandīvacanena tappaccayaṁ upādānaṁ catubbidhampi nanditātadavippayogatāhi taṇhādiṭṭhābhinandanabhāvehi cāti veditabbaṁ. **"Jātipaccayā jarāmaraṇan"**ti-ādikañca tattheva **mahātaṇhāsaṅkhayavimuttisutte**[2] vuttaṁ.

Vipākavaṭṭabhūte paṭisandhipavattiphassādayo kammasamuṭṭhānañca ojaṁ sandhāya **"cattāro āhārā taṇhānidānā"**ti-ādi vuttaṁ, vaṭṭūpatthambhakā pana itarepi āhārā taṇhāpabhave tasmiṁ avijjamāne na vijjantīti "taṇhānidānā"ti vuttuṁ vaṭṭanti.

Tato tatoti catubbidhāsu desanāsu tato tato desanāto. **Ñāyappaṭivedhāya saṁvattatī**ti **ñāyo**ti maggo, soyeva vā paṭiccasamuppādo "ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hotī"ti[3] vacanato. Sayameva hi samantabhadrakattā tathā tathā paṭivijjhitabbattā tāya tāya desanāya attano paṭivedhāya saṁvattatīti. Samantabhadrakattaṁ desanāvilāsappatti ca catunnampi desanānaṁ samānaṁ kāraṇanti

---

1. Ma 1. 333 piṭṭhe. 2. Ma 1. 328 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 297 piṭṭhe.

visesakāraṇaṁ vattukāmo āha **“visesato”**ti. **Assa** bhagavato desanā, **assa** vā paṭiccasamuppādassa desanāti yojetabbaṁ. **Pavattikāraṇavibhāgo** avijjādikova, kāraṇanti vā gahitānaṁ pakati-ādīnaṁ avijjādīnañca akāraṇatā kāraṇatā ca. Tattha sammūḷhā keci akāraṇaṁ “kāraṇan”ti gaṇhanti, keci na kiñci kāraṇaṁ bujjhantīti tesaṁ yathāsakehi anurūpehi kāraṇehi **saṅkhārādipavattisandassanatthaṁ** anulomadesanā pavattā, itarāsaṁ tadatthatāsambhavepi na tāsaṁ tadatthameva pavatti atthantarasabbhāvato. Ayaṁ pana tadatthā evāti etissā tadatthatā vuttā. Pavatti-ādīnavapaṭicchādikā avijjā ādi, tato saṅkhārā uppajjanti tato viññāṇanti evaṁ pavattiyā **uppattikkamasandassanatthañca.**

Anuvilokayato yo sambodhito pubbabhāge taṁtaṁphalapaṭivedho pavatto, tadanusārena tadanugamena jarāmaraṇādikassa jāti-ādikāraṇaṁ yaṁ adhigataṁ, tassa sandassanatthaṁ assa paṭilomadesanā pavattā, anuvilokayato paṭilomadesanā pavattāti vā sambandho. Desentopi hi bhagavā kicchāpannaṁ lokaṁ anuviloketvā **pubbabhāga -pa- sandassanatthaṁ** desetīti. Āhārataṇhādayo paccuppannaddhā, saṅkhārāvijjā atītaddhāti iminā adhippāyenāha **“yāva atītaṁ addhānaṁ atiharitvā”**ti, āhārā vā taṇhāya pabhāvetabbā anāgato addhā, taṇhādayo paccuppanno, saṅkhārāvijjā atītoti. Paccakkhaṁ pana phalaṁ dassetvā taṁnidānadassanavasena phalakāraṇaparamparāya dassanaṁ yujjatīti āhārā purimataṇhāya uppāditā paccuppanno addhā, taṇhādayo atīto, saṅkhārāvijjā tatopi atītataro saṁsārassa anādibhāvadassanatthaṁ vuttoti **yāva atītaṁ addhānan**ti yāva atītataraṁ addhānanti attho yutto.

Āyatiṁ punabbhavābhinibbatti-āhārakā vā cattāro āhārā—

> “Āhāretīti ahaṁ na vadāmi, āhāretīti cāhaṁ vadeyyaṁ, tatrassa kallo pañho ‘ko nu kho bhante āhāretī’ti. Evaṁ cāhaṁ na vadāmi, evaṁ pana avadantaṁ maṁ yo evaṁ puccheyya ‘kissa nu kho bhante viññāṇāhāro’ti. Esa

kallo pañho, tatra kallaṁ veyyākaraṇaṁ, viññāṇāhāro āyatiṁ punabbhavābhinibbattiyā"ti[1]—

vacanato taṁsampayuttattā phassacetanānaṁ tappavattihetuttā ca kabaḷīkārāhārassa. Tena hi upatthambhitarūpakāyassa, tañca icchantassa kammaviññāṇāyūhanaṁ hoti. Bhojanañhi saddhādīnaṁ rāgādīnañca upanissayoti vuttanti. Tasmā "te kammavaṭṭasaṅgahitā āhārā paccuppanno addhā"ti imasmiṁ pariyāye purimoyevattho yutto. Atītaddhuto pabhuti "iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā[2] atīte tato parañca hetuphalapaṭipāṭiṁ paccakkhānaṁ āhārānaṁ nidānadassanavasena ārohitvā nivattanena vinā abujjhantānaṁ taṁsandassanatthaṁ sā ayaṁ desanā pavattāti attho. **Anāgataddhuno sandassanatthan**ti anāgataddhuno duppaṭivijjhantānaṁ apassantānaṁ paccakkhaṁ paccuppannaṁ hetuṁ dassetvā hetuphalaparamparāya tassa sandassanatthanti attho.

Mūlakāraṇasaddaṁ apekkhitvā **"na akāraṇan"**ti napuṁsakaniddeso kato. Akāraṇaṁ yadi siyā, suttaṁ paṭibāhitaṁ siyāti dassento suttaṁ āharati. **Vaṭṭakathāya sīsabhāvo** vaṭṭahetuno kammassapi hetubhāvo. Tattha bhavataṇhāyapi hetubhūtā avijjā, tāya paṭicchāditādīnave bhave taṇhuppattitoti avijjā visesena sīsabhūtāti **"mūlakāraṇan"**ti vuttā. Purimāya koṭiyā apaññāyamānāya uppādavirahato niccataṁ gaṇheyyāti āha **"evañcetaṁ bhikkhave vuccatī"**ti-ādi. Tena ito pubbe uppannapubbatā natthīti apaññāyanato purimakoṭi-apaññāyanaṁ vuttanti imamatthaṁ dasseti.

Avijjātaṇhāhetukkamena phalesu vattabbesu **"sugatiduggatigāmino"**ti vacanaṁ saddalakkhaṇāvirodhanatthaṁ. Dvande hi pūjitassa pubbanipātoti. Savarā kira maṁsassa aṭṭhinā alagganatthaṁ punappunaṁ tāpetvā koṭṭetvā uṇhodakaṁ pāyetvā virittaṁ sūnaṁ aṭṭhito muttamaṁsaṁ gāviṁ mārenti. Tenāha **"aggisantāpi"**ccādi. Tattha yathā vajjhā gāvī ca avijjābhibhūtatāya yathāvuttaṁ uṇhodakapānaṁ ārabhati, evaṁ puthujjano yathāvuttaṁ duggatigāmikammaṁ. Yathā pana sā uṇhodakapāne ādīnavaṁ

1. Saṁ 1. 254 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 246 piṭṭhe.

disvā taṇhāvasena sītudakapānaṁ ārabhati, evamayaṁ avijjāya mandattā duggatigāmikamme ādīnavaṁ disvā taṇhāvasena sugatigāmikammaṁ ārabhati. Dukkhe hi avijjaṁ taṇhā anuvattati, sukhe taṇhaṁ avijjāti.

Evanti avijjāya nivutattā taṇhāya saṁyuttattā ca. **Ayaṁ kāyo**ti saviññāṇakakāyo khandhapañcakaṁ, "saḷāyatanapaccayā phasso"ti vacanato phassakāraṇañcetaṁ vuccatīti āyatanachakkaṁ vā. **Samudāgato**ti uppanno. **Bahiddhā ca nāmarūpan**ti bahiddhā saviññāṇakakāyo khandhapañcakaṁ, saḷāyatanāni vā. **Itthetan**ti itthaṁ etaṁ. Attano ca paresañca pañcakkhandhā dvādasāyatanāni ca dvārārammaṇabhāvena vavatthitāni dvayanāmānīti attho. **"Dvayaṁ paṭicca phasso**ti aññattha cakkhurūpādīni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Mahādvayaṁ nāma kiretan"ti[1] vuttaṁ. Ayamettha adhippāyo—aññattha "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti-ādinā[2] "cakkhu ceva rūpā ca -pa- mano ceva dhammā cā"ti vuttāni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana "ayañceva kāyo"ti cakkhādinissaye sesadhamme cakkhādinissite eva katvā vuttaṁ, cakkhādikāyaṁ ekattena "ajjhattikāyatanan"ti gahetvā "bahiddhā nāmarūpan"ti vuttaṁ rūpādi-ārammaṇaṁ ekatteneva bāhirāyatananti tāni ajjhattikabāhirāni āyatanāni paṭicca phasso vutto, tasmā mahādvayaṁ nāmetanti. Evañca katvā "attano ca parassa ca pañcahi khandhehi chahāyatanehi cāpi ayamattho dīpetabbovā"ti[3] vuttaṁ. "Ayaṁ kāyo"ti hi vuttāni sanissayāni cakkhādīni attano pañcakkhandhā, "bahiddhā nāmarūpan"ti vuttāni rūpādīni paresaṁ. Tathā ayaṁ kāyo attanova ajjhattikāni āyatanāni, bahiddhā nāmarūpaṁ paresaṁ bāhirānīti. Aññathā ajjhattikāyatanamatte eva "ayaṁ kāyo"ti vutte na ajjhattikāyatanāneva attano pañcakkhandhā hontīti attano ca paresañca pañcakkhandhehi dīpanā na sambhaveyyāti. **Saḷevāyatanānī**ti saḷeva samphassakāraṇāni, yehi kāraṇabhūtehi āyatanehi uppannena phassena phuṭṭho bālo sukhadhukkhaṁ paṭisaṁvedeti.

---

1. Saṁ-Ṭṭha 2. 37 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 300 piṭṭhe. 3. Saṁ-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

Ādi-saddena "etesaṁ vā aññatarena avijjānīvaraṇassa bhikkhave paṇḍitassa taṇhāya saṁyuttassā"ti-ādi[1] yojetabbaṁ. Tasmiñhi sutte saṅkhāre avijjātaṇhānissite eva katvā kāyaggahaṇena viññāṇanāmarūpasaḷāyatanāni gahetvā etasmiñca kāye saḷāyatanānaṁ phassaṁ taṁnissitameva katvā vedanāya visesapaccayabhāvaṁ dassentena bhagavatā bālapaṇḍitānaṁ atītaddhāvijjātaṇhāmūlako vedananto paṭiccasamuppādo dassito. Puna ca bālapaṇḍitānaṁ visesaṁ dassentena—

> "Yāya ca bhikkhave avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya saṁyuttassa ayaṁ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṁ kissa hetu? Na bhikkhave bālo acari brahmacariyaṁ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bhedā kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā -pa- dukkhasmāti vadāmī"ti[1]—

vedanāpabhavaṁ sāvijjaṁ taṇhaṁ dassetvā upādānabhave ca taṁnissite katvā "kāyūpago hotī"ti-ādinā jāti-ādike dassentena paccuppannahetusamuṭṭhānato pabhuti ubhayamūlova paṭiccasamuppādo vutto, tabbipariyāyena ca paṇḍitassa paccuppannahetuparikkhayato pabhuti ubhayamūlako paṭilomapaṭiccasamuppādoti.

Duggatigāmikammassa visesapaccayattā avijjā **"avindiyaṁ vindatī"**ti vuttā, tathā visesapaccayo vindiyassa na hotīti **"vindiyaṁ na vindatī"**ti ca. Attani nissitānaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ pavattanaṁ uppādanaṁ **āyatanaṁ.** Sammohabhāveneva anabhisamayabhūtattā **aviditaṁ** aññātaṁ **karoti. Antavirahite javāpetī**ti ca vaṇṇāgamavipariyāyavikāravināsadhātu-atthavisesayogehi pañcavidhassa niruttilakkhaṇassa vasena tīsupi padesu a-kāra vi-kāra ja-kāre gahetvā aññesaṁ vaṇṇānaṁ lopaṁ katvā ja-kārassa ca dutiyassa āgamaṁ katvā **"avijjā"**ti vuttā. Byañjanatthaṁ dassetvā sabhāvatthaṁ dassetuṁ **"apicā"**ti-ādimāha. Cakkhuviññāṇādīnaṁ vatthārammaṇāni "idaṁ vatthu, idamārammaṇan"ti avijjāya

---

1. Saṁ 1. 263 piṭṭhe.

ñātuṁ na sakkāti avijjā tappaṭicchādikā vuttā. Vatthārammaṇasabhāvacchādanato eva avijjādīnaṁ paṭiccasamuppādabhāvassa, jarāmaraṇādīnaṁ paṭiccasamuppannabhāvassa ca chādanato paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannachādanaṁ veditabbaṁ.

Saṅkhāra-saddaggahaṇena āgatā saṅkhārā **saṅkhāra-saddena āgatasaṅkhārā.** Yadipi avijjāpaccayā saṅkhārāpi saṅkhāra-saddena āgatā, te pana imissā desanāya padhānāti visuṁ vuttā. Tasmā **"duvidhā"**ti ettha abhisaṅkharaṇakasaṅkhāraṁ saṅkhāra-saddenāgataṁ sandhāya tattha vuttampi vajjetvā saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārā yojetabbā. "Saṅkhāra-saddenāgatasaṅkhārā"ti vā samudāyo vutto, tadekadeso ca idha vaṇṇitabbabhāvena "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti, tasmā vaṇṇitabbasabbasaṅgahaṇavasena duvidhatā vuttāti veditabbā. **Paṭhamaṁ nirujjhati vacīsaṅkhāro**ti-ādinā vitakkavicāra-assāsapassāsasaññāvedanāvacīsaṅkhārādayo vuttā, na avijjāsaṅkhāresu vuttā kāyasañcetanādayo.

Paritassatīti pipāsati. **Bhavatī**ti upapattibhavaṁ sandhāya vuttaṁ, **bhāvayatī**ti kammabhavaṁ. Cuti khandhānaṁ maraṇanti **"maranti etenā"**ti vuttaṁ. "Dukkhā vedanā uppādadukkhā ṭhitidukkhā"ti[1] vacanato **dvedhā khaṇati. Āyāso**ti parissamo visādo. Kevala-saddo asammissavācako hoti "kevalā sālayo"ti, niravasesavācako ca "kevalā aṅgamagadhā"ti, tasmā dvedhāpi atthaṁ vadati. Tattha **asammissassā**ti sukharahitassa. Na hi ettha kiñci uppādavayarahitaṁ atthīti.

Taṁsampayutte, puggalaṁ vā sammohayatīti **sammohanarasā.** Ārammaṇasabhāvassa chādanaṁ hutvā gayhatīti **chādanapaccupaṭṭhānā.** "Āsavasamudayā avijjāsamudayo"ti[2] vacanato **āsavapadaṭṭhānā.** Paṭisandhijananatthaṁ āyūhanti byāpāraṁ karontīti **āyūhanarasā,** rāsikaraṇaṁ vā **āyūhanaṁ.** Nāmarūpassa purecārikabhāvena pavattatīti **pubbaṅgamarasaṁ.** Purimabhavena saddhiṁ ghaṭanaṁ hutvā gayhatīti **paṭisandhipaccupaṭṭhānaṁ.** Viññāṇena saha sampayujjatīti **sampayogarasaṁ.** Aññamaññaṁ sampayogābhāvato rūpaṁ vikiratīti **vikiraṇarasaṁ.** Evañca katvā pisiyamānā taṇḍulādayo vikiranti cuṇṇī bhavantīti. Nāmassa kadāci kusalādibhāvo ca atthīti

1. Ma 1. 377 piṭṭhe. 2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

tato visesanatthaṁ **"abyākatapaccupaṭṭhānan"**ti āha. "Acetanā abyākatā"ti ettha viya anārammaṇatā vā **abyākatatā** daṭṭhabbā. **Āyatanalakkhaṇan**ti ghaṭanalakkhaṇaṁ, āyānaṁ tananalakkhaṇaṁ vā. Dassanādīnaṁ kāraṇabhāvo[1] **dassanādirasatā**. Akusalavipākupekkhāya aniṭṭhabhāvato dukkhena itarāya ca iṭṭhabhāvato sukhena saṅgahitattā **"sukhadukkhapaccupaṭṭhānā"**ti āha. Dukkhasamudayattā **hetulakkhaṇā taṇhā.** "Tatratatrābhinandinī"ti[2] vacanato **abhinandanarasā.** Cittassa, puggalassa vā rūpādīsu atittabhāvo hutvā gayhatīti **atittabhāvapaccupaṭṭhānā.** Taṇhādaḷhattaṁ hutvā kāmupādānaṁ, sesāni diṭṭhi hutvā upaṭṭhahantīti **taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānā.** Kammupapattibhavavasena bhavassa lakkhaṇādayo yojetabbā.

Ādi-saddena anubodhādibhāvaggahaṇaṁ[3]. Dukkhādīsu aññāṇaṁ **appaṭipatti,** asubhādīsu subhādivipallāsā **micchāpaṭipatti.** Diṭṭhivippayuttā vā **appaṭipatti,** diṭṭhisampayuttā **micchāpaṭipatti.** Na avijjāya eva chadvārikatā chaḷārammaṇatā ca, atha kho aññesupi paṭiccasamuppādaṅgesu arūpadhammānanti āha **"sabbesupī"**ti. **Nobhayagocaran**ti manāyatanamāha. Na hi arūpadhammānaṁ desavasena āsannatā dūratā ca atthi asaṇṭhānattā, tasmā manāyatanassa gocaro na manāyatanaṁ sampatto asampatto vāti vuccatīti.

Sokādīnaṁ sabbhāvā aṅgabahuttappasaṅge "dvādasevā"ti aṅgānaṁ vavatthānaṁ veditabbaṁ. Na hi sokādayo aṅgabhāvena vuttā, phalena pana kāraṇaṁ avijjaṁ mūlaṅgaṁ dassetuṁ te vuttāti. Jarāmaraṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavantīti sokādīnaṁ jarāmaraṇakāraṇatā vuttā. "Sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho"ti[4] ca **sutte** jarāmaraṇanimittañca dukkhaṁ saṅgahitanti taṁtaṁnimittānaṁ sādhakabhāvena vuttaṁ. Yasmā pana jarāmaraṇeneva sokādīnaṁ ekasaṅkhepo kato, tasmā tesaṁ jātipaccayatā yujjati. Jarāmaraṇapaccayabhāve hi avijjāya ekasaṅkhepo kātabbo siyā, jātipaccayā pana jarāmaraṇaṁ sokādayo ca sambhavantīti. Tattha jarāmaraṇaṁ ekantikaṁ aṅgabhāveneva gahitaṁ,

---

1. Kārakabhāvo (?)
2. Dī 1. 246; Ma 1. 84, 373; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.
3. Ananubodhādibhāvaggahaṇaṁ (?)
4. Saṁ 2. 408 piṭṭhe.

sokādayo pana rūpabhavādīsu abhāvato anekantikā kevalaṁ pākaṭena phalena avijjānidassanatthaṁ gahitā. Tena anāgate jātiyā sati tato parāya paṭisandhiyā hetuhetubhūtā avijjā dassitāti bhavacakkassa avicchedo dassito hotīti. Suttañca sokādīnaṁ avijjā kāraṇanti etassevatthassa sādhakaṁ daṭṭhabbaṁ, na sokādīnaṁ bālassa jarāmaraṇanimittatāmattassa. "Assutavā puthujjano"ti[1] hi vacanena avijjā sokādīnaṁ kāraṇanti dassitā, na ca jarāmaraṇanimittameva dukkhaṁ dukkhanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā

226. **"Avijjāpaccayā saṅkhārā"ti hi vuttan**ti etena avijjāya visesanabhāvena saṅkhārānañca padhānabhāvena vuttattā saṅkhārānaṁ niddisitabbabhāvassa kāraṇaṁ dasseti. **Pitā kathīyati** "dīgho sāmo, mitto rasso, odāto datto"ti.

Rasitabbo paṭivijjhitabbo sabhāvo raso, attano raso saraso, yāthāvo saraso yāthāvasaraso, so eva lakkhitabbattā lakkhaṇanti **yāthāvasarasalakkhaṇaṁ.** "Katamā ca bhikkhave avijjā? Dukkhe aññāṇan"ti-ādinā[2] sutte cattāreva vuttānīti **"suttantikapariyāyenā"**ti āha. **Nikkhepakaṇḍe panā**ti-ādinā idha catūsu ṭhānesu kathitāya eva avijjāya nikkhepakaṇḍe aṭṭhasu ṭhānesu kiccajātito pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇato ca kathitattā tadatthasaṁvaṇṇanāvasena vibhāvanaṁ karoti. Ahāpetvā vibhajitabbavibhajanañhi **abhidhammapariyāyo.**

Jāyati etthāti **jāti,** uppattiṭṭhānaṁ. Yadipi nirodhamagge avijjā ārammaṇaṁ na karoti, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggahaṇakāraṇavasena ca pavattamānā tattha uppajjatīti vuccatīti tesampi avijjāya uppattiṭṭhānatā hoti, itaresaṁ

---

1. Saṁ 2. 408 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 245; Ma 1. 67 piṭṭhesu.

ārammaṇabhāvena cāti. Saṁghikabaladevagoṇādīnaṁ saṅghāṭinaṅgalādīni viya aññasetādīnaṁ avijjāya dukkhādivisayānaṁ andhattakarānaṁ lobhādīnaṁ nivattako aññāṇādisabhāvo lakkhaṇanti daṭṭhabbaṁ.

Atthatthanti phalaphalaṁ. Āmeḍitavacanañhi sabbesaṁ atthānaṁ visuṁ visuṁ pākaṭakaraṇabhāvappakāsanatthaṁ. Attho eva vā attho **atthattho**ti atthassa aviparītatādassanatthaṁ atthenevatthaṁ visesayati. Na hi ñāṇaṁ anatthaṁ atthoti gaṇhātīti. Evaṁ **kāraṇakāraṇan**ti etthāpi daṭṭhabbaṁ. **Taṁ ākāran**ti atthatthādi-ākāraṁ. **Gahetvā**ti citte pavesetvā, cittena, puggalena vā gahitaṁ katvā. Paṭividdhassa puna avekkhaṇā **paccavekkhaṇā.** Duccintitacintitādilakkhaṇassa bālassa bhāvo **bālyaṁ. Pajānātī**ti pakārehi jānāti. Balavamohanaṁ **pamoho.** Samantato mohanaṁ **sammoho.**

Dukkhārammaṇatāti dukkhārammaṇatāya, yāya vā avijjāya chādentiyā dukkhārammaṇā taṁsampayuttadhammā, sā tesaṁ bhāvoti **dukkhārammaṇatā,** ārammaṇameva vā ārammaṇatā, dukkhaṁ ārammaṇatā etissāti **dukkhārammaṇatā.**

Duddasattā gambhīrā na sabhāvato, tasmā tadārammaṇatā avijjā uppajjati, itaresaṁ sabhāvato gambhīrattā tadārammaṇatā nuppajjatīti adhippāyo. **Apica kho panā**ti maggassa saṅkhatasabhāvattā tatopi nirodhassa gambhīrataratāṁ dasseti.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā

Punātīti sodheti apuññaphalato dukkhasaṁkilesato ca, hitasukhajjhāsayena puññaṁ karotīti taṁnipphādanena kārakassajjhāsayaṁ pūretīti **puñño,** pūrako pujjanibbattako ca niruttilakkhaṇena **"puñño"**ti veditabbo. Samādhipaccanīkānaṁ atidūratāya **na iñjati** na calatīti attho. **Kāyassā**ti dvārassa sāmibhāvena niddeso kato.

Puññupaganti bhavasampattupagaṁ. **Tatthā**ti vibhaṅgasutte[1]. Tañhi padhānabhāvena gahitanti. **Sammādiṭṭhisutte**[2] pana "tayome āvuso saṅkhārā"ti āgatanti. **Sabbaññujinabhāsito pana ayaṁ,** na paccekajinabhāsito, imassatthassa dīpanatthaṁ etesaṁ suttānaṁ vasena te gahitā. Kathaṁ panetena gahaṇenāyamattho dīpito hotīti taṁdassanatthamāha **"abhidhammepi hi suttepi ekasadisāva tanti niddiṭṭhā"**ti. **Sabbaññubhāsito**ti pākaṭena suttantena sadisattā ayampi sabbaññubhāsitoti ñāyatīti vuttaṁ hotīti.

"Terasāpī"ti vuttaṁ, tattha ñāṇavippayuttānaṁ na bhāvanāmayatā pākaṭāti **"yathā hī"**ti-ādimāha. Pathavī pathavīti-ādibhāvanā ca kasiṇaparikammakaraṇaṁ maṇḍalakaraṇañca bhāvanaṁ bhajāpenti.

Dānavasena pavattā cittacetasikā dhammā **dānaṁ.** Tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā **dānaṁ ārabbha dānaṁ adhikicca uppajjatī**ti vuccati, evaṁ itaresu. **Somanassacittenā**ti anumodanāpavattinidassanamattametaṁ daṭṭhabbaṁ. Upekkhāsahagatenapi hi anussarati evāti.

Asarikkhakampi sarikkhakena catutthajjhānavipākena vehapphalādīsu vināpi asaññesu kaṭattārūpaṁ. Rūpameva saphandanattā **"sa-iñjanan"**ti vuttaṁ iñjanakaranīvaraṇādīnaṁ avikkhambhanato, rūpataṇhāsaṅkhātassa iñjanakassa kāraṇattā vā. Teneva rūpārammaṇaṁ nimittārammaṇañca sabbampi catutthajjhānaṁ nippariyāyena **"aniñjanan"**ti na vuccatīti. Mahātulāya dhārayamāno nāḷiyā minamāno ca samudāyameva dhāreti minati ca, na ekekaṁ guñjaṁ, ekekaṁ taṇḍulaṁ vā, evaṁ bhagavāpi aparimāṇā paṭhamakusalacetanāyo samudāyavaseneva gahetvā ekajātikattā ekameva katvā dasseti. Evaṁ dutiyādayopīti.

"Kāyadvāre pavattā"ti avatvā **"ādānaggahaṇacopanaṁ pāpayamānā uppannā"**tipi vattuṁ vaṭṭatīti vacanavisesamattameva dasseti. Kāyadvāre pavatti eva hi ādānādipāpanāti. Purimena vā dvārassa upalakkhaṇabhāvo vutto, pacchimena cetanāya saviññattirūpasamuṭṭhāpanaṁ. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṁ **ādānaṁ,** sampayuttassa gahaṇaṁ **gahaṇaṁ,** phandanaṁ **copanaṁ.**

---

1. Saṁ 1. 245 piṭṭhe.
2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

Etthāti kāyavacīsaṅkhāraggahaṇe, kāyavacīsañcetanāgahaṇe vā. Aṭṭhakathāyaṁ abhiññācetanā na gahitā viññāṇassa paccayo na hotīti. Kasmā pana na hoti, nanu sāpi kusalā vipākadhammā cāti? Saccaṁ, anupacchinnataṇhāvijjāmāne pana santāne sabyāpārappavattiyā tassā kusalatā vipākadhammatā ca vuttā, na vipākuppādanena, sā pana vipākaṁ uppādayantī rūpāvacarameva uppādeyya. Na hi aññabhūmikaṁ kammaṁ aññabhūmikaṁ vipākaṁ uppādetīti. Attanā sadisārammaṇañca tiṭṭhānikaṁ taṁ uppādeyya cittuppādakaṇḍe rūpāvacaravipākassa kammasadisārammaṇasseva vuttattā, na ca rūpāvacaravipāko parittādi-ārammaṇo atthi, abhiññācetanā ca parittādi-ārammaṇāva hoti, tasmā vipākaṁ na uppādetīti viññāyati. Kasiṇesu ca uppāditassa catutthajjhānasamādhissa ānisaṁsabhūtā abhiññā. Yathāha "so evaṁ samāhite citte"ti-ādi[1]. Tasmā samādhiphalasadisā sā, na ca phalaṁ detīti dānasīlānisaṁso tasmiṁ bhave paccayalābho viya sāpi vipākaṁ na uppādeti. **Yathā ca abhiññācetanā, evaṁ uddhaccacetanāpi na hotī**ti idaṁ uddhaccasahagate dhamme visuṁ uddharitvā "tesaṁ vipāke ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti[2] vuttattā vicāretabbaṁ.

Ayaṁ panettha amataggapathānugato vinicchayo—dassanabhāvanānaṁ abhāvepi yesaṁ puthujjanānaṁ sekkhānañca dassanabhāvanāhi bhavitabbaṁ, tesaṁ taduppattikāle tehi pahātuṁ sakkuṇeyyā akusalā "dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbā"ti ca vuccanti, puthujjanānaṁ pana bhāvanāya abhāvā bhāvanāya pahātabbacintā natthi. Tena tesaṁ pavattamānā te dassanena pahātuṁ asakkuṇeyyāpi "bhāvanāya pahātabbā"ti na vuccanti. Yadi vucceyyuṁ, dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kesañci keci kadāci ārammaṇārammaṇādhipati-upanissayapaccayehi paccayo bhaveyyuṁ, na ca paṭṭhāne "dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kesañci kenaci paccayena paccayo"ti vuttā. Sekkhānaṁ pana vijjamānā bhāvanāya pahātuṁ sakkuṇeyyā bhāvanāya pahātabbā. Teneva sekkhānaṁ dassanena pahātabbā cattattā vantattā muttattā pahīnattā paṭinissaṭṭhattā ukkheṭitattā samukkheṭitattā assāditabbā

1. Dī 1. 76, 77; Ma 1. 314, 315 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 2. 309 piṭṭhe.

abhinanditabbā ca na honti, pahīnatāya eva somanassahetubhūtā avikkhepahetubhūtā ca na domanassaṁ uddhaccañca uppādentīti na te tesaṁ ārammaṇārammaṇādhipatibhāvaṁ pakatūpanissayabhāvañca gacchanti. Na hi pahīne upanissāya ariyo rāgādikilese uppādeti.

Vuttañca "sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchati -pa- arahattamaggena -pa- na paccāgacchatī"ti[1], na ca puthujjanānaṁ dassanena pahātuṁ sakkuṇeyyā itaresaṁ na kenaci paccayena paccayo hontīti sakkā vattuṁ "diṭṭhiṁ assādeti abhinandati, taṁ ārabbha rāgo uppajjati, diṭṭhi vicikicchā uddhaccaṁ uppajjati. Vicikicchaṁ ārabbha vicikicchā diṭṭhi uddhaccaṁ uppajjatī"ti diṭṭhivicikicchānaṁ uddhaccārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā. Ettha hi **uddhaccan**ti uddhaccasahagataṁ cittuppādaṁ sandhāya vuttaṁ. Evañca katvā adhipatipaccayaniddese "diṭṭhiṁ garuṁ katvā assādeti abhinandati, taṁ garuṁ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjatī"ti[2] ettakameva vuttaṁ, na vuttaṁ "uddhaccaṁ uppajjatī"ti. Tasmā dassanabhāvanāhi pahātabbānaṁ atītādibhāvena navattabbattepi yādisānaṁ tāhi anuppattidhammatā āpādetabbā, tesu puthujjanesu vattamānā dassanaṁ apekkhitvā tena pahātuṁ sakkuṇeyyā dassanena pahātabbā, sekkhesu vattamānā bhāvanaṁ apekkhitvā tāya pahātuṁ sakkuṇeyyā bhāvanāya pahātabbā. Tesu bhāvanāya pahātabbā sahāyavirahā vipākaṁ na janayantīti bhāvanāya pahātabbacetanāya nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo na vutto, apekkhitabbadassanabhāvanārahitānaṁ pana puthujjanesu uppajjamānānaṁ sakabhaṇḍe chandarāgādīnaṁ uddhaccasahagatacittuppādassa ca saṁyojanattayatadekaṭṭhakilesānaṁ anupacchinnatāya aparikkhīṇasahāyānaṁ vipākuppādanaṁ na sakkā paṭikkhipitunti uddhaccasahagatadhammānaṁ vipāko **vibhaṅge** vuttoti.

Yadi evaṁ apekkhitabbadassanabhāvanārahitānaṁ akusalānaṁ nevadassanena nabhāvanāyapahātabbatā āpajjatīti? Nāpajjati appahātabbānaṁ "neva dassanena na bhāvanāya pahātabbā"ti[3] vuttattā, appahātabbaviruddhasabhāvattā ca akusalānaṁ. Evampi tesaṁ imasmiṁ tikenavattabbatā āpajjatīti? Nāpajjati cittuppādakaṇḍe dassitānaṁ dvādasa-akusalacittuppādānaṁ dvīhi padehi saṅgahitattā. Yathā hi dhammavasena

1. Khu 7. 156; Khu 8. 83 piṭṭhesu. 2. Abhi 8. 134 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

saṅkhatadhammā sabbe saṅgahitāti uppannattike kālavasena asaṅgahitāpi atītā navattabbāti na vuttā cittuppādarūpabhāvena gahitesu navattabbassa abhāvā, evamidhāpi cittuppādabhāvena gahitesu navattabbassa abhāvā navattabbatā na vuttāti veditabbā. Yattha hi cittuppādo koci niyogato navattabbo atthi, tattha tesaṁ catuttho koṭṭhāso atthīti yathāvuttapadesu viya tatthāpi bhinditvā bhajāpetabbe cittuppāde bhinditvā bhajāpeti "siyā navattabbā parittārammaṇā"ti-ādinā. Tadabhāvā uppannattike idha ca tathā na vuttā.

Atha vā yathā sappaṭighehi samānasabhāvattā rūpadhātuyaṁ tayo mahābhūtā "sappaṭighā"ti vuttā. Yathāha "asaññasattānaṁ anidassanaṁ sappaṭighaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca dve mahābhūtā, dve mahābhūte paṭicca ekaṁ mahābhūtan"ti[1]. Evaṁ puthujjanānaṁ pavattamānā bhāvanāya pahātabbasamānasabhāvā "bhāvanāya pahātabbā"ti vucceyyunti natthi navattabbatāpasaṅgo. Evañca sati puthujjanānaṁ pavattamānāpi bhāvanāya pahātabbā sakabhaṇḍe chandarāgādayo parabhaṇḍe chandarāgādīnaṁ upanissayapaccayo, rāgo ca rāgadiṭṭhīnaṁ adhipatipaccayoti ayamattho laddho hoti. Yathā pana aphoṭṭhabbattā rūpadhātuyaṁ tayo mahābhūtā na paramatthato sappaṭighā, evaṁ apekkhitabbabhāvanārahitā puthujjanesu pavattamānā sakabhaṇḍe chandarāgādayo na paramatthato bhāvanāya pahātabbāti bhāvanāya pahātabbānaṁ nānākkhaṇikakammapaccayatā na vuttā, na ca "dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kenaci paccayena paccayo"ti vuttā. Ye hi dassanena pahātabbapaccayā kilesā, na te dassanato uddhaṁ pavattanti, dassanena pahātabbapaccayassapi pana uddhaccasahagatassa sahāyavekallamattameva dassanena kataṁ, na tassa koci bhāvo dassanena anuppattidhammataṁ āpāditoti tassa ekantabhāvanāya pahātabbatā vuttā. Tasmā tassa tādisasseva sati sahāye vipākuppādanavacanaṁ, asati ca vipākānuppādanavacanaṁ na virujjhatīti.

Sāpi viññāṇapaccayabhāve yadi apanetabbā, kasmā "samavīsati cetanā"ti vuttanti tassa kāraṇaṁ dassento āha **"avijjāpaccayā**

1. Abhi 9. 470 piṭṭhe.

pana sabbāpetā hontī"ti. Yadi evaṁ abhiññācetanāya saha "ekavīsatī"ti vattabbanti? Na, avacanassa vuttakāraṇattā, taṁ pana itarāvacanassapi kāraṇanti samānacetanāvacanakāraṇavacanena yaṁ kāraṇaṁ apekkhitvā ekā vuttā, tena kāraṇena itarāyapi vattabbataṁ, yañca kāraṇaṁ apekkhitvā itarā na vuttā, tena kāraṇena vuttāyapi avattabbataṁ dasseti. Āneñjābhisaṅkhāro cittasaṅkhāro evāti bhedābhāvā pākaṭoti na tassa saṁyogo dassito.

Sukhasaññāya gahetvāti etena taṇhāpavattiṁ dasseti. **Taṇhāparikkhāre**ti taṇhāya parivāre, taṇhāya "sukhaṁ subhan"ti-ādinā saṅkhate vā alaṅkateti attho. Taṇhā hi dukkhassa samudayoti ajānanto "aho vatāhaṁ kāyassa bhedā paraṁ maraṇā khattiyamahāsālānaṁ vā sahabyataṁ upapajjeyyan"ti saṅkhāre parikkharotīti. Amaraṇatthāti gahitā dukkarakiriyā **amaratapo,** devabhāvatthaṁ tapo vā, dukkhattā vā maro mārako tapo **amaratapo.** Diṭṭhe adiṭṭha-saddo viya maresu amara-saddo daṭṭhabbo.

Jāti-ādipapātadukkhajananato **marupapātasadisatā** puññābhisaṅkhārassa vuttā. Ramaṇīyabhāvena ca assādabhāvena ca gayhamānaṁ puññaphalaṁ **dīpasikhāmadhulittasatthadhārāsadisaṁ,** tadattho ca puññābhisaṅkhāro taṁnipātalehanasadiso.

"Sukho imissā paribbājikāya taruṇāya mudukāya lomasāya bāhāya samphasso"ti-ādinā[1] sukhasaññāya **bālo viya gūthakīḷanaṁ** kilesābhibhūtatāya kodhārati-abhibhūto asavaso **maritukāmo viya visakhādānaṁ** karaṇaphalakkhaṇesu jigucchanīyaṁ dukkhañca **apuññābhisaṅkhāraṁ ārabhati.** Lobhasahagatassa vā gūthakīḷanasadisatā, dosasahagatassa visakhādanasadisatā yojetabbā. Kāmaguṇasamiddhiyā sabhayassapi pisācanagarassa sukhavipallāsahetubhāvo viya arūpavipākānaṁ nirantaratāya anupalakkhiyamāna-uppādavayānaṁ, dīghasantānatāya agayhamānavipariṇāmānaṁ, saṅkhāravipariṇāmadukkhabhūtānampi niccādivipallāsahetubhāvoti tesaṁ **pisācanagarasadisatā, tadabhimukhagamanasadisatā** ca āneñjābhisaṅkhārassa yojetabbā.

---

1. Ma 1. 380 piṭṭhe.

Tāvāti vattabbantarāpekkho nipāto, tasmā avijjā saṅkhārānaṁ paccayoti idaṁ tāva siddhaṁ, idaṁ pana aparaṁ vattabbanti attho. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā hontīti vuttanti abhiññācetanānaṁ paccayabhāvaṁ dasseti. Cetopariyapubbenivāsa-anāgataṁsañāṇehi paresaṁ attano ca samohacittajānanakāleti yojetabbā.

Avijjāsammūḷhattāti bhavādīnavapaṭicchādikāya avijjāya sammūḷhattā. **Rāgādīnan**ti rāgadiṭṭhivicikicchuddhaccadomanassānaṁ avijjāsampayuttarāgādi-assādanakālesu avijjaṁ ārabbha uppatti veditabbā. Garuṁ katvā assādanaṁ rāgadiṭṭhisampayuttāya eva avijjāya yojetabbaṁ, assādanañca rāgo, tadavippayuttā ca diṭṭhīti assādanavacaneneva yathāvuttaṁ avijjaṁ garuṁ karontī diṭṭhi ca vuttāti veditabbā. Rāgādīhi ca pāḷiyaṁ sarūpena vuttehi taṁsampayuttasaṅkhārassa avijjārammaṇāditaṁ dasseti. Anavijjārammaṇassa paṭhamajavanassa ārammaṇādhipati-anantarādipaccayavacanesu avuttassa vuttassa ca sabbassa saṅgaṇhanatthaṁ **"yaṁ kiñcī"**ti āha. **Vuttanayenā**ti samatikkamabhavapatthanāvasena vuttanayena.

Ekakāraṇavādo āpajjatīti dosappasaṅgo vutto. Aniṭṭho hi ekakāraṇavādo sabbassa sabbakāle sambhavāpattito ekasadisasabhāvāpattito ca. Yasmā tīsu pakāresu avijjamānesu pārisesena catutthe eva ca vijjamāne ekahetuphaladīpane attho atthi, tasmā na nupapajjati.

Yathāphassaṁ vedanāvavatthānatoti "sukhavedanīyaṁ bhikkhave phassaṁ paṭicca uppajjati sukhā vedanā"ti-ādinā[1] "cakkhuñca paṭicca -pa-tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā"ti-ādinā[2] ca sukhavedanīyādicakkhusamphassādi-anurūpena sukhavedanādicakkhusamphassajāvedanādīnaṁ vavatthānato, samānesu cakkhurūpādīsu phassavasena sukhādivipariyāyābhāvato, samānesu ca rūpamanasikārādīsu cakkhādisaṅghaṭṭanavasena cakkhusamphassajādivipariyāyābhāvato, aññapaccayasāmaññepi phassavasena sukhādicakkhusamphassajādīnaṁ oḷārikasukhumādisaṅkarābhāvato cāti attho. Sukhādīnaṁ yathāvuttasamphassassa aviparīto paccayabhāvo

---

1. Saṁ 1. 321 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 300 piṭṭhe.

eva **yathāvedanaṁ phassavavatthānaṁ,** kāraṇaphalavisesena vā phalakāraṇavisesanicchayo hotīti ubhayatthāpi nicchayo vavatthānanti vutto. **Kammādayo**ti kammāhāra-utu-ādayo apākaṭā semhapaṭikārena rogavūpasamato.

"Assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī"ti vacanatoti "saṁyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṁ, upādānapaccayā bhavo"ti[1] iminā suttena taṇhāya saṅkhārakāraṇabhāvassa vuttattāti attho. Puna tassāpi avijjā kāraṇanti dassanatthaṁ **"avijjāsamudayā āsavasamudayoti vacanato"**ti āha. Taṇhā vā caturupādānabhūtā kāmabhavadiṭṭhāsavā ca saṅkhārassa kāraṇanti pākaṭāti suttadvayenapi avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvameva dasseti. **Assādānupassino**ti hi vacanena ādīnavapaṭicchādanakiccā avijjā taṇhāya kāraṇanti dassitā hotīti. Yasmā avidvā, tasmā puññābhisaṅkhārādike abhisaṅkharotīti avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvassa **pākaṭattā** aviddasubhāvo saṅkhārakāraṇabhāvena vutto khīṇāsavassa saṅkhārābhāvato **asādhāraṇattā** ca. Puññābhisaṅkhārādīnaṁ sādhāraṇāni vatthārammaṇādīnīti puññabhavādi-ādīnavapaṭicchādikā avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṁ asādhāraṇaṁ kāraṇanti vā attho daṭṭhabbo.

Ṭhānaviruddhoti atthitāviruddho. Keci pana "paṭisandhi-ādīni ṭhānānī"ti vadanti, evaṁ sati purimacittaṁ pacchimacittassa ṭhānaviruddho paccayoti na idaṁ ekantikaṁ siyā. Bhavaṅgampi hi bhavaṅgassa anantarapaccayo, javanaṁ javanassāti, na ca sippādīnaṁ paṭisandhi-ādiṭhānaṁ atthīti na taṁ idha adhippetaṁ. Kammaṁ rūpassa namanaruppanavirodhā sārammaṇānārammaṇavirodhā ca **sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni dadhi-ādīnaṁ** madhurambilarasādisabhāvavirodhā. Avijānanakicco **āloko** vijānanakiccassa **viññāṇassa,** amadanakiccā ca **guḷādayo** madanakiccassa **āsavassa.**

Golomāvilomāni dabbāya paccayo, **dadhi**-ādīni **bhūtiṇakassa.** Ettha ca **avī**ti rattā eḷakā vuccanti. Vipākāyeva te ca na, tasmā

1. Saṁ 1. 313 piṭṭhe.

dukkhavipākāyapi avijjāya tadavipākānaṁ puññāneñjābhisaṅkhārānaṁ paccayattaṁ na na yujjatīti attho. Tadavipākattepi sāvajjatāya tadaviruddhānaṁ taṁsadisānañca apuññābhisaṅkhārānameva paccayo, na itaresanti etassa pasaṅgassa nivāraṇatthaṁ "viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā. Dhammānaṁ paccayo siddho"ti vuttaṁ, tasmā tamatthaṁ pākaṭaṁ karonto **"iti ayaṁ avijjā"**ti-ādimāha.

Acchejjasuttāvutābhejjamaṇīnaṁ viya pubbāpariyavatthānaṁ niyati, niyatiyā, niyati eva vā saṅgati samāgamo niyatisaṅgati, tāya bhāvesu pariṇatā manussadevavihaṅgādibhāvaṁ pattā **niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**. Niyatiyā saṅgatiyā bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṁ pattā **niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**ti ca atthaṁ vadanti. Etehi ca vikappanehi avijjā akusalaṁ cittaṁ katvā puññādīsu yattha katthaci pavattatīti imamatthaṁ dassento āha **"so evaṁ avijjāyā"**ti-ādi.

Apariṇāyako bāloti arahattamaggasampaṭipādakakalyāṇamittarahitoti attho. Arahattamaggāvasānaṁ vā ñāṇaṁ samavisamaṁ dassetvā nibbānaṁ nayatīti pariṇāyakanti vuttaṁ, tena rahito **apariṇāyako. Dhammaṁ ñatvā**ti sappurisūpanissayena catusaccappakāsakasuttādidhammaṁ ñatvā, maggañāṇeneva vā sabbadhammapavaraṁ nibbānaṁ ñatvā, taṁjānanāyattattā pana sesasaccābhisamayassa samānakālampi taṁ purimakālaṁ viya katvā vuttaṁ.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā

227. Yathāvuttasaṅkhārapaccayā uppajjamānaṁ taṁkammanibbattameva viññāṇaṁ bhavituṁ arahatīti **"bāttiṁsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni hontī"**ti āha. **Dhātukathāyaṁ**[1] pana vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese—

---

1. Abhi 3. 90 piṭṭhe.

> “Saṅkhārapaccayā viññāṇena ye dhammā -pa- saḷāyatanapaccayā phassena, phassapaccayā vedanāya ye dhammā vippayuttā, te dhammā katihi khandhehi -pa- saṅgahitā? Te dhammā asaṅkhataṁ khandhato ṭhapetvā ekena khandhena ekādasahāyatanehi ekādasahi dhātūhi saṅgahitā. Katihi asaṅgahitā? Catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahitā”ti—

vacanato sabbaviññāṇaphassavedanāpariggaho kato. Yadi hi ettha viññāṇaphassavedanā sappadesā siyuṁ, “vipākā dhammā”ti imassa viya vissajjanaṁ siyā, tasmā tattha abhidhammabhājanīyavasena saṅkhārapaccayā viññāṇādayo gahitāti veditabbā. Avijjāpaccayā saṅkhārā ca abhidhammabhājanīye catubhūmakakusalasaṅkhāro akusalasaṅkhāro ca vuttoti so eva dhātukathāyaṁ gahitoti daṭṭhabbo. Bhavo pana **dhātukathāyaṁ** kammupapattibhavavisesadassanatthaṁ na abhidhammabhājanīyavasena gahito. Evañca katvā tattha “upādānapaccayā bhavo”ti anuddharitvā “kammabhavo”ti-ādināva nayena bhavo uddhaṭo. **Vipākañhetan**ti viññāṇassa vipākattā saṅkhārapaccayattaṁ sādheti, tassa pana sādhanatthaṁ “upacitakammābhāve vipākābhāvato”ti vuttanti taṁ vivaranto **“vipākañcā”**ti-ādimāha.

Yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāneti javanena tadārammaṇaniyame somanassasahagatānantaraṁ somanassasahagatatadārammaṇassa vuttattā somanassasahagatāneva sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Yasmā pana tihetukajavanāvasāne ca kadāci ahetukaṁ tadārammaṇaṁ hoti, tasmā **“yebhuyyenā”**ti āha. **Sakiṁ vā**ti “dirattatirattā”dīsu viya veditabbaṁ. Dvikkhattumeva pana uppajjantīti vadanti. “Dirattatirattan”ti ettha pana vā-saddassa abhāvā vacanasiliṭṭhatāmattena dirattaggahaṇaṁ katanti yujjati, “nirantaratirattadassanatthaṁ vā”ti. Idha pana vā-saddo vikappanattho vuttoti sakiṁeva ca kadāci pavattiṁ sandhāya **“sakiṁ vā”**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Teneva hi sakiṁ tadārammaṇappavattiyā vicāretabbataṁ dassento **“cittappavattigaṇanāyaṁ panā”**ti-ādimāha. Tattha **cittappavattigaṇanāyan**ti vipākakathāyaṁ balavarūpādike ārammaṇe vuttaṁ cittappavattigaṇanaṁ sandhāyāha. Tattha hi dveva tadārammaṇuppattivārā āgatā. Javanavisayānubhavanañhi

tadārammaṇaṁ āsannabhede tasmiṁ visaye ekacittakkhaṇāvasiṭṭhāyuke na uppajjeyyāti adhippāyo. **Anurūpāya paṭisandhiyā**ti akusalavipākassa apāyapaṭisandhi, kāmāvacarādikusalavipākānaṁ kāmarūpārūpasugatipaṭisandhiyo yathākammaṁ anurūpā.

Paṭisandhikathā mahāvisayāti katvā pavattimeva tāva dassento **"pavattiyaṁ panā"**ti-ādimāha. Ahetukadvayādīnaṁ dvāraniyamāniyamāvacanaṁ bhavaṅgabhūtānaṁ sayameva dvārattā cutipaṭisandhibhūtānañca bhavaṅgasaṅkhātena aññena ca dvārena anuppattito niyataṁ aniyataṁ vā dvāraṁ etesanti vattuṁ asakkuṇeyyattā. Ekassa sattassa pavattarūpāvacaravipāko pathavīkasiṇādīsu yasmiṁ ārammaṇe pavatto, tato aññasmiṁ tassa pavatti natthīti rūpāvacarānaṁ niyatārammaṇatā vuttā. **Tatrassā**ti pavattiyaṁ bāttiṁsavidhassa.

Indriyappavatti-ānubhāvato eva cakkhusotadvārabhedena, tassa ca viññāṇavīthibhedāyattattā vīthibhedena ca bhavitabbaṁ, tasmiñca sati "āvajjanānantaraṁ dassanaṁ savanaṁ vā tadanantaraṁ sampaṭicchanan"ti-ādinā cittaniyamena bhavitabbaṁ. Tathā ca sati sampaṭicchanasantīraṇānampi bhāvo siddho hoti, na indriyappavatti-ānubhāvena dassanasavanamattasseva, nāpi indriyānaṁ eva dassanasavanakiccatāti imamatthaṁ dassento āha **"dvāravīthibhede cittaniyamato cā"**ti. Paṭhamakusalena ce tadārammaṇassa uppatti hoti, taṁ paṭhamakusalānantaraṁ uppajjamānaṁ janakaṁ anubandhati nāma, dutiyakusalādi-anantaraṁ uppajjamānaṁ janakasadisaṁ anubandhati nāma, akusalānantaraṁ uppajjamānañca kāmāvacaratāya janakasadisanti.

Ekādasa tadārammaṇacittāni -pa- tadārammaṇaṁ na gaṇhantīti tadārammaṇabhāvatāya "tadārammaṇan"ti laddhanāmāni tadārammaṇabhāvaṁ na gaṇhanti, tadārammaṇabhāvena nappavattantīti attho. Atha vā nāmagottaṁ ārabbha javane javite tadārammaṇaṁ tassa javanassa ārammaṇaṁ na gaṇhanti, nālambantīti attho. **"Rūpārūpadhamme**ti rūpārūpāvacare dhamme. Idaṁ pana vatvā **"abhiññāñāṇaṁ ārabbhā"**ti visesanaṁ parittādi-ārammaṇatāya kāmāvacarasadisesu ceva tadārammaṇānuppattidassanatthaṁ. Micchattaniyatā dhammā maggo viya bhāvanāya siddhā mahābalā cāti tattha javanena pavattamānena sānubandhanena na bhavitabbanti tesu tadārammaṇaṁ paṭikkhittaṁ.

Lokuttaradhamme ārabbhāti eteneva siddhe **"sammattaniyatadhammesū"**ti visuṁ uddharaṇaṁ sammattamicchattaniyatadhammānaṁ aññamaññapaṭipakkhāti balavabhāvena tadārammaṇassa avatthubhāvadassanatthaṁ.

Evaṁ pavattiyaṁ viññāṇappavattiṁ dassetvā paṭisandhiyaṁ dassetuṁ **"yaṁ pana vuttan"**ti-ādimāha. **Kena katthā**ti kena cittena kasmiṁ bhave. Ekūnavīsati paṭisandhiyo tena tena cittena pavattamānā paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammāti tena tena cittena sā sā tattha tattha paṭisandhi hotīti vuttā. **Tassā**ti cittassa.

Āgantvāti āgataṁ viya hutvā. **Gopakasīvalī**ti rañño hitārakkhe gopakakule jāto sīvalināmako. Kammādi-anussaraṇabyāpārarahitattā **"sammūḷhakālakiriyā"**ti vuttā. Abyāpāreneva hi tattha kammādi-upaṭṭhānaṁ hotīti. "Pisiyamānāya makkhikāya paṭhamaṁ kāyadvārāvajjanaṁ bhavaṅgaṁ nāvaṭṭeti attanā cintiyamānassa kassaci atthitāyā"ti keci kāraṇaṁ vadanti, tadetaṁ akāraṇaṁ bhavaṅgavisayato aññasa cintiyamānassa abhāvā aññacittappavattakāle ca bhavaṅgāvaṭṭanasseva asambhavato. idaṁ panettha kāraṇaṁ siyā—"tānissa tamhi samaye olambhanti ajjholambanti abhippalambantī"ti[1] vacanato tīsu javanavāresu appavattesveva kammādi-upaṭṭhānena bhavitabbaṁ. Anekajavanavārappavattiyā hi ajjholambanaṁ abhippalambanañca hotīti. Tasmā kāyadvārāvajjanaṁ anāvaṭṭetvā manodvārāvajjanameva kammādi-ālambaṇaṁ paṭhamaṁ bhavaṅgaṁ āvaṭṭeti, tato phoṭṭhabbassa balavattā dutiyavāre kāyaviññāṇavīthi paccuppanne phoṭṭhabbe pavattati, tato purimajavanavāragahitesveva kammādīsu kamena manodvārajavanaṁ javitvā mūlabhavaṅgasaṅkhātaṁ āgantukabhavaṅgasaṅkhātaṁ vā tadārammaṇaṁ bhavaṅgaṁ otarati, tadārammaṇābhāve vā bhavaṅgameva. **Etasmiṁ ṭhāne kālaṁ karotī**ti tadārammaṇānantarena cuticittena, tadārammaṇābhāve vā bhavaṅgasaṅkhāteneva cuticittena cavatīti attho. Bhavaṅgameva hi cuticittaṁ hutvā pavattatīti cuticittaṁ idha "bhavaṅgan"ti vuttanti. Manodvāravisayo lahukoti lahukapaccupaṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ **"arūpadhammānaṁ -pa- lahuko"**ti. Arūpadhammassa hi manodvārassa visayo lahukapaccupaṭṭhānoti. Balavati ca rūpadhammassa

---

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.

kāyadvārassa visaye appavattitvā manodvāravisaye kammādimhi paṭhamaṁ cittappavattidassanena arūpadhammānaṁ visayassa lahukatā dīpitāti. Rūpānaṁ visayābhāvepi vā "arūpadhammānan"ti vacanaṁ yesaṁ visayo atthi, taṁdassanatthamevāti daṭṭhabbaṁ. Tena lahukammādīsu cittappavattito lahugahaṇīyatā visayassa lahukatā.

Kammādīnaṁ bhūmicittupādādivasena vitthārato ananto pabhedoti **"saṅkhepato"**ti āha.

Avijjātaṇhādikilesesu anupacchinnesveva kammādino upaṭṭhānaṁ, tañcārabbha cittasantānassa bhavantaraninnapoṇapabbhāratā hotīti āha **"anupacchinnakilesabalavināmitan"**ti. Santāne hi vināmite tadekadesabhūtaṁ paṭisandhicittañca vināmitameva hoti, na ca ekadesavināmitabhāvena vinā santānavināmitatā atthīti. Sabbattha pana "duggatipaṭisandhininnāya cutiyā purimajavanāni akusalāni, itarāya ca kusalānī"ti nicchinanti. "Nimittassādagadhitaṁ vā bhikkhave viññāṇaṁ tiṭṭhamānaṁ tiṭṭhati anubyañjanassādagadhitaṁ vā. Tasmiṁ ce samaye kālaṁ karoti, ṭhānametaṁ vijjati, yaṁ dvinnaṁ gatīnaṁ aññataraṁ gatiṁ upapajjeyya nirayaṁ vā tiracchānayoniṁ vā"ti[1] hi vuttaṁ. Tasmā āsannaṁ akusalaṁ duggatiyaṁ, kusalañca sugatiyaṁ paṭisandhiyā upanissayo hotīti.

Rāgādihetubhūtaṁ hīnamārammaṇanti akusalavipākassa ārammaṇaṁ bhavituṁ yuttaṁ aniṭṭhārammaṇaṁ āha. Tampi hi saṅkappavasena rāgassapi hetu hotīti. Akusalavipākajanakakammasahajātānaṁ vā taṁsadisāsannacutijavanacetanāsahajātānañca rāgādīnaṁ hetubhāvo eva hīnatā. Tañhi pacchānutāpajanakakammānamārammaṇaṁ kammavasena aniṭṭhaṁ akusalavipākassa ārammaṇaṁ bhaveyya, aññathā ca iṭṭhārammaṇe pavattassa akusalakammassa vipāko kammanimittārammaṇo na bhaveyya. Na hi akusalavipāko iṭṭhārammaṇo bhavitumarahatīti. Pañcadvāre ca āpāthamāgacchantaṁ paccuppannaṁ kammanimittaṁ āsannakatakammārammaṇasantatiyaṁ uppannaṁ taṁsadisañca daṭṭhabbaṁ, aññathā tadeva paṭisandhi-ārammaṇūpaṭṭhāpakaṁ tadeva ca paṭisandhijanakaṁ bhaveyya, na ca paṭisandhiyā upacārabhūtāni viya "etasmiṁ

---

1. Saṁ 2. 377 piṭṭhe.

tayā pavattitabban”ti paṭisandhiyā ārammaṇaṁ anupādentāni viya ca pavattāni cuti-āsannāni javanāni paṭisandhijanakāni bhaveyyuṁ. “Katattā upacitattā”ti[1] hi vuttaṁ. Tadā ca taṁsamānavīthiyaṁ viya pavattamānāni kathaṁ katūpacitāni siyuṁ, na ca assāditāni tadā, na ca lokiyāni lokuttarāni viya samānavīthiphalāni honti.

> “Pubbe vāssa taṁ kataṁ hoti pāpakammaṁ dukkhavedanīyaṁ, pacchā vāssa taṁ kataṁ hoti pāpakammaṁ dukkhavedanīyaṁ, maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinnā, tena so kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjatī”ti[2]—

ādinā sutte maraṇakāle samattāya samādinnāya micchādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiyā ca sahajātacetanāya paṭisandhidānaṁ vuttaṁ, na ca dubbalehi pañcadvārikajavanehi micchādiṭṭhi sammādiṭṭhi vā samattā hoti samādinnā. Vakkhati ca—

> “Sabbampi hetaṁ kusalākusaladhammapaṭivijānanādicavanapariyosānaṁ kiccaṁ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassapetassa kiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittānī”ti[3].

Tattha hi “na kiñci dhammaṁ paṭivijānātīti ‘manopubbaṅgamā dhammā’ti[4] evaṁ vuttaṁ ekampi kusalaṁ vā akusalaṁ vā na paṭivijānātī”ti[5] ca vuttaṁ. Yesaṁ paṭivibhāvanappavattiyā sukhaṁ vā dukkhaṁ vā anveti, tesaṁ sā pavatti pañcadvāre paṭikkhittā, kusalākusalakammasamādānañca tādisamevāti. Tadārammaṇānantaraṁ pana cavanaṁ, tadanantarā ca upapatti manodvārikā eva hoti, na sahajavanakavīthicitte pariyāpannāti iminā adhippāyena idha pañcadvārikatadārammaṇānantaraṁ cuti, tadanantaraṁ paṭisandhi ca vuttāti daṭṭhabbaṁ. Tattha avasesapañcacittakkhaṇāyuke rūpādimhi uppannaṁ paṭisandhiṁ sandhāyeva “paccuppannārammaṇaṁ upapatticittaṁ paccuppannārammaṇassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti[6], avasesekacittakkhaṇāyuke ca uppannaṁ sandhāya

---

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe. 2. Ma 3. 257 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 388 piṭṭhe.
4. Khu 1. 13 piṭṭhe. 5. Abhi-Ṭṭha 2. 387 piṭṭhe. 6. Abhi 9. 428 piṭṭhe.

“paccuppannārammaṇaṁ upapatticittaṁ atītārammaṇassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti vuttanti veditabbaṁ.

Suddhāya vāti mahaggatakammanimittārammaṇāya javanavīthiyā tadārammaṇarahitāyāti attho. Sā pana javanavīthi mahaggatavipākassa upacāro viya daṭṭhabbā. Keci pana taṁ vīthiṁ mahaggatāvasānaṁ vadanti. Atītārammaṇā ekādasavidhā, navattabbārammaṇā sattavidhā.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbāti idaṁ kasmā vuttaṁ, nanu “pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatasugatiyaṁ ṭhitassā”ti evamādike eva naye ayampi paṭisandhi avaruddhāti? Na, tattha rūpāvacaracuti-anantarāya eva paṭisandhiyā vuttattā. Tattha hi “pathavīkasiṇādikaṁ vā nimittaṁ mahaggatacittaṁ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṁ vā”ti-ādikena rūpāvacaracutiyā eva anantarā paṭisandhi vuttāti viññāyati. Athāpi yathāsambhavayojanāya ayampi paṭisandhi tattheva avaruddhā, arūpāvacaracuti-anantarā pana rūpāvacarapaṭisandhi natthi, arūpāvacare ca uparūparicutiyā heṭṭhimā heṭṭhimā paṭisandhīti catutthāruppacutiyā navattabbārammaṇā paṭisandhi natthi. Tena tato tattheva atītārammaṇā kāmāvacare ca atītapaccuppannārammaṇā paṭisandhi itarāhi ca yathāsambhavaṁ atītanavattabbārammaṇā āruppapaṭisandhi, atītapaccuppannārammaṇā ca kāmāvacarapaṭisandhi yojetabbāti imassa visesassa dassanatthaṁ visuṁ uddharaṇaṁ kataṁ.

Evaṁ ārammaṇavasena ekavidhāya kāmāvacarasugaticutiyā duvidhā duggatipaṭisandhi, duggaticutiyā duvidhā sugatipaṭisandhi, kāmāvacarasugaticutiyā dvi-ekadvippakārānaṁ kāmarūpāruppānaṁ vasena pañcavidhā sugatipaṭisandhi, rūpāvacaracutiyā ca tatheva pañcavidhā, duvidhāya āruppacutiyā paccekaṁ dvinnaṁ dvinnaṁ kāmāruppānaṁ vasena aṭṭhavidhā ca paṭisandhi dassitā, duggaticutiyā pana ekavidhāya duggatipaṭisandhi duvidhā na dassitā, taṁ dassetuṁ **“duggatiyaṁ ṭhitassa panā”**ti-ādimāha. Yathāvuttā pana—

Dvidvipañcappakārā ca, pañcāṭṭhaduvidhāpi ca.
Catuvīsati sabbāpi, tā honti paṭisandhiyo.

“Kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā”ti-ādinā[1] nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo dassitappakāroti upanissayapaccayabhāvameva dassento **“vuttañhetan”**ti-ādimāha.

Ādinā sahāti-ādinā vimissaviññāṇena saha. **Omato dve vā tayo vā dasakā uppajjantī**ti gabbhaseyyakānaṁ vasena vuttaṁ. Aññattha hi aneke kalāpā saha uppajjanti. Brahmattabhāvepi hi anekagāvutappamāṇe aneke kalāpā sahuppajjantīti tiṁsato adhikāneva rūpāni honti gandharasāhārānaṁ paṭikkhittattā cakkhusotavatthusattakajīvitachakkabhāvepi tesaṁ bahuttā. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana tatthapi cakkhusotavatthudasakānaṁ jīvitanavakassa ca uppatti vuttā, **pāḷiyaṁ** pana “rūpadhātuyā upapattikkhaṇe ṭhapetvā asaññasattānaṁ devānaṁ pañcāyatanāni pātubhavanti, pañca dhātuyo pātubhavantī”ti vuttaṁ, tathā “rūpadhātuyā cha āyatanāni nava dhātuyo”ti sabbasaṅgahavasena tattha vijjamānāyatanadhātuyo dassetuṁ vuttaṁ. **Kathāvatthumhi** ca ghānāyatanādīnaṁ viya gandhāyatanādīnañca tattha bhāvo paṭikkhitto “atthi tattha ghānāyatananti? Āmantā, atthi tattha gandhāyatananti? Na hevaṁ vattabbe”ti-ādinā[2], na ca aphoṭṭhabbāyatanānaṁ pathavīdhātu-ādīnaṁ viya agandharasāyatanānaṁ gandharasānaṁ tattha bhāvo sakkā vattuṁ phusituṁ asakkuṇeyyatāvinimuttassa pathavī-ādisabhāvassa viya gandharasabhāvavinimuttassa gandharasasabhāvassa abhāvā.

Yadi ca ghānasamphassādīnaṁ kāraṇabhāvo natthīti āyatanānīti te na vucceyyuṁ, dhātu-saddo pana nissattanijjīvavācakoti gandhadhāturasadhātūti avacane natthi kāraṇaṁ, dhammabhāvo ca tesaṁ ekantena icchitabbo sabhāvadhāraṇādilakkhaṇato aññassa abhāvā, dhammānañca āyatanabhāvo ekantato **yamake**[3] vutto “dhammo āyatananti? Āmantā”ti. Tasmā tesaṁ gandharasāyatanabhāvābhāvepi koci āyatanasabhāvo vattabbo. Yadi ca phoṭṭhabbabhāvato añño pathavīdhātu-ādibhāvo viya gandharasabhāvato añño tesaṁ koci sabhāvo siyā, tesaṁ dhammāyatane saṅgaho. Gandharasabhāve pana āyatanabhāve ca sati gandho ca so āyatanañca gandhāyatanaṁ,

1. Abhi 1. 104, 108, 116 piṭṭhesu. 2. Abhi 4. 278 piṭṭhe. 3. Abhi 5. 79 piṭṭhe.

raso ca so āyatanañca rasāyatananti idamāpannamevāti gandharasāyatanabhāvo ca na sakkā nivāretuṁ, "tayo āhārā"ti[1] ca vacanato kabaḷīkārāhārassa tattha abhāvo viññāyati. Tasmā yathā pāḷiyā avirodho hoti, tathā rūpagaṇanā kātabbā. Evañhi dhammatā na vilomitā hotīti.

Jāti-uṇṇāyāti gabbhaṁ phāletvā gahita-uṇṇāyātipi vadanti. **Sambhavabhedo**ti atthitābhedo. Nijjhāmataṇhikā kiri niccaṁ dukkhāturatāya kāmaṁ sevitvā gabbhaṁ na gaṇhanti.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesūti opapātikayonikehi rūpībrahme niddhāreti. "Saṁsedajopapātīsu avakaṁsato tiṁsā"ti etaṁ vivaranto āha **"avakaṁsato panā"**ti-ādi, taṁ panetaṁ pāḷiyā na sameti. Na hi pāḷiyaṁ kāmāvacarānaṁ saṁsedajopapātikānaṁ aghānakānaṁ upapatti vuttā. **Dhammahadayavibhaṅge**[2] hi—

> "Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti, kassaci dasāyatanāni, kassaci aparāni dasāyatanāni, kassaci navāyatanāni, kassaci sattāyatanāni pātubhavantī"ti—

vuttaṁ, na vuttaṁ "aṭṭhāyatanāni pātubhavantī"ti. Tathā "dasāyatanāni pātubhavantī"ti tikkhattuṁ vattabbaṁ siyā, aghānaka-upapattiyā vijjamānāya tikkhattuñca "navāyatanāni pātubhavantī"ti, na ca taṁ vuttaṁ. Evaṁ dhātupātubhāvādipañhesu yamakepi ghānajivhākāyānaṁ sahacāritā vuttāti.

Cutipaṭisandhīnaṁ khandhādīhi aññamaññaṁ samānatā **abhedo,** asamānatā **bhedo.** Nayamukhamattaṁ dassetvā vuttaṁ avuttañca sabbaṁ saṅgaṇhitvā āha **"ayaṁ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo"**ti. Rūpārūpāvacarānaṁ upacārassa balavatāya tato cavitvā duggatiyaṁ upapatti natthīti **"ekaccasugaticutiyā"**ti āha. **Ekaccaduggatipaṭisandhī**ti ettha **ekacca**ggahaṇassa payojanaṁ maggitabbaṁ. Ayaṁ panetthādhippāyo siyā— nānattakāyanānattasaññīsu vuttā ekacce vinipātikā tihetukādipaṭisandhikā, tesaṁ taṁ paṭisandhiṁ vinipātabhāvena duggatipaṭisandhīti gahetvā sabbasugaticutiyāva

---

1. Abhi 2. 419 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 426 piṭṭhe.

sā paṭisandhi hoti, na ekaccasugaticutiyā evāti taṁnivattanatthaṁ ekaccaduggatiggahaṇaṁ kataṁ. Apāyapaṭisandhi eva hi ekaccasugaticutiyā hoti, na sabbasugaticutiyā. Atha vā duggatipaṭisandhi duvidhā ekaccasugaticutiyā anantarā duggaticutiyā cāti. Tattha pacchimaṁ vajjetvā purimaṁ eva gaṇhituṁ āha **"ekaccaduggatipaṭisandhī"**ti. **Ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhī**ti duhetukā tihetukā ca yojetabbā. Maṇḍūkadevaputtādīnaṁ viya hi ahetukacutiyā tihetukapaṭisandhipi hotīti.

Tassa tassa viparītato ca yathāyogaṁ yojetabbanti "ekaccasugaticutiyā ekaccaduggatipaṭisandhī"ti-ādīsu bhedavisesesu "ekaccaduggaticutiyā ekaccasugatipaṭisandhī"ti-ādinā yaṁ yaṁ yujjati, taṁ taṁ yojetabbanti attho. Yujjamānamattāpekkhanavasena napuṁsakaniddeso kato, yojetabbanti vā bhāvattho daṭṭhabbo. Amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhattārammaṇāti-ādīsu pana viparītayojanā na kātabbā. Na hi mahaggata-ajjhattārammaṇāya cutiyā arūpabhūmīsu amahaggatabahiddhārammaṇā paṭisandhi atthi. Catukkhandhāya arūpacutiyā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhīti etassa vipariyāyo sayameva yojito. Atītārammaṇacutiyā paccuppannārammaṇā paṭisandhīti etassa ca vipariyāyo natthi evāti. Bhedaviseso eva ca evaṁ vitthārena dassito, abhedaviseso pana ekekasmiṁ bhede tattha tattheva cutipaṭisandhiyojanāvasena yojetabbo "pañcakkhandhāya kāmāvacarāya pañcakkhandhā kāmāvacarā -pa- avitakka-avicārāya avitakka-avicārā"ti, catukkhandhāya pana catukkhandhā sayameva yojitā. Eteneva nayena sakkā ñātunti pañcakkhandhādīsu abhedaviseso na dassitoti. **Tato hetuṁ vinā**ti tattha hetuṁ vinā.

Aṅgapaccaṅgasandhīnaṁ bandhanāni **aṅgapaccaṅgasandhibandhanāni,** tesaṁ **chedakānaṁ. Niruddhesu cakkhādīsū**ti atimandabhāvūpagamanaṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Pañcadvārikaviññāṇānantarampi hi pubbe cuti dassitā. **Yamake**[1] ca—

1. Abhi 5. 132 piṭṭhe.

> “Yassa cakkhāyatanaṁ nirujjhati, tassa manāyatanaṁ nirujjhatīti? Āmantā. Yassa vā pana manāyatanaṁ nirujjhati, tassa cakkhāyatanaṁ nirujjhatī ti? Sacittakānaṁ acakkhukānaṁ cavantānaṁ tesaṁ manāyatanaṁ nirujjhati, no ca tesaṁ cakkhāyatanaṁ nirujjhati. Sacakkhukānaṁ cavantānaṁ tesaṁ manāyatanañca nirujjhati, cakkhāyatanañca nirujjhatī”ti—

ādinā cakkhāyatanādīnaṁ cuticittena saha nirodho vuttoti. Laddho avaseso avijjādiko viññāṇassa paccayo etenāti **laddhāvasesapaccayo,** saṅkhāro. Avijjāpaṭicchāditādīnave tasmiṁ kammādivisaye paṭisandhiviññāṇassa ārammaṇabhāvena uppattiṭṭhānabhūte taṇhāya appahīnattā eva purimuppannāya ca santatiyā pariṇatattā paṭisandhiṭṭhānābhimukhaṁ viññāṇaṁ ninnapoṇapabbhāraṁ hutvā pavattatīti āha **“taṇhā nāmetī”**ti. **Sahajātasaṅkhārā**ti cuti-āsannajavanaviññāṇasahajātacetanā, sabbepi vā phassādayo. Tasmiṁ paṭisandhiṭṭhāne kammādivisaye viññāṇaṁ **khipanti,** khipantā viya tasmiṁ visaye paṭisandhivasena viññāṇapatiṭṭhānassa hetubhāvena pavattantīti attho.

Tanti taṁ viññāṇaṁ, cutipaṭisandhitadāsannaviññāṇānaṁ santativasena viññāṇanti upanītekattaṁ. **Taṇhāya nāmiyamānaṁ -pa- pavattatī**ti namanakhipanapurimanissayajahanāparanissayassādananissayarahitapavattanāni santativasena tassevekassa viññāṇassa honti, na aññassāti dasseti. **Santativasenā**ti ca vadanto “tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati anaññan”ti[1] idañca micchāgāhaṁ paṭikkhipati. Sati hi nānattanaye santativasena ekattanayo hotīti. Orimatīrarukkhavinibaddharajju viya purimabhavattabhāvavinibandhaṁ kammādi-ārammaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, puriso viya viññāṇaṁ, tassa mātikātikkamanicchā viya taṇhā, atikkamanapayogo viya khipanakasaṅkhārā. Yathā ca so puriso paratīre patiṭṭhahamāno paratīrarukkhavinibaddhaṁ kiñci assādayamāno anassādayamāno vā kevalaṁ pathaviyaṁ sabalapayogeheva patiṭṭhāti, evamidampi bhavantarattabhāvavinibaddhaṁ hadayavatthunissayaṁ pañcavokārabhave assādayamānaṁ catuvokārabhave anassādayamānaṁ vā kevalaṁ ārammaṇasampayuttakammeheva pavattati. Tattha **assādayamānan**ti pāpuṇantaṁ, paṭilabhamānanti attho.

---

1. Ma 1. 323 piṭṭhe.

Bhavantarādipaṭisandhānatoti bhavantarassa ādisambandhanato, bhavantarādayo vā bhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsantarā, tesaṁ paṭisandhānatoti attho. **Kamman**ti paṭisandhijanakaṁ kammaṁ. **Saṅkhārā**ti cuti-āsannajavanaviññāṇasahagatā khipanakasaṅkhārā.

Saddādihetukāti ettha paṭighoso saddahetuko, padīpo padīpantarādihetuko, muddā lañchanahetukā, chāyā ādāsādigatamukhādihetukā. **Aññatra agantvā hontī**ti saddādipaccayadesaṁ agantvā saddādihetukā honti tato pubbe abhāvā, evamidampi paṭisandhi viññāṇaṁ na hetudesaṁ gantvā taṁhetukaṁ hoti tato pubbe abhāvā, tasmā na idaṁ hetudesato purimabhavato āgataṁ paṭighosādayo viya saddādidesato, nāpi tattha hetunā vinā uppannaṁ saddādīhi vinā paṭighosādayo viyāti attho. Atha vā **aññatra agantvā hontī**ti pubbe paccayadese sannihitā hutvā tato aññatra gantvā tappaccayā na honti uppattito pubbe abhāvā, nāpi saddādipaccayā na honti, evamidampīti vuttanayena yojetabbaṁ. **Esa nayo**ti bījaṅkurādīsu sabbahetuhetusamuppannesu yathāsambhavaṁ yojanā kātabbāti dasseti. Idhāpi hi hetuhetusamuppannaviññāṇānaṁ ekantamekatte sati na manussagatiko devagatibhūto siyā, ekantanānatte na kammavato phalaṁ siyā. Tato "rattassa bījaṁ, rattassa phalan"ti-ādikassa viya "bhūtapubbāhaṁ bhante rohitasso nāma isī"ti-ādikassa[1] vohārassa lopo siyā, tasmā ettha santānabandhe sati hetuhetusamuppannesu na ekantameva ekatā vā nānatā vā upagantabbā. Ettha ca ekanta-ekatāpaṭisedhena "sayaṁkataṁ sukhaṁ dukkhan"ti imaṁ diṭṭhiṁ nivāreti, ekantanānatāpaṭisedhena "paraṁkataṁ sukhaṁ dukkhan"ti, hetuhetusamuppannabhāvavacanena "adhiccasamuppannan"ti. **Etthā**ti ekasantāne.

Catumadhura-alattakarasādibhāvanā ambamātuluṅgādibījānaṁ **abhisaṅkhāro.** Ettha bījaṁ viya kammavā satto, abhisaṅkhāro viya kammaṁ, bījassa aṅkurādippabandho viya sattassa paṭisandhiviññāṇādippabandho, tatthuppannassa madhurassa rattakesarassa vā phalassa vā tasseva bījassa, tato eva ca abhisaṅkhārato bhāvo viya kammakārakasseva sattassa, taṁkammato

1. Saṁ 1. 61 piṭṭhe.

eva ca phalassa bhāvo veditabbo. Bālasarīre kataṁ vijjāpariyāpuṇanaṁ sippasikkhanaṁ osadhappayogo ca na vuḍḍhasarīraṁ gacchanti. Atha ca taṁnimittaṁ vijjāpāṭavaṁ sippajānanaṁ anāmayatā ca vuḍḍhasarīre hoti, na ca taṁ aññassa hoti taṁsantatipariyāpanne eva vuḍḍhasarīre uppajjanato, na ca yathāpayuttena vijjāpariyāpuṇanādinā vinā aññato hoti tadabhāve abhāvato. Evamidhāpi santāne yaṁ phalaṁ, etaṁ nāññassa, na ca aññatoti yojetabbaṁ. **Na aññato**ti etena ca saṅkhārābhāve phalābhāvameva dasseti, nāññapaccayanivāraṇaṁ karoti.

Yampi vuttaṁ, tattha vadāmāti vacanaseso. Tattha vā upabhuñjake asati siddhā bhuñjakasammutīti sambandho. Phalatīti sammuti **phalatisammuti.**

Evaṁ santepīti asaṅkantipātubhāve, tattha ca yathāvuttadosapariharaṇe sati siddheti attho. **Pavattito pubbe**ti kammāyūhanakkhaṇato pubbe. **Pacchā cā**ti vipaccanapavattito pacchā ca. Avipakkavipākā katattā ce paccayā, vipakkavipākānampi katattaṁ samānanti tesampi phalāvahatā siyāti āsaṅkānivattanatthaṁ āha **"na ca niccaṁ phalāvahā"**ti. **Na vijjamānattā vā avijjamānattā vā**ti etena vijjamānattaṁ avijjamānattañca nissāya vuttadoseva pariharati.

Tassā pāṭibhogakiriyāya, bhaṇḍakīṇanakiriyāya, iṇagahaṇādikiriyāya vā karaṇamattaṁ **taṁkiriyākaraṇamattaṁ.** Tadeva **tadatthaniyyātane** paṭibhaṇḍadāne iṇadāne ca paccayo hoti, aphalitaniyyātanādiphalanti attho.

Avisesenāti "tihetuko tihetukassā"ti-ādikaṁ bhedaṁ akatvāva sāmaññato, piṇḍavasenāti attho. Sabbattha upanissayapaccayo balavakammassa vasena yojetabbo. "Dubbalañhi upanissayapaccayo na hotī"ti vakkhamānamevetaṁ paṭṭhānavaṇṇanāyanti. **Avisesenā**ti sabbapuññābhisaṅkhāraṁ saha saṅgaṇhāti. **Dvādasākusalacetanābhedo**ti ettha uddhaccasahagatā kasmā gahitāti vicāretabbametaṁ. **Ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṁ, no pavatte**ti ekasseva paccayabhāvaniyamo paṭisandhiyaṁ, no pavatte. Pavatte hi sattannampi paccayoti adhippāyo. "Tathā kāmāvacaradevalokepi aniṭṭhā rūpādayo

natthī”ti vuttaṁ, devānaṁ pana pubbanimittapātubhāvakāle milātamālādīnaṁ aniṭṭhatā kathaṁ na siyā.

Sveva dvīsu bhavesūti ettha ekūnatiṁsacetanābhedampi cittasaṅkhāraṁ cittasaṅkhārabhāvena ekattaṁ upanetvā **“svevā”**ti vuttaṁ. Tadekadeso pana kāmāvacaracittasaṅkhārova terasannaṁ navannañca paccayo daṭṭhabbo. Ekadesapaccayabhāvena hi samudāyo vuttoti.

Yattha ca vitthārappakāsanaṁ kataṁ, tato bhavato paṭṭhāya mukhamattappakāsanaṁ kātukāmo āha **“ādito paṭṭhāyā”**ti. Tena “dvīsu bhavesū”ti-ādi vuttaṁ. **Tatiyajjhānabhūmivasenā**ti etena ekattakāya-ekattasaññīsāmaññena catutthajjhānabhūmi ca asaññāruppavajjā gahitāti veditabbā. **Yathāsambhavan**ti ekavīsatiyā kāmāvacararūpāvacarakusalavipākesu cuddasannaṁ paṭisandhiyaṁ pavatte ca, sattannaṁ pavatte eva. Ayaṁ yathāsambhavo.

Catunnaṁ viññāṇānanti bhavādayo apekkhitvā vuttaṁ, catūsu antogadhānaṁ pana tiṇṇaṁ viññāṇānaṁ tīsu viññāṇaṭṭhitīsu ca paccayabhāvo yojetabbo, aviññāṇake sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇe avijjamānepi tassa saṅkhārahetukattaṁ dassetuṁ **“apicā”**ti-ādimāha. Etasmiñca mukhamattappakāsane puññābhisaṅkhārādīnaṁ duggati-ādīsu pavattiyaṁ kusalavipākādiviññāṇānaṁ paccayabhāvo bhavesu vuttanayeneva viññāyatīti na vuttoti veditabbo.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā

228. Suttantābhidhammesu nāmarūpadesanāviseso **desanābhedo. Tayo khandhā**ti etaṁ yadipi pāḷiyaṁ natthi, atthato pana vuttameva hotīti katvā vuttanti veditabbaṁ.

Aṇḍajānañca abhāvakānanti yojetabbaṁ. **Santatisīsānī**ti kalāpasantānamūlāni. Yadipi vikārarūpāni paṭisandhikkhaṇe na santi,

lakkhaṇaparicchedarūpāni pana santīti tāni aparinipphannāni paramatthato vivajjento āha **“rūparūpato”**ti.

Kāmabhave pana yasmā sesa-opapātikānanti ettha kiñcāpi kāmabhave “opapātikā”ti vuttā na santi, yena sesaggahaṇaṁ sātthakaṁ bhaveyya, aṇḍajagabbhaseyyakehi pana opapātikasaṁsedajā sesā hontīti sesaggahaṇaṁ katanti veditabbaṁ. Atha vā brahmakāyikādikehi opapātikehi vuttehi sese sandhāya **“sesa-opapātikānan”**ti āha. Te pana arūpinopi santīti **“kāmabhave”**ti vuttaṁ, aparipuṇṇāyatanānaṁ pana nāmarūpaṁ yathāsambhavaṁ rūpamissakaviññāṇaniddese vuttanayena sakkā dhammagaṇanāto viññātunti na vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Avakaṁsato dve aṭṭhakāneva utucittasamuṭṭhānāni hontīti sasaddakālaṁ sandhāya **“ukkaṁsato dvinnaṁ navakānan”**ti vuttaṁ. **Pubbe**ti khandhavibhaṅgeti vadanti. Tattha hi “ekekacittakkhaṇe tikkhattuṁ uppajjamānan”ti vuttaṁ. Idheva vā vuttaṁ santatidvayādikaṁ sattakapariyosānaṁ sandhāyāha **“pubbe vuttaṁ kammasamuṭṭhānaṁ sattatividhan”**ti, taṁ panuppajjamānaṁ ekekacittakkhaṇe tikkhattuṁ uppajjatīti iminādhippāyena vuttaṁ “ekekacittakkhaṇe tikkhattuṁ uppajjamānan”ti. **Catuddisā vavatthāpitā**ti aññamaññasaṁsaṭṭhasīsā mūlena catūsu disāsu vavatthāpitā aññamaññaṁ āliṅgetvā ṭhitā bhinnavāhanikā viya.

Pañcavokārabhave ca pavattiyanti rūpājanakakammajaṁ pañcaviññāṇappavattikālaṁ sahajātaviññāṇapaccayañca sandhāyāha. Tadā hi tato nāmameva hotīti, kammaviññāṇapaccayā pana sadāpi ubhayaṁ hotīti sakkā vattuṁ, pacchājātaviññāṇapaccayā ca rūpaṁ upatthaddhaṁ hotīti. **“Asaññesū**ti-ādi kammaviññāṇapaccayaṁ sandhāya vuttaṁ, **pañcavokārabhave ca pavattiyan**ti bhavaṅgādijanakakammato aññena rūpuppattikālaṁ nirodhasamāpattikālaṁ bhavaṅgādi-uppattikālato aññakālañca sandhāya vuttanti yuttaṁ. Bhavaṅgādi-uppattikāle hi taṁjanakeneva kammunā uppajjamānaṁ rūpaṁ, so ca vipāko kammaviññāṇapaccayo hotīti sakkā vattuṁ. Sahajātaviññāṇapaccayānapekkhampi hi pavattiyaṁ kammena pavattamānaṁ rūpaṁ nāmañca na kammaviññāṇānapekkhaṁ hotīti. **Sabbatthā**ti paṭisandhiyaṁ pavatte ca. Sahajātaviññāṇapaccayā nāmarūpaṁ, kammaviññāṇapaccayā ca nāmarūpañca yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ.

Nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti ettha nāmarūpa-saddo attano ekadesena nāma-saddena nāma-saddassa sarūpo, rūpa-saddena ca rūpa-saddassa, tasmā “sarūpānaṁ ekaseso”ti nāmarūpa-saddassa ṭhānaṁ itaresañca nāmarūpa-saddānaṁ adassanaṁ daṭṭhabbaṁ.

Vipākato aññaṁ **avipākaṁ.** Yato dvidhā mataṁ, tato yuttameva idanti yojetabbaṁ. **Kusalādicittakkhaṇe**ti **ādi**-saddena akusalakiriyacittakkhaṇe viya vipākacittakkhaṇepi vipākājanakakammasamuṭṭhānaṁ saṅgahitanti veditabbaṁ. Vipākacittakkhaṇe pana abhisaṅkhāraviññāṇapaccayā pubbe vuttanayena ubhayañca upalabbhatīti tādisavipākacittakkhaṇavajjanatthaṁ **“kusalādicittakkhaṇe”**ti vuttaṁ.

Suttantikapariyāyenāti paṭṭhāne rūpānaṁ upanissayapaccayassa avuttattā vuttaṁ, suttante pana “yasmiṁ sati yaṁ hoti, asati ca na hoti, so tassa upanissayo nidānaṁ hetu pabhavo”ti katvā “viññāṇūpanisaṁ nāmarūpan”ti rūpassa ca viññāṇūpanissayatā vuttā. Vanapatthapariyāye ca vanasaṇḍagāmanigamanagarajanapadapuggalūpanissayo iriyāpathavihāro, tato ca cīvarādīnaṁ jīvitaparikkhārānaṁ kasirena ca appakasirena ca samudāgamanaṁ vuttaṁ, na ca vanasaṇḍādayo ārammaṇūpanissayādibhāvaṁ iriyāpathānaṁ cīvarādisamudāgamanassa ca bhajanti, tasmā vinā abhāvo eva ca suttantapariyāyato upanissayabhāvo daṭṭhabbo. Nāmassa abhisaṅkhāraviññāṇaṁ kammārammaṇapaṭisandhi-ādikāle ārammaṇapaccayova hotīti vattabbameva natthīti rūpasseva suttantikapariyāyato ekadhā paccayabhāvo vutto. Sasaṁsayassa hi rūpassa taṁpaccayo hotīti vutte nāmassa hotīti vattabbameva natthīti.

Pavattassa pākaṭattā apākaṭaṁ paṭisandhiṁ gahetvā pucchati **“kathaṁ panetan”**ti-ādinā. Suttato nāmaṁ, yuttito rūpaṁ viññāṇapaccayā hotīti jānitabbaṁ. Yuttito sādhetvā suttena taṁ daḷhaṁ karonto **“kammasamuṭṭhānassapi hī”**ti-ādimāha. **Cittasamuṭṭhānassevā**ti cittasamuṭṭhānassa viya. Yasmā nāmarūpameva pavattamānaṁ dissati, tasmā tadeva vadantena anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattitaṁ. Suññatāpakāsanañhi dhammacakkappavattananti adhippāyo. Nāmarūpamattatāvacaneneva vā pavattiyā dukkhasaccamattatā vuttā, dukkhasaccappakāsanena ca tassa samudayo, tassa

ca nirodho, nirodhagāmī ca maggo pakāsito eva hoti. Ahetukassa dukkhassa hetunirodhā, anirujjhanakassa ca abhāvā, nirodhassa ca upāyena vinā anadhigantabbattāti catusaccappakāsanaṁ dhammacakkappavattanaṁ yojetabbaṁ.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā

229. **Niyamato**ti ca idaṁ catunnaṁ bhūtānaṁ, channaṁ vatthūnaṁ, jīvitassa ca yathāsambhavaṁ sahajātanissayapurejāta-indriyādinā ekantena saḷāyatanassa pavattamānassa paccayabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Rūpāyatanādīnaṁ pana sahajātanissayānupālanabhāvo natthīti aggahaṇaṁ veditabbaṁ. Ārammaṇārammaṇapurejātādibhāvo ca tesaṁ na santatipariyāpannānameva, na ca cakkhādīnaṁ viya ekappakārenevāti aniyamato paccayabhāvo. **Niyamato -pa- jīvitindriyanti evan**ti ettha **evaṁ**-saddena vā rūpāyatanādīnampi saṅgaho veditabbo. **Chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanan**ti ettha yadipi chaṭṭhāyatanasaḷāyatana-saddānaṁ saddato sarūpatā natthi, atthato pana saḷāyatanekadesova chaṭṭhāyatananti ekadesasarūpatā atthīti ekadesasarūpekaseso katoti veditabbo. Atthatopi hi sarūpānaṁ ekadesasarūpekasesaṁ icchanti "vaṅko ca kuṭilo ca kuṭilā"ti, tasmā atthato ekadesasarūpānañca ekasesena bhavitabbanti.

Atha vā chaṭṭhāyatanañca manāyatanañca chaṭṭhāyatananti vā, manāyatananti vā, chaṭṭhāyatanañca chaṭṭhāyatanañca chaṭṭhāyatananti vā, manāyatanañca manāyatanañca manāyatananti vā ekasesaṁ katvā cakkhādīhi saha "saḷāyatanan"ti vuttanti tameva ekasesaṁ nāmamattapaccayassa, nāmarūpapaccayassa ca manāyatanassa vasena kataṁ atthato dassento āha **"chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti evaṁ katekasesassā"**ti. Yathāvuttopi hi ekaseso atthato chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañcāti evaṁ kato nāma hotīti. Sabbattha ca ekasese

kate ekavacananiddeso katekasesānaṁ saḷāyatanādisaddavacanīyatāsāmaññavasena katoti daṭṭhabbo. **Abyākatavāre vakkhatī**ti kiñcāpi akusalavāre kusalavāre ca "nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan"ti vuttaṁ, suttantabhājanīye pana vipākachaṭṭhāyatanameva gahitanti adhippāyena abyākatavārameva sādhakabhāvena udāhaṭanti daṭṭhabbaṁ. Paccayanaye pana "chaṭṭhā[1] hoti taṁ avakaṁsato"ti-ādinā avipākassapi paccayo uddhaṭo, so niravasesaṁ vattukāmatāya uddhaṭoti veditabbo. **Idha saṅgahitan**ti idha ekasesanayena saṅgahitaṁ, tattha abyākatavāre lokiyavipākabhājanīye vibhattanti veditabbanti adhippāyo.

Neyyanti ñeyyaṁ. **Ukkaṁsāvakaṁso**ti ettha sattadhā paccayabhāvato ukkaṁso aṭṭhadhā paccayabhāvo, tato pana navadhā tato vā dasadhāti ayaṁ ukkaṁso, avakaṁso pana dasadhā paccayabhāvato navadhā paccayabhāvo, tato aṭṭhadhā, tato sattadhāti evaṁ veditabbo, na pana sattadhā paccayabhāvato eva dvepi ukkaṁsāvakaṁsā yojetabbā tato avakaṁsābhāvatoti.

Hadayavatthuno sahāyaṁ hutvāti etena arūpe viya asahāyaṁ nāmaṁ na hoti, hadayavatthu ca nāmena saha chaṭṭhāyatanassa paccayo hotīti ettakameva dasseti, na pana yathā hadayavatthu paccayo hoti, tathā nāmampīti ayamattho adhippeto. Vatthu hi vippayuttapaccayo hoti, na nāmaṁ, nāmañca vipākahetādipaccayo hoti, na vatthūti. Pavatte arūpadhammā kammajarūpassa ṭhitippattasseva paccayā honti, na uppajjamānassāti vippayutta-atthi-avigatā ca pacchājātavippayuttādayo eva cakkhādīnaṁ yojetabbā.

Avasesamanāyatanassāti ettha "pañcakkhandhabhave panā"ti etassa anuvattamānattā pañcavokārabhave eva pavattamānaṁ pañcaviññāṇehi avasesamanāyatanaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Nāmarūpassa sahajātādisādhāraṇapaccayabhāvo sampayuttādi-asādhāraṇapaccayabhāvo ca yathāsambhavaṁ yojetabbo.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Chadhā (Ka)

Phassapadaniddesavaṇṇanā

230. “Chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti abhidhammabhājanīyapāḷi āruppaṁ sandhāya vuttāti **“chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti pāḷi-anusarato”**ti āha. **Ajjhattan**ti sasantatipariyāpannameva gaṇhāti. Tañhi sasantatipariyāpannakammanibbattaṁ tādisassa phassassa paccayo hoti, rūpādīni pana bahiddhā anupādinnāni ca phassassa ārammaṇaṁ honti, na tāni cakkhādīni viya sasantatipariyāpannakammakilesanimittapavattibhāvena phassassa paccayoti paṭhamācariyavāde na gahitāni, dutiyācariyavāde pana yathā tathā vā paccayabhāve sati na sakkā vajjetunti gahitānīti.

Yadi sabbāyatanehi eko phasso sambhaveyya, “saḷāyatanapaccayā phasso”ti ekassa vacanaṁ yujjeyya. Athāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā sambhaveyyuṁ, tathāpi sabbāyatanehi sabbaphassasambhavato āyatanabhedena phassabhedo natthīti tadabhedavasena ekassa vacanaṁ yujjeyya, tathā pana asambhavato na yuttanti codeti **“na sabbāyatanehī”**ti-ādinā. Aññassapi vā asambhavantassa vidhānassa bodhanatthameva **“nāpi ekamhā āyatanā sabbe phasso”**ti vuttaṁ, “na sabbāyatanehi eko phasso sambhotī”ti idameva pana ekaphassavacanassa ayuttadīpakaṁ kāraṇanti veditabbaṁ. Nidassanavasena vā etaṁ vuttaṁ, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā sambhonti, evaṁ na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, tasmā ekassa vacanaṁ ayuttanti. Parihāraṁ pana anekāyatanehi ekaphassassa sambhavatoti dassento **“tatridaṁ vissajjanan”**ti-ādimāha. Ekopi anekāyatanappabhavo **ekopanekāyatanappabhavo.** Chadhā paccayatte pañca vibhāvayeti evaṁ sesesupi yojanā. **Tathā cā**ti paccuppannāni rūpādīni paccuppannañca dhammāyatanapariyāpannaṁ rūparūpaṁ sandhāya vuttaṁ. **Ārammaṇapaccayamattenā**ti taṁ sabbaṁ apaccuppannaṁ aññañca dhammāyatanaṁ sandhāya vuttaṁ.

Phassapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā

231. "Sesānan"ti ettha sampaṭicchanassa cakkhusamphassādayo pañca yadipi anantarādīhipi paccayā honti, anantarādīnaṁ pana upanissaye antogadhattā santīraṇatadārammaṇānañca sādhāraṇassa tassa vasena **"ekadhā"**ti vuttaṁ.

Tebhūmakavipākavedanānampi sahajātamanosamphassasaṅkhāto so phasso aṭṭhadhā paccayo hotīti yojetabbaṁ. Paccayaṁ anupādinnampi keci icchantīti **"yā panā"**ti-ādinā manodvārāvajjanaphassassa paccayabhāvo vutto, tañca mukhamattadassanatthaṁ daṭṭhabbaṁ. Etena nayena sabbassa anantarassa anānantarassa ca phassassa tassā tassā vipākavedanāya upanissayatā yojetabbāti.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā

232. **Mamattenā**ti sampiyāyamānena, assādanataṇhāyāti vuttaṁ hoti. Tattha putto viya vedanā daṭṭhabbā, khīrādayo viya vedanāya paccayabhūtā rūpādayo, khīrādidāyikā dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakā cittakārādayo cha. Tattha vejjo rasāyanojāvasena tadupatthambhitajīvitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakoti daṭṭhabbo. Ārammaṇapaccayo uppajjamānassa ārammaṇamattameva hoti, na upanissayo viya uppādakoti uppādakassa upanissayasseva vasena **"ekadhāvā"**ti vuttaṁ. Upanissayena vā ārammaṇūpanissayo saṅgahito, tena ca ārammaṇabhāvena taṁsabhāvā aññopi ārammaṇabhāvo dīpito hotīti upanissayavaseneva paccayabhāvo vuttoti veditabbo.

Yasmā vāti-ādinā na kevalaṁ vipākasukhavedanā eva, tissopi pana vedanā vipākā visesena taṇhāya upanissayapaccayo, avisesena itarā cāti dasseti. **Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā**ti tasmā sāpi bhiyyo icchanavasena taṇhāya upanissayoti

adhippāyo. Upekkhā pana akusalavipākabhūtā aniṭṭhattā dukkhe avarodhetabbā, itarā iṭṭhattā sukheti sā dukkhaṁ viya sukhaṁ viya ca upanissayo hotīti sakkā vattunti. "Vedanāpaccayā taṇhā"ti vacanena sabbassa vedanāvato paccayassa atthitāya taṇhuppattippasaṅge taṁnivāraṇatthamāha **"vedanāpaccayā cāpī"**ti-ādi.

Nanu "anusayasahāyā vedanā taṇhāya paccayo hotī"ti vacanassa abhāvā atippasaṅganivattanaṁ na sakkā kātunti? Na, vaṭṭakathāya pavattattā. Vaṭṭassa hi anusayavirahe abhāvato anusayasahitāyeva paccayoti atthato vuttametaṁ hotīti. Atha vā "avijjāpaccayā"ti anuvattamānattā anusayasahitāva paccayoti viññāyati. "Vedanāpaccayā taṇhā"ti ca ettha vedanāpaccayā eva taṇhā, na vedanāya vināti ayaṁ niyamo viññāyati, na vedanāpaccayā taṇhā hoti evāti, tasmā atippasaṅgo natthi evāti.

Vusīmatoti vusitavato, vusitabrahmacariyavāsassāti attho. Vussatīti vā "vusī"ti maggo vuccati, so etassa vattho atthīti **vusīmā.** Aggaphalaṁ vā pariniṭṭhitavāsattā "vusī"ti vuccati, taṁ etassa atthīti **vusīmā.**

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā

233. **Sassato attā**ti idaṁ purimadiṭṭhiṁ upādiyamānaṁ uttaradiṭṭhiṁ nidassetuṁ vuttaṁ. Yathā hi esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṁ uttarā upādiyati, evaṁ "natthi dinnan"ti-ādikāpīti. **Atta**ggahaṇaṁ pana attavādupādānanti na idaṁ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṁ. **Loko cā**ti vā attaggahaṇavinimuttaṁ gahaṇaṁ diṭṭhupādānabhūtaṁ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbaṁ. "Dhammasaṅkhepavitthāre pana saṅkhepato taṇhādaḷhattaṁ, saṅkhepato diṭṭhimattameva, vitthārato panā"ti evaṁ dhammasaṅkhepavitthārato saṅkhepaṁ vitthārañca niddhāretīti. **Dhammasaṅkhepavitthāre**ti niddhāraṇe bhummaṁ daṭṭhabbaṁ.

Pakati-aṇu-ādīnaṁ sassatagāhapubbaṅgamo, sarīrassa ucchedaggāhapubbaṅgamo ca tesaṁ sāmibhūto koci sassato ucchijjamāno vā attā atthīti attaggāho kadāci hotīti **"yebhuyyenā"**ti vuttaṁ. Yebhuyyena paṭhamaṁ attavādupādānanti-ādinā vā sambandho.

Yadipi bhavarāgajavanavīthi sabbapaṭhamaṁ pavattati gahitappaṭisandhikassa bhavanikantiyā pavattitabbattā, so pana bhavarāgo taṇhādaḷhattaṁ na hotīti maññamāno na kāmupādānassa paṭhamuppattimāha. Taṇhā kāmupādānanti pana vibhāgassa akaraṇe sabbāpi taṇhā kāmupādānanti, karaṇepi kāmarāgato aññāpi taṇhā daḷhabhāvaṁ pattā kāmupādānanti tassa arahattamaggavajjhatā vuttā.

Uppattiṭṭhānabhūtā cittuppādā **visayo.** Pañcupādānakkhandhā ālayo, tattha ramatīti **ālayarāmā,** pajā. Teneva sā ālayarāmatā ca sakasantāne parasantāne ca pākaṭā hotīti. Upanissayavacanena ārammaṇānantarapakatūpanissayā vuttāti anantarapaccayādīnampi saṅgaho kato hoti.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā

234. Phalavohārena kammabhavo bhavoti vuttoti upapattibhavanibbacanameva dvayassapi sādhāraṇaṁ katvā vadanto āha **"bhavatīti bhavo"**ti. **Bhavaṁ gacchatī**ti nipphādanaphalavasena attano pavattikāle bhavābhimukhaṁ hutvā pavattatīti attho, nibbattanameva vā ettha gamanaṁ adhippetaṁ.

Saññāvataṁ bhavo saññābhavoti ettha vantu-saddassa lopo daṭṭhabbo, tassa vā atthe akāraṁ katvā "saññabhavo"tipi pāṭho. Vokirīyati pasārīyati vitthārīyatīti vokāro, vokiraṇaṁ vā vokāro, so ekasmiṁ pavattattā **eko vokāro**ti vutto, padesapasaṭuppattīti attho.

Cetanāsampayuttā vā -pa- saṅgahitāti ācayagāmitāya kammasaṅkhātataṁ dassetvā kammabhave saṅgahitabhāvaṁ pariyāyena vadati, nippariyāyena pana cetanāva kammabhavo. Vuttañhi "kammabhavo tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto"ti[1]. Upapattibhavo tīhipi tikehi vuttā upapattikkhandhāva. Yathāha "upapattibhavo kāmabhavo saññābhavo pañcavokārabhavo pañcahi khandhehi ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito"ti-ādi[2]. Yadi hi anupādinnakānampi gahaṇaṁ siyā, "dvādasahāyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhī"ti vattabbaṁ siyāti.

Saṅkhārabhavānaṁ dhammabhedato na saṅkhārā eva puna vuttāti **"sātthakamevidaṁ punavacanan"**ti etaṁ na yuttanti ce? Na, bhavekadesabhāvena saṅkhārānaṁ bhavoti puna vuttattā. Parena vā dhammavisesaṁ agaṇetvā punavacanaṁ coditanti codakābhilāsavasena **"sātthakamevidaṁ punavacanan"**ti vuttaṁ.

Kāmabhavādinibbattanakassa kammassa kāmabhavādibhāvo phalavohārena aṭṭhakathāyaṁ vutto. Antogadhe visuṁ agaṇetvā abbhantaragate eva katvā kāmabhavādike kammupapattibhavavasena duguṇe katvā āha **"cha bhavā"**ti.

Avisesenāti upādānabhedaṁ akatvāti attho. Upādānabhedākaraṇeneva ca dvādasappabhedassa saṅgahavasena saṅgahato **"cha bhavā"**ti vuttaṁ.

Gosīlena kukkurasīlena ca samattena samādinnena gunnaṁ kukkurānañca sahabyatā vuttāti sīlabbatupādānavato jhānabhāvanā na ijjhatīti maññamānā tena **rūpārūpabhavā na hontīti keci vadanti,** vakkhamānena pana pakārena paccayabhāvato **"taṁ na gahetabban"**ti āha. Asuddhimagge ca suddhimaggaparāmasanaṁ sīlabbatupādānanti suddhimaggaparāmasanena rūpārūpāvacarajjhānānaṁ nibbattanaṁ na yujjatīti. Purāṇabhāratasītāharaṇapasubandhavidhi-ādisavanaṁ **asaddhammasavanaṁ. Ādi**-saddena asappurisūpanissayaṁ

1. Abhi 3. 45 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

pubbe ca akatapuññataṁ attamicchāpaṇidhitañca saṅgaṇhāti. **Tadantogadhā evā**ti tasmiṁ duccaritanibbatte sucaritanibbatte ca kāmabhave antogadhā evāti attho.

Antogadhāti ca saññābhavapañcavokārabhavānaṁ ekadesena antogadhattā vuttaṁ. Na hi te niravasesā kāmabhave antogadhāti. **Sappabhedassā**ti sugatiduggatimanussādippabhedavato. Kamena ca avatvā sīlabbatupādānassa ante bhavapaccayabhāvavacanaṁ attavādupādānaṁ viya abhiṇhaṁ asamudācaraṇato attavādupādānanimittattā ca.

Hetupaccayappabhedehīti ettha maggapaccayo ca vattabbo. Diṭṭhupādānādīni hi maggapaccayā hontīti.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātijarāmaraṇādipadaniddesavaṇṇanā

235. Upapattibhavuppattiyeva jātīti āha **"na upapattibhavo"**ti. Jāyamānassa pana jāti jātīti upapattibhavopi asati abhāvā jātiyā paccayoti sakkā vattuṁ. Jāyamānarūpapadaṭṭhānatāpi hi rūpajātiyā vuttā "upacitarūpapadaṭṭhāno upacayo, anuppabandharūpapadaṭṭhānā santatī"ti[1].

Khandhānaṁ jātānaṁ uññātatānuññātatāca **hīnapaṇītatā. Ādi**-saddena suvaṇṇadubbaṇṇādivisesaṁ saṅgaṇhāti. Ajjhattasantānagatato aññassa visesakārakassa kāraṇassa abhāvā **"ajjhattasantāne"**ti āha.

Tena tenāti ñātibyasanādinā jarāmaraṇato aññena dukkhadhammena. **Upanissayakoṭiyā**ti upanissayaṁsena, upanissayalesenāti attho. Yo hi paṭṭhāne anāgato sati bhāvā asati ca abhāvā suttantikapariyāyena upanissayo, so "upanissayakoṭī"ti vuccati.

Jātijarāmaraṇādipadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 364 piṭṭhe.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā

242. **Samitan**ti saṅgataṁ, abbocchinnanti attho. **Kāmayānassā**ti kāmayamānassa, kāmo yānaṁ etassāti vā kāmayāno, tassa **kāmayānassa. Ruppatī**ti sokena ruppati.

Pariyuṭṭhānatāya tiṭṭhanasīlo **pariyuṭṭhānaṭṭhāyī.** "Pariyuṭṭhaṭṭhāyino"ti vā pāṭho, tattha pariyuṭṭhātīti pariyuṭṭhaṁ, diṭṭhipariyuṭṭhaṁ, tena tiṭṭhatīti **pariyuṭṭhaṭṭhāyī**ti attho daṭṭhabbo. **Pañca pubbanimittānī**ti "mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye vevaṇṇiyaṁ okkamati, devā devāsane nābhiramatī"ti[1] vuttāni pañca maraṇapubbanimittānīti attho. Tāni hi disvā kammanibbattakkhandhasaṅkhāte upapattibhave bhavachandabalena devānaṁ balavasoko uppajjatīti. **Bālo**ti avidvā. Tena avijjāya kāraṇabhāvaṁ dasseti. **Tividhan**ti tassāruppakathāsavanakammakāraṇādassanamaraṇakālakammopaṭṭhānanidānaṁ sokādidukkhaṁ. **Āsave sādhentī**ti āsave gamenti bodhentīti attho.

Evaṁ satīti aviditāditāya anādibhāve sati. **Ādimattakathanan**ti ādi etassa atthīti ādimaṁ, bhavacakkaṁ. Tassa bhāvo ādimattaṁ, tassa kathanaṁ ādimattakathanaṁ. Visesanivatti-attho vā **matta**-saddo, sati anādibhāve avijjā ādimhi majjhe pariyosāne ca sabbattha siyāti ādimattāya avijjāya kathanaṁ virujjhatīti attho. **Avijjāggahaṇenā**ti avijjāya uppādanena kathanena, appahānena vā, attano santāne sannihitabhāvakaraṇenāti attho. **Kammādīnī**ti kammavipākavaṭṭāni. Vaṭṭakāraṇabhāvena padhānattā "padhānadhammo"ti avijjā kathitā. Vadatīti **vado.** Vedeti, vediyatīti vā **vedeyyo,** sukhādiṁ anubhavati, sabbavisaye vā jānāti, "sukhito"ti-ādinā attanā parehi ca jānāti ñāyati cāti attho. **Brahmādinā vā attanā vā**ti **vā**-saddo ca-saddattho. Tenāha **"kārakavedakarahitan"**ti ca-saddatthasamāsaṁ.

Dvādasavidhasuññatāsuññanti avijjādīnaṁ dvādasavidhānaṁ suññatāya suññaṁ, catubbidhampi vā suññataṁ ekaṁ katvā dvādasaṅgatāya dvādasavidhāti tāya dvādasavidhāya suññatāya suññanti attho.

---

1. Khu 1. 247 piṭṭhe Itivuttake.

Pubbantāharaṇatoti pubbantato paccuppannavipākassa āharaṇato paricchinnavedanāvasānaṁ etaṁ bhavacakkanti attho. Bhavacakkekadesopi hi bhavacakkanti vuccati. Vedanā vā taṇhāsahāyāya avijjāya paccayo hotīti vedanāto avijjā, tato saṅkhārāti sambajjhanato vedanāvasānaṁ bhavacakkanti yuttametaṁ, evaṁ taṇhāmūlake ca yojetabbaṁ. Dvinnampi hi aññamaññaṁ anuppaveso hotīti. Avijjā dhammasabhāvaṁ paṭicchādetvā viparītābhinivesaṁ karontī diṭṭhicarite saṁsāre nayati, tesaṁ vā saṁsāraṁ saṅkhārādipavattiṁ nayati pavattetīti **"saṁsāranāyikā"**ti vuttā. **Phaluppattiyā**ti kattuniddeso. Viññāṇādipaccuppannaphaluppatti hi idha diṭṭhā adiṭṭhānañca purimabhave attano hetūnaṁ avijjāsaṅkhārānaṁ phalaṁ ajanetvā anupacchijjanaṁ pakāseti. Atha vā purimabhavacakkaṁ dutiyena sambandhaṁ vuttanti vedanāsaṅkhātassa phalassa uppattiyā taṇhādīnaṁ hetūnaṁ anupacchedaṁ pakāseti, tasmā phaluppattiyā kāraṇabhūtāya paṭhamassa bhavacakkassa hetūnaṁ anupacchedappakāsanatoti attho. Saṅkhārādīnameva vā phalānaṁ uppattiyā avijjādīnaṁ hetūnaṁ phalaṁ ajanetvā anupacchedameva, viññāṇādihetūnaṁ vā saṅkhārādīnaṁ anubandhanameva pakāseti paṭhamaṁ bhavacakkaṁ, na dutiyaṁ viya pariyosānampīti **"phaluppattiyā hetūnaṁ anupacchedappakāsanato"**ti vuttaṁ. "Viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti ettha aparipuṇṇāyatanakalalarūpaṁ vatvā tato uddhaṁ "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti saḷāyatanappavatti vuttāti āha **"anupubbapavattidīpanato"**ti. "Bhavapaccayā jātī"ti ettha na āyatanānaṁ kamena uppatti vuttāti āha **"sahuppattidīpanato"**ti.

Hetu-ādipubbakā tayo sandhī etassāti **hetuphalahetupubbakatisandhi,** bhavacakkaṁ. Hetuphalahetuphalavasena catuppabhedo aṅgānaṁ saṅgaho etassāti **catubhedasaṅgahaṁ.** Sarūpato avuttāpi tasmiṁ tasmiṁ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti **ākārā,** atītahetu-ādīnaṁ vā pakārā **ākārā.** Kilesakammavipākā vipākakilesakammehi sambandhā hutvā punappunaṁ parivattantīti tesu vaṭṭanāmaṁ āropetvā **"tivaṭṭan"**ti vuttaṁ, vaṭṭekadesattā vā "vaṭṭānī"ti vuttāni.

Sandīnaṁ ādipariyosānavavatthitāti sandhīnaṁ pubbāparavavatthitāti attho.

“Yā kāci vā pana cetanā bhavo, cetanāsampayuttā āyūhanasaṅkhārā”ti idaṁ imissā dhammaṭṭhitiñāṇabhājanīye vuttāya **paṭisambhidāpāḷiyā**[1] vasena vuttaṁ. Ettha hi “cetanā bhavo”ti āgatāti. Bhavaniddese pana **“sātthato”**ti ettha “cetanāva saṅkhārā, bhavo pana cetanāsampayuttāpī”ti vibhaṅgapāḷiyā vasena dassitaṁ. “Tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā”ti-ādinā hi saṅkhārānaṁ cetanābhāvo **vibhaṅgapāḷiyaṁ**[2] vuttoti. Tattha **paṭisambhidāpāḷiyaṁ**[3] “cetanāsampayuttā vipākadhammattā savipākena āyūhanasaṅkhātena saṅkhatābhisaṅkharaṇakiccena saṅkhārā”ti vuttā. **Vibhaṅgapāḷiyaṁ**[4] “sabbampi bhavagāmikammaṁ kammabhavo”ti bhavassa paccayabhāvena bhavagāmibhāvato kammasaṁsaṭṭhasahāyatāya kammabhāvato ca upapattibhavaṁ bhāventīti bhavoti vuttā, upapattibhavabhāvanakiccaṁ pana cetanāya sātisayanti **paṭisambhidāpāḷiyaṁ**[1] cetanā “bhavo”ti vuttā, bhavābhisaṅkharaṇakiccaṁ cetanāya sātisayanti **vibhaṅgapāḷiyaṁ**[2] “kusalā cetanā”ti-ādinā cetanā “saṅkhārā”ti vuttā, tasmā tena tena pariyāyena ubhayaṁ ubhayattha vattuṁ yuttanti natthettha virodho. **Gahaṇan**ti kumupādānaṁ kiccenāha. **Parāmasanan**ti itarāni. **Āyūhanāvasāne**ti tīsupi atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne.

Dvīsu atthavikappesu vutte āyūhanasaṅkhāre **“tassa pubbabhāgā”**ti āha, tatiye vutte **“taṁ sampayuttā”**ti. Daharassa cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti **“idha paripakkattā āyatanānan”**ti vuttaṁ. **Kammakaraṇakāle sammoho**ti etena kammassa paccayabhūtaṁ sammohaṁ dasseti, na kammasampayuttameva.

Kammāneva vipākaṁ sambharanti vaḍḍhentīti **kammasambhārā,** kammaṁ vā saṅkhārabhavā, tadupakārakāni avijjātaṇhupādānāni **kammasambhārā,** paṭisandhidāyako vā bhavo kammaṁ, tadupakārākā yathāvutta-āyūhanasaṅkhārā avijjādayo ca **kammasambhārā**ti kammañca kammasambhārā ca kammasambhārāti ekasesaṁ katvā **“kammasambhārā”**ti āha. **Dasa dhammā kamman**ti avijjādayopi kammasahāyatāya kammasarikkhakā tadupakārakā cāti “kamman”ti vuttā.

---

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.
3. Khu 9. 134 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

saṁkhippanti ettha vijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṁ vipāko ca. Kammaṁ vipākoti evaṁ saṁkhipīyatīti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ. Saṅkhepasaddo vā bhāgādhivacananti kammabhāgo **kammasaṅkhepo.**

Evaṁ samuppannanti kammato vipāko. Tatthāpi avijjāto saṅkhārāti evaṁ samuppannaṁ, tisandi-ādivasena vā samuppannaṁ idaṁ bhavacakkanti attho. **Ittaran**ti gamanadhammaṁ, vinassadhammanti attho. Tena uppādavayavantatādīpakena **anicca**-saddena vikārāpattidīpakena **cala**-saddena ca adīpitaṁ kālantaraṭṭhāyitapaṭikkhepaṁ dīpeti, **adhuvan**ti etena thirabhāvapaṭikkhepaṁ nissāratataṁ. Hetū eva sambhārā **hetusambhārā.** "Ṭhānaso hetuso"ti ettha evaṁ vuttaṁ vā ṭhānaṁ, aññampi tassa tassa sādhāraṇaṁ kāraṇaṁ **sambhāro,** asādhāraṇaṁ **hetu. Evan**ti evaṁ hetuto dhammamattasambhave hetunirodhā ca vaṭṭupacchede dhamme ca taṁnirodhāya desite satīti attho. Brahmacariyaṁ idha **brahmacariyidha. Satte cā**ti ettha **ca**-saddo evaṁ brahmacariyañca vijjati, sassatucchedā ca na hontīti samuccayattho. Evañhi hetu-āyatte dhammamattasambhave satto nupalabbhati, tasmiñca upalabbhante sassato ucchedo vā siyā, nupalabbhante tasmiṁ nevucchedo na sassatanti vuttaṁ hoti.

Saccappabhavatoti saccato, saccānaṁ vā pabhavato. **Kusalākusalaṁ kamman**ti vaṭṭakathāya vattamānattā sāsavanti viññāyati. **Avisesenā**ti cetanā cetanāsampayuttakāti visesaṁ akatvā sabbampi taṁ kusalākusalaṁ kammaṁ "samudayasaccan"ti vuttanti attho. "Taṇhā ca -pa- avasesā ca sāsavā kusalā dhammā"ti hi cetanācetanāsampayuttavisesaṁ akatvā vuttanti, ariyasaccavisesaṁ vā akatvā samudayasaccanti vuttanti attho.

Vatthūsūti ārammaṇesu, cakkhādīsu vā paṭicchādetabbesu vatthūsu. **Sokādīnaṁ adhiṭṭhānattā**ti tesaṁ kāraṇattā, tehi siddhāya avijjāya sahitehi saṅkhārehi paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāyāti adhippāyo. Cuticittaṁ vā paṭisandhiviññāṇassa anantarapaccayo hotīti **"paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāyā**"ti

vuttaṁ. Taṁ pana cuticittaṁ avijjāsaṅkhārarahitaṁ bhavantarassa paccayo na hotīti tassa sahāyadassanatthamāha **"sokādīnaṁ adhiṭṭhānattā"**ti. **Dvidhā**ti attanoyeva sarasena dhammantarapaccayabhāvena cāti dvidhā.

Avijjāpaccayā saṅkhārāti etena saṅkhārānaṁ paccayuppannatādassanena "ko nu kho abhisaṅkharotīti esa no kallo pañho"ti dasseti. Tenetaṁ kārakadassananivāraṇanti. **Evamādidassananivāraṇan**ti etena "socati paridevati dukkhito"ti-ādidassananivāraṇamāha. Sokādayopi hi paccayāyattā avasavattinoti "jātipaccayā jārāmaraṇaṁ soka -pa- sambhavantī"ti etena vuttanti.

Gaṇḍabhedapīḷakā viyāti gaṇḍabhedanatthaṁ paccamāne gaṇḍe tassapi upari jāyamānakhuddakapīḷakā viya, gaṇḍassa vā anekadhābhede pīḷakā viya. **Gaṇḍavikārā** sūnatāsarāgapubbagahaṇādayo.

Paṭalābhibhūtacakkhuko rūpāni na passati, kiñcipi passanto ca viparītaṁ passati, evaṁ avijjābhibhūto dukkhādīni na paṭipajjati na passati, micchā vā paṭipajjatīti **paṭalaṁ viya avijjā,** kiminā viya attanā katattā vaṭṭassa attanoyeva paribbhamanakāraṇattā ca **kosappadesā viya saṅkhārā,** saṅkhārapariggahaṁ vinā patiṭṭhaṁ alabhamānaṁ **viññāṇaṁ** pariṇāyakapariggahaṁ vinā patiṭṭhaṁ alabhamāno **rājakumāro viyā**ti pariggahena vinā patiṭṭhālābho ettha sāmaññaṁ. **Upapattinimittan**ti kammādi-ārammaṇamāha. **Parikappanato**ti ārammaṇakaraṇato, sampayuttena vā vitakkena vitakkanato. Devamanussamigavihaṅgādivividhappakāratāya **māyā viya nāmarūpaṁ,** patiṭṭhāvisesena vuḍḍhivisesāpattito **vanappagumbo viya saḷāyatanaṁ.** Āyatanānaṁ visayivisayabhūtānaṁ aññamaññābhimukhabhāvato **āyatanaghaṭṭanato.** Ettha ca saṅkhārādīnaṁ kosappadesapariṇāyakādīhi dvīhi dvīhi sadisatāya dve dve upamā vuttāti daṭṭhabbā.

Gambhīro eva hutvā obhāsati pakāsati dissatīti **gambhīrāvabhāso.** **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayā sambhūtaṁ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṁ uddhaṁ āgatabhāvo, anuppabandhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho.** "Na jātito jarāmaraṇaṁ na hoti, na ca jātiṁ

vinā aññato hotī"ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto. **Itthañca jātito samudāgacchatī**ti paccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātubhāvoti attho.

Anulomapaṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasaṅkhātaṁ anulomaṁ, nirodhā nirodhasaṅkhātaṁ patilomañcāha. Ādito pana antagamanaṁ anulomaṁ, antato ca ādigamanaṁ paṭilomamāhāti. "Ime cattāro āhārā kiṁnidānā"ti-ādikāya[1] vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, "cakkhuṁ paṭicca rūpe ca upajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā"ti-ādikāya[2] anulomadesanāya ca **dvisandhitisaṅkhepaṁ,** "saṁyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānan"ti-ādīsu[3] **ekasandhidvisaṅkhepaṁ.**

Avijjādīnaṁ sabhāvo paṭivijjhīyatīti **paṭivedho.** Vuttañhi "tesaṁ tesaṁ vā tattha tattha vuttadhammānaṁ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho"ti[4]. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo,** añño **virāgo,** rāgassa vā apaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo,** itaro paṭipakkhabhāvato **virāgo.** "Dīgharattaṁ hetaṁ bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhositaṁ mamāyitaṁ parāmaṭṭhaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti"[5] attaparāmāsassa viññāṇaṁ visiṭṭhaṁ vutthu vuttanti viññāṇassa **suññataṭṭho** gambhīro, attā vijānāti saṁsaratīti sabyāpāratāsaṅkanti-abhinivesabalavatāya **abyāpāraṭṭha-asaṅkanti paṭisandhipātubhāvaṭṭhā** ca gambhīrā, nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo,** nāmassa nāmena **avinibbhogo** yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete rūpassa ca rūpena labbhati. Atha vā ekacatuvokārabhavesu nāmarūpānaṁ asahavattanato aññamaññavinibbhogo, pañcavokārabhave sahavattanato avinibbhogo ca veditabbo.

---

1. Saṁ 1. 253 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 300; Saṁ 2. 261 piṭṭhesu.
3. Saṁ 1. 313, 315 piṭṭhesu.
4. Abhi-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhe.
5. Saṁ 1. 321 piṭṭhe.

Adhipatiyaṭṭho nāma indriyapaccayabhāvo. "Lokopeso dvārāpesā khettampetan"ti[1] vuttā **lokādi-atthā** cakkhādīsu pañcasu yojetabbā. Manāyatanassapi lujjanato manosamphassādīnaṁ dvārakhettabhāvato ca ete atthā sambhavanteva. Āpāthagatānaṁ rūpādīnaṁ pakāsanayogyatālakkhaṇaṁ obhāsanaṁ cakkhādīnaṁ **visayibhāvo,** manāyatanassa vijānanaṁ. **Saṁghaṭṭanaṭṭho** visesena cakkhusamphassādīnaṁ pañcannaṁ, itare channampi yojetabbo. Phusanañca phassassa sabhāvo, saṅghaṭṭanaṁ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanaṭṭho** rasavasena vutto, **vedayitaṭṭho** lakkhaṇavasena. Attā vedayatīti abhinivesassa balavatāya **nijjīvaṭṭho** vedanāya gambhīro. Nijjīvāya vedanāya vedayitaṁ nijjīvavedayitaṁ, nijjīvavedayitameva attho **nijjīvavedayitaṭṭho.**

Ādānaṭṭho catunnampi upādānānaṁ samāno, **gahaṇaṭṭho** kāmupādanassa, itaresaṁ tiṇṇaṁ **abhinivesādi**-attho. "Diṭṭhikantāro"ti hi vacanato diṭṭhīnaṁ **duratikkamanaṭṭhopī**ti. Daḷhagahaṇattā vā catunnampi **duratikkamanaṭṭho** yojetabbo. **Yonigatiṭhitinivāsesukhipanan**ti samāse bhummavacanassa alopo daṭṭhabbo, tasmā tena āyūhanābhisaṅkharaṇapadānaṁ samāso hoti. Jarāmaraṇaṅgaṁ maraṇappadhānanti maraṇaṭṭhā eva **khayādayo** gambhīrā dassitā. Navanavānañhi parikkhayena khaṇḍiccādiparipakkappavatti jarāti, **khayaṭṭho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi khayoti vattuṁ yuttoti. **Vipariṇāmaṭṭho** dvinnampi. Santativasena vā jarāya khayavayabhāvo, sammutikhaṇikavasena maraṇassa bhedavipariṇāmatā yojetabbā.

Atthanayāti atthānaṁ nayā. Avijjādi-atthehi ekattādī sena bhāvena nīyanti gammentīti ekattādayo tesaṁ nayāti vuttā. Nīyantīti hi nayāti. Atthā eva vā ekattādibhāvena nīyamānā ñāyamānā **"atthanayā"**ti vuttā. Nīyanti etehīti vā nayā, ekattādīhi ca atthā "ekan"ti-ādinā nīyanti, tasmā ekattādayo atthānaṁ nayāti **atthanayā.** Santānānupacchedena bījaṁ rukkhabhāvaṁ pattaṁ rukkhabhāvena pavattanti ekattena vuccatīti santānānupacchedo ekattaṁ, evamidhāpi avijjādīnaṁ **santānānupacchedo ekattan**ti dasseti.

---

1. Abhi 1. 157, 158 piṭṭhesu.

Bhinnasantānassevāti sambandharahitassa nānattassa gahaṇato sattantaro ucchinno sattantaro uppannoti gaṇhanto ucchedadiṭṭhimupādiyati.

Yato kutocīti yadi aññasmā aññassuppatti siyā, vālikato telassa, ucchuto khīrassa kasmā uppatti na siyā, tasmā na koci kassaci hetu atthīti **ahetukadiṭṭhiṁ,** avijjamānepi hetumhi niyatatāya tilagāvīsukkasoṇitādīhi telakhīrasarīrādīni pavattantīti **niyativādañca upādiyatīti viññātabbaṁ yathārahaṁ.**

Kasmā? Yasmā idañhi bhavacakkaṁ apadāletvā saṁsārabhayamatīto na koci supinantarepi atthīti sambandho. **Durabhiyānan**ti duratikkamaṁ. **Asanivicakkamivā**ti asanimaṇḍalamiva. Tañhi nimmathanameva, nānimmathanaṁ pavattamānaṁ atthi, evaṁ bhavacakkampi ekantaṁ dukkhuppādanato **"niccanimmathanan"**ti vuttaṁ.

Ñāṇāsinā apadāletvā saṁsārabhayaṁ atīto natthīti etassa sādhakaṁ dassento āha **"vuttampi cetan"**ti-ādi. Tantūnaṁ ākulakaṁ tantākulakaṁ, tantākulakamiva jātā **tantākulakajātā,** kilesakammavipākehi atīva jaṭitāti attho. Guṇāya sakuṇiyā nīḍaṁ **guṇāguṇḍikaṁ**[1]. Vaḍḍhi-abhāvato **apāyaṁ** dukkhagatibhāvato **duggatiṁ** sukhasamussayato vinipātattā **vinipātañca** catubbidhaṁ **apāyaṁ,** "khandhānañca paṭipāṭī"ti-ādinā vuttaṁ **saṁsārañca nātivattati.** Saṁsāro eva vā sabbo idha vaḍḍhi-apagamādīhi atthehi apāyādināmako vutto kevalaṁ dukkhakkhandhabhāvato.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Pathavī-ākāsā viya paṭiccasamuppādo mahāpatthaṭavitthāritānaṁ atthānaṁ parikappavasena kathito. Tañhi apatthaṭaṁ avitthatañca pathaviṁ ākāsañca pattharanto vitthārayanto viya ca ekekacittāvaruddhaṁ

---

1. Kulagaṇṭhikaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

akatvā sabbasattasabbacittasādhāraṇavasena patthaṭavitthataṁ katvā suttantabhājanīyena bhagavā dasseti. Tattha **nānācittavasenā**ti asahajātānaṁ sahajātānañca paccayapaccayuppannānaṁ nānācittagatānaṁ dassitabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Nava mūlapadāni etesanti **navamūlapadā,** nayā. "Ekekena nayena catunnaṁ catunnaṁ vārānaṁ saṅgahitattā"ti vuttaṁ, ettha "ekekena catukkenā"ti vattabbaṁ. nayacatukkavārā hi ettha vavatthitā dassitānaṁ catukkānaṁ nayabhāvāti.

1. Paccayacatukkavaṇṇanā

Avijjaṁ aṅgaṁ aggahetvā tato paraṁ "avijjāpaccayā saṅkhāro"ti-ādīni paccayasahitāni paccayuppannāni aṅgabhāvena vuttānīti āha **"na, tassa anaṅgattā"**ti. Evañca katvā **niddese**[1] "tattha katamā avijjā"ti avijjaṁ visuṁ vissajjetvā "tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro"ti-ādinā taṁtaṁpaccayavanto saṅkhārādayo vissajjitāti. Tīsu pakāresu paṭhamapaṭhamavāro dutiyavārādīsu pavisanto paccayavisesādisabbanānattasādhāraṇattā te vāravisese gaṇhātīti **"sabbasaṅgāhako"**ti vutto. Paṭhamavāro eva hi na kevalaṁ chaṭṭhāyatanameva, atha kho nāmañca phassassa paccayo, nāmaṁ vā na kevalaṁ chaṭṭhāyatanasseva, atha kho phassassāpīti paccayavisesadassanatthaṁ, yena atthavisesena mahānidānasuttadesanā pavattā, taṁdassanatthañca chaṭṭhāyatanaṅgaṁ parihāpetvā vuttoti tassa dutiyavāre ca paveso vutto, na sabbaṅgasamorodhato.

Yatthāti vāracatukke ekekavāre ca. **Aññathā**ti suttantabhājanīyato aññathā saṅkhāroti vuttaṁ. **Avuttan**ti "rūpaṁsaḷāyatanan"ti, tesupi ca vāresu catūsupi sokādayo avuttā suttantabhājanīyesu vuttā. Tattha ca vuttameva idha "chaṭṭhāyatanan"ti aññathā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Sabbaṭṭhānasādhāraṇatoti vuttanayena sabbavārasādhāraṇato, sabbaviññāṇapavattiṭṭhānabhavasādhāraṇato vā. Vinā abhāvena viññāṇassa khandhattayampi samānaṁ phalaṁ paccayo cāti āha **"avisesenā"**ti. "Tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti[2] vacanato pana viññāṇaṁ phassassa

1. Abhi 2. 142 piṭṭhe.
2. Ma 1. 158, 326; Saṁ 1. 300; Saṁ 2. 216; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

visesapaccayoti tassa phasso visiṭṭhaṁ phalaṁ, satipi paccayasampayuttānaṁ āhārapaccayabhāve manosañcetanāya viññāṇāharaṇaṁ visiṭṭhaṁ kiccanti saṅkhāro cassa visiṭṭho paccayo. **Acittakkhaṇamattānī**ti cittakkhaṇappamāṇarahitāni. **Tassattho**ti tassa vuttassa avijjādikassa attho suttantabhājanīyavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbo.

Hetukādīnīti ettha yasmiṁ catukke hetuka-saddo vutto, taṁ hetuka-saddasahacaritattā "hetukan"ti vuttanti veditabbaṁ. Hetu-saddo gatisūcako avigatatā ca vigatatānivāraṇavasena gati eva hotīti hetukacatukkaṁ avigatapaccayavasena vuttanti vuttaṁ.

Tidhā catudhā pañcadhā vāti **vā**-saddo "chadhā vā"tipi vikappetīti daṭṭhabbo. Samādhi hi sādhāraṇehi tīhi jhānindriyamaggapaccayehi ca paccayoti. **Upādānaṁ bhavassa maggapaccayena cāti sattadhā**ti kāmupādānavajjānaṁ vasena vadati. Kāmupādānaṁ pana yathā bhavassa paccayo hoti, so pakāro taṇhāyaṁ vutto evāti na vutto.

Imasmiṁ catukke sahajātapaccayena paccayā hontīti vacanavasenāti adhippāyo. Attho hi na katthaci attano paccayuppannassa yathāsakehi paccayo na hoti, sahajātapaccayavaseneva pana imassa catukkassa vuttattā soyevettha hotīti vadanti. **Paṭhamavāro**ti paṭhama catukkoti evaṁ vattabbaṁ. **Bhavādīnaṁ tathā abhāvan**ti yadi sahajātapaccayavaseneva paṭhamacatukko vutto, bhavo jātiyā, jāti ca maraṇassa sahajātapaccayo na hotīti yathā avigatacatukkādīsu "bhavapaccayā jāti bhavahetukā"ti-ādi na vuttaṁ bhavādīnaṁ avigatādipaccayatāya abhāvato, evamidhāpi "bhavapaccayā jātī"ti-ādi na vattabbaṁ siyā. Paccayavacanameva hi tesaṁ sahajātasūcakaṁ āpannaṁ avigatacatukkādīsu viya idha paccayavisesasūcakassa vacanantarassa abhāvā, na ca taṁ na vuttaṁ, na ca bhavādayo sahajātapaccayā honti, tasmā na sahajātapaccayavasenevāyaṁ catukko vutto. **Sesapaccayānañca sambhavan**ti idaṁ "bhavādīnan"ti etena saha ayojetvā sāmaññena avijjādīnaṁ sahajātena saha sesapaccayabhāvānañca sambhavaṁ sandhāya vuttaṁ. Ayañhettha attho—paccayavisesasūcakassa vacanantarassa abhāvā sahajātato aññe paccayabhāvā avijjādīnaṁ na sambhavantīti sahajātapaccayavasenevāyaṁ

catukko āraddhoti vucceyya, na ca te na sambhavanti, tasmā nāyaṁ tathā āraddhoti.

"Mahānidānasuttante ekādasaṅgiko paṭiccasamuppādo vutto"ti vuttaṁ, tattha pana "nāmarūpapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ, nāmapaccayā phasso"ti-ādinā[1] dvikkhattuṁ āgate nāmarūpe ekadhā gahite navaṅgiko, dvidhā gahite dasaṅgiko vutto, aññattha pana vuttesu avijjāsaṅkhāresu addhattayadassanatthaṁ yojiyamānesu ekādasaṅgiko hotīti katvā evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Mahānidānasuttanta desanāya pariggahatthan**ti tattha hi cakkhāyatanādīni viya rūpe chaṭṭhāyatanañca nāme antogadhaṁ katvā phassassa niravasesarūpapaccayaṁ viya niravasesanāmapaccayañca dassetuṁ **"nāmarūpapaccayā phasso"**ti vuttaṁ, evamidhāpi tattha dassitavisesadassanena taṁdesanāpariggahatthaṁ ekacittakkhaṇike paṭiccasamuppāde chaṭṭhāyatanaṁ nāmantogadhaṁ katvā "nāmapaccayā phasso"ti vuttanti attho.

Rūpappavattidesaṁ sandhāya desitattā "imassā"ti vacanaseso, na purimānanti, teneva **"ayañhī"**ti-ādimāha.

Yonivasena opapātikānanti cettha saṁsedajayonikāpi paripuṇṇāyatanabhāvena opapātikasaṅgahaṁ katvā vuttāti daṭṭhabbā. Padhānāya vā yoniyā sabbaparipuṇṇāyatanayoniṁ dassetuṁ **"opapātikānan"**ti vuttaṁ. Evaṁ saṅgahanidassanavaseneva hi **dhammahadayavibhaṅge**pi[2] "opapātikānaṁ petānan"ti-ādinā opapātikaggahaṇameva kataṁ, na saṁsedajaggahaṇanti. Ekacittakkhaṇe chahāyatanehi phassassa pavatti natthi, na cekassa akusalaphassassa chaṭṭhāyatanavajjaṁ āyatanaṁ samānakkhaṇe pavattamānaṁ paccayabhūtaṁ atthi, ārammaṇapaccayo cettha pavattako na hotīti na gayhati, tasmā "saḷāyatanapaccayā phasso"ti na sakkā vattunti dassanatthaṁ **"yasmā paneso"**ti-ādimāha.

Purimayonidvaye sambhavantampi kesañci saḷāyatanaṁ kalalādikāle na sambhavatīti **"sadā asambhavato"**ti āha. Pacchimayonidvaye pana

1. Dī 2. 48 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 427 piṭṭhe.

yesaṁ sambhavati, tesaṁ sadā sambhavatīti. **Ito**ti imasmā catukkato, nayato vā, yo viseso.

Paccayacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Hetucatukkavaṇṇanā

244. **Jātikkhaṇamatte eva abhāvato**ti tato uddhaṁ bhāvatoti attho. **Avigatapaccayaniyamābhāvato** bhave upādānahetukaggahaṇaṁ na kataṁ, **abhāvato avigatapaccayassa** jāti-ādīsu bhavahetukādiggahaṇaṁ na katanti yojetabbaṁ. Yathā pana yāva vatthu, tāva anupalabbhamānassa viññāṇassa vatthu avigatapaccayo hoti viññāṇato uddhaṁ pavattanakampi, evaṁ upādānaṁ bhavasaṅgahitānaṁ jāti-ādīnaṁ, bhavo ca jātiyā avigatapaccayo siyā. Atha na siyā, saṅkhārakkhandhe jāti-ādīnaṁ saṅgahitattā viññāṇaṁ nāmassa, nāmañca atakkhaṇikasambhavā chaṭṭhāyatanassa avigatapaccayo na siyāti idha viya tatthāpi hetukaggahaṇaṁ na kattabbaṁ siyā, tasmā yāva upādānaṁ, tāva jāti-ādīnaṁ anupalabbho, jātikkhaṇamatte eva bhavassa abhāvo ca kāraṇanti na sakkā kātuṁ. Saṅkhātalakkhaṇānaṁ pana jāti-ādīnaṁ asabhāvadhammānaṁ bhavena saṅgahitattā asabhāvadhammassa ca paramatthato bhavantarassa abhāvato hetu-ādipaccayā na santīti bhavassa upādānaṁ na niyamena avigatapaccayo, bhavo pana jātiyā, jāti jārāmaraṇassa neva avigatapaccayoti avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṁ na katanti yuttaṁ.

Nanu evaṁ "nāmaṁ viññāṇahetukaṁ chaṭṭhāyatanaṁ nāmahetukan"ti vacanaṁ na vattabbaṁ. Na hi nāmasaṅgahitānaṁ jāti-ādīnaṁ avigatapaccayo aññassa avigatapaccayabhāvo ca atthi asabhāvadhammattāti? Na, tesaṁ nāmena asaṅgahitattā. Namanakiccaparicchinnañhi nāmaṁ, tañca kiccaṁ sābhāvadhammānameva hotīti sabhāvadhammabhūtā eva tayo khandhā "nāman"ti vuttā, tasmā tattha hetukaggahaṇaṁ yuttaṁ, idha pana bhavatīti bhavo, na ca jāti-ādīni na bhavantī "bhavaccayā jāti sambhavati, jātipaccayā jārāmaraṇaṁ sambhavatī"ti

yojanato, tasmā saṅkharaṇato saṅkhāre viya bhavanato bhave jāti-ādīni saṅgahitanīti niyamābhāvābhāvehi yathāvuttehi hetukaggahaṇaṁ na katanti.

Keci panāti-ādinā revatattheramataṁ vadati. **Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.** Vuttañhi "tattha katamo upādānapaccayā bhavo, ṭhapetvā upādānaṁ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti[1].

"Vattabbapadesābhāvato"ti vuttaṁ, satipi pana padese upādānaṁ viya sabhāvāni jāti-ādīni na hontīti ṭhapetabbassa bhāvantarassa abhāvato eva ṭhapanaṁ na kātabbanti yuttaṁ. Jāyamānānaṁ pana jāti, jātānañca jarāmaraṇanti "bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇan"ti[2] vuttaṁ. Yathā pana "nāmapaccayā phassoti tattha katamaṁ nāmaṁ? Ṭhapetvā phassaṁ vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho. Idaṁ vuccati nāman"ti[3], "nāmarūpapaccayā saḷāyatananti atthi nāmaṁ atthi rūpaṁ. Tattha katamaṁ nāmaṁ? Vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. Idaṁ vuccati nāmaṁ. Tattha katamaṁ rūpaṁ? Cattāro mahābhūtā yañca rūpaṁ nissāya manodhātu manoviññāṇadhātu vattati, idaṁ vuccati rūpan"ti[4] ca yaṁ nāmarūpañca phassassa saḷāyatanassa paccayo, tassa vattabbapadeso niddiṭṭho[5], evaṁ yo bhavo jātiyā paccayo, tassapi ṭhapetabbagahetabbavisese sati na sakkā vattabbapadeso natthīti vattunti.

Hetucatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā

246. Nippadesattā bhavena upādānaṁ saṅgahitanti paccayuppannassa upādānassa visuṁ ṭhitassa abhāvā "bhavapaccayāpi upādānan"ti na sakkā vattunti dassetuṁ **"yasmā pana bhavo nippadeso"**ti-ādimāha. Evaṁ sati "nāmapaccayāpi viññāṇan"ti na vattabbaṁ siyā, nāmaṁ pana paccayuppannabhūtaṁ paccayabhūtañca sappadesameva gahitanti adhippāyo. Yathā pana "nāmapaccayā chaṭṭhāyatanaṁ, nāmapaccayā phasso"ti-ādīsu[6] paccayuppannaṁ ṭhapetvā

---

1. Abhi 2. 151 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 142 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 156 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 157 piṭṭhe.
5. Diṭṭho (?)
6. Abhi 2. 152, 253 piṭṭhesu.

nāmaṁ gahitaṁ, evaṁ "bhavapaccayāpi upādānan"ti idhāpi paccayuppannaṁ ṭhapetvā bhavassa gahaṇaṁ na na sakkā kātuṁ, tasmā upādānassa avigatapaccayaniyamābhāvo viya aññamaññapaccayaniyamābhāvo bhave pubbe vuttanayena atthīti "bhavapaccayāpi upādānan"ti na vuttanti veditabbaṁ.

Aññamaññapaccayoti cettha sampayuttavippayuttatthipaccayo adhippeto siyā. "Nāmarūpapaccayāpi viññāṇan"ti hi vuttaṁ, na ca vatthu akusalaviññāṇassa aññamaññapaccayo hoti, purejātavippayutto pana hotīti. Tathā "chaṭṭhāyatanapaccayāpi nāmarūpan"ti vuttaṁ, na ca chaṭṭhāyatanaṁ cakkhāyatanupacayādīnaṁ cittasamuṭṭhānarūpassa ca aññamaññapaccayo hoti, pacchājātavippayutto pana hotīti.

Aññamaññacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā

247. **"Apubbassa aññassa avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlakanayo na vutto"**ti vuttaṁ, evaṁ sati "chaṭṭhāyatanapaccayā avijjā"ti-ādikā chaṭṭhāyatanādimūlakā ca na vattabbā siyuṁ. "Nāmapaccayā avijjā"ti ettha hi avijjāpaccayā sabbe cattāro khandhā nāmanti vuttāti. Tatthāyaṁ adhippāyo siyā—nāmavisesānaṁ chaṭṭhāyatanādīnaṁ avijjāya paccayabhāvo vattabboti chaṭṭhāyatanādimūlakā vuttā. Yadeva pana nāmaṁ avijjāya paccayo, tadeva bhavapaccayā avijjāti etthāpi vucceyya, na vattabbaviseso koci, tasmā apubbābhāvato na vuttoti. Bhavaggahaṇena ca idha avijjāya paccayabhūtā sabhāvadhammā gaṇheyyuṁ, na jāti-ādīnīti apubbābhāvato na vuttoti daṭṭhabbo. **"Avijjāpaccayā avijjātipi vuttaṁ siyā"**ti vuttaṁ, yathā pana "nāmapaccayā phasso"ti vutte "phassapaccayā phasso"ti vuttaṁ na hoti paccayuppannaṁ ṭhapetvā paccayassa gahaṇato, evamidhāpi na siyā, tasmā bhavanavasena sabhāvadhammāsabhāvadhammesu sāmaññena pavatto bhava-saddoti na so avijjāya paccayoti sakkā vattuṁ. Tena bhavamūlakanayo na vuttoti veditabbo.

"Upādānapaccayā bhavo"ti ettha viya bhavekadese visuṁ pubbe aggahite bhava-saddo paccayasodhanatthaṁ ādito vuccamāno niravasesabodhako hoti, na nāma-saddo. Evaṁsabhāvā hi etā niruttiyoti imināvā[1] adhippāyena **"avijjāpaccayā avijjātipi vuttaṁ siyā"**ti āhāti daṭṭhabbaṁ, imināva adhippāyena "bhavassa nippadesattā bhavapaccayāpi upādānanti na vuttan"ti ayamattho aññamaññapaccayavāre vuttoti daṭṭhabbo. Tattha **pacchinnattā**ti etena jātijarāmaraṇānaṁ avijjāya paccayabhāvo anuññāto viya hoti. Jāyamānānaṁ pana jāti, na jātiyā jāyamānā, jīyamānamīyamānañca jarāmaraṇaṁ, na jarāmaraṇassa jīyamānamīyamānāti jāti-ādīni ekacittakkhaṇe na avijjāya paccayo honti, tasmā asambhavato eva tammūlakā nayā na gahitā, pacchedopi pana atthīti **"tattha pacchinnattā"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Teneva **"apicā"**ti-ādimāha.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. **Upādānassa upādānapaccayattaṁ āpajjeyyā**ti nanu nāyaṁ doso. Kāmupādānañhi diṭṭhupādānassa, tañca itarassa paccayo hotīti? Saccaṁ, kāmupādānassa pana taṇhāgahaṇena gahitattā nāme viya visesapaccayattābhāvā ca upādānaggahaṇena taṇhāpaccayā bhavassa ca paccayabhūtā diṭṭhi eva gahitāti ayaṁ doso vuttoti daṭṭhabbo. Yasmā ca upādānaṭṭhāne paccayuppannaṁ paccayo ca ekameva, tasmā "nāmapaccayā phasso, nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti etesaṁ niddesesu viya "upādānapaccayā bhavo"ti etassa niddese paccayo visuṁ na vibhatto. Satipi vā bhavassa paccayabhāvena kāmupādānassapi gahaṇe "ṭhapetvā upādānan"ti avuccamāne kāmupādānaṁ kāmupādānassa, diṭṭhi ca diṭṭhiyā paccayoti āpajjeyyāti paccayapaccayuppannatānivāraṇatthaṁ **"ṭhapetvā upādānan"**ti vuttanti dasseti.

---

1. Iminā (?)

252. Cakkhāyatanādi-upatthambhakassa cittasamuṭṭhānarūpassa janakaṁ viññāṇaṁ cakkhāyatanupacayādīnaṁ paccayoti vuttaṁ tadajanakampīti adhippāyena **"yassa cittasamuṭṭhānarūpassā"**ti-ādimāha. **Tāsampi hī**ti utu-āhārajasantatīnampi hi upatthambhakasamuṭṭhāpanapacchājātapaccayavasena viññāṇaṁ paccayo hoti evāti attho.

254. **Yathānurūpan**ti mahābhūtasaṅkhātaṁ pañcannaṁ sahajātādipaccayo, vatthusaṅkhātaṁ chaṭṭhassa purejātādipaccayo, nāmaṁ pañcannaṁ pacchājātādipaccayo, chaṭṭhassa sahajātādipaccayoti esā yathānurūpatā.

264. **Yassā**ti yassa paccayuppannassa nāmassa viññāṇassa sampayuttapaccayabhāvo hotīti yojetabbaṁ.

272. "Phassapaccayāpi nāman"ti phassapaccayabhāvena vattabbasseva nāmassa attano paccayuppannena pavatti dassitāti **"ṭhapetvā phassan"**ti puna vacane koci attho atthīti na vuttanti dassento **"tathāpī"**ti-ādimāha.

280. Yasmā adhimokkhopi natthi, tasmā upādānaṭṭhānaṁ parihīnamevāti sambandho. Balavakilesena pana padapūraṇassa kāraṇaṁ taṇhāya abhāvo domanassasahagatesu vutto evāti tassa tena sambandho yojetabbo. **Sabbatthā**ti tatiyacittādīsu "taṇhāpaccayā adhimokkho"ti-ādimhi vissajjanameva visesaṁ dassetvā pāḷi saṅkhittā. **Heṭṭhā**ti cittuppādakaṇḍādīsu.

Akusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā

292. **Pasādo**ti saddhā.

306. "Alobho nidānaṁ kammānaṁ samudayāyā"ti-ādivacanato[1] sabyāpārāni kusalamūlāni saṅkhārānaṁ nidānāni honti, na

---

1. Aṁ 1. 134 piṭṭhe.

kammavegakkhittesu vipākesu alobhādisahagatakammapaṭibimbabhūtā viya pavattamānā alobhādayoti pañcaviññāṇesu viya nidānarahitatā **sotapatitatā**ti daṭṭhabbā. Kiriyadhammā kiriyamattattā kammanidānarahitā-icceva parihīnāvijjāṭṭhānā veditabbā.

Tatiyacatutthavārā asambhavato evāti kasmā vuttaṁ, kiṁ cakkhuviññāṇādīni cakkhāyatanupacayādīnaṁ pacchājātapaccayā na hontīti? Honti, tadupatthambhakassa pana cittasamuṭṭhānassa asamuṭṭhāpanaṁ sandhāya **"asambhavato"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Sahajātapacchājātaviññāṇassa pana vasena tadāpi viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ, pacchājātasahajātanāmassa sahajātapurejātabhūtacakkhādirūpassa ca vasena nāmarūpapaccayā saḷāyatanañca labbhatīti tatiyacatutthavārā na na sambhavantīti.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. **Sammohavasenā**ti kusalaphale aniccāditāya sabhaye sādurasavisarukkhabījasadise taṁnibbattakakusale ca anādīnavadassitāvasena. Samatikkamatthaṁ bhāvanā **samatikkamabhāvanā,** tadaṅgavikkhambhanavasena samatikkamabhūtā vā bhāvanā **samatikkamabhāvanā.**

Tathā idha na labbhantīti avijjāya eva saṅkhārānaṁ avigatādipaccayattābhāvaṁ sandhāya vuttaṁ, viññāṇādīnaṁ pana saṅkhārādayo avigatādipaccayā hontīti avijjāpaccayā saṅkhāro, saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ saṅkhārahetukanti-ādinā yojanā na na sakkā kātunti avigatacatukkādīnipi na idha labbhanti. Viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ viññāṇasampayuttaṁ nāmanti-ādinā hi yathālābhayojanāya nayo dassitoti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. **"Nānākkhaṇikakammapaccaye pana vattabbameva natthī"**ti vuttaṁ, kiṁ kusalamūlaṁ akusalamūlañca kammapaccayo hotīti? Na hoti, kammapaccayabhūtāya pana cetanāya saṁsaṭṭhaṁ kammaṁ viya paccayo hoti. Tena ekībhāvamiva gatattāti evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Yathā kusalākusalamūlehi vinā kammaṁ vipākaṁ na janetīti tāni vipākassa pariyāyena upanissayoti vuttāni, evaṁ kammena ekībhūtāni saṁsaṭṭhāni hutvā kammajānaṁ paccayā hontīti pariyāyena tesaṁ kammapaccayatā vuttā. **Esā**ti esa kusalamūlapaccayo akusalamūlapaccayo cāti yojetabbaṁ.

Kusalākusalavipākānaṁ viya kiriyānaṁ uppādakāni avijjākusalākusalamūlāni ca na hontīti āha **"upanissayataṁ na labhantī"**ti. Manasikāropi javanavīthipaṭipādakamattattā kusalākusalāni viya avijjaṁ upanissayaṁ na karoti, avijjūpanissayānaṁ pana pavatti-atthaṁ bhavaṅgāvaṭṭanamattaṁ hoti, pahīnāvijjānañca kiriyānaṁ avijjā nevuppādikā ārammaṇamattameva pana hoti. Evañca katvā "kusalo dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo"ti[1], "vipākadhammadhammo nevavipākanavipākadhammadhammassa upanissayapaccayena paccayo"ti[2] ca evamādīsu kiriyānaṁ akusalā upānissayapaccayabhāvena na uddhaṭāti. Apica "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti etassa vasena avijjāmūlako kusalanayo vutto, "saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti etassa vasena kusalākusalamūlako vipākanayo, kiriyānaṁ pana neva saṅkhāraggahaṇena, na ca viññāṇaggahaṇena gahaṇaṁ gacchatīti taṁmūlako kiriyānayo na labbhatīti na vuttoti daṭṭhabbo.

Anekabhedatoti avijjādīnaṁ mūlapadānaṁ ekacittakkhaṇikānaṁ kiriyante paṭhamanaye sahajātādi-anekapaccayabhāvena gahitattā tesaṁ paccayānaṁ vasena navādimūlapadānaṁ nayānaṁ vasena, anekappakārato catunnaṁ catukkānaṁ vasenāti vā adhippāyo. **Kusalākusalānaṁ pana vipāke cā**ti ettha kusalākusalesu kusalākusalānaṁ vipāke cāti vattabbaṁ. Purimapacchimesu hi nayesu yathā paccayākāro vutto,

---

1. Abhi 8. 147 piṭṭhe. 2. Abhi 8. 373 piṭṭhe.

taṁdassanatthaṁ "anekabhedato ekadhāvā"ti vuttaṁ, na ca pacchimanaye kusale anekabhedato paccayākāro vutto, atha kho **"ekadhāvā"**ti. **Ekadhāvā**ti ca mūlapadekapaccayatāvasena, ekasseva vā nayassa vasena ekappakārenāti attho, paṭhamacatukkasseva vasenāti vā adhippāyo. **Dhammapaccayabhede**ti avijjādīnaṁ dhammānaṁ paccayabhāvabhede jarāmaraṇādīnaṁ dhammānaṁ jāti-ādipaccayabhede, taṁtaṁcittuppādasamayaparicchinnānaṁ vā phassādīnaṁ dhammānaṁ ekakkhaṇikāvijjādipaccayabhede. Pariyatti-ādīnaṁ kamo **pariyatti -pa- paṭipattikkamo.** Paccayākāre hi pāḷipariyāpuṇanatadatthasavanapāḷi-atthacintanāni "jarāmaraṇaṁ aniccaṁ saṅkhataṁ -pa- nirodhadhamman"ti-ādinā bhāvanāpaṭipatti ca kamena kātabbāti **kama**-ggahaṇaṁ karoti. **Tato**ti ñāṇappabhedajanakato kamato. Aññaṁ karaṇīyataraṁ natthi. Tadāyattā hi dukkhantakiriyāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāravaṇṇanā

355. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāraṁ karoti, na idha pāḷiyaṁ vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthadassanaṁ. **Ādīsu hi satigocaro**ti **ādi**-saddena "phassasamudayā vedanānaṁ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṁ samudayo"ti[1] satipaṭṭhānanti vuttānaṁ satigocarānaṁ dīpake suttappadese saṅgaṇhāti. Evaṁ paṭisambhidāpāḷiyampi avasesapāḷippadesadassanattho ādi-saddo daṭṭhabbo. Dānādīnipi karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṁ hotīti taṁnivāraṇatthamāha **"padhānaṁ ṭhānan"**ti. **Pa**-saddo hi padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṁ seṭṭhaṁ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṁ saḷāyatanavibhaṅgasutteti attho. Suttekadesena hi suttaṁ dasseti. Tattha hi—

> "Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- arahatīti iti kho panetaṁ vuttaṁ, kiñcetaṁ paṭicca vuttaṁ. Idha bhikkhave satthā sāvakānaṁ dhammaṁ deseti anukampako hitesī anukampaṁ upādāya 'idaṁ vo hitāya idaṁ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṁ odahanti, na aññā cittaṁ upaṭṭhāpenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ. Yadariyo -pa- arahati.
>
> Puna caparaṁ bhikkhave satthā -pa- idaṁ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- vattanti. Ekacce sāvakā

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.

sussūsanti -pa- na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva attamano hoti, na ca attamanataṁ paṭisaṁvedeti. Na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṁ paṭisaṁvedeti. Attamanatañca anattamanatañca tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhako ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave dutiyaṁ -pa-.

Puna caparaṁ -pa- sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṁvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṁ bhikkhave tatiyan"ti[1]—

evaṁ paṭighānunayehi anavassutatā, niccaṁ upaṭṭhitasatitā, tadubhayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Buddhānameva kiri niccaṁ upaṭṭhitasatitā hoti, na paccekabuddhādīnanti.

Pa-saddo ārambhaṁ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha "**pavattayitabbatoti attho**"ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṁ paṭṭhāpetabbaṁ **satipaṭṭhānaṁ.** Ana-saddañhi bahulaṁ-vacanena kammatthaṁ icchanti saddavidū, tatheva kattu-atthampi icchantīti puna tatiyanaye "**patiṭṭhātīti paṭṭhānan**"ti vuttaṁ. Tattha **pa**-saddo bhusatthaṁ pakkhandanaṁ dīpetīti "**okkantitvā pakkhanditvā vattatīti attho**"ti āha. Puna bhāvatte sati-saddaṁ paṭṭhāna-saddañca vaṇṇento "**atha vā**"ti-ādimāha. Tena purimatthe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati.

Visesena kāyo ca vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṁ tesaṁ taṇhāvatthūnaṁ oḷārikasukhumānaṁ asubhadukkhatādassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesaṁ visuddhimaggoti vuttāni, evaṁ diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni nātipabhedātipabhedagatesu tesu tappahānatthaṁ mandatikkhānaṁ diṭṭhicaritānaṁ sukarānīti tesaṁ tāni visuddhimaggoti. Tikkho samathayāniko oḷārikārammaṇaṁ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṁ pariggaṇhātīti āha "**oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato**"ti.

---

1. Ma 3. 263 piṭṭhe.

vipassanāyānikassa sukhume citte dhammesu ca cittaṁ pakkhandatīti tadanupassanānaṁ taṁvisuddhimaggatā vuttā.

Tesaṁ tatthāti ettha **tattha-**saddassa pahānatthanti etena yojanā. Pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhave sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavoghassa vedanā, santatighanaggahaṇavasena citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṁ, dhammavinibbhogassa dhammānaṁ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjoghassa dhammā, tasmā tesu tesaṁ pahānatthaṁ cattārova vuttā, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlesa suddhīti-ādiparāmasanaṁ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṁ nāmarūpaparicchedena bhūtaṁ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisaṅkhāto idaṁsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā -pa- sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho "natthi dinnan"ti-ādiparāmāsaṁ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā. Santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṁ, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṁ hotīti bhayāgatiyā dhammā -pa- avuttānaṁ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo.

"Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo[1], saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti[2] vacanato kāyādīnaṁ samudayabhūtā kabaḷīkārāhāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha **"catubbidhāhārapariññatthan"**ti. **Pakaraṇanayo**ti tambapaṇṇibhāsāya vaṇṇanānayo. Nettipeṭakappakaraṇe dhammakathikānaṁ yojanānayotipi vadanti.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṁ kusalādidhammānañca dhāraṇatāvasena. Saranti gacchanti etāyāti satīti imasmiṁ atthe ekatte nibbāne samāgamo **ekattasamosaraṇaṁ.** Etadeva hi dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādimāha. Ekanibbānappavesahetubhūto vā samānatāya eko

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe. 2. Ma 3. 109; Saṁ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

satipaṭṭhānasabhāvo ekattaṁ, tattha samosaraṇaṁ taṁsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṁ.** Ekanibbānappavesahetubhāvaṁ pana dassetuṁ **"yathā hī"**ti-ādimāha. Etasmiṁ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saha satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṁ visuṁ. **Saraṇavasenā**ti vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṁ samosaraṇanti samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṁ satibhāvassa kāraṇaṁ, pacchimaṁ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni.

Cuddasavidhenāti idaṁ **mahāsatipaṭṭhānasutte**[1] vuttānaṁ ānāpānapabbādīnaṁ vasena. Tathā **pañcavidhena dhammānupassanan**ti etthāpi daṭṭhabbaṁ. Ettha ca uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā taṁtaṁsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā. **Bhikkhugocarā hi ete.** Vuttañhi "gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye"ti-ādi[2].

Kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hotīti bhikkhuṁ "kāyānupassī viharatī"ti-ādinā dasseti bhikkhumhi taṁniyamato. Tenāha **"paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato"**ti.

Samaṁ careyyāti kāyādivisamacariyaṁ pahāya kāyādīhi samaṁ careyya. Rāgādivūpasamena **santo,** indriyadamanena **danto,** catumagganiyamena **niyato,** seṭṭhacāritāya **brahmacārī.** Kāyadaṇḍādi-oropanena **nidhāya daṇḍaṁ.** So evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇā**disamañño veditabbo.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tadamissatoti attho. Avayavīgāha-samaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṁ kāyaṁ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtupādāyarūpehi

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.
2. Saṁ 3. 128; Dī 3. 48 piṭṭhesu.

vinibbhujjanto **“tathā na kāye”**ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṁ na karonti. Nagaraṁ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṁ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṁ vuttaṁ.

Yaṁ passati itthiṁ vā purisaṁ vā, nanu cakkhunā itthipurisadassanaṁ natthīti? Saccaṁ natthi, “itthiṁ passāmi, purisaṁ passāmī”ti pana pavattasaññāya vasena **“yaṁ passatī”**ti vuttaṁ. Micchādassane vā diṭṭhiyā yaṁ passati, na taṁ diṭṭhaṁ, taṁ rūpāyatanaṁ na hoti, rūpāyatanaṁ vā taṁ na hotīti attho. Atha vā taṁ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ diṭṭhaṁ na hoti, diṭṭhaṁ vā yathāvuttaṁ na hotīti attho. **Yaṁ diṭṭhaṁ taṁ na passatī**ti yaṁ rūpāyatanaṁ, kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ vā diṭṭhaṁ, taṁ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti vuttaṁ hoti. **Pathavīkāyan**ti kesādipathaviṁ dhammasamūhattā kāyoti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedasakalasarīragataṁ pubbāpariyabhāvena pavattamānaṁ samūhavasena gahetvā kāyoti vadati, evaṁ aññatthāpi.

Ajjhattabahiddhāti ajjhattabahiddhādhammānaṁ **ghaṭitārammaṇaṁ** ekato ārammaṇabhāvo natthīti attho, ajjhattabahiddhā dhammā vā ghaṭitārammaṇaṁ idaṁ natthīti attho. **Tīsu bhavesu kilesānan**ti bhavattayavisayānaṁ kilesānanti attho.

Sabbatthikanti sabbattha bhavaṁ. Sabbasmiṁ līne uddhaṭe ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhaṭe ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā. Antosaṅkhepo**ti anto-olīyanā kosajjanti attho.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṁ vuttanti katvā puna ekekena vuttappahānavisesaṁ dassetuṁ **“visesenā”**ti āha, “vineyya nīvaraṇānī”ti avatvā abhijjhādomanassavinayassa vā payojanaṁ dassento **“visesenā”**ti-ādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya ujuvipaccanī kānaṁ anurodhavirodhādīnaṁ pahānadassanañhi etassa payojananti,

kāyabhāvanāyāti kāyānupassanābhāvanā adhippetā. **Tenā**ti anurodhādippahānavacanena.

Sabbatthikakammaṭṭhānaṁ buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Satisampajaññena etena yoginā parihariyamānaṁ taṁ sabbatthikakammaṭṭhānaṁ vuttaṁ satisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbattā, satiyā vā samatho vutto samādhikkhandhasaṅgahitattā.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Kevalaṁ panidhāti-ādinā idha ettakaṁ veditabbanti veditabbaṁ paricchedaṁ dasseti. **Addamadakkhī**ti dvepi ekatthā. **Sammaddaso**ti sammā passako.

Sukhadukkhatopi cāti sukhādīnaṁ ṭhitivipariṇāmaññāṇasukhatāya, vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi ca sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho.

Rūpādi ārammaṇa chandādi adhipati ñāṇādi sahajātakāmāvacarādi bhūminānattabhedānaṁ kusalākusalatabbipākakiriyānānattabhedassa ca **ādi**-saddena sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavatthukāvatthukādinānattabhedānañca vasenāti yojetabbaṁ. **Suññatādhammassā**ti "dhammā honti, khandhā hontī"ti-ādinā[1] suññatāvāre āgatasuññatāsabhāvassa vasena. **Kāmañcetthā**ti-ādinā pubbe pahīnattā puna pahānaṁ na vattabbanti codanaṁ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṁ sabbattha pahīnaṁ hotīti visuṁ visuṁ na vattabbanti. Tattha purimacodanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṁ na vedanādīsu vikkhambhitaṁ hoti. Yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṁ vattabbamevāti. Ubhayattha vā ubhayaṁ sambhavato yojetabbaṁ. **Ekattha**

---

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

pahīnaṁ sesesupi pahīnaṁ hotīti maggasatipaṭṭhānabhāvanaṁ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṁ sandhāya vuttaṁ. "Pañcapi khandhā loko"ti hi catūsupi vuttanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Sabbappakāravacanena uddese dassitā ajjhattādi-anupassanā pakārā ca gahitā. Tattha antogadhā cuddasa pakārā, kāyagatāsatisutte vuttā kesādivaṇṇakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā cāti tepi gahitā eva. Niddese hi ekappakāraniddesena nidassanamattaṁ katanti, sabbappakāraggahaṇañca bāhiresupi ekadesasambhavato katanti daṭṭhabbaṁ.

Tiriyaṁ tacaparicchinnanti ettha nanu kesalomanakhānaṁ atacaparicchinnatā tacassa ca atthīti? Yadipi atthi, tacaparicchinnabahulatāya pana tacaparicchinnatā na na hoti kāyassāti evaṁ vuttaṁ. Taco pariyanto assāti tacapariyantoti vuttoti etena pana vacanena kāyekadesabhūto taco gahito eva. Tappaṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamūlā tacapariyantāva hontīti dvattiṁsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyantoti vuttoti veditabbo.

"Pūraṁ nānappakārassā"ti vuttaṁ, ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṁ asuci vuttanti kesā lomāti-ādi vuttanti imamatthaṁ dīpento āha **"ete kesādayo ākārā"**ti. Ākārā pakārāti hi eko attho.

Nisinnassa yāva aparipphandanisajjāmūlakaṁ dukkhaṁ uppajjati, yāvatā uṭṭhāti vā, tāva eko **nisajjavāro.** Yena vidhinā uggahe kusalo hoti, so sattavidho vidhi **"uggahakosallan"**ti vuccati, taṁnibbattaṁ vā ñāṇaṁ.

Pathavīdhātubahulabhāvato matthaluṅgassa karīsāvasāne tanti-āropanamāha. Ettha pana **maṁsaṁ -pa- vakkaṁ -pa- kesā**ti evaṁ

vakkapañcakādīsu anulomasajjhāyaṁ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṁ ye parato visuṁ tipañcāhaṁ purimehi ekato tipañcāhanti chapañcāhaṁ sajjhāyā vakkhamānā, tesu ādi-antadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo. Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimoti. Sajjhāyappakārantaraṁ vā etampīti veditabbaṁ. **Hatthasaṅkhalikā** aṅgulipanti. **Lakkhaṇapaṭivedhassā**ti asubhalakkhaṇapaṭivedhassa, dhātulakkhaṇapaṭivedhassa vā.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo,** heṭṭhuparitiriyantehi sakakoṭṭhāsikakesantarādīhi ca paricchedoti attho.

Dhātuvibhaṅgo pukkusātisuttaṁ[1]. **Sādhāraṇavasenā**ti ettakeneva siddhe **sabba-**ggahaṇaṁ vaṇṇakasiṇavasena catukkajjhānikasamathasādhāraṇattassa ca dassanatthaṁ.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavajjetabbe maggeti attho. **Bahiddhā puthuttārammaṇe**ti ettha kāyānupassanaṁ hitvā subhādivasena gayhamānā kesādayopi bahiddhā puthuttārammaṇānevāti veditabbā. **Ukkuṭṭhukkaṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā**ti pubbe viya ekattha katāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu patitvā uṭṭhahitvā pariyantatālaṁ āditālañca agantvā tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Adhicittanti samathavipassanācittaṁ. **Anuyuttenā**ti yuttapayuttena, bhāventenāti attho. **Samādhinimittaṁ** upalakkhaṇākāro samādhiyeva. **Manasi kātabban**ti citte kātabbaṁ, uppādetabbanti attho. Samādhikāraṇaṁ vā ārammaṇaṁ samādhinimittaṁ āvajjitabbanti attho. Ṭhānaṁ atthīti vacanaseso, taṁ cittaṁ kosajjāya saṁvatteyya, etassa saṁvattanassa kāraṇaṁ atthīti attho. Taṁ vā manasikaraṇaṁ cittaṁ kosajjāya saṁvatteyyāti etassa ṭhānaṁ kāraṇanti attho. **Na ca pabhaṅgū**ti kammaniyabhāvūpagamanena ca pabhijjanasabhāvanti attho.

Ālimpetīti ādīpeti jāleti. **Tañcā**ti taṁ piḷandhanavikatisaṅkhātaṁ atthaṁ payojanaṁ. **Assā**ti suvaṇṇakārassa **anubhoti** sambhoti

1. Ma 3. 281 piṭṭhe.

sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa **taṁ** atthaṁ suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhividhādiñāṇena sacchikaraṇīyassa iddhividhapaccanubhavanādikassa **abhiññāsacchikaraṇīyassa.** Paccakkhaṁ yassa atthi, so sakkhi, sakkhino bhabbatā **sakkhibhabbatā,** sakkhibhavanatāti vuttaṁ hoti. Sakkhi ca so bhabbo cāti vā **sakkhibhabbo.** Ayañhi iddhividhādīnaṁ bhabbo, tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo **sakkhibhabbatā,** taṁ pāpuṇāti. **Āyatane**ti pubbahetādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṁ, kilesadarathavūpasamaṁ vā. **Sampahaṁsetī**ti samapavattaṁ cittaṁ tathāpavattiyā paññāya toseti uttejeti. Yadā vā nirassādaṁ cittaṁ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni saṁvegavatthūni paccavekkhitvā **sampahaṁseti** samuttejeti.

Tiriyaṁ aññamaññena paricchinnā, kathaṁ? **Dve kesā ekato natthī**ti. **Āsayo**ti nissayo, paccayoti attho.

Nakhā tiriyaṁ aññamaññena paricchinnāti visuṁ vavatthitataṁ sandhāya vuttaṁ. Tameva hi atthaṁ dassetuṁ **"dve nakhā ekato natthī"**ti āhāti.

Sukhumampīti yathāvutta-oḷārikacammato sukhumaṁ antomukhacammādi. Koṭṭhāsesu[1] vā tacena paricchinnattā yaṁ durupalakkhaṇīyaṁ, taṁ "sukhuman"ti vuttaṁ. Tañhi vuttanayena tacaṁ vivaritvā passantassa pākaṭaṁ hotīti.

Tālaguḷapaṭalaṁ nāma pakkatālaphalalasikaṁ tālapaṭṭikāya limpitvā sukkhāpetvā uddharitvā gahitapaṭalaṁ.

Evaṁ timattānīti evaṁ-matta-saddehi gopphakaṭṭhikādīni[2] avuttānipi dassetīti veditabbaṁ. **Kīḷāgoḷakāni** suttena bandhitvā aññamaññaṁ ghaṭṭetvā kīḷanagoḷakāni.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānanti jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitaṭṭhānanti adhippāyo. **Tena** aṭṭhinā **patiṭṭhitaṭṭhānaṁ** yaṁ **kaṭiṭṭhino,** taṁ **aggachinnamahāpunnāgaphalasadisaṁ. Sīsakapaṭṭaveṭhakaṁ** veṭhetvā ṭhapitasīsamayaṁ paṭṭakaṁ.

---

1. Anto sukhumaṁ cammādikoṭṭhāsesu (Ka) antomukhacammādikoṭṭhāsesu (Visuddhi-Ṭī 1. 305 piṭṭhe)
2. Ānisadaṭṭhi-ādīni (Visuddhi-Ṭī 1. 306 piṭṭhe)

suttakantanasalākāviddhā goḷakā vaṭṭanāti vuccanti, vaṭṭanānaṁ āvali **vaṭṭanāvali. Avalekhanasatthakaṁ** ucchutacāvalekhanasatthakaṁ.

Vakkabhāgena paricchinnanti vakkapariyantabhāgena paricchinnaṁ.

Sakkharasudhāvaṇṇanti marumpehi katasudhāvaṇṇaṁ. "Setasakkharasudhāvaṇṇan"ti ca pāṭhaṁ vadanti, setasakkharāvaṇṇaṁ sudhāvaṇṇañcāti attho.

Yattha annapānaṁ nipatitvā tiṭṭhatīti sambandho.

Visamacchinnakalāpo visamaṁ udakaṁ paggharati, evameva sarīraṁ kesakūpādivivarehi upari heṭṭhā tiriyañca visamaṁ paggharatīti dassetuṁ **visamacchinna-**ggahaṇaṁ karoti.

Atikaṭuka-accuṇhādiko[1] **visabhāgāhāro** uṇhakāle pavattamānānaṁ dhātūnaṁ visabhāgattā.

Ekattārammaṇabaleneva vāti vikkhambhitanīvaraṇena susamāhitacittena upaṭṭhitassa nānārammaṇavipphandanavirahena ekasabhāvassa ārammaṇassa vasena. Tañhi ekattārammaṇaṁ upaṭṭhahamānameva attani abhiratiṁ, sātisayaṁ pharaṇapītiṁ, iṭṭhākārānubhavanañca somanassaṁ uppādeti. Na hi abhiratisomanassehi vinā anatikkantapītisukhassa ekattupaṭṭhānaṁ atthīti.

Avisesato pana sādhāraṇavasenāti paṭikūladhātuvaṇṇavisesaṁ akatvā samathavipassanāsādhāraṇavasenāti attho. **Tividhenā**ti anulomādinā vakkhamānena. **Cha māse**ti addhamāse ūnepi māsaparicchedena paricchijjamāne sajjhāye cha māsā paricchedakā hontīti katvā vuttanti veditabbaṁ. Paricchijjamānassa māsantaragamananivāraṇañhi chamāsaggahaṇaṁ, na sakalachamāse parivattadassanatthaṁ. **Ācariyā**ti aṭṭhakathācariyā.

Lakkhaṇanti dhātupaṭikūlalakkhaṇaṁ. Janaṁ na arahantīti **ajaññā,** jane pavesetuṁ ayuttā jigucchanīyāti vuttaṁ hoti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīnīti paṭipāṭiyā aṭṭhīni koṭiyā ṭhitāni. Na ettha koci attā nāma atthi, aṭṭhīni eva aṭṭhipuñjamatto evāyaṁ saṅghāṭoti

1. Atikaṭukacuṇṇādiko (Ka)

dasseti. **Anekasandhiyamito**ti anekehi sandhīhi yamito sambaddho so aṭṭhipuñjoti dasseti. **Na kehicī**ti yamentaṁ attānaṁ paṭisedheti. **Codito** jarāya maraṇābhimukhagamanena codito.

Mahābhūtaṁ upādārūpena paricchinnaṁ "nīlaṁ pītaṁ sugandhaṁ duggandhan"ti-ādinā. **Upādārūpaṁ mahābhūtena** tannissitassa tassa tato bahi abhāvā. Chāyātapānaṁ ātāpapaccayachāyuppādakabhāvo aññamaññaparicchedakatā. Rūpakkhandhassa pariggahitattā tadantogadhānaṁ cakkhādi-āyatanadvārānaṁ vasena taṁtaṁdvārikā anūpino khandhā pākaṭā honti, āyatanāni ca dvārāni ca āyatanadvārānīti vā attho. Tena rūpāyatanādīnañca vasenāti vuttaṁ hoti.

Sappaccayāti sappaccayabhāvā, paccayāyattaṁ hutvā nibbattanti vuttaṁ hoti. Samāno vā sadiso yutto paccayo sappaccayo, tasmā **sappaccayā.**

Ettakoti yathāvuttena ākārena paguṇo koṭṭhāso. Uggahova **uggahasandhi.** Vaṇṇādimukhena hi upaṭṭhānaṁ ettha sandhīyati sambajjhatīti "sandhī"ti vuccati.

Upaṭṭhātīti vaṇṇādivasena upaṭṭhātīti attho. **Pañcaṅgasamannāgate**ti nātidūranāccāsannagamanāgamanasampannanti ekaṅgaṁ, divā abbokiṇṇaṁ rattiṁ appasaddaṁ appanigghosanti ekaṁ, appaḍaṁsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṁ, tasmiṁ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjati cīvara -pa- parikkhāroti ekaṁ, tasmiṁ pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutāti ekaṁ[1]. **Pañcaṅgasamannāgatenā**ti appābādhāsāṭheyyasaddhāpaññāvīriyehi padhāniyaṅgehi samannāgatena.

Uṭṭhānakadāyanti tehi khettehi uṭṭhānakaṁ, tehi dātabbadhaññanti attho. Ettha ca aṭṭhakumbhadāyakakhettaṁ viya mukhadhovanakiccaṁ, soḷasakumbhadāyakaṁ viya khādanabhuñjanakiccaṁ daṭṭhabbaṁ lahukagarukabhāvato. Tato pana yaṁ dukkhaṁ nibbattati, taṁ aññañca dvattiṁsākāramanasikārena ca nivattatīti āha **"ettheva kammaṁ kātabban"**ti. **Ettāvatā**ti ekadivasaṁ tiṁsa vāre manasikāraṭṭhapanena.

---

1. Aṁ 3. 268 piṭṭhe.

Sahassuddhāraṁ sādhetvāti sahassavaḍḍhitaṁ iṇaṁ yojetvā. Uddharitabboti **uddhāro**ti hi vaḍḍhi vuccatīti. **Suddhacittenā**ti vikkhepādikilesavirahitacittena. Kesādīsu tace rajjantā succhavicammaṁ tacoti gahetvā "suvaṇṇādivaṇṇo me taco"ti-ādinā rajjanti.

Tesu dve ekamaggaṁ paṭipajjamānā nāma na hontīti yathā tathā vā palāyantīti attho. Tattha rāgādivatthubhāvena dvattiṁsākārānaṁ corasadisatā anatthāvahatā daṭṭhabbā.

Kammameva visesādhigamassa ṭhānanti **kammaṭṭhānaṁ** bhāvanā vuccati. Tenāha **"manasikarontassa appanaṁ pāpuṇātī"**ti. Kammassa vā bhāvanāya ṭhānaṁ ārammaṇaṁ appanārammaṇabhāvūpagamanena appanaṁ pāpuṇātīti vuttaṁ.

Mānajātikoti etena laṅghanasamatthatāyogena upasamarahitataṁ dasseti. Cittampi hi tathā nānārammaṇesu vaḍḍhitaṁ upasamarahitanti dassetabbanti.

Hatthe gahitapañhavatthu pākatikamevāti visuddhimagge vuttataṁ sandhāyāha. Tattha hi vuttaṁ—

> "Mālakatthero kira[1] dīghabhāṇaka-abhayattheraṁ hatthe gahetvā 'āvuso abhaya imaṁ tāva pañhaṁ uggaṇhāhī'ti vatvā āha 'mālakatthero dvattiṁsakoṭṭhāsesu dvattiṁsapaṭhamajjhānalābhī, sace rattiṁ ekaṁ, divā ekaṁ samāpajjati, atirekaḍḍhamāsena puna sampajjati. Sace pana devasikaṁ ekameva samāpajjati, atirekamāsena puna sampajjatī'ti".

Idaṁ pana **ekaṁ manasikarontassa ekaṁ pāṭiyekkaṁ manasikarontassa dvattiṁsā**ti etassa sādhanatthaṁ nidassanavasena ānītanti daṭṭhabbaṁ.

Anupādinnakapakkhe ṭhitānīti etena cetiyapabbatavāsī mahātissatthero viya, saṁgharakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇero viya ca anupādinnakapakkhe ṭhapetvā gahetuṁ sakkontassa dasavidhāsubhavasena jīvamānakasarīrepi upaṭṭhite upacārappatti dassitā hotīti veditabbā. "Atthissa kāye"ti pana sattavasena kesādīsu gayhamānesu yathā

1. So kirāyasmā (Visuddhi 1. 257 piṭṭhe)

“imasmiṁ kāye”ti satta-ggahaṇarahite ahaṁkāravatthumhi viddhastāhaṁkāre sadā sannihite pākaṭe ca attano kāye upaṭṭhānaṁ hoti, na tathā tatthāti appanaṁ appattā ādīnavānupassanāva tattha hotīti adhippāyenāha **“asubhānupassanāsaṅkhātā pana vipassanābhāvanā hotīti veditabbā”**ti.

357. Ādimhi sevanā **āsevanā,** vaḍḍhanaṁ **bhāvanā,** punappunaṁ karaṇaṁ **bahulīkamman**ti ayametesaṁ viseso.

362. **Vatthupariññāyā**ti abhijjhādomanassānaṁ vatthubhūtassa kāyassa parijānanena. **Appitā**ti gamitā, sā ca vināsitatāti āha **“vināsitā”**ti. Appavattiyaṁ ṭhapitātipi **appitā**ti ayamattho niruttisiddhiyā vuttoti daṭṭhabbo. **Vigatantā katā**ti idāni kātabbo anto etesaṁ natthīti vigatantā, evaṁbhūtā katāti attho. Kammameva visesādhigamassa ṭhānaṁ **kammaṭṭhānaṁ,** kamme vā ṭhānaṁ bhāvanārambho **kammaṭṭhānaṁ,** tañca anupassanāti āha **“anupassanāya kammaṭṭhānan”**ti, anupassanāya vuttanti adhippāyo.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Sampajānassa vediyanaṁ **sampajānavediyanaṁ. Vatthun**ti sukhādīnaṁ ārammaṇamāha, tena vatthu ārammaṇaṁ etissāti **vatthu-ārammaṇā**ti samāso daṭṭhabbo. **Vohāramattaṁ hotī**ti etena “sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī”ti idaṁ vohāramattena vuttanti dasseti.

Vīriyasamādhiṁ yojetvāti adhivāsanavīriyassa adhimattatāya tassa samatāya ubhayaṁ saha yojetvā. **Saha paṭisambhidāhī**ti lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṁ sandhāya **“saha paṭisambhidāhī”**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Samasīsī**ti vārasamasīsī hutvā paccavekkhaṇavārassa anantaravāre

parinibbāyīti attho. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaṭṭhāne, **vitthāramanasikāravasena** rāhulovādadhātuvibhaṅgādīsu.

Phassapañcamakeyevāti **eva**-saddena vuttesu tīsupi mukhesu pariggahassa samānataṁ dasseti. Nāmarūpavavatthānassa adhippetattā niravasesarūpapariggahassa dassanatthaṁ **"vatthu nāma kārajakāyo"**ti āha, na cakkhādīni chavatthūnīti. Karajakāyassa pana vatthubhāvasādhanatthaṁ "idañca pana me viññāṇaṁ ettha sitaṁ, ettha paṭibaddhan"ti[1] suttaṁ ābhataṁ.

Phassaviññāṇānaṁ pākaṭatā kesañci hotīti yesaṁ na hoti, te sandhāyāha **"phassavasena vā hi -pa- na pākaṭaṁ hotī"**ti. Tesaṁ pana aññesañca sabbesaṁ veneyyānaṁ vedanā pākaṭāti āha **"vedanāvasena pana pākaṭaṁ hotī"**ti. **Satadhotasappi** nāma satavāraṁ vilāpetvā vilāpetvā udake pakkhipitvā uddharitvā gahitasappi.

Vinivattetvāti catukkhandhasamudāyato visuṁ uddharitvā. Mahāsatipaṭṭhānasuttādīsu katthaci paṭhamaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ vatvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena vinivattetvā dassitaṁ. Katthaci arūpakammaṭṭhānaṁ eva vedanāvasena arūparāsito, ñātapariññāya pariññātato vā rūpārūparāsito vā vinivattetvā dassitaṁ. Tatthāpi yesu paṭhamaṁ ñātapariññā vuttā, tesu tadantogadhaṁ. Yesu na vuttā, tesu ca vedanāya ārammaṇamattaṁ saṅkhittaṁ pāḷi-anāruḷhaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ sandhāya rūpakammaṭṭhānassa paṭhamaṁ kathitatā vuttāti veditabbā.

"Manoviññeyyānaṁ dhammānaṁ iṭṭhānaṁ kantānan"ti-ādinā[2] nayena vuttaṁ chagehassitasomanassaṁ pañcakāmaguṇesu assādānupassino eva hotīti āha **"pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasitasomanassavedanā"**ti.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 72; Ma 2. 209 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 260 piṭṭhe.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Kilesasampayuttānaṁ dhammānaṁ kehici kelesehi vippayogepi sati yehi sampayuttā, tehi saṁkilesabhāvena sadisehi saṁkiliṭṭhattā itarehipi na visuddhatā hotīti āha **"na pacchimapadaṁ bhajantī"**ti. **Duvidhan**ti visuṁ vacanaṁ sarāgasadosehi visiṭṭhaggahaṇatthaṁ. Avipassanupagattā **"idha okāsova natthī"**ti vuttaṁ.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesa

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Kaṇhasukkānaṁ yuganaddhatā nitthīti pajānanakāle abhāvā **"abhiṇhasamudācāravasenā"**ti āha.

Subhampīti kāmacchantopi. So hi attano gahaṇākārena "subhan"ti vuccati, tenākārena vuccati, tenākārena pavattamānakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **"nimittan"**ti cāti. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro. Tatthā**ti nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte.

Asubhampīti asubhajjhānampi. Taṁ pana dasasu asubhesu kesādīsu ca pavattaṁ daṭṭhabbaṁ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti girimānandasutte vuttāti. Ettha catubbidhassapi ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca dassanaṁ niravasesadassanatthaṁ katanti veditabbaṁ. Tesu pana asubhe subhanti asubhanti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukulattā vā itarepīti.

Bhojane mattaññuno thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṁ alabhamāno kāmarāgo pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṁ pana āhārepaṭikūlasaññaṁ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtassa asubhatādidassanaṁ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikatādidassanaṁ

so uppādetīti tassa kāmacchando pahīyateva, abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti āha **"arahattamaggenā"**ti.

Odissakānodissakadisāpharaṇānanti attagaru-atippiyasahāyamajjhattavasena odissakatā, sīmābhede kate anodissakatā, ekadisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṁ, vihārādi-uddesarahitaṁ puratthimādidisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evaṁ vā dvidhā uggahaṁ sandhāya **"odissakānodissakadisāpharaṇānan"**ti vuttaṁ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā **bhāvanā.** Tattha "sabbe sattā pāṇā bhūtā puggalā attabhāvapariyāpannā"ti etesaṁ vasena pañcavidhā, ekekasmiṁ "averā hontu abyāpajjā anīghā, sukhī attānaṁ pariharantū"ti catudhā pavattito vīsatividhā vā anodhisopharaṇā mettā, "sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikā"ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā odhisopharaṇā mettā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca disāpharaṇā mettā, ekekāya vā disāya sattādi-itthi-ādi-averādiyogena asītādhikacatusatappabhedā anodhiso-odhisopharaṇā veditabbā.

Kāyavināmanāti kāyassa vividhena ākārena nāmanā.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, "ettake bhutte thinamiddassa kāraṇaṁ hoti, ettake na hotī"ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. Dhutaṅgānaṁ vīriyanissitattā āha **"dhutaṅganissitasappāyakathāyapī"**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṁ uddhaccena samānalakkhaṇaṁ avūpasamasabhāvamevāti cetaso avūpasamo **"uddhaccakukkuccamevā"**ti vutto.

Bahussutassa ganthato ca attato ca atthādīni vicinantassa cetaso vikkhepo na hoti yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapatikārappavattiyā katākatānusocanañcāti **"bāhusaccenapi uddhaccakukkuccaṁ pahīyatī"**ti āha. Vuḍḍhasevitā ca vuḍḍhasīlitaṁ āvahatīti cetovūpasamakarattā

uddhaccakukkuccappahānakāritā vuttā. Vuḍḍhataṁ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā.

Tiṭṭhati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭhānīyā.** Ṭhātabbāti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etesūti **vicikicchāṭhānīyā.**

Kāmaṁ bahussutatāparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha **"tīṇi ratanāni ārabbhā"**ti. Vinaye pakataññutā "sikkhāya kaṅkhatī"ti[1] vuttāya vicikicchāya pahānaṁ karotīti āha **"vinaye ciṇṇavasībhāvassapī"**ti. **Okappaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassā**ti anupavisana saddhāsaṅkhāta-adhimokkhena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṁ. Saddhāya vā ninnatā **adhimutti.**

Nivaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Khandhādipāḷiyā attho khandhādīnaṁ atthoti katvā āha **"khandha -pa- vipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā"**ti. Tena pāḷimuttakapucchā na tathā paññāsaṁvattanikā, yathā atthapaṭipucchāti dasseti.

Mandattā aggijālādīsu āpodhātu-ādīnaṁ viya vīriyādīnaṁ sakicce asamatthatā vuttā.

Pattaṁ nīharantova taṁ sutvāti ettha pañcābhiññāttā dibbasotena assosīti vadanti.

Pasādasinehābhāvenāti pasādasaṅkhātassa sinehassa abhāvena. **Gadrabhapiṭṭhe** lūkharajo lūkhataro hutvā dissatīti atilūkhatāya taṁsadise.

Saṁvejanapasādanehi tejanaṁ tosanañca **sampahaṁsanā**ti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

Samathavipassanāsuddhavipassanāvasena paṭhamassa itaresañca kathitattāti attho. **Maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāmā**ti āgamanavasena vuttaṁ. **Evaṁ tāva desanā puggale tiṭṭhatī**ti kāyānupassī-ādīnaṁ āgamanavasena visesetvā vuttā satipaṭṭhānadesanā puggale tiṭṭhatīti attho. Na hi sakkā ekassa anekasamaṅgitā vatthuṁ ekakkhaṇe anekasatisambhavāvabodhapasaṅgā, puggalaṁ pana āmasitā sakiccaparicchinne dhamme vuccamāne kiccabhedena ekissāpi satiyā anekanāmatā hotīti dassento **"kāye panā"**ti-ādimāha. Yathā hi puggalakiccaṁ dhammā evāti dhammabhedena kāyānupassī-ādipuggalabhedova hoti, na evaṁ dhammassa dhammo kiccanti na dhammabhedena tassa bhedo, tasmā ekāva sati catuvipallāsappahānabhūtā magge samiddā anatthantarena tappahānakiccabhedena cattāri nāmāni lābhatīti ayamettha adhippāyo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye "kathañca bhikkhu keye kāyānupassī viharati? Idha bhikkhu yasmiṁ samaye -pa- dandhābhiññaṁ kāye kāyānupassī, yā tasmiṁ samaye satī"ti-ādinā āgamanavasena visesitāni satipaṭṭhānāni puggale ṭhapetvā desetvā puna "tattha katamaṁ satipaṭṭhānaṁ? Idha bhikkhu yasmiṁ samaye -pa- dandhābhiññaṁ -pa- yā tasmiṁ samaye satī"ti-ādinā puggalaṁ anāmasitvā āgamavisesanañca akatvā catukiccasādhakekasativasena suddhikasatipaṭṭhānanayo vuttoti ayamettha nayadvaye viseso.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. **Kāraṇappadhānā**ti "anuppannapāpakānuppādādi-atthā"ti gahitā tatheva te hontīti taṁ atthaṁ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yathādhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino kāraṇabhūtā, padhānakāraṇabhūtāti attho. Sammāsaddassa upāyayoniso-atthadīpakataṁ sandhāya **"upāyappadhānā yonisopadhānā"**ti vuttaṁ. **Paṭipannako**ti bhāvanamanuyutto. Bhusaṁ yogo payogo, payogova parakkamo **payogaparakkamo. Etānī**ti "vāyamatī"ti-ādīni "āsevamāno vāyamatī"ti-ādinā yojetabbāni.

Anuppannāti avattabbataṁ āpannānanti bhūmiladdhārammaṇādhiggahitā vikkhambhitāsamugghātituppannānaṁ.

391. **Dhammacchando**ti taṇhādiṭṭhivīriyachandā viya na añño dhammo atha kho chandaniyasabhāvo evāti dassento āha **"sabhāvacchando"**ti. Tattha "yo kāmesu kāmacchando"ti-ādīsu[1] taṇhā chandoti vuttāti veditabbo, "sabbeva nu kho mārisa samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekanta-ajjhosānā"ti[2] ettha diṭṭhi, pamādaniddese "nikkhittachandatā nikkhittadhuratā"ti viriyanti vaṇṇeti.

394. **Vāyamati vīriyaṁ ārabhatī**ti padadvayassapi niddeso vīriyaniddesoyevāti adhippāyenāha "vīriyaniddese"ti.

406. **Sabbapubbabāge**ti sabbamaggānaṁ pubbabhāge. **Purimasmin**ti "anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṁvatteyyun"ti etthāpi **"samathavipassanāva gahetabbā"**ti vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ, taṁ pana maggānuppannatāya bhāvato anuppajjamāne ca tasmiṁ vaṭṭānatthasaṁvattanato na yutthanti paṭikkhipati.

---

1. Abhi 1. 222 piṭṭhe.

2. Dī 2. 225 piṭṭhe.

Mahantaṁ gāravaṁ hoti, tasmā "saṁghagāravena yathāruci vandituṁ na sakkā"ti saṁghena saha na nikkhami. **Atimandāni no**ti nanu atimandānīti attho. Santasamāpattito aññaṁ santhambhanakāraṇaṁ balavaṁ natthīti **"tato parihīnā santhambhituṁ na sakkontī"**ti āha. Na hi mahārajjumhi chinne suttatantū sandhāretuṁ sakkontīti. Samathe vatthuṁ dassetvā tena samānagatikā vipassanā cāti iminā adhippāyenāha **"evaṁ uppannā samathavipassanā -pa- saṁvattantī"**ti.

Tattha anuppannānanti ettha tattha duvidhāya sammappadhānakathāya, **tattha** vā pāḷiyaṁ "anuppannānan"ti etassa ayaṁ vinicchayoti adhippāyo. **Eteyevā**ti anamatagge saṁsāre uppannāyeva.

Cuddasa mahāvattāni khandhake vuttāni āgantuka-āvāsikagamika-anumodana- bhattaggapiṇḍacārika-āraññikasenāsanajantāgharavaccakuṭi-ācariya-upajjhāyasaddhivihārika-antevāsikavattāni cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni dvāsīti khuddakavattānīti kathitāni daṭṭhabbāni. Na hi tāni sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā mahāvatte agaṇitāni. Tattha "pārivāsikānaṁ bhikkhūnaṁ vattaṁ paññāpessāmī"ti ārabhitvā "na upasampādetabbaṁ -pa- na chamāyaṁ caṅkamante caṅkame caṅkamitabban"ti[1] vuttāni pakatatte caritabbavattāvasenāni chasaṭṭhi, tato paraṁ "na bhikkhave pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṁ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṁ ekacchanne āvāse vatthabban"ti-ādīni[2] pakatatte caritabbehi anaññattā visuṁ visuṁ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṁ vasena sampiṇḍetvā ekekaṁ katvā gaṇetabbāni pañcāti ekasattati vattāni, ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṁ "na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṁ paccuṭṭhānaṁ -pa- nahāne piṭṭhiparikammaṁ sāditabban"ti[3] idaṁ abhivādanādīnaṁ assādiyanaṁ ekaṁ, "na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṁsetabbo"ti-ādīni[4] ca dasāti evaṁ dvāsīti honti. Etesveva kānici tajjanīyakammakatādivattāni, kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsītivattanti daṭṭhabbaṁ.

---

1. Vi 4. 83, 86 piṭṭhesu.
2. Vi 4. 86 piṭṭhe.
3. Vi 4. 82 piṭṭhe.
4. Vi 4. 52 piṭṭhe.

Idha vipākānubhavanavasena tadārammaṇaṁ, avipakkavipākassa sabbathā avigatattā bhavitvā vigatamattavasena kammañca **"bhutvā vigatuppannan"**ti vuttaṁ, na **aṭṭhasāliniyaṁ**[1] viya rajjanādivasena anubhutvāpagataṁ javanaṁ, uppajjitvā niruddhatāvasena bhūtāpagatasaṅkhātaṁ sesasaṅkhatañca "bhūtāpagatuppannan"ti, tasmā idha okāsakatuppannaṁ vipākameva vadati, na tattha viya kammampīti. **Anusayitakilesā**ti appahīnā maggena pahātabbā adhippetā. Tenāha **"atītā vā -pa- na vattabbā"**ti. Tesañhi ambataruṇopamāya vattamānāditā na vattabbāti.

Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhigataṁ ārammaṇaṁ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṁ ārammaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevā**ti avikkhambhituppanne vi "imasmiṁ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā asamugghāṭitattā"ti yojetvā vitthāretabbaṁ.

Pāḷiyanti paṭisambhidāpāḷiyaṁ[2]. Maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṁ apākaṭaṁ pākaṭaṁ kātuṁ ajātaphalarukkho ābhato, atītādīnaṁ appahīnatādassanatthampi **"jātaphalarukkhena dīpetabban"**ti āha. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattirahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṁ honti bhavissanti cāti atītādibhāvena na vattabbāni, evaṁ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā ca chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṁ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

427. Pañhapucchake yaṁ vuttaṁ **"vīriyajeṭṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhipatīnīti vā na maggādhipatīniti vā"**ti, ettha

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 109 piṭṭhe.
2. Khu 9. 394 piṭṭhe.

"maggādhipatīnī"ti na vattabbatāya eva aññassa vīriyassa abhāvo kāraṇanti daṭṭhabbaṁ. Chandassa pana cittassa vā namaggabhūtassa adhipatino tadā abhāvā "na maggādhipatīnī"ti na vattabbānīti vuttaṁ. Chandacittānaṁ viya namaggabhūtassa aññassa vīriyādhipatino abhāvāti vā adhippāyo. Sammappadhānānaṁ tadā maggasaṅkhāta-adhipatibhāvato vā "na maggādhipatīnī"ti navattabbatā vuttāti veditabbā.

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. **Iddhi-**saddassa paṭhamo kattu-attho, dutiyo karaṇattho vutto, **pāda-**saddassa eko karaṇamevattho vutto. Pajjitabbāva iddhi vuttā, na ca ijjhantī pajjitabbā ca iddhi pajjanakaraṇena pādena samānādhikaraṇā hotīti **"paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo"**ti na sakkā vattuṁ, tathā iddhikiriyākaraṇena sādhetabbā ca vuddhisaṅkhātā iddhi pajjanakiriyākaraṇena pajjitabbāti dvinnaṁ karaṇānaṁ na asamānādhikaraṇatā sambhavatīti **"dutiyenatthena iddhiyā pādo iddhipādo"**ti ca na sakkā vattuṁ, tasmā paṭhamenatthena iddhiyā pādo iddhipādo, dutiyenatthena iddhi eva pādo iddhipādoti evaṁ yojanā yujjati.

"Chandaṁ ce -pa- ayaṁ vuccati chandasamādhī"ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipati-saddalopaṁ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipati-saddatthadasanavasena pana **"chandahetuko chandādhiko vā samādhi chandasamādhī"**ti aṭṭhakathāyaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtāti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā taṁ taṁ visesaṁ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbaṁ vīriyaṁ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṁ padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti duvidhatthāyapi iddhiyā adhiṭṭhānatthena. **Pādabhūtan**ti iminā visuṁ samāsayojanāvasena pana yo pubbe iddhipādattho pāda-saddassa upāyatthataṁ gahetvā yathāyutto vutto, so vakkhamānānaṁ paṭilābhapubbabhāgānaṁ kattukaraṇiddhibhāvaṁ, uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṁ, chandādīnañca karaṇiddhibhāvaṁ sandhāya vuttoti veditabbo.

Vīriyiddhipādaniddese "vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatan"ti dvikkhattuṁ vīriyaṁ āgataṁ. Tattha purimaṁ samādhivisesanaṁ "vīriyādhipati samādhi vīriyasamādhī"ti, dutiyaṁ samannāgamaṅgadassanaṁ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni,

padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha viriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṁ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hotīti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathā visiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṁ vasena cattāro iddhipādā vuttā. Visesanabhāvo ca chandhādīnaṁ taṁtaṁavassayanavasena hotīti **"chandasamādhi -pa- iddhipādan"**ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upāyatthena chandādīnaṁ iddhipādatā vuttā hoti. Teneva uttaracūḷabhājanīye "cattāro iddhipādā chandiddhipādo"ti-ādinā chandādīnameva iddhipādatā vuttā. Pañhapucchake ca "cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī"ti-ādināva[1] uddesaṁ katvāpi puna chandādīnaṁyeva kusalādibhāvo vibhattoti. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṁ kataṁ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo veditabbo.

433. **Rathadhure**ti rathassa purato. **Hīnajātiko** caṇḍālo upaṭṭhānādiguṇayogepi senāpatiṭṭhānādīni na labhatīti āha **"jātiṁ sodhetvā -pa- jātiṁ avassayatī"**ti. **Amantanīyo**ti hitāhitamantane na araho.

Raṭṭhapālatthero chande sati kathaṁ nānujānissantīti sattapi bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaradhammaṁ nibbattesīti āha **"raṭṭhapālatthero viyā"**ti.

Mogharājatthero vīmaṁsaṁ avassayīti tassa bhagavā "suññato lokaṁ avekkhassū"ti[2] suññatākathaṁ kathesi, paññānisitamānaniggahatthañca dvikkhattuṁ pucchito pañhaṁ na kathesi. Tattha punappunaṁ chanduppādanaṁ tosanaṁ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato vīriyassa sūrattasadisatā, "chadvārādhipati rājā"ti[3] vacanato pubbaṅgamattā cittassa visiṭṭhajātisadisattā.

---

1. Abhi 2. 233 piṭṭhe. 2. Khu 1. 448 piṭṭhe. 3. Dhammapada-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

Abhedatoti chandādike tayo tayo dhamme sampiṇḍetvā, iddhi-iddhipāde amissetvā vā kathananti attho. Tattha chandavīriyādayo visesena ijjhanti etāyāti iddhīti vuccanti, ijjhatīti iddhīti avisesena samādhipadhānasaṅkhārāpīti.

Chandiddhipādasamādhiddhipādādayo visiṭṭhā, pādo sabbiddhīnaṁ sādhāraṇattā avisiṭṭho, tasmā visiṭṭhesveva pavesaṁ avatvā avisiṭṭhe ca pavesaṁ vatthuṁ yuttanti dassetuṁ sabbattha **"pāde patiṭṭhātipi vatthuṁ vaṭṭatī"**ti āha. **Tatthevā**ti chandasamādhipadhānasaṅkhāra-iddhipādesu, catūsu chandādikesvevāti attho. "Chandavato ko samādhi na ijjhissatī"ti samādhibhāvanāmukhena bhāvitā samādhibhāvitā.

Ettha panāti bhedakathāyaṁ abhedakathanato abhinavaṁ natthīti attho. Ye hi tayo dhammā abhedakathāyaṁ iddhi-iddhipādotveva vuttā, te eva bhedakathāyaṁ iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā iddhipādā evāti evaṁ abhinavābhāvaṁ dassento **"chando samādhī"**ti-ādimāha. **Ime hi tayo -pa- na vinā,** tasmā sesā sampayuttakā cattāro khandhā tesaṁ tiṇṇaṁ ijjhanena iddhi nāma bhaveyyuṁ, na attano sabhāvenāti te iddhipādā eva honti, na iddhīti evamidaṁ purimassa kāraṇabhāvena vuttanti veditabbaṁ. Atha vā tiṇṇaṁ iddhitā iddhipādatā ca vuttā, sesānañca iddhipādatāva, taṁ sabbaṁ sādhetuṁ **"ime hi tayo -pa- na vinā"**ti āha. Tena yasmā ijjhanti, tasmā iddhi. Ijjhamānā ca yasmā sampayuttakehi saheva ijjhanti, na vinā, tasmā sampayuttakā iddhipādā, tadantogadhattā pana te tayo dhammā iddhipādāpi hontīti dasseti. Sampayuttakānampi pana khandhānaṁ iddhibhāvapariyāyo atthīti dassetuṁ **"sampayuttakā panā"**ti-ādimāha. Catūsu khandhesu ekadesassa iddhitā, catunnampi "iddhiyā pādo iddhipādo"ti iminā atthena iddhipādatā, punapi catunnaṁ khandhānaṁ "iddhi eva pādo iddhipādo"ti iminā atthena iddhipādatā ca dassitā, na aññassāti katvā āha **"na aññassa kassaci adhivacanan"**ti. Iminā "iddhi nāma anipphannā"ti idaṁ vādaṁ paṭisedheti.

Paṭilābhapubbabhāgānaṁ paṭilābhasseva ca iddhi-iddhipādatāvacanaṁ apubbanti katvā pucchati **"kenaṭṭhena iddhi, kenaṭṭhena pādo"**ti. Paṭilābho

pubbabhāgo cāti vacanaseso. Upāyo ca upāyabhāveneva attano phalassa patiṭṭhā hotīti āha **"patiṭṭhānaṭṭheneva pādo"**ti. **Chandoyeva -pa- vīmaṁsāva vīmaṁsiddhipādoti kathitaṁ,** tasmā cattāro khandhā iddhiyā samānakālikā nānākkhaṇikā vā iddhipādā, jeṭṭhakabhūtā pana chandādayo eva sabbattha iddhipādāti ayameva tesaṁ aṭṭhakathācariyānaṁ adhippāyo. Suttantabhājanīye hi abhidhammabhājanīye ca samādhivisesanavasena dassitānaṁ upāyabhūtānaṁ iddhipādānaṁ pākaṭakaraṇatthaṁ uttaracūḷabhājanīyaṁ vuttanti. **Kecī**ti uttaravihāravāsitherā kira.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Abhidhammabhājanīye "iddhipādoti tathābhūtassa phasso -pa- paggāho avikkhepo"ti[1] iddhi-iddhipādatthadassanatthaṁ paggāhāvikkhepā vuttā, cittapaññā ca saṅkhipitvāti. **Cattāri nayasahassāni vibhattānī**ti idaṁ sādhipativārānaṁ paripuṇṇānaṁ abhāvā vicāretabbaṁ. Na hi adhipatīnaṁ adhipatayo vijjanti, ekekasmiṁ pana iddhipādaniddese ekeko adhipativāro labbhatīti soḷasa soḷasa nayasatāni labbhanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Nanu ca cattāropi adhipatayo ekakkhaṇe labbhanti, aññamaññassa pana adhipatayo na bhavanti "cattāro iddhipādā na maggādhipatino"ti[2] vuttattā. Rājaputtopamāpi hi etamatthaṁ dīpetīti? Na, ekakkhaṇe dutiyassa adhipatino abhāvato eva, "na maggādhipatino"ti vuttattā rājaputtopamā adhipatiṁ na karontīti imamevatthaṁ dīpeti, na adhipatīnaṁ sahabhāvaṁ. Taṁ kathaṁ jānitabbanti? Paṭikkhittattā.

---

1. Abhi 2. 230 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 3. 360 piṭṭhe.

Adhipatipaccayaniddese hi **aṭṭhakathāyaṁ**[1] vuttā "kasmā pana yathā hetupaccayaniddese 'hetū hetusampayuttakānan'ti vuttaṁ, evamidha 'adhipatī adhipatisampayuttakānan'ti avatvā 'chandādhipati chandasampayuttakānan'ti-ādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato"ti. Sati ca catunnaṁ adhipatīnaṁ sahabhāve "ariyamaggasamaṅgissa vīmaṁsādhipeteyyaṁ maggaṁ bhāventassā"ti visesanaṁ na kattabbaṁ siyā avīmaṁsādhipatīkassa maggassa abhāvā. Chandādīnaṁ aññamaññādhipatikaraṇabhāve ca "vīmaṁsaṁ ṭhapetvā taṁsampayutto"ti-ādinā chandādīnaṁ vīmaṁsādhipatikattavacanaṁ na vattabbaṁ siyā. Tathā "cattāro ariyamaggā siyā maggādhipatino, siyā na vattabbā maggādhipatino"ti[2] evamādīhipi adhipatīnaṁ sahabhāvo paṭikkhitto evāti.

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 360 piṭṭhe.   2. Abhi 1. 272 piṭṭhe.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Paṭhamanayavaṇṇanā

466. **Patiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṁ[1]—

> "Kilesavasena patiṭṭhānaṁ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Tathā taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṁ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena patiṭṭhānaṁ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānaṁ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena patiṭṭhānaṁ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena patiṭṭhānaṁ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṁ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā"ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṁ vasena veditabbo.

Sammappavatte dhamme paṭisañcikkhati, upapattito ikkhati, tadākāro hutvā pavattatīti **paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo.** Evañca katvā "paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhattatā"ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Anukkamanikkhepe payojanaṁ purimassa purimassa pacchimapacchimakāraṇabhāvo.

467. Balavatī eva sati satisambojjhaṅgoti katvā balavabhāvadīpanatthaṁ paññā gahitā, na yassa kassaci sampadhāraṇasati, kusaluppattikāraṇassa pana saraṇaṁ satīti dassento **"vatthaṁ vā"**ti-ādimāha. **Vattasīse ṭhatvā**ti "aho vata me dhammaṁ suṇeyyuṁ, sutvā ca dhammaṁ pasīdeyyuṁ, pasannā ca me pasannākāraṁ kareyyun"ti evaṁcitto ahutvā "svākkhāto bhagavatā dhammo -pa- viññūhi, aho vata me dhammaṁ suṇeyyuṁ, sutvā ca dhammaṁ ājāneyyuṁ, ājānitvā ca pana tathatthāya paṭipajjeyyun"ti dhammasudhammataṁ paṭicca kāruññaṁ anuddayaṁ anukampaṁ upādāya mahākassapattherena viya bhāsitanti attho. **Vimuttāyatanasīse**ti "na heva

---

1. Saṁ-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe.

kho satthā, apica kho yathāsutaṁ yathāpariyattaṁ dhammaṁ vitthārena paresaṁ desessāmī"ti evaṁ vimuttikāraṇapadhānabhāve ṭhatvā. Cirakatavattādivasena taṁsamuṭṭhāpako arūpakoṭṭhāso vutto, bhāvatthattā eva vā katabhāsita-saddā kiriyābhūtassa arūpakoṭṭhāsassa vācakāti katvā āha **"kāyaviññattiṁ -pa- koṭṭhāsan"**ti.

Bojjhaṅgasamuṭṭhāpakatā purimānaṁ channaṁ attano attano anantarikassa, paresaṁ sabbesaṁ vā taṁtaṁpariyāyena samuṭṭhāpanavasena yojetabbo. **Kāmalokavaṭṭāmisā**ti taṇhā tadārammaṇā khandhāti vadanti, pañcakāmaguṇiko ca rāgo tadārammaṇañca **kāmāmisaṁ,** "sassato attā ca loko cā"ti-ādinā lokaggahaṇavasena pavatto sassatucchedasahagato rāgo tadārammaṇañca **lokāmisaṁ,** lakadhammā vā, vaṭṭassādavasena uppanno saṁsārajanako rāgo tadārammaṇañca **vaṭṭāmisaṁ.** Maggassa pubbabhāgattā **pubbabhāgā.**

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyanayavaṇṇanā

468-469. **Abhiññeyyā dhammā** nāma "sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve dhātuyo, tisso dhātuyo, cattāri ariyasaccāni, pañca vimuttāyatanāni, cha anuttariyāni, satta niddasavatthūni, aṭṭhābhibhāyatanāni, navānupubbavihārā, dasa nijjaravatthūnī"ti evaṁbhedā dhammā, "sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[1] dassitā khandhādayo ca. **Vānan**ti vinandhanaṁ bhavādīnaṁ, gamanaṁ vā piyarūpasātarūpesu.

Caṅkamaṁ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṁ vipassanāsahagatanti veditabbaṁ. **Ettakenā**ti "lokiyalokuttaramissakā kathitā"ti ettāvatā. **Lokiyanti vadanto na kilamatī**ti kāyaviññattisamuṭṭhāpakassa lokiyattā acodanīyoti attho. **Alabbha -pa- paṭikkhittā**ti rūpāvacare alabbhamānakaṁ pītisambojjhaṅgaṁ upādāya labbhamānāpi avitakka-avicārā pīti paṭikkhittā, "pītisambojjhaṅgo"ti na vuttoti attho.

---

1. Saṁ 2. 258 piṭṭhe.

Kāmāvacare vā alabbhamānakaṁ avitakka-avicāraṁ pītiṁ upādāya labbhamānakāva pītibojjhaṅgabhūtā paṭikkhittā, avitakka-avicāro pītisambojjhaṅgo na vuttoti attho.

Ajjhattavimokkhanti ajjhattadhamme abhinivisitvā tato vuṭṭhitamaggo "ajjhattavimokkho"ti idha vuttoti adhippāyo. **Na vāretabbo**ti vipassanāpādakesu kasiṇādijhānesu sati-ādīnaṁ nibbedhabhāgiyattā na paṭikkhipitabboti attho. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṁ jhānaṁ na hoti, na ca tathā ekantikaṁ kāraṇaṁ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṁ maggoti katvā na uddharanti. Tattha kasiṇajjhānaggahaṇena tadāyattāni āruppānipi gahitānīti daṭṭhabbāni. Asubhajjhānānaṁ avacanaṁ avitakkāvicārassa adhippetattā.

Dutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyanayavaṇṇanā

470-471. Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitataṁ vatvā paṭippassaddhivivekanissitattassa avacanaṁ "satisambojjhaṅgaṁ bhāvetī"ti-ādinā[1] idha bhāvetabbānaṁ bojjhaṅgānaṁ vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi sacchikātabbā phalabojjhaṅgā abhidhammabhājanīye vuttāti. Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. **Yathāvuttenā**ti tadaṅgasamucchedappakārena tanninnabhāvārammaṇakaraṇappakārena ca. **Pariṇāmentaṁ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṁ** maggakkhaṇe.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 3. 58; Abhi 2. 238 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. **Upekkhanavasenā**ti sabhāvaniddesataṁ dasseti, hāpanavaḍḍhanesu byāpāraṁ akatvā upapattito ikkhanavasenāti attho. **Lokiya-upekkhanāya adhikā upekkhanā ajjhupekkhanā**ti ayamattho idha lokuttarā eva adhippetāti yuttoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhamme lokuttaracittabhājanīyepi "tasmiṁ kho pana samaye cattāro khandhā honti -pa- aṭṭhaṅgiko maggo hotī"ti[1] vuttattā idhāpi abhidhammabhājanīye abhidhammānurūpaṁ desanaṁ karonto "aṭṭhaṅgiko maggo"ti ariyopapadataṁ na karoti.

493. **Tasmiṁ samaye**ti lokiyakālena etesaṁ atirekakiccaṁ dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādīni puggalaṁ pajahāpentīti sammādiṭṭhādīni pañca **"kārāpakaṅgānī"**ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārāpentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena, na kārāpakabhāvena kattubhāvena cāti attho. **Imaṁ -pa- kiccātirekataṁ dassetun**ti lokuttarakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādittayassa ekakkhaṇe kārāpakānīti dassetunti attho. Micchādiṭṭhādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhādikā dasa, tappaccayā ca kusalā dasāti vīsati kusalapakkhiyā ca mahācattārīsakassutte[2] vuttāti tassa etaṁ nāmaṁ.

Puññabhāgiyāti puññakoṭṭhāse bhavā, puññābhisaṅkhārekadesabhūtāti attho. Khandhopadhiṁ vipaccati, tattha vā vipaccatīti **upadhivepakkā.**

Pañcaṅgikamaggaṁ uddisitvā tattha ekekaṁ pucchitvā tassa tasseva samayavavatthānaṁ katvā vissajjanaṁ **"pāṭiyekkaṁ pucchitvā pāṭiyekkaṁ vissajjanan"**ti vuttaṁ. Saha pana pucchitvā pañcannampi samayavavatthānaṁ katvā vissajjane "tattha katamā sammādiṭṭhiyā paññā"ti-ādiko paṭiniddeso ekato vissajjanapaṭiniddesattā na pāṭiyekkaṁ pucchāvissajjanaṁ nāma hotīti. Tattha pañcaṅgikavāre eva pāṭiyekkaṁ pucchāvissajjanaṁ sammādiṭṭhādīsu kārāpakaṅgesu ekekamukhāya bhāvanāya magguppattiṁ sandhāya katanti veditabbaṁ. Vācādīni hi pubbasuddhiyā sijjhanti, na maggassa upacārenāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 82 piṭṭhe.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Mātikāvaṇṇanā

508. Jhānassa **pubbabhāgakaraṇīyasampadā** pātimokkhasaṁvarādi. Asubhānussatiyo lokuttarajjhānāni ca ito bahiddhā natthīti **sabbappakāra-ggahaṇaṁ** karoti, **suññā parappavādā samaṇebhī**ti[1] vacanena samaṇabhāvakarapubbabhāgakaraṇīyasampadāsampannassapi abhāvaṁ dasseti. Sikkhāpadesu nāmakāyādivasena vuttesu vacanānatikkamavasena sikkhitabbesu, avītikkamanaviraticetanāsaṅkhātesu vā sikkhākoṭṭhāsesu paripūraṇavasena sikkhitabbesu sā sā bhikkhusikkhādikā sikkhāpadekadesabhūtā sikkhitabbāti āha **"sikkhāpadesūti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanan"**ti.

Santosādivasena itarītarasantosaṁ, tassa ca vaṇṇavāditaṁ, aladdhā ca aparitassanaṁ, laddhā ca agadhitaparibhoganti ete guṇe dasseti. Jhānabhāvanāya kārakoti paridīpanaṁ **kārakabhāvaparidīpanaṁ. Araññan**ti-ādinā senāsanassa pabhedaṁ, **appasaddan**ti-ādinā nirādīnavataṁ, **paṭisallānasāruppan**ti ānisaṁsaṁ dīpetīti āha **"senāsanappabhede -pa-paridīpanan"**ti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavaṇṇanā

509. Kammatthehi diṭṭhi-saddādīhi sāsanaṁ vuttanti **"diṭṭhattā diṭṭhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Sabhāvaṭṭhenā**ti aviparītaṭṭhena. Sikkhiyamāno kāyādīni vineti, na aññathāti āha **"sikkhitabbaṭṭhena vinayo"**ti, vinayo vā

---

1. Ma 1. 92; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.

sikkhitabbāni sikkhāpadāni, khandhattayaṁ sikkhitabbhanti vinayo viyāti vinayoti dasseti. Satthu anusāsanadānabhūtaṁ sikkhattayanti āha **"anusiṭṭhidānavasenā"**ti.

Sammādiṭṭhipaccayāttāti sammādiṭṭhiyā paccayattā. Tisso hi sikkhā sikkhantassa sammādiṭṭhi paripūratīti. "Tasmā tiha tvaṁ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu, ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ? Sīlañca suvisuddhaṁ diṭṭhi ca ujukā"ti vacanato[1] sammādiṭṭhipubbaṅgamaṁ sikkhattayaṁ. Etasmiñca atthadvaye phalakāraṇopacārehi sikkhattayaṁ "diṭṭhī"ti vuttaṁ, kusaladhammehi vā attano ekadesabhūtehīti adhippāyo. Bhagavato vinayanakiriyattā vinayo sikkhattayaṁ, taṁ pana vinayanaṁ dhammeneva avisamasabhāvena, desanādhammena vā pavattaṁ, na daṇḍādināti **"dhammavinayo"**ti vuttaṁ.

Anavajjadhammatthanti paramānavajjanibbānatthaṁ, akuppacetovimutti-atthaṁ vā. Dhammesu abhiññeyyādīsu abhijānanādikāraṇaṁ sikkhattayanti taṁ **"dhammavinayo"**ti vuttaṁ. "Imissā imasmin"ti punappunaṁ vuccamānaṁ niyamakaraṇaṁ hoti, **eva**-saddalopo vā katoti adhippāyenāha **"niyamo kato"**ti.

510. **Bhikkhuko**ti anaññatthena **ka**-kārena padaṁ vaḍḍhitanti **"bhikkhanadhammatāyā"**ti atthamāha. **Bhikkhako**ti pana paṭhe bhikkhatīti bhikkhakoti attho. **Jallikaṁ** rajamissaṁ malaṁ, amissaṁ **malameva. Bhinnapaṭadharo**ti nibbacanaṁ bhinnapaṭadhare bhikkhu-saddassa niruḷhattā vuttaṁ.

Yassa bhāvetabbo pahātabbo ca odhi avasiṭṭho atthi, so odhiso, arahā pana tadabhāvā odhirahitoti **"anodhiso kilesānaṁ pahānā bhikkhū"**ti vutto. Odhi-saddo vā ekadese niruḷhoti sabbamaggā sabbakilesā ca arahatā bhāvitā pahīnā ca "odhī"ti na vuccanti. **Pahānā**ti idañca nibbacanaṁ bhedanapariyāyavasena vuttanti veditabbaṁ.

---

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe.

Sekkhoti-ādinā bhikkhu-saddena vuccamānaṁ atthaṁ guṇavasena dasseti, heṭṭhā pana "samaññāya paṭiññāyā"ti paññāyanavasena, "bhikkhatī"ti-ādinā nibbacanavasena dassito.

Sekkho bhikkhūti satta sekkhā kathitā, bhinnattā pāpakānaṁ -pa- bhikkhūti khīṇāsavova kathitoti idaṁ dvayaṁ "sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṁ satta ariyā, bhinnattāti iminā pana cattāro phalaṭṭhā"ti iminā dvayena na sameti, tadidaṁ nippariyāyadassanaṁ vuttanti veditabbaṁ. **"Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇakādayo kathitā"**ti vuttaṁ, nanu paṭiññāya bhikkhusīlopi vuttoti? Vutto, na pana idhādhippeto sabbappakārajjhānanibbattakassa adhippetattā.

Bhagavato vacanaṁ upasampadākammakaraṇassa kāraṇattā ṭhānaṁ, tadanurūpaṁ **ṭhānārahaṁ,** anūnañatti-anussāvanaṁ uppaṭipāṭiyā ca avuttanti attho.

511. **Nippariyāyato sīlaṁ** samādānavirati-avītikkamanaviratibhāvatoti adhippāyo. Anabhijjhādīni sandhāya cetasikasīlassa pariyāyasīlatā vuttā. **Nagaravaḍḍhakī** vatthuvijjācariyoti vadanti. **Catubbidho āhāro** asitādīni, bhakkhitabbabhuñjitabbalesitabbacubitabbāni vā.

Pātimokkhasaṁvarena upeto pihitindriyo hoti tiṇṇaṁ sucaritānaṁ indriyasaṁvarāhārattā, pātimokkhasaṁvaro vā indriyasaṁvarassa upanissayo hoti. Iti pātimokkhasaṁvarena pihitindriyo "pātimokkhasaṁvarasaṁvuto"ti vutto. Iminā adhippāyena "saṁvuto"ti etassa pihitindriyoti atthamāha. **Pātimokkhena ca saṁvarena cā**ti idaṁ pātimokkhato aññaṁ sīlaṁ kāyika-avītikkamādiggahaṇena gahitanti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Dutiyo panattho dvinnampi ekatthataṁ sandhāya vutto.

513. **Sabbampi dussīlyan**ti iminā abhijjhādayo ca gahitāti sandhāyāha **"manasāpi ācarati eva, tasmā taṁ dassetun"**ti. **Tatthā**ti kāyikavītikkamādivasena vuttesu anācāresu. **Garubhaṇḍavissajjanamāpajjatī**ti thullaccayaṁ āpajjatīti attho.

Aropimoti saṁghikabhūmiyaṁ uṭṭhito vutto. **Phātikamman**ti garubhaṇḍantarabhūtaṁ kammaṁ. **Daṇḍakamman**ti yathāvuttaṁ hatthakammamāha. Sināyanti etenāti **sinānaṁ,** cuṇṇādi.

Saccālīkena piyavādī "cāṭū"ti vuccati, cāṭuṁ attānaṁ icchatīti cāṭukāmo, tassa bhāvo **cāṭukamyatā. Muggasūpassa appavisanaṭṭhānaṁ nāma natthi** sabbāhārehi aviruddhattāti adhippāyo. Paribhaṭati dhāreti, poseti vāti **paribhaṭo,** atha vā parivārabhūto bhaṭo sevako **paribhaṭo.**

Bhaṇḍāgārikakammaṁ gihīnaṁ kariyamānaṁ vuttaṁ. Piṇḍatthaṁ paṭipiṇḍadānaṁ, piṇḍaṁ datvā paṭipiṇḍaggahaṇaṁ vā **paṇḍapaṭipiṇḍaṁ.** Saṁghabhogacetiyabhogānaṁ ayoniso vicāraṇaṁ **saṁghuppādacetiyuppādapaṭṭhapanaṁ,** attano santake viya paṭipajjananti keci.

514. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viyāti **gocaro,** abhiṇhaṁ caritabbaṭṭhānaṁ. Gāvo vā cakkhādīni indriyāni, tehi caritabbaṭṭhānaṁ **gocaro.** Ayutto gocaro **agocaro**ti tadañño yutto "gocaro"ti vutto.

Vā-saddo vidhunanatthopi hotīti katvā āha **"viniddhutakibbisānivā"**ti.

515. Avarā pacchimā mattā etesanti **oramattakāni. Saṁyamakaraṇīyānī**ti kāyavācāsaṁyamamattena kattabbapaṭikammāni, vikkhipitabbāni vā. "Puna na evaṁ karomī"ti cittena saṁvaramattena, indriyasaṁvareneva vā karaṇīyāni **saṁvarakaraṇīyāni.** Divivihārajanapadavāsī **divivihāravāsī.** Manassa adhiṭṭhānameva **adhiṭṭhānāvikammaṁ.** Desanā idha **"vuṭṭhānāvikamman"**ti adhippetā. Tattha "cittuppādakaraṇīyāni manasikārapaṭibaddhānī"ti vacanato pātimokkhasaṁvaravisuddhatthaṁ anatikkamanīyāni anāpattigamanīyāni vajjāni vuttānīti ācariyassa adhippāyo. **Catubbidhassā**ti attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayassa.

516. "Idha bhikkhū"ti bhikkhu eva adhippetoti sandhāya **"sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhā-saddassa atthadassanattaṁ vuttā"**ti āha.

Bhikkhuggahaṇaṁ pana aggaparisāmukhena sabbajjhānanibbattakānaṁ catunnampi parisānaṁ dassanatthaṁ kataṁ. Guṇato vā bhikkhu adhippetoti sabbāpi sikkhā idhādhippetāti daṭṭhabbā. **Sabbena sikkhāsamādānenā**ti ettha yena samādānena sabbāpi sikkhā samādinnā honti, taṁ ekampi sabbasamādānakiccakarattā sabbasamādānaṁ nāma hoti, anekesu pana vattabbameva natthi. **Sabbena sikkhitabbākārenā**ti avītikkamadesanāvuṭṭhānavattacaraṇādi-ākārena. Vītikkamanavasena sesassapi nissesatākaraṇaṁ sandhāya **"bhinnassapī"**ti-ādimāha.

519. Āvaraṇīyehi cittaparisodhanabhāvanā jāgariyānuyogoti katvā āha **"bhāvanan"**ti. **Suppapariggāhakan**ti "suppapariggāhakaṁ nāma idaṁ ito pubbe ito parañca natthi, ayametassa paccayo"ti-ādinā pariggāhakaṁ.

520-521. **Yutto**ti ārambhamāno. Sātaccaṁ nepakkañca pavattayamāno jāgariyānuyogaṁ anuyutto hotīti sambhandhaṁ dasseti.

522. **Lokiyāyapi -pa- āhā**ti idaṁ vipassanābhāvanāya satipaṭṭhānādayo ekasmiṁ ārammaṇe saha nappavattanti, pavattamānānipi indriyabalāni bojjhaṅgesveva antogadhāni honti. Pītisambojjhaṅgaggahaṇena hi tadupanissayabhūtaṁ saddhindriyaṁ, saddhābalañca gahitameva hoti "saddhūpanisaṁ pāmojjan"ti[1] vuttattā. Maggaṅgāni pañceva vipassanākkhaṇe pavattantīti imamatthaṁ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṁ.

523. Samantato, sammā, samaṁ vā sātthakādipajānanaṁ sampajānaṁ tadeva **sampajaññaṁ. Tenā**ti satisampayuttattā eva uddese avuttāpi sati niddese "sato"ti iminā vuttāti adhippāyo.

Sātthakānaṁ abhikkamādīnaṁ sampajānanaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Evaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu pana bhikkhācāragocare aññatthāpi ca pavatthesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṁ **gocarasampajaññaṁ.** Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṁ **sammohasampajaññaṁ.**

---

1. Saṁ 1. 269 piṭṭhe.

Dve kathāti vacanakaraṇākaraṇakathā na kathitapubbā. Vacanaṁ karomi eva, tasmā subbacattā paṭivacanaṁ demīti attho.

Kammaṭṭhānasīsenevāti kammaṭṭhānaggeneva, kammaṭṭhānaṁ padhānaṁ katvā evāti attho. Tena "pattampi acetanan"ti-ādinā vakkhamānaṁ kammaṭṭhānaṁ, yathāparihariyamānaṁ vā avijahitvāti dasseti. "Tasmā"ti etassa "dhammakathā kathetabbāyevāti vadantī"ti etena sambandho. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Avasesaṭṭhāneti yāgu-aggahitaṭṭhāne. **Ṭhānacaṅkamanamevā**ti adhiṭṭhātabbiriyāpathavasena vuttaṁ, na bhojanādikāle avassaṁ kattabbanisajjāyapi paṭikkhepavasena.

Thero dārucīriyo—

> "Tasmā tiha te bāhiya evaṁ sikkhitabbaṁ. Diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissati, sute mute viññāte. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissati, sute mute viññāte viññātamattaṁ bhavissati, tato tvaṁ bāhiya na tena, yato tvaṁ bāhiya na tena. Tato tvaṁ bāhiya na tattha, yato tvaṁ bāhiya na tattha. Tato tvaṁ bāhiya nevidha na huraṁ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā"ti[1]—

ettakena arahattaṁ sacchākāsi.

Khāṇu-ādipariharaṇatthaṁ, patiṭṭhitapādapariharaṇatthaṁ vā passena haraṇaṁ **vītiharaṇan**ti vadanti. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṁ **atiharaṇaṁ,** tato paraṁ haraṇaṁ **vītiharaṇan**ti ayaṁ vā etesaṁ viseso. **Avīcin**ti nirantaraṁ.

Paṭhamajavanepi -pa- na hotīti idaṁ pañcaviññāṇavīthiyaṁ itthipurisoti rajjanādīnaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṁ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati. Manodvāre pana itthipurisoti rajjanādi hoti,

---

1. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

tassa pañcadvārajavanaṁ mūlaṁ, yathāvuttaṁ vā sabbaṁ bhavaṅgādi. Evaṁ manodvārajavanassa mūlavasena **mūlapariññā** vuttā. **Āgantukatāvakālikatā** pana pañcadvārajavanasseva apubbatittaratāvasena. **Maṇisappo** sīhaḷadīpe vijjamānā ekā sappajātīti vadanti. **Calanan**ti kampanaṁ.

Atiharatīti yāva mukhā āharati. **Vītiharatī**ti tato yāva kucchi, tāva harati, kucchigataṁ vā passato harati. **Allattañca anupāletī**ti vāyu-ādīhi ativisosanaṁ yathā na hoti, tathā pāleti. **Ābhujatī**ti pariyesanajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādiṁ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṁtaṁvijānananipphādakoyeva hi payogo **"sammāpayogo"**ti vuttoti. Atha vā "sammāpaṭipattimāgamma abbhantare attā nāma koci bhujanako natthī"ti-ādinā vijānanaṁ **ābhujanaṁ.**

Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khettadevāyatanādike. **Tumbato** veḷunāḷi-ādi-udakabhājanato. **Tan**ti chaḍḍitaṁ udakaṁ.

Gateti gamaneti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanepi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṁ vuttanti idha gamanameva gahitanti veditabbaṁ, vakkhamāno vā etesaṁ viseso.

Ettakenāti kammaṭṭhānaṁ avissejjetvā catunnaṁ iriyāpathānaṁ pavattanavacanamattena gocarasampajaññaṁ na pākaṭaṁ hotīti attho. **Evaṁ pana sutte kammaṭṭhānaṁ avibhūtaṁ hotī**ti caṅkamanaṭṭhānanisajjāsu eva pavatte pariggaṇhantassa sutte pavattā apākaṭā hontīti attho.

Kāyādikiriyāmayattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṁ, sabbampi vā chadvārappavattaṁ **kiriyāmayapavattaṁ** nāma, dutiyajjhānaṁ vacīsaṅkhāravirahā "tuṇhībhāvo"ti vuccati.

526. **Upāsanaṭṭhānan**ti issāsānaṁ viya upāsanassa sikkhāyogakaraṇassa kammaṭṭhāna-upāsanassa ṭhānanti attho. Tameva hi atthaṁ dassetuṁ **"yogapathan"**ti āhāti. **Sīsaṁ dhovatī**ti icchādāsabyā bhujissataṁ ñāpayati, micchāpaṭipannehi vā pakkhittaṁ ayasarajaṁ dhovati.

529. **Vinayapariyāyena** adinnādānapārājike āgataṁ. **Suttantapariyāyena** āraññakasikkhāpade "pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti āgataṁ āraññikaṁ bhikkhuṁ sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike araññe vasanato "āraññako pantasenāsano"ti sutte vuttoti.

530. **"Nitumban"tipi "nadīkuñjan"tipi yaṁ vadanti,** taṁ kandaranti apabbatapadesepi vidugganadīnivattanapadesaṁ **kandaran**ti dasseti.

531. **Bhājetvā dassitan**ti etena bhājetabbataṁ ante niddesassa kāraṇaṁ dasseti.

533. Rahassa kiriyā rahassaṁ, taṁ arahati tassa yogganti **rāhasseyyakaṁ.** Vicittā hi taddhitāti. Rahasi vā sādhu rahassaṁ, tassa yoggaṁ **rāhasseyyakaṁ.**

536. **Paṇihito**ti suṭṭhu ṭhapito.

537. **Pariggahitaniyyānan**ti pariggahitaniyyānasabhāvaṁ, kāyādīsu suṭṭhu pavattiyā niyyānasabhāvayuttanti attho. Kāyādipariggahaṇaṁ, ñāṇaṁ vā pariggaho, taṁ sampayuttatāya pariggahitaṁ niyyānabhūtaṁ upaṭṭhānaṁ katvāti attho.

542-543. **Vikārappattiyā**ti cittassa vikārāpattibhāvenāti attho. **Sabbasaṅgāhikavasenā**ti sattasaṅkhāragatasabbakodhasaṅgāhikavasena. Sabbasaṅgahaṇañca samuccheda ppahānassapi adhippetattā katanti veditabbaṁ.

546. **Idaṁ sandhāyā**ti "dve dhammā"ti sandhāya. Ekavacanena "thinamiddhan"ti uddisitvāpi niddese "santā"ti **vacanabhedo,** bahuvacanaṁ katanti attho. **Nirodhasantatāyā**ti vacanaṁ aṅgasantatāya, sabhāvasantatāya vā santatānivāraṇatthaṁ.

550. Thinamiddhavikāravirahā tappaṭipakkhasaññā **ālokasaññā** nāma hoti. Teneva vuttaṁ "ayaṁ saññā ālokā hotī"ti.

553. "Vantattā muttattā"ti-ādīni, "ālokā hotī"ti-ādīni ca **"cattattāti-ādīnī"**ti vuttāni. **Ādi**-saddena vā dvinnampi

niddesapadāni saṅgahetvā tattha yāni yesaṁ vevacanāni, tāneva sandhāya **“aññamaññavevacanānī”**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Paṭimuñcato**ti etena sārambhaṁ abhibhavaṁ dasseti. Nirāvaraṇā hutvā ābhujati sampajānātīti **nirāvaraṇābhogā,** taṁsabhāvattā **vivaṭā.**

556. “Vikālo nu kho, na nu kho”ti anicchayatāya katavatthujjhācāramūlako vippaṭisāro **vatthujjhācāro** kāraṇavohārena vuttoti daṭṭhabbo.

562. **Kilissantī**ti kilesentīti atthaṁ vadanti, sadarathabhāvena sayameva vā kilissanti. Na hi te uppajjamānā kilesarahitā uppajjantīti.

564. **Idheva** ca vibhaṅge “upeto hotī”ti-ādi **tattha tattha vuttameva.**

588. **Niddesavasenā**ti “tattha katamā upekkhā? Yā upekkhā”ti-ādiniddesavasena. “Imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādi**paṭiniddesavasenā**ti vadanti. “Tattha katamā -pa- imāya upekkhāya upeto hotī”ti etena puggalo niddiṭṭho hoti, “samupeto”ti-ādinā paṭiniddiṭṭho. Yāva vā “samannāgato”ti padaṁ, tāva niddiṭṭho, “tena vuccati upekkhako”ti iminā paṭiniddiṭṭhoti tesaṁ vasena niddesapaṭiniddesā yojetabbā. **Pakārenā**ti upekkhāya “upekkhanā”ti-ādidhammappakārena “upeto samupeto”ti-ādipuggalappakārena ca upekkhaka-saddassa atthaṁ ṭhapento paṭṭhapenti. “Upekkhā”ti etassa atthassa “upekkhanā”ti **kāraṇaṁ.** Upekkhanāvasena hi upekkhāti. Tathā “upeto samupeto”ti etesaṁ “upāgato samupāgato”ti **kāraṇan**ti evaṁ dhammapuggalavasena **tassa tassatthassa kāraṇaṁ dassentā vivaranti,** “upekkhako”ti imasseva vā atthassa “imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādinā **kāraṇaṁ dassentā.** Upekkhanā ajjhupekkhanā samupeto”ti-ādinā byañjanānaṁ vibhāgaṁ **dassentā vibhajanti.** Upekkhaka-saddantogadhāya vā upekkhāya tasseva ca upekkhaka-saddassa visuṁ atthavacanaṁ “yā upekkhā upekkhanā”ti-ādinā, “imāya upekkhāya upeto hotī”ti-ādinā

ca **byañjanavibhāgo.** Sabbathā aññātatā **nikujjhitabhāvo,** kenaci pakārena viññātepi niravasesaparicchindanābhāvo **gambhīrabhāvo.**

602. **Uparibhūmippattiyā**ti idaṁ "rūpasaññānaṁ samatikkamā"ti ettheva yojetabbaṁ. Viññāṇañcāyatanādīnipi vā ākāsānañcāyatanādīnaṁ uparibhūmiyoti sabbatthāpi na na yujjati.

610. Viññāṇañcāyatananiddese "anantaṁ viññāṇanti taṁyeva ākāsaṁ viññāṇena phuṭaṁ manasi karoti anantaṁ pharati, tena vuccati anantaṁ viññāṇan"ti ettha **viññāṇenā**ti etaṁ upayogatthe karaṇavacanaṁ, taṁyeva ākāsaṁ phuṭaṁ viññāṇaṁ manasi karotīti kira aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Ayaṁ vā etassa attho—taṁyeva ākāsaṁ phuṭaṁ viññāṇaṁ viññāṇañcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṁ panattho yutto—taṁyeva ākāsaṁ viññāṇena phuṭaṁ tena ghahitākāraṁ manasi karoti, evaṁ taṁ viññāṇaṁ anantaṁ pharatīti. Yañhi ākāsaṁ paṭhamāruppasamaṅgī viññāṇena anantaṁ pharati, taṁ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṁ manasikaronto dutiyāruppasamaṅgī anantaṁ pharatīti vuccatīti.

615. **Taṁyeva viññāṇaṁ abhāvetī**ti yaṁ pubbe "anantaṁ viññāṇan"ti manasi kataṁ, taṁyevāti attho. Tasseva hi ārammaṇabhūtaṁ paṭhamena viya rūpanimittaṁ tatiyenāruppena abhāvetīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye pañcakanayadassane "pañca jhānānī"ti ca, "tattha katamaṁ paṭhamaṁ jhānan"ti ca ādinā uddhaṭaṁ. Uddhaṭānaṁyeva catunnaṁ paṭhamatatiyacatutthapañcamajjhānānaṁ dassanato, dutiyasseva visesadassanato ca.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

640. **Lokuttarāpanetthā**ti etesu tīsu jhānesu "lokuttarā siyā appamāṇārammaṇā"ti evaṁ koṭṭhāsikā pana maggakāle, phalakāle vā lokuttarabhūtā evāti adhippāyo. Paricchinnākāsakasiṇālokakasiṇānāpānabrahmavihāracatutthāni **sabbatthapādakacatutthe** saṅgahitānīti daṭṭhabbāni.

Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṁ bhāvayiṁsu, phalaṁ sacchikariṁsūti, **bhāvessanti sacchikarissantī**ti ca heṭṭhimamaggaphalānaṁ vasena vuttanti veditabbaṁ. Kusalato terasasu hi catutthesu ayaṁ kathā pavattā, na ca kusalacatutthena arahattamaggaphalāni daṭṭhuṁ sakkoti.

"Kiriyato terasannan"ti ettha lokuttaracatutthaṁ kiriyaṁ natthīti "dvādasannan"ti vattabbaṁ, kusalato vā terasasu sekkhaphalacatutthaṁ antogadhaṁ katvā "kiriyato terasannan"ti asekkhacatutthena saha vadatīti veditabbaṁ. Sabbatthapādakañcettha khīṇāsavānaṁ yāni abhiññādīni santi, tesaṁ sabbesaṁ pādakattā **sabbatthapādakan**ti daṭṭhabbaṁ. Na hi tesaṁ vaṭṭaṁ atthīti. Paricchannākāsakasiṇacatutthādīni viya vā navattabbatāya sabbatthapādakadasamānattā **sabbatthapādakatā** daṭṭhabbā.

Manosaṅkhārā nāma saññāvedanā, cattāropi vā khandhā. **Nimittaṁ ārabbhā**ti ettha "nimittaṁ nibbānañcā"ti vattabbaṁ.

"Ajjhatto dhammo ajjhattassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo"ti[1] ettha "ajjhattā khandhā iddhividhañāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇassa yathākammūpagañāṇassa anāgataṁsañāṇassa āvajjanāya ārammaṇapaccayena paccayo"ti[1] vuttattā na cetopariyañāṇaṁ viya yathākammūpagañāṇaṁ parasantānagatameva jānāti, sasantānagatampi pana apākaṭaṁ rūpaṁ dibbacakkhu viya apākaṭaṁ kammaṁ vibhāveti. Tenāha **"attano kammajānanakāle"**ti.

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 9. 442 piṭṭhe.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. **Sabbadhī**ti disādesodhinā anodhisopharaṇaṁ vuttaṁ, **sabbattatāya sabbāvantan**ti sattodhinā. Tenāha **"anodhiso dassanatthan"**ti. **Tathā-saddo iti-saddo vā na vutto**ti "mettāsahagatena cetasā"ti etassa anuvattakaṁ taṁ dvayaṁ tassa pharaṇantarā diṭṭhānaṁ aṭṭhānanti katvā na vuttaṁ, puna "mettāsahagatena cetasā"ti vuttanti attho.

643. **Hirottappānupālitā mettā na parihāyati** āsannasapattassa rāgassa sinehassa ca vipattiyā anuppattitoti adhippāyo.

645. **Adhimuñcitvā**ti suṭṭhu pasāretvāti attho. Taṁ dassento **"adhikabhāvenā"**ti-ādimāha, balavatā vā adhimokkhena **adhimuccitvā.**

648. **Heṭṭhā vuttoyevā**ti "sabbena sabbaṁ sabbathā sabban"ti etesaṁ "sabbena sikkhāsamādānena sabbaṁ sikkhaṁ, sabbena sikkhitabbākārena sabbaṁ sikkhan"ti ca **jhānavibhaṅge**[1] attho vutto. Idha pana sabbena avadhinā attasamatāya sabbasattayuttatāya ca sabbaṁ lokaṁ, sabbāvadhidisādipharaṇākarehi sabbaṁ lokanti ca attho yujjati.

650. **Paccatthikavighātavasenā**ti mettādīnaṁ āsannadūrapaccatthikānaṁ rāgabyāpādādīnaṁ vighātavasena. **Yaṁ appamāṇaṁ, so avero**ti so averabhāvoti ayaṁ vā tassa atthoti.

653. Nirayādi **gati,** caṇḍālādi **kulaṁ,** annādīnaṁ alābhitā **bhogo. Ādi-**saddena dubbaṇṇatādi gahitaṁ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 329 piṭṭhe.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

699. **Imasmiṁ pana -pa- kathitā**ti iminā imasmiṁ vibhaṅge kathitānaṁ lokiyabhāvameva dassento khandhavibhaṅgādīhi visesetīti na aññattha lokuttarānaṁ appamaññānaṁ kathitatā anuññātā hoti.

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti sampayogavasena upanissayavasena ca okāsabhāvena. Piṭṭhapūva-odanakiṇṇanānāsambhāre pakkhipitvā madditvā katā **surā** nāma. Madhukādipupphapanasādiphala-ucchumuddikādinānāsambhārānaṁ rasā ciraparivāsitā **merayaṁ** nāma, āsavoti attho.

704. **Taṁsampayuttattā**ti viratisampayuttattā, viraticetanāsampayuttattā vā.

Kammapathā evāti asabbasādhāraṇesu jhānādikoṭṭhāsesu kammapathakoṭṭhāsikā evāti attho. Surāpānampi "surāpānaṁ bhikkhave āsevitaṁ -pa- nirayasaṁvattanikan"ti[1] visuṁ kammapathabhāvena āgatanti vadanti. Evaṁ sati ekādasa kammapathā siyuṁ, tasmāssa yathāvuttesveva kammapathesu upakārakattasabhāgattavasena anupaveso daṭṭhabbo.

Satta-itthipurisārammaṇatā tathāgahitasaṅkhārārammaṇatāya daṭṭhabbā. "Pañca sikkhāpadā parittārammaṇā"ti[2] hi vuttaṁ. "Sabbāpi hi etā vītikkamitabbavatthuṁ ārammaṇaṁ katvā veracetanāhi eva viramantī"ti[3] ca vakkhatīti.

Gorūpasīlako pakatibhaddo. **Kākaṇikamattassa atthāyā**ti-ādi lobhavasena musākathane vuttaṁ. Dosavasena musākathane ca niṭṭhappatto saṁghabhedo gahito. Dosavasena parassa byasanatthāya musākathane pana tassa tassa guṇavasena appasāvajjamahāsāvajjatā yojetabbā, mandādhimattabyasanicchāvasena ca. Nissaggiyathāvaravijjāmayiddhimayā sāhatthikāṇattikesveva pavisantīti dve eva gahitā.

Pañcapi kammapathā evāti cetanāsaṅkhātaṁ pariyāyasīlaṁ sandhāya vuttaṁ, viratisīlaṁ pana maggakoṭṭhāsikanti. **Tesaṁ panā**ti sesasīlānaṁ.

712. **"Koṭṭhāsabhāvenā"**ti vuttaṁ, "patiṭṭhānabhāvenā"ti pana vattabbaṁ. Ettha pana sikkhāpadavāre pahīnapañcābhabbaṭṭhānassa arahato

---

1. Aṁ 3. 78 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 315 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 368 piṭṭhe.

viramitabbaverassa sabbathā abhāvā kiriyesu viratiyo na santīti na uddhaṭā, sekkhānaṁ pana pahīna pañcaverattepi taṁsabhāgatāya verabhūtānaṁ akusalānaṁ veranidānānaṁ lobhādīnañca sabbhāvā viratīnaṁ uppatti na na bhavissati. Akusalasamuṭṭhitāni ca kāyakammādīni tesaṁ kāyaduccaritādīni verāneva, tehi ca tesaṁ viratiyo honteva, yato naphalabhūtassapi uparimaggattayassa aṭṭhaṅgikatā hoti. Sikkhāvāre ca abhāvetabbatāya phaladhammāpi na sikkhitabbā, nāpi sikkhitasikkhassa uppajjamānā kiriyadhammāti na keci abyākatā sikkhāti uddhaṭā.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

714. **Sampattavirativasenā**ti sampatte paccuppanne ārammaṇe yathāviramitabbato virativasenāti attho.

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

718. **Eseva nayo**ti saṅkhepena dassetvā tameva nayaṁ vitthārato dassetuṁ **"dhammappabhedassa hī"**ti-ādimāha. Niruttipaṭibhānappabhedā tabbisayānaṁ atthādīnaṁ paccayuppannādibhedehi bhinditvā veditabbā.

"Yaṁ kiñci paccayasamuppannan"ti etena saccahetudhammapaccayākāravāresu āgatāni dukkhādīni gahitāni. Saccapaccayākāravāresu nibbānaṁ, pariyattivāre bhāsitattho, abhidhammabhājanīye vipāko kiriyañcāti evaṁ pāḷiyaṁ vuttānameva vasena pañca atthā veditabbā, tathā dhammā ca.

Vidahatīti nibbattakahetu-ādīnaṁ sādhāraṇaṁ nibbacanaṁ, tadatthaṁ pana vibhāvetumāha **"pavatteti ceva pāpeti cā"**ti. Tesu purimo attho maggavajjesu daṭṭhabbo. Bhāsitampi hi avabodhanavasena atthaṁ pavattetīti. Maggo pana nibbānaṁ pāpetīti tasmiṁ pacchimo.

Dhammaniruttābhilāpeti ettha **dhamma**-saddo sabhāvavācakoti katvā āha **"yā sabhāvaniruttī"**ti, aviparītaniruttīti attho. **Tassā abhilāpe**ti tassā niruttiyā avacanabhūtāya paññattiyā abhilāpeti keci vaṇṇayanti. Evaṁ sati paññatti abhilapitabbā, na vacananti āpajjati, na ca vacanato aññaṁ abhilapitabbaṁ uccāretabbaṁ atthi, athāpi phassādivacanehi bodhetabbaṁ abhilapitabbaṁ siyā, evaṁ sati atthadhammavajjaṁ tehi bhodhetabbaṁ na vijjatīti tesaṁ niruttibhāvo āpajjati. "Phassoti ca sābhāvanirutti, phassaṁ phassāti na sabhāvaniruttī"ti dassitovāyamattho, na ca avacanaṁ evaṁpakāraṁ atthi, tasmā vacanabhūtāya eva tassā sabhāvaniruttiyā abhilāpe uccāraṇeti attho daṭṭhabbo.

Taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā paccavekkhantassa tasmiṁ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṁ ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidāti vuttattā niruttisaddārammaṇāya sotaviññāṇavīthiyā parato manodvāre

niruttipaṭisambhidā pavattatīti vadanti. "Niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇā"ti ca vacanaṁ saddaṁ gahetvā pacchā jānanaṁ sandhāya vuttanti. Evaṁ pana aññasmiṁ paccuppannārammaṇe aññaṁ paccuppannārammaṇanti vuttanti āpajjati. Yathā pana dibbasotañāṇaṁ manussāmanussādisaddappabhedanicchayassa paccayabhūtaṁ taṁ taṁ saddavibhāvakaṁ, evaṁ sabhāvāsabhāvaniruttinicchayassa paccayabhūtaṁ paccuppannasabhāvaniruttisaddārammaṇaṁ taṁvibhāvakañāṇaṁ niruttipaṭisambhidāti vuccamāne na pāḷivirodho hoti. **Taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā paccavekkhantassā**ti ca paccuppannasaddārammaṇaṁ paccavekkhaṇaṁ pavattayantassāti na na sakkā vattuṁ. Tampi hi ñāṇaṁ sabhāvaniruttiṁ vibhāventaṁyeva taṁtaṁsaddapaccavekkhaṇānantaraṁ taṁtaṁpabhedanicchayahetuttā niruttiṁ bhindantaṁ paṭivijjhantameva uppajjatīti ca pabhedagatampi hotīti. **Sabhāvaniruttī**ti māgadhabhāsā adhippetāti tato aññaṁ sakkaṭanāmādisaddaṁ sandhāya **"aññaṁ panā"**ti āha. **Byañjanan**ti nipātapadamāha.

Kathitaṁ aṭṭhakathāyaṁ. **Bodhimaṇḍa**-saddo paṭhamābhisambuddhaṭṭhāne eva daṭṭhabbo, na yattha katthaci bodhirukkhassa patiṭṭhitaṭṭhāne. **Suvaṇṇasalākan**ti seṭṭhasalākaṁ, dhammadesanatthaṁ salākaṁ gahetvāti attho, **na paṭisambhidāyaṁ ṭhitena** pavāritaṁ, tasmā paṭisambhidāto aññeneva pakārena jānitabbato na sakkaṭabhāsājānanaṁ paṭisambhidākiccanti adhippāyo.

Idaṁ kathitanti māgadhabhāsāya sabhāvaniruttitāñāpanatthaṁ idaṁ idāni vattabbaṁ kathitanti attho. **Chaddantavāraṇa**[1]**tittirajātakā**dīsu[2] tiracchānesu ca māgadhabhāsā ussannā, na oṭṭakādibhāsā sakkaṭaṁ vā.

Tatthāti māgadhasesabhāsāsu. **Sesā parivattanti** ekantena kālantare aññathā honti vinassanti ca. Māgadhā pana katthaci kadāci parivattantīpi na sabbattha sabbadā sabbathā ca parivattati, kappavināsepi tiṭṭhatiyevāti **"ayamevekā na parivattatī"**ti āha. **Papañco**ti cirāyananti attho. Buddhavacanameva cetassa visayo, teneva "nelaṅgo setapacchādo"ti gāthaṁ pucchito citto gahapati "kiṁ nu kho etaṁ bhante bhagavatā bhāsitanti. Evaṁ gahapatīti[3]. Tena hi bhante muhuttaṁ āgametha, yāvassa atthaṁ pekkhāmī"ti āhāti vadanti.

1. Khu 5. 371 piṭṭhe. 2. Khu 5. 102 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 482 piṭṭhe.

Sabbatthakañāṇanti atthādīsu ñāṇaṁ. Tañhi sabbesu tesu tīsu, catūsupi vā pavattattā, kusalakiriyabhūtāya paṭibhānapaṭisambhidāya dhammatthabhāvato tīsu eva vā pavattattā **"sabbatthakañāṇan"**ti vuttaṁ. Imāni ñāṇāni idamatthajotakānīti sātthakānaṁ paccavekkhitabbāttā sabbo attho etassātipi sabbatthakaṁ, sabbasmiṁ khittanti vā. Sekkhe pavattā arahattappattiyā visadā hontīti vadanti. Pubbayogo viya pana arahattappatti arahatopi paṭisambhidāvisadatāya paccayo na na hotīti pañcannampi yathāyogaṁ sekkhāsekkhapaṭisambhidāvisadattakāraṇatā yojetabbā.

Pucchāya parato pavattā kathāti katvā aṭṭhakathā **"paripucchā"**ti vuttā. **Paṭipattiṁ pūretabbaṁ maññissantī**ti paṭipattigarutāya lābhaṁ hīḷentena satasahassagghanakampi kambalaṁ vāsiyā koṭṭetvā paribhaṇḍakaraṇaṁ mayā kataṁ āvajjitvā lābhagaruno pariyattidharā dhammakathikāva bhavituṁ na maññissantīti vuttaṁ hoti. Ettha ca therassa kaṅkhuppattiyā pubbe avisadataṁ dassetvā arahattappattassa pañhavissajjanena arahattappattiyā visadatā dassitā. **Tissatthero** anantaraṁ vutto tissatthero evāti vadanti.

Pabhedo nāma maggehi adhigatānaṁ paṭisambhidānaṁ pabhedagamanaṁ. **Adhigamo** tehi paṭilābho, tasmā so lokuttaro, pabhedo kāmāvacaro daṭṭhabbo. **Na pana tathā**ti yathā adhigamassa balavapaccayo hoti, na tathā pabhedassāti attho. Idāni pariyattiyādīnaṁ adhigamassa balavapaccayattābhāvaṁ, pubbayogassa ca balavapaccayattaṁ dassento **"pariyattisavanaparipucchā hī"**ti-ādimāha. Tattha **paṭisambhidā nāma natthī**ti paṭisambhidādhigamo natthīti adhippāyo. Idāni yaṁ vuttaṁ hoti, taṁ dassento **"ime panā"**ti-ādimāha. Pubbayogādhigamā hi dvepi visadakāraṇāti "pubbayogo pabhedassa balavapaccayo hotī"ti vuttanti.

Saṅgahavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Hetuvāre kālattayepi hetuphaladhammā "atthā"ti vuttā, tesañca hetudhammā "dhammā"ti, dhammavāre veneyyavasena atītānañca saṅgahitattā "uppannā samuppannā"ti-ādi na vuttanti atītapaccuppannā "atthā"ti vuttā, taṁnibbattakā ca "dhammā"ti idametesaṁ dvinnampi vārānaṁ nānattaṁ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. **Avuttattā**ti "tesaṁ vipāke ñāṇan"ti sāmaññena vatvā visesena avuttattāti adhippāyo. Ettha ca kiriyānaṁ avipākattā dhammabhāvo na vuttoti. Yadi evaṁ vipākā na hontīti atthabhāvo ca na vattabboti? Na, paccayuppannattā. Evañce kusalākusalānampi atthabhāvo āpajjatīti. Nappaṭisiddho, vipākassa pana padhānahetutāya pākaṭattā dhammabhāvova tesaṁ vutto. Kiriyānaṁ paccayattā dhammabhāvo āpajjatīti ce? Nāyaṁ doso appaṭisiddhattā, kammaphalasambandhassa pana ahetuttā dhammabhāvo na vutto. Apica "ayaṁ imassa paccayo, idaṁ paccayuppannan"ti evaṁ bhedaṁ akatvā kevalaṁ kusalākusale vipākakiriyadhamme ca sabhāvato paccavekkhantassa dhammapaṭisambhidā atthapaṭisambhidā ca hotītipi tesaṁ atthadhammatā na vuttāti veditabbā. Kusalākusalavāresu ca dhammapaṭisambhidā kusalākusalānaṁ paccayabhāvaṁ sattivisesaṁ sanipphādetabbataṁ passantī nipphādetabbāpekkhā hotīti taṁsambandheneva "tesaṁ vipāke ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti vuttaṁ. Sabhāvadassanamattameva pana atthapaṭisambhidāya kiccaṁ nipphannaphalamattadassanatoti tassā nipphādakānapekkhattā vipākavāre "tesaṁ vipaccanake ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"ti na vuttanti veditabbaṁ.

Sabhāvapaññattiyāti na sattādipaññattiyā, aviparītapaññattiyā vā. **Khobhetvā**ti lomahaṁsajananasādhukāradānādīhi khobhetvā. **Puna**

dhammassavane jānissathāti appassutattā dutiyavāraṁ kathento tadeva kathessatīti adhippāyo.

746. **Bhūmidassanatthan**ti ettha kāmāvacarā lokuttarā ca bhūmi "bhūmī"ti veditabbā, cittuppādā vāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

747. **Paccayasamuppannañca atthaṁ paccayadhammañcā**ti vacanehi hetādipaccayasamuppannānaṁ kusalākusalarūpānampi atthapariyāyaṁ, hetādipaccayabhūtānaṁ vipākakiriyarūpānampi dhammapariyāyañca dasseti. Paṭibhānapaṭisambhidāya kāmāvacaravipākārammaṇatā mahaggatārammaṇatā ca paṭisambhidāñāṇārammaṇatte na yujjati paṭisambhidāñāṇānaṁ kāmāvacaralokuttarakusalesu kāmāvacarakiriyālokuttaravipākesu ca uppattito. Sabbañāṇārammaṇatāya sati yujjeyya, "yena ñāṇena tāni ñāṇāni jānātī"ti[1] vacanato pana na sabbañāṇārammaṇatāti kathayanti. Suttantabhājanīye pana "ñāṇesu ñānaṁ paṭibhānapaṭisambhidā"ti avisesena vuttattā sabbañāṇārammaṇatā siyā. Abhidhammabhājanīyepi cittuppādavasena kathanaṁ niravasesakathananti yathādassitavisayavacanavasena "yena ñāṇena tāni ñāṇāni jānātī"ti yaṁ vuttaṁ, taṁ aññārammaṇataṁ na paṭisedhetīti. Yathā ca atthapaṭisambhidāvisayānaṁ na niravasesena kathanaṁ abhidhammabhājanīye, evaṁ paṭibhānapaṭisambhidāvisayassapīti. Evaṁ paṭibhānapaṭisambhidāya sabbañāṇavisayattā "tisso paṭisambhidā siyā parittārammaṇā siyā mahaggatārammaṇā siyā appamāṇārammaṇā"ti[2] vuttā.

Yadipi "siyā atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā"ti[2] vacanato abhidhammabhājanīye vuttapaṭisambhidāsveva pañhapucchakanayo pavatto. Na hi maggo paccayuppanno na hoti, abhidhammabhājanīye ca paṭisambhidāñāṇavisayā eva paṭibhānapaṭisambhidā vuttāti na tassā mahaggatārammaṇātāti. Evamapi dvepi etā pāḷiyo virujjhanti, tāsu balavatarāya

---

1. Abhi 2. 3089 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

ṭhatvā itarāya adhippāyo maggitabbo. Kusalākusalānaṁ pana paccayuppannattapaṭivedhopi kusalākusalabhāvapaṭivedhavinimutto natthīti nippariyāyā tattha dhammapaṭisambhidā ekantadhammavisayattā, tathā vipākakiriyānaṁ paccayabhāvapaṭivedhopi vipākakiriyabhāvapaṭivedhavinimutto natthīti nippariyāyā tattha atthapaṭisambhidā ekantika-atthavisayattā. Kiñci pana ñāṇaṁ appaṭibhānabhūtaṁ natthi ñeyyappakāsanatoti sabbasmimpi ñāṇe nippariyāyā paṭibhānapaṭisambhidā bhavituṁ arahati. Nippariyāyapaṭisambhidāsu pañhapucchakassa pavattiyaṁ dvepi pāḷiyo na virujjhanti.

Saddārammaṇattā bahiddhārammaṇāti ettha parassa abhilāpasaddārammaṇattāti bhavitabbaṁ. Na hi saddārammaṇatā bahiddhārammaṇatāya kāraṇaṁ saddassa ajjhattassa ca sabbhāvāti. Anuvattamāno ca so eva saddoti visesanaṁ na katanti daṭṭhabbaṁ.

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ñāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. **Okāsaṭṭhena** sampayuttā dhammā ārammaṇañcāpi **ñāṇassa vatthu. Yāthāvakavatthuvibhāvanā**ti nahetādi-avitathekappakāravatthuvibhāvanā. Yathā ekaṁ nahetu, tathā ekaṁ aññampīti hi gahetabbaṁ avitathasāmaññayuttaṁ ñāṇārammaṇaṁ yāthāvakavatthu. Yāthāvakena vā avitathasāmaññena vatthuvibhāvanā **yāthāvakavatthuvibhāvanā.**

Dukānurūpehīti dukamātikānurūpehīti vadanti. Osānadukassa pana dukamātikaṁ anissāya vuttattā dukabhāvānurūpehīti vattabbaṁ. Evaṁ **tikānurūpehī**ti etthāpi daṭṭhabbaṁ. Osānaduke pana **attho**ti phalaṁ, anekatthattā dhātusaddānaṁ taṁ janetīti **atthajāpikā,** kāraṇagatā paññā. Jāpito janito attho etissāti **jāpitatthā,** kāraṇapaññāsadisī phalappakāsanabhūtā phalasampayuttā paññā.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. "Catasso kho imā sāriputta yoniyo. Katamā -pa-. Yo kho maṁ sāriputta evaṁ jānan"ti[1] vacanena **catuyoniparicchedakañāṇaṁ** vuttaṁ, "nirayañcāhaṁ sāriputta pajānāmī"ti-ādinā[2] **pañcagatiparicchedakaṁ. "Saṁyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānī"**ti vuttaṁ, tattha pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca, tesattati pana paṭisambhidāmagge sutamayādīni āgatāni dissanti, na saṁyuttaketi. **Aññānipī**ti etena idha ekakādivasena vuttaṁ, aññattha ca "pubbante ñāṇan"ti-ādinā, brahmajālādīsu ca "tayidaṁ tathāgato pajānāti 'imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṁ gahitānī'ti"ādinā vuttaṁ anekañāṇappabhedaṁ saṅgaṇhāti. Yathāvapaṭivedhato sayañca akampiyaṁ puggalañca taṁsamaṅgiṁ ñeyyesu adhibalaṁ karotīti āha **"akampiyaṭṭhena upatthambhakaṭṭhena cā"**ti.

---

1. Ma 1. 105 piṭṭhe.   2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

Seṭṭhaṭṭhānaṁ sabbaññutaṁ. Paṭijānanavasena sabbaññutaṁ abhimukhaṁ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā,** buddhā. **Idaṁ panā**ti buddhānaṁ ṭhānaṁ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Aṭṭhasu parisāsu** "abhijānāmahaṁ sāriputta anekasataṁ khattiyaparisaṁ -pa-. Tatra vata maṁ bhayaṁ vā sārajjaṁ vā okkamissatīti nimittametaṁ sāriputta na samanupassāmī"ti[1] vacanena dassita-akampiyañāṇayutto dasabalohanti **abhītanādaṁ nadati. Sīhanādasuttena** khandhakavagge āgatena.

"Devamanussānaṁ catucakkaṁ vattatī"ti[2] suttasesena sappurisūpassayādīnaṁ phalasampatti pavatti, purimasappurisūpassayādiṁ upanissāya pacchimasappurisūpassayādīnaṁ sampatti pavatti vā vuttāti **ādi-**saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṁ veditabbaṁ. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṁ paṭivedhoti **"phalakkhaṇe uppannaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphattiparassa bujjhanamattena hotīti **"aññāsikoṇḍaññassa sotāpattiphalakkhaṇe pavattaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Tato paraṁ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṁ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanaṭṭhānaṁ viya.

Samādīyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **"samādiyitvā katānan"**ti. **Kammameva vā kammasamādānan**ti etena samādāna-saddassa apubbatthābhāvaṁ dasseti muttagata-sadde gata-saddassa viya.

Agatigāmininti nibbānagāminiṁ. Vuttañhi "nibbānañcāhaṁ sāriputta pajānāmi nibbānagāminiñca paṭipadan"ti[3].

Hānabhāgiyadhammanti hānabhāgiyasabhāvaṁ, kāmasahagatasaññādidhammaṁ vā. **Taṁ kāraṇan**ti pubbeva katābhisaṅkhārādiṁ.

"Idānī"ti etassa "iminā anukkamena vuttānīti veditabbānī"ti iminā saha yojanā kātabbā. Kilesāvaraṇaṁ tadabhāvañcāti **kilesāvaraṇābhāvaṁ.** Kilesakkhayādhigamassa hi kilesāvaraṇaṁ **aṭṭhānaṁ,** tadabhāvo **ṭhānaṁ.** Anadhigamassa kilesāvaraṇaṁ **ṭhānaṁ,**

---

1. Ma 1. 104 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 341 piṭṭhe. 3. Ma 1. 106 piṭṭhe.

tadabhāvo **aṭṭhānan**ti. Tattha tadabhāvaggahaṇena gahitaṁ "atthi dinnan"ti-ādikāya sammādiṭṭhiyā ṭhitiṁ tabbiparītāya ṭhānābhāvañca adhigamassa ṭhānaṁ passantena iminā ñāṇena adhigamānadhigamānaṁ ṭhānāṭṭhānabhūte kilesāvaraṇatadabhāve passati bhagavāti imamatthaṁ sadhento āha **"lokiyasammādiṭṭhiṭhitidassanato niyatamicchādiṭṭhiṭhānābhāvadassanato cā"**ti. Ettha ca adhigamaṭṭhānadassanameva adhippetaṁ upari bhabbapuggalavaseneva vipākāvaraṇābhāvadassanādikassa vakkhamānattā. Iminā pana ñāṇena sijjhanato pasaṅgena itarampi vuttanti veditabbaṁ. **Dhātuvemattadassanato**ti rāgādīnaṁ adhimattatādivasena taṁsahitānaṁ dhātūnaṁ vemattatādassanato, "ayaṁ imissā dhātuyā adhimattattā rāgacarito"ti-ādinā cariyāhetūnaṁ vā, rāgādayo eva vā pakatibhāvato dhātūti rāgādivemattadassanatoti attho. **Payogaṁ anādiyitvā**ti santatimahāmatta-aṅgulimālādīnaṁ viya kāmarāgabyāpādādivasena payogaṁ anādiyitvā.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. **Na hetumevā**ti ettha ca na hetū evāti attho, byañjanasiliṭṭhatāvasena pana rassattaṁ **ma**-kāro ca kato "adukkhamasukhā"ti ettha viya. **Imināpi nayenā**ti ettha purimanayena hetubhāvādipaṭikkhepo, pacchimanayena nahetudhammādikoṭṭhāsasaṅgahoti ayaṁ viseso veditabbo. **Cuti**ggahaṇena cutiparicchinnāya ekāya jātiyā gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ, **bhava**ggahaṇena navadhā vuttabhavassa. Tadantogadhatāya tattha tattha **pariyāpannatā** vuttā. **Uppannaṁ manoviññāṇaviññeyyamevā**ti "na rūpaṁ viya uppannā chaviññāṇaviññeyyā"ti rūpato etesaṁ visesanaṁ karoti.

762. **Kappato kappaṁ gantvāpi na uppajjatī**ti na kadāci tathā uppajjati. Na hi khīrādīnaṁ viya etesaṁ yathāvuttalakkhaṇavilakkhaṇatā atthīti dasseti.

763. **Samodhānetvā**ti loke vijjamānaṁ sabbaṁ rūpaṁ samodhānetvā. Etena mahattepi avibhāvakattaṁ dassento sukhumattā na

vibhāvessatīti vādapathaṁ chindati. **Cakkhupasāde** mama vatthumhīti attho. **Visayo**ti issariyaṭṭhānanti adhippāyo.

764. **Abbokiṇṇā**ti abyavahitā, anantaritāti attho. Vavatthitānampi paṭipāṭiniyamo tena paṭikkhittoti attho. **Anantaratā**ti anantarapaccayatā etena paṭikkhittāti attho.

765. **Samanantaratā**ti ca samanantarapaccayatā.

766. **Ābhujanato**ti ābhuggakaraṇato, nivattanato icceva attho. Ettha ca "pañca viññāṇā anābhogā"ti ābhogasabhāvā na hontīti attho, "pañcannaṁ viññāṇānaṁ natthi āvaṭṭanā vā"ti-ādīsupi āvaṭṭanabhāvo vāti-ādinā attho daṭṭhabbo.

Na kañci dhammaṁ paṭivijānātīti ettha na sabbe rūpādidhammā dhamma-ggahaṇena gahitāti yathādhippetadhammadassanatthaṁ **"manopubbaṅgamā dhammāti evaṁ vuttan"**ti āha.

Rūpādīsu abhinipatanaṁ tehi samāgamo tesantipi vattuṁ yujjatīti āha **"rūpādīnaṁ abhinipātamattan"**ti. Kammatthe vā sāmivacanaṁ. Viññāṇehi abhinipatitabbāni hi rūpādīnīti. **Idaṁ vuttaṁ hotī**ti-ādīsu hi ayaṁ adhippāyo—ārammaṇakaraṇena paṭivijānitabbāni rūpādīni ṭhapetvā kusalākusalacetanāya taṁsampayuttānañca yathāvuttānaṁ sahajapubbaṅgamadhammena paṭivijānitabbānaṁ paṭivijānanaṁ etesaṁ natthīti. Evañca katvā **"dassanādimattato pana muttā aññā etesaṁ kusalādipaṭiviññatti nāma natthī"**ti kiccantaraṁ paṭisedheti.

Avipākabhāvena aññaṁ abyākatasāmaññaṁ anivārento kusalākusalaggahaṇañca karotīti cavanapariyosānañca **kiccaṁ. Pi**-saddena sahajavanakāni vīthicittāni sampiṇḍetvā pañcadvāre paṭisedhane ayaṁ adhippāyo siyā—"manasā ce paduṭṭhena -pa- pasannena bhāsati vā karoti vā"ti[1] evaṁ vuttā bhāsanakaraṇakarā, taṁsadisā ca sukhadukkhuppādakā balavanto chaṭṭhadvārikā eva dhammaggahaṇena gahitāti na tesaṁ pañcadvārikajavanena paṭivijānanaṁ atthi, dubbalānaṁ pana pubbaṅgamapaṭivijānanaṁ tattha na paṭisaddhaṁ

1. Khu 1. 13 piṭṭhe.

"na kāyakammaṁ na vacīkammaṁ paṭṭhapetī"ti viññattidvayajanakasseva paṭṭhapanapaṭikkhepena dubbalassa manokammassa anuññātattā. Tathā kāyasucaritādikusalakammaṁ karomīti, tabbiparītaṁ akusalaṁ kammaṁ karomīti ca kusalākusalasamādānaṁ pañcadvārikajavanena na hoti. Tathā paṭiccasamuppādavaṇṇanāyaṁ vuttā "pañcadvārikacuti ca na pañcadvārikacittehi hoti cuticittassa ataṁdvārikattā"ti, yā panāyaṁ pāḷi "pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṁ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā"ti, tassā rūpādīnaṁ āpāthamattaṁ muñcitvā aññaṁ kañci dhammasabhāvaṁ na paṭivijānātīti ayamattho dissati. Na hi rūpaṁ paṭiggaṇhantampi cakkhuviññāṇaṁ rūpanti ca gaṇhātīti. Sampaṭicchanassapi rūpanīlādi-ākārapaṭivijānanaṁ natthīti kiñci dhammassa paṭivijānanaṁ paṭikkhittaṁ, pañcahi pana viññāṇehi sātisayaṁ tassa vijānananti "aññatra abhinipātamattā"ti na vuttaṁ. Yassa pāḷiyaṁ bahiddhāpaccuppannārammaṇatā vuttā, tato aññaṁ niruttipaṭisambhidaṁicchantehi pañcadvārajavanena paṭisambhidāñāṇassa sahuppatti paṭisiddhā. **Rūpārūpadhamme**ti rūpārūpāvacaradhammeti attho.

Pañcadvārikacittena na paṭibujjhatīti kasmā vuttaṁ, nanu rūpādīnaṁ āpāthagamane niddāpaṭibodho hotīti? Na, paṭhamaṁ manodvārikajavanassa uppattitoti dassento āha **"niddāyantassa hī"**ti-ādi. **Palobhetvā** saccasupinena.

Abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanatoti vadanti. Evaṁ vadantehi manodvārepi āvajjanaṁ dvattikkhattuṁ uppajjitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṁ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṁ.

Tassā eva vasenāti tassā vasena ekavidhena ñāṇavatthu hotīti ca, veditabbanti ca yojanā kātabbā.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. Tattha-saddo aññatra sabhāvaṁ gahetvā adhikaraṇesu pavattamāno adhikaraṇavasena liṅgaparivattiṁ gacchatīti adhippāyena

jāpitā ca sā atthā cāti **jāpitatthā**ti ayamattho vibhāvitoti daṭṭhabbo.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. **Paññāpariṇāmitesū**ti paññāya paripācitesu. "Yogavihitesūti idañca visayavisesanamattameva, tasmā yāni paññāya vihitāni ahesuṁ honti bhavissanti ca, sabbāni tāni yogavihitānīti daṭṭhabbāni. Sikkhitvā kātabbaṁ **sippaṁ,** itaraṁ **kammaṁ.** Ayametesaṁ viseso **vaḍḍhakīkamman**ti ca asikkhitvāpi kātabbaṁ thūlakammaṁ **"kamman"**ti daṭṭhabbaṁ, paññā eva vā tattha tattha **"kammaṁ sippan"**ti ca veditabbā. **Nāgamaṇḍalaṁ** nāma maṇḍalaṁ katvā sappe vijjāya pakkositvā baliṁ datvā visāpanayanaṁ. **Parittaṁ** rakkhā, yena "phū"ti mukhavātaṁ datvā visaṁ apanayanti, so uṇṇanābhi-ādimanto **phudhamanakamanto.** "A ā"ti-ādikā mātikā "ka kā"ti-ādiko tappabhedo ca **lekhā.**

Kusalaṁ dhammaṁ **sakaṁ,** itaraṁ **nosakaṁ.** Catunnaṁ saccānaṁ paṭivijjhitabbānaṁ tappaṭivedhapaccayabhāvena **anulomanaṁ** daṭṭhabbaṁ. Pubbe "yogavihitesu vā kammāyatanesū"ti-ādinā paññā vuttā, puna tassā vevacanavasena "anulomikaṁ khantin"ti-ādi vuttanti adhippāyena **"anu -pa-paññāvevacanānī"**ti āha. Ettha ca **evarūpin**ti yathāvuttakammāyatanādivisayaṁ kammassakatasaccānulomikasabhāvaṁ aniccādipavatti-ākārañcāti attho. Yathāvuttā ca bhūmisabhāvapavatti-ākāraniddesā khanti-ādīhi yojetabbā. Yassā paññāya dhammā nijjhānapajānanakiccasaṅkhātaṁ olokanaṁ khamanti aviparītasabhāvattā, sā paññā dhammānaṁ nijjhānakkhamanaṁ etissā atthīti **dhammanijjhānakkhantī**ti attho.

769. Asaṁvaraṁ muñcatīti samādānasampattaviratisampayuttacetanā "**sīlaṁ pūrentassa muñcacetanā**"ti vuttā. Pubbāparapaññāya ca dānasīlamayatāvacanato muñca-aparacetanāvasena "ārabbhā"ti, pubbacetanāvasena "adhikiccā"ti ca vatthuṁ yuttanti "adhikiccā"tipi pāṭho yujjati.

770. Pañcasīladasasīlāni viññāṇassa jātiyā ca paccayabhūtesu saṅkhārabhavesu antogadhānīti **"uppādā vā"**ti-ādikāya dhammaṭṭhitipāḷiyā saṅgahitāni. Bhavanibbattakasīlassa paññāpanaṁ satipi savane na tathāgatadesanāyattanti bhikkhu-ādīnampi taṁ vuttaṁ.

Adhipaññāya paññā[1]ti adhipaññāya antogadhā paññā. Atha vā adhipaññānibbattesu, tadadhiṭṭhānesu vā dhammesu adhipaññā-saddo daṭṭhabbo, tattha paññā **adhipaññāya paññā.**

771. Apāyuppādanakusalatā apāyakosallaṁ siyāti maññamāno pucchati **"apāyakosallaṁ kathaṁ paññā nāma jātā"**ti. Taṁ pana parassa adhippāyaṁ nivattento **"paññavāyeva hī"**ti-ādimāha. **Tatrupāyā**ti tatra tatra upāyabhūtā. Ṭhāne uppatti etassāti **ṭhānuppattiyaṁ.** Kiṁ taṁ? Kāraṇajānanaṁ, bhayādīnaṁ uppattikkhaṇe tasmiṁ yeva ṭhāne lahu-uppajjanakanti vuttaṁ hoti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. **Na paritassatī**ti "api nāma me taṇḍulādīni siyun"ti na pattheti, tadabhāvena vā na uttasati.

796. **Aparappaccaye**ti parena napattiyāyitabbe. **Dhamme ñāṇan**ti saccavisayaṁ ñāṇaṁ. Ariyasaccesu hi **dhamma**-saddo tesaṁ aviparītasabhāvattāti. Saṅkhatapavaro vā ariyamaggo tassa ca phalaṁ **dhammo,** tattha paññā taṁsahagatā **dhamme ñāṇaṁ.** Na aññañāṇuppādanaṁ **nayanayanaṁ,** ñāṇasseva pana pavattivisesoti adhippāyenāha **"paccavekkhaṇañāṇassa kiccan"**ti. Ettha ca **iminā dhammenā**ti maggañāṇenāti vuttaṁ, duvidhampi pana maggaphalañāṇaṁ paccavekkhaṇāya ca mūlaṁ, kāraṇañca nayanayanassāti duvidhenapi tena dhammenāti na na yujjati, tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa ca dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṁ gatattā nayanaṁ hotīti tena iminā

---

1. Atirekapaññāya paññaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjati.

Yadipi sabbena sabbaṁ atītānāgatapaccuppannaṁ dukkhaṁ abhijānanti, tathāpi paccuppanne sasantatipariyāpanne savisese abhiniveso hotīti āha **“na taññeva iman”**ti. Diṭṭhena adiṭṭhena nayato **nayanañāṇaṁ,** adiṭṭhassa diṭṭhatāya kāraṇabhūtattā **kāraṇañāṇaṁ,** anurūpatthavācako vā kāraṇa-saddoti dhamme ñāṇassa anurūpañāṇanti attho.

Sammutimhi ñāṇanti dhamme ñāṇādīnaṁ viya sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanamattajānanasāmaññena ñāṇanti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṁ **sammutimhiñāṇaṁ,** avasesaṁ pana itarañāṇattayavisabhāgaṁ ñāṇaṁ tabbisabhāgasāmaññena sammutiñāṇamhi paviṭṭhattā **sammutiñāṇaṁ** nāma hotīti.

797. **Kilesamūlake cā**ti nīvaraṇamūlake ca kāmabhavadhamme.

798. **Sā hissā**ti ettha **assā**ti yo “kāmesu vītarāgo hotī”ti evaṁ vutto, assa paṭhamajjhānasamaṅgissāti attho. **Svevā**ti etena kāmesu vītarāgabhāvanāvatthasseva paṭhamajjhānasamaṅgissa gahaṇe pavatte tassa tato paraṁ avatthaṁ dassetuṁ **“kāmesu vītarāgo samāno”**ti vuttaṁ. Catutthamaggapaññā chaṭṭhābhiññābhāvappattiyā taṁ **paṭivijjhati** nāma, itarā tadupanissayattā. Yathānurūpaṁ vā āsavakkhayabhāvato, phale vā āsavakkhaye sati yathānurūpaṁ taṁnibbattanato catūsupi maggesu paññā **chaṭṭhaṁ abhiññaṁ paṭivijjhatī**ti daṭṭhabbā.

799. **Kāmasahagatā**ti vatthukāmārammaṇā. **Codentī**ti kāmābhimukhaṁ tanninnaṁ karontīti attho. **Tadanudhammatā**ti tadanudhammā icceva vuttaṁ hoti. **Tā**-saddassa apubbatthābhāvatoti adhippāyenāha **“tadanurūpasabhāvā”**ti. Nikantiṁ, nikantisahagatacittuppādaṁ vā **“micchāsatī”**ti vadati. “Aho vata me avitakkaṁ uppajjeyyā”ti avitakkārammaṇā **avitakkasahagatā.**

801. Adhigamabhāvena abhimukhaṁ jānantassa **abhijānantassa,** abhivisiṭṭhena vā ñāṇena jānantassa, anārammaṇabhūtañca taṁ ṭhānaṁ pākaṭaṁ karontassāti attho.

802. Vasitāpañcakarahitaṁ jhānaṁ **appaguṇaṁ.** Ettha catasso paṭipadā cattāri ārammaṇānīti paññāya paṭipadārammaṇuddesena paññā eva uddiṭṭhāti sā eva vibhattāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. **Pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti samādhi-aṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti. Pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati, "so imameva kāyaṁ vivekajena pītisukhena abhisandetī"ti-ādinā[1] nayena pītiyā sukhassa ca pharaṇaṁ veditabbaṁ. Pītipharaṇatāsukhapharaṇatāhi ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato **"pādā viyā"**ti tā vuttā.

Dutiyapañcake ca **"pañcañāṇiko"**ti samādhimukhena pañcañāṇāneva uddiṭṭhāni niddiṭṭhāni cāti daṭṭhabbāni. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggahetabbāni. Aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṁ vāretabbañca atthīti maggānantaraṁ samāpattikkhaṇe ca appayogeneva adhigatattā ca ṭhapitattā ca, aparihānivasena ṭhapitattā vā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**[2]. **Sativepullappattattā**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinnakālavasenā**ti etena paricchindanasatiyā satoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 70; Ma 1. 344 piṭṭhe.
2. Na sasaṅkhāraniggayhavārivāvato (Ka)

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Visuddhibhāvaṁ dassento **"dūra -pa- rammaṇāyā"**ti āha. Sotadhātuvisuddhīti ca cittacetasikā dhammā vuttāti tattha ñāṇaṁ **sotadhātuvisuddhiyā ñāṇaṁ.** "Cetopariyañāṇan"ti idameva atthavasena **"paracitte ñāṇan"**ti uddhaṭanti daṭṭhabbaṁ. Cutūpapātañāṇassa dibbacakkhuñāṇekadesattā **"vaṇṇadhātu-ārammaṇā"**ti vuttaṁ. Muddhappattena cutūpapātañāṇasaṅkhātena dibbacakkhuñāṇena sabbaṁ dibbacakkhuñāṇanti vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

806. **Tadeva ñāṇan**ti chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇaṁ vipassanārammaṇabhāvena saha gahetvā vuttanti adhippāyo. **Dhammaṭṭhitiñāṇenā**ti chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttena ñāṇena. **Khayadhamman**ti-ādinā hi pakārena pavattañāṇassa dassanaṁ, ñāṇavipassanādassanato vipassanāpaṭivipassanādassanamattamevāti na taṁ aṅganti adhippāyo. Pāḷiyaṁ pana sabbattha ñāṇavacanena aṅgānaṁ vuttattā **nirodhadhammanti ñāṇan**ti **iti-**saddena pakāsetvā vuttaṁ vipassanāñāṇaṁ sattamaṁ ñāṇanti ayamattho dissati. Na hi yampi taṁ dhammaṭhitiñāṇaṁ, tampi ñāṇanti sambandho hoti taṁñāṇaggahaṇe etasmiṁ ñāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, "khayadhammaṁ -pa- nirodhadhamman"ti etesaṁ sambandhābhāvappasaṅgato cāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

808. **Vihāritabbaṭṭhenā**ti paccanīkadhamme, dukkhaṁ vā vicchinditvā pavattetabbaṭṭhena.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesa

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā

809. Avijjamānaṁ ṭhānaṁ **aṭṭhānaṁ,** natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṁ.** Esa **"anavakāso"**ti etthāpi nayo. Tadatthanigamanamattameva hi "netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti vacananti. Asukhe sukhanti diṭṭhivipallāsova idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento **"ekanta -pa- attadiṭṭhivasenā"**ti padhānadiṭṭhimāha. Bhedānurūpassa sāvanaṁ **anussāvanaṁ,** bhedānurūpena vā vacanena viññāpanaṁ.

Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbattito bhavaṅgappabandho jīvitindriyappabandho ca, nāññoti āha **"api parivattaliṅgan"**ti. **Ayaṁ pañho**ti ñāpanicchānibbattā kathā.

Saṅgāmacatukkaṁ sapattavasena yojetabbaṁ. Sabbattha ca purimaṁ abhisandhicittaṁ appamāṇaṁ, vadhakacittaṁ pana tadārammaṇañca jīvitindriyaṁ ānantariyānānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṁ. **Puthujjanasseva taṁ dinnaṁ hoti.** Kasmā? Yathā vadhakacittaṁ paccuppannārammaṇampi jīvitindriyappabandhavicchedanavasena ārammaṇaṁ katvā pavattati, na evaṁ cāgacetanā. Sā hi cajitabbaṁ ārammaṇaṁ katvā cajanamattameva hoti, aññasakakaraṇañca tassa cajanaṁ, tasmā yassa taṁ sakaṁ kataṁ, tasseva dinnaṁ hotīti.

Saṇṭha -pa- kappavināseyeva muccatīti idaṁ kappaṭṭhakathāya na sameti. Tattha hi **aṭṭhakathāyaṁ**[1] vuttaṁ "āpāyikoti idaṁ suttaṁ yaṁ so ekaṁ kappaṁ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṁ kālaṁ tiṭṭheyya, taṁ āyukappaṁ sandhāya vuttan"ti. **Kappavināseyevā**ti pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṇṭhahante**ti idaṁ sve vinassisatīti viya abhūtaparikappavasena vuttaṁ. **Ekadivasameva paccati** tato paraṁ kappābhāvena āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṁvāsako**ti apārājiko.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe.

Kiṁ pana tanti yo so "niyato"ti vutto, taṁ kiṁniyametīti attho. Tasseva pana yathāpucchitassa niyatassa micchattasammattaniyatadhammānaṁ viya sabhāvato vijjamānataṁ yathāpucchitañca niyāmakahetuṁ paṭisedhetvā yena "niyato"ti "sattakkhattuparamādiko"ti ca vuccati, taṁ yathādhippetakāraṇaṁ dassetuṁ **"sammāsambuddhena hī"**ti-ādimāha. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa **nāmamattametaṁ** niyatasattakkhattuparamādikaṁ, niyatāniyatabhedaṁ nāmanti attho. Yadi pubbahetu niyāmako, sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggato uddhaṁ tiṇṇaṁ maggānaṁ upanissayabhāvato pubbahetukiccaṁ, tato pubbe pana pubbahetukiccaṁ natthīti sotāpattimaggassa **upanissayābhāvo āpajjati.** Yadi hi tassapi pubbahetu upanissayo siyā, so ca niyāmakoti sotāpattimagguppattito pubbe eva niyato siyā, tañca aniṭṭhaṁ, tasmāssa pubbahetunā ahetukatā āpannāti imamatthaṁ sandhāyāha **"iccassa ahetu appaccayā nibbattiṁ pāpuṇātī"**ti.

Paṭiladdhamaggo sotāpattimaggo, teneva sattakkhattuparamādiniyame sati sattamabhavādito uddhaṁ pavattanakassa dukkhassa mūlabhūtā kilesā teneva khīṇāti upari tayo maggā akiccakā hontīti attho. Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamādikaṁ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccakatā nippayojanatā āpajjatīti attho. Atha sakkāyadiṭṭhādippahānaṁ dassanakiccaṁ, tesaṁ pahānena sattakkhattuparamāditāya bhavitabbaṁ. Sā cuparimaggehi eva hotīti sattamabhavādito uddhaṁ pavattito tena vinā vuṭṭhāne sakkāyadiṭṭhādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha **"paṭhamamaggena ca anuppajjitvāva kilesā khepetabbā hontī"**ti. **Na añño koci niyametī**ti nāmakaraṇanimittato vipassanāto añño koci niyāmako nāma natthīti attho. Vipassanāva niyametīti ca nāmakaraṇanimittataṁyeva sandhāya vuttaṁ. Tenevāha **"iti sammāsambuddhena gahitanāmamattameva tan"**ti.

Na uppajjantīti pana atthīti "na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī"ti-ādiṁ[1] imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā "kiṁ

---

1. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.

panāvuso sāriputta atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti evaṁ puṭṭhāhaṁ bhante noti vadeyyan"ti[1] vatvā tassa kāraṇaṁ dassetuṁ "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā"ti[2] imaṁ suttaṁ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakkhettabhūtaṁ imaṁ lokadhātuṁ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

"Yo pana bhikkhū"ti-ādinā vuttāni sikkhāpadāni **mātikā,** tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe pabbajjūpasampadākammesu ca **sāsanaṁ tiṭṭhatī**ti attho. Pātimokkhe vā antogadhā pabbajjā upasampadā ca tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā pātimokkhe, tāsu ca **sāsanaṁ tiṭṭhatī**ti vuttaṁ. **Osakkitaṁ nāmā**ti pacchimapaṭivedhasīlabhedadvayaṁ ekato katvā tato paraṁ vinaṭṭhaṁ nāma hotīti attho.

Tāti rasmiyo. **Kāruññan**ti paridevanakāruññaṁ.

Anacchariyattāti dvīsu uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. **Vivādabhāvato**ti vivādābhāvatthaṁ dve na uppajjantīti attho.

Ekaṁ buddhaṁ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī.** Etena evaṁsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṁ asamatthā ayaṁ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi dhammānaṁ sabhāvaviseso na sakkā dhāretunti. Samaṁ uddhaṁ pajjatīti **samupādikā,** udakassopari samaṁ gāminīti attho. **Dvinnampī**ti dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāraṁ. **Chādentan**ti rocayamānaṁ. **Sakiṁ bhuttovā**ti ekampi ālopaṁ ajjhoharitvāva mareyyāti attho.

Atidhammabhārenāti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sā kiṁ teneva calatīti adhippāyo. Puna thero ratanaṁ nāma loke kuṭumbaṁ sandhārentaṁ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṁ atibhārabhūtaṁ diṭṭhaṁ. Evaṁ dhammo ca hitasukhavisesehi taṁsamaṅginaṁ dhārento abhimato ca viññūhi gambhīrāppameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṁ hotīti

1. Dī 3. 94 piṭṭhe. 2. Ma 3. 110 piṭṭhe.

dassento **"idha mahārāja dve sakaṭā"**ti-ādimāha. **Ekassā**ti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṁ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho. **Osāritan**ti pavesitaṁ āhaṭaṁ vuttanti attho.

Sabhāvapakatikāti akittimapakatikāti attho. **Kāraṇamahantattā**ti mahantehi pāramitākāraṇehi buddhaguṇānaṁ nibbattitoti vuttaṁ hoti. Pathavī-ādayo mahantā attano attano visaye ekekāva, evaṁ sammāsambuddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Yāvatakaṁ ñeyyaṁ, evaṁ ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotīti vadanto lokadhātvantaresupi dutiyassa abhāvaṁ dasseti.

Pubbabhāge āyūhanavasena **āyūhanasamaṅgitā** sanniṭṭhānacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā** ca veditabbā, santatikhaṇavasena vā. **Vipākārahan**ti dutiyabhavādīsu vipaccanapakatitaṁ sandhāya vadati. **Calatī**ti parivattati. Sunakhehi vajanasīlo **sunakhavājiko.**

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā

810. Gatito aññā gatisampatti nāma natthīti dassento **"sampannā gatī"**ti āha. Mahāsudassanādisurājakālo paṭhamakappikādisumanussakālo ca **kālasampatti.**

Ekantaṁ kusalasseva okāsoti idaṁ yadipi koci kāyasucaritādipayogasampattiyaṁ ṭhitaṁ bādheyya, taṁ pana bādhanaṁ bādhakasseva issādinimittena viparītaggāhena jātaṁ. Sā payogasampatti sabhāvato sukhavipākasseva paccayo, na dukkhavipākassāti imamatthaṁ sandhāya vuttaṁ. Makkaṭo bhattapuṭaṁ bandhaṭṭhāne muñcitvā bhuñjituṁ na jānāti, yattha vā tattha vā bhinditvā vināseti, evaṁ anupāyaññūpi bhoge. **Susāne chaḍḍetvā**ti-ādinā ghātetvā chaḍḍitassa vuṭṭhānābhāvo viya apāyato vuṭṭhānābhāvoti dasseti.

“Paccarī”tipi **uḷumpassa** nāmaṁ, tena ettha katā “mahāpaccarī”ti vuccati. **Udake maraṇaṁ thale maraṇañca ekamevāti** kasmā vuttaṁ, nanu sakkena “samuddārakkhaṁ karissāmī”ti vuttanti? Saccaṁ vuttaṁ, jīvitassa lahuparivattitaṁ pakāsentehi therehi evaṁ vuttaṁ, lahuparivattitāya jīvitahetu na gamissāmāti adhippāyo. Atha vā **udake**ti nāgadīpaṁ sandhāya vuttaṁ, **thale**ti jambudīpaṁ.

Thero na detīti kathamahaṁ etena ñāto, kenaci kiñci ācikkhitaṁ siyāti saññāya na adāsi. Teneva “mayampi na jānāmā”ti vuttaṁ. **Aparassāti**[1] aparassa bhikkhuno pattaṁ ādāya -pa- therassa hatthe ṭhapesīti yojanā. **Anāyatane**ti nikkāraṇe, ayutte vā nassanaṭṭhāne. **Tuvaṁ attānaṁ rakkheyyāsi,** mayaṁ pana mahallakattā kiṁ rakkhitvā karissāma, mahallakattā eva ca rakkhituṁ na sakkhissāmāti adhippāyo. Anāgāmittā vā thero attanā vattabbaṁ jānitvā ovadati.

Sammāpayogassa gatamaggoti sammāpayogena nipphāditattā tassa sañjānanakāraṇanti attho.

Bhūtamatthaṁ katvā abhūtopamaṁ kathayissatīti adhippāyo. **Manussā**ti bhaṇḍāgārikādiniyuttā manussā mahantattā **sampaṭicchituṁ nāsakkhiṁsu.**

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyabalaniddesavaṇṇanā

811. **Añcitā**ti gatā. **Peccā**ti puna, maritvāti vā attho. **Ussannattā**ti vitakkabahulatāya ussannattāti vadanti, sūratādīhi vā **ussannattā. Dibbantī**ti kīḷanti.

Sañjīvakāḷasuttasaṅghātaroruva mahāroruva tāpanamahātāpana avīciyo **aṭṭha mahānirayā.** Ekekassa cattāri dvārāni, ekekasmiṁ dvāre cattāro cattāro gūthanirayādayoti evaṁ **soḷasa ussadaniraye** vaṇṇayanti.

---

1. Aparopi therassa (Aṭṭhakathāyaṁ)

Sakkasuyāmādayo viya **jeṭṭhakadevarājā.** Pajāpativaruṇa-īsānādayo viya dutiyādiṭṭhānantarakārako **paricārako hutvā.**

Tatiyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā

812. **Kappo**[1]ti dvedhābhūtaggo. Ettha ca bījādidhātunānattavasena khandhādidhātunānattaṁ veditabbaṁ.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā

813. **Ajjhāsayadhātū**ti ajjhāsayasabhāvo. Yathā gūthādīnaṁ dhātusabhāvo eso, yaṁ gūthādīheva saṁsandati, evaṁ puggalānaṁ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṁ dussīlādayo dussīlādikeheva saṁsandantīti vuttaṁ hoti. **Bhikkhūpi āhaṁsū**ti aññamaññaṁ āhaṁsu. Āvuso ime manussā "yathāsabhāgena paribhuñjathā"ti vadantā amhe sabhāgāsabhāge viditvā hīnajjhāsayapaṇītajjhāsayataṁ paricchinditvā dhātusaṁyuttakamme upanenti tassa payogaṁ daṭṭhukāmāti attho, evaṁ sabhāgavaseneva ajjhāsayadhātuparicchindanato ajjhāsayadhātusabhāgavasena niyametīti adhippāyo.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā

Caritanti idha duccaritaṁ sucaritanti vuttaṁ. Apparajaṁ akkhaṁ etesanti **apparajakkhā**ti attho vibhāvito, apparajaṁ akkhimhi etesanti **apparajakkhā**tipi saddattho sambhavati. Ettha ca āsayajānanādinā

---

1. Tambo (Aṭṭhakathāyaṁ)

yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesaṁ jānanaṁ vibhāvetīti veditabbaṁ. Evañca katvā indriyaparopariyatta-āsayānusayañāṇānaṁ visuṁ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṁ visuṁ balatā ca siddhā hoti.

815. **Yadariyā**ti ye ariyā. **Āvasiṁsū**ti nissāya vasiṁsu. Ke pana te? "Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño"ti[1] evaṁ vuttā. Etesu pañcaṅgavippahīnapaccekasaccapanodana-esanāsamavayasajjanāni "saṅkhāyekaṁ paṭisevati adhivāseti parivajjeti vinodetī"ti[2] vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare ca maggeneva samijjhanti. Tenāha **"etañhi suttaṁ -pa- dīpetī"**ti.

816. Ārammaṇasantānānusayanesu iṭṭhārammaṇe ārammaṇānusayanena **anuseti. Āciṇṇasamāciṇṇā**ti etena samantato veṭhetvā viya ṭhitabhāvena anusayitataṁ dasseti. Bhavassapi vatthukāmattā, rāgavasena vā samānattā **"bhavarāgānusayo -pa- saṅgahito"**ti āha.

818. "Paṇītādhimuttikā tikkhindriyā, itare mudindriyā"ti evaṁ indriyavisesadassanatthameva adhimuttiggahaṇanti āha **"tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthan"**ti.

819. **Pahānakkamavasenā**ti ettha pahātabbapajahanakkamo pahānakkamoti daṭṭhabbo, yassa pahānena bhavitabbaṁ, taṁ teneva pahānena paṭhamaṁ vuccati, tato appahātabbanti ayaṁ vā pahānakkamo.

820. Maggassa upanissayabhūtāni indriyāni **upanissaya-indriyāni.**

826. Nibbutichandarahitattā **acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā.** Yasmiṁ bhavaṅge pavattamāne taṁsantatiyaṁ lokuttaraṁ nibbattati, taṁ tassa **pādakaṁ.**

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 224; Aṁ 3. 279 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 127 piṭṭhe.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā

828. **Niddāyitvā**ti kammaṭṭhānaṁ manasi karonto niddaṁ okkamitvā paṭibuddho samāpattiṁ samāpannomhīti attho. Nīvaraṇādīhi visuddhacittasantati eva **cittamañjūsā,** samādhi vā, kammaṭṭhānaṁ vā. **Cittaṁ ṭhapetun**ti samāpatticittaṁ ṭhapetuṁ. Saññāvedayitānaṁ apagamo eva **apagamavimokkho.**

Saññāmanasikārānaṁ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni **"hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammā"**ti dassitāni, tehi pana jhānānaṁ taṁsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. Paguṇabhāvavodānaṁ **paguṇavodānaṁ.** Tadeva paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādi-adhigamassa paccayattā **vuṭṭhānaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. "Vodānampi vuṭṭhānaṁ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti imāya vuṭṭhānapāḷiyā asaṅgahitattā nirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṁ **"pāḷimuttakavuṭṭhānaṁ nāmā"**ti vuttaṁ. Ye pana "nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānan"ti pāḷi natthīti vadeyyuṁ, te "nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṁ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo"ti[1] imāya pāḷiyā paṭisedhetabbā.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamabalaniddesavaṇṇanā

831. Rāgādīhi cetaso vimuttibhūto samādhi **cetovimutti.** Paññāva vimutti **paññāvimutti. Kammantaravipākantaramevā**ti kammantarassa vipākantaramevāti attho. Cetanācetanāsampayuttakadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha **"kammaparicchedamevā"**ti. **Appetuṁ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya, taṁsadisaṁ iddhividhañāṇaṁ viya vikubbituṁ. Etena dasabalasadisatañca vāreti, jhānādiñāṇaṁ viya vā appetuṁ vikubbituñca. Yadipi hi jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṁ sattamabalanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi

---

1. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṁ ñāṇaṁ tadantogadhaṁ katvā evaṁ vuttanti veditabbaṁ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṁ jhānādikiccaṁ viya na sabbaṁ balakiccaṁ kātuṁ sakkotīti dassetuṁ **"tañhi jhānaṁ hutvā appetuṁ iddhi hutvā vikubbituñca na sakkotī"**ti vuttaṁ, na pana kassaci balassa jhāna-iddhibhāvatoti daṭṭhabbaṁ.

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

832. “Tettiṁsati tikā”ti vuttaṁ, te pana **pañcatiṁsa.** Tathā “purisamalādayo aṭṭha navakā”ti vuttaṁ, te pana **āghātavatthu-ādayo nava.** Ye “dve aṭṭhārasakā”ti-ādimhi vuttā, te eva “iti atītāni chattiṁsā”ti-ādinā tayo chattiṁsakā katāti āha **“cha aṭṭhārasakā”**ti, dvāsaṭṭhi pana diṭṭhigatāni aññattha vuttabhāveneva idha nikkhittānīti na gahitānīti daṭṭhabbāni.

Ekakamātikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

843-844. **Atthipaṭiccaṁ nāmā**ti yathā “cakkhuñca paṭiccā”ti-ādīsu nissayādipaccayabhāvena paṭiccāti vuttaṁ, na tathā idha khattiyādijātīnaṁ paramatthato avijjamānānaṁ nissayādipaccayattassa abhāvā. Yesu pana khandhesu santesu khattiyādisammuti hoti, tesaṁ abbocchinnatāva khattiyādijātiyā atthitā, sā idha paṭicca-saddena vibhāvitāti attho. **Ekissā seṇiyā**ti asambhinnāyāti attho.

Pañhavissajjanādikiriyāsu purato karaṇaṁ **purekkhāro. Nikkheparāsī**ti nidhānarāsi. **Patthaṭākittino**ti vitthiṇṇākittino. **Rattaññumado**ti purāṇaññutāmadoti vadanti. Cirarattijātena, cirarattipabbajitena vā jānitabbassa, rattīnameva vā jānanamado. **Upaṭṭhāpakamāno**ti āṇākaraṇamāno. Āṇākaraṇañhi vicāraṇaṁ idha **“yaso”**ti vuttanti. Parimaṇḍalattabhāvanissito māno **pariṇāhamado.** Sarīrasampattipāripūriyā mado **pāripūrimado.**

845. Vatthunā vināpi vattabbatāya **avatthukaṁ,** na vatthuno abhāvā.

846. **Cittassa vossajjanan**ti cittassa satito muccanaṁ, kāyaduccaritādīsu pakkhandanaṁ vā **vossaggo. Patiṭṭhābhāvo**ti kusalakaraṇe aṭṭhānaṁ,

anuṭṭhānanti attho. Pamādasaṅkhātassa **atthassa** kāyaduccarite cittassa vossaggo pāṇātipāte micchādiṭṭhiyaṁ kodhe upanāheti evamādiko pariyāyo apariyanto, tadatthatappariyāyappakāsako vossagganissaggādiko byañjanapariyāyo cāti sabbaṁ taṁ saṅkhipitvā evarūpoti idaṁ ākāranidassanaṁ sabbapariyāyassa vattuṁ asakkuṇeyyattā katanti dassento āha **"pariyantābhāvato"**ti. **Vissaṭṭhākāro**ti satiyā paccanīkabhūte cattāro khandhe dasseti.

847. **Cittassa thaddhatā** tathāpavattacittamevāti vadanti, mānaviseso vā daṭṭhabbo. Upasaṅkamane vanditabbaṁ hotīti **pariyanteneva carati.**

848. "Āpattiṁ āpannosī"ti vutte "āvuso tvaṁ āpannosī"ti-ādinā tena vuttaṁ tasseva upari khipanavasena **"paṭippharitvā"**ti vadanti. "Tasmiṁ nāma dalidde, akusale vā idaṁ karonte ahaṁ kasmā na karomī"ti evaṁ idha paṭippharaṇaṁ yuttaṁ. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyaṁ. Akusalapakkho esā**ti sārambhoti adhippāyo.

849. Aticca icchatīti aticciccho, tassa bhāvo aticcicchatāti vattabbe cci-kāralopaṁ katvā **"aticchatā"**ti vuttaṁ. **Atricchatā**ti ca sā eva vuccatīti. Tetrāpi neruttikavidhānena padasiddhi veditabbā. Yathāladdhaṁ vā atikkamitvā atra atra icchanaṁ **atricchatā,** sā eva ra-kārassa ta-kāraṁ katvā **"aticchatā"**ti vuttā.

Atricchanti aticchaṁ, atra vā icchanto. Kena? **Atilobhena** atilobhamicchāsaṅkhātena **atilobhamadena** ca. Attano hitaṁ **attā**ti[1] vuttaṁ. **Hāyati** jīrati, ādiṇṇo vā **attā,** patto vā **attā,** naṁ jīrati candakinnariṁ patthayitvā asitābhūdeviyā vihīno viya.

Icchāsatassāti icchāya upaddutassa, mudditassa vā.

Atihīḷayānoti avamaññamāno. **Malaka**[2]nti evaṁnāmakaṁ janapadaṁ, abbhokāsaṁ vā. **Kodaṇḍakenā**ti kudaṇḍakena rassadaṇḍakena. Gaddulenāti ca vadanti. **Ruhiramakkhitaṅgo**ti ruhirasinnagatto.

---

1. Atthamhāti (Aṭṭhakathāyaṁ) 2. Mallagāmaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

850. Jānantasseva bhiyyo bhiyyo codento viya **sambhāvetukāmo hoti. Paccaye**ti upādānādipaccaye.

851. Ye patirūpena vañcenti, te **gaṇṭhikā,** durācārena vā gaṇṭhibhūtā. **Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti, tena** saddhivihārikā gaṇṭhikabhāvena **"thero -pa- dīghacaṅkame viharatī"**ti vadanti.

Vaṭṭati bhanteti ayampi eko pakāro, lābhinā eva pana sakkā ñātunti attano samāpattilābhitaṁ sūcetīti attho. **Pañcattayaṁ** nāma uparipaṇṇāsake dutiyasuttaṁ[1]. Tassa gambhīrattā vadati **"pañcattayaṁ olokentassā"**ti.

852. **Siṅgan**ti siṅgāraṁ. Tañhi kusalassa vijjhanato samāsevitatāya sīse parikkhataṁ sunikhataṁ visāṇaṁ viya, thirattā ca siṅgaṁ viyāti siṅgaṁ, taṁ panatthato rāgo.

853. Temanakaraṇatthe **tintiṇa**-saddo daṭṭhabbo. **Khīyanan**ti ca yena lobhena paraṁ mamanti vadantaṁ khīyati, so vutto. **Khīyanaṁ** bhaṇḍananti ca vadanti. **Tintiṇan**ti vā loluppamicceva vuttaṁ hoti. Saññā-saddo hi eso loluppavācakoti.

854. **Ūruppamāṇāpī**ti etena mahantaghanabhāvena apūtitaṁ dasseti. **Atha vā**ti-ādinā cīvaramaṇḍanādīnaṁ visesanāni "imassa vā pūtikāyassa bāhirānaṁ vā parikkhārānaṁ maṇḍanā"ti-ādīnīti dasseti. Cīvarena hi maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā,** cīvarassa vā maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā,** evaṁ **pattamaṇḍanā senāsanamaṇḍanā** cāti adhippāyo. Ūnaṭṭhānapūraṇaṁ chavirāgasusaṇṭhānādikaraṇañca cīvarādīsu kāye ca yathāyogaṁ yojetabbaṁ. **Tadahujātadārako viya hotī**ti dārakacāpalyaṁ na muñcatīti attho.

855. Sadisā anurūpā bhatti sabhāgo, na sabhāgo asabhāgo, mānathaddhatā, virodho vā. Tenassa mātādīsu vattanaṁ **asabhāgavuttitā.** Evaṁvidhānaṁ mānādhikānaṁ akusalānamidaṁ nāmaṁ.

---

1. Ma 3. 18 piṭṭhe.

856. **Paritassitā**ti saṅkampanā, ukkaṇṭhitassa vā tassa tassa taṇhāyanā.

857. Kusalakaraṇe kāyassa avipphārikatā līnatā **jāti-ālasyaṁ,** na roga-utubhojanādīhi kāyagelaññaṁ **tandī** nāma, atha kho pakati-ālasyanti attho. **Kāyālasiyan**ti nāmakāyassa ālasiyaṁ, tadeva rūpakāyassāpīti daṭṭhabbaṁ.

858. Accasanādīhi uppannadhātukkhobhanimittaṁ ālasiyaṁ **vijambhitā.**

859. Bhattanimittena uppannaṁ ālasyaṁ **bhattasammado.**

860. **Imehi panā**ti cittassa akalyatādīhi. Sabbattha **kilesavasenā**ti thinamiddhakāraṇānaṁ rāgādīnaṁ vasenāti daṭṭhabbaṁ.

861. Sammā-ājīvato apeto katoti **apakato.** So ājīvupaddavena upaddutoti katvā āha **"upaddutassāti attho"**ti.

Tividhampi taṁ tattha āgataṁ tassa nissayabhūtāya imāya pāḷiyā **dassetun**ti evamattho daṭṭhabbo.

Pāpaṇikānīti āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānī**ti antarahitāni, cīrāni vā. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasaṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Pūtimuttan**ti purāṇassa apurāṇassa ca sabbassa gomuttassetaṁ nāmaṁ. Pūtibhāvena chaḍḍitosadhantipi keci.

Agabbhikā ekadvārā dīghasālā kira **uddaṇḍo.** Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakakāyavacīvipphandaniggahaṇaṁ korajaṁ, taṁ etassa atthīti korajiko, ativiya korajiko **korajikakorajiko.** Atiparisaṅkitoti keci. **Mukhasambhāvito**ti korajikakorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi sambhāvito. So evarūpo evarūpatāya eva attānaṁ paraṁ viya katvā **"ayaṁ samaṇo"**ti-ādiṁ katheti.

Paṇidhāyāti "arahāti maṁ jānantū"ti cittaṁ ṭhapetvā, patthetvā vā. **Āpāthakajjhāyī**ti manussānaṁ āpāthaṭṭhāne samādhiṁ samāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākaṭaṭṭhāne jhāyī.

Aññaṁ viya katvā attano samīpe bhaṇanaṁ **sāmantajappitaṁ.** Ākārassa rassattaṁ katvā **"aṭhapanā"**ti vuttaṁ. Kuhanaṁ kuho, tassa ayanā pavatti **kuhāyanā,** kuhassa vā puggalassa ayanā gatikiriyā **kuhāyanā.**

862. **Puṭṭhassā**ti "ko tisso, ko rājapūjito"ti puṭṭhassa. **Nahanā**ti bandhanā pariveṭhanā.

863. Nimittena caranto jīvanto nimittakārako nemittiko, tassa bhāvo **nemittikatā.** Attano icchāya pakāsanaṁ **obhāso.** Ko pana soti? "Ajja bhikkhūnaṁ paccayā dullabhā jātā"ti-ādikā **paccayapaṭisaṁyuttakathā.** Icchitavatthussa samīpe kathanaṁ **sāmantajappā.**

864. Bahi chaḍḍanaṁ **upekkhanā.** Parapiṭṭhimaṁsakhādanasīlo parapiṭṭhimaṁsiko, tassa bhāvo **parapiṭṭhimaṁsikatā.**

865. Nikattuṁ appena lābhena bahukaṁ vañcetvā gahetuṁ icchanaṁ nijigīsanaṁ, tassa bhāvo **nijigīsanatā.** Tasseva icchanassa pavatti-ākāro, taṁsahajātaṁ vā gavesanakammaṁ.

866. Vaṇṇasampannaṁ pokkharaṁ vaṇṇapokkharanti uttarapadalopo pubbapadassa daṭṭhabbo, vaṇṇapāripūrī vā **vaṇṇapokkharatā.** "Atthajāpikā"ti ettha viya japa-saddo uppattivācakoti āha **"pavattetī"**ti.

867. Seyyasadisamānā unnativasena pavattāti ubhayatthāpi **"mānaṁ jappetī"**ti vuttaṁ.

868. Hīnamāno pana onativasena pavattito kevalena mānasaddena niddesaṁ nārahatīti taṁniddese **"omānaṁ jappetī"**ti[1] vuttaṁ.

872. Rājabhogena raṭṭhabhuñjanako rājanissito **raṭṭhiyo.**

879. **Puggalaṁ anāmasitvā**ti yathā seyyassa seyyamānādiniddesesu "parehi seyyaṁ attānaṁ dahatī"ti seyyādipuggalo

---

1. Abhi 2. 368 piṭṭhe.

mānuppādako āmaṭṭho, evametassa seyyamānabhāvepi mānuppādakapuggalavisesaṁ anāmasitvā "pare atimaññati"cceva vuttanti attho. Pare atikkamitvā maññanañhi yassa kassaci atimānoti.

880. Purimamānassa uparimāno **mānātimāno, ati-**saddo upari-saddassa atthaṁ vadatīti daṭṭhabbo. Purimamānaṁ vā atikkanto māno **mānātimāno.**

881. Pakkhijātīsu vāyaso anto lāmakoti katvā **"kākajāti viyā"**ti vuttaṁ.

882. Thero kira dosacarito ahosi, tasmā āditova "tumhe akhīṇāsavā"ti avatvā upāyena kathesīti vadanti, dosacaritattā vā khippaṁ tatiyapadavāre virāgaṁ uppādesīti adhippāyo.

883. **Mānaṁ anugatacchando**ti mānasampayuttachando, mānasabhāvaṁ anugato mānacchando vā.

884. "Vilambanan"ti ca itthipurisasammānanādikiriyādivilambanapaṭisaṁyuttaṁ kattabbaṁ daṭṭhabbaṁ. Tattha yuttamuttasiliṭṭhaṁ paṭibhānaṁ **vilambanapaṭibhānaṁ.**

887. Amaravādapaṭisaṁyutto vitakko attano amaraṇatthāya, devabhāvatthāya vā vitakko **amaravitakko.**

888. Paresu anuddayā rāgavasena anuddayakaraṇaṁ etassāti parānuddayo, tassa bhāvo **parānuddayatā,** paresu vā anuddayasseva sahananditādikassa bhāvo **parānuddayatā,** tādiso rāgo. **Tatthā**ti parānuddayatāya saṁsaṭṭhavihārena dassitāyāti attho yujjati.

890. Anavaññattiṁ patthento anavaññattatthameva kāmaguṇe ca patthetīti āha **"pañcakāma -pa- nissito hutvā"**ti.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

891. **Upanayhatī**ti bandhati. A-kāro anantaratthavācako, mariyādavācakassa vā ākārassa rassattaṁ katvā “aṭṭhapanā”ti vuttanti **“anantaraṭṭhapanā”**ti-ādimāha. Tattha paṭhamuppannassa pavattākāro mariyādā, taṁ anatikkamitvā tasseva daḷhīkaraṇavasena ṭhapanā **mariyādaṭṭhapanā. Pakatiṭṭhapanā**mattameva, visesanarahitāti attho.

892. Niṭṭhuriyaṁ kheḷapātanaṁ, niṭṭhuriyaṁ viya **niṭṭhuriyaṁ. Dassetvā**ti dantehi chinditvā. Tena pana dassanaṁ **paḷāso**ti dasseti. **Paḷāsassa āyanā**ti yugaggāhappavatti. Samabhāvadahanaṁ **jayo,** tassa āharaṇato **āhāro. Dhuraṁ na detī**ti pāmokkhaṁ na deti.

894. Kāyena cetiyaṅgaṇādivattaṁ karoti “evaṁ vattasampanno saddho kathaṁ kāyaduccaritādīni karissatī”ti paresaṁ ñāpanatthaṁ. **Aticcā**ti accayaṁ katvā. **Āsarantī**ti āgacchanti, puna paṭicchādane pavattantīti attho. Konāmevaṁ karotīti vocchindanacchādanā vā **vocchādanā.**

Na sammā bhāsitāti yo na sammā bhāsati, so **saṭho**ti dasseti. **Kucchi vā piṭṭhi vā jānituṁ na sakkā**ti asantaguṇasambhāvaneneva cittānurūpakiriyāvirahato “evaṁcitto evaṁkiriyo”ti jānituṁ na sakkāti attho.

Ajo eva **ajāmigo. Nelako**ti taruṇavaccho. Yathā so yakkho tādisaṁ rūpaṁ dassetvā “ajā”ti saññāya āgatāgate khādati, evamayampi taṁtaṁsadisaguṇasambhāvanena te te vañceti. Tenetaṁ sāṭheyyaṁ māyāto balavatarā vañcanāti daṭṭhabbaṁ. Teneva **“parikkhattatā”**ti vuttaṁ.

908. Sakkāyadiṭṭhādīnaṁ abhāvepi yaṁ saṁyojanaṁ hoti, taṁ bahiddhā saṁyojanato bahiddhāsaṁyojanassa puggalassa visesanabhūtaṁ **bahiddhāsaṁyojanaṁ nāma.**

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Akusalamūlāneva vaṭṭamūlānīti tehi kathitehi vaṭṭamūlasamudācāro kathito hotīti āha **"tīhi -pa- kathito"**ti.

919. **Sassato loko**ti-ādidassanameva brahmacariyaṁ mokkhasampāpakaṁ uttamacariyanti diṭṭhigatikehi sammatanti āha **"diṭṭhigatikasammatassā"**ti. Rūpārūpāvacaravipākesu sātisayo bhavarāgoti adhippāyena vuttaṁ **"mahābrahmānan"**ti.

920. **Kathaṁvidhan**ti kenākārena saṇṭhitanti atthoti katvā āha **"ākārasaṇṭhānan"**ti. **Mānaṭhapanā**ti seyyādivasena mānena ṭhapanā, mānasaṅkhātā vā ṭhapanā.

921. **Cetaso utrāso** domanassaṁ, doso vā, taṁsampayuttā vā cetanādayo.

922. **Desanāsukhatāyā**ti tiṇṇaṁ addhānaṁ vasena vicikicchāya desanā sukhā "kaṅkhati vicikicchatī"ti, na pana tathā mohenāti adhippāyo. **Vaṇṇādibhedaṁ sutvā**ti keci kira vadanti "khattiyajīvo paṇḍuvaṇṇo. Kasmā? So hi pubbaṇhe ramati, pubbaṇhe ca chāyā paṇḍuvaṇṇā. Brāhmaṇavessasuddajīvā odātapītakāḷavaṇṇā. Te hi majjhanhasāyanharattīsu odātapītakāḷachāyā kāḷatamakālesu ramantī"ti tesaṁ vaṇṇabhedaṁ, "byāpī parimaṇḍalo"ti-ādinā kathentānaṁ saṇṭhānabhedañca sutvā.

923. **Purisapuggalo**ti padadvayaṁ ekapadaṁ katvā jānantānaṁ vasenāyaṁ sammutikathā pavattā, padantarameva vā idaṁ puggalavācakanti dassento **"ayaṁ panā"**ti-ādimāha. Atha vā purisoti vutto ca puggalo eva, na purisindriyayuttovāti dassanatthampi **"purisapuggalo"**ti vuttanti veditabbaṁ. **Aṭṭhasu ābādhesū**ti pittasemhavātasamuṭṭhāna utuvipariṇāmaja opakkamikavisamaparihāraja sannipātaja kammasamuṭṭhānesu. **Pubbe katan**ti purāṇatarakammaṁ icchantīti upapajjavedanīyañca kira paṭikkhipanti. **Āṇattimūlakena vā**ti yopi āṇāpetvā vadhabandhādidukkhaṁ uppādeti, tampi taṁmūlakaṁ na hoti, issaranimmānamūlamevāti adhippāyo.

924. **Mohassa anudahanaṁ** dāhakāraṇatāya vuttaṁ, sabhāvatopi pana asampaṭivedho sampaṭivedhasukhassa paccanīkabhūto dukkho evāti anudahanatā veditabbā. Evañca katvā "upekkhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā"ti[1] vuttā.

926. **Puthunimittārammaṇesū**ti subhanimittādivasena puthunimittasabhāvesu ārammaṇesu, puthusabhāvesu vā subhanimittādi-ārammaṇesu. Kosajjapamādaniddesānaṁ samānattepi avipphārikatāsaṅkhātā līnavuttitā **kosajjaṁ,** sativossaggasaṅkhātaṁ pamajjanaṁ **pamādo**ti ayaṁ visesoti.

931. **Sagaruvāsan**ti sa-ottappavāsamāha, **sajeṭṭhakavāsan**ti sahirivāsaṁ. Anādiyanā **anaddā** ovāda-aggahaṇaṁ, acittīkāroti attho. Sukkhakaṭṭhassa viya anallatā, amudutā vā **anaddā. Asīlyan**ti asukhasīlatā amudutā eva.

934. **Upārambho** dosasampayuttacittuppādo siyā.

936. "Idha pāsāṇaṁ karotī"ti-ādinā ṭhapanatthepi karotisaddo yujjatīti āha **"karotīti ṭhapetī"**ti. Ettha cāyaṁ āvajjanā akusalānaṁ āsannakāraṇattā khuddakavatthūsu vuttāti veditabbā, tadanukūlakiccattā vā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. **Itīti nidassane nipāto**ti evaṁ-saddena samānatthoti dasseti. **Bhavābhavahetūtipī**ti ettha bhavanti jāyanti etenāti **bhavo,** sappi-ādibhesajjaṁ. Bhavo eva paṇītataro abhivuddho **abhavo.** Bhāvanārāmatā-ariyavaṁsappaheyyattā vā purimataṇhāttayavajjā sabbā taṇhā "bhavābhavahetu uppajjatī"ti vuttāti veditabbā.

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

Etāyāti chandādi-agatiyā. **Na gacchantī**ti na pavattanti, taṁ taṁ kiriyaṁ na karontīti attho. **Iminā**ti chandādinā agatigamanena. Chandādīsu yena ninno, tena gamanaṁ **yathāninnagamanaṁ.**

"Rājā"ti-ādinā rājādinimitto viya ūmi-ādinimitto cittutrāso **ūmi-ādibhayaṁ,** "ūmibhayanti kho bhikkhave kodhupāyāsassetaṁ adhivacanan"ti-ādivacanato[1] kodhupāyāsa-odarikattapañcakāmaguṇamātugāmā vā. Tattha pañcakāmaguṇamātugāmaggahaṇena tannissitachandarāgaggahaṇaṁ veditabbaṁ, odarikattañca lobhova. Ukkhepanīyādikammaṁ **vinayadaṇḍaṁ.**

"Atha kho timbaruko paribbājako yena bhagavā -pa- etadavoca 'kiṁ nu kho bho gotama sayaṁkataṁ sukhadukkhan'ti. Mā hevaṁ timbarukāti bhagavā avocā"ti-ādinā nidānavagge[2] āgatattā **"timbarukadiṭṭhī"**ti vuttā.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. **Āgantuṁ pana na dentī**ti āgamanassa paccayā na hontīti attho daṭṭhabbo.

941. **Avadehanato**ti pūraṇena maṁsūpacayahetutāya ca upacayanato. Gimhakāle bhuñjitvā sayantassa sukhaṁ hotīti taṁ utusukhaṁ **"seyyasukhan"**ti vuttaṁ, sayaniriyāpathasukhanti attho. **Vatan**ti dhutaṅgāni. **Tapo**ti khandhakavattāni, vīriyaṁ vā. Sīlaggahaṇena khandhakavattamethunaviratīnaṁ gahitattā tapabrahmacariyaggahaṇaṁ na kattabbanti ce? Na, aññasīlato visesetvā tapabrahmacariyānaṁ devattakāraṇattaggahaṇassa dassanato, bāhirānañcassa vinibandhassa pavattidassanato vā. Tesañhi avihiṁsādigovatādidukkarakārikāmethunaviratiyo yathākkamaṁ sīlādīni, tāni ca te devanikāyaṁ paṇidhāya carantīti. **Aññathā ca** saddhāruci-ādīhi "yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhedā ucchijjatī"ti-ādinā[3] vikappetvā.

---

1. Ma 2. 123; Aṁ 1. 439; Khu 1. 271 piṭṭhesu. 2. Saṁ 1. 261 piṭṭhe.
3. Dī 1. 31 piṭṭhe.

942. Byasanesu ñātibhogarogabyasanaggahaṇena taṁnimittā sokādayo gahitāti daṭṭhabbā. Dassanasavanesu paṭikūlatā **dassanasavanapaṭikūlatā.** Ettha ca ādīnavehi pañcahi tesaṁ kāraṇabhūtā akkhantiyeva bhinditvā kathitāti veditabbā, akkhantimūlakā vā appiyatādihetubhūtā dukkaṭadubbhāsitatādidosā.

Micchājīvanimittaṁ maraṇakāle uppannabhayaṁ **"ājīvakabhayan"**ti vuttaṁ. "Ājīvikābhayan"ti pana pāṭhe paccayānuppattiṁ passato ājīvikanimitto cittutrāsoti attho daṭṭhabbo. Kittisaddo silokanti tappaṭipakkhā asilokaṁ akitti. Tenāha **"garahabhayan"**ti.

943. **Uppilāvitan**ti udaggatāsaṅkhāto avūpasamabhāvo, avūpasamahetubhūto vā pītiyā ākāro.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

944. "Kodhano hoti upanāhī"ti-ādinā kodhādihetukā upanāhādayo kodhādīnaṁ sahāyakāraṇabhāvena suttante vuttāti kodhādayo eva **vivādamūlāni,** tenettha te eva vuttā. **Sandiṭṭhiparāmasitā** attano diṭṭhiyaṁ abhiniviṭṭhatā.

945. **Appatissayo**ti patissayabhūtehi garūhi virahito. **Appamādalakkhaṇan**ti sati-avippavāsaṁ kusalānuyogasātaccaṁ vā.

Yuttapayuttatāti tanninnatāvasena suṭṭhu yuttatā. **Gaṇasaṅgaṇikā** kilesavasena pavattā saṅgaṇikā. Itthipaṭisaṁyuttakathāsavane itthisaddasavane ca assādo **savanasaṁsaggo.** Itthiyā kassaci dānaggahaṇassādo **paribhogasaṁsaggo.**

946. **Somanassena saddhiṁ upavicarantīti somanassupavicārā**ti akusalasomanassasahagatā rūpavicārādayo idhādhippetāti veditabbā, tathā **upekkhupavicārā** ca. **Taṁsampayutto vā**ti etena vicāraggahaṇena

vitakkopi gahitoti vitakkappavattanena "upavitakketī"ti idampi vuttaṁ hotīti dasseti.

947. **Aññāṇasampayuttā**ti vicikicchuddhaccasahagatacittesu upekkhā mohoti vadanti, lobhasampayuttupekkhāpi pana gehassitā na na hoti.

948. **Adhiccasamuppanniko** "adhicca samuppanno attā uppanno bhavissatī"ti gaṇhanto sassataḍiṭṭhiko hotīti evarūpassa diṭṭhi viyāti dassento **"adhiccasamuppannikassevā"**ti āha. **Na so jāto**ti ettha "jātū"ti ayaṁ nipāto u-kārassa o-kāraṁ katvā jātoti vutto, tena vā samānatthaṁ nipātantaraṁ etaṁ daṭṭhabbaṁ. **Sabbāsavadiṭṭhī**ti **sabbāsavapariyāyena** āgatā diṭṭhi.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

951. Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu sattakassa aññassa abhāvā satta ucchedavādā eva idha tathā avatvā "satta diṭṭhī"ti vuttā.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

952. "Kammaṁ kho me kattabbaṁ bhavissatī"ti-ādinā osīdanākārena pavattacittuppādā **kosajjakāraṇāni,** kosajjameva vā kosajjantarakāraṇatāya **kosajjakāraṇānī**ti daṭṭhabbāni. **Māsācitaṁ maññe**ti ettha ācita-saddo tinta-saddassa, maññe-saddo ca viya-saddassa atthaṁ vadatīti adhippāyena "tintamāso viyā"ti ayamattho vibhāvito, māsacayo viyāti vā attho.

957. **Pharatī**ti phusati, ghaṭṭetīti attho. **Aññena kāraṇenā**ti "ajja tayā vikāle bhuttaṁ, tena tvaṁ āpattiṁ āpannosī"ti vutto

"hiyyo mayā kāle bhuttaṁ, tenāhaṁ anāpanno"ti-ādinā aññena ayuttena kāraṇena aññaṁ yuttaṁ kāraṇaṁ paṭicchādetīti attho. Pucchitatthato bahiddhā yathā taṁ na allīyati, tathā kathāya apanayanaṁ vikkhipanaṁ **bahiddhā apanāmanā.**

958. **Asaññīvādā**ti puggalehi diṭṭhiyo dasseti. Yehi vā abhinivesehi asaññī attānaṁ vadanti, te **asaññīvādā. Arūpasamāpattinimittan**ti ākāsādiṁ.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960. Dasamassa avuttattā **"sattesu uppattivaseneva kathitānī"**ti vuttaṁ.

963. **Sukhavinicchayan**ti sevitabbāsevitabbasukhasanniṭṭhānanti attho. **Ajjhattaṁ sukhan**ti sevitabbaṁ nekkhammasukhaṁ. **Vinicchayāti dve vinicchayā**ti idaṁ—

> "Sātaṁ asātanti yamāhu loke,
> Tamūpanissāya pahoti chando.
> Rūpesu disvā vibhavaṁ bhavañca,
> Vinicchayaṁ kubbati jantu loke"ti[1]—

etassa niddese vuttaṁ.

Idha vinicchayoti vuttoti imissā vibhaṅgapāḷiyā yo chandarāgassa paccayasabhāvena vinicchaya-saddena vutto, **sakkapañhepi**[2] chandassa nidānabhāvena vitakka-saddena so eva āgatoti evaṁ vitakkassa vinicchayabhāvaṁ tasseva idha gahitatañca dasseti. **Balavasanniṭṭhānan**ti balavatiyā taṇhāya ārammaṇassa niṭṭhapetvā gahaṇaṁ.

964. Satipi aññesañca saṅkhatabhāve ahanti asmīti ca sātisayā mānassa saṅkhatatāti katvā **"saṅkhatan"**ti māno vutto.

---

1. Khu 1. 413; Khu 7. 204, 206 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 221 piṭṭhe.

seyyādivasena “ahamasmī”ti attano saṅkharaṇaṁ vā **saṅkhataṁ.** Ettha “bhavissantī”ti-ādikā pavatti taṇhādiṭṭhīnaṁ visesavatīti tāsampi iñjitādibhāvo vutto.

Navakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

970. Jālakkhipasaṁvidhānādikusalatā saṅkappanaṁ **upāyacintā,** tassā micchābhāvapaṭicchādanabhāvena pavatto tadākāro **moho upāyacintāvasena uppanno**ti daṭṭhabbo. Yathākate pana pāpe anādīnavadassanavasena pavattā saññā, saṅkappo vā **paccavekkhaṇā,** tassāpi micchābhāvapaṭicchādakaṁ tadākāraṁ, anādīnavadassanaṁ vā **paccavekkhaṇākārena uppanno moho**ti. **Vimuttasaññitā**ti adhimānasampayuttaṁ, titthiyānaṁ vā attano diṭṭhiyā vimuttatāsañjānanaṁ. “Vimuttomhī”ti evaṁ pavatto akusalacittuppādo **micchāvimuttī**ti keci vadanti. Phalaṁ viya vimuttanti gahite pana diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhi **micchāñāṇaṁ,** samādhi ca **micchāvimuttī**ti yuttaṁ siyā.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. **Samūhagāhato**ti taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ sādhāraṇaggahaṇatoti vadanti. “Itthaṁ evaṁ aññathā”ti pana visesaṁ akatvā gahaṇaṁ **samūhavāho**ti daṭṭhabbo. **Aññaṁ ākāran**ti parasantānagataṁ ākāraṁ. **Atthī**ti sadā saṁvijjatīti attho. **Sīdatī**ti vinassati. **Saṁsayaparivitakkavasenā**ti “kiṁ nu kho ahaṁ siyaṁ, na siyan”ti evaṁ parivitakkavasena. **Patthanākappanavasenā**ti “api nāma sādhu panāhaṁ siyan”ti evaṁ patthanāya kappanavasena.

Suddhasīsāti taṇhāmānadiṭṭhīnaṁ sādhāraṇasīsā visesassa anissitattā “suddhasīsā”ti vuttā. Tattha diṭṭhisīsehi diṭṭhiyā taṇhā dassitā,

sīsasīsamūlakehi mānadiṭṭhīhi sayameva cāti āha **"evamete -pa- taṇhā vicaritadhammā veditabbā"**ti. Diṭṭhimānesupi **"taṇhāvicaritānī"**ti vacanañca aññamaññaṁ vippayogīnaṁ diṭṭhimānānaṁ taṇhāya avippayogīnaṁ taṁmūlakattāva tappadhānatāya katanti veditabbaṁ.

974. **Avakkarī**ti nipāto nānābhāve vattatīti anānākaraṇaṁ anavakkari, taṁ katvā, avakkari vā akatvā anavakkari katvāti evaṁ dassento āha **"avinibbhogaṁ katvā"**ti. "Anavakāriṁ karitvā"ti vā pāṭho, tattha avakiraṇaṁ vikkhepanaṁ samūhassa ekadesānaṁ vinibbhujjanaṁ avakāri, taṁ avakāriṁ vinibbhogaṁ akatvā, pañcapi khandhe samūhato ekatteneva gahetvā attato avinibbhujjitvā asmīti chandamānadiṭṭhiyo paṭilabhatīti attho. **Asitabyābhaṅgitāyā**ti dāttena kājena cāti etena parikkhārena, asitabyābhaṅgīti lavanavahanakiriyā vā "asitabyābhaṅgī"ti vuttā.

976. **Avakāriṁ karitvā**ti rūpādīni attato vinibbhujjitvā iminā rūpena -pa- iminā viññāṇena asmīti chandaṁ paṭilabhatīti evaṁ sabbattha imināti etassa attato avinibbhuttena rūpādināti attho daṭṭhabbo. Attato hi avinibbhuttāni abahikatāni ahamicceva gahitāni rūpādīni upādāya upagantvā pavattā taṇhā **"ajjhattikassa upādāyā"**ti vuttā, attato ca vinibbhuttāni bahikatāni upagantvā pavattā **"bāhirassa upādāyā"**ti.

Khaggena vā chattena vā ahaṁ niccoti abhimaṅgalasammatena khaggādinā mama vināso natthīti maññatīti attho. **Ekekassā**ti idaṁ anādimhi anante ca saṁsāre ekekassa atītānāgatesu chattiṁsāyapi sambhavadassanatthaṁ vuttaṁ, **ekekassa vā puggalassa yathālābhavasenā**ti idampi anissitataṇhāmānadiṭṭhiṁ katvā puthujjanassa addhāpaccuppanne kassaci sambhavadassanatthaṁ.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayavibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāravaṇṇanā

978. "Pañcakkhandhā"ti-ādinā **khandhādīnaṁ** dhātusambhavapariyāpannapātubhāvabhūmantaratīsudhātūsu-uppādakadānādikusalakammatabbipāka-abhiññeyyādi-ārammaṇadukadvaya-diṭṭhādikusalattikāditikapañcakarūpalokiyadukadvayabhedabhinnānaṁ niravasesato saṅgahitattā dutiyavārādīnañca ettha anuppavesato sabbasāmaññena vutto paṭhamo **sabbasaṅgāhikavāro** nāma, dutiyo **uppattānuppattidassanavāro nāmā**ti vuttaṁ. Tattha pana "kāmadhātuyā kati khandhā kati āyatanānī"ti-ādinā[1] tesaṁ atthitā eva vuttā, kiriyāvisesassa appayogo "atthi bhavati saṁvijjatī"ti sāmaññakiriyāya viññeyyabhāvato, tenāyaṁ "sambhavāsambhavadassanavāro"ti vattuṁ yutto, catuttho ca upapattikkhaṇe uppattānuppattidassanavāroti tattha pātubhāvāpātubhāvavacanato.

979. **Yathāpucchan**ti pucchānurūpaṁ avitathabyākaraṇaṁ parehi katampi sabbaññuvacanaṁ viññāya katattā **sabbaññubyākaraṇameva** nāma hoti, ko pana vādo sabbaññunā eva kateti adhippāyo.

2. Uppattānuppattivāravaṇṇanā

991. **Kāmadhātusambhūtānañcā**ti iddhiyā rūpadhātugatānaṁ kāmāvacarasattānañcāti attho. **Ghānāyatanādīnaṁ abhāvenā**ti ettha yadi tadabhāvena gandhāyatanādīni āyatanādikiccaṁ na karonti, asaññasattesu cakkhāyatanassa abhāvena rūpāyatanaṁ āyatanādikiccaṁ na kareyya. Tato "asaññasattānaṁ devānaṁ upapattikkhaṇe dvāyatanāni pātubhavantī"ti-ādivacanaṁ na vattabbaṁ siyā. Kāmāvacarādi-okāsā tattha uppajjamānasattānaṁ, tattha pariyāpannadhammānaṁ vā adhiṭṭhānabhāvena "dhātū"ti vuccanti, tathā yesu kāmāvacarādisattanikāyesu kāmāvacarādisattā uppajjanti, tesaṁ sattānaṁ uppatti etthāti sattuppattīti vuccamānā

---

1. Abhi 2. 417 piṭṭhe.

te sattanikāyā ca, na panettha apariyāpannokāso apariyāpannasattanikāyo ca atthi, yo “dhātū”ti vucceyyāti imamatthaṁ dassento **“okāsavasena vā sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu nāma natthī”**ti āha. **Sattuppattivasenā**ti iminā vā okāsasattalokadvayaṁ saha gahetvā tādisāya apariyāpannadhātuyā abhāvaṁ dasseti, sattabhāvena vā uppatti sattuppatti, sattāvāsavasena taṁtaṁbhavavasena uppajjamānā upādinnakakkhandhā taṁtaṁpariyāpannānaṁ sadisādhiṭṭhānabhāvena dhātūti vuccantīti evaṁ apariyāpannadhātu natthīti attho.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāravaṇṇanā

999. **Bhavavasena okāsavasena ca paricchinnā**ti tattha aññattha ca uppajjamānā upādinnakakkhandhā taṁtaṁpariyāpannā sabbe daṭṭhabbā.

6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā

1021. Khandhādīnaṁ dhātusambhavādivasena pabhedaṁ vatvā ye sattā dhātuppabhedavanto, yañca tesaṁ uppādakakammaṁ, yo ca tassa vipāko, tesaṁ vasena pabhedaṁ dassetuṁ **“tayo devā”**ti-ādiko chaṭṭhavāro āraddho. Khandhādayo eva hi dhātuttayabhūtadevavasena dānādikammavasena taṁtaṁāyuppamāṇaparicchinna-upādinnakakkhandhavasena ca bhinnāti. Catudoṇaṁ **ambaṇaṁ,** chadoṇanti eke.

Uppādakakammavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Āyuppamāṇavaṇṇanā

1024. **Tayopi janā**ti tayo janasamūhāti adhippāyo.

1025. **Ābhā**ti sobhanā pabhā.

1026. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā.** Tattha pana sobhanapabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa

rassattaṁ antima ṇa-kārassa ha-kārañca katvā **"subhakiṇhā"**ti vuttā, atha pana subhena kiṇṇā subhakiṇṇā. Purimapadesupi parittaṁ subhaṁ etesanti **parittasubhā,** appamāṇaṁ subhaṁ etesanti **appamāṇasubhā**ti subha-saddena samāso yojetabbo hoti.

1027. **Ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā**ti jhānakkhaṇe tato pacchā vā parittādikasiṇārammaṇabhāvanāya āvajjanena ca jhānassa ārammaṇamanasikāranānattatā na hoti, pubbabhāgabhāvanāya pana pubbabhāgāvajjanena ca hotīti attho. Pubbabhāgabhāvanāya vasena hi jhānaṁ parittapathavīkasiṇādīsu taṁtadārammaṇaṁ hoti, pubbabhāgena taṁtaṁkasiṇāvajjanena taṁtaṁmanasikāranti. Chandādayo pana appanākkhaṇepi vijjanti. Tattha **paṇidhī**ti na taṇhāpatthanā, atha kho chandapatthanāva daṭṭhabbā. **Adhimokkho** nicchayo. **Abhinīhāro** cittappavattiyeva. Yadi pana bhavachandabhavapatthanādayo taṁtaṁbhavavisesaniyāmakā adhippetā. **"Appanāyapi vaṭṭantī"**ti etassa appanāya pavattāya tato pacchāpi vaṭṭantīti attho daṭṭhabbo. Saññāvirāgādīhi pana visesiyamānaṁ ārammaṇaṁ tathā tathā tattha pavatto manasikāro ca bhavavisesaniyāmako pubbabhāgova vaṭṭatīti **"ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā"**ti vuttaṁ.

Vipulā phalāti vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalā. **Suṭṭhu passanti** paññācakkhunā maṁsadibbacakkhūhi ca.

1028. "Yāva na taṁ pāpakammaṁ byantī hotī"ti[1] vacanato **"kammameva pamāṇan"**ti āha, abbudādi-āyuppamāṇaparicchedo pana kammavaseneva katoti adhippāyo.

Nilīyanokāsassa abhāvāti samānajātikena accharāgaṇena sabbadā parivāriyamānassa kāmaguṇākiṇṇassa tabbirahitaṭṭhānassa abhāvāti attho.

Kiṁ niyametīti kiṁ jhānaṁ upapattiṁ niyametīti attho. **Nava brahmaloke**ti brahmapārisajjādayo navapi sodhetvā. **Matthake**ti

---

1. Ma 3. 205 piṭṭhe.

vehamphalesūti attho. **Seṭṭhabhavā nāmā**ti tato paraṁ agamanato uttamabhavāti adhippāyo. Teneva **bhavasīsānī**ti gahitā. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti vehapphalādiṭṭhānāni eva sandhāya vuttaṁ. Vehapphalato pana purimesu navasu nibbatta-anāgāmī arūpadhātuṁ upapajjatīti katvā "rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṁ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca, kassaci tayo anusentī"ti[1] idaṁ vuttaṁ, na vehapphalādīsu upapannaṁ sandhāyāti ayamettha adhippāyo siyā. Yaṁ pana vuttaṁ **"navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānaṁ tatrūpapattiyeva hoti, na heṭṭhūpapattī"**ti, etena heṭṭhūpapatti eva nivāritā, na tesveva uparūpari vehapphale ca upapatti arūpadhātūpapatti ca. **"Paṭhamajjhānabhūmiyaṁ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbātī"**ti idampi anupubbena ārohantaṁ sandhāya vuttanti na tena tassa matthakaṁ appattassa arūpadhātuṁ upapatti nivāritāti daṭṭhabbā.

Yo vā aññattha tattha vā maggaṁ bhāvetvā cavitvā tattha upapanno avikkhambhitarūparāgo ariyasāvako, taṁ sandhāya ayaṁ aṭṭhakathā vuttā. Teneva **"navasu brahmalokesu nibbatta-ariyasāvakānan"**ti, **"paṭhamajjhānabhūmiyaṁ nibbatto anāgāmī"**ti, **"imesu tīsu ṭhānesu nibbatta-anāgāmino"**ti ca sabbattha nibbattaggahaṇaṁ kataṁ. Tassa pana yena tattha upapanno, tasmiṁ rūparāge vikkhambhite puna bhavābhilāso na bhavissatīti arūparāgupacchedo ca bhavissatiyeva. Yo pana puthujjano tattha nibbatto ariyamaggaṁ bhāvetvā arūpehi vikkhambhitarūparāgo uppanne magge nibbattabhavādīnavadassanavasena anivattitabhavābhilāso, tassa vasena yamakapāḷi pavattāti vā ayamattho adhippāto siyā.

Āyuppamāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 6. 281 piṭṭhe.

7. Abhiññeyyādivāravaṇṇanā

1030. "Ruppanalakkhaṇaṁ rūpaṁ, phusanalakkhaṇo phasso"ti-ādinā sāmaññavisesalakkhaṇapariggāhikā **salakkhaṇapariggāhikā** diṭṭhikaṅkhāvitaraṇavisuddhiyo **ñātapariññā,** tato paraṁ yāva anulomā **tīraṇapariññā,** udayabbayānupassanato paṭṭhāya yāva maggā **pahānapariññā.**

Tattha tatthāti khandhādīnaṁ tāva khandhavibhaṅgādīsu pañhapucchakavāre vattabbaṁ vuttaṁ, hetu-ādīnañca khandhādīsu antogadhattā tattha tattha pañhapucchakavāre vattabbaṁ vuttamevāti daṭṭhabbaṁ.

Abhiññeyyādivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sammohavinodaniyā līnatthapadavaṇṇanā

Vibhaṅgamūlaṭīkā samattā.

Vibhaṅgamūlaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Abhidhammapiṭaka

Vibhaṅga-anuṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccantogadhattā catunnaṁ ariyasaccānaṁ gāthāyaṁ "catusaccadaso"ti nippadesato saccāni gahitānīti nippadesato eva tadatthaṁ vibhāvento **"cattāri saccānī"**ti-ādimāha. Tattha **samāhaṭānī**ti samānītāni, cittena ekato gahitānīti adhippāyo. **"Samāhaṭānī"**ti ca etena samāhāre ayaṁ samāsoti dasseti. Tenevassa katekattassa catusaccanti napuṁsakaniddeso "tivaṭṭan"ti-ādīsu viya. Pattādipakkhepena hissa na itthiliṅgatā yathā pañcapattaṁ, catuyugaṁ, tibhuvananti, taṁ catusaccaṁ passi adakkhi, pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena paṭivijjhīti attho. Kasmā panettha anantāparimāṇesu anaññasādhāraṇesu mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādīsu buddhaguṇesu saṁvijjamānesu sāvakehi, paccekabuddhehi ca sādhāraṇena catusaccadassanena bhagavantaṁ thometīti codanaṁ manasi katvā āha **"satipi sāvakānan"**ti-ādi. Tattha **"anaññapubbakattā"**ti iminā sāvakehi, **"tattha cā"**ti-ādinā paccekabuddhehi ca bhagavato catusaccadassanassa asādhāraṇatataṁ, niratisayatañca dasseti. **Parasantānesu pasāritabhāvena supākaṭattā**ti desanānubhāvena veneyyasantānesu catusaccadassanassa vitthāritabhāvena yāva devamanussesu suppakāsitattā. Nāthasaddaṁ

loke yācanupatāpissariyāsīsāsu paṭhantīti tamatthaṁ dassetuṁ **"nāthatīti nātho"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha yasmā bhagavā catusaccadassanabhāveneva attano hitasukhāsīsāya kilesabyasanupatāpanassa, hitapaṭipattiyācanassa ca matthakaṁ patto, tasmā taṁ teneva pakāsitanti atthuddhāraṁ anāmasitvā paduddhāravasena nāthasaddassa atthaṁ dassento **"veneyyānaṁ hitasukhaṁ āsīsatī"**ti-ādimāha. "Catusaccadaso"ti vā iminā anaññasādhāraṇo bhagavato ñāṇānubhāvo pakāsitoti "nātho"ti iminā anaññasādhāraṇaṁ karuṇānubhāvaṁ vibhāvetuṁ **"veneyyānan"**ti-ādi vuttaṁ. Paramena cittissariyena samannāgato bhagavā nāthoti vuccatīti yojanā. Tathā paramena cittissariyena samannāgato sabbasatte guṇehi īsatīti yojetabbaṁ. **Cittissariyenā**ti ariyiddhi-ādinā citte vasībhāvena. **Guṇehi īsatī**ti paramukkaṁsagatehi attano sīlādiguṇehi dhammena issariyaṁ vattetīti attho. Evaṁbhūto yasmā sabbābhibhū nāma hoti, tena vuttaṁ **"abhibhavatī"**ti. Tathā cāha "sadevake bhikkhave loke -pa- abhibhū anabhibhūto, tasmā 'tathāgato'ti vuccatī"ti[1]. Duvidhenāpi issariyatthaṁ nāthasaddaṁ dasseti.

Aṭṭhārasappabhedāya desanāya thomanamevāti yojanā. **Samānagaṇanaguṇehī**ti samānagaṇanehi guṇehi karaṇabhūtehi. **Yathāvuttena niratisayena catusaccadassanenā**ti sabbaññutaññāṇassa, dasabalesu vasībhāvassa ca padaṭṭhānabhūtena. Saccābhisambodhena hi abhinīhārānurūpaṁ rūpārūpadhammesu chattiṁsakoṭisatasahassamukhappavattena sātisayaṁ santatisamūhakiccārammaṇaghanappabhedena mahāvajirañāṇasaṅkhātena buddhāveṇikena sammasanena sambhūtena bhagavā sammāsambodhiyaṁ patiṭṭhitova kusalādibhedena, phassādibhedena ca dhamme vibhajanto cittuppādakaṇḍādivasena dhammasaṅgahaṁ catudhā desetuṁ samattho ahosi. Tathā atītaṁse appaṭihatañāṇatādibuddhadhammasamannāgato bhagavā atītādibhedato khandhādike vibhajitvā desetuṁ samattho ahosi. Tena vuttaṁ **"yathāvuttena -pa- vibhaṅgan"**ti. **"Sabbaññubhāsitattā"**ti vatvā puna **"asabbaññunā desetuṁ asakkuṇeyyataṁ dassento"**ti etena

1. Aṁ 1. 332; Dī 3. 111 piṭṭhesu.

dhammasaṅgaṇīvibhaṅgānaṁ anvayato, byatirekato ca sammāsambuddhappaveditaññeva vibhāveti. **Sammāsambuddhatādiguṇe**ti buddharatanassa sammāsambuddhatā, dhammasaṁgharatanānaṁ svākkhātatā, suppaṭipannatāti evamādiguṇe pakāseti.

Nanu ca "catusaccadaso"ti-ādinā bhagavatova guṇā vibhāvitāti? Saccaṁ teneva dhammasaṁghānampi guṇā vibhāvitā honti tappabhavassa anaññathābhāvato, tadapadesena vā dhammo, tadādhāro ca saṁgho vuttova hotīti vuttaṁ **"buddhādīnaṁ -pa- vibhāvetī"**ti.

Atītaṁseti atītakoṭṭhāse, pubbanteti attho. **Appaṭihatan**ti nappaṭihataṁ, ñāṇassa paṭighāto nāma aññāṇaṁ, sabbampi vā kilesajātaṁ. Taṁ yasmā bhagavato saha vāsanāya pahīnaṁ, tasmāssa atītaṁse sabbatthakameva ñeyyāvaraṇappahānena ñāṇaṁ appaṭihatanti vuccati. Esa nayo sesesupi. Kiṁ panetāni pāṭiyekkaṁ visuṁ ñāṇāni, udāhu atītādīsu pavattanakañāṇāni eva? Tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma pāṭiyekkaṁ bhagavato tīṇi ñāṇānevāti vadanti. Ekaṁyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṁ nāma sabbaññutaññāṇameva. **Sabbaṁ kāyakamman**ti yaṁ kiñci bhagavatā kattabbaṁ kāyakammaṁ. **Ñāṇapubbaṅgaman**ti ñāṇapurecārikaṁ. **Ñāṇānuparivattan**ti ñāṇassa anuparivattanakaṁ, sabbaṁ kāyapayogaṁ pavattento bhagavā ñāṇena paricchinditvā ñāṇasahitameva pavattetīti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Chandassā**ti kattukamyatāya, mahākaruṇāsamāyogato sattānaṁ ekantahitesitāya hitakiriyāchandassāti attho. **Dhammadesanāyā**ti dhammakathāya. Aparikkhayāparimeyyapaṭibhānatāya, hi bhagavato karaṇasampattiyā ca dhammadesanā nirantaraṁ pavattiyamānāpi na kadācipi parikkhayaṁ gacchati, aññadatthu uparūpari vaḍḍhateva. **Vīriyassā**ti parahitapaṭipattiyaṁ ussāhassa. **Vimuttiyā**ti phalavimuttiyā. Ettha ca samādhi-ādīnaṁ ahāni taṁtaṁpaṭipakkhassa savāsanapahīnattā[1] anaññasādhāraṇatāya veditabbā. Chandādīnaṁ pana mahākaruṇāsamāyogatopi. Sesaṁ suviññeyyameva.

---

1. Savāsanaṁ pahīnattā (Ka)

1. **Te eva dhamme**ti te eva kusalādike tikadukehi saṅgahite dhamme. Suttante khandhādivasena vutte khandhādivasena vibhajituntі yojanā. Nanu suttante paṭisambhidāvasena te na vuttāti? Yadipi sarūpato na vuttā, "jarāmaraṇe ñāṇaṁ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇan"ti-ādinā[1] pana hetuhetuphalādīsu ñāṇavibhāgassa vuttattā atthato vuttā eva honti, paṭisambhidāmagge[2] vā paṭisambhidānaṁ āgatattā suttante paṭisambhidāvasenapi te dhammā vuttā eva. **Tatthā**ti tasmiṁ suttante. **Saṅkhepenā**ti samāsena. Uddesaniddesamatteneva hi suttante khandhādayo desitā, na paṭiniddesādināti saṅkhepena te tattha vuttāti vuttā. **Tatthā**ti vā dhammasaṅgahe. Tatthāpi hi "tasmiṁ kho pana samaye cattāro khandhā hontī"ti-ādinā[3] khandhādayo saṅkhepena vuttāti. Vibhajīyanti ettha, etena vā khandhādayoti vibhaṅgo, te eva pakirīyanti paṭṭhapīyanti ettha, etena vāti pakaraṇaṁ, vibhaṅgo ca so pakaraṇañcāti **vibhaṅgappakaraṇaṁ. Ādisaddatthajotakenā**ti "iti vā, iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato"ti-ādīsu[4] viya ādisaddassa atthadīpakena. **Pakāratthajotakenā**ti "iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito"ti-ādīsu[5] viya pakāratthavibhāvakena. **"Ekadesena samudāyaṁ nidassetī"**ti etena "rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti ettha itisaddassa nidassanatthataṁ dasseti. Nidassanatthopi hi itisaddo diṭṭho yathā "atthīti kho kaccāna ayameko anto"ti-ādīsu[6]. Parisamāpanattho vā "tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, no āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā 'kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṁ, no āmisadāyādā'ti"[7] evamādīsu viya. Parisamāpanaṁ hetaṁ suttantabhājanīyassa ekadesadassanena yadidaṁ "pañcakkhandhā rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti tāva tadatthassa saṅgahitattā. **Tatthā**ti vibhaṅgappakaraṇe. **"Nibbānavajjānan"**ti ettha yadi nibbānavajjānaṁ -pa- appakatarapadattā khandhānaṁ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto, nanu saha nibbānena sabbadhammasaṅgāhakattā, sabbadhammasaṅgāhakehi ca āyatanādīhi khandhehi ca appakatarapadattā saccavibhaṅgo ādimhi

1. Saṁ 1. 288 piṭṭhe.
2. Khu 9. 333 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 26 piṭṭhe.
4. Dī 1. 6 piṭṭhe.
5. Aṁ 1. 100 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhe.
7. Ma 1. 15 piṭṭhe.

vattabboti? Na, tatthāpi dukkhasaccavibhaṅge ekadesena khandhānaṁ eva vibhajitabbato. Yathāha "tattha katamaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ? Jātipi dukkhā -pa- saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā"ti[1]. Idha pana anavasesatova[2] khandhā vibhajīyantīti nibbānavajjānaṁ -pa- appakatarapadattā khandhānaṁ khandhavibhaṅgo ādimhi vutto.

Apica rūpasammūḷhā arūpasammūḷhā ubhayasammūḷhāti tividhā bodhaneyyapuggalā, tathā saṁkhittarucino vitthārarucino nātisaṅkhepavitthārarucino, tikkhindriyā mudindriyā majjhimindriyāti ca. Tesu arūpasammūḷhānaṁ upakārāya khandhadesanā, rūpasammūḷhānaṁ āyatanadesanā, ubhayasammūḷhānaṁ dhātudesanā. Tathā saṁkhittarucīnaṁ khandhadesanā, nātisaṅkhepavitthārarucīnaṁ āyatanadesanā, vitthārarucīnaṁ dhātudesanā. Tikkhindriyānaṁ khandhadesanā, majjhimindriyānaṁ āyatanadesanā, mudindriyānaṁ dhātudesanāti iminā payojanena, anukkamena ca khandhāyatanadhātuvibhaṅgānaṁ desanākkamova veditabbo. Taṁ panetaṁ khandhādittayaṁ pavattinivattitadubhayahetumukheneva ñāyamānaṁ yathābhūtāvabodhāya hoti, nāññathāti dassanatthaṁ saccavibhaṅgadesanā pavattā. So ca yathābhūtāvabodho visesato indriyasannissayenāti indriyavibhaṅgadesanā. Indriyānañca indaṭṭho taṁtaṁpaccayadhammabhūtānaṁ yathāsakaṁ paccayuppannesu paccayabhāvavisesenevāti paccayapaccayuppannavibhāgasandassanī paccayākāravibhaṅgadesanā. Paccayākārassa, khandhādīnañca aviparītasabhāvāvabodho satipaṭṭhānādīsu sammāmanasikārenāti satipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādabojjhaṅgamaggaṅgavibhaṅgadesanā. Svāyaṁ satipaṭṭhānādīsu sammāmanasikāro imāya paṭipattiyā hotīti jhāna-appamaññāvibhaṅgadesanā, sā sammāpaṭipatti ettake sīle patiṭṭhitassa sambhavatīti sikkhāpadavibhaṅgadesanā, yathāvuttāya ca sammāpaṭipattiyā ime ānisaṁsāti paṭisambhidāñāṇavibhaṅgadesanā, te cime ñāṇavisesā imesu kilesesu pahīyantesu ca sambhavanti, nāññathāti kilesavibhaṅgadesanā,

---

1. Abhi 2. 104; Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292 piṭṭhesu.
2. Anavasesato (Ka)

evaṁ vitthārato desite khandhādike saṅkhepatopi jānantassa atthasiddhi hoti evāti dassanatthaṁ pariyosāne dhammahadayavibhaṅgadesanā pavattāti evametesaṁ aṭṭhārasannaṁ mahāvibhaṅgānaṁ desanākkamakāraṇaṁ veditabbaṁ.

Rūpādīnanti rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṁ. **Vedayitādisabhāvattābhāvā**ti yathākkamaṁ anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇādisabhāvattābhāvā. Na hi rūpaṁ vedayitādisabhāvaṁ, vedanādi vā ruppanādisabhāvaṁ. Yato rūpādīnaṁ vedanāsamavarodhanena "cattāro khandhā"ti-ādinā saṅkhipitvā khandhā desetabbā siyuṁ. **Ruppanādito aññassābhāvā**ti ruppanānubhavanādisabhāvato aññassa atītādike gahetvā rāsivasena vattabbassa saṁkhittassa sabhāvassa abhāvā. Na hi cetasikādibhāvo vedanādīnaṁ sabhāvo. **Heṭṭhā gaṇanesū**ti pañcato heṭṭhā gaṇanesu. **Aniṭṭhānan**ti apariyosānaṁ. Rūpādīsu hi katipaye, ekampi vā aggahetvā vuccamānā khandhavasena desanā anavasesasaṅkhatadhammasaṅgāhinī na sambhavati. **Khandhassā**ti rāsaṭṭhassa khandhassa. Tenevāha **"na hī"**ti-ādi. **Savibhāgadhammehī**ti sappabhedadhammehi.

"Saddatthasahitaṁ khandhasaddassa visayaṁ dassetī"ti etena rāsisaddassa viya rāsaṭṭhe khandhasaddassa vācakabhāvena pavattiṁdasseti pariyāyantarabhāvato. Guṇādīsu pana kevalaṁ tabbisayapayogabhāveneva pavatti, na vācakabhāvenāti āha **"guṇe -pa- na saddatthan"**ti. **Khandhasaddo**ti sīlādisadde sannidhāpito khandhasaddo. Tenevāha **"sīlādiguṇavisiṭṭhaṁ rāsaṭṭhaṁ dīpetī"**ti. **Kecī**ti **dhammasirittheraṁ** sandhāya vadati. **Etthā**ti "sīlakkhandho samādhikkhandho"ti[1] ettha. Na kevalañca so eva, aṭṭhakathācariyehipi ettha guṇatthatā icchitā eva. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṁ** "sīlakkhandho samādhikkhandhoti-ādīsu guṇaṭṭhenā"ti[2] vuttaṁ. Nanu ca kevalopi khandhasaddo "tiṇṇaṁ kho māṇava khandhānaṁ vaṇṇavādī, na kho āvuso visākha tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito"ti[3] ca ādīsu sīlādivācako diṭṭhoti? Na, tatthāpi adhikārādivacchedakavasenevassa sīlādīsu pavattidassanato. **Na khandhasaddo paññattisaddassa atthe vattatī**ti

1. Dī 3. 236 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 185 piṭṭhe. 3. Ma 1. 375 piṭṭhe.

niruttivohārādisaddā viya[1] paññattipariyāyo na hotīti attho. **Dārukkhandhoti paññatti hotī**ti tassa khandhasaddassa paññattivisesappavattitaṁ dasseti. **Viññāṇakkhandhoti khandhasaddo**ti "viññāṇaṁ viññāṇakkhandho"ti[2] ettha vutto khandhasaddo. **Samudāye niruḷho**ti atītādibhedabhinnassa paññāya abhisaṁyūhanena rāsikate viññāṇasamūhe niruḷho. **Tāya eva ruḷhiyā pavattatī**ti tāya samudāye niruḷhatāya tadavayave ekasmimpi viññāṇe pavattatīti. Ettha ca ñāṇasampayutte niruḷho kosallasambhūtaṭṭhena kusalabhāvo viya ñāṇavippayutte viññāṇasamudāye niruḷho tadekadesepi ruḷhiyā pavattatīti veditabbaṁ. Atha vā kiñci nimittaṁ gahetvā satipi aññasmiṁ tannimittayutte kismiñcideva visaye sammutiyā cirakālatāvasena nimittavirahepi pavatti ruḷhi nāma, yathā mahiyaṁ setīti mahiṁso, gacchantīti gāvoti, evaṁ khandhasaddassāpi ruḷhibhāvo veditabbo.

Rāsito guṇatoti sabbattha bhummatthe vā nissakkavacanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Niyametvā**ti vavatthapetvā. **Piṇḍaṭṭho**ti saṅghātattho. **Tasmā**ti yasmā pañceva khandhā vuttā, koṭṭhāsaṭṭhe ca khandhaṭṭhe nibbānassa vasena chaṭṭhenāpi khandhena bhavitabbaṁ, tasmā **khandhaṭṭho nāma rāsaṭṭhoti yuttaṁ. "Yesaṁ vā atītādivasena bhedo atthī**"ti-ādinā atītādivibhāgabhinnesu ruppanādisabhāvadhammesu visuṁ visuṁ koṭṭhāsabhāvena gayhamānesu tabbibhāgarahitassa ekassa nibbānassa rāsaṭṭhatā viya koṭṭhāsaṭṭhatāpi na sambhavatīti dasseti. Etena paññattiyāpi khandhesu aggahaṇe kāraṇaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Kasmā panettha phassādike viya saṅkhārakkhandhe anavarodhetvā vedanāsaññā visuṁ khandhabhāvena gahitāti? Vivādamūlatādivisesadassanatthaṁ. Gahaṭṭhānaṁ hi vivādakāraṇaṁ kāmajjhosānaṁ. Vuttañcetaṁ "puna caparaṁ bhikkhave kāmahetu kāmanidānaṁ kāmādhikaraṇaṁ kāmānameva hetu mātāpi puttena vivadati, puttopi mātarā vivadatī"ti-ādi[3]. Pabbajitānaṁ diṭṭhābhiniveso. Vuttampi cetaṁ "ye diṭṭhimuggayha vivādayanti,

---

1. Niruttivohārādisaddo viya (Ka)
2. Abhi 5. 24, 25 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 120, 128 piṭṭhesu.

'idameva saccan'ti ca vādayantī"ti-ādi[1]. Tesu kāmajjhosānaṁ vedanassādena hoti, diṭṭhābhiniveso saññāvipallāsena. Saññāvipallāsena hi cittavipallāso, cittavipallāsena diṭṭhimānataṇhāpapañcānaṁ vipallāsoti. Tathā vedanānugiddho, vipallatthasañño ca saṁsarati. Vedanānugiddhassa hi vedanāpaccayā taṇhā siddhā hoti, tato ca taṇhāpaccayā upādānanti āvaṭṭati bhavacakkaṁ. Vipallatthasaññissa ca "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti[2] vacanato diṭṭhimānataṇhāpapañcānaṁ anupacchedato saṁsārassa anupacchedova. Iti vivādakāraṇānaṁ kāmajjhosānadiṭṭhābhinivesānaṁ kāraṇabhāvo saṁsārahetubhāvoti imassa vivādamūlatādivisesassa dassanatthaṁ saṅkhārakkhandhe anavarodhetvā vedanāsaññā visuṁ khandhabhāvena gahitāti veditabbaṁ.

Okāsesūti vibhajanakiriyāya pavattiṭṭhānabhāvato atītādayo okāsāti vuttā. **Itisaddenā**ti "upādāyarūpan"ti evaṁ aṭṭhakathāyaṁ vutta-itisaddena. **Nidassanatthenā**ti udāharaṇatthena. **Sabbo**ti sakalo ekādasasu okāsesu vibhatto vibhajananayo. **Idañca vibhajanan**ti "cattāro ca mahābhūtā -pa- upādāyarūpan"ti evaṁ vibhattaṁ idañca vibhajanaṁ. **Oḷārikādīsū**ti oḷārikasukhumahīnapaṇītadūrasantikesu. **Cakkhāyatananti-ādivibhajanañcā**ti "cakkhāyatanaṁ -pa- phoṭṭhabbāyatanaṁ itthindriyaṁ -pa- kabaḷīkāro āhāro rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbāti evaṁ pavattaṁ vibhajanañca. **Yathāsambhavan**ti yathārahaṁ. Ekādasasu okāsesu yaṁ yattha vibhajanaṁ yuttaṁ, taṁ tattha yojetabbaṁ. **Evaṁ vedanākkhandhādīsupī**ti yathā rūpakkhandhe yathāsambhavaṁ ekādasasu okāsesu vibhajanaṁ yojetabbanti vuttaṁ, evaṁ vedanākkhandhādīsupi yathāsambhavaṁ ekādasasu okāsesu vibhajanaṁ yojetabbanti attho.

Tattha vedanākkhandho tāva purime okāsapañcake sukhādivedanāttikavasena vibhatto, itarasmiṁ kusalattikavedanāttikasamāpannadukasāsavadukavasena. Saññākkhandho pana purime okāsapañcake chaphassadvāravasena, itarasmiṁ oḷārikaduke paṭighasamphassadukavasena ceva

---

1. Khu 1. 409; Khu 7. 134, 135 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 414 piṭṭhe.

yathāvuttakusalattikādivasena ca vibhatto. Sesesu kusalattikādivaseneva. Tathā saṅkhārakkhandho. Paṭighasamphassaduko panettha nattheva. Cetanāya eva cettha niddeso saṅkhārakkhandhadhammānaṁ cetanāppadhānabhāvadassanatthaṁ. Tathā hi sā "saṅkhārakkhandho"ti vuttā. **Tatthā**ti tasmiṁ viññāṇakkhandhassa vibhajane paṭiniddese. **Taṁ pana dvayan**ti manodhātumanoviññāṇadhātudvayaṁ. Yañhi sattaviññāṇadhātudesanāyaṁ "manodhātu, manoviññāṇadhātū"ti dvayaṁ desitaṁ, taṁ chaviññāṇakāyadesanāyaṁ "manoviññāṇan"tveva vuccatīti.

Pāḷinayenāti khandhavibhaṅgapāḷinayena. **Aññena pakārenā**ti dhammasaṅgahe,[1] tadaṭṭhakathāyañca[2] āgatena pakārantarena.

1. Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā

2. "Kiñcī"ti padaṁ "ekaccan"ti iminā samānatthanti āha **"kiñcīti pakārantarabhedaṁ āmasitvā aniyamanidassanan"**ti. **Ubhayenā**ti pakārabhedaṁ anāmasitvā, āmasitvā ca aniyamadassanavasena pavattena "yaṁ kiñcī"ti padadvayena. **Adhippetatthan**ti rūpaṁ. **Aticcā**ti atikkamitvā. **Pavattito**ti pavattanato. **Niyamanatthan**ti nivattanatthaṁ.

"Kiñcā"ti ettha kiṁ-saddo pucchāyaṁ hetu-atthadīpako, karaṇe cetaṁ paccattavacanaṁ, ca-saddo vacanālaṅkāroti āha **"kena kāraṇena vadethā"**ti. Dutiyavikappe pana vuttanayeneva kāraṇatthe pavattaṁ kiṁ-saddaṁ vadethā"ti kiriyāpadasambandhanena upayogavasena pariṇāmetvā vadati **"kaṁ kāraṇaṁ vadethā"**ti.

Purimasantānassa bhedanti purimasantānassa vināsaṁ, vināsāpadesena cettha santāne visadisuppādameva dasseti. Tenevāha **"visadisasantānuppattidassanato"**ti. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamavāye visadisuppatti atthīti? Saccaṁ atthi, sā pana na pākaṭatarā, pākaṭatarā ca idhādhippetā. Tenevāha **"sītādisannipāte"**ti. Tathā cāha bhagavā "sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppatī"ti-ādi[3]. Idāni bhedasaddo ujukameva vikārāpattiṁ vadatīti dassento **"bhedo**

1. Abhi 1. 145, 146 piṭṭhādīsu. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 335 piṭṭhādīsu. 3. Saṁ 2. 71 piṭṭhe.

cā”ti-ādimāha. **Visadisarūpuppattiyeva,** na uppannassa aññathābhāvoti adhippāyo. Tena **kāpiliyaṁ** pariṇāmavādaṁ paṭikkhipati. Yadi purimasantānato bhedo visadisuppatti ruppanaṁ, evaṁ sante lakkhaṇassa atippasaṅgo siyāti codanaṁ manasi katvā āha **“arūpakkhandhānan”**ti-ādi. Ettha **sītādīhī**ti **ādi**-saddena yathā uṇhajighacchādayo saṅgayhanti, evaṁ āhārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Yenā**ti yena sītādīhi samāgamena. **Tatthā**ti tesu rūpadhammesu. Āhārādikassa vā ṭhitippattassāti sambandho. Yathā rūpadhammānaṁ ṭhitikkhaṇe sītādīhi samāgamo hoti, evaṁ arūpakkhandhānaṁ aññehi samāgamo natthi atilahuparivattito, tasmā arūpadhammā rūpadhammānaṁ viya pākaṭassa vikārassa abhāvato “ruppantī”ti, “ruppanalakkhaṇā”ti ca na vuccantīti sambandho. “Ruppatī”ti padassa kattukammasādhanānaṁ vasena atthaṁ dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ “kuppati ghaṭṭīyati pīḷīyati bhijjatī”ti vuttanti tadatthaṁ vivaranto **“kuppatīti etenā”**ti-ādimāha. **Kopādikiriyā**ti kopasaṁghaṭṭanapīḷanakiriyā. Kopasaddo cettha khobhapariyāyo veditabbo. **Kattubhūto, kammabhūto ca attho**ti kattukammasādhanānaṁ vasena vuccamāno bhūtupādāyarūpasaṅkhāto attho. **Kammakattutthena bhijjati-saddenā**ti yadā kammakattuttho ruppati-saddo, tadā bhijjatisaddopi tadattho eva veditabboti attho. Tattha yadā kammatthe “ruppatī”ti padaṁ, tadā “sītenā”ti-ādīsu kattu-atthe karaṇavacanaṁ. Yadā pana “ruppatī”ti padaṁ kattu-atthe, kammakattu-atthe, vā, tadā hetumhi karaṇavacanaṁ veditabbaṁ. **“Yaṁ pana ruppatī”**ti-ādinā “kuppatī”ti-ādīnaṁ kattukammatthānampi atthavacanānaṁ vacane kāraṇaṁ dasseti. Yadipi atthasaddo “pīḷanaṭṭho”ti-ādīsu[1] sabhāvapariyāyopi hoti, “kenaṭṭhenā”ti panettha abhidheyyapariyāyo adhippetoti āha **“kenaṭṭhenāti pucchāsabhāgavasena ruppanaṭṭhenā”**ti, ruppanasaddābhidheyyabhāvenāti attho. Tenevāha **“na kevalaṁ saddatthoyeva ruppanan”**ti. **Tassa atthassā**ti tassa bhūtupādāyappabhedassa sabhāvadhammassa. Ruppanalakkhaṇañca nāmetaṁ aniccatādi viya kakkhaḷattādito aññanti na gahetabbaṁ. Paññattiviseso hi tanti, kakkhaḷattādīnaṁyeva pana arūpadhammavidhuro sabhāvavisesoti veditabbaṁ.

---

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhe.

Mucchāpattiyāti mucchāya mohassa āpajjanena. **Kappasaṇṭhānaṁ udakan**ti kappasaṇṭhāpakamahāmeghavuṭṭhaṁ udakaṁ. **Tathā**ti tappakāratāya khārabhāve **sati** udakena kappavuṭṭhānakāle viya **pathavī vilīyeyya.** Lokantariyasattānaṁ pana pāpakammabalena akhārepi khāre viya sarīrassa vilīyanā veditabbā. **Tenevā**ti sa-usadanissayanirayassa vuttattā eva. Na hi avīcimhi pañcavidhabandhanādikammakāraṇaṁ karonti.

3. Pakaraṇappattaṁ rūpaṁ pakkhipitvā mātikā ṭhapitāti ānetvā sambandho. **Mahābhūtu -pa- āpajjati** tappakārabhāvena atītaṁse gaṇanaṁ gatanti vuttattāti adhippāyo. **"Na hī"**ti-ādinā dhammantaranivattanatthatā, pakārantaranivattanatthatā ca bhūtupādāyagahaṇassa natthīti dasseti. **Taṁdassane**ti gaṇanantaradassane. **Taṁsabhāvattā**ti bhūtupādāyasabhāvattā. **"Na cā"**ti-ādinā bhūtupādāyasabhāvo atītaṁsagaṇitatāya taṁsabhāvassapi aññathā gaṇitattā, ataṁsabhāvassa ca tathā gaṇitattā akāraṇanti dasseti. **"Ajjhatta -pa- labbhatī"**ti etena dutiyanaye na kevalaṁ yathāvuttova doso, atha kho abyāpitopi dosoti dasseti. Tadetaṁ pana akāraṇaṁ kāraṇabhāvasseva[1] anadhippetattā. Na hettha bhūtupādāyarūpabhāvo atītaṁse gaṇanassa kāraṇanti adhippetaṁ, yato yathāvuttadosāpatti siyā.

"Kintī"ti ettha **"kin"**ti pubbe yaṁ "rūpan"ti sāmaññato gahitaṁ, tassa sarūpapucchā. **Iti**saddo nidassanattho, na kāraṇattho. Tenassa yaṁ rūpaṁ atītaṁ niruddhaṁ -pa- atītaṁsena saṅgahitaṁ atītakoṭṭhāse gaṇanaṁ gataṁ, taṁ kinti ce? **"Cattāro ca -pa- rūpan"**ti bhūtupādāyavibhāgadassanamukhena visesaṁ nidasseti. Yattakā hi idha visesā niddiṭṭhā cakkhāyatanādayo, tesamidaṁ nidassananti. Na cettha purimanayato aviseso. Tattha hi rūpassa bhūtupādāyatāmattasabhāvadassanatā vuttā. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "atītarūpampi bhūtāni cevā"ti-ādi. Idha pana bhūtupādāyena nidassanabhūtena rūpassa sabbavisesavibhāvanatā dassitā. Evañca katvā abyāpitadosopi cettha anokāsova, yaṁ rūpaṁ ajjhattaṁ -pa- upādinnaṁ, kinti? Cattāro ca -pa- rūpanti tadaññavisesanidassanassa adhippetattā. Tathā cāha **"evaṁ sabbattha attho veditabbo"**ti.

---

1. Tadetaṁ pana akāraṇabhāvasseva (bahūsu), tadetaṁ natthi kāraṇabhāvasseva (Ka)

Pariyāyadesanattāti sabhāvato pariyāyanaṁ parivattanaṁ pariyāyo, ujukaṁ appavattīti attho. Pariyāyena, pariyāyabhūtā vā desanā etthāti pariyāyadesanaṁ, suttantaṁ. Suttantaṁ hi veneyyajjhāsayavasena desetabbadhamme lesato labbhamānabhāvakathanaṁ, na ujunippadesabhāvakathananti pariyāyadesanaṁ nāma. Teneva taṁ "yathānulomasāsanan"ti vuccati. Abhidhammo pana desetabbadhamme ujunippadesakathananti nippariyāyadesanaṁ nāma, yato "yathādhammasāsanan"ti vuccati. **Nicchayena deso**ti vavatthānato kathanaṁ. Tathā **bhaddekarattasuttā**dīsu[1] viya atītādibhāvo atītānāgatapaccuppannabhāvo addhāvasena idhāpi khandhavibhaṅge suttantabhājanīyattā niddisitabbo siyāti yojanā.

Sannipatitanti samāgataṁ. **Santānavasenā**ti pubbāparavasena. Pubbenāparassa samappamāṇatāya **anūnaṁ anadhikaṁ,** tato eva **ekākāraṁ.** Pavattikālavasena vā **anūnaṁ anadhikaṁ,** samānasabhāvatāya **ekākāraṁ.** Tena visabhāga-utunā anantaritataṁ dasseti. **Evaṁ āhārepī**ti ettha visabhāgāhārena anantarito anekavāraṁ anekadivasampi bhutto sabhāgekāhāraṁ nāma. "Tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānaṁ atītaṁ, pacchā anāgatan"ti hi vuttanti. "Ekāhārasamuṭṭhānan"ti pana vuttattā ekasseva āhārassa yojanā yuttarūpāti apare. **Pañcadvāravasenā**ti ettha pañcadvārāvajjanato paṭṭhāya yāva tadārammaṇaṁ, yāva javanaṁ, yāva vā voṭṭhabbanaṁ, tāva pavattā cittasantati ekavīthi. **Ekajavanasamuṭṭhānan**ti ekajavanavārasamuṭṭhānaṁ. Ettha ca samayaṁ anāmasitvāva santativasena, santatiñca anāmasitvāva samayavasena atītādivibhāgo gahetabbo.

Tesanti hetupaccayānaṁ. **Kalāpassā**ti rūpakalāpassa. **Kammānantarādī**ti kammādi, anantarādīti paccekaṁ ādisaddo yojetabbo. Tattha paṭhamena ādisaddena upanissayapaccayassa, āhārādino ca dutiyena samanantarānantarūpanissayādino saṅgaho veditabbo. Cittuppādassa cettha kammānantarādipaccayavasena, itarassa kammādivaseneva janakabhāve yojanā daṭṭhabbā. Tathā cittuppādassa purejātavasena, itarassa pacchājātavasena, ubhayesampi sahajātavasena upatthambhanaṁ

---

1. Ma 3. 226 piṭṭhe.

veditabbaṁ. Tenevāha **"yathāsambhavaṁ yojetabban"**ti. **Uppādakkhaṇe**ti hetukiccakkhaṇe. Hetukiccaṁ nāma tassa tassa uppādetabbassa uppattikaraṇaṁ, tañca tasmiṁ khaṇe uppannaphalattā tato paraṁ kattabbābhāvato niṭṭhitañcāti daṭṭhabbaṁ. Itaraṁ pana tīsupi khaṇesu paccayakiccaṁ daṭṭhabbanti yojanā.

6. **Aniṭṭhanāmanivattanassā**ti aniṭṭhanāmanivattiyā akāraṇabhāvadassanena iṭṭhanāmalābhāpanassa akāraṇabhāvaṁ dasseti.

Devamanussasampattibhaveti sampattiyutte sampanne devamanussabhave. **Samiddhasobhanatā**ti abhivuddhasobhanatā. **Tato evā**ti sampattivirahato eva, asampannattā evāti attho. **Tesaṁyeva hatthi-ādīnaṁ sukhassa hetubhāvaṁ na gacchanti** sāraṇādivasena dukkhapaccayattā. **Tesan**ti hatthirūpādīnaṁ. **"Tassa tassevā"**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ vivarati. Akusalena attanā katena nibbattaṁ dukkhassa paccayo hotīti yojanā. **Tasmā**ti yasmā kammaṁ yasmiṁ santāne nibbattaṁ, tattheva sukhadukkhānaṁ paccayo hoti, na aññattha, tasmā. **Aṭṭhakathāyaṁ panā**ti ekaccamatadassanaṁ. Tattha **"aniṭṭhaṁ nāma natthī"**ti yasmā paṭisedhadvayena kusalakammajassa iṭṭhabhāvo niyato, tasmā "kusalakammajameva iṭṭhan"ti evaṁ aniyametvā "kusalakammajaṁ iṭṭhamevā"ti evamettha niyamo gahetabboti dassento **"akusalakammajampī"**ti-ādimāha. Kinti akusalakammajaṁ sobhanaṁ, yaṁ paresaṁ iṭṭhaṁ nāma siyā? Yadi duggatiyaṁ kesañci tiracchānānaṁ saṇṭhānādisampatti sugatiyaṁ sattānaṁ akusalanissandena virūparūpatā viya kusalanissandena, kathaṁ tassā akusalakammajatā. Atha pana yaṁ kesañci amanāpampi samānaṁ rūpaṁ manāpaṁ hutvā upaṭṭhāti, taṁ sandhāya vuttaṁ, evampi yathā kesañci tiracchānādīnaṁ kusalakammajaṁ manussādirūpaṁ amanāpato upaṭṭhahantampi kusalavipākasseva ārammaṇabhāvato atthato iṭṭhameva nāma hoti, evaṁ akusalakammajaṁ kesañci manāpaṁ hutvā upaṭṭhahantampi akusalavipākasseva ārammaṇabhāvato atthato aniṭṭhameva nāma hoti, evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ. Aññathā "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ kāyaduccaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko uppajjeyyā"ti-ādi[1] aṭṭhānapāḷiyā virodho siyā. Tenevāha **"kusalakammajassa panā"**ti-ādi. **Sabbesan**ti attano,

---

1. Ma 3. 111 piṭṭhe.

paresañca. **Iṭṭhassa abhāvo vattabbo**ti yathā "kusalakammajaṁ aniṭṭhaṁ nāma natthī"ti vuttaṁ, evaṁ kiñcāpi "akusalakammajaṁ iṭṭhaṁ nāma natthī"ti aṭṭhakathāyaṁ na vuttaṁ, tena pana nayadassanena akusalakammajassa abhāvo vutto eva hotīti so saṁvaṇṇanāvasena niddhāretvā vattabboti adhippāyo. Etena kusalakammajameva iṭṭhanti purimapadāvadhāraṇassa gahetabbataṁ dasseti.

Idāni **"hatthi-ādīnampī"**ti-ādinā tamevatthaṁ vivarati. **Kusalavipākassā**ti etthāpi kusalavipākasseva ārammaṇanti attho. **Manussānan**ti ca nidassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ. Itaresampi ca akusalakammajaṁ akusalavipākasseva, kusalakammajañca kusalavipākasseva ārammaṇanti dassitovāyaṁ nayoti. Kasmā pana iṭṭhāniṭṭhamissite vatthumhi manāpatāva saṇṭhātīti āha **"iṭṭhārammaṇena -pa- sakkā vattun"**ti. **Suṭṭhu vuttan**ti "iṭṭhāniṭṭhaṁ ekantato vipākeneva paricchijjatī"ti vadantehi iṭṭhāniṭṭhārammaṇavavatthānaṁ sammadeva vuttaṁ. **Taṁ anugantvā**ti vipākavasena iṭṭhāniṭṭhārammaṇavavatthānaṁ anugantvā. **Sabbatthā**ti sugatiduggatīsu, sabbesu vā ārammaṇesu.

"Aniṭṭhā"ti vacaneneva tesaṁ iṭṭhatā nivattitāti āha **"sadisatā ca rūpādibhāvoyevā"**ti. Iṭṭhāneva rūpādīni kāmaguṇāti sutte vuttānīti mittapaṭipakkho amitto viya iṭṭhapaṭipakkhā aniṭṭhāti adhippetāti vuttaṁ **"aniṭṭhāti -pa- vohāro viyā"**ti. **Sabbāni vā**ti ettha "piyarūpaṁ sātarūpan"ti[1] vacanato kathaṁ aniṭṭhānaṁ rūpādīnaṁ kāmaguṇabhāvāpattīti ce? Tesampi vipallāsavasena taṇhāvatthubhāvato piyarūpabhāvassa adhippetattā. Yadi evaṁ kathaṁ "cakkhuviññeyyāni rūpāni iṭṭhānī"ti-ādisuttapadaṁ[2] nīyatīti āha **"atisayenā"**ti-ādi.

Indriyabaddharūpavasena pāḷiyaṁ hīnadukaniddeso pavattoti dassetuṁ **"dvīsupi hīnapaṇītapadesū"**ti-ādimāha. **Avayavayoge sāmivacanaṁ,** na kattarīti adhippāyo. "Tesaṁ tesaṁ sattānan"ti indriyabaddharūpe niddiṭṭhe kasmā kammajavasena attho vutto, na catusantativasenāti āha **"sattasantāna -pa- vuttan"**ti. Padhānattā hi kammajavasena atthaṁ vatvā sesesu "evaṁ utusamuṭṭhānādīsupī"ti aṭṭhakathāyaṁ atideso

---

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 119; Ma 2. 117; Ma 3. 41; Saṁ 3. 18 piṭṭhādīsu.

kato. **"Tehi tehīti etasmiṁ atthe"**ti iminā "tesaṁ tesan"ti kattari sāmivacanaṁ āsaṅkati. Tathā sati visaye vā sāmivacane laddhaguṇaṁ dasseti **"na kammajavasenevā"**ti-ādinā, kammajaggahaṇañcettha upalakkhaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

Mariyādābhūtanti uttamamariyādābhūtaṁ. Tenevāha **"yassa yeva manāpā, tassa teva paramā"**ti. **Tesan**ti kāmaguṇānaṁ. **Sabhāvato**ti lakkhaṇato.

"Ekasmiṁyeva assādanakujjhanato"ti-ādinā "yasmā teyeva rūpādayo eko assādetī"ti-ādikaṁ suttantavivaraṇaṁ iṭṭhāniṭṭhabhāve hetubhāvena vuttanti dasseti. **Iṭṭhāniṭṭhaggahaṇaṁ hotī**ti nibbāne viya aniṭṭhaggahaṇaṁ saññāvipallāsena aññesupi ārammaṇesu iṭṭhāniṭṭhābhiniveso hotīti adhippāyo.

Vibhāgo nāma asaṅkaro, vitthāro cāti **"vibhattan"**ti padassa **"vavatthitaṁ, pakāsitan"**ti ca atthamāha. **Aññesan**ti ati-aḍḍhadaliddānaṁ. **Idaṁ iṭṭhaṁ, aniṭṭhañca hotī**ti ettha **ca**-saddena aniṭṭhaṁ, iṭṭhañca hotīti ayampi attho vuttoti veditabbaṁ. **Aniṭṭhaṁ iṭṭhan**ti iṭṭhassa "aniṭṭhan"ti, aniṭṭhassa "iṭṭhan"ti gahaṇe yathāsaṅkhyaṁ yojanā. **Indriyavikārāpatti-ādinā**ti ettha **ādi**-saddena pubbābhisaṅkhārādiṁ saṅgaṇhāti. Puretaraṁ pavattacittābhisaṅkhāravasenāpi hi vināva saññāvipallāsaṁ iṭṭhaṁ "aniṭṭhan"ti, aniṭṭhañca "iṭṭhan"ti gayhatīti.

Tena vipākenāti tena kusalākusalavipākena. **Ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhatan**ti yattha taṁ uppajjati, tassa buddharūpādikassa, gūthādikassa ca ārammaṇassa yathākkamaṁ iṭṭhataṁ, aniṭṭhatañca nidasseti. **Vijjamānepi saññāvipallāse ārammaṇena vipākaniyamadassanan**ti iṭṭhārammaṇe kusalavipākova uppajjati, aniṭṭhārammaṇe akusalavipākovāti evaṁ ārammaṇena vipākaniyamadassanaṁ. **Ārammaṇaniyamadassanatthan**ti yaṁ kusalavipākassa ārammaṇaṁ, taṁ iṭṭhaṁ nāma. Yaṁ akusalavipākassa ārammaṇaṁ, taṁ aniṭṭhaṁ nāmāti dassanatthaṁ. Ārammaṇena niyāmito hi vipāko attano upakārakassa ārammaṇassa niyāmako hotīti.

Dvārantare dukkhassa paccayabhūtassa ārammaṇassa dvārantare sukhavipākuppādanato, dvārantare sukhassa paccayabhūtassa ārammaṇassa dvārantare dukkhavipākuppādanato vipākena ārammaṇaniyamadassanena vipākavasena iṭṭhāniṭṭhatā dassitāti yojanā.

7. Duppariggahaṭṭhena kāraṇabhūtena lakkhaṇassa indriyādisabhāvassa duppaṭivijjhatā, evaṁ supariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatā veditabbā. **"Dūre"ti avuttassā**ti lakkhaṇato "dūre"ti akathitassa. **Vuttampī**ti lakkhaṇato "dūre"ti vuttampi sukhumarūpaṁ.

"Bhindamāno"ti sambhindamānoti vuttaṁ hotīti āha **"missakaṁ karonto"**ti. Yasmā pana bhedanaṁ vibhāgakaraṇampi hoti, tasmā dutiyavikappe "bhindamāno"ti padassa **"visuṁ karonto"**ti atthamāha. Tatiyavikappe pana **bhindamāno**ti vināsentoti attho. Tenāha **"santikabhāvaṁ bhinditvā dūrabhāvaṁ, dūrabhāvañca bhinditvā santikabhāvaṁ karonto"**ti. Na hi sakkā santikassa tabbhāvaṁ avināsetvā dūrabhāvaṁ kātuṁ, tathā itarassāpi. Santikabhāvakaraṇena na bhindati na vināseti, na ca okāsadūrato lakkhaṇato dūraṁ visuṁ karaṇena bhindati vibhāgaṁ karoti, nāpi okāsadūrena lakkhaṇato dūraṁ vomissakakaraṇena bhindati sambhindatīti yojanā. **"Tidhā attho daṭṭhabbo"**ti saṅkhepena vuttamatthaṁ **"na hī"**ti-ādinā vivarati. Visuṁ karoti, vomissakaṁ karotīti karoti-saddaṁ ānetvā sambandho. **"Etthāpī"**ti-ādinā yathā "okāsato dūrameva bhindatī"ti ettha okāsato dūrassa okāsato santikabhāvakaraṇaṁ adhippetanti vināsanaṁ bhedanaṁ, evaṁ "na lakkhaṇato dūraṁ bhindatī"ti etthāpi lakkhaṇato dūrassa lakkhaṇato santikabhāvākaraṇaṁ abhedanaṁ avināsananti imamatthaṁ dasseti. Vomissakakaraṇavibhāgakaraṇatthataṁ sandhāyāha **"bhindamānoti ettha ca aññathā bhedanaṁ vuttan"**ti. Pacchimanaye vināsanatthameva sandhāya **"bhedanaṁ idha ca aññathā vuttan"**ti avoca.

Rūpakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā

8. **Cakkhādayo pasādā**ti oḷārikattabhāvapariyāpannā cakkhusotaghānajivhāpasādā, manomayattabhāvapariyāpannā cakkhusotappasādā ca. **Kāyavohāraṁ arahantī**ti kāyantogadhattā, kāyekadesattā ca kāyoti vattabbataṁ arahanti. **kāyo**ti hi attabhāvopi vuccati "sakkāyadiṭṭhī"ti-ādīsu[1], karajakāyopi "so imamhā kāyā aññaṁ kāyaṁ abhinimminātī"ti-ādīsu[2]. **Tabbatthukā**ti cakkhādinissitā kāyikāti pariyāyena vuttā, nippariyāyena pana cetasikāva. Yathāha "yaṁ tasmiṁ samaye tajjācakkhuviññāṇadhātusamphassajaṁ cetasikaṁ neva sātaṁ nāsātaṁ cetosamphassajaṁ adukkhamasukhaṁ vedayitan"ti-ādi[3]. **"Na hi cakkhādayo kāyappasādā hontī"**ti iminā kāyapasādanissitā vedanā nippariyāyena kāyikāti dasseti. **Kāyikacetasikādibhāvenā**ti **ādi**-saddena kusalākusalābyākatādibhāvā saṅgayhanti. **Tenā**ti sukhādivedanekadesassa addhāsamayavasena atītādibhāvābhāvena. Keci panettha "heṭṭhā dassitanayattā pākaṭattā addhāvasena, ekamuhuttādipubbaṇhādīsu utu-ādinā rūpassa viya vedanāya vibhāgo na gayhatīti samayavasena ca atītādibhedo na dassito"ti vadanti. Santānavasena pavattānampi vedanānaṁ cittena samūhato gahetabbataṁ sandhāyāha **"vedanāsamudāyo"**ti. **Tehī**ti addhāsamayavasena atītādibhāvehi. **Etthā**ti etasmiṁ vibhaṅge. **Te**ti "vedanekadesā"ti vuttā kāyikacetasikādibhāvena bhinnā sukhādivedanāvisesā. Yadi vedanekadesā ettha gahitā, khaṇaparicchinnāva te gahetabbā, na santatiparicchinnāti āha **"ekasantatiyaṁ panā"**ti-ādi. **Tesū**ti sukhādibhedesu. **Bhedo**ti viseso. **Tassā**ti sukhādivisesassa. Yathā cettha, evaṁ **"taṁsahitataduppādakā"**ti etthāpi taṁ-saddena sukhādiviseso paccāmaṭṭhoti veditabbo. Santati paricchedikā bhavituṁ arahatīti sambandho. **Santatikhaṇavaseneva paricchedo vutto,** na addhāsamayavasenāti adhippāyo.

Pubbantāparantamajjhagatā"ti niṭṭhitahetukiccā aniṭṭhitapaccayakiccāti vuttā, taṁ pana atikkantahetupaccayakiccanti evaṁ vuttassa nayassa

1. Saṁ 1. 12; Saṁ 2. 151 piṭṭhesu. 2. Khu 9. 389 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

upalakkhaṇanti āha **"pubbantāparantamajjhagatāti etena hetupaccayakiccavasena vuttanayaṁ dassetī"**ti. Ettha kusalākusalakiriyavedanānaṁ rūpassa viya, vipākānaṁ viya ca ayaṁ nāma janakahetūti nippariyāyena na sakkā vattuṁ, pariyāyena pana anantarapaccayabhūto hetūti vattabbo.

11. **Santāpanakiccan**ti pariḍahanakiccaṁ. **Jāti-ādisaṅkaran**ti jātisabhāvapuggalalokiyalokuttarato saṅkaraṁ sambhedaṁ akatvā. **Samānajātiyan**ti ekajātiyaṁ. Sukhato tajjātiyā adukkhamasukhā paṇītāti yojetabbāti sambandho. **Samānabhede**ti bhūmantarādisamānavibhāge. **Upabrūhitānaṁ dhātūnan**ti uḷārarūpasamuṭṭhāpanena paṇītānaṁ rūpadhammānaṁ. **Vibādhitānan**ti nippīḷitānaṁ milāpitānaṁ. **Ubhayan**ti sukhādidvayaṁ. Ettha ca khobhanā, āluḷanā ca kāyikasukhassa vasena veditabbā. Abhisandanā jhānasukhassa. Madayanā kāmasukhassa. Tathā chādanā. Āsiñcanā sabbassa. Chādanā āsiñcanā vā sabbassa vasena veditabbā.

Sabhāvādibhedena cāti sabhāvapuggalalokiyādibhedena ca. Ekantapaṇīte lokuttare hīnapaṇītānaṁ paṭipadānaṁ vasena hīnapaṇītatā. Ekantahīne akusale chandādivasena hīnapaṇītatā, oḷārikasukhumatā ca. Tathā hi vuttaṁ **aṭṭhakathāyaṁ** "yā oḷārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇītā"ti[1]. Akusalādīsu dosasahagatādi-antarabhedavasena upādāyupādāya oḷārikasukhumatā taṁtaṁvāpanavasena vuccati, na kusalākusalādivasenāti āha **"taṁtaṁvāpanavasena kathanepi parivattanaṁ natthī"**ti. **Dosussannatāyā**ti kilesādhikatāya. **Tathā**ti dosussannatāya. Kathaṁ pana kusalesu dosussannatā? Upanissayavasena kilesādhikehi santāne pavattamānā kusalā dhammā kilesehi sambādhappattiyā tiṇādīhi sambādhappattāni viya sassāni vipulaphala-uḷāraphalā na hontīti. **Tathā**ti mandadosatāya. Kusalānaṁ mandadosabhāpi vuttanayānusārena veditabbā. **Oḷārikasukhumanikantī**ti ettha antogadhavisesaṁ nikantiyā oḷārikasukhumatāsāmaññaṁ vuttaṁ. Yathā hettha oḷārikasāmaññena

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 17 piṭṭhe.

oḷārikoḷārikataroḷārikatamā nikantiyo gayhanti, tathā sukhumasukhumatarasukhumatamā sukhumatāsāmaññena gayhantīti. Sukhumatamanikantivatthunti cettha yāva bhavaggaṁ vipassanāñāṇañca veditabbaṁ.

13. **Yadi siyā**ti yadi asampayogo visaṁsaṭṭho siyā.

Santikato akusalatoti akusalabhāvena santikato lobhasahagatādi-akusalavedayitato. **Akusalā**ti dosasahagatādi-akusalavedanā **dūreti yathā uddharīyati. Tato dūrato kusalato**ti tato akusalato dūrato kāmāvacarādikusalavedayitato **kusalā** kāmāvacarādikusalavedanā. **"Na sakkā"**ti vuttaṁ uddharituṁ asakkuṇeyyataṁ **"tathā hi satī"**ti-ādinā vivarati. **Tasmā**ti yasmā dūrato santikuddharaṇaṁ vuttanayena santikato santikuddharaṇameva hoti, tathā sati atthaviseso na hoti, upādāyupādāya dūrasantikatā idha vuccati. Tasmā santikato santikuddharaṇañca na sakkā kātuṁ atthavisesābhāvato, anadhippetattā cāti adhippāyo.

Nanu ca atisayavacanicchāvasena attheva atthavisesoti codanaṁ manasi katvā āha **"dūradūrataratāya viya santikasantikataratāya ca anadhippetattā"**ti. **Yā**ti akusalavedanā. **Tato**ti kusalavedayitato. **Idha vuttassa dūrassā**ti imasmiṁ vedanākkhandhavibhaṅge "akusalā vedanā kusalābyākatāhi vedanāhi dūre"ti-ādinā[1] vuttassa dūrassa. **Dūrato accantavisabhāgattā**ti yato yaṁ "dūre"ti vuttaṁ, tato accantavisadisattā, tassa vasena **dūre santikaṁ natthīti na sakkā dūrato santikaṁ uddharituṁ.** Ayañhettha adhippāyo—heṭṭhā yā vedanā yāya vedanāya dūreti vuttā, sā eva tassā kenacipi pariyāyena santiketi na uddharitabbāti. **Santike**ti vuttavedanaṁyeva sandhāya vadati. **Bhinne**ti lobhasahagatādivasena vibhatte. **Tatthevā**ti "santike"ti vutta-atthe eva. Idaṁ vuttaṁ hoti—"akusalā vedanā akusalāya vedanāya santike"ti[1] evaṁ vutta-akusalāya vedanāyameva lobhasahagatādivasena vibhattāya dūrabhāvopi labbhati. Evaṁ sesesupīti.

---

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

Yadi santikato dūraṁ labbhati, yadaggena dūraṁ labbhati, tadaggena dūrato santikaṁ uddhariyeyyāti codanaṁ manasi katvā āha **"upādāyupādāya dūrato ca santikaṁ na sakkā uddharitun"**ti-ādi. Tassattho—yaṁ santikato dūraṁ labbhati, yadipi taṁ visabhāgaṭṭhena labbhati, tathāpi yaṁ tattha santikaṁ labbhati, taṁ sabhāgaṭṭheneva labbhatīti santikatova santikaṁ uddhaṭaṁ siyāti. **Tasmā**ti yasmā visabhāgaṭṭhena dūratā, sabhāgaṭṭhena ca santikatā icchitā, tasmā. **Lobhasahagatāya dosasahagatā** visabhāgatāya dūre samānā kathaṁ santike bhaveyyāti adhippāyo. Nanu tāsaṁ akusalasabhāgatā labbhatevāti tattha uttaramāha **"visabhāgatā"**ti-ādi. Tattha **bhedaṁ aggahetvā na pavattatī**ti bhedaṁ visesaṁ asadisataṁ gahetvā eva pavattati visabhāgatā. **Dūratāyā**ti idhādhippetāya dūratāya sabhāgassa abyāpakattā dūrato santikuddharaṇaṁ na sakkā kātuṁ. Sati hi sabhāgabyāpakatte siyā santikatāti dūrato santikuddharaṇaṁ sakkā kātunti adhippāyo. **"Na hī"**ti-ādinā tamevatthaṁ pākaṭaṁ karoti. **Sabhāgatā**ti sāmaññaṁ. **Bhedan**ti visesaṁ. **Antogadhaṁ katvāvā**ti abhibyāpetvāva. **Visabhāgabyāpakattā santikatāyā**ti idhādhippetavisabhāgaṁ byāpetvā pavattanato heṭṭhā vuttasantikatāya santikato dūruddharaṇaṁ sakkā kātuṁ. Tamevatthaṁ **"akusalatā hī"**ti-ādinā pākaṭaṁ karoti.

Vedanākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā

17. **Tassāpī**ti saññāyapi. **Tabbatthukattā**ti cakkhuvatthukattā. **Paṭighaviññeyyo**ti yathāvuttapaṭighato vijānitabbo paṭighavasena gahetabbo. **Uttarapadalopaṁ katvā**ti purimapade uttarapadalopaṁ katvā.

Viññeyyabhāve na uppattiyanti adhippāyo. **Vacanan**ti saddo, nāmanti attho. **Vacanādhīnā**ti gahetabbataṁ pati saddādhīnā, nāmāyattagahaṇāti attho. Yadettha vattabbaṁ, taṁ **nāmarūpaduke**[1] vuttameva. Adhivacanaṁ

---

1. Mūlaṭī 1. 56 piṭṭhe.

paññattipakāsakaṁ ñāpakaṁ etesaṁ atthīti **adhivacanā** yathā arisasoti. **Tatojo**ti adhivacanasaṅkhātato arūpakkhandhato jāto. Arūpakkhandhapariyāpannattā phassepi yathāvutto attho sambhavatīti dassetuṁ **"samphassoyeva vā"**ti-ādimāha. Na kevalaṁ manodvārikaphasse eva, atha kho pañcadvārikaphassepi "viññeyyabhāve vacanaṁ adhikicca pavattā adhivacanā"ti-ādivuttappakāro attho sambhavati. **Itī**ti tasmā. **Tena pariyāyenā**ti manosamphassajapariyāyena. **Tatojāpī**ti pañcadvārikaphassajātāpi. **Aññappakārāsambhavato**ti paṭighasamphassajapariyāyassa asambhavato. **Āveṇikaṁ** paṭighasamphassajatā. **Pakārantaraṁ** adhivacanasamphassajatā.

Yadi evanti yadi pañcadvārikaphassehi uppannasaññā pariyāyato, nippariyāyato ca "adhivacanasamphassajā"ti vuccanti, evaṁ cattāropi arūpino khandhā evaṁ vattuṁ yuttā. Evaṁ sante saññāva kasmā "adhivacanasamphassajā"ti vuttāti āha **"tiṇṇaṁ khandhānan"**ti-ādi. Tattha **tiṇṇaṁ khandhānan**ti vedanāsaṅkhāraviññāṇakkhandhānaṁ. **Atthavasenā**ti "vacanaṁ adhikicca pavattā adhivacanā"ti-ādinā vutta-atthavasena anvatthatāvasena. **Attano pattampi nāman**ti "adhivacanasamphassajā"ti evaṁ attano anuppattampi nāmaṁ. **Dhammābhilāpo**ti sabhāvanirutti. Pubbe catunnaṁ arūpakkhandhānaṁ sādhāraṇopi adhivacanasamphassajavohāro ruḷhivasena saññāya eva pavattoti vatvā idāni so tadaññārūpakkhandhasādhāraṇo saññāya nivesitoti dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādimāha. **Rajjitvā olokanādīsū**ti ettha **ādi**-saddena kujjhitvā olokanādi viya rajjitvā savanādipi saṅgayhatīti veditabbaṁ, tathāsotāvadhānādinopi rattatādivijānananimittatāsambhavato. Cakkhusamphassajāsaññāya pana pākaṭabhāvaṁ nidassanavasena dassetuṁ **"olokanaṁ cakkhuviññāṇavisayasamāgame"**ti-ādimāha.

Olokanassa apākaṭabhāve rattatādivijānanaṁ na hoti, pākaṭabhāve ca hotīti āha **"pasādavatthukā evā"**ti. **"Aññaṁ cintentan"**ti yaṁ pubbe tena kathitaṁ, kāyena vā pakāsitaṁ, tato aññaṁ kiñci atthaṁ cintentaṁ. Tenevāha **"ñātan"**ti.

Saññākkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā

20. **"Heṭṭhimakoṭiyāti etthā"**ti idaṁ paṭhamaṁ "heṭṭhimakoṭiyā"ti vacanaṁ sandhāya vuttaṁ. Tassa hi bhummavasena attho gahetabbo. Tenāha **"tattha hi padhānaṁ dassitan"**ti. Heṭṭhimakoṭiyāva padhānaṁ dassitanti imamatthaṁ gahetvā **"yadi evan"**ti-ādinā codeti. Itaro "heṭṭhimakoṭiyā padhānameva dassitan"ti evamettha niyamo gahetabboti dassento **"uparimakoṭigatabhāvenā"**ti-ādinā taṁ pariharati. Padhānasseva dassanaṁ. Padhāne hi dassite appadhānampi atthato dassitameva hotīti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** "taṁsampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva hontī"ti. Yaṁ heṭṭhimakoṭiyaṁ labbhati, taṁ uparimakoṭiyampi labbhati evāti āha **"heṭṭhimakoṭi hi sabbabyāpikā"**ti. Dutiye karaṇaniddesataṁ dassetuṁ **"āgatāti sambandho"**ti āha. Āgamanakiriyā hi heṭṭhimakoṭiyā karaṇabhāvena tattha vuttāti. Yathā ca āgamanakiriyāya, evaṁ vacanakiriyāyapi heṭṭhimakoṭiyā karaṇabhāvo sambhavatīti dassetuṁ **"purimepi vā"**ti-ādimāha. **"Ekūnapaññāsappabhede"**ti idaṁ lokiyacittuppāde pāḷi-āgatānaṁ saṅkhārakkhandhadhammānaṁ uparimakoṭiṁ sandhāya vuttaṁ. Yevāpanakadhammehi saddhiṁ uparimakoṭiyā gayhamānāya "tepaññāsā"ti vattabbaṁ siyā, lokuttaracittuppādavasena pana "sattapaññāsā"ti.

Saṅkhārakkhandhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Samuggama-padassa tatvato, pariyāyato ca atthaṁ dasseti **"sañjātiyaṁ ādi-uppattiyan"**ti. Bhedato pana samāyoge uggamananti. Tattha kena samāyoge, kuto, kathañca uggamananti vicāraṇāyaṁ āha **"taṁtaṁpaccayasamāyoge"**ti-ādi. **Tatthevā**ti pañcavokārabhave eva. Tattha hi pañcakkhandhā paripuṇṇā samuggacchanti. **Yathādhigatānaṁ** adhigatappakārānaṁ, paṭisandhikānanti attho. Opapātikasamuggameneva cettha saṁsedajasamuggamopi gahitoti daṭṭhabbo pañcakkhandhapariyāpannānaṁ tadā uppajjanārahānaṁ

uppajjanato. Tattha saṁsedajā uppajjitvā vaḍḍhanti, itare na vaḍḍhantīti idametesaṁ nānākaraṇaṁ. Sukhumajātiyalomā eva kira keci eḷakā himavante vijjanti, tesaṁ lomaṁ sandhāya **"jātimanta-eḷakaloman"**ti vuttaṁ atisukhumattā tesaṁ lomānaṁ. Keci pana "ajapākatikeḷakādīhi saṅkararahitānaṁ tesaṁ eḷakavisesānaṁ nibbatteḷakassa lomaṁ **jāti-uṇṇā,** tampi taṅkhaṇanibbattassā"ti vadanti. Gabbhaṁ phāletvā gahitassāti apare. **Evaṁsaṇṭhānan**ti jāti-uṇṇaṁsuno paggharitvā agge ṭhitatelabindusaṇṭhānaṁ. **Vaṇṇappaṭibhāgo**ti rūpapaṭicchanno, saṇṭhānapaṭicchanno ca.

Santatimūlānīti tasmiṁ bhave rūpasantatiyā mūlabhūtāni. **Anekindriyasamāhārabhāvato**ti yathārahaṁ cakkhādi-anekindriyasaṁghātabhāvato. **Padhānaṅgan**ti uttamaṅgaṁ siro.

Na tassa tassa khandhassa paripuṇṇataṁ, taṁtaṁkhandhekadesasseva vuttattāti adhippāyo. **Kāmāvacarānan**ti kāmāvacarasattānaṁ. **Parihīnāyatanassā**ti parihīnassa cakkhādi-āyatanassa vasena. Tattha duggatiyaṁ andhassa cakkhudasakavasena, badhirassa sotadasakavasena, andhabadhirassa ubhayavasena **santatisīsahāni veditabbā.** Napuṁsakassa pana bhāvahāni vuttā eva. Tathā andhabadhirāghānakassa cakkhusotaghānavasena. Taṁ pana dhammahadayavibhaṅgapāḷiyā virujjhati. Taṁ parato āvi bhavissati. Rūpāvacarānaṁ pana cakkhusotavatthujīvitavasena cattāri santatisīsānīti itaresaṁ vasena santatisīsahāni veditabbā.

Tesanti pañcannaṁ khandhānaṁ. **Vatthubhāvenā**ti vicāraṇāya adhiṭṭhānabhāvena. **Paṭisandhiyaṁ uppannā pavattā pañcakkhandhā**ti paṭisandhikkhaṇe, pavattikkhaṇe ca pañcakkhandhe dasseti. **Bhummaniddeso**ti "pañcasu khandhesū"ti ayaṁ bhummaniddeso. **Aññathā**ti niddhāraṇe anadhippete. **Bhāvenabhāvalakkhaṇatthe"**ti idaṁ visayādi-atthānaṁ idhāsambhavato vuttaṁ. **Ubhayan**ti rūpārūpaṁ. **Rūpārūpasantatin**ti rūpasamuṭṭhāpakaṁ rūpasantatiṁ, arūpasantatiñca. "Vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṁ hotī"ti idaṁ na paṭisandhikkhaṇaṁ eva, nāpi vatthurūpaṁ eva sandhāya vuttanti dassento āha **"sabbarūpānaṁ uppādakkhaṇe dubbalataṁ sandhāya vuttan"**ti. **"Tadā hī"**ti-ādi yathāvuttassa atthassa kāraṇavacanaṁ. Tattha **tan**ti rūpaṁ. "Kammakkhittattā"ti idaṁ na kammajatāmattaṁ sandhāya vuttaṁ, atha kho

kammajassa paṭhamuppattiyaṁ apatiṭṭhitataṁ sandhāyāti dassento **"satipī"**ti-ādimāha. **Tato paran**ti tato paṭisandhito paraṁ. Sadisasantāne yathā patiṭṭhitaṁ, na tathā visadisasantāneti āha **"samānasantatiyan"**ti.

Aṅgabhāvanti kāraṇabhāvaṁ. Tenevāha **"sahāyabhāvan"**ti. **Tesaṁ dhammānan**ti yehi saddhiṁ uppannaṁ, tesaṁ paṭisandhiyaṁ cittacetasikadhammānaṁ. **Tadā**ti ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe ca rūpuppādanameva natthi. Anantarādipaccayalābhena uppādakkhaṇe eva cittassa balavabhāvo, na itaratra. Tenāha **"yadā ca rūpuppādanaṁ, tadā uppādakkhaṇe"**ti.

Yehākārehīti āhārindriyapaccayādi-ākārehi. **Yathāsambhavaṁ paccayā hontī**ti phassādayo āhārādivasena yathārahaṁ paccayā honti. Vuttañhetaṁ **paṭṭhāne** "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ, kaṭattā ca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayo"ti-ādi[1].

Cuticittena saddhiṁ uppajjamānaṁ, cuticittena vā kāraṇabhūtena uppajjamānaṁ. **Tato purimatarehi uppajjamānaṁ viyā**ti yathā cuticittato āsannehi purimatarehi uppajjamānaṁ rūpaṁ bhavantare na uppajjati, evaṁ cuticittena uppajjamānampi anupacchinnepi vaṭṭamūleti akāraṇaṁ vaṭṭamūlāvūpasamo cuticittassa rūpuppādaneti dasseti.

Arūpassāti āruppassa.

Utunāti paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannena utunā. **Samuṭṭhite rūpe**ti paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe rūpe samuṭṭhite paṭisandhi-anantaraṁ paṭhamabhavaṅgacittaṁ rūpaṁ samuṭṭhāpeti. **Uppādanirodhakkhaṇā**ti yathāvuttesu soḷasasu cittesu ādicittassa uppādakkhaṇo, soḷasamacittassa nirodhakkhaṇo cāti vadanti, rūpasseva pana uppādanirodhakkhaṇā veditabbā.

Dharamānakkhaṇe evāti tassa utuno vijjamānakkhaṇe eva yadi gahitā, **"soḷasa cittakkhaṇāyukaṁ rūpan"ti vuttaṁ hoti** soḷasaheva cittehi tassa dharamānatāya paricchinnattā. **Uppādakkhaṇaṁ aggahetvā**ti

1. Abhi 8. 156 piṭṭhe Paṭṭhāne.

utuno dharamānakkhaṇe uppādakkhaṇaṁ aggahetvā nirodhakkhaṇo atha gahito, **"sattarasacittakkhaṇāyukaṁ** rūpan"ti vuttaṁ hoti uppādakkhaṇasahitena ca ekassa cittakkhaṇassa gahitattā. **"Adhikasoḷasacittakkhaṇāyukan"**ti vuttaṁ hoti nirodhakkhaṇassa bahikatattā.

Evaṁ uppādanirodhakkhaṇesu gahitesu, aggahitesu ca soḷasasattarasacittakkhaṇāyukatā, tato adhikacittakkhaṇāyukatā ca siyāti dassetvā idāni tattha ṭhitapakkhaṁ dassento **"yasmā panā"**ti-ādimāha. Tattha **tassa dharamānakkhaṇe uppannesū**ti tassa utuno dharamānakkhaṇe uppannesu soḷasasu cittesu paṭisandhipi yasmā gahitā, tasmā utuno **uppādakkhaṇo dharamānakkhaṇe gahitoti nirodhakkhaṇe aggahite** "rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti, taṁ pana sattarasamena cittena saddhiṁ nirujjhatī"ti[1] evaṁ aṭṭhakathāyaṁ vakkhamānā adhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetā. Gahite vā nirodhakkhaṇe soḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetāti sambandho. Ettha ca **"adhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā"**ti idaṁ paṭisandhicittassa uppādakkhaṇo gahitoti katvāvuttaṁ. Yasmā pana **paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanāyaṁ** "dve bhavaṅgāni, āvajjanaṁ, dassanaṁ, sampaṭicchanaṁ, santīraṇaṁ, voṭṭhabbanaṁ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṁ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti, athāvasesa-ekacittakkhaṇāyuke"ti[2], tathā tadārammaṇapariyosānāni, "ekaṁ cuticittaṁ, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittaṁ uppajjatī"ti[3] ca vakkhati. Tasmā rūpassa soḷasacikkhaṇāyukatāyapi atthasiddhi hotiyeva. Tenāha **"soḷasacittakkhaṇāyukatā adhippetā"**ti. Tathāpi uppajjitvā bhavaṅgacalanassa paccayo hoti, na uppajjamānamevāti sattarasacittakkhaṇāyukatā veditabbā.

Ojāya sabhāvasukhumatā upādārūpabhāvato. Ettha ca mātarā ajjhohaṭā ojā bāhirabbhañjanaṁ viya gabbhamallinā tasmiṁ santāne ojaṭṭhamakarūpuppattiyā paccayo hoti. Āhārasamuṭṭhānarūpapaveṇiyā ojāya viya sesatisantati-ojāya rūpuppādananti udariye ojā rūpaṁ na samuṭṭhāpeti utusamuṭṭhānabhāvato, upādinnakaṭṭhāne eva pana samuṭṭhāpeti, rasaharaṇīhi gantvā kāyānusaṭanti veditabbaṁ.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 151 piṭṭhe.

Cittañcevāti ettha ca-saddena paṭiyogīnaṁ kammameva samuccinoti, na cittena sampayuttadhammeti katvā āha **"cittassa pubbaṅgamatāya vuttan"**ti. **"Cittuppādaṁ gaṇhāti** 'cittaṁ uppannaṁ hotī'ti-ādīsu[1] viya, **na kammacetanaṁ viya ekadhammamevā"**ti vutte "yathā cittasamuṭṭhānarūpassa hetu-ādayo cittasampayuttadhammāpi samuṭṭhāpakāva, evaṁ kammasamuṭṭhānarūpassa kammasampayuttāpī"ti codanaṁ samuṭṭhāpetvā tassa parihāraṁ vattuṁ **"kammasamuṭṭhānañcā"**ti-ādimāha.

Rūpassāti rūpakkhaṇassa, rūpassa vā addhuno. **Nayadassanamattaṁ daṭṭhabbaṁ** paṭisandhikkhaṇe eva rūpārūpadhammānaṁ ekakkhaṇe pātubhāvoti imassa atthassa anadhippetattā. Tenevāha **"tato parampi rūpārūpānaṁ sahuppattisabbhāvato"**ti. Yathā ca "paṭisandhikkhaṇe evā"ti niyamo na gahetabbo, evaṁ "ekakkhaṇe eva pātubhāvo"tipi niyamo na gahetabboti dassento **"na panetan"**ti-ādimāha. **Taṁdīpanatthamevā**ti asamānakālatādīpanatthameva, na sahuppādadīpanatthaṁ. Addhānaparicchedakathā hi ayanti.

Yadi evanti yathā phalapattāni, evaṁ rūpārūpadhammā yadi dandhalahuparivattino. **Asamānaddhattā**ti atulyakālattā. **Nicchiddesū**ti nibbivaresu. Tena nirantarappavattiṁ eva vibhāveti. **Ayan**ti addhānaparicchedakathā. Cittajarūpādīnaṁ na tathā nirantarabhāvena pavatti, yathā kammajarūpānanti āha **"kammajarūpappavattiṁ sandhāyā"**ti. Kammajarūpānaṁ vā itaresaṁ mūlabhāvato padhānanti **"kammajarūpappavattiṁ sandhāyā"**ti vuttaṁ. Acittuppādakattā abyābajjhatāya nirodhasamāpattiyā nibbānapaṭibhāgatā veditabbā. **Pade padaṁ akkamitvā**ti lakuṇḍakapādatāya attano akkantapadasamīpe padaṁ nikkhipitvā. Yo hi sīghapadavikkamo lakuṇḍakapādo, so idhādhippetoti āha **"lahuṁ lahuṁ akkamitvāti attho"**ti. **Saheva nirujjhantī**ti rūpaṁ kammajamidhādhippetanti katvā vuttaṁ. Utujaṁ pana cutito uddhampi pavattati eva. **Pubbe vuttan**ti "rūpassa sattarasacittakkhaṇā, arūpassa tato ekabhāgo"ti[2] evaṁ vuttaṁ addhānappakāraṁ.

Ekuppādatoti samānuppādato. Samānattho hi ayaṁ ekasaddo. **Eko daṭṭhabbākāro**ti eko ñātapariññāya passitabbākāro.

---

1. Abhi 1. 17 piṭṭhādīsu. 2. Mūlaṭī 2. 20 piṭṭhe.

Evañhi soḷasākārā siyuṁ, itarathā vīsati, tato adhikā vā ete ākārā bhaveyyuṁ. **Tassā**ti pacchimakammajassa. **Heṭṭhā soḷasake**ti pariyosānasoḷasakassa anantarātītasoḷasake. **Pacchimassā**ti tattha pacchimacittassa. Nānānirodhabhāvaṁ viya ekuppādabhāvampi pacchimakammajassa ṭhapane kāraṇaṁ anicchanto **"yadi panā"**ti sāsaṅkaṁ vadati. **"Sabbampī"**ti-ādinā tattha atippasaṅgaṁ dasseti. **Vajjetabbaṁ** nānuppādaṁ ekanirodhaṁ. **Gahetabbaṁ** ekuppādanānānirodhaṁ. Ubhayampi **tadā natthi** anuppajjanato. Tenevāha **"kammajarūpassa anuppattito"**ti. **Tato pubbe**ti pacchimakammajarūpuppajjanato oraṁ. **Aññassā**ti yassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ, tato aññassa cittassa. Ṭhitikkhaṇe uppannassa ekuppādatā, bhaṅgakkhaṇe uppannassa nānānirodhatā ca natthīti āha **"ṭhitibhaṅgakkhaṇesu uppannarūpāni vajjetvā"**ti. **Tenā**ti rūpena. **"Saṅkhalikassa viya sambandho"**ti etena avicchinnasambandho idha "paveṇī"ti adhippetoti dasseti. **Aññathā**ti vicchijjamānampi gahetvā "paveṇī"ti vuccamāne. Na hi rūpadhammānaṁ arūpadhammānaṁ viya anantarapaccayabhāvo atthīti rūpadhammānaṁ bhaṅgakkhaṇe uppannarūpadhamme aggahetvā **aṭṭhacattālīsā"**ti vuttaṁ. Tesaṁ pana gahaṇe ekūnapaññāsāva siyāti āha **"ekūnapaññāsakammajiyavacanaṁ kattabbaṁ siyā"**ti.

Sudīpanattāti sukhadīpanattā, nayadassanabhāvena vā suṭṭhu dīpanattā. Tenevāha **"etena hi nayenā"**ti-ādi. Tattha **tan**ti rūpaṁ. **Tenā**ti rūpena. **Ubhayatthā**ti pacchimakammajarūpappavattiyaṁ, tato pubbe ca. **Aññassā**ti ekassa cittassa ṭhitikkhaṇe uppajjitvā tato aññassa cittassa. **Tassā**ti rūpassa. Ettha ca pacchimakammajarūpappavattiyaṁ nirujjhanakanti vuttaṁ tato puretarappavattaṁ rūpaṁ veditabbaṁ. **Catusantatikarūpenā**ti-ādi yathāvuttasaṅgahagamanadassanaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ nānuppādekanirodhatādīpane. **Ṭhitikkhaṇe**ti arūpassa, rūpassa ca ṭhitikkhaṇe uppannassa rūpassa ca arūpassa ca dassitattā. **Adassitassā**ti yathā eva ettha, evaṁ tattha vibhajitvā adassitassa. Kasmā panettha pacchimakammajena dīpanāyaṁ samatiṁsakammajarūpaggahaṇaṁ katanti āha **"samatiṁsa -payojitan"**ti. Tato kammato jātā **taṁkammajā,** tesu. Saṅkharotīti saṅkhāro, jīvitañca taṁ saṅkhāro cāti **jīvitasaṅkhāro,** āyu. Jīvitena saṅkharīyantīti **jīvitasaṅkhārā,** usmādayo.

Aññassa uppādakkhaṇeti yassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṁ rūpaṁ aññassa tato sattarasamassa uppādakkhaṇe, ṭhitikkhaṇe uppannaṁ aññassa ṭhitikkhaṇeti sambandho. **"Vuttanti adhippāyo"**ti idaṁ pāḷiyā virujjhantampi aṭṭhakathāyaṁ āgatabhāvadassanatthaṁ vuttanti ayamettha adhippāyoti attho. **Kasmā**ti cittasamuṭṭhānarūpaṁ sandhāya pāḷi pavattā, aṭṭhakathāyaṁ pana kammajarūpanti sā tāya kena kāraṇena virujjhatīti āha **"catu -pa- bhavitabbattā"**ti, nipphannassāti adhippāyo. Tenāha **aṭṭhakathāyaṁ** "yo cāyaṁ cittasamuṭṭhānassa -pa- kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo"ti[1]. **Etehī**ti yathānīto yamakapāṭho, "kāyasaṅkhāro cittasamuṭṭhāno"ti-ādiko aṭṭhakathāpadesoti etehi. **Natthiyeva** ekuppāda-ekanirodhadīpanatoti adhippāyo. Tena hi vuttaṁ "yena cittena saddhiṁ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṁ nirujjhatī"ti-ādi[1].

Puna **"etehī"**ti iminā ekuppādanānānirodhanānuppāda-ekanirodhadīpanavasena pavattā aṭṭhakathāpadesā gahitāti veditabbaṁ, ubhayatthāpi vā etehi ācariyehīti attho. Tatiyo bhāgo, tena adhikā soḷasacittakkhaṇāyukatā **tatiya -pa- yukatā** vuttāti sambandho. **Tatiyabhāgo**ti ca uppādaṭṭhitikkhaṇe upādāya bhaṅgakkhaṇo adhippeto. Yasmiṁ ekādasa cittakkhaṇā atītā, avasesapañcacittakkhaṇāyuke, yasmiṁ pañcadasa cittakkhaṇā atītā, avasesa-ekacittakkhaṇāyuke tasmiṁyeva ārammaṇeti yojetabbaṁ. Ubhayañcetaṁ yathākkamaṁ manodvāre, pañcadvāre ca āpāthagataṁ veditabbaṁ. Na kho panevaṁ sakkā viññātuṁ ekacittakkhaṇātītaṁ ārammaṇaṁ sandhāya **paṭiccasamuppādavibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ**[2] tathā vuttanti dassento **"na hi sakkā"**ti-ādimāha. **Pañcadasā**ti atirekapañcadasa cittakkhaṇā atītāti sambandho. **"Tasmā"**ti-ādinā yattha khaṇekadesaṁ aggahitanti na sakkā vattuṁ, tameva dasseti. Evaṁ tāva na rūpaṁ sattarasacittakkhaṇāyukaṁ, nāpi tatiyabhāgādhikasoḷasacittakkhaṇāyukaṁ, atha kho soḷasacittakkhaṇāyukamevāti dassitaṁ hoti.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 26 piṭṭhe.   2. Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe.

Kasmā panettha rūpameva samānepi aniccasaṅkhatādibhāve cirāyukaṁ jātanti? Dandhaparivattibhāvato. Arūpadhammā hi sārammaṇā cittapubbaṅgamā, te yathābalaṁ attano ārammaṇavibhāvanavasena pavattantīti tadatthanipphattisamanantarameva nirujjhanato lahuparivattino. Tenāha bhagavā "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekadhammampi samanupassāmi evaṁ lahuparivattaṁ, yadidaṁ bhikkhave cittan"ti[1]. Rūpadhammā pana anārammaṇā, te ārammaṇavasena arūpadhammehi vibhāvetabbā. Sā ca nesaṁ vohārānuguṇā vibhāvetabbatā attano dandhaparivattitāya, tesañca lahuparivattitāya soḷasahi, sattarasahi vā cittakkhaṇehi nippajjatīti rūpamevettha cirāyukaṁ jātaṁ. Kiñca—lahuviññāṇavisayasantati mattādhīnavuttitāya tiṇṇaṁ khandhānaṁ, ārammaṇūpaladdhimattabhāvato viññāṇassa ca lahuparivattitā, dandhamahābhūtappaccayatāya pana rūpassa dandhaparivattitā. Nānādhātūsu tathāgatasseva yathābhūtañāṇaṁ, tena ca rūpameva purejātapaccayo vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti na ettha aniccasaṅkhatādibhāvasāmaññena rūpārūpaṁ samānāyukaṁ parikappetabbaṁ. Vuttanayena rūpameva cirāyukanti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Yathā ca rūpassa sattarasacittakkhaṇāyukatā, tatiyabhāgādhikasoḷasacittakkhaṇāyukatā vā na hoti, taṁ dassetvā yvāyaṁ aṭṭhakathāyaṁ cittassa ṭhitikkhaṇe rūpuppādo vutto, tattha ṭhitikkhaṇameva tāva cittassa ananujānanto **"yo cettha -pa- vicāretabbo"**ti vatvā yamake uppanna-uppajjamānavārādipāḷiṁ āharanto **"cittayamake"**ti-ādimāha. Tattha **paripuṇṇavissajjane**ti ubhayampi yamakapadaṁ ahāpetvā katavissajjane. **Uppādakkhaṇe anāgatañcā**ti uppādakkhaṇe ca cittaṁ, anāgatañca cittaṁ na niruddhaṁ, nirujjhamānanti attho. **Ṭhitikkhaṇābhāvaṁ cittassa dīpetī**ti uppanna-uppajjamānavārādīsu "ṭhitikkhaṇe"ti avacanaṁ cittassa ṭhitikkhaṇaṁ nāma natthīti imamatthaṁ dīpeti bodheti. Na hi yathādhammasāsane abhidhamme labbhamānassa avacane kāraṇaṁ dissatīti adhippāyo. Na kevalamabhidhamme avacanameva cittassa ṭhitikkhaṇābhāvajotakaṁ, apica

1. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.

kho suttantapāḷipīti dassento **"suttesupī"**ti-ādimāha. Tattha **aññathattaṁ** nāma pubbāparaviseso. **Khaṇadvayasamaṅgiṁ ṭhitan**ti paccuppannassa ṭhitabhāvamāha. Aññathattaṁ pana santāneyeva veditabbaṁ.

Ettha ca keci "yathābhūto dhammo uppajjati, kiṁtathābhūtova bhijjati, udāhu aññathābhūto? Yadi tathābhūtova bhijjati, na jaratāya sambhavo. Atha aññathābhūto, añño eva soti sabbathāpi ṭhitikkhaṇassa abhāvoyevā"ti vadanti. Tattha ekadhammādhārabhāvepi uppādanirodhānaṁ aññova uppādakkhaṇo, añño nirodhakkhaṇo. Uppādāvatthañhi upādāya uppādakkhaṇo, nirodhāvatthaṁ upādāya nirodhakkhaṇo. Uppādāvatthāya ca bhinnā nirodhāvatthāti ekasmiṁyeva sabhāvadhamme yathā icchitabbā, aññathā aññova dhammo uppajjati, añño dhammo nirujjhatīti āpajjeyya, evaṁ nirodhāvatthāya viya nirodhābhimukhāvatthāyapi bhavitabbaṁ. Sā ṭhiti, jaratā cāti sampaṭicchitabbametaṁ. Yadi evaṁ kasmā pāḷiyaṁ ṭhitikkhaṇo na vuttoti? Vineyyajjhāsayānurodhena nayadassanavasena pāḷi gatāti veditabbā. Abhidhammadesanāpi hi kadāci vineyyajjhāsayānurodhena pavattati. Tathā hi rūpassa uppādo "upacayo, santatī"ti bhinditvā desito. Hetusampayuttadukādidesanā cettha nidassitabbā.

"Yassa vā panā"ti-ādi pucchāvacanaṁ. Tassa **"no"**ti vissajjanaṁ. **Samudayasaccaṁ nirujjhatī**ti cittuppādassa nirodhakkhaṇo vutto. Ayamettha adhippāyo—yadi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpaṁ uppajjeyya, taṁ dukkhasaccanti katvā "no"ti vattuṁ na sakkā, vuttañcetaṁ. Tasmā viññāyati "cittassa nirodhakkhaṇe rūpuppādo natthī"ti. Tayidamakāraṇaṁ. Arūpalokaṁ hi sandhāya, cittasamuṭṭhānarūpaṁ vā "no"ti sakkā vattunti. Ayañhi yamakadesanāya pakati, yadidaṁ yathāsambhavayojanā. Etena "na ca cittasamuṭṭhānarūpamevā"ti-ādivacanaṁ paṭikkhittaṁ daṭṭhabbaṁ. Atha vā paccāsattiñāyena yaṁ samudayasaccaṁ nirujjhati, tena yaṁ dukkhasaccaṁ uppādetabbaṁ cittacetasikatappaṭibaddharūpasaṅkhātaṁ, tassa tadā uppatti natthīti "no"ti vissajjanaṁ, na sabbassa.

Sahuppādekanirodhavacanatoti "yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? Āmantā"ti[1] evaṁ sahuppādasahanirodhavacanato. **Tena vacanenā**ti "yassa kāyasaṅkhāro"ti-ādivacanena.

1. Abhi 6. 26 piṭṭhe.

Aññarūpānanti kamma-utu-āhārajarūpānaṁ. **Sahuppādasahanirodhādikānan**ti etthāyaṁ yojanā—appaṭikkhittasahuppādasahanirodha-ananuññātanānuppādanānānirodha-anivārita-abyākatabhāvānaṁ kammajādīnanti. **Etenā**ti "yassa kusalā dhammā uppajjantī"ti-ādikena[1] pāṭhena, "na cittasamuṭṭhānarūpamevā"ti yuttivacanena ca. **Yamakapāḷi-anussaraṇe**ti yathādassitacittayamakapāḷiyā yathārutavaseneva anussaraṇe vijjamāne. **Bhijjamānatā**ti cittassa bhijjamānatā nāma nirujjhamānatā ṭhitiyā abhāvato. **Sahāyabhāvaṁ nāpi gacchati** nissayatthibhāvādinā paccayabhāvābhāvato. Uppādakkhaṇe eva hi anantarādipaccayalābhena cittassa balavatā. **Evañca satī**ti evañca utunāpi bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva rūpasamuṭṭhāpane sati. **Taṁcittakkhaṇe**ti tassa cittassa khaṇe, khaṇadvayepīti attho. **Tenevā**ti atilahuparivattibhāveneva. Atha vā **tenevā**ti dandhaparivattikatāya rūpassa sakalaṁ ekacittakkhaṇaṁ uppajjamānabhāveneva. **Tan**ti cittaṁ. Paṭisandhicittaṁ sampayuttadhammānaṁ viya sahajātarūpadhammānampi sahajātādipaccayena paccayo hotīti āha **"paṭisandhito uddhan"**ti. Cittasamuṭṭhānānaṁ cittaṁ sahajātādipaccayo hotiyevāti vuttaṁ **"acittasamuṭṭhānānan"**ti. **Tadanantaran**ti yena cittena sahuppannaṁ, tassa cittassa anantaraṁ. **Tan**ti rūpaṁ. **Tadanantaraṁ cittan**ti sahuppannacittānantaraṁ cittaṁ. **Yadi evan**ti yadi sakalaṁ cittakkhaṇaṁ rūpaṁ uppajjamānameva hoti, cittassa uppādakkhaṇe eva rūpassa uppādāramboti āha **"na, cittanirodhakkhaṇe rūpuppādārambhābhāvato"**ti. **Cittakkhaṇe**ti attanā sahuppannacittassa khaṇe. **Tan**ti rūpaṁ. **Rūpasamuṭṭhāpanapurejātapaccayakiccan**ti rūpasamuṭṭhāpanakiccañca purejātapaccayakiccañca. **Ṭhitippattivisesālābhan**ti ṭhitippattiyā laddhabbo yo viseso, tassa alābhaṁ. **Idaṁ vuttan**ti "yena sahuppajjati, taṁcittakkhaṇe rūpaṁ uppajjamānamevā"ti idaṁ pariyāyena vuttaṁ.

Yaṁ yassa sambandhibhāvena vuttaṁ, taṁ dūre ṭhitampi tena sambandhanīyanti āha **"tato paraṁ -pa- etena saha sambandho"**ti. Tasmā "tato"ti ettha taṁsaddena cutiṁ paccāmasatīti vuttaṁ **"cutito paranti attho"**ti.

---

1. Abhi 7. 51 piṭṭhe.

Natthīti katvāti yadipi yathā aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tathā ekuppādekanirodhatā rūpānaṁ arūpehi, arūpānañca rūpehi natthi. Yathā ca amhehi vuttaṁ, tathā atthevāti adhippāyo.

Catutthassa pakārassa vuccamānattā **"tayo pakāre āhā"**ti vuttaṁ.

"Tesaṁyeva rūpānaṁ kāyavikāro"ti-ādinā parinipphannānaṁ vikārādibhāvaṁ dassetvā "sabbaṁ parinipphannaṁ saṅkhatamevā"ti vadantena parinipphannatāpariyāyo dassito. **Pubbantāparantaparicchinno**ti pātubhāvaviddhaṁsabhāvaparicchinno, udayabbayaparicchinno vā. "Ayaṁ datto nāma hotū"ti-ādinā nāmakaraṇaṁ **nāmaggahaṇaṁ. Samāpajjanaṁ** nirodhasamāpattiyā samathavipassanānukkamena nāmakāyassa nirodhameva. **Ādi**-saddena sattakasiṇādi paññattiyā paññāpanaṁ saṅgaṇhāti. **Nipphādiyamāno**ti sādhiyamāno.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kamādivinicchayakathāvaṇṇanā

Uppattikkamādīsu desanākkamopi labbhatevāti **"cattāro satipaṭṭhānāti-ādiko desanākkamovā"**ti vuttaṁ. **Anupubbukkaṁsato**ti dānasīlakāmādīnavādidassananekkhammakathānaṁ anukkamena ukkaṭṭhabhāvato kathānaṁ anupubbukkaṁsatā vuttā. Tena ukkaṁsakkamo nāmāyaṁ visuṁ kamoti dasseti. Tathāpi dānādīnaṁ desanākkamāvarodhane kāraṇamāha **"uppatti-ādivavatthānābhāvato"**ti. Tattha **ādi**-saddena pahānapaṭipattibhūmikkame saṅgaṇhāti. "Cakkhu-ādīnampi visayabhūtan"ti iminā pañcarūpindriyagocaratā adhippetāti āha **"ekadesanā"**ti-ādi. **Ekadesanā**ti bāhiroḷārikāyatanehi. **Etthā**ti "yaṁ vedayati, taṁ sañjānātī"ti etasmiṁ pade vuttanayena.

Taṁsabhāvatānivattanatthanti anāsavadhammasabhāvatānivatta natthaṁ. **Anāsavā khandhesveva vuttāti attho** sāsavānampi khandhesu vuttattā. Nanu ca anāsavadhammo khandhesu avuttopi atthīti? Saccaṁ atthi, khandhādhikāre khandhapariyāpannā eva anāsavā gayhantīti nāyaṁ doso.

Yathā phassādayo visesato tadanuguṇavuttitāya saṅkhatābhisaṅkharaṇasabhāvāti saṅkhārakkhandhe samavaruddhā, na evaṁ vedanāsaññāviññāṇānīti rūpadhammā viya tāni visuṁ khandhabhāvena vuttāni. Etena phassādīnaṁ visuṁ khandhasaddavacanīyatābhāvo vuttoti veditabbo. Tena vuttaṁ **"phusanādayo panā"**ti-ādi. **Iti-ādīnañca suttānan**ti ettha **ādi-**saddena "rūpe kho bhikkhave sati rūpaṁ upādāya rūpaṁ abhinivissa uppajjanti saṁyojanābhinivesavinibandhā. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe sati viññāṇaṁ upādāya viññāṇaṁ abhinivissa uppajjanti saṁyojanābhinivesavinibandhā"ti[1], tathā "ahaṁ rūpaṁ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyī hotī"ti[2] ca evamādīnaṁ suttapadānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Etenā**ti attanā dassitasuttena. **Vakkhamānasuttavasena cā**ti "rūpe kho bhikkhave satī"ti-ādikassa[3] **aṭṭhakathāyaṁ**[4] vakkhamānassa suttassa vasena. **"Parittārammaṇādivasena na vattabbā"**ti etena navattabbārammaṇāpi diṭṭhi khandhe eva nissāya uppajjati, pageva khandhārammaṇāti dasseti.

Vedanākāraṇāyāti vedanāyātanāya[5]. **Chādāpanato**ti rocāpanato. **Bāhullenā**ti bahulabhāvena. Upādānakkhandhā hi bāhullappavattikā, na itare.

Puṭaṁ katvāti ca chattasadisaṁ puṭaṁ bandhaṁ katvā. **Vutthumhī**ti cakkhādivatthumhi. **Vaṭṭagatavedanaṁ sandhāya vuttaṁ.** Sā hi idha daṭṭhabbabhāve ṭhitā. **Ūnehī**ti vatthunā, kilesehi ca ūnehi.

Māyāyāti indajālādimāyāya payogo māyāti adhippāyenāha **"māyāya dassitaṁ rūpaṁ 'māyā'ti āhā"**ti. **Vatthubhāvādito**ti **ādi-**saddena ārammaṇasampayuttādike saṅgaṇhāti. **Katthacī**ti rūpakkhandhādike. **Koci visesoti** asubhādikova.

Tassāti ajjhattikarūpassa. Yassa kāmarāgappahānamukhena sabbarāgappahānaṁ sambhavati, taṁ sandhāyāha **"kāmarāgamukhena vā sabbalobhappahānaṁ vadatī"**ti. **Yojetabban**ti vedanāya chandarāgaṁ pajahanto tassā

---

1. Saṁ 2. 152 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 3 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 39 piṭṭhe.
4. Abhi-Ṭṭha 2. 29 piṭṭhe. 5. Vedanākāraṇassāti vedanāghātanāya (bahūsu)

samudayabhūte phassepi chandarāgaṁ pajahatīti yojetabbanti. Pariññattayassa yojanā pākaṭā eva.

Tatoti dukkhuppādanasukhavināsanānaṁ adassanato. **Bhindatī**ti vināseti. **Tan**ti manosañcetanāhāraṁ ñātatīraṇapariññāhi parigganhāti tīreti.

Taṁ pajahantoti avijjaṁ pajahanto. **Parāmaṭṭhan**ti parāmāsasaṅkhātāya diṭṭhiyā niccādivasena gahitaṁ. **Viññāṇaṁ niccato passanto diṭṭhupādānaṁ upādiyatī**ti ayamattho "tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati, anaññan"ti-ādisuttapadehi[1] dīpetabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

34. **Taṁ vatvā**ti taṁ bhūmivasena jānitabbataṁ "sabbāpi catubhūmikavedanā"ti-ādinā vatvā. **Sampayuttato dassitatādī**ti ettha **ādi**saddena hetujātibhūmi-indriyavatthusamphassajabhedato dassitataṁ anavasesato saṅgaṇhāti.

Yadipi taṁ-saddo pubbe vuttassa sāmaññato paṭiniddeso, tathāpi anantarameva paccāmasituṁ yutto itarattha asambhavatoti āha **"aṭṭha -pa- yojanā"**ti. **"Aṭṭhavidhattābhāvato"**ti iminā taṁasambhavaṁ dasseti.

Pūraṇatthameva vutto, apubbatābhāvatoti attho.

Gahaṇavaḍḍhanavasenāti gahaṇassa vaḍḍhanavasena. **Gahaṇan**ti cettha kathanaṁ daṭṭhabbaṁ, tassa vaḍḍhanaṁ tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne avuttassa kathanaṁ. Tenāha **"pubbe gahitato aññassa gahaṇaṁ vaḍḍhanan"**ti, tato eva ca **"purimagahite aññupacayavasenā"**ti vuttaṁ. **"Vuḍḍhanasaddo chedanattho"**ti idaṁ yathā asivā "sivā"ti, diṭṭhañca "adiṭṭhan"ti vuccati, evaṁ daṭṭhabbaṁ. **Nayanīharaṇan**ti nīyatīti nayo, desanā, tassa nīharaṇaṁ pavattanaṁ. **Vaḍḍhanakanayo**ti

---

1. Ma 1. 323 piṭṭhe.

yathāvuttavaḍḍhanakavasena pavatto desanānayo. **Aññe bhedā**ti ekavidhacatubbidhādayo bhedā. Yadi avisiṭṭhā, kasmā vuttāti āha **“tathāpī”**ti-ādi. Tattha **paññāppabhedajananatthan**ti dhammavisayāya pabhedagatāya paññāya vineyyānaṁ nibbattanatthaṁ, vijjāṭṭhānādivasena vineyyānaṁ dhammapaṭisambhidāya uppādanatthanti attho. Abhiññeyyadhammavibhāgatāya sammasanavārassa visayabhāvato vuttaṁ **“ekekassa vārassa gahitassa niyyānamukhabhāvato”**ti. **Itarepi bhedā vuttā**ti duvidhatividhabhedānaṁ yaṁ nānattaṁ, tassa vasena itare bhedā anānattāpi yathāvuttakāraṇato vuttā. **“Na kevalan”**ti-ādinā bhedānaṁ aññamaññapekkhataṁ dassetvā **“tasmā”**ti-ādinā tesaṁ visiṭṭhataṁ dasseti.

Yathā dukamūlakādīsu bhedā gaṇanānupubbiyā pavattā pabhedantarāpekkhā, na evamete. Ete pana sattavidhādibhedā pabhedantaranirapekkhā kevalaṁ bahuvidhabhāvasāmaññeneva vuttāti dasseti **“aññappabhedanirapekkhā”**ti-ādinā. Dukatikapadatthānaṁ yathārahaṁ apekkhitabbāpekkhakabhāvena vuttattā yathā duke ṭhapetvā vuttā tikā tattha pakkhittā nāma jātā, evaṁ tikadukapadatthānaṁ apekkhitabbāpekkhakabhāvena vuttattā duke vatvā vuttesupi tikesu te pakkhittā nāma hontīti āha **“parato -pa- yojitattā”**ti.

Samānavīthiyanti ekavīthiyaṁ. **Cakkhusaṁghaṭṭānāyā**ti cakkhurūpapaṭighātena. **So**ti cakkhurūpapaṭighāto. **Taduppādikā**ti tassa cakkhusamphassassa uppādikā. **Sā**ti āvajjanavedanā. Nanu ca vedanāpaccayo phasso vutto, na phassapaccayā vedanāti? Na, vedanāsīsena cittuppādassa gahitattāti. **Tappayojanattā**ti cakkhusamphassapayojanattā. Payojayatīti **payojanaṁ,** phalaṁ.

Rūpāvacarārūpāvacarānaṁ vipākānanti adhippāyo. Te hi idha aggahitā. Tenevāha **“tesaṁ sayameva manodvārabhūtattā”**ti-ādi. **Tato**ti bhavaṅgato. **Cakkhusamphassapaccayādikusalādīnan**ti ettha purimena **ādi**-saddena “sotasamphassapaccayā”ti evamādayo saṅgahitā, dutiyena akusalādayo. “Kāmāvacara-aṭṭhakusalacittavasenā”ti-ādinā kusalābyākatānampi kāmāvacarānaṁyeva yojitattā vuttaṁ **“samānavīthiyaṁ**

labbhamānatā aṭṭhakathāyaṁ vuttā”ti. Vedanāpītisanidassanattikavajjānaṁ ekūnavīsatiyā tikānaṁ vasena **ekūnavīsaticatuvīsatikā.** Yadi asamānavīthiyampi kusalādīnaṁ labbhamānatā yojetabbā, atha kasmā samānavīthiyaṁyeva yojitāti āha **“aṭṭhakathāyaṁ panā**”ti-ādi. **Tenevā**ti asamānavīthiyaṁ appaṭikkhittattāyeva.

Cittasambandhoti cittena sambandho cittasambandhaṁ katvā cittasīsena vedanāya kathanaṁ. **Tikabhūmivasenā**ti kusalattikāditikavasena, kāmāvacarādibhūmivasena ca. **Dvāratikavasenā**ti cakkhādi-uppattidvāravasena, kusalattikāditikavasena ca. **Yattha katthacī**ti dīpetabbassa atthassa visesābhāvato sattavidhabhedādīsu yattha katthaci. Na ca dvāraṁ anāmaṭṭhanti yojanā. Tena sattavidhabhedato tiṁsavidhabhede visesaṁ dasseti. Yadipi ubhayattha bhūmiyo āgatā, rūpāvacarādibhūmi-āmasanena pana asamānavīthiyaṁ labbhamānatā dassitāti āha **“atibyattā ca ettha samānāsamānavīthīsu labbhamānatā**”ti. **Sukhadīpanāni honti** dvārabhūmi-āmasanamukhena vedanākkhandhassa vibhattattā. **Na bhūmiyo apekkhitvā ṭhapitā**ti kathetabbabhāvena bhūmiyo apekkhitvā na ṭhapitā, bhūmivibhāgena na kathitāti attho. **Apekkhitabbarahitā**ti dvārabhūmīnaṁ aggahitattā ākaṅkhitabbadvārādivisesarahitā.

“Upanissayakoṭiyā”ti ettha nippariyāyato, pariyāyato ca upanissayakoṭidassanamukhena idhādhippeta-upanissayakoṭiṁ dassetuṁ **“saddhaṁ upanissāyā**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **upanissayānan**ti vedanāya upanissayabhūtānaṁ. **Dassanan**ti cakkhuviññāṇaṁ, disvā vā gahaṇaṁ. **Upanissayantabhāvenā**ti lāmakūpanissayabhāvena. Yadi ghāyanādīni upanissayo bhaveyyuṁ, pakatūpanissayāneva siyuṁ. Pakatūpanissayo ca nānāvīthiyaṁyevāti tadalābhavacanaṁ idha nānāvīthijotakanti dasseti **“ghānādidvāresū**”ti-ādinā. **Kasiṇaparikammādīnan**ti kasiṇaparikammasamāpattinibbattanavipassanāvaḍḍhanādīnaṁ. **Tadalābho**ti upanissayālābho, so ca ghāyanādīhi paresaṁ paṭipattiyā jānituṁ asakkuṇeyyattā. Antimabhavikabodhisattādīnaṁ savanena vinā taṁphusanaṁ siyā mūlūpanissayoti **“yebhuyyenā**”ti vuttaṁ.

Sampannajjhāsayoti vivaṭṭūpanissayasampattiyā sampannajjhāsayo. **Tenā**ti "evaṁ cakkhuviññāṇan"ti vacanena. **Tadupanissayan**ti tato paraṁ uppannakasiṇarūpadassanādīnaṁ upanissayabhūtaṁ.

Thāmagamanaṁ nāma kāmarāgādīnaṁyeva āveṇiko sabhāvoti āha **"appahīnakāmarāgādikassa vā"**ti. "Rāgo uppanno"ti-ādinā iṭṭhāniṭṭhārammaṇe rāgapaṭighānaṁ uppattivicāraṇāva vuttā, na nesaṁ kiccavisesoti kiccavisesena vutte dassento **"asamapekkhanāyā"**ti-ādimāha. **Pavattā** vedanāti attho. **Pakārantarenā**ti cakkhusamphassapaccayā uppannakilesānaṁ samatikkamanasaṅkhātena pakārantarena. **Tathābhāvanāvasenā**ti ettha **tathā**-saddena cakkhusamphassassa catubhūmikavedanāya upanissayabhāvo eva pakārantarena kathitoti imamevatthaṁ ākaḍḍhati. Bhāvanāyevettha **pakārantaraṁ.**

Sabbaṁ sammasanaṁ bhāvanāti veditabbā, na nīvaraṇappahānapariññāva.

Aññamaññassa cāti phoṭṭhabbamahābhūtesu itarītarassa, āpodhātuyā ca vasena.

Tesanti jāti-ādīnaṁ, kammatthe cetaṁ sāmivacanaṁ. Sahajātassa manosamphassassa balavapaccayabhāvaṁ dassetīti sambandho. **Tassa vā dassanassā**ti tassa vā jāti-ādike bhayato dassanavasena pavattassa kāmāvacarañāṇassa.

Tadeva attano phalasseva phalabhāvenāti "manosamphasso"ti phassassa kāraṇabhāvena yaṁ vuttaṁ, tadeva viññāṇaṁ attano phalassa phalabhāvena vuttassa phassassa "cakkhusamphassajan"ti-ādinā phalabhāvena vattuṁ na yuttaṁ. "Manosamphasso"ti-ādinā labbhamānopi viññāṇaṁ paṭicca phassassa paccayabhāvo hetuphalasaṅkarapariharaṇatthaṁ na vuttoti vatvā yadipi phasso viññāṇassa paccayo hoti, na pana phassassa viya viññāṇaṁ so tassa visesapaccayo hotīti viññāṇassa cakkhusamphassajāditā na vuttāti dassetuṁ **"yasmā vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

150. **Taṁ taṁ samudāyan**ti taṁ taṁ cittuppādasaṅkhātadhammasamudāyaṁ, anavasesarūpadhammasamudāyañca. **Yathāsambhavan**ti copanaṁ patto saṁvaro chaṭṭhadvāre, itaro chasupīti evaṁ yathāsambhavaṁ. **Tato**ti abhijjhādomanassādito. **Yathāyogan**ti yo saṁvaritabbo, tadanurūpaṁ.

Katthacīti te eva parivaṭṭe sāmaññena vadati. **Katthacī**ti vā tesu parivaṭṭesu kismiñcipi padese. **Kiñcipi**[1] appakampi. **Ekova paricchedo,** na āyatanavibhaṅgādīsu viya nānāti adhippāyo.

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kiñci (Mūlaṭī 2. 33 piṭṭhe.)

2. Āyatanavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. **Asādhāraṇato**ti āveṇikato. Taṁ nesaṁ asādhāraṇabhāvaṁ vipakkhavasena patiṭṭhāpetuṁ sādhāraṇaṁ udāharaṇavasena dasseti **"āyatanasaddattho viyā"**ti. Atha vā cakkhādi-attho eva cakkhādisaddavisesito āyatanatthoti taṁ tādisaṁ āyatanatthaṁ sandhāyāha **"āyatanasaddattho viya asādhāraṇato"**ti.

Yadi visayassādanattho cakkhusaddo, sotādīnampi ayaṁ samaññā siyāti atippasaṅgaṁ pariharanto **"satipī"**ti-ādimāha. Dutiye atthavikappe **cakkhatī**ti viññāṇādhiṭṭhitaṁ samavisamaṁ ācikkhati, ācikkhantaṁ viya, vibhāventaṁ viya vā hotīti attho. **Rūpamiva** cakkhuviññeyyaṁ viya **saviggahamiva** sabimbakaṁ viya vaṇṇavācako rūpasaddo adhippetoti āha **"vitthāraṇaṁ vā rūpasaddassa attho"**ti.

Vacanamevāti saviññattikasaddameva. **Gamīyatī**ti upanīyati. Ajjhoharaṇassa rasaggahaṇamūlatāvacanena rasassa paramparāya jīvitahetutaṁ dasseti. Rasanimittaṁ hi **rasaggahaṇaṁ,** rasaggahaṇanimittaṁ **ajjhoharaṇaṁ,** taṁnimittaṁ **jīvitan**ti. Rasaggahaṇamūlatā ca ajjhoharaṇassa yebhuyyato veditabbā. Dissati apadissati etena phalanti deso, hetūti āha **"uppattidesoti uppattikāraṇan"**ti. **Tathā**ti cakkhāyatanādippakārena. **Manogocarabhūtā**ti manaso eva gocarabhūtā. **Sāmaññalakkhaṇenevā**ti anubhavanādivisesalakkhaṇaṁ aggahetvā dhammabhāvasaṅkhātasādhāraṇalakkhaṇeneva. **Ekāyatanattaṁ upanetvā vuttā** dvādasa ekasabhāvattā bhinditvā vacane payojanābhāvā. Dvārālambanavibhāgadassanatthā hi āyatanadesanāti.

Pubbantatoti purimabhāgato pākabhāvato. Pākabhāvo hi sabhāvadhammānaṁ pubbanto, viddhaṁsābhāvo aparanto.

Nivāsaṭṭhānādīsu āyatanasaddo na āyatanatthādīsu viya padatthavivaraṇamukhena pavatto, atha kho tasmiṁ tasmiṁ devagharādike niruḷhatāya evamatthoti āha **"ruḷhivasena āyatanasaddassatthaṁ vattun"**ti. **Mano**ti

dvārabhūtamano. **Nissayabhāvo**ti ettha nissayasadiso nissayo, sadisatā ca phalassa tappaṭibaddhavuttitāya daṭṭhabbā. **Vacanīyattho** bhāvattho.

Tāvatvatoti tattakato. **Ūnacodanā**ti dvādasato ūnāni kasmā na vuttānīti codanā. Yadi cakkhuviññāṇādīnaṁ asādhāraṇaṁ dhammajātaṁ dhammāyatanaṁ, evaṁ sante cakkhādīnampi dhammāyatanabhāvo siyāti codanaṁ sandhāyāha **"satipī"**ti-ādi. **Dvārārammaṇabhāvehī**ti na ārammaṇabhāveneva asādhāraṇaṁ, atha kho dvārārammaṇabhāvehi asādhāraṇaṁ sambhavatīti vacanaseso.

Yebhuyyasahuppatti-ādīhīti yebhuyyena cakkhāyatanādīni kassaci kadāci ekato uppajjanti. "Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni uppajjantī"ti hi vuttaṁ. Tasmā āyatanānaṁ uppattikkamo tāva na yujjati, na pahānakkamo kusalābyākatānaṁ appahātabbato, na paṭipattikkamo akusalānaṁ, ekacca-abyākatānañca appaṭipajjanīyato, na bhūmikkamo aḍḍhekādasannaṁ āyatanānaṁ ekantakāmāvacarattā, itaresaṁ catubhūmipariyāpannattā, ekaccassa lokuttarabhāvato ca. Evaṁ uppattikkamādi-ayuttiyojanā veditabbā. Yesu vijjamānesu attabhāvassa paññāpanā, te "mayhaṁ cakkhun"ti-ādinā adhikasinehavatthubhūtā cakkhādayo yathā ajjhattikatāya, evaṁ dassanādikiccakara-indriyatā ca padhānāti āha **"ajjhattikabhāvena, visayibhāvena cā"**ti. **Ghānādikkamenā**ti ghānaṁ jivhā kāyoti iminā kamena.

> Paccuppannārammaṇattā vā cakkhādīni paṭhamaṁ vuttāni, mano pana kiñci paccuppannārammaṇaṁ, kiñci yāvanavattabbārammaṇanti pacchā vuttaṁ. Paccuppannārammaṇesupi upādārūpārammaṇāni cattāri paṭhamaṁ vuttāni, tato bhūtarūpārammaṇaṁ. Upādārūpārammaṇesupi dūratare dūre, sīghataraṁ sīghañca ārammaṇasampaṭicchanadīpanatthaṁ cakkhādīnaṁ desanākkamo. Cakkhusotadvayañhi dūragocaranti paṭhamaṁ vuttaṁ. Tatrāpi cakkhu dūrataragocaranti sabbapaṭhamaṁ vuttaṁ. Passantopi hi dūratare nadisotaṁ na tassa saddaṁ suṇāti. Ghānajivhāsupi ghānaṁ

sīghataravuttīti paṭhamaṁ vuttaṁ. Purato ṭhapitamattassa hi bhojanassa gandho gayhatīti. Yathāṭhānaṁ vā tesaṁ desanākkamo. Imasmiñhi sarīre sabbupari cakkhussa adhiṭṭhānaṁ, tassa adho sotassa, tassa adho ghānassa, tassa adho jivhāya, tathā kāyassa yebhuyyena, mano pana arūpībhāvato sabbapacchā vutto. Taṁtaṁgocarattā tassa tassānantaraṁ bāhirāyatanāni vuttānīti vuttovāyamatthoti evampi imesaṁ kamo veditabbo.

Tatoti hadayavatthubhedato. Yañhi hadayavatthuṁ nissāya ekaṁ manoviññāṇaṁ pavattati, na tadeva nissāya aññaṁ pavattati. **Niddesavasenā**ti saṅkhepavitthāraniddesavasena. **Yojetabbaṁ** "kusalasamuṭṭhānaṁ kusalasamuṭṭhānassa sabhāgan"ti-ādinā.

Sabhāvoti visayivisayabhāvo, tadabhinibbattiyañca yogyatā. **Kāraṇasamatthatā**ti kāraṇabhūtā samatthatā paccayabhāvo. **Dvārādibhāvo**ti dvārārammaṇe dvāravuttibhāvo. **Imasmiṁ atthe**ti anantaraṁ vutta-atthe. **Yasmā**ti yāya dhammatāya yena dvārādibhāvena kāraṇabhūtena. **Sambhavanavisesanan**ti kiriyāya parāmasanamāya. **Yaṁ** sambhavanaṁ, dhammatāvesāti attho. **Rittakānevā**ti dhuvādibhāvarittakāneva. Visamādīsu ajjhāsayo etesanti visamādi-ajjhāsayāni, visamādi-ajjhāsayāni viya hontīti **visamādi-ajjhāsayāni,** cakkhādīni. **Visamabhāva -pa- vanabhāvehī**ti visamabhāvādisannissita-ahi-ādisadisupādinnadhammehi cakkhādīhi, vanasannissitamakkaṭasadisena cittena ca abhiramitattā. **Vanabhāvo**ti hi vanajjhāsayoti attho.

Purimantavivittatāti pubbabhāgaviraho. Uppādato purimakoṭṭhāso hi idha purimanto. **Aparante**ti aparabhāge, bhaṅgato uddhanti attho. Udayabbayaparicchinno hi sabhāvadhammo. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate"ti[1]. **Sadā abhāvo**ti na sadā abhāvapatiṭṭhāpanaṁ sabbakālampi natthīti, atha kho udayabbayaparicchinnattā sadābhāvapaṭikkhepoti āha **"aniccalakkhaṇan"**ti. **Sabhāvavijahanan**ti

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

bhaṅgappattimāha. Viparivattanaṁ uppādajarāvatthāhi santānaṁ vinā na vikārāpattīti āha **"santānavikārāpatti vā"**ti.

Jātidhammatādīhīti jātijarābyādhimaraṇādisabhāvatāhi. **Aniṭṭhatā**ti na iṭṭhatā, dukkhatāti attho. **Purimaṁ sāmaññalakkhaṇan**ti "paṭipīḷanaṭṭhenā"ti pubbe sāmaññato vuttaṁ dukkhalakkhaṇaṁ. Paccayavasena dukkhanākārena pavattamānānaṁ sabhāvadhammānaṁ dukkhanaṁ puggalasseva vasena dukkhamatāti āha **"puggalassa pīḷanato dukkhaman"**ti. **Dukkhavacanan**ti "dukkhan"ti satthu vacanaṁ.

"Natthi etassa vasavattako"ti iminā natthi etassa attāti anattāti imamatthaṁ dasseti, **"nāpi idaṁ vasavattakan"**ti iminā pana na attāti anattāti. **Attano**ti niyakajjhattaṁ sandhāya vadati. **Parasmin**ti tato aññasmiṁ. **Parassa ca attanī**ti etthāpi eseva nayo. **Taṁ etassa natthī**ti taṁ yathāvuttaparaparikappitaṁ vasavattakaṁ etassa cakkhādino natthi, etena catukoṭikasuññatāya saṅgaho daṭṭhabbo. "Suññaṁ taṁ[1] tena vasavattanākārenā"ti iminā ubhayathāpi avasavattanaṭṭhe dassitabbe tattha tāva ekaṁ dassetuṁ **"parassā"**ti-ādiṁ vatvā puna **"atha vā"**ti-ādinā itaraṁ dasseti. Sāmi eva sāmiko, na sāmiko **assāmiko**ti evaṁ atthe gayhamāne "assāmikato"ti padassa suññavisesanatāya payojanaṁ natthi. **Kāmakāriyan**ti yathākāmakaraṇīyaṁ. **Avasavattanatthaṁ visesetvā dasseti** samāsadvayatthasaṅgahato.

Sasantāne dhammānaṁ visadisuppatti idha bhāvasaṅkantigamanaṁ nāmāti āha **"santatiyaṁ bhāvantaruppattiyevā"**ti. Tathā visadisuppattiyaṁ purimākāravigamo pakatibhāvavijahananti āha **"santatiyā yathāpavattākāravijahanan"**ti. Bhavatīti vā bhāvo, avatthāviseso, tassa saṅkamanaṁ **bhāvasaṅkanti.** Sabhāvadhammo hi uppādakkhaṇaṁ, ṭhitikkhaṇañca patvā bhijjatīti uppādāvatthāya jarāvatthaṁ, tato bhaṅgāvatthaṁ saṅkamatīti vuccati. Tathā saṅkamato ca attalābhakkhaṇato uddhaṁ jarāmaraṇehi taṁsabhāvapariccāgo pakatibhāvavijahananti khaṇavasena cetaṁ yojetabbaṁ. **Pubbāparavasenā**ti ca khaṇānaṁ pubbāparavasenāti attho sambhavati.

---

1. Suññaṁ, Abhi-Ṭṭha 2. 45 piṭṭhe.

Ekatthattāti samānādhikaraṇattā, na pana visesanavisesitabbabhāvānaṁ ekattā. "Cakkhuṁ aniccan"ti vutte "aniccaṁ cakkhun"tipi vuttameva hotīti "yaṁ cakkhu, taṁ aniccaṁ, yaṁ aniccaṁ, taṁ cakkhun"ti āpannamevāti āha **"aniccānaṁ sesadhammānampi cakkhubhāvo āpajjatī"**ti.

Tehi ca aniccadukkhalakkhaṇehi ca **anattalakkhaṇameva visesena dassitaṁ** "yadaniccaṁ, taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ, tadanattā"ti-ādīsu[1] viya. **Dosalakkhaṇākāranidassanattho**ti dosassa lakkhitabbākāranidassanattho. **Evaṁ dukkhenā**ti evaṁ nānappakārena akkhirogādidukkhena ābādhatāya. **Anattalakkhaṇadīpakānan**ti anattatāpaññāpanassa jotakānaṁ upāyabhūtānaṁ. Na hi ghaṭabhedakaṇṭakavedhādivasena labbhamānā aniccadukkhatā sattānaṁ ekantato anattatādhigamahetū honti. Paccayapaṭibaddhatā-abhiṇhasampaṭipīḷanādivasena pana labbhamānā honti. Tathā hi cakkhādīni kammādimahābhūtādi[2] paccayapaṭibaddhavuttīni, tato eva ahutvā sambhavanti, hutvā paṭiventīti aniccāni, abhiṇhasampaṭipīḷitattā dukkhāni, evaṁbhūtāni ca avasavattanato anattakānīti pariggahe ṭhitehi samupacitañāṇasambhārehi passituṁ sakkā.

> Kathaṁ panetesaṁ hutvā abhāvo jānitabboti? Khaṇe khaṇe aññathattadassanato. Taṁ kathaṁ ñāyatīti? Yuttito. Kā panettha yuttīti? Visesaggahaṇaṁ. Yadi cakkhādīnaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ na siyā, bahipaccayabhede yadidaṁ pacchā visesaggahaṇaṁ, taṁ na siyā. Yassa hi tādisaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ natthi, tassa asati bahipaccayavisese kathaṁ pacchā visesaggahaṇaṁ bhaveyya, bhavati ca visesaggahaṇaṁ. Tasmā atthi nesaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ yaṁ saṇikaṁ saṇikaṁ vaḍḍhentaṁ pacchā pākaṭataraṁ jāyatīti. Tathā hi sarīrassa tāva ānāpānānaṁ anavatthānato,[3] parissamato ca visesaggahaṇaṁ. Anavatthitā[4] hi assāsapassāsā vātā vārena vārena pavattanato. Yadi hi assasite vā passassite vā sarīrassa koci pacchā viseso na siyā, na

1. Saṁ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.
2. Kammādimahābhūtāni (bahūsu) 3. Avavatthānato (Ka) 4. Avavatthitā (Ka)

nesaṁ koci bhedo siyā, diṭṭho ca so. Tasmā assasitaṁ sarīraṁ aññathā hontaṁ kamena tādisaṁ avatthaṁ pāpuṇāti. Yā passāsassa paccayo hoti, passasite ca puna tatheva assāsassa paccayo hotīti ānāpānānaṁ anavatthānatopi sarīrassa visesaggahaṇaṁ aññathattasiddhi. Tathā parissamopi asati visese pacchā sarīrassa na siyā, yenāyaṁ iriyāpathantarādīni sevanena parissamavinodanaṁ karoti.

Atha vā rūpādibhedatopi visesaggahaṇaṁ. Rūpagandharasaphassādīnaṁ hi visesena yo sarīre, anindriyabaddhesu ca khīrūdakavatthapupphaphalosadhidhaññādīnaṁ pacchā viseso gayhati, so asati bahipaccayavisese nesaṁ jarādi-avatthāsu vaṇṇabalādibhedo,[1] rasavīriyavipākānubhāvabhedo ca khaṇe khaṇe aññathattaṁ vinā kathamupalabbheyya. Yaṁ pana taṁ dhammatārūpaṁ silādi, tattha kathanti? Tassāpi sītuṇhasamphassabhedato attheva visesaggahaṇaṁ. Taṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ vinā na yujjatīti. Sati ca rūpādibhede siddhova taṁnissayamahābhūtabhedopi. Na hi nissayamahābhūtabhedena vinā nissitabhedo sambhavatīti. Evaṁ tāva rūpadhammānaṁ visesaggahaṇato khaṇe khaṇe aññathattaṁ, tato ca hutvā abhāvasiddhi.

Arūpadhammānaṁ pana ārammaṇādibhedena visesaggahaṇaṁ. Yattha yattha hi ārammaṇe arūpadhammā uppajjanti, tattha tattheva te bhijjanti, na aññaṁ saṅkamanti, ārammaṇadhammā ca yathāsakaṁ khaṇato uddhaṁ na tiṭṭhantīti. Svāyamattho padīpādi-udāharaṇena veditabbo. Aññe eva hi khaṇe khaṇe rūpādayo padīpajālāya, tathā khīradhārādīsu patantīsu, vāyumhi ca paharante samphassāni. Yathā cetesaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ, kimaṅgaṁ pana cittacetasikānaṁ. Kiñca saddabhedato, saddavisesatopi tannimittānaṁ cittacetasikānaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ, tato visesaggahaṇaṁ. Paguṇañhi ganthaṁ sīghaṁ parivattentassa cittasamuṭṭhānānaṁ.

---

1. Vaṇṇaphalādibhedo (Ka)

saddānaṁ bhedo diṭṭho. Na hi kāraṇabhedena vinā phalabhedo atthi. Yathā taṁ vāditasaddānaṁ, evaṁ ārammaṇabhedena arūpadhammānaṁ visesaggahaṇaṁ. Teneva nesaṁ khaṇe khaṇe aññathattaṁ veditabbaṁ. Jātibhūmisampayuttadhammabhedena visesaggahaṇepi eseva nayo. Evaṁ rūpārūpadhammānaṁ visesaggahaṇato khaṇe khaṇe aññathattasiddhi. Yato hutvā abhāvato cakkhādīni aniccānīti siddhāni, aniccattā eva abhiṇhasampaṭipīḷanato dukkhāni, tato ca avasavattanato anattakāni. Tenāha bhagavā "yadaniccaṁ, taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ, tadanattā"ti[1].

Nirantaraṁ pavattamānassāti abhiṇhasaddatthaṁ visesetvā vadati. **Dhātumattatāyā**ti dhātumattabhāvena. **Samūhato**ti sasambhāracakkhādipiṇḍato. **"Cakkhādīnan"**ti idaṁ "samūhato"ti padaṁ apekkhitvā sambandhe sāmivacanaṁ, "vinibbhujanan"ti padaṁ apekkhitvā kammattheti veditabbaṁ. **Cattāripi ghanānī**ti santatisamūhakiccārammaṇaghanāni. **Pavattarūpādiggahaṇato**ti ruppanādivasena pavattañca taṁ rūpādiggahaṇañcāti pavattarūpādiggahaṇaṁ, tatoti yojetabbaṁ. **Aniccādiggahaṇassa sabbhāvā**ti rūpavedanādiñāṇato bhinnassa aniccādiñāṇassa labbhamānattā. Tena satipi rūpādi-atthānaṁ aniccādibhāve ruppanādibhāvato aniccādibhāvassa bhedamāha. Idāni tameva bhedaṁ ñātatīraṇapariññāvisayatāya pākaṭaṁ kātuṁ **"na hī"**ti-ādimāha. **Nātidhāvitun**ti idha lakkhaṇalakkhaṇavantā bhinnā vuttā. Tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanāya khandhārammaṇatāvacanena abhinnāti aññamaññavirodhāpādanena atidhāvituṁ na yuttaṁ. Kasmāti ce? Vuttaṁ **"te panākārā"**ti-ādi. Adhippāyopi cettha lakkhaṇānaṁ rūpādi-ākāramattatāvibhāvananti daṭṭhabbo. "Aniccaṁ dukkhaṁ anattā"ti hi saṅkhāre sabhāvato sallakkhentoyeva lakkhaṇāni ca sallakkhetīti. Yathā aniccādito aniccatādīnaṁ vuttanayena bhedo, evaṁ aniccatādīnampi satipi lakkhaṇabhāvasāmaññe nānāñāṇagocaratāya, nānāpaṭipakkhatāya, nānindriyādhikatāya ca vimokkhamukhattayabhūtānaṁ aññamaññabhedoti dassento **"aniccanti ca gaṇhanto"**ti-ādimāha. Taṁ suviññeyyameva.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. **Paccayayugaḷavasenā**ti ajjhattikabāhirapaccayadvayavasena. **Ajjhattikabāhiravasena abbokārato**ti ajjhattikavasena ceva bāhiravasena ca asaṅkarato.

167. **Visaṅkhāraninnassā**ti nibbānapoṇassa. **Vinimuttasaṅkhārassā**ti samuccheda paṭipassaddhivimuttīhi samukhena, tappaṭibaddhachandarāgappahānena ca suṭṭhu vinimuttasaṅkhārassa paramassāsabhāvena, gatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte. "Nibbānaṁ arahato gatī"ti[1] hi vuttaṁ. **Ṭhitibhāvenā**ti ca pāṭho. **Taṁsacchikaraṇābhāve**ti tassa nibbānassa sacchikaraṇābhāve. **Nīto**ti pāpito, pakāsitoti attho.

Cuṇṇitanti bheditaṁ. **Tvameva kiṁ na jānāsī**ti kiṁ tvaṁ na jānāsiyevāti attho. "Kiṁ tvaṁ ekaṁ nānaṁ jānāsi, kiṁ tvaṁ na jānāsi evā"ti evaṁ vikkhepaṁ karontaṁ paravādiṁ **"nanu ñāte"**ti-ādinā sakavādī nibandhati. **Vibhajitvā**ti "rāgādīnaṁ khīṇante uppannattā"ti bhāvatthaṁ vibhajitvā. Rāgādīnaṁ khayā na hontīti yojanā. Sasabhāvatā ca nibbānassa āpannā hotīti sambandho.

Nibbānārammaṇakaraṇena kāraṇabhūtena. Hetu-atthe hi idaṁ karaṇavacanaṁ. Kilesakkhayamattataṁ vā nibbānassa icchato kilesakkhayena bhavitabbanti yojanā.

Evaṁ kilesakkhayamatte nibbāne khepetabbā kilesā bahuvidhā nānappakārā, maggo ca odhiso kilese khepeti. Svāyaṁ "katamaṁ kilesakkhayaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā katame kilese khepetī"ti purimapucchādvayameva vadati. **Yadevā**ti yaṁ "avijjātaṇhānaṁ kiñci ekadesamattampī"ti vuttaṁ, tadeva.

Ettha ca yāyaṁ "kilesakkhayova nibbānan"ti nibbānassa abhāvatācodanā, tatrāyaṁ āgamato, yuttito cassa bhāvābhāvavibhāvanā. Tañhi bhagavatā—

"Atthi bhikkhave ajātaṁ abhūtaṁ akataṁ asaṅkhatan"ti [2].

---

1. Vi 5. 263 piṭṭhe.
2. Khu 1. 178, 220 piṭṭhesu.

"Atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo"ti[1]—

ca ādinā, tathā—

"Gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo"ti[2]—

"Asaṅkhatañca vo bhikkhave desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadaṁ, anataṁ, anāsavaṁ, saccaṁ, pāraṁ, nipuṇaṁ, sududdasaṁ, ajajjaraṁ, dhuvaṁ, apalokitaṁ, anidassanaṁ, nippapañcaṁ, santaṁ, amataṁ, paṇītaṁ, sivaṁ, khemaṁ, taṇhākkhayaṁ, acchariyaṁ, abbhutaṁ, anītikaṁ, anītikadhammaṁ, nibbānaṁ, abyābajjhaṁ[3], virāgaṁ, suddhiṁ, muttiṁ, anālayaṁ, dīpaṁ, leṇaṁ, tāṇaṁ, saraṇaṁ, parāyaṇañca vo bhikkhave desessāmi parāyaṇagāminiñca paṭipadan"ti[4]—

Evamādīhi ca suttapadehi "appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā[5], sabbañca rūpaṁ asaṅkhatā ca dhātū"ti-ādīhi[6] abhidhammapadesehi ca paramatthabhāveneva desitaṁ. Na hi sabhāvavirahitassa abhāvamattassa gambhīrāsaṅkhatādibhāvo, abyākatadhammādibhāvo ca yutto, vutto ca so. Tasmā na abhāvamattaṁ nibbānaṁ.

Api cāyaṁ abhāvavādī evaṁ pucchitabbo—yadi kilesābhāvo nibbānaṁ, svāyamabhāvo eko vā siyā aneko vā? Yadi eko, ekeneva maggena kato, sacchikato ca hotīti uparimānaṁ maggānaṁ niratthakatā āpajjati. Na hi ekaṁ anekehi kammappavattehi sādhetabbaṁ diṭṭhaṁ. Atha siyā ekova so kilesābhāvo, na pana maggehi kātabbo, atha kho sacchikātabbboti. Evaṁ sati suṭṭhutaraṁ maggassa niratthakatā āpajjati kilesānaṁ appahānato. Akaronto ca maggo kilesābhāvaṁ tassa

---

1. Khu 1. 177 piṭṭhe Udāne.
2. Dī 1. 31, 32; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
3. Abyāpajjaṁ (bahūsu)
4. Saṁ 2. 537 piṭṭhādīsu.
5. Abhi 1. 4 piṭṭhe.
6. Abhi 1. 238 piṭṭhe.

sacchikiriyāya kamatthaṁ sādheyya, atha maggānaṁ saṁyojanattayappahānādipaṭiniyatakiccatāya pahāyakavibhāgena kilesābhāvabhedo, evaṁ sati vinā sabhāvabhedaṁ bahubhāvo natthīti bahubhāvatāpadesenassa sasabhāvatā āpannā. Athāpi siyā "yesaṁ abhāvo, tesaṁ bahubhāvena bahubhāvopacāro"ti, evaṁ sati yesaṁ abhāvo, tesaṁ sabhāvatāya sasabhāvopacāropi siyā. Tathā tesaṁ kilesasaṅkhatāditāya kilesasaṅkhatādibhāvā ca siyuṁ, na cetaṁ yuttanti na tesaṁ bahubhāvopacāro yutto. Ekabhāvopi cassa asabhāvatāya eva vatthuṁ na sakkāti ce? Na, abhāvasāmaññato, abhāvasāmaññena abhedasamaññāya ekattaniddeso. Sati ca ekatte pubbe vuttadosānativatti.

Bahubhāve ca sasabhāvatā siddhā. Yadipi siyā yathā bahubhāvo sasabhāvataṁ, evaṁ sāmaññena sasabhāvatā bahubhāvaṁ na byabhicareyyāti sasabhāvapakkhepi nibbānassabahubhāvo āpajjatīti? Taṁ na, kasmā? Tathā sāmaññābhedato. Na hi evaṁ vatthuṁ labbhā yathā kharabhāvo sasabhāvataṁ na byabhicarati, evaṁ sasabhāvatāpi kharabhāvaṁ na byabhicareyyāti. Evañhi sati tadaññasabbadhammābhāvappasaṅgo siyā, tasmā bahubhāvo sasabhāvatāpekkho, na sasabhāvatā bahubhāvāpekkhāti na sasabhāvassa nibbānassa bahubhāvāpatti. "Ekaṁ hi saccaṁ na dutīyamatthi[1], ekā niṭṭhā na puthuniṭṭhā"ti-ādivacanato.

Api cettha kilesābhāvo nāma rāgādīnaṁ samucchedo accantappahānaṁ anuppādanirodho. Tassa ca ekatte ekeneva maggena sādhetabbatā kiccavisesābhāvatoti dassanādimaggavibhāgo na siyā. Icchito ca so odhisova kilesānaṁ pahātabbattā. So ca maggavibhāgo saddhādīnaṁ indriyānaṁ nātitikkha tikkha tikkhatara tikkhatamabhāvena ekasmimpi

1. Khu 1. 416; Khu 7. 226, 227 piṭṭhesu.

samucchedappahānayogyabhāve sacchikiriyāvisesena hotīti nibbānassa sasabhāvatāyayeva yutto. Abhāvo pana kilesānaṁ maggena kātabbo siyā "mā maggassa niratthakatā ahosī"ti, na sacchikātabbo. Ko hi tassa sabhāvo, yo tena sacchikariyeyya. So ca kilesābhāvo ekeneva maggena sādhetabbo siyā, na catūhi "mā catubhāvanibbānatāpatti, nibbānavisesāpatti ca ahosī"ti. Tato dassanādimaggavibhāgo na siyāti sabbaṁ āvattati.

Yadi ca abhāvo bhāvassa siyāti tassa bhāvadhammatā icchitā, evaṁ sati yathā saṅkhatadhammassa tassa jarāmaraṇādīnaṁ viya saṅkhatadhammatāpi āpannā, evaṁ bahūnaṁ kilesānaṁ dhammassa tassa bahubhāvādippasaṅgopi dunnivāroti ataṁsabhāvassa asaṅkhatassekassa sasabhāvassa nibbānabhāvo veditabbo.

Yadi evaṁ kasmā "rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo"ti[1] vuttanti? Khayena adhigantabbattā. Khayo hi ariyamaggo. Yathāha "khaye ñāṇaṁ, anuppāde ñāṇan"ti[2]. Tena rāgādikkhayapariyāyena ariyamaggena adhigantabbato "paramatthaṁ gambhīraṁ nipuṇaṁ duddasaṁ duranubodhaṁ nibbānaṁ rāgādikkhayo"ti vuttaṁ. Rāgādippahānamukhena vā tathā pattabbato, yathā aññatthāpi vuttaṁ "madanimmaddano pipāsavinayo"ti-ādi[3].

Apica yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṁ kāmānaṁ, rūpānañca paṭipakkhabhūtaṁ tabbidhurasabhāvaṁ nissaraṇaṁ paññāyati, evaṁ sasabhāvānaṁ sabbesampi saṅkhatadhammānaṁ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṁ. Yañca tannissaraṇaṁ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo—saṅkhatadhammārammaṇaṁ vipassanāñāṇaṁ api anulomañāṇaṁ kilese tadaṅgavasena pajahati, na samucchedavasena pajahituṁ sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṁ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṁ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na

1. Saṁ 2. 447, 455 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 16 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa, sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṁ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesaṁ samucchedappahānakarassa ariyamaggañāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṁ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā "atthi bhikkhave ajātaṁ abhūtaṁ akataṁ asaṅkhatan"ti[1] idaṁ nibbānassa paramatthato atthibhāvajotakaṁ vacanaṁ aviparītatthaṁ bhagavatā bhāsitattā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṁ, taṁ aviparītatthaṁ yathā taṁ "sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā"ti[2], tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāravuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatā dhātu itaratabbiparītavimuttisabhāvattā seyyathāpi "pathavīdhātu vedanā cā"ti evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

168. **Kiñcī**ti kiñci ārammaṇaṁ. **Ālambanato**ti ārammaṇakaraṇato.

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 178, 220 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 53; Khu 2. 117; Khu 10. 7, 53 piṭṭhesu.

3. Dhātuvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. **Abhidhamme ca āgatā**ti imasmiṁ dhātuvibhaṅge abhidhammabhājanīyapañhapucchakesu, nikkhepakaṇḍadhammahadayavibhaṅgādīsu ca desanāruḷhā. Yathā pana suttante, abhidhamme ca āgatā khandhādayo suttante desitaniyāmena khandhavibhaṅgādīsu suttantabhājanīyavasena vibhattā, evamidhāpi cakkhudhātādayo suttantabhājanīyavasena vibhajitabbā siyuṁ. Tattha khandhādīnaṁ sabbasaṅgāhako abhidhammadesanāvisiṭṭho suttante āgato añño desetabbākāro natthīti te rūpakkhandhādivaseneva suttantabhājanīye desitā, dhātūnaṁ pana so atthīti te tiṇṇaṁ dhātuchakkānaṁ vasena idha desitāti dassento āha **"suttantesveva -pa- vibhattanti veditabban"**ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā"ti.

Kathaṁ pana chasu chasu dhātūsu aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ samavarodhoti? sabhāvanissayadvārārammaṇasampayogasāmaññato. Tattha paṭhamachakke tāva pathavītejovāyodhātuyo sabhāvato phoṭṭhabbadhātu. Āpodhātu-ākāsadhātuyo dhammadhātu-ekadeso. Viññāṇadhātu sattaviññāṇadhātuyo. Catudhātuggahaṇena cettha tadāyattavuttikā nissayāpadesena, viññāṇadhātuyā dvārārammaṇabhāvena vā avasiṭṭhā rūpadhātuyo samavaruddhā, viññāṇadhātuggahaṇena taṁsampayogato dhammadhātu-ekadesoti evaṁ sabbadhātusamavarodho daṭṭhabbo. Dutiye chapi dhātuyo sabhāvato, dhammāyatanekadeso, taṁsampayogato sattaviññāṇadhātuyo, yathārahaṁ tesaṁ nissayadvārārammaṇabhāvato avasiṭṭhadhātuyo samavaruddhā. Tatiyachakkepi eseva nayo. Evamettha chasu chasu dhātūsu aṭṭhārasannaṁ dhātūnaṁ samavarodho daṭṭhabbo. Tena vuttaṁ "sabbā dhātuyo, chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā"ti.

Suññoti attasuñño, tena, sasabhāvatāya ca idha dhātuvohāroti āha **"suññe sabhāvamatte niruḷho dhātusaddo"**ti. Taṁtaṁbhūtavivittatā rūpapariyantova ākāsoti yehi vivitto,

yesañca paricchedo, tehi asamphuṭṭhatā tesaṁ byāpakabhāve sati na hotīti āha **"catūhi mahābhūtehi abyāpitabhāvo"**ti. Paricchinnavuttīni hi bhūtānīti.

173. Avayavavinimutto samudāyo nāma koci natthīti purimatthaṁ asambhāvento **"dve eva vā"**ti-ādinā samudāyena vinā dutiyatthamāha. **Paccattaṁ attani jātatan**ti pāṭipuggalikataṁ.

Pāṭiyekko koṭṭhāsoti vā lomādi-itarakoṭṭhāsehi asammisso visuṁ eko pathavīkoṭṭhāsoti attho.

Payoganti bhāvanāpayogaṁ. **Vīriyan**ti bhāvanānipphādakaṁ ussāhaṁ. **Āyūhanan**ti tādisaṁ cetanaṁ.

Dhātupaṭikkūlavaṇṇamanasikārānanti dhātumanasikārapaṭikkūlamanasikāravaṇṇamanasikārānaṁ. **Abyāpāratāyā**ti "ahametaṁ nipphādemi, mama esā nipphādanā"ti cetanārahitatāya. **Karontī**ti ābhogapaccavekkhaṇāni uppādenti.

Lakkhaṇavasenāti sabhāvavasena. So pana yasmā pathavīdhātuyā kakkhaḷakharatā hotīti āha **"kakkhaḷaṁ kharigatanti-ādivacanaṁ sandhāya vuttan"**ti.

Vekantakaṁ nāma sabbalohacchedanasamatthaṁ lohaṁ. Tathā hi taṁ vikantati chindatīti vikantaṁ, vikantameva vekantakanti vuccati. **Lohasadisan**ti lohākāraṁ lohamalaṁ viya ghanasahitaṁ hutvā tiṭṭhati. Tāpetvā tāḷitaṁ pana chinnaṁ chinnaṁ hutvā visarati, mudu maṭṭhaṁ kammaniyaṁ vā na hoti, tena **"lohavijātī"**ti vuccatīti. **Tiputambādīhī**ti tiputambe missetvā kataṁ **kaṁsalohaṁ,** sīsatambe missetvā kataṁ **vaṭṭalohaṁ,** jasadatambe[1] missetvā kataṁ **ārakūṭaṁ.** Yaṁ pana kevalaṁ jasadadhātu[2] viniggataṁ, yaṁ "pittalan"tipi vadanti, taṁ idha nādhippetaṁ, yathāvuttamissakameva pana gahetvā **"kittiman"**ti vuttaṁ.

Nidassanamattanti muttānaṁ jātito anekabhedattā vuttaṁ. Tathā hi hatthikumbhaṁ varāhadāṭhaṁ bhujaṅgasīsaṁ valāhakūṭaṁ veṇupabbaṁ macchasiro saṅkho

---

1. Rasakabhamme (bahūsu) 2. Rasakadhātu (bahūsu)

sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭhajā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujaṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā, vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsurā dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṁ vidhamantā tiṭṭhanti, devūpabhogā eva honti. **Veṇupabbajā** kāraphalasamānavaṇṇā, na bhāsurā, te ca veḷavo amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasīsajā** pāṭhīnapiṭṭhisamānavaṇṇā, vaṭṭalā, laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjheyeva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhoracchavivaṇṇā, kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pana pabhāvisesayuttāva honti nānāsaṇṭhānā. Evaṁ jātito aṭṭhavidhāsu muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā. Bhujaṅgajāpi kāci sāmuddikāti vadanti, itarā asāmuddikā. Tena vuttaṁ **"sāmuddikamuttāti nidassanamattametaṁ, sabbāpi pana muttā muttā evā"**ti. Bahulato vā aṭṭhakathāyaṁ etaṁ vuttaṁ "muttāti sāmuddikamuttā"ti. Bahulaṁ hi loke sāmuddikāva muttā dissanti. Tatthāpi sippijāva, itarā kadāci kācīti.

174. **Idha natthi** niyamo kevalaṁ dravabhāvasseva adhippetattā.

175. **Nisitabhāvenā**ti santāpanādivasappavattena tikhiṇabhāvena. Usmākāraṁ hi nisānaṁ idha nisitabhāvo. **Pākatiko**ti sābhāviko kāyusmāti adhippeto. **Sadā**ti sabbakālaṁ yāva jīvitindriyaṁ pavattati. **Petaggi** nijjhāmataṇhikapetaggi. **Idhā**ti bāhiratejodhātukathāyaṁ.

176. **Vāyanaṁ** bījanaṁ, taṁ pana thāmasā pavattīti āha **"savegagamanavasenā"**ti. **Samudīraṇaṁ** allaparisosanaṁ, bhūtasaṅghātassa desantaruppattihetubhāvo vā.

177. Bhitticchiddādivasena labbhamānaṁ ajaṭākāsaṁ nissāyeva paricchedākāsassa parikammakaraṇanti āha **"ajaṭākāsassa ca kathitatan"**ti.

179. **Sukhadukkhaphoṭṭhabbasamuṭṭhāpanapaccayabhāvenā**ti iṭṭhāniṭṭhaphoṭṭhabbānaṁ nibbattakabhūtena paccayabhāvena. Kassa pana so paccayabhāvoti āha

"sarīraṭṭhaka-utussā"ti. **Paccayabhāvenā**ti ca hetumhi karaṇavacanaṁ. Tena hi kāraṇabhūtena sukhadukkhaphoṭṭhabbānaṁ yathāvuttasamatthatā hotīti. **"Tathevā"**ti iminā "yathābalaṁ sarīrekadesasakalasarīran"ti idaṁ anukaḍḍhati. **Evan**ti attano phalūpacārasiddhena pharaṇappakārena. **Etesan**ti sukhādīnaṁ. **"Oḷārikappavatti eva vā pharaṇan"**ti iminā nirupacāraṁ etesaṁ pharaṇaṭṭhaṁ dasseti. **Ubhayavato**ti sukhadukkhavato, somanassadomanassavato ca, pharaṇāpharaṇaṭṭhānavato vā.

181. **Ettha vuttaṁ saṅkappan**ti etasmiṁ "saṅkappo kāmo"ti-ādike[1] niddesapadese vuttaṁ saṅkappaṁ. Tattha hi kilesakāmova "saṅkapparāgo purisassa kāmo"ti-ādīsu[2] viya. Vatthukāmassa tathā tathā saṅkappanato parikappanato "saṅkappo"ti vutto, na vitakkoti ayamettha attho vutto. Ṭīkāyaṁ pana vitakkavasena atthaṁ dassetuṁ **"sopi hī"**ti-ādi vuttaṁ. Tatrāpi purimo evattho adhippetoti ce, sampiṇḍanattho **pi**-saddo niratthako siyā, "kilesasanthavasambhavato"ti ca na vattabbaṁ siyā, parato ca "byāpādavacanena byāpādavitakkaṁ dassetī"ti vakkhati. **Kilesakāmo vibhatto** kilesasampayuttattāti adhippāyo. **Kāmapaṭibaddhā**ti ettha **kāma**-saddena vatthukāmāpi saṅgahitāti daṭṭhabbā.

182. **Ubhayattha uppanno**ti sattesu, saṅkhāresūti ubhayattha uppanno, sattākāro, saṅkhārākāroti vā ārammaṇassa ubhayākāraggahaṇavasena uppanno. Kammapathaviseso, kammapathavināsako ca kammapathabhedoti dassetuṁ **"abhijjhāsaṁyogenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tatthā vihiṁsāya vihiṁsāvitakkaṁ dassetīti yojanā. **Vihiṁsāyā**ti ca vihiṁsāvacanenāti attho. **Yāthāsambhavaṁ pāṇātipātādivasenā**ti **ādi**-saddena adinnādānamusāvādapesuññapharusavācāsamphappalāpe saṅgaṇhāti. **Sabba -pa- saṅgāhakehi** kāmanekkhammadhātūhi. **Dve dve**ti byāpādavihiṁsādhātuyo, abyāpāda-avihiṁsādhātuyo ca. **"Etthāti panā"**ti-ādinā saṁkilesavodānānaṁ saṅkarabhāvassa, aniṭṭhāpajjanassa ca dassanena purimaṁyeva atthaṁ byatirekamukhena sampādeti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.
2. Aṁ 2. 359; Abhi 4. 275 piṭṭhesu.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Āveṇikattho, atisayattho ca visesasaddo hotīti tadubhayaṁ dassetuṁ **"puggalantarāsādhāraṇaṁ, nīlādisabbarūpasādhāraṇañcā"**ti vuttaṁ. Asādhāraṇakāraṇenāpi hi niddeso hoti yathā "bherisaddo, yavaṅkuro"ti. Atisayakāraṇenapi yathā "atītānāgatapaccuppannānaṁ kammasamādānānaṁ ṭhānaso hetuso vipākaṁ yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1]. **Dhātu-attho evā**ti "dhātu"iti imassa dhātusaddasseva attho. Dhātuvacanīyo hi attho upasaggena jotīyati.

Purimena asadiso vidhānadhāraṇatthānaṁ pākaṭo bhedoti. **Visabhāgalakkhaṇā** visadisasabhāvā **avayavā** bhāgā, tesu.

Yathāsambhavanti kiriyāmanodhātu upanissayakoṭiyā, vipākamanodhātu vipākamanoviññāṇassa anantarādināpi, itarassa sabbāpi upanissayakoṭiyāva. Dhammadhātu pana vedanādikā sahajātā sahajātādinā, asahajātā anantarādinā, upanissayena, ārammaṇādinā ca manoviññāṇassa paccayoti evaṁ manodhātudhammadhātūnaṁ manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavaṁ yojetabbo. Dvārabhūtamanopi sutte "manodhātū"ti vuccatīti āha **"dvārabhūtamanovasena vā"**ti. Tassā manodhātuyā manoviññāṇassa hetubhāvo yathāsambhavaṁ yojetabboti sambandho.

Purimanayenāti visesanaṁ dutiyanayassa hīnattikavaseneva vibhattattā. Nānādhātūnañca cakkhudhātu-ādīnanti sambandho.

Na hi dve manoviññāṇadhātuyo santi aṭṭhārasadhātuvibhāgadassaneti adhippāyo. Khandhāyatanadhātindriyānaṁyeva vasena saṅkhepādivibhāgadassanaṁ tesaṁ bahulaṁ pariññeyyadhammasaṅgaṇhanato. Saccadesanā pana atisaṁkhittabhāvatoyevettha bahikatā.

Nijjīvassāti-ādi visesato sattasuññatādīpanatthā dhātudesanāti katvā vuttaṁ. Purimanayo aññesampi kamavuttīnaṁ dhātūnaṁ sambhavatīti

---

1. Abhi 4. 175; Khu 9. 356 piṭṭhesu.

adhippāyena vuttoti **"manodhātuyeva vā"**ti-ādinā dutiyanayo vutto. Tattha **avijjamānepi purecarānucarabhāve**ti purecarānucarābhisandhiyā abhāvepi kevalaṁ anantarapubbakāla-anantarāparakālatāya manodhātu purecarānucarā viya daṭṭhabbāti vuttā.

"Aññaṁ aggahetvā pavattituṁ asamatthatāyā"ti etena viññāṇassa ekantasārammaṇatādassanena "ārammaṇena vinā sayameva nīlādi-ābhāsaṁ cittaṁ pavattatī"ti evaṁ pavattitaṁ viññāṇavādaṁ paṭisedheti.

184. **Ekanānāsantānagatānan**ti ekasantānagatānaṁ abhinnasantānagatānaṁ dvārānaṁ, nānāsantānagatānaṁ bhinnasantānagatānaṁ ārammaṇānanti yojanā. **Ekanānājātikattā**ti cakkhādi-ekekajātikattā dvārānaṁ, nīlādi-anekajātikattā ārammaṇānaṁ.

> Cakkhādi ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpādi pana anekameva saṁhatanti imassa vā atthavisesassa dassanatthaṁ cakkhurūpādīsu vacanabhedo kato. Kiṁ pana kāraṇaṁ cakkhādi ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpādi pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuviññāṇassa nissayapurejāta-indriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṁ atthibhāveneva hoti tasmiṁ sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṁ atthi-avigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccatīti. Taṁnissayatā cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato, atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṁ viya tappaṭibaddhavuttitāya. Itare ca paccayā tena tena visesena veditabbā. Svāyaṁ paccayabhāvo na ekasmiṁ na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo hotīti dassetuṁ pāḷiyaṁ "cakkhuñca paṭiccā"ti ekavacananiddeso kato.
>
> Rūpaṁ pana yadipi cakkhu viya purejāta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṁ uppannaṁ hutvā vijjamānakkhaṇeyeva upakārakattā, tathāpi anekameva saṁhataṁ hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yañhi paccayadhammaṁ sabhāvabhūtaṁ

parikappitākāramatthaṁ vā viññāṇaṁ vibhāventaṁ pavattati, tadaññesañca satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvato yaṁ kiñci anālambitvā pavattituṁ asamatthassa olubbha pavattikāraṇatāya ālambanīyato ārammaṇaṁ nāma. Tassa yasmā yathā yathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayalābho, tasmā cakkhuviññāṇaṁ rūpaṁ ārabbha pavattamānaṁ tassa sabhāvaṁ vibhāventameva pavattati. Sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavaseneva hoti, nāpi katipayakalāpavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpaṁ āpāthagatavaṇṇavasenāti anekameva rūpaṁ saṁhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento bhagavā "rūpe cā"ti bahuvacanena niddisi.

Yaṁ pana "rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā, taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo"ti[1] vuttaṁ, taṁ kathanti? Tampi yādisaṁ rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisameva sandhāya vuttaṁ. Kīdisaṁ pana tanti? Samuditantim pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti "āyatanasallakkhaṇavasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇārammaṇā, na dabyasallakkhaṇavasenā"ti, taṁ yuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṁ pana paccekaṁ asamatthā samuditā ārammaṇā honti, na hi paccekaṁ daṭṭhuṁ asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṁ visuṁ asamatthānaṁ sivikāvahanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmiṁ ṭhāne ṭhitānaṁ paccekaṁ vaṇṇaṁ gahetuṁ na sakkā, tasmiṁyeva ṭhāne samuditānaṁ taṁ gahetuṁ sakkāti bhiyyopi tesaṁ saṁhaccakāritā paribyattā. Etena kiṁ cakkhuviññāṇassa paramāṇurūpaṁ ārammaṇaṁ, udāhu taṁsamudāyoti-ādikā

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe Paṭṭhāne.

codanā paṭikkhittā veditabbā. "Sotañca paṭicca sadde cā"ti-ādīsupi ayameva nayo.

Evampi attho labbhatīti "manodhātuyāpī"ti **pi**-saddena na kevalaṁ javanapariyosānā manoviññāṇadhātuyeva sampiṇḍīyati, atha kho tadārammaṇabhavaṅgasaṅkhātāpi sampiṇḍīyatīti evampi attho labbhati, sambhavatīti attho. **Evaṁ satī**ti evaṁ aññamanodhātuppavattiyā oraṁ pavattacittānaṁ manoviññāṇadhātutādassane sati. Satipi manaso sambhūtabhāve manodhātuyā manoviññāṇadhātubhāvappasaṅgo na hotiyeva taṁsabhāvasseva manoviññāṇadhātubhāvena niddiṭṭhattā. Idāni tamevatthaṁ **"pañcaviññāṇadhātumanodhātū"**ti-ādinā pākaṭataraṁ karoti. **Tabbidhurasabhāvenā**ti pañcaviññāṇadhātūhi visadisasabhāvena. **Uppattiṭṭhānena cā**ti manodhātukiriyamanoviññāṇadhātu-ādīhi paricchinnena uppajjanaṭṭhānena ca. Idāni ekattaggahaṇaṁ vināpi yathāvuttassa atthassa sambhavaṁ dassetuṁ **"anupanītepī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sāmaññavasenā**ti sadisatāvasena. **Tassā**ti bhavaṅgānantaraṁ uppannacittassa. **Amanoviññāṇadhātubhāvāsiddhito**ti manodhātubhāvāsiddhito. Na hi "manoviññāṇadhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantaraṁ uppajjati cittaṁ -pa- tajjā manoviññāṇadhātū"ti idaṁ vacanaṁ bhavaṅgānantaraṁ uppannacittassa manodhātubhāvaṁ sādheti. Siddhe hi manodhātubhāve taṁ tassa nivattakaṁ siyāti adhippāyo. Manoviññāṇadhātuyā pana uppannassa cittassa manoviññāṇadhātubhāvadīpakaṁ vacanaṁ tādisāya manodhātuyāpi manoviññāṇadhātubhāvameva dīpeyyāti kathaṁ tassā nivattakaṁ siyāti āha **"na hi yaṁ codīyati, tadeva parihārāya hotī"**ti.

Yadi evaṁ pañcadvārāvajjanassa manoviññāṇadhātubhāvāpatti evāti codanaṁ manasi katvā āha **"manodhātuyāpī"**ti-ādi. Pañcaviññāṇehi, manodhātūhi ca visiṭṭho sabhāvo **pañcavi -pa- sabhāvo,** tassa vasena. **Cutipaṭisandhibhavaṅgānan**ti tadārammaṇampi bhavaṅgantogadhaṁ katvā vuttaṁ. **Javanāvasānānī**ti vā javanārammaṇattā tadārammaṇampi gahitaṁ daṭṭhabbaṁ. Tenevāha **"chadvārikacittehi vā"**ti-ādi.

Visuṁ kātuṁ yuttanti āvajjanampi yadipi rūpādivisayaṁ hoti, javanaṁ viya ārammaṇarasānubhavanaṁ pana na hotīti edise ṭhāne visuṁ kātabbameva.

Mano cāti **ca**-saddo "manañca paṭiccā"ti-ādīsu viya na sampiṇḍanattho, atha kho byatirekattho daṭṭhabbo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Heṭṭhā vuttanayattāti dhammadhātumanoviññāṇadhātūnaṁ "pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabbha rajjantassā"ti-ādinā[1] parittārammaṇādibhāve dassiyamāne "cittuppādarūpavasena taṁ taṁ samudāyaṁ ekekaṁ dhammaṁ katvā"ti-ādinā[2] tadatthassa khandhavibhaṅgavaṇṇanādīsu vuttanayattā.

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 40, 51 piṭṭhesu. 2. Mūlaṭī 2. 33 piṭṭhe.

4. Saccavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. **Saccavinimuttaṁ natthi** pavattinivattitadubhayahetusandassanavasena pavattanato. **Saccesu kamatī**ti saccesu visayabhūtesu pavattati. Desetabbatthavisayā hi desanāti. **Etesu kamatī**ti etesu ariyasaccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattati. "Sīlasamādhipaññāsaṅkhātan"ti vuttaṁ atthasabhāvaṁ kamanakiriyāya kattubhāvena gahitanti pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ **"kiṁ kamatī"**ti pucchati. **Tabbohārenā**ti tadupacārena. Etena nippariyāyena atthasabhāvaṁ sāsanaṁ, pariyāyena vacanasabhāvanti dasseti.

Taṁsabhāvāti dukkhādisabhāvā. **Amusāsabhāvā**ti bādhanādibhāvena bhūtasabhāvā. **Aññākārarahitā**ti abādhanādi-ākāravivittā. **Dvidhā**ti dukkhadukkhatātannimittatāhi. Rāgādikilesapariḷāho **kilesadāho.** Santānassa avipphārikatākaraṇaṁ **puggalahiṁsanaṁ. Attano eva tikhiṇabhāvo**ti saṅkhatadhammassa attano sabhāveneva rujāvahatikkhabhāvo. **Sarasenevā**ti sabhāveneva. Sampiṇḍakassa samudayassa, kilesasantāparahitassa maggassa, avipariṇāmassa nirodhassa dassanena yathāsaṅkhyaṁ dukkhassa saṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhā āvi bhavantīti āha **"itare yathākkamamaṁ samudayamagganirodhadassanehi āvibhavanākārā"**ti. **Byāpetvā**ti bhavādīsu, nānārammaṇesu ca visaṭā hutvā. Anekatthattā dhātūnaṁ **"ūhanaṁ rāsikaraṇan"**ti vatvā puna tadatthaṁ vivarati **"dukkhanibbattanan"**ti. Ekavokārabhavepi hi rāsibhūtameva dukkhaṁ nibbattati anekadhammasamūhato, pageva catupañcavokārabhavesu. Ettha ca byāpanatthaṁ ākāraṁ, tassa ca yakārāgamaṁ katvā sampiṇḍanatthaṁ **āyūhanan**ti padaṁ veditabbaṁ. **Nidadātī**ti dukkhassa ekantakāraṇattā taṁ nidassentaṁ viya janetīti dassento **"idaṁ taṁ dukkhan"**ti-ādimāha. **Dukkha -pa- āvi bhavati** rogadassanena viya roganidānaṁ. **Saṁyoga -pa- dassanehī**ti saṁyogaṭṭho visaṁyogasabhāvassa nirodhassa, palibodhaṭṭho niyyānasabhāvassa maggassa dassanena āvi bhavatīti attho. **Teti** saṁyogapalibodhaṭṭhā.

Etthāti etasmiṁ ārammaṇabhūte sati. Samudayato viveko **vivekaṭṭho.** Nirodho ca taṇhākkhayabhāvato samudayato vivitto, tasmā avivekabhūtassa samudayassa dassanena nirodhassa vivekaṭṭho āvi bhavati, nibbānādhigamahetubhūtassāpi maggassa sappaccayatāya saṅkhatabhāvaṁ passato appaccayassa nirodhassa asaṅkhataṭṭho āvi bhavati, tathā maraṇadhammatāya dukkhaṁ vinassantaṁ passato amaraṇadhammassa nirodhassa amataṭṭho āvi bhavatīti imamatthaṁ dasseti **"vivekā"**ti-ādinā. **Itare samudayanirodhadukkhadassanehī**ti ettha samudayadassanena "nāyaṁ hetu nibbānādhigamāya, ayaṁ pana hetū"ti hetuṭṭho āvi bhavati. Tathā paramagambhīrassa nipuṇatarassa duddasassa nirodhassa dassanena dassanaṭṭho sukhumarūpadassanena cakkhuno viya, dukkhadassanena pana anekarogāturakapaṇajanadassanena issarajanassa uḷārabhāvo viya maggassa ādhipateyyaṭṭho āvi bhavati.

Te panete hetuṭṭhādike sarūpato dassetuṁ **"tattha palibodhupacchedavasenā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **palibodhupacchedavasenā**ti samudayappahānavasena. **"Maggādhipatino dhammā"ti vacanato**ti yasmā satipi jhānādīnaṁ ārammaṇādhipatibhāve "jhānādhipatino dhammā"ti evamādi na vuttaṁ, "maggādhipatino dhammā"icceva pana vuttaṁ. Tasmā sātisayo maggaṅgadhammānaṁ ārammaṇādhipatibhāvo. Tenāha **"visesato vā ārammaṇādhipatibhūtā maggaṅgadhammā hontī"**ti. **So tesaṁ ākāro**ti yo maggaṅgānaṁ garuṁ katvā paccavekkhaṇavasena pavattadhammānaṁ ārammaṇādhipatipaccayatāsaṅkhāto ākāro, so maggassa ādhipateyyaṭṭho. Purimo pana ādhipateyyaṭṭho sahajātādhipativasena vutto. **Abhisametabbaṭṭho**ti yathāvuttapīḷanādi-atthameva paṭivijjhitabbatāya ekajjhaṁ katvā vadati. Tena abhisamayasaddaṁ kammatthaṁ dasseti. **Abhisamayassā**ti ñāṇassa. **Pavatti-ākāro**ti parijānanādivisesākāro. So hi maggakkhaṇe asammohato siddho, pacchā paccavekkhaṇādinā pākaṭo hoti. Ākāropi ñāṇena araṇīyato **attho**ti vuccatīti katvā tatiyanayo dassito. **Pīḷanādinā dassito** visayavibhāgenapi visayivibhāgo hoti yathā "rūpasaññā, saddasaññā"ti[1].

---

1. Saṁ 2. 52 piṭṭhe.

Kucchitaṁ khanti garahitaṁ hutvā asāraṁ. **"Samāgamo"**ti-ādinā anvayato, byatirekato ca **saṁ**-saddassa saṁyogatthajotakattamāha. "Uppannaṁ uditan"ti-ādīsu kevalassa **panna**-saddassa, **ita**-saddassa ca payoge uppatti-atthassa anupalabbhanato, **u**-saddassa ca payoge upalabbhanato so uppatti-atthaṁ dīpetīti āha **"evaṁ uppannaṁ uditanti etthāpī"**ti. **Visuṁ payujjamānā**ti āgama-ita-padehi vinā payujjamānā. **Sadhātukan**ti antonītena dhātunā sadhātukaṁ. Teneva te "upasaggā"ti ca vuttā.

Dukkhavivekabhāvanti dukkhavivittataṁ. **Nivattiyā**ti nibbānassa. **Nivattetvā**ti anuppādasaddena visesanavasena nivattetvā. Nirodhapaccayatā nirodhassa maggassa ārammaṇapaccayatā. **Puggalasacchikiriyādhammabhāvehī**ti puggaladhammabhāvena, sacchikaraṇadhammabhāvena ca. **Phalan**ti ariyaphalaṁ. **Tassā**ti niṭṭhānabhūtāya phalasaṅkhātāya **dukkhanirodhappattiyā** abhisamayabhūtāya dukkhanirodhappattiyā paṭipadatā daṭṭhabbā.

Paṭivijjhanakāle nippariyāyena buddhādisamaññāti āha **"paṭividdhakāle pavattan"**ti. **Tato evā**ti tena pakāsitattā eva.

Tannimittabhāvoti jāti-ādi viya adhiṭṭhānabhāvena dukkhassa kāraṇabhāvo, na samudayasaccaṁ viya pabhavabhāvena. Udayabbayapīḷitabhāvo saṅkhāradukkhatā. **Pavattanamevā**ti pavatti eva. **Kiccaṁ raso**ti rasassa kiccatthataṁ dasseti. **Pavattinivattīsū**ti niddhāraṇe bhummaṁ. **Avikāratā** vikārābhāvo niccatā.

Marīcimāyā-attānanti marīciyā, māyāya, attano ca, **ariyañāṇassā**ti ariyānaṁ ñāṇassa. Tena ariyānaṁ maggañāṇānusārena pavattanakañāṇampi saṅgahitaṁ hoti. Tenāha **"avitathagāhakassā"**ti-ādi. **Tesan**ti paṭivedhapaccavekkhaṇañāṇānaṁ. Tattha paṭivedhañāṇassa paṭivijjhitabbatā gocarabhāvo, itarassa ārammaṇabhāvo. Paṭivijjhitabbatā, ārammaṇabhāvo vā paṭivedhañāṇassa gocarabhāvo, itarassa ārammaṇabhāvova.

Bādhakappabhavabhāvenāti bādhakassa uppādakabhāvena visuṁ gahitattā na taṇhā bādhakabhāvena gahitā pavattipavattihetūnaṁ asaṅkaravasena bodhanato. Evañca katvā abhidhammabhājanīyepi ayamatthavaṇṇanā

yujjateva. Yadipi evaṁ “dukkhameva bādhakan”ti niyamānupapatti, samudayabhāvappasaṅgo cāti codanaṁ sandhāyāha **“jāti-ādīnaṁ viya vā”**ti-ādi. Bādhakattassa bādhakatte ca niyamoti āha **“dvidhāpi bādhakatthāvadhāraṇenā”**ti. Yathā hi bādhakattassa dukkhe niyatatā, evaṁ dukkhassa ca bādhakatte niyatatāti. Suttantabhājanīye taṇhāya eva samudayabhāvassa dassitattā taṇhāvasena niyamaṁ dassento **“na taṇhāya vinā”**ti-ādimāha. Suttantabhājanīyavaṇṇanā hesāti. **“Kusalehi vinā”**ti-ādinā dukkhahetutāya taṇhāya padhānabhāvamāha. Tathā hi sā kammavicittatāya hetubhāvaṁ gacchantī visesena kammassa sahakārikāraṇaṁ hotīti. **Dvidhāpi niyamenā**ti maggova niyyānaṁ, niyyānameva ca maggoti dvippakārena niyamena.

Vacīsaccaṁ saccavācā, taṁsamuṭṭhāpikā cetanā cāti āha **“viratisacceti musāvādaviratiyan”**ti. Keci pana “viratisaccaṁ samādānaviratī”ti vadanti, tesampi na samādānamattaṁ viratisaccaṁ, atha kho samādānāvisaṁvādanaṁ. Taṁ pana paṭiññāsaccattā musāvādaviratiyeva hoti. Tenāha **“na hi aññaviratīsu saccasaddo niruḷho”**ti. Satipi dukkhasamudayāvabodhe yāvadeva nirodhamaggādhigamatthā paññābhāvanāti pacchimadvayasseva saccatthaṁ sātisayaṁ, tadadhigamassa ca avivādahetukaṁ sutte vibhāvitaṁ dassento **“tassa panā”**ti-ādimāha.

Ṭhānaṁ natthīti attano vādapatiṭṭhāpanakāraṇaṁ natthīti attho. Attabhāvapaṭilābheneva sattānaṁ jāti-ādīnaṁ patti, sammukhībhāvo ca jāyatīti āha **“sampattatā, paccakkhatā ca paṭhamatā”**ti. Bhagavato desanākkameneva vā paṭhamāditā daṭṭhabbā.

Parijananādīhīti pariññāppahānasacchikiriyābhāvanāhi, nissakkavacanañcetaṁ aññasaddapekkhāya. **Dhammañāṇakiccan**ti sabhāvadhammāvabodhakiccaṁ. **Pariññeyyādīni etapparamānevā**ti ito paraṁ neyyaṁ natthīti dasseti.

Dukkhādīnaṁ ariyasaccabhāvassa anurūpaṁ yuttaṁ, ācariyaparamparāgataṁ vā savanaṁ **anussavo.** Sutānusārena, aññathā vā kakkhaḷaphusanādi-aniccādisabhāvasāmaññākāraparigganhanaṁ **ākāraparivitakko.** Yathāvitakkitākārassa diṭṭhisaṅkhātāya dassanabhūtāya paññāya nijjhānakkhamanaṁ rocanaṁ

diṭṭhinijjhānakkhanti. Ādicco viya pabhāya nirodhaṁ phusati sacchikaroti kilesandhakāraṁ viddhaṁseti. **Cattāripi saccāni passatī**ti vuttaṁ "yo bhikkhave dukkhaṁ passatī"ti-ādinā.

Kālantaradassananti nānābhisamayaṁ vadati. **Ekadassino**ti ekasaccadassino. **No yojetabbā siyā**ti yojanāyañca sabbadassanaṁ dassanantaraparamanti dassanānuparamo āpajjeyya, saccānañca nānābhisamaye dukkhadassanādīhi paṭhamamaggādippaheyyānaṁ saṁyojanattayādīnaṁ ekadesappahānaṁ āpajjati. Tathā ca sati ekadesasotāpattimaggaṭṭhatā, tadanantarañca pattabbena phalena ekadesasotāpannatā ca āpajjati, tasmā na saccānaṁ nānābhisamayo yutto. Yathā ca nānābhisamayo na yutto, evaṁ ārammaṇābhisamayopi. Yadi hi ārammaṇakaraṇena catusaccābhisamayo icchito, na maggo sayameva attānaṁ ārammaṇaṁ karotīti aparipuṇṇo saccābhisamayo siyā. Aññena maggena maggo ālambīyatīti paripuṇṇovāti ce? Evaṁ sati yena maggena maggo ālambito, sopi aññena, sopi aññenāti anavaṭṭhānaṁ siyā, tasmā na ārammaṇapaṭivedhato catusaccābhisamayo yutto, vuttanayeneva pana yutto. Kiñca paricchinditabbaṁ, samucchinditabbañca ālambitvā paricchedasamucchedabhāvanā maggañāṇassa na yuttā tato anissaṭabhāvato, sabbasaṅkhatavinissaṭaṁ nibbānameva pana ārammaṇatā yuttā. **Ahetukadiṭṭhi akiriyadiṭṭhiggahaṇena gahitā** hetubyāpārova paramatthato kiriyāti katvā.

Pavattetīti sajjati, pavattiyā vā hetu hoti. **Nivattetī**ti saṁharati palayaṁ gameti, palokatādivasena vā mokkhahetu hoti. **Padhānato**ti pakatito, yaṁ "abyattan"tipi vuccati.

"Kālo karoti bhūtāni, kālo saṁharatī pajā.
Kālo sutte jāgarati, kālo hi duratikkamo"ti—

evaṁvādā **kālavādino.** "Kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṁ parimaṇḍalatā, migapakkhisarīsapādīnaṁ vicittabhāvoti evamādayo kena kāritā? Sabhāveneva siddhā, evaṁ sabbampi, na ettha kassaci kāmakāro"ti evaṁvādā **sabhāvavādino.** "Loko niyato

acchejjasuttāvutābhejjamaṇisadiso, na ettha kassaci purisakāro"ti evaṁpavattavādā **niyativādino**—

> "Yadicchāya pavattanti, yadicchāya nivattare.
> Yadicchāya sukhadukkhaṁ, tasmā yadicchatī pajā"ti—

evaṁpavattavādā yadicchāvādisaṅkhātā **adhiccasamuppattivādino** ca ettha sabhāvavāde eva antogadhāti daṭṭhabbā. **Aṇūhi loko pavattatī**ti ājīvakavādaṁ sandhāyāha. So hi akāraṇapariggaho. Kaṇādavādo pana issaricchāvasena aṇūnaṁ saṁyogaviyogato lokassa pavattinivattiṁ vadati. **Padhānassa appavattī**ti mahatādibhāvena apariṇāmo, anabhibyatti vā. "Ahamañño, pakati aññā"ti evaṁ pavattapakatipurisantarajānanena attasukhadukkhamohesu avibhāgaggahaṇe nivattite kira vuttanayena padhānaṁ nappavattati, so vimokkhoti kāpilā. **Evamādī**ti **ādi**-saddena mahābrahmuno samīpatā, saṁyogoti evamādīnampi saṅgaho veditabbo.

Ekattāti ekabhāvato ekopi vutto. **Tayo**ti kiccavibhāgena. **Tānī**ti sammāvācādisīlāni. Chandassa saddahanānukūlāpi chandanavasena pavatti hotīti saddhindriyasaddhābalehi saddhiṁ chandiddhipādo vutto. Tādise kāle upekkhānimittānubrūhanena upakārā samādhissa samavāhitāvasena tādisakiccāva[1] upekkhā veditabbā.

Vighātakattāti saṁharaṇīyavasena vihantabhāvato.

Ariyasaccadvayanti samudayamaggasaccadvayaṁ. **Tenevā**ti yathāvuttadukkhādi-saddānaṁ pariññeyyādivācakattā eva. **Ādipadasaṅgaho**ti "dukkhaṁ, na ariyasaccan"ti iminā catukke ādipade saṅgaho. **Tadapekkhan**ti ariyasaccasaddāpekkhaṁ dukkha-saddaṁ. **Catutthapadasaṅgaho**ti "neva dukkhaṁ, na ariyasaccan"ti iminā padena saṅgaho. **Avasesakilesādayo**ti taṇhāvajjakilesā avasesākusalā, sāsavāni kusalamūlāni, sāsavā ca kusaladhammā. Te hi abhidhammabhājanīye samudayabhāvena vuttā, na ariyasaccabhāvenāti āha **"samudayo, na ariyasaccan"**ti. **Aññāni maggaṅgānī**ti phalasammādiṭṭhi-ādayo. **Iminā nayenā**ti etthāyaṁ yojanā—

1. Sadisakiccāva (Ka)

atthi samudayo, na ariyasaccaṁ, atthi ariyasaccaṁ, na samudayo, atthi samudayo ceva ariyasaccañca, atthi neva samudayo, na ariyasaccaṁ. Tattha paṭhamapadaṁ vuttatthaṁ. Nirodho ariyasaccaṁ, na samudayo, taṇhā samudayo ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmaññaphalāni ca yassa pahānāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati, tadabhāvato neva samudayo, na ariyasaccaṁ. Itarasaccadvayaṁ ariyasaccaṁ tassa tassa pabhāvakaṭṭhena siyā samudayo, na pana yassa pahānāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati tathatthena. Itaracatukkadvayepi ādipadaṁ vuttatthameva. Sesesu samudayo ariyasaccaṁ, na nirodho, asaṅkhatadhātu nirodho ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmaññaphalāni ca yassa sacchikiriyāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati tathatthena neva nirodho, na ariyasaccaṁ. Itarasaccadvayaṁ ariyasaccaṁ, nirodhadhammatāya siyā nirodho, na pana yassa sacchikiriyāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati tathatthena. Tathā nirodho ariyasaccaṁ, na maggo, ariyamaggo maggo ceva ariyasaccañca, maggasampayuttā dhammā, sāmaññaphalāni ca yassa bhāvanāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati tathatthena neva maggo, na ariyasaccaṁ. Itarasaccadvayaṁ siyā maggo upapattimaggabhāvato, na pana yassa bhāvanāya bhagavati brahmacariyaṁ vussati tathatthena.

Santantisamānaṁ. **Evaṁitaresupī**ti kātabbāpi kiriyā kārakarahitā kevalaṁ attano paccayehi tāya pavattamānāya paccayasāmaggī kiriyaṁ karotīti vohāramattaṁ hoti. Nibbutigamakesupi eseva nayo.

Sāsavatā asubhatā kilesāsucipaggharaṇato. **Dukkhādīnan**ti dukkhasamudayamaggānaṁ. **Samudayādibhāvo**ti dukkhassa samudayamaggabhāvo, samudayassa maggadukkhabhāvo, maggassa dukkhasamudayabhāvo ca, na pana nirodhabhāvo dukkhādīnanti sambandho. **Aññamaññasamaṅgitā**ti dukkhādīnaṁ itarītarasabhāvayogo. **Taṇhāyā**ti ādhāre bhummaṁ. **Punabbhavassā**ti punabhavasaṅkhātassa āyatidukkhassa. **Pakativādīnan**ti kāpilānaṁ. **Vikārā**ti mahatādayo byattā. **Vibhāvato**ti abhibyattito, pariṇāmato vā pubbe. **Paṭippalīnā cā**ti pacchā pakatiyaṁ palayaṁ gatā vesammaṁ muñcitvā sattādisamabhāvena anto samoruddhā. Tenāha **“pakatibhāveneva tiṭṭhantī”**ti. **Pakatibhāvenevā**ti

abyattabhāveneva. **Samudayabhāvenā**ti taṇhāsaṅkhātapabhavabhāvena. Aññathā taṁsampayutta-avijjādīnampi samudayabhāvo labbhatevāti. **Avibhattehī**ti vesammavirahena pakatibhāvaṁ gatehi. **"Vikārehī"**ti sāmaññato vutte **"mahantā"**ti-ādinā sarūpato dasseti. Tattha **mahanto**ti mahābuddhi. Tañhi kāpilā "mahā-ajjhāsayo"ti ca voharanti. Rūpatammattādayo pañca tammattā, ahaṁkāro cāti cha **avisesā.** Cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo vācā pāṇi pādo pāyu upatthaṁ manoti ekādasindriyāni. Pathavī āpo tejo vāyo ākāsanti pañca **bhūtavisesā,** tehi. **"Pakatibhāveneva ṭhitehī"**ti iminā "avibhattehī"ti padassa atthaṁ vadati. **Sagabbhā**ti sabījā asuññatā. **Tantūsū**ti suttesu samavāyikāraṇabhūtesu. Tathā **kapālesu.** Tividhaṁ hi te kāraṇaṁ vadanti upādānakāraṇaṁ nimittakāraṇaṁ samavāyikāraṇanti. Tattha turivemasalākādayo **upādānakāraṇaṁ.** Tantavāyo **nimittakāraṇaṁ.** Tantavo **samavāyikāraṇan**ti. **Dvīsu aṇūsū**ti pathavībhūtesu vā āpotejovāyobhūtesu vā dvīsu paramaṇūsu. **Idhabuddhivohārajanako**ti "idha tantūsu paṭo, idha kapālesu ghaṭho, idha bīraṇesu ghaṭo"ti-ādinā nayena hetuphalānaṁ sambandhabhūtena sattānaṁ idhabuddhivohārā jāyanti. So govisāṇānaṁ viya avisuṁ sahasiddhānaṁ sambandho **samavāyo.** Khāṇusenānaṁ viya pana visuṁsiddhānaṁ sambandho **saṁyogo.** Tīsu aṇūsu ti-aṇukaṁ phalaṁ samavetaṁ ekībhūtamiva sambandhanti yojanā. "Samavetan"ti etassa "ekībhūtamiva sambandhan"ti idaṁ atthavivaraṇaṁ. **Mahāparimāṇan**ti mahantaparimāṇaṁ mahāpathavī-ādikaṁ ekaṁ phalaṁ, yaṁ te "kāriyaṁ drabyan"ti vadanti. Yehi kāraṇehi āraddhaṁ kāriyadrabyaṁ, tadantogadhāni eva tāni kāraṇāni maññantīti āha **"attano antogadhehi kāraṇehī"**ti. Sati samavāye hetumhi phalaṁ samavetanti phale hetu siyā, taṁ natthīti dassento āha **"samavāyābhāvā phale hetu natthīti hetusuññaṁ phalan"**ti.

Āhārabhedeti kabaḷīkārādi-āhāravisese. **Tappaccayadhammabhede**ti ajjhoharaṇīyavatthusaḷāyatana-avijjā-abhisaṅkhārasaṅkhāte tesaṁ paccayabhūtadhammavisese, ojaṭṭhamakarūpavedanāpaṭisandhiviññāṇanāmarūpasaṅkhāte vā tannibbattadhammavisese, te paccayā etesaṁ dhammavisesānanti

tappaccayadhammabhedā. Rūpādi-ārammaṇavasena vāti yojanā. **Yānadvayavasenā**ti samathavipassanāyānadvayavasena. Kiñcāpi maggakkhaṇe samathavipassanā yuganaddhāva, yathā pana suññatādisamaññā, evaṁ samathavipassanāsamaññāpi āgamanato maggassa siyunti āha **"āgamanavasena vutto"**ti. Yassa vā paññindriyaṁ adhikaṁ, tassa maggo vipassanā, itarassa samathoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Samādhijāti samādhānaṭṭhova. **Tato evā**ti samādhi-anuguṇakiriyattāva.

Ādāya ūhitvāti gahetvā viya takketvā vitakketvā. **Dvinnan**ti sammādiṭṭhisammāsaṅkappānaṁ. **Purimakālassa viya niddeso** yathā "ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā"ti[1], "ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca tayo mahābhūtā"ti[1] ca.

Ogāhitunti ñāṇena paṭivijjhituṁ. Gahetuṁ asakkuṇeyyatāya **saṇhattaṁ.** Sukhumāya paññāya gahetabbatāya **sukhumattaṁ. Itī**ti iminā kamenāti ayamatthoti adhippāyenāha **"itisaddena vijānanakkamaṁ dassetī"**ti. **Evaṁ pakārehī**ti **evaṁ**-saddena jotiyamāno eva attho **pakāra**-saddena vuccatīti **"evaṁ-saddena vijānanakāraṇabhūte naye dassetī"**ti vuttaṁ. **Itī**ti vā nidassanattho. Tena vuttappabhede paccāmasanavasena nidasseti. **Evaṁ**-saddo idamattho. Tena **evaṁ pakārehī**ti idaṁpakārehi, īdisehīti attho.

Uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dukkhasaccaniddesa

Jātiniddesavaṇṇanā

190. **"Jāti-ādiniddese"**ti iminā "tatthā"ti padassa atthaṁ vadati. **Dukkhamātikā**ti dukkhadukkhādīnaṁ dukkhavisesānaṁ uddeso. **Padadvaye**ti "pariyāyadukkhaṁ, nippariyāyadukkhan"ti etasmiṁ padadvaye.

---

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe Paṭṭhāne.

Dukkhattāyevāti nippariyāyadukkhataṁ vadati. **Sabhāvena nāmaṁ visesetīti** anvatthasaññataṁ dasseti. **Purimena** sabhāvadukkhavācakena **dukkhasaddena.** So hi visesanaṁ avacchedakabhāvato pacchimaṁ saṅkhāradukkhaṭṭhaṁ viseseti. So hi nivattetabbagahetabbasādhāraṇattā avacchinditabbo. **Tenāti** vipariṇāma-adhiṭṭhānādipakāravisesena.

Desetabbassa atthassa saṅkhipanaṁ idha saṅkhepo, so ca tabbibhāgānaṁ sādhāraṇabhāvoti āha **"saṅkhepo sāmaññan"**ti. **Antokaritvāti** antogadhe katvā, saṅgahetvā vā. **Ubhayathāpīti** saṅkhepatopi vitthāratopi. Sādhāraṇabhāgānaṁ vibhajanaṁ vibhāgo, vitthāroti āha **"vitthāro pana viseso"**ti. **Visesantaranivattakoti** vibhāgantarāsaṅgāhako.

191. **Aparatthāti** bhummavacanaṁ sāmi-atthe yathā "sabbattha pādakan"ti āha **"sāmi-atthepi hi aparatthasaddo sijjhatī"**ti. Siddhi pana "itarāhipi dissatī"ti iminā veditabbā. Yasmā ca evaṁ saddo sambhavati, tasmā pāḷiyaṁ sāmivasena vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ bhummavasena dassitanti dīpento **"tesaṁ tesanti vā"**ti-ādimāha. **Aparassāti** aparassa sattassa. Manussādibhedo upapattibhavo gati, tabbisesabhūtā khattiyādisāmaññādhiṭṭhānā khandhā jātīti dassento **"pañcagativasenā"**ti-ādimāha.

Tiṇākāroti tiṇavikappo, tiṇavisesoti attho. **Evanti** nidassane. Tena vuttappakāraṁ paṭhamaṁ viññāṇapātubhāvaṁ paccāmasati. **Tadupādāyāti** tato paṭṭhāya. **Ariyabhāvakaraṇattāti** ariyabhāvakāraṇattā. Karotīti hi karaṇaṁ. Ariyasadisattā vā **ariyasīlaṁ.** Puthujjanakalyāṇakānampi hi catupārisuddhisīlaṁ ariyasīlasadisaṁ. **Ākāravikārāti** uppajjanādi-ākāravikatiyo. **Sahuppādakāti** uppādasahitā uppādāvatthā khandhā. **Āyatanavasenāti** paripuṇṇāparipuṇṇāyatanavasena. **Yonivasenāti** aṇḍajādiyonivasena. **Ekekeneva padenāti** yathā dutiyanaye jāti-ādipadesu dvīhi dvīhi padehi paripuṇṇāparipuṇṇāyatanayonivibhāgena sabbasatte pariyādiyitvā jāti dassitā, na evamidha. Idha panetesu ekekeneva padena

avibhāgato **sabbasatte pariyādiyitvā. Ubhayatthā**ti purimapacchimanayesu bhāvaniddesova yutto. Anabhihite vibhattividhānaṁ, nābhihiteti. **Pākaṭā nibbattī**ti abhibyattā nibbatti.

Dvinnaṁ dvinnanti ekavokārabhave rūpāyatanadhammāyatanavasena dvinnaṁ, catuvokārabhave manāyatanadhammāyatanavasena dvinnaṁ. **Sese**ti pañcavokārabhave. **Pañcannan**ti cakkhusotamanorūpadhammāyatanavasena pañcannaṁ. Tāni hi rūpabhave pañcavokāre upapattikkhaṇe uppajjanti. Kāmadhātuyaṁ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānanti yojanā. **Vikalāvikalindriyānan**ti aparipuṇṇaparipuṇṇāyatanānaṁ sattānaṁ. Indriyavaseneva hi āyatanānaṁ vekallaṁ icchitabbaṁ. Tattha vikalindriyassa sattannaṁ navannaṁ dasannaṁ punapi dasannaṁ, itarassa ekādasannaṁ āyatanānaṁ vasena saṅgaho veditabbo. **Sattannan**ti kāyamanorūpagandharasaphoṭṭhabbadhammāyatanavasena sattannaṁ. Gabbhaseyyakaṁ hi sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Navannan**ti cakkhusotasaddāyatanavajjānaṁ navannaṁ. Andhabadhiravasena hidaṁ vuttaṁ. **Dasannan**ti cakkhusaddavajjānaṁ. **Puna dasannan**ti sotasaddavajjānaṁ. Andhavasena, badhiravasena cetaṁ dvayaṁ vuttaṁ. **Ekādasannan**ti saddavajjānaṁ.

Taṁdukkhabhāvoti pariyāyadukkhabhāvo. **Tattha nibbattinivāraṇenā**ti uppalapadumādīsu uppattipaṭikkhepena abhāvakathanena. **Dukkhuppattikāraṇe**ti dukkhuppattiyā hetubhūte dukkhuppattiṭṭhāne.

Maraṇaniddesavaṇṇanā

193. **Khandhabhedassā**ti khandhavināsassa. **So**ti khandhabhedo. **Pabandhasamucchedo**ti pabandhassa accantasamucchedo. **Tabbhāvato**ti sammutimaraṇabhāvato. **Tadekadesabhāvato**ti tadavayavabhāvato. **Tasseva nāmanti asammohatthaṁ vuttaṁ** sabbassāpi ekakammanibbattajīvitindriyappabandhavicchedabhāvato. Sammutimaraṇameva hi jātikkhayamaraṇaṁ, taṁ pana jātikkhayamaraṇaṁ upakkamamaraṇaṁ, sarasamaraṇanti duvidhaṁ. Tattha sarasamaraṇampi āyukkhayamaraṇaṁ, puññakkhayamaraṇanti duvidhaṁ. Evametesaṁ tadekadesatā veditabbā. Yañcettha upakkamamaraṇaṁ, taṁ akālamaraṇaṁ. Sarasamaraṇaṁ kālamaraṇaṁ. Maraṇena sattā yathāladdha-attabhāvena viyujjantīti āha "**sampattibhavakkhandhehi viyojetī**"ti.

Kāraṇatthoti mūlattho. Mūlañhi "ādī"ti vuccati "ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ? Sīlañca suvisuddhaṁ, diṭṭhi ca ujukā"ti-ādīsu[1]. Tenāha "**sandhibandhanacchedamūlakanti attho**"ti.

Phalakiriyāgabbhā īdisī hetukiriyāti katvā vuttaṁ "**antogadhā**"ti. Byasanassa hi āpādakehi āpādanaṁ āpādetabba-āpattiyā saheva sijjhatīti.

Sokaniddesavaṇṇanā

194. Sukhaṁ hinoti pavattati etenāti sukhakāraṇaṁ **hitaṁ. Bhogabyasanādipadatthavisesan**ti bhogabyasanaṁ, sīlabyasananti evaṁ bhogasīlapadānaṁ vasena atthavisesaṁ. **Samāsavisesan**ti "rogoyeva byasanaṁ, diṭṭhi eva byasanan"ti samānādhikaraṇavasena samāsavisesaṁ. Annapānavatthayānādi paribhuñjitabbato **bhogo**ti adhippeto, so ca dhammasamūhabhāvena. **Tabbināsā**ti ñātibhogabyasanāni vuttānīti te vikārabhāvena paññāpetabbattā **paṇṇattimattā.** Parinipphannaṁ nāma khandhapañcakaṁ. Ataṁsabhāvattā paṇṇatti aparinipphannā, anipphannā ca hotīti vuttaṁ "**aparinipphannataṁ sandhāya anipphannānīti āhā**"ti. Na hi paṇṇatti kenaci nipphādīyati. Aññatthāpi aparinipphanne anipphannavohāro āgatoti dassetuṁ "**aparinipphannataṁyevā**"ti-ādimāha. Kāmañcettha aparinipphannaṁ "anipphannan"ti vuttaṁ, "nipphannan"ti pana na parinipphannameva vuccati, nāpi sabbo sabhāvadhammoti dassento "**khandhavibhaṅge cā**"ti-ādimāha. Nipphannatā vuttāti sambandho. **Anipphannatā** sabhāvadhammattepi kenaci na nipphādīyatīti katvā.

Saṅkucitaṁ cintananti pītisomanassapaṭipakkhato, dosasampayogato ca ārammaṇe anabhiratippavattimāha. Anto attano nissayassa niddahanavasena vā jhānaṁ cintanaṁ **antonijjhānaṁ**. Satipi anusocanabhāve attano katākatakusalākusalavisayo manovilekhabhūto vippaṭisāro **kukkuccaṁ,** yathāvutta-antonijjhānaṁ **soko**ti ubhinnaṁ viseso veditabbo.

"**Manodvārajavanakkhaṇe**"ti paribyattamantonijjhānaṁ sandhāyāha, itaraṁ pana pañcadvārajavanesupi labbhateva. Tenaha "**kāyaviññāṇādī**"ti-ādi.

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe.

Domanassassāti asocanākārassa domanassassa, socanākārassāpi vā nānāvīthikassa. Tampi hi dukkhamevāti. **Aññathā**ti manodvārajavane eva gahite. **Tatthā**ti kāyavatthukamanodvārikesu.

Paridevaniddesavaṇṇanā

195. **Ādevanasaddaṁ katvā**ti ādevitvā, vilapitvāti attho. **Puggalassa sambhamabhāvo**ti yassa sattassa uppajjati, tassa anavaṭṭhānabhāvo. Sambhamaṁ vā abbhantaragataṁ tassa paccupaṭṭhāpeti pākaṭabhāvakaraṇenāti **sambhamapaccupaṭṭhāno.**

Muṭṭhīhi pothanādīni **muṭṭhipothanādīni.**

Yena domanassena. **Pubbe vuttadukkhato**ti "attano khandhaṁ muṭṭhīhi pothetī"ti-ādinā vuttadukkhato. **Taṁnidānan**ti paridevanidānaṁ.

Dukkhadomanassaniddesavaṇṇanā

196-7. Kāyadukkhābhibhūtassa patikārābhilāsāya tādisadukkhāvahapayogakālādīsu kāyikadukkhassa tadupanissayatā veditabbā. **Etena dukkhenā**ti anāthatāhatthapādacchedanādidukkhena.

Upāyāsaniddesavaṇṇanā

198. Dukkhaṭṭhānanisajjādīni **dukkhaṭṭhānādīni.** Domanassassa vatthu hoti upāyāsoti sambandho.

Appiyasampayoganiddesavaṇṇanā

199. Aññasāpekkhasaddo asamatthasamāsoti taṁ dasseti **"yena samāso, na tassāyaṁ paṭisedhako a-kāro"**ti.

Pacchimadvayanti "samodhānaṁ missībhāvo"ti idaṁ padadvayaṁ. **Tadatthavasenā**ti samodhānatthassa, missībhāvatthassa ca vasena saṅkhāresu labbhati. Āgatehi ca tehi saṅkhārehi puggalassa saṁyogo hotīti yojanā.

Taṁgahaṇamattanti āpāthagatārammaṇaggahaṇamattaṁ.

Icchāniddesavaṇṇanā

201. **Taṁ kālan**ti cuticittanirodhato uddhaṁ kālaṁ. **"Yampī"**ti **yaṁ**-saddo karaṇatthe paccattanti **yenapīti attho vutto.** "Yaṁ icchan"ti **yaṁ**-saddo yadā icchāpekkho, tadā "na labhatī"ti ettha alābhapadhānābhāvato icchā visesīyatīti āha **"alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hotī"**ti. "Icchaṁ na labhati yan"ti evaṁ kiriyāparāmasanabhūto **yaṁ**-saddo yadā "na labhatī"ti etaṁ apekkhati, tattha guṇabhūtā icchā, padhānabhūto alābhoti āha **"tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hotī"**ti.

Hirottapparahitā chinnikā, dhuttikāti vuccantīti āha **"chinnabhinnagaṇenāti nillajjena dhuttagaṇenā"**ti. **Kappaṭikā** sibbitapilotikadhārino.

Alabbhaneyya-icchanti alabbhaneyyavatthusmiṁ icchaṁ.

Upādānakkhandhaniddesavaṇṇanā

202. **Tādisassa vatthuno sabbhāvā**ti sāmaññato anavasesaggahaṇaṁ sandhāyāha.

Atipākaṭena ati viya pakāsena dukkhenāti attho.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Mano viyā**ti **mano**-saddassa viya. **Ika-saddenā**ti "ponobhavikā"ti ettha **ika**-saddena. **Gamiyatthattā**ti ñāpitatthattā. Karaṇasīlatā hi idha sīlattho, so ca **ika**-saddena vuccatīti **kiriyāvācakassa** karaṇasaddassa adassanaṁ appayogā. Vuttatthānaṁ hi appayogo. Sati paccayantarasamavāye punabbhavassa dāyikā, tadabhāve adāyikāti vuttāti āha **"adāyikāpi punabbhavaṁ deticcevā"**ti taṁsabhāvānativattanato. Tenevāha **"samānasabhāvattā, tadānubhāvattā cā"**ti. Tattha **sabhāvo** taṇhāyanaṁ.

Ānubhāvo paccayasamavāye phalanipphādanasamatthatā. **Itaresū**ti avasiṭṭhakilesādīsu. Pavattivipākadāyino kammassa sahāyabhūtā taṇhā "upadhivepakkā"ti adhippetāti āha **"upadhimhi yathānibbatte"**ti-ādi. **Yathānibbatte**ti attano paccayehi nibbattappakāre. **Nandanaṁ** saṁuppilāvanaṁ abhitassanaṁ. **Rañjanaṁ** vatthassa viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmanaṁ, ramāpanaṁ vā. **Rāgasambandhenā**ti rāgapadasambandhena **"uppannassā"**ti pulliṅgavasena vuttaṁ. **Rūpārūpabhavarāgo visuṁ vakkhatī**ti ettha **vakkhati**kiriyāpadaṁ kammatthe veditabbaṁ.

"Savatthukaṁ cakkhun"ti iminā sakalaṁ cakkhudasakamāha, dutiyena sasambhāracakkhuṁ. **Chiddan**ti kaṇṇassa chiddapadesaṁ. **Kaṇṇabaddhan**ti kaṇṇapāḷi. **Vaṇṇasaṇṭhānato** rattakambalapaṭalaṁ viya, **kiccato** mudusiniddhamadhurarasadaṁ maññanti. **Sāmaññena gahitā**ti visayena avisesetvā gahitā. **Visayavisiṭṭhā**ti cakkhādivisayavisiṭṭhā. **Ettha uppajjatī**ti samudāyāvayavehi viya sāmaññavisesehi na nānattavohāro na hoti yathā "rukkho siṁsapā"ti. Na hi sabbo rukkho siṁsapā. Tasmā kiriyābhedasabbhāvato "sayānā bhuñjanti sadhanā"ti-ādīsu viya "uppajjamānā"ti ettha kiriyāya lakkhaṇatā, itarattha lakkhitabbatā ca vuttā. **Yadi uppajjamānā hotī**ti anicchitattā sāsaṅkaṁ uppādakiriyāya atthibhāvamāha. Tena uppāde satīti ayametassa atthoti "uppajjamānā"ti ettha uppādo hetubhāvena vutto, itaro ca tassa phalabhāvanāti āha **"so hi tena upayojito viya hotī"**ti. **Uppajjamānā**ti vā taṇhāya tattha uppajjanasīlatā uppajjanasabhāvo, uppajjanasamatthatā vā vuttā. Tattheva cassā uppajjanasīlatā sakkāyato aññasmiṁ visaye pavattiyā abhāvato, samatthatā paccayasamavāyena, aññathā asamatthatā, yato kadāci na uppajjati. **Nivisamānā nivisatī**ti etthāpi iminā nayena attho veditabboti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. Taṇhāya virajjanaṁ haliddirāgassa viya palujjananti katvā āha **"khayagamanavasenā"**ti. Vicchinnaṁ nirujjhananti vuttaṁ **"appavattigamanavasenā"**ti. Cajanaṁ chaḍḍanaṁ, hāpanaṁ vāti āha **"anapekkhatāya cajanavasena, hānivasena cā"**ti.

Tadappavatti viyāti tassā titta-alābuvalliyā appavatti viya. Appavattihetubhūtampi nibbānaṁ taṇhāya appavatti viya gayhatīti āha "tadappavatti viyā"ti yathā "rāgakkhayo"ti[1]. **Appavattibhūtan**ti taṇhāya appavattiyā pattaṁ, pattabbanti attho. Nibbānaṁ āgamma niruddhāyapi taṇhāya piyarūpasātarūpesu niruddhāti vattabbatādassanatthaṁ vuttāti yojanā. Ettha ca yasmā maggo, nibbānañca taṇhāya samucchedasādhanaṁ, tasmā "purimā vā upamā"ti-ādinā upamādvayaṁ ubhayattha yathākkamaṁ yojitaṁ, ubhayaṭṭhāniyaṁ pana ubhayatthāpi labbhateva.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Titthiyehi kappitassa maggassa** pakatipurisantarañāṇādikassa. **Ariyaṁ labhāpetī**ti ariyaṁ sāmaññaphalaṁ labhāpeti.

Tabbipakkhaviratisabhāvāti tassā sammāvācāya vipakkhato micchāvācāya viratisabhāvā. **Bhedakaramicchāvācā** pisuṇavācā, sabbāpi vā micchāvācā visaṁvādanādivasena bhedakarīti āha **"bhedakaramicchāvācāpahānenā"**ti. Visaṁvādanādikiccatāya hi lūkhānaṁ apariggāhakānaṁ musāvādādīnaṁ paṭipakkhabhūtā siniddhabhāvena pariggāhakasabhāvā sammāvācā tappaccayasubhāsitasampaṭiggāhake jane, sampayuttadhamme ca pariggaṇhantī pavattatīti **pariggahalakkhaṇā.** Tenāha **"jane, sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī"**ti. **Cīvarakammādiko** tādiso payogo. **Kātabbaṁ** cīvararajanādikaṁ. **Niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā**ti niravajjassa kattabbassa, niravajjākārena vā samuṭṭhāpanakiccavā. **Sampayuttadhamme ca samuṭṭhāpento**ti ettha.

---

1. Saṁ 2. 447, 455 piṭṭhesu.

samuṭṭhāpanaṁ micchākammantapaṭipakkhabhūtassa attano kiccassa anuguṇabhāvena sampayuttānaṁ pavattanameva, ukkhipanaṁ vā nesaṁ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṁ viya. Sampayuttadhammānaṁ, ājīvasseva vā visodhanaṁ **vodāpanaṁ.**

Diṭṭhekaṭṭhāti diṭṭhiyā sahajapahānekaṭṭhā, paṭhamamaggasammādiṭṭhivaseneva taṁ veditabbaṁ. "Diṭṭhekaṭṭha-avijjādayo"tipi pāṭho. Etasmiṁ pakkhe catumaggasammādiṭṭhiyā saṅgaho kato hoti. Uparimaggasammādiṭṭhiyā pana diṭṭhiṭṭhāne taṁtaṁmaggavajjho māno gahetabbo. So hi "ahan"ti pavatti-ākārato diṭṭhiṭṭhāniyo. **Pakāsetī**ti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati. **Teneva hi aṅgenā**ti teneva sammādiṭṭhisaṅkhātena maggaṅgena. Tathāpavattitena karaṇabhūtena, tena vā kāraṇena. Aṅgasaddo hi kāraṇatthopi hotīti. **Tatthā**ti magge, maggacittuppāde vā.

Imassevāti ariyamaggapariyāpannasseva. Yadipi viramitabbato viramantassa cetanāpi labbhateva, viratiyā eva pana tadā padhānabhāvoti āha **"viramaṇakāle vā viratiyo"**ti. **Subhāsitādī**ti asamphappalāpādi. **Ādi**-saddena apisuṇādi saṅgahitā. **Bhāsanādī**ti ettha pana kāyasucaritādi. **Amaggaṅgattā**ti amaggasabhāvattā. Tameva cetanāya amaggasabhāvataṁ dassetuṁ **"ekassa ñāṇassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sammāvācādikiccattayaṁ nāma micchāvācādīnaṁ tiṇṇaṁ pāpadhammānaṁ samucchindanaṁ, maggacetanā ca taṁsabhāvā na hotīti na tassā maggakkhaṇe sammāvācādibhāvasiddhi. **Taṁsiddhiyan**ti kiccattayasiddhiyaṁ. Yathā panassā pubbabhāge subhāsitavācādibhāvo, evaṁ maggakkhaṇepi siyā. Evaṁ sante yathā tattha ekassa sammāsaṅkappassa tikiccatā, sammādiṭṭhi-ādīnañca ekekānaṁ catukiccatā, evaṁ ekā maggacetanā sammāvācādikiccattayassa sādhikā bhaveyya, tathā ca sati magge sammāvācādīni tīṇi aṅgāni na bhaveyyuṁ, chaḷaṅgiko ca ariyamaggo siyāti tayidamāha **"ekāya cetanāyā"**ti-ādinā. Yasmā panetaṁ natthi, tasmā maggapaccayatāvacanato ca na cetanāya maggabhāvoti maggakkhaṇe viratiyova sammāvācādayo.

Brūhanaṁ sukhaṁ. **Santasukhaṁ** upekkhā. Sā hi "upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā"ti[1] vuttā. **Vitakkādīnan**ti teyeva abhiniropanādayo pākaṭapariyāyena vuttā.

---

1. Visuddhi 2. 203; Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhesu.

Vacīsaṅkhārabhāvato **vacībhedassa upakārako vitakko.** “**Sāvajjā -pa- upakārako evā**”ti iminā vacībhedataṁsamuṭṭhāpakacetanānaṁ viya viratiyāpi visesapaccayo vitakkoti dasseti. **Vacībhedaniyāmikā vācā**ti vacīduccaritaviratimāha. Sā hi sammāvācābhūtā micchāvācāsu saṁyaminī. Tattha yathā visaṁvādanādimicchāvācato avirato micchākammantatopi na viramateva. Yathāha “ekaṁ dhammaṁ -pa- akāriyan”ti[1]. Tathā avisaṁvādanādinā sammāvācāya ṭhito sammākammantampi pūretiyevāti āha “**vacībheda -pa- upakārikā**”ti. Dhammānaṁ pavattiniṭṭhābhāvato yathā gatīti nibbatti vuccati, evaṁ pavattibhāvato rasalakkhaṇānipīti āha “**kiccādisabhāve vā**”ti.

Abhinandananti taṇhādivasena abhinandanaṁ.

Vācuggatakaraṇaṁ **uggaho,** atthaparipucchanaṁ **paripucchā**ti tadubhayaṁ savanādhīnanti āha “**savanañāṇe eva avarodhaṁ gacchantī**”ti. Ñāṇena paricchinditvā gahaṇaṁ **pariggaṇhanaṁ.**

Tassāti payogassa.

Soti kāmavitakkappavattiyā kāraṇabhūto subhanimitte ayonisomanasikāro. **Tassā**ti kāmavitakkassa. Gataṁ gamanaṁ pavatti, tassa upāyoti **gatamaggo.**

Pahātabba-ekattanti pahātabbatāsāmaññaṁ.

Maggabhāvena catubbidhampi ekattenāti sotāpattimaggādivasena catubbidhampi maggabhāvena ekattena sāmaññato gahetvā “assā”ti ekavacanena vuttanti attho. Sabbassa maggassa aññamaññaṁ sadisatā, tathā asadisatā ca ekaccasadisatā ca **jhānaṅgavasena**[2]**sabbasadisasabbāsadisa-ekaccasadisatā,** so eva visesoti yojetabbaṁ. Vipassanāniyāmaṁ dhuraṁ katvā āhāti sambandho. **Idha panā**ti imissā sammohavinodaniyaṁ. **Sammasi -pa- nivattanato**ti paṭhamattheravādaṁ vadanto tadajjhāsayaṁ purakkhatvā vadatīti adhippāyena vuttaṁ. Itarathā itaravādāpettha dassitā evāti. **Pādakajjhānaniyāman**ti pādakajjhānaniyāmaṁ dhuraṁ katvā āhāti yojanā.

---

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.
2. Jhānavasena (Mūlaṭī 2. 73 piṭṭhe.)

“Vipassanā -pa- daṭṭhabbo”ti kasmā vuttaṁ. Na hi tassā idha paṭikkhepatā atthi. Tathā hi vuttaṁ “keci vuṭṭhānagāminivipassanā niyāmetīti vadantī”ti? Nayidamevaṁ. **Idhāpī**ti idha pādakajjhānaniyāmepi vipassanāniyāmo na paṭikkhittoti ayañhettha attho. Tenevāha **“sādhāraṇattā”**ti. “Idha panā”ti imināpi paṭhamattheravādo saṅgahitoti veditabbo. Yadi evaṁ kasmā vipassanāniyāmo visuṁ gahitoti? Vādattayāvidhuratādassanatthaṁ. **Aññe cācariyavādā**ti sammasitajjhānapuggalajjhāsayavādā.

“Āruppetikacatukkajjhānaṁ -pa- na lokiyan”ti idaṁ theravāde āgataṁ porāṇaṭṭhakathāyaṁ tantiṁ katvā ṭhapitanti **aṭṭhasāliniyaṁ** saṅgahetvā vuttanti āha **“vuttaṁ aṭṭhasāliniyanti adhippāyo”**ti. **Yesū**ti pacchimajjhānavajjāni sandhāya vadati. Tattha hi arūpuppattiyaṁ saṁsayo, na itarasmiṁ. “Catukkapañcakajjhānan”ti vutte avisesato sāsavānāsavaṁ apekkhīyati, nivattetabbagahetabbasādhāraṇavacanenettha sāsavato avacchindanatthaṁ “tañca lokuttaran”ti vatvā nivattitadhammadassanatthaṁ “na lokiyan”ti vuttanti dassento āha **“samudāyañca -pa- āhā”**ti. Itarathā byabhicārābhāvato “lokuttaran”ti visesanaṁ niratthakaṁ siyā. **Tayo maggā**ti dutiyamaggādayo. **Tajjhānikan**ti tikacatukkajjhānikaṁ sotāpattiphalādiṁ. **Aññajhānikāpī**ti tikacatukkajjhānato aññajhānikāpi catukkajjhānikāpi maggā uppajjanti. **Pi**-saddena tajjhānikāpi tikacatukkajjhānikāti attho. Yadi evaṁ catuvokārabhavepi pañcavokārabhave viya maggassa tikacatukkajjhānikabhāve kenassa jhānaṅgādiniyāmoti āha **“jhānaṅgādiniyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpattī”**ti. **Pubbābhisaṅkhārasamāpattī**ti ca pādakabhūtā attanā atikkantadhammavirāgabhāvena vipassanāya pubbābhisaṅkhārakārī arūpasamāpatti, phalasamāpatti vā. Tenāha **“pādakan”**ti. **Na sammasitabbā**ti na sammasitabbā samāpatti jhānaṅgādiniyāmikā sammasitabbānaṁ tikacatukkajjhānānaṁ tattha anuppajjanato, itarattha ca visesābhāvato. **Phalassapī**ti catutthapañcamajjhānikaphalassapi.

Dukkhañāṇādīnanti dukkhasamudayañāṇānaṁ. **Taṁtaṁkusalārammaṇārammaṇattā**ti kāmāvacarādīsu yena yena kusalena siddhiṁ nekkhammasaṅkappādayo uppajjanti, tassa tassa kusalassa ārammaṇaṁ ārammaṇaṁ etesanti

taṁtaṁkusalārammaṇārammaṇā, tabbhāvato. **Taṁtaṁviramitabbādi ārammaṇattā**ti visaṁvādanavatthu-ādi-ārammaṇattā. Vītikkamitabbato eva hi viratīti. **"Aṅgānan"**ti idaṁ "nekkhammasaṅkappādīnan"ti etthāpi yojetabbaṁ avayavena vinā samudāyābhāvato. **Visesapaccayo**ti bhinnasīlassa, aparisuddhasīlassa vā sammappadhānāsambhavato samādhānassa viya vāyāmassa sīlaṁ visesapaccayo. Ayañca attho yadipi purimasiddhasīlavasena yutto, sahajātavasenāpi pana labbhatevāti dassento **"sampayuttassāpī"**ti āha. Sahajameva cettha adhippetanti āha **"sampayuttasseva cā"**ti-ādi. Sammoso pamādo, tappaṭipakkho **asammoso** appamādo, so cittassa ārakkhāti āha **"cetaso rakkhitatā"**ti.

Sīlakkhandho cāti **ca**-saddena samādhikkhandho ca. Khantippadhānattā sīlassa adosasādhanatā, nīvaraṇajeṭṭhakassa kāmacchandassa ujuvipaccanīkabhāvato samādhissa alobhasādhanatā daṭṭhabbā. **Sāsanan**ti paṭivedhasāsanaṁ, "sāsanabrahmacariyan"ti ca vadanti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. "Pariññeyyabhāvarahite ekantapahātabbe"ti kasmā vuttaṁ, nanu taṇhāyapi cakkhādīnaṁ viya taṇhāvatthutāvacanena pariññeyyatā vuttā. Yathāha "rūpataṇhā loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī"ti-ādi[1]. Tappaṭibaddhasaṁkilesappahānavasena samatikkamitabbatā hi pariññeyyatā. Ekantapahātabbatā ca na taṇhāya eva, atha kho avasesānaṁ saṁkilesadhammānampi. Tathā hi tesaṁ sabbaso accantappahāyikā dassanabhāvanāti? saccametaṁ, tathāpi yathā "dukkhaṁ ariyasaccaṁ pariññeyyan"ti[2] taṇhāvajje upādānakkhandhapañcake pariññeyyabhāvo niruḷho, na tathā taṇhāya, taṇhāya pana "yāyaṁ taṇhā ponobhavikā"ti-ādinā[1] samudayabhā-

---

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 107 piṭṭhesu. 2. Saṁ 3. 382 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 106; Dī 2. 246; Ma 1. 60, 373; Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 39 piṭṭhesu.

vo viya sātisayaṁ pahātabbabhāvo niruḷhoti dassetuṁ **"pariññeyyabhāvarahi ekantappahātabbe"**ti vuttaṁ. Yassa asaṅgahito padeso atthi, so **sappadeso,** ekadesoti attho. **Tatthā**ti ariyasaccasadde. **Samudayo**ti samudayattho. "Nippadesato samudayaṁ dassetun"ti samudayassevattha gahaṇe kāraṇaṁ dassetuṁ **"dukkhanirodhā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dukkhanirodhā**ti dukkhaṁ, nirodho ca. **Ariyasaccadesanāyan**ti ariyasaccadesanāyampi saccadesanāyaṁ viya. **Dhammato**ti desetabbadhammato nippadesā eva. "Avasesā ca kilesā"ti-ādinā desanābhedo eva hi tattha viseso. Tenāha **"na hi tato añño"**ti-ādi. **Apubbo natthī**ti dhammato apubbo natthīti attho. **Tassā**ti samudayassa. **Sabbattha tīsupi vāresū**ti aṭṭhaṅgikapañcaṅgikasabbasaṅgāhikabhedesu mahāvāresu, tadantogadhesu ca pañcasu koṭṭhāsesu. **Apubbassā**ti "avasesā ca kilesā"ti-ādinā taṇhāya apubbassa. Avasiṭṭhakilesādīnaṁ hi samudayatāvacanaṁ idha apubbadassanaṁ. Tassa yadipi dutiyatatiyavāresu viseso natthi, pañcasu pana koṭṭhāsesu uparūpari apubbaṁ dassitanti katvā evaṁ vuttaṁ. Tañhi samudayavisesadassanaṁ, itaraṁ pana maggavisesadassanaṁ. Tassa ca dhammato apubbābhāvo dassitoyeva. Yadi evaṁ dutiyādikoṭṭhāsesu, paṭhamakoṭṭhāsepi vā kasmā taṇhā gahitāti āha **"apubbasamudayadassanatthāyapi hī"**ti-ādi. **Kevalāyā**ti tadaññakilesādinirapekkhāya. **Desanāvasena na vutto**ti na dhammavasenāti adhippāyo. Tasmā dukkhādīni tattha ariyasaccadesanāyaṁ sappadesāni dassitāni honti pariyāyenāti daṭṭhabbaṁ. Abhidhammadesanā pana nippariyāyakathāti katvā aṭṭhakathāyaṁ "nippadesato samudayaṁ dassetuṁ" icceva vuttaṁ. **Paccayasaṅkhātan**ti paccayābhimataṁ paccayabhūtaṁ, paccayakoṭṭhāsaṁ vā.

Tesanti kusaladhammānaṁ. **Paccayānaṁ pahānavasenā**ti hetunirodhena phalanirodhaṁ dasseti, tappaṭibaddhakilesappahānena vā kusalānaṁ pahānaṁ vuttaṁ. Yathā "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā"ti[1]. Iti pariyāyato kusalānaṁ pahānaṁ vuttaṁ, na nippariyāyato tadabhāvatoti āha **"na hi kusalā pahātabbā"**ti. Yathā ca kusaladhammesu,

---

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.

abyākatadhammesupi eseva nayo. **Nirodhan**ti asaṅkhatadhātuṁ. **Appavattibhāvo**ti yo nirodhassa nibbānassa taṇhādi-appavattihetubhāvo, taṁ pahānanti vuttanti attho.

Kāyakammādisuddhiyāti pubbabhāgakāyakammavacīkamma-ājīvasuddhiyā dūratarūpanissayataṁ ariyamaggassa dassetīti sambandho. **Pañcaṅgīkaṁ -pa- pavattataṁ dīpeti,** na pana ariyamaggassa pañcaṅgikattāti adhippāyo. **Ñāpakanidassanan**ti ñāpakabhāvanidassanaṁ, etena **"vacanato"**ti idaṁ hetu-atthe nissakkavacananti dasseti. **Vacanato**ti vā īdisassa vacanassa sabbhāvato. Paṭipadāya ekadesopi **paṭipadā evā**ti attho. **Niddiṭṭho dhammasaṅgāhakehi** saṅgāyanavasena.

Jhānehi desanāpaveso "lokuttaraṁ jhānaṁ bhāvetī"ti[1] jhānasīsena desanāva. Tathā **bhāvanāpaveso. Pāḷigamanan**ti pāḷipavatti pāṭhadesanā. **Yāthāvijjamānadhammavasenā**ti tasmiṁ cittuppāde labbhamānavitakkādidhammavasena.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

215. **Tassā**ti suttantabhājanīyassa. **Evaṁ panā**ti "apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā"ti ādippakārena. **Evañca katvā**ti lokuttaramaggasseva maggasaccabhāvassa adhippetattā. **Tenā**ti tena kāraṇena, ariyamaggasseva uddisitvā niddiṭṭhattāti attho.

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

5. Indriyavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. **Cakkhudvārabhāve**ti cakkhudvārabhāvahetu. **Taṁdvārikehī**ti tasmiṁ dvāre pavattanakehi cittacetasikehi. Te hi "taṁ dvāraṁ pavatti-okāsabhūtaṁ etesaṁ atthī"ti taṁdvārikā. Nanu ca tabbatthukehipi taṁ indaṭṭhaṁ kāreti. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "tikkhe tikkhattā, mande ca mandattā"ti? Saccaṁ kāreti, tabbatthukāpi pana idha "taṁdvārikā" icceva vuttā. Apariccattadvārabhāvaṁyeva hi cakkhu nissayaṭṭhena "vatthū"ti vuccati. Atha vā taṁdvārikesu tassa indaṭṭho pākaṭoti "taṁdvārikehī"ti vuttaṁ. Indaṭṭho parehi anuvattanīyatā paramissarabhāvoti dassento **"tañhi -pa- anuvattantī"**ti āha. Tattha **tan**ti cakkhuṁ. **Te**ti taṁdvārike. Kiriyāniṭṭhānavācī āvī-saddo "vijitāvī"ti-ādīsu[1] viyāti āha **"pariniṭṭhitakiccajānanan"**ti.

"Cha imāni bhikkhave indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṁ -pa- manindriyan"ti[2] evaṁ katthaci chapindriyāni āgatāni, kasmā pana suttante khandhādayo viya indriyāni ekajjhaṁ na vuttāni, abhidhamme ca vuttānīti āha **"tattha suttante"**ti-ādi. **Nissaraṇūpāyādibhāvato**ti ettha lokuttaresu maggapariyāpannāni nissaraṇaṁ, itarāni nissaraṇaphalaṁ, vivaṭṭasannissitena nibbattitāni saddhindriyādīni nissaraṇūpāyo, itaresu kānici pavattibhūtāni, kānici pavatti-upāyoti veditabbāni.

Khīṇāsavassa bhāvabhūtoti chaḷaṅgupekkhā viya khīṇāsavasseva dhammabhūto.

Dve atthāti indaliṅga-indasiṭṭhaṭṭhā. **Attano paccayavasenā**ti yathāsakaṁ kammādipaccayavasena. **Taṁsahitasantāne**ti itthindriyasahite, purisindriyasahite ca santāne. **Aññākārenā**ti itthi-ādito aññena ākārena. Anuvattanīyabhāvo itthipurisindriyānaṁ ādhipaccanti yojanā. **Imasmiñcatthe**ti ādhipaccatthe.

---

1. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117 piṭṭhādīsu. 2. Saṁ 3. 180, 181 piṭṭhesu.

Tesanti anaññātaññassāmītindriyādīnaṁ tiṇṇaṁ. Yā sukhadukkhindriyānaṁ iṭṭhāniṭṭhākārasambhogarasatā vuttā, sā ārammaṇasabhāveneva veditabbā, na ekaccasomanassindriyādīnaṁ viya parikappavasenāti dassento **"ettha cā"**ti-ādimāha.

Yadipi purisindriyānantaraṁ jīvitindriyaṁ rūpakaṇḍepi[1] desitaṁ, taṁ pana rūpajīvitindriyaṁ, na ca tattha manindriyaṁ vatvā itthipurisindriyāni vuttāni. Idha pana aṭṭhakathāyaṁ indriyānukkamo vutto sabbākārena yamakadesanāya saṁsandatīti dassento āha **"so indriyayamakadesanāya sametī"**ti. **Purimapacchimānaṁ ajjhattikabāhirānan**ti cakkhādīnaṁ purimānaṁ ajjhattikānaṁ, itthindriyādīnaṁ pacchimānaṁ bāhirānaṁ. **Tesaṁ majjhe vuttaṁ** ubhayesaṁ upakārakatādīpanatthanti adhippāyo. Tena evampi desanantarānurodhena jīvitindriyassa anukkamaṁ vattuṁ vaṭṭatīti dasseti. Kāmañcettha evaṁ vuttaṁ, parato pana kiccavinicchaye idha pāḷiyaṁ āgataniyāmeneva manindriyānantaraṁ jīvitindriyassa, tadanantarañca itthipurisindriyānaṁ kiccavinicchayaṁ dassessati. **Sabbaṁ taṁ dukkhaṁ** saṅkhāradukkhabhāvena, yathārahaṁ vā dukkhadukkhatādibhāvena. **Duvidhattabhāvānupālakassā**ti rūpārūpavasena duvidhassa attabhāvassa anupālakassa. Rūpārūpavasena duvidhampi hi jīvitindriyaṁ idha gahitaṁ. **"Pavattī"**ti etena sahajātadhammānaṁ pavattanarasena jīvitindriyena vedayitānaṁ pavattetabbataṁ dīpeti. **"Bhāvanāmaggasampayuttan"**ti iminā phalabhūtaṁ aññindriyaṁ nivatteti. Bhāvanāgahaṇañcettha sakkā avattuṁ. "Bhāvetabbattā"ti vuttattā bhāvanābhāvo pākaṭova. **Dassanānantarā**ti samānajātibhūmikena abyavahitataṁ sandhāyāha, na anantarapaccayaṁ.

Tassāti indriyapaccayabhāvassa. **Anaññasādhāraṇattā**ti aññehi anindriyehi asādhāraṇattā. Evaṁ sāmatthiyato kiccavisesaṁ vavatthapetvā pakaraṇatopi taṁ dasseti **"indriyakathāya ca pavattattā"**ti. **Aññesan**ti aññesaṁ indriyasabhāvānampi sahajātadhammānaṁ. Yehi te indaṭṭhaṁ kārenti, tesaṁ vasavattāpanaṁ natthi, yathā manindriyassa pubbaṅgamasabhāvābhāvato sayañca te aññadatthu manindriyasseva vase vattanti. Tenāha **"taṁsampayuttānipi hī"**ti-ādi. Yadi evaṁ kathaṁ tesaṁ indaṭṭhoti? "Sukhanādilakkhaṇe sampayuttānaṁ attākārānuvidhāpanamattan"ti[2]

1. Abhi 1. 147 piṭṭhe. 2. ...vidhānamattanti (Ka)

vuttovāyamattho. **"Cetasikattā"**ti iminā sampayuttadhammānaṁ cittassa padhānataṁ dasseti. Tato hi "cetasikā"ti vuccanti. **Sabbatthā**ti vasavattāpanaṁ sahajātadhammānupālananti evaṁ yāva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti taṁkiccaniddese. "Anuppādane, anupatthambhe ca satī"ti padaṁ āharitvā sambandhitabbaṁ. Na hi padattho sabbhāvaṁ byabhicaratīti janakupatthambhakattābhāvepīti vuttaṁ hoti. **Tappaccayānan**ti itthipurisanimittādipaccayānaṁ kammādīnaṁ. **Tappavattane nimittabhāvo**ti itthinimittādi-ākārarūpanibbattane kāraṇabhāvo. Svāyaṁ itthindriyādīnaṁ tattha atthibhāvoyevāti daṭṭhabbaṁ. Yasmiñhi sati yaṁ hoti, asati ca na hoti, taṁ tassa kāraṇanti. **"Nimittabhāvo anuvidhānan"**ti iminā **anuvidhāna**saddassa kammatthataṁ dasseti. **Sukhadukkhabhāvappattā viyā**ti sayaṁ sukhadukkhasabhāvappattā viya, sukhantā, dukkhantā ca viyāti attho. **Asantassa -pa- majjhattākārānupāpanaṁ** aññāṇupekkhanādivasena veditabbaṁ. **Samānajātiyan**ti akusalehi sukhadukkhehi akusalūpekkhāya, abyākatehi abyākatūpekkhāya, kusalasukhato kusalūpekkhāya. Tatthāpi bhūmivibhāgenāyamattho bhinditvā yojetabbo. Taṁ sabbaṁ **khandhavibhaṅge** vutta-oḷārikasukhumavibhāgena dīpetabbaṁ. **Ādisaddenā**ti "kāmarāgabyāpādādī"ti ettha vutta-ādisaddena. Saṁyojanasamucchindanatadupanissayatā eva sandhāya aññātāvindriyassa kiccantarāpasutatā vuttā, tassāpi uddhambhāgiyasaṁyojanapaṭippassaddhippahānakiccatā labbhateva. Abyāpībhāvato vā aññātāvindriyassa paṭippassaddhippahānakiccaṁ na vattabbaṁ, tato aññindriyassāpi taṁ aṭṭhakathāyaṁ anuddhaṭaṁ. Maggānantarañhi phalaṁ "tāya saddhāya avūpasantāyā"ti-ādi[1]vacanato kilesānaṁ paṭippassambhanavasena pavattati, na itaraṁ. Aññathā ariyā sabbakālaṁ appaṭippassaddhakilesadarathā siyuṁ. Itarassa pana nicchandarāgesu sattavohāro viya ruḷhivasena paṭippassaddhikiccatā veditabbā.

Etthāha—kasmā pana ettakāneva indriyāni vuttāni, etāni eva ca vuttānīti? Ādhipaccatthasambhavatoti ce. Ādhipaccaṁ nāma issariyanti vuttametaṁ. Tayidaṁ ādhipaccaṁ attano kicce balavanti aññesampi sabhāvadhammānaṁ labbhateva. Paccayādhīnavuttikā hi

1. Abhi-Ṭṭha 1. 329 piṭṭhe.

paccayuppannā. Tasmā te tehi anuvattīyanti, te ce te anuvattantīti? Saccametaṁ, tathāpi atthi tesaṁ viseso. Svāyaṁ viseso "cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṁ siddhamādhipaccan"ti-ādinā[1] aṭṭhakathāyaṁ dassitoyeva.

Apica khandhapañcake yāyaṁ sattapaññatti, tassā visesanissayo cha ajjhattikāni āyatanānīti tāni tāva ādhipaccatthaṁ upādāya "cakkhundriyaṁ -pa- manindriyan"ti-ādito vuttāni. Tāni pana yena dhammena pavattanti, ayaṁ so dhammo tesaṁ ṭhitihetūti dassanatthaṁ jīvitaṁ. Tayime indriyapaṭibaddhā dhammā imesaṁ vasena "itthī, puriso"ti voharīyantīti dassanatthaṁ bhāvadvayaṁ. Svāyaṁ sattasaññito dhammapuñjo pabandhavasena pavattamāno imāhi vedanāhi saṁkilissatīti dassanatthaṁ vedanāpañcakaṁ. Tato visuddhatthikānaṁ vodānasambhāradassanatthaṁ saddhādipañcakaṁ. Tato vodānasambhārā imehi visujjhanti, visuddhippattā niṭṭhitakiccā ca hontīti dassanatthaṁ ante anaññātaññassāmītindriyādīni tīṇi vuttāni. Sabbattha "ādhipaccatthaṁ upādāyā"ti padaṁ yojetabbaṁ. Ettāvatā adhippetatthasiddhīti aññesaṁ aggahaṇaṁ.

Atha vā pavattinivattīnaṁ nissayādidassanatthampi etāni eva vuttāni. Pavattiyā hi visesato mūlanissayabhūtāni cha ajjhattikāni āyatanāni. yathāha "chasu loko samuppanno"ti-ādi[2]. Tassā uppatti itthipurisindriyehi. Visabhāgavatthusarāganimittā hi yebhuyyena sattakāyassa abhinibbatti. Vuttañhetaṁ "tiṇṇaṁ kho pana mahārāja sannipātā gabbhassāvakkanti hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gabbho ca paccupaṭṭhito hotī"ti[3]. Avaṭṭhānaṁ jīvitindriyena tena anupāletabbato. Tenāha "āyuṭhiti yapanā yāpanā"ti-ādi[4]. Upabhogo

1. Abhi-Ṭṭha 2. 119 piṭṭhe.
2. Khu 1. 304 piṭṭhe sutthanipāte.
3. Ma 1. 332; Ma 2. 363; Khu 11. 126 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

vedanāhi. Vedanāvasena hi iṭṭhādisabbavisayupabhogo. Yathāha "vedayati vedayatīti kho bhikkhave, tasmā vedanāti vuccatī"ti[1]. Evaṁ pavattiyā nissayasamuppādaṭṭhitisambhogadassanatthaṁ cakkhundriyaṁ yāva upekkhindriyanti cuddasindriyāni desitāni. Yathā cetāni pavattiyā, evaṁ itarāni nivattiyā. Vivaṭṭasannissitena hi nibbattitāni saddhādīni pañca indriyāni nivattiyā nissayo. Uppādo anaññātaññassāmītindriyena tassa paṭhamaṁ uppajjanato. Avaṭṭhānaṁ aññindriyena. Upabhogo aññātāvindriyena aggaphalasamupabhogato. Evampi etāni eva indriyāni desitāni. Ettāvattā yathādhippetatthasiddhito aññesaṁ aggahaṇaṁ. Etenāpi nesaṁ desanānukkamopi saṁvaṇṇito veditabbo.

220. **Kusalākusalavīriyādīnī**ti ettha **ādi**-saddena kusalasamādhi-ādīnaṁ, abyākatavīriyādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Paccayādī**ti **ādi**-saddena desārammaṇādayo gahitā, yathāvuttavīriyādīni, cakkhādīni ca saṅgaṇhāti. Iccevaṁ sabbasaṅgāhikāni viriyindriyādipadāni, cakkhundriyādipadāni ca. **Tenā**ti "evaṁ santepī"ti-ādinā bhūmivibhāgakathanena. **Tannivattanenā**ti sabbesaṁ sabbabhūmikattanivattanena. **Avijjamāna**[2] **saṅgāhakattan**ti tassaṁ tassaṁ bhūmiyaṁ anupalabbhamānassa indriyassa saṅgāhakatā.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

Idha imasmiṁ "sattindriyā anārammaṇā"ti evaṁ ekantānārammaṇatte vuccamāne **na ābhaṭṭhaṁ** jīvitindriyaṁ na bhāsitaṁ. Ṭīkāyaṁ pana **anābhaṭṭhan**ti katasamāsaṁ katvā vuttaṁ. **Rūpadhammesu saṅgahitatan**ti "rūpan"ti gaṇitataṁ. **Arūpakoṭṭhāsena** arūpabhāvena siyāpakkhe saṅgahitaṁ. Kasmā?

---

1. Saṁ 2. 71 piṭṭhe.
2. Avijjamānassa (Mūlaṭī 2. 81 piṭṭhe.)

tassa parittārammaṇāditā atthīti. Yasmā pana rūpārūpamissakasseva vasena siyāpakkhasaṅgaho yutto, na ekadesassa, tasmā ekadesassa taṁ anicchanto āha **"adhippāyo"**ti. Idāni tamatthaṁ pakāsetuṁ **"arūpakoṭṭhāsena panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Navattabbatā**ti parittārammaṇādibhāvena navattabbatā. Kathaṁ pana rūpakoṭṭhāsena anārammaṇassa navattabbatāti codanaṁ sandhāyāha **"na hi anārammaṇan"**ti-ādi. **"Avijjamānārammaṇānārammaṇesū"**ti iminā "anārammaṇā"ti bāhiratthasamāso ayanti dasseti. **Navattabbesū**ti sārammaṇabhāvena navattabbesu. **Anārammaṇattā**ti ārammaṇarahitattā. "Navindriyā siyā parittārammaṇā, siyā mahaggatārammaṇā, siyā appamāṇārammaṇā, siyā na vattabbā 'parittārammaṇā'tipi 'mahaggatārammaṇā'tipi 'appamāṇārammaṇā'tipī"ti-ādīsu[1] viya na sārammaṇasseva navattabbataṁ dasseti. Yathā ca na sārammaṇasseva navattabbatāpariyāyo, atha kho anārammaṇassāpīti sārammaṇe niyamābhāvo. Evaṁ navattabbaṁ sārammaṇamevāti ayampi niyamo natthīti dassento **"navattabbassa vā sārammaṇatan"**ti āha. Tassa na dassetīti sambandho. **"Na hī"**ti-ādinā tamevatthaṁ vivarati.

Tattha rūpanibbānānaṁ sukhādisampayuttabhāvena navattabbatā, na parittārammaṇādibhāvenāti codanaṁ manasi katvā āha **"athāpī"**ti-ādi. Tattha athāpi vattatīti sambandho. **Siyā anārammaṇantipi vattabbaṁ siyā**ti anārammaṇaṁ dhammāyatanaṁ sārammaṇehi visuṁ katvā evaṁ vattabbaṁ siyā. **Navattabba**-saddo yadi sārammaṇesveva vatteyya, na cevaṁ vuttaṁ, avacane ca aññaṁ kāraṇaṁ natthīti dassento āha **"na hi pañhapucchake sāvasesā desanā atthī"**ti. Tasmā **na vattabba**-saddo anārammaṇesupi vattatevāti adhippāyo. Yāpi "aṭṭhindriyā siyā ajjhattārammaṇā"ti ajjhattārammaṇādibhāvena navattabbatā vuttā, sā jīvitindriyassa ākiñcaññāyatanakāle paṭhamāruppaviññāṇābhāvamattārammaṇataṁ sandhāya vuttā, na sārammaṇasseva navattabbatādassanatthaṁ, nāpi anārammaṇassa parittārammaṇādibhāvena navattabbatābhāvadassanatthanti

1. Abhi 2. 133 piṭṭhe.

dassento **"aṭṭhindriyā siyā ajjhattārammaṇāti ettha cā"**ti-ādimāha. Tattha **siyā ajjhattārammaṇātī**ti **iti-**saddo ādi-attho. Tena avasiṭṭhapāḷisaṅgaṇhanena "siyā na vattabbā 'ajjhattārammaṇā'tipi 'bahiddhārammaṇā'tipi 'ajjhattabahiddhārammaṇā'tipī"ti imāya pāḷiyā vuttamatthaṁ jīvitindriyassa dassento **"jīvitindriyassa -pa- navattabbatā veditabbā"**ti āha, taṁ vuttatthameva.

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāravaṇṇanā

225. **“Vuttattā”**ti idaṁ nissakkaṁ kiṁ lakkhaṇaṁ? Hetulakkhaṇaṁ. Yadi evaṁ taṁhetuko vibhajjavādibhāvo āpajjati. Na hi moggaliputtatissattherena vuttattā buddhasāvakā vibhajjavādino ahesunti? Nayidamevaṁ. Tividho hi hetu ñāpako, kārako, sampāpakoti. Tesu ñāpakahetu idhādhippeto, tasmā tena mahātherena “kiṁvādī bhante sammāsambuddho”ti puṭṭhena “vibhajjavādī mahārājā”ti tadā vuttavacanena ñāyati “sammāsambuddhasāvakā vibhajjavādino”ti imamatthaṁ dasseti **kiṁ -pa- vuttattā -pa- vibhajjavādino”**ti. “Ahañhi brāhmaṇa vinayāya dhammaṁ desemi rāgassā”ti-ādiṁ vatvā “no ca kho yaṁ tvaṁ sandhāya vadesī”ti-ādinā[1] verañjabrāhmaṇassa bhagavatā venayikādibhāvo vibhajja vuttoti taṁ anuvadantā sāvakāpi tathā vadantīti āha **“te hi venayikādibhāvaṁ vibhajja vadantī”**ti. **Cīvarādīnan**ti **ādi-**saddena somanassādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tānipi hi sevitabbāsevitabbabhāvena vibhajja vuttāni. Vibhajjavādiparisā **vibhajjavādimaṇḍalan**ti etasmiṁ atthe yathā taṁ otiṇṇo nāma hoti, taṁdassanatthaṁ **“ācariye anabbhācikkhantonā”**ti-ādi vuttaṁ. Sakasamayāvokkamādi hi paramatthato tadotāro. “Asaṁkiliṭṭhāpi avijjā atthi amaggavajjhā, yāya nivutā khīṇāsavāpi nāmagottādīsu ekaccaṁ na jānanti, sā kusalacittuppādesupi pavattatī”ti nikāyantariyā. Taṁ sandhāyāha **“avijjā puññāneñjābhisaṅkhārānaṁ hetupaccayo hotīti-ādiṁ vadanto”**ti. Upalakkhaṇañhetaṁ sahajātakoṭiyā. **Ādi-**saddena akusalacittanapi ñāṇaṁ uppajjati, yā saṁkiliṭṭhā paññāti, acetasikaṁ sīlaṁ, aviññattisaṅkhātaṁ rūpabhāvaṁ dussilyanti evamādiṁ saṅgaṇhāti. Parasamayāyūhanaṁ parasamaye byāpārāpattiyā. Yo tattha sakasamayena viruddho attho, tassa vā dīpanena siyā, parasamaye vādāropanena

---

1. Vi 1. 3 piṭṭhe.

vā. Tesu purimaṁ "ācariye anabbhācikkhantenā"ti iminā apanītanti itaraṁ dasseti **"parasamayaṁ -pa- anāyūhantenā"**ti. **Asampiṇḍentenā**ti upacayatthaṁ sandhāya vadanti. Āyūhanasaddo pana upacayattho na hotīti kecivādo na sārato gahetabbo.

Tabbipariyāyenāti yathāvinayaṁ avaṭṭhānena. Sāvajjassa anavajjatādīpanādinā **kammantaraṁ bhindanto** vināsento, āloḷento vā **dhammataṁ** dhammasabhāvaṁ **vilometi** viparītato dahati. **Mahāpadese**ti mahā-apadese, buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇāni. **Mahāpadese**ti vā mahā-okāse, mahantāni dhammassa patiṭṭhānaṭṭhānānīti vuttaṁ hoti. Tatrāyaṁ vacanattho—apadisīyatīti apadeso, buddho apadeso etassāti buddhāpadeso. Esa nayo sesesupi. Atthato cāyaṁ mahāpadeso "sammukhā metaṁ bhagavato sutan"ti-ādinā kenaci ābhatassa "dhammo"ti vā "adhammo"ti vā vinicchayane kāraṇaṁ. Kiṁ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṁ kathaṁ cattāroti? Dhammassa dve sampadāyo bhagavā, sāvakā ca. Tesu sāvakā saṁghagaṇapuggalavasena tividhā. Evaṁ "amumhā mayā ayaṁ dhammo paṭiggahito"ti apadisitabbānaṁ bhedena cattāro. Tenāha **"sammukhā metaṁ bhagavato sutan"**ti-ādi. Nettiyampi vuttaṁ "buddhāpadeso saṁghāpadeso sambahulattherāpadeso ekattherāpadeso"ti[1].

Suttasuttānuloma-ācariyavāda-attanomatimahāpadeseti ettha tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni atthasūcanādi-atthena **suttaṁ.** Yathāvuttassa suttassa anulomato yathāvuttā eva cattāro mahāpadesā **suttānulomaṁ.** Pāḷiyā atthagāhaṇena dhammatāyaṁ patiṭṭhāpanato aṭṭhakathā **ācariyavādo.** Nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṁ **attanomati.** Ettha ca sutta-ācariyavāda-attanomatīnampi kenaci ābhatassa dhammādhammādibhāvavinicchayane kāraṇabhāvasabhāvato mahāpadesatā vuttāti veditabbā. **Santiṭṭhati** appaṭibāhanto, avilomento ca. Tabbipariyāyena atidhāvati. Ekassa padassa ekena pakārena atthaṁ vatvā tasseva puna pakārantarena atthaṁ

1. Khu 10. 20 piṭṭhe.

vadanto vā aparehi pariyāyehi niddisati nāma yathā "avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṁ paṭivijjhituṁ na detī"ti-ādiṁ vatvā puna "ayaṁ avijjā dukkhādīsu aññāṇan"ti vuttāpi "dukkhasaccassa ekadeso hotī"ti-ādivacanaṁ. Atha vā hetubhāvena vuttassa atthassa puna phalabhāvena vacanaṁ tamevatthaṁ punarāvattetvā niddisanaṁ yathā "viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti vatvā pana "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti vacanaṁ. Atha vā "sabbametaṁ bhavacakkaṁ kammañceva vipāko ca. Kilesakammavipākavasena tividhan"ti ca ādinā vuttassevatthassa duvidhatividhādivibhāgadassanaṁ tamevatthaṁ punarāvattetvā niddisananti evamettha attho veditabbo.

Sattavohāroti "satto"ti samaññā. Ye hi dhamme samūhabhūte santānavasena vattamāne upādāya sattapaññatti, tassā tato aññathānāññathā-accantābhāvasaṅkhāte ante anupagamma yāthāvato saṅgahaṇaṁ, bodhanañca dhammatāyaṁ akusalassa dukkaraṁ durabhisambhavanti. Avijjādikassa paccayadhammassa saṅkhārādipaccayuppannadhammaṁ pati hetu-ādinā paccayena paccayabhāvo **paccayākāro,** paṭiccasamuppādoti attho.

Vuttanayenāti "ācariye anabbhācikkhantenā"ti-ādinā vuttanayena. Kāmañcettha sabbāpi atthavaṇṇanā imināva nayena kātabbā, paṭiccasamuppādavaṇṇanāya pana garutarabhāvaṁ dassento evaṁ vadati.

Pāḷidhammanti tepiṭakabuddhavacanaṁ. **Paṭiccasamuppādan**ti paṭiccasamuppāda pāḷiṁ.

Atthaṁ katvāti hitaṁ katvā. Yathāyaṁ hitāvaho hoti, evaṁ katvā. **Aṭṭhiṁ katvā**ti vā attānaṁ atthikaṁ katvā. Sutacintāmayādiṁ **ñāṇavisesaṁ.** Tadaṅgavikkhambhanādinā **kilesakkhayavisesaṁ.**

Bhavādīsu ādīnavappaṭicchādanato, balavūpanissayato, kammassa visesahetubhāvato ca vaṭṭassa mūlakāraṇaṁ avijjā. Vipākavaṭṭanimittassa kammavaṭṭassa kāraṇabhūtampi kilesavaṭṭaṁ avijjāmūlakanti dassanatthaṁ avijjā ādito vuttā. Taṇhāpi hi avijjāya paṭicchāditādīnave eva visaye assādānupassino pavattati, na aññathā. **Mūlādidassanasāmaññañcā**ti valliyā mūlamajjhapariyosānassa dassanena paṭiccasamuppādassa taṁdassanasāmaññañca yojetabbaṁ, samantacakkhunā sabbassa

diṭṭhattepi desanākāle desanāñāṇacakkhunā bodhetabbatāvasena ekadesadassanassa adhippetattā.

Diṭṭhisahitāya, mānasahitāya vā taṇhāya "ahan"ti, itarāya "maman"ti **abhivadato.** "Abhinandanato"ti hi iminā sappītikāya taṇhāya pavatti dassitā. **"Abhivadato"**ti iminā tato balavatarāya diṭṭhisahitāya, mānasahitāya vā. **"Ajjhosāya tiṭṭhato"**ti iminā pana tatopi balavatamāya diṭṭhisahitāya, kevalāya vā taṇhāya pavatti dassitā. Gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhānañhi ajjhosānaṁ. **Tappaccayan**ti taṇhāpaccayaṁ. Kathaṁ pana nandivacanena catubbidhampi upādānaṁ vuttanti āha **"nanditā"**ti-ādi. Tattha **nanditātadavippayogatāhī**ti nandibhāvena sabhāvato taṇhupādānaṁ, tāya nandiyā taṇhāya avippayogena avinābhāvena diṭṭhupādānaṁ vuttanti veditabbaṁ. **"Diṭṭhābhinandanabhāvenā"**ti iminā diṭṭhiyāpi nandibhāvamāha.

Paṭisandhipavattiphassādayoti paṭisandhiyaṁ, pavatte ca uppannaphassamanosañcetanāviññāṇāni. **"Vipākavaṭṭabhūte"**ti ca idaṁ pavattavisesanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Vaṭṭūpatthambhakā**ti vaṭṭattayūpanissayā. **Itare**ti akammajā. **Tasmin**ti yathāvutte āhāracatukke. **Vattuṁ vaṭṭantī**ti taṇhānidānūpanissayato "taṇhānidānā"ti vatthuṁ yujjanti.

Yathā ariyamaggo antadvayavajjitamajjhimapaṭipadābhāvato "ñāyo"ti vuccati, evaṁ paṭiccasamuppādopīti āha **"ñāyoti maggo, soyeva vā paṭiccasamuppādo"**ti. **Attano paṭivedhāya saṁvattati** asammohapaṭivedhena paṭivijjhitabbattā. **Saṁvattatī**ti ca nimittassa kattūpacāravasenetaṁ vuttaṁ yathā "ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānī"ti. **Pakati-ādayo** heṭṭhā saccavibhaṅge hetuvippaṭipattikathāyaṁ dassitā eva. **Akāraṇaṁ "kāraṇan"ti gaṇhanti** yathā kāpilādayo. **Na kiñci kāraṇaṁ bujjhanti** yathā taṁ aññe bālaputhujjanā. **Itarāsan**ti majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānā desanādīnaṁ tissannaṁ. **Tadatthatāsambhavepī**ti yathāsakehi kāraṇehi pavattidassanatthatāsambhavepi. **Atthantarasabbhāvato**ti payojanantarasabbhāvato. Vuttāni hi aṭṭhakathāyaṁ[1]

1. Abhi-Ṭṭha 2. 125 piṭṭhe.

"jarāmaraṇādikassa dukkhassa attanā adhigatakāraṇasandassanatthaṁ. Āhāranidānavavatthāpanānusārena yāva atītaṁ addhānaṁ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanatthaṁ. Anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanatthan"ti tissannaṁ yathākkamaṁ tīṇi payojanāni.

Taṁtaṁphalapaṭivedhoti jāti-ādīnaṁ jarāmaraṇāditaṁtaṁphalāvagamo. **Anuvilokayato**ti purime vikappe vipassanānimittaṁ anuvilokanaṁ, dutiye desanānimittaṁ. Kāmupādānabhūtā taṇhā manosañcetanāhārasaṅkhātassa bhavassa, taṁsampayuttānaṁ, tannimittānañca sesāhārānaṁ visesapaccayo hotīti āha **"āhārataṇhādayo paccuppannaddhā"**ti. **Ādi**-saddena yāva viññāṇaṁ gahetabbaṁ. **Āhārataṇhādayo**ti ettha paccuppannakammavaṭṭapariyāpanne āhāre gahetvā addhayojanaṁ katvā anāgatavipākavaṭṭapariyāpanne gahetvā yojetuṁ vuttaṁ **"āhārā vā taṇhāya pabhāvetabbā anāgato addhā"**ti. **Pabhāvetabbā**ti āyatiṁ uppādetabbā. **Yujjatī**ti phalabhūte āhāre paccuppanne paccakkhato dassetvā "taṁnidānaṁ taṇhaṁ tassā nidānan"ti-ādinā phalaparamparāya, kāraṇaparamparāya ca dassanaṁ tathābujjhanakānaṁ puggalānaṁ ajjhāsayānulomato, dhammasabhāvāvilomanato ca yuttiyā saṅgayhati[1]. Yadi taṇhādayo atīto addhā, taṇhāggahaṇeneva saṅkhārāvijjā gahitāti kimatthaṁ puna te gahitāti āha **"saṅkhārāvijjā tatopi atītataro addhā vutto saṁsārassa anādibhāvadassanatthan"**ti[2]. **Atītan**ti vā atītatāsāmaññena atītatarampi saṅgahitaṁ daṭṭhabbaṁ.

Punabbhavābhinibbatti-āhārakāti punabbhavūpapattipaccayā. **Iti vacanato**ti evaṁ vuttavacanasabbhāvato. Viññāṇāhāro tāva punabbhavābhinibbattiyā hetu, itare pana kathanti āha **"taṁsampayuttattā -pa- kabaḷīkārāhārassā"**ti. Tassa āyatiṁ punabbhavābhinibbatti-āhārakā cattāro āhārāti sambandho. Saddhādīnaṁ upanissayatā pariccagādi kāle, rāgādīnaṁ gadhitassa bhojanādikāle. Tena yathākkamaṁ kusalākusalakammaviññāṇāyūhanaṁ dassitaṁ. **Tasmā**ti yasmā āyatiṁ punabbhavābhinibbatti-āhārakā cattāro āhārā gayhanti, tasmā.

---

1. Saṅgacchati (Ka)
2. Ṭīkāyaṁ pana aññathā pāṭho diṭṭho.

Purimoyevatthoti "āhārataṇhādayo paccuppannaddhā"ti-ādinā vutta-attho. **Atīteti** atīte addhani. **Tato paranti** tato atītaddhato paraṁ paccuppanne, anāgate ca addhani "saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti-ādinā. **Paccakkhānanti** paccuppannabhavapariyāpannatāya paccakkhabhūtānaṁ. **Paccuppannaṁ hetunti** etarahi vattamānaṁ taṇhādikaṁ āhārādīnaṁ hetuṁ.

Suttaṁ āharati "āsavasamudayā avijjāsamudayo"ti[1]. **Vaṭṭahetunoti** vipākavaṭṭahetuno, sakalavaṭṭahetuno vā. Akusalaṁ hi kammaṁ kammavaṭṭassa, kilesavaṭṭassa ca paccayo hotiyeva. **"Bhavataṇhāyapi hetubhūtā"**ti iminā kilesavaṭṭassāpi avijjāya paccayabhāvamāha. **Evañcetaṁ bhikkhave vuccatī**"ti-ādinā vaṭṭasīsānampi avijjātaṇhānaṁ sappaccayatādassanāpadesena sabbesampi saṅkhatadhammānaṁ hetuphalaparamparāvicchedavuttiyā purimāya koṭiyā apaññāyanaṁ vibhāveti.

Avijjaṁ taṇhā anuvattatīti dukkhe taṇhaṁ abhibhavitvā pavattiyā tato avijjāya balavabhāvamāha. Avijjābhibhūtā hi sattā satipi taṇhāparitassite ekantānatthasaññitaṁ attakilamathānuyogadukkhamanuyuñjanti. **Taṇhaṁ avijjā anuvattatīti** sukhe avijjaṁ abhibhavitvā pavattiyā tato taṇhāya balavabhāvamāha. Yadipi sāvajjasukhānubhave balavatīyeva avijjā vijjamāna-ādīnavaṁ paṭicchādentī tiṭṭhati, taṇhā pana tatopi balavataratāya satte vipulānatthasañhite anariye sukhe niyojetīti avijjāya tadanuvattanaṁ vuttaṁ.

Āyatanachakkaṁ vā kāyoti sambandho. **Cakkhādinissaye sesadhammeti** cakkhādinissayabhūte, tappaṭibaddhe ca sasantānapariyāpanne dhamme. **Cakkhādinissite eva katvāti** cakkhādiggahaṇeneva gahite katvā. **Cakkhādikāyanti** cakkhādidhammasamūhaṁ paresaṁ pañcakkhandhaṁ. **Phassena phuṭṭhoti** ārammaṇaṁ phusantena viya uppannena sukhavedaniyena, dukkhavedaniyena ca phassena phuṭṭho. Phasse hi tathā uppanne taṁsamaṅgīpuggalo phuṭṭhoti vohāro hotīti.

Yathā saḷāyatanāni phassassa visesapaccayo, evaṁ vedanāyapīti dassento **"saḷāyatanānaṁ vedanāya visesapaccayabhāvan"**ti āha.

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

Tannissitanti saḷāyatananissitaṁ. **Atītaddhāvijjātaṇhāmūlako**ti atītaddhabhūta-avijjātaṇhāmūlako. **Kāyassa bhedā kāyūpago**ti ubhayatthāpi kāyasaddena upādinnakkhandhapañcako gahito. Tadupagatā upapajjanaṁ paṭisandhiggahaṇaṁ. **Ubhayamūlo**ti avijjātaṇhāmūlo.

Anabhisamayabhūtattāti abhisamayassa paṭipakkhabhūtattā. **Avijjāyā**ti avijjāya sati.

Gahaṇanti[1] gahetabbataṁ. **Tasmā**ti yasmā sati saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārattepi avijjāpaccayā saṅkhārā padhānatāya visuṁ vuttā gobalībaddañāyena, tasmā. **Tattha vuttampī**ti saṅkhārasaddena āgatasaṅkhāresu vuttampi abhisaṅkharaṇakasaṅkhāraṁ **vajjetvā** aggahetvā itare saṅkhārā yojetabbā. Evañhi atthassa uddharaṇuddharitabbatādvayaṁ asaṅkarato dassitaṁ hoti. **"Idha vaṇṇetabbabhāvenā"**ti iminā avijjāpaccayā saṅkhārānaṁ satipi saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārabhāve yathāvuttameva padhānabhāvaṁ ulliṅgeti. "Avijjāpaccayā saṅkhārā"ti tadekadeso vuttoti sambandho. Imasmiṁ atthavikappe saṅgaṇhanavasena saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārehi saṅgahitāpi avijjāpaccayā saṅkhārā idha vaṇṇetabbabhāvena padhānāti visuṁ gahitā, purimasmiṁ te vajjetvāti ayaṁ viseso. Tenāha **"vaṇṇetabbasabbasaṅgahaṇavasena duvidhatā vuttā"**ti. Sāmaññato saṅgayhamānampi padhānabhāvajotanatthaṁ visuṁ gayhati yathā taṁ "puññañāṇasambhārā"ti.

Yena kusalākusaladhammā "vipākadhammā"ti vuccanti, taṁ āyūhanaṁ, kiṁ pana tanti? Anupacchinnataṇhāvijjāmāne santāne sabyāpāratā. Tenāha **"paṭisandhi -pa- āyūhanarasā"**ti. Cetanāpadhānattā pana tassa cetanākiccaṁ katvā vuttaṁ. **Rāsikaraṇaṁ, āyūhanan**ti ca rāsibhūtassa rūpārūpasaṅkhātassa phalassa nibbattanato vuttaṁ. **"Anārammaṇatā abyākatatā"**ti idaṁ abyākatasseva anārammaṇattā abyākatasambandhinī anārammaṇatāti katvā vuttaṁ. **Āyatanaṁ, ghaṭanan**ti ca taṁtaṁdvārikadhammappavattanameva daṭṭhabbaṁ.

Ananubodhādayo avijjāpadaniddese āgatā. Avijjāpadasambandhena **diṭṭhivippayuttā**ti itthiliṅganiddeso. **Asaṇṭhānattā**ti aviggahattā.

---

1. Saṅkhārasaddagahaṇenāti ṭīkāyaṁ, saṅkhārasaddena gahaṇanti pana mūlapāṭhena tattha bhavitabbaṁ.

Sokādīnaṁ sabbhāvāti "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti aniṭṭhāpetvā tadanantaraṁ sokādīnampi vuttānaṁ vijjamānattā tesaṁ vasena **aṅgabahuttappasaṅge** paṭiccasamuppādaṅgānaṁ bahubhāve āpanne. **Dvādasevā**ti kathaṁ dvādaseva, nanu sokādayopi dhammantarabhūtā paṭiccasamuppādadesanāyaṁ vuttāti? Saccaṁ vuttā, na pana aṅgantarabhāvenāti dassento **"na hī"**ti-ādimāha. Tattha **phalenā**ti phalabhūtena jarāmaraṇaṅgasaṅgahitena sokādinā. **Mūlaṅgaṁ dassetu**nti imāya paṭiccasamuppādadesanāya mūlabhūtaṁ avijjaṅgaṁ socanādīhi sammohāpattikathanena dassetuṁ **te** sokādayo **vuttā** bhavacakkassa avicchedadassanatthaṁ. Jarāmaraṇaṁ kāraṇaṁ etesanti jarāmaraṇakāraṇā, sokādayo, tabbhāvo **jarāmaraṇakāraṇatā.** Jarāmaraṇaṁ nimittaṁ etassāti **jarāmaraṇanimittaṁ. Taṁ tannimittānan**ti ettha **tan**ti suttaṁ. **Tannimittānaṁ** dukkhanimittānaṁ sokādīnaṁ. **Tato parāyā**ti anāgate dutiyattabhāvato parāya tatiyattabhāvādīsu paṭisandhiyā. **Hetuhetubhūtā**ti kāraṇassa kāraṇabhūtā. Paṭisandhiyā hi saṅkhārā kāraṇaṁ, tesaṁ avijjā. **Suttan**ti "assutavā puthujjano"ti[1] imaṁ suttaṁ sandhāya vadati. **Avijjā sokādīnaṁ kāraṇanti dassitā** assutavatāya avijjābhibhavanadīpaniyā taduppattivacanato. "Na sokādīnaṁ bālassa jarāmaraṇanimittatāmattassa sādhakaṁ suttan"ti vuttamatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **"na cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tena na ca jarāmaraṇanimittameva dukkhaṁ dukkhaṁ, atha kho avijjānimittampettha vuttanayena yojetabbanti dasseti. Evaṁ jarāmaraṇena sokādīnaṁ ekasaṅkhepaṁ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgāni veditabbāni.

Kasmā panettha jarāmaraṇantā eva desanā katā, kiṁ tato parā pavatti natthīti? No natthi, appahīnakilesassa hi kammato, viññāṇādipariyosānabhūtāya ca cutiyā paṭisandhipātubhāvoti pavattitaduparamabhūtaṁ jarāmaraṇaṁ punabbhavābhinibbattinimittaṁ. Taṁ pana kammūpapattibhavato jātiyā dassitattā "bhavapaccayā jātī"ti imināva pakāsitanti na puna vuccati, na tato paraṁ pavattiyā abhāvato. Ekakammanibbattassa ca

1. Ma 1. 1, 9; Saṁ 1. 319; Abhi 1. 208 piṭṭhesu.

santānassa jarāmaraṇaṁ pariyosānaṁ. Sati kilesavaṭṭe kammunā tato punabbhavūpapatti, asati pana tasmiṁ "esevanto dukkhassā"ti jarāmaraṇapariyosānāva desanā katā. Yasmā pana na amaraṇā jarā atthi sabbesaṁ uppattimantānaṁ pākānantarabhedato, na cājaraṁ maraṇaṁ apākabhedābhāvā, tasmā tadubhaya[1] mekamaṅgaṁ kataṁ, na nāmarūpaṁ viya ubhayaṭṭhāne ekajjhaṁ uppattiyā, saḷāyatanaṁ viya vā āyatanabhāvena kiccasamatāya. Yā panāyaṁ osānaṁ gatā punabbhavābhinibbatti dīpitā, tāya "viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti-ādi, kilesakammābhāve tadabhāvato "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti evamādi eva vā atthato pakāsito hotīti vaṭṭattayassa anavaṭṭhānena paribbhamanaṁ dassitaṁ hoti. Atha vā jarāgahaṇena paripakkaparipakkatarādikkamena vattamānaṁ nāmarūpādi, sokādi ca gayhati, tathāssa paripākakālavattinī avijjā ca. Yathāha—

"Sa kho so bhikkhave kumāro vuddhimanvāya indriyānaṁ paripākamanvāya pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti cakkhuviññeyyehi rūpehi -pa- kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi -pa- rajanīyehi. So cakkhunā rūpaṁ disvā piyarūpe rūpe sārajjati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyasati ca viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ yathābhūtaṁ nappajānāti, yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī"ti-ādi[2].

Ettha hi paripakkindriyassa chasu dvāresu sarāgādiggahaṇena tadavinābhāvitāya vimuttiyā appajānane ca sokādīnaṁ paccayabhūtā avijjā pakāsitā. Apica "piyappabhavā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā"ti vacanato kāmāsavabhavāsavehi, "tassa 'ahaṁ rūpaṁ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino -pa- rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā"ti[3] vacanato diṭṭhāsavato,

---

1. Dubhayaṁ (Ka) 2. Ma 1. 333 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 3 piṭṭhe.

“Assutavā”ti-ādivacanato avijjāsavato sokādīnaṁ pavatti dīpitāti tesaṁ hetutāya taggahaṇena gahitā āsavā. Tesaṁ sayañca jarāsabhāvatāya jarāgahaṇena gayhanti, tato ca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti vacanato āsavanimittāya ca avijjāya jarāgahaṇena gahaṇaṁ. Tato ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti āvaṭṭati bhavacakkaṁ. Apica “saṅkhārapaccayā viññāṇan”ti vatvā “bhavapaccayā jātī”ti vadantenapi bhavacakkassa anavaṭṭhānato paribbhamanaṁ dassitaṁ. Ettha hi viññāṇena avijjānivutassa punabbhavo dassito, jātiyā taṇhāya sampayuttassa, ubhayattha ubhinnaṁ anuvattamānattāti avijjātaṇhānimittaṁ bhavacakkaṁ anavaṭṭhānato paribbhamatīti ayamattho dīpitoti jarāmaraṇantāpi desanā na tato paraṁ pavattiyā abhāvaṁ sūceti atadattattā, na ca paccayantaradassanatthameva puna vacananti sakkā viññātuṁ ekatreva tadubhayadesanāya tassa siddhattā. Tathā yaṁ kammaṁ avijjāhetukaṁ, taṁ taṇhāhetukampi. Yaṁ taṇhāhetukaṁ, taṁ avijjāhetukampi veditabbaṁ. Kasmā? Dvinnaṁ bhavamūlānaṁ aññamaññāvirahato. Yathā hi taṇhāpaccayā kāmupādānahetukaṁ kammabhavasaṅkhāraṁ vadanto na vinā bhavataṇhāya avijjā saṅkhārānaṁ paccayoti dasseti. Tathā tameva avijjāpaccayaṁ desento na antarena avijjāya bhavataṇhā kammabhavassa paccayoti. Tato ca pubbe pavattā avijjādipaccayā saṅkhārādayo, taṇhupādānādipaccayā bhavādayo ca, tathā taṇhāhetu-upādānapaccayā bhavo, avijjāpaccayā saṅkhārā, bhavapaccayā jāti, saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, jātipaccayā jarāmaraṇaṁ, viññāṇādipaccayā nāmarūpādīti evametesaṁ aṅgānaṁ pubbāparasambandho dassito hotīti veditabbaṁ.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā

226. **Pitā kathīyatī**ti asuko asukassa pitāti pitubhāvena kathīyati. Kathiyamāno ca asandehatthaṁ aññehi mittadattehi visesetvā kathīyatīti taṁ dassento āha **"dīgho -pa- datto"**ti.

Yāthāvoti aviparīto. **Kiccajātito**ti paṭicchādanakiccato, uppajjanaṭṭhānato ca.

Gahaṇakāraṇavasenāti gahaṇassa kāraṇabhāvavasena. Aññasetādīnaṁ nivattakānīti padaṁ ānetvā sambandho.

Chādentiyāti chādanākārena pavattantiyā. Tathā pavattanahetu **taṁsampayuttā** avijjāsampayuttā **dukkhārammaṇā** honti.

Tasmāti sabhāvato agambhīrattā tesaṁ duddasabhāvakaraṇī tadārammaṇatā avijjā uppajjati. **Itaresan**ti nirodhamaggānaṁ. Samānepi paṇīta-asaṁkilesikādibhāve sappaccayato appaccayassa visesaṁ dassetuṁ **"maggassā"**ti-ādi vuttaṁ.

Avijjāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā

"Sodheti apuññaphalato"ti iminā puññassa vipākadukkhavivittataṁ āha, **"dukkhato"**ti iminā cetodukkhavivittataṁ, **"saṁkilesato"**ti iminā kilesadukkhavivittataṁ. **"Apuññaphalato"**ti vā iminā puññassa āyatiṁ hitataṁ dasseti. **"Dukkhasaṁkilesato"**ti iminā pavattihitataṁ, pavattisukhatañca dasseti. **Taṁnipphādanenā**ti hitasukhanibbattanena. Pujjabhavanibbattako **pujjanibbattako.**

"Evamidaṁ puññaṁ pavaḍḍhatī"ti-ādīsu puññaphalampi puññanti vuccatīti āha **"puññupaganti bhavasampattupagan"**ti.

Ādibhāvanāti "pathavī pathavī"ti-ādinā kasiṇesu pavattabhāvanā. **Pathavī pathavī**ti vā ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā.

Tena itarakasiṇānaṁ gahaṇaṁ. **Ādibhāvanā**ti ādibhūtā bhāvanā. Sā hi “parikamman”ti vuccati. **Maṇḍalakaraṇaṁ** kasiṇamaṇḍalakaraṇaṁ.

Dānavasenāti deyyadhammapariccāgavasena. **Cittacetasikā dhammā dānaṁ** diyyati etenāti. **Tatthā**ti tesu cittacetasikesu. **Dānaṁ ārabbhā**ti tehi nibbattiyamānaṁ pariccāgaṁ uddissa. Yathā vā so nippajjati, tathā ṭhapetvā. **Adhikiccā**ti tasseva vevacanaṁ. Yathā vā sampayuttehi nibbattiyamānā dānakiriyā nipphattivasena adhikataṁ pāpuṇāti, tathā katvā. Cetanāvaseneva hi dānādikammanipphatti. **Itaresū**ti “sīlaṁ ārabbhā”ti-ādīsu.

Asarikkhakampīti attanā asadisampi kaṭattārūpanti sambandho. **Vināpi** catutthajjhānavipākena. **Rūpataṇhāsaṅkhātassā**ti “rūpataṇhā”ti ettha vuttarūpataṇhamāha. **Guñjan**ti guñjaphalaparimāṇaṁ dhāraṇīyavatthuṁ. Tathā **taṇḍula.**

“Vacanavisesamattamevā”ti atthavisesābhāvo vuttoti atthavisesābhāvamāha **“kāyadvāre pavatti eva hi ādānādipāpanā”**ti. **Purimenā**ti “kāyadvāre pavattā”ti iminā. Tañhi pavattimattakathanato dvārūpalakkhaṇaṁ hoti. **Pacchimenā**ti “ādānā”divacanena.

Kāyavacīsaṅkhāraggahaṇeti uddesaṁ sandhāyāha. **Kāyavacīsañcetanāgahaṇe**ti niddesaṁ. **Viññāṇassā**ti paṭisandhiviññāṇassa. Sahajātassa, pana anantarassa ca paccayo hotiyeva. **“Kusalā vipākadhammā cā”**ti idaṁ sekkhaputhujjanasantāne abhiññācetanā idhādhippetā na itarāti katvā vuttaṁ. Tena yathāvutta-abhiññācetanāpi paṭisandhiviññāṇassa paccayo siyā kusalasabhāvattā, vipākadhammattā vā tadaññakusalākusalacetanā viyāti dasseti. Tayidaṁ lokuttarakusalāya anekantikaṁ. Na hi sā paṭisandhiviññāṇassa paccayo. Atha vipākadāyinīti vucceyya, evampi ahosikammena anekantikaṁ. Na hi tassā vipākuppādanaṁ atthīti āha **“na vipākuppādanena kusalatā vipākadhammatā cā”**ti. Kevalañhiyā aññesaṁ vipākadhammānaṁ sabyāpārā sa-ussāhā pavatti, tadākārāvassā appahīnakilese santāne pavattīti vipākadhammatā, anavajjaṭṭhena kusalatā ca vuttā. Evampi yadi vipākadhammā abhiññācetanā, kathaṁ avipākāti? Asambhavatoti

taṁ asambhavaṁ dassetuṁ **"sā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Abhiññācetanā hi yadi vipākaṁ uppādeyya, sabhūmikaṁ vā uppādeyya aññabhūmikaṁ vā. Tattha aññabhūmikassa tāva uppādanaṁ ayuttaṁ paccayābhāvato, tathā adassanato ca. Tenāha **"na hī"**ti-ādi. Sabhūmikaṁ navattabbārammaṇaṁ vā uppādeyya parittādi-ārammaṇaṁ vā, tesu attano kammasamānārammaṇatāya rūpāvacaravipākassa dassitattā, parittādi-ārammaṇattā ca abhiññācetanāya navattabbārammaṇaṁ na uppādeyya. Tathā ekantanavattabbārammaṇattā rūpāvacaravipākassa parittādi-ārammaṇañca na uppādeyyāti ayamasambhavo. Tenāha **"attanā sadisārammaṇañcā"**ti-ādi. Tattha **tiṭṭhānikan**ti paṭisandhibhavaṅgacutivasena ṭhānattayavantaṁ. "Pathavīkasiṇaṁ āpokasiṇan"ti-ādinā kusalena abhinnaṁ katvā vipākassa ārammaṇaṁ desitanti āha **"cittuppādakaṇḍe -pa- vuttattā"**ti. "Rūpāvacaratikacatukkajjhānāni kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ākāsānañcāyatanaṁ ākiñcaññāyatanaṁ ime dhammā navattabbā "parittārammaṇā"tipi 'mahaggatārammaṇā'tipi 'appamāṇārammaṇā'tipī"ti vacanato rūpāvacaravipāko ekantanavattabbārammaṇoti āha **"na ca rūpāvacaravipāko parittādi-ārammaṇo atthī"**ti. Svāyamasambhavo parittādi-ārammaṇāya abhiññācetanāya vipākābhāvaṁ sādheti, na navattabbārammaṇāya. Navattabbārammaṇāpi hi sā atthīti na byāpīti vipākānuppādane tassā aññaṁ kāraṇaṁ dassetuṁ **"kasiṇesu cā"**ti-ādimāha. Samādhivijambhanabhūtā abhiññā samādhissa ānisaṁsamattanti **"samādhiphalasadisā"**ti vuttaṁ. Tassa tassa adhiṭṭhānavikubbanadibbasaddasavanādikassa yadicchitassa kiccassa nipphādanamattaṁ pana abhiññācetanā, na kālantaraphalā, diṭṭhadhammavedanīyaṁ viya nāpi vipākaphalā, atha kho yathāvutta-ānisaṁsaphalā daṭṭhabbā.

> Keci pana "samānabhūmikato āsevanalābhena balavantāni jhānānīti tāni vipākaṁ denti samāpattibhāvato, abhiññā pana satipi jhānabhāve tadabhāvato tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe āgantukāvāti dubbalā, tasmā vipākaṁ na detī"ti vadanti. Taṁ akāraṇaṁ punappunaṁ parikammavasena abhiññāyapi vasībhāvasabbhāvato. Yaṁ pana vadanti "pādakajjhāne attanā samānasabhāvehi javanehi laddhāsevane sammadeva

vasībhāvappatte parisuddhatādi-aṭṭhaṅgasamannāgamena sātisaye jāte abhiññā nibbattanti, tāsañca catutthajjhānikattā catutthajjhānabhūmiko eva vipāko nibbatteyya, so ca yathāvuttaguṇena balavatā pādakajjhāneneva katokāsena sijjhatīti anokāsatāya abhiññā na vipākaṁ detī"ti. Tampi akāraṇaṁ avipākabhāvato tāsaṁ. Sati hi vipākadāyibhāve vipākassa anokāsacodanā yuttā, avipākatā ca tāsaṁ vuttanayā eva.

Na hotīti viññāṇassa paccayo na hotīti. Uddhaccacetanāpi abhiññācetanāto nibbisesena vuttāti maññamāno "vipāke"ti ca vacanaṁ na vipākārahatāmattavācako, atha kho vipākasabbhāvavācakoti āha **"vicāretabban"**ti. Tathā ca vuttaṁ "na hi 'vipāke'ti vacanaṁ vipākadhammavacanaṁ viya vipākārahataṁ vadatī"ti. Tattha yaṁ vicāretabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yasmā uddhccacetanā pavattivipākameva deti, na paṭisandhivipākaṁ, tasmā tassā pavattivipākassa vasena vibhaṅge vipāko uddhaṭo. Ubhayavipākadāyikāya pana cetanāya nānākkhaṇikakammapaccayo vuccatīti tadabhāvato paṭṭhāne tassā so na vutto. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ "viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā"ti[1] vuttaṁ, taṁ paṭisandhiviññāṇameva sandhāya vuttaṁ. **"Evaṁ uddhaccacetanāpi na hotī"**ti idampi viññāṇassa paccayatābhāvamattaṁ gahetvā vuttaṁ. Evañhettha aññamaññaṁ pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca avirodho daṭṭhabbo.

Etthāti uddhaccacetanāya vipākadāne. **Amataggapathe**ti evaṁnāmake pakaraṇe. "Puthujjanasantāne akusalā dassanena pahātabbā, sekkhasantāne bhāvanāya pahātabbā"ti imassa atthassa vuttattā **"puthujjanānaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **"Na vuccantī"**ti iminā puthujjane pavattabahiddhāsaṁyojanādīnaṁ bhāvanāya pahātabbapariyāyābhāvaṁ dasseti. **"Yadi vucceyyun"**ti-ādinā tamevatthaṁ yuttito ca āgamato ca vibhāveti. Tattha **kesañcī**ti sakabhaṇḍe chandarāgādīnaṁ. **Kecī**ti sakkāyadiṭṭhi-ādayo. **Kadācī**ti atītādike kismiñci kāle.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 137 piṭṭhe.

Cattattāti-ādi pariyāyavacanaṁ. **Upanissāyā**ti upanissayapaccaye katvā.

Itaresanti nadassanenapahātabbānaṁ. Na ca na hontīti sambandho. **Evañca katvā**ti yathāvuttapāḷiyaṁ uddhaccaggahaṇena uddhaccasahagatacittuppādo gahito, na yattha katthaci uddhaccanti evamatthe sati. **Tan**ti diṭṭhiṁ. "Atītādibhāvena navattabbatte"ti kasmā vuttaṁ, nanu anāgatā eva pahātabbāti? Na, uppajjanārahā nippariyāyena anāgatā nāma, pahātabbā pana na uppajjanārahāti tesaṁ atītādibhāvena navattabbatā vuttā. **Dassanaṁ apekkhitvā**ti bhāvitaṁ dassanamaggaṁ upanidhāya. **Sahāyavirahā**ti dassanapahātabbasaṅkhātasahakārikāraṇābhāvato. **Vipākaṁ na janayantī**ti sakalakilesaparikkhaye viya ekaccaparikkhayepi tannimittaṁ taṁ ekaccaṁ kammaṁ na vipaccatīti adhippāyo. **Vipāko vibhaṅge vutto**ti paṭisandhipavattibhedaṁ duvidhampi vipākaṁ sandhāyāha.

Akusalānanti yathāvuttavisesānaṁ puthujjanasantāne akusalānaṁ. **Appahātabbānan**ti appahātabbasabhāvānaṁ kusalādīnaṁ. **Appahātabbaviruddhasabhāvatā** sāvajjatā. **"Evampī"**ti-ādi dosantaradassanaṁ. Tena yadipi tesaṁ akusalānaṁ imasmiṁ tike tatiyapadasaṅgaho na siyā, navattabbatā pana āpajjatīti dīpeti. Sabbena sabbaṁ dhammavasena asaṅgahitassa tikadukesu navattabbatāpattīti āha **"nāpajjatī"**ti. Idāni taṁ navattabbatānāpajjanaṁ "cittuppādakaṇḍe"ti-ādinā kāraṇato, nidassanato ca vibhāveti. **Yatthā**ti yasmiṁ tike. **Niyogato**ti niyamato ekantato. **Tesan**ti padattayasaṅgahitadhammānaṁ. **Yathā vuttapadesu viyā**ti yathāvuttesu paṭhamādīsu tīsu padesu. Yathā bhinditabbā cittuppādā, itare ca yathārahaṁ rāsittayavasena bhinditvā bhajāpitā taṁtaṁkoṭṭhāsato katā, evaṁ. **Tatthāpī**ti catutthakoṭṭhāsepi. **Bhajāpetabbe**ti navattabbabhāvaṁ bhajāpetabbe. **Tadabhāvā**ti tassa catutthakoṭṭhāsassa abhāvā. **Tathā**ti navattabbabhāvena.

Uppannattike atītā, idha yathāvutta-akusalā na vuttā, apekkhitabbabhāvanārahitāpi taṁsabhāvānativattanato tathā vuccantīti navattabbatāpattidosaṁ pariharanto tassa udāharaṇaṁ tāva dassetuṁ

"atha vā yathā sappaṭighehī"ti-ādimāha. Taṁsabhāvo cettha sāvajjatāvisiṭṭho dassanapahātabbabhāvābhāvo. **"Evañca satī"**ti-ādinā imasmiṁ pakkhe laddhaguṇaṁ dasseti. **Bhāvanāya pahātabbānan**ti pariyāyena, nippariyāyena ca bhāvanāya pahātabbānaṁ, tattha purimānaṁ amuchyasabhāvattā, pacchimānaṁ avipākattā nānākkhaṇikakammapaccayatā na vuttāti adhippāyo. Yathā ca bhāvanāya pahātabbānaṁ nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo natthi, evaṁ dassanena pahātabbānaṁ vasena tesaṁ paccayalābhopi natthīti dassento **"na ca -pa- vuttā"**ti vatvā tattha kāraṇamāha **"ye hi -pa- pavattantī"**ti. Tattha **na te dassanato uddhaṁ pavattantī**ti ye dassanena pahātabbapaccayā kilesā, te dassanena pahātabbapakkhikā evāti tesaṁ bhāvanāya pahātabbapariyāyo eva natthi, kathaṁ tesaṁ vasena dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kenaci paccayena paccayoti vucceyyāti attho. Atha vā ye puthujjanasantāne na dassanena pahātabbā, na te paramatthato bhāvanāya pahātabbā. Ye pana te sekkhasantāne, na tesaṁ paccayabhūtā dassanena pahātabbā atthīti evampi dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ kenaci paccayena paccayoti na vuttāti veditabbaṁ. Yadi dassanenapahātabbapaccayā kilesā dassanapakkhikā, tappaccayaṁ uddaccasahagataṁ dassanena pahātabbaṁ siyāti kathaṁ tassa ekantabhāvanāya pahātabbatā vuttāti codanaṁ sandhāyāha **"dassanena pahātabbapaccayassā"**ti-ādi. **Tasmā**ti yasmā sarāgavītarāgasantānesu sahāyavekallena kammassa vipākāvipākadhammatā viya puthujjanasekkhasantānesu uddhaccasahagatassa vuttanayena savipākāvipākatā siddhā, tasmā. **Tassa**ti uddhaccasahagatassa. **Tādisassevā**ti uddhaccasahagatabhāvena ekasabhāvassa.

> Ettha ca yaṁ "na bhāvanāya pahātabbampi atthi uddhaccasahagatan"ti-ādi amataggapathe vuttaṁ, taṁ akāraṇaṁ, kasmā? Tassa ekantena bhāvanāya pahātabbattā. Yathāha "katame dhammā bhāvanāya pahātabbā? Uddhaccasahagato cittuppādo"ti[1]. Yadi hi uddhaccasahagataṁ na bhāvanāya pahātabbampi abhavissa, yathā atītārammaṇattike "niyogā anāgatārammaṇā

---

1. Abhi 1. 293 piṭṭhe.

natthī"ti vatvā "kāmāvacarakusalassa vipākato dasa cittuppādā"ti-ādinā puna vibhajitvā vuttaṁ, evamidhāpi "katame dhammā bhāvanāya pahātabbā? Niyogā bhāvanāya pahātabbā natthī"ti vatvā "uddhaccasahagato cittuppādo siyā bhāvanāya pahātabbo, siyā na vattabbo 'dassanena pahātabbo'tipi 'bhāvanāya pahātabbo'tipī"ti-ādi vattabbaṁ siyā, na ca tathā vuttaṁ. Yā ca tamatthaṁ paṭipādentena "yadi vucceyyun"ti-ādinā yutti vuttā, sāpi ayutti. Kasmā? Dassanena pahātabbārammaṇānaṁ rāgadiṭṭhivicikicchuddhaccānaṁ dassanena pahātabbabhāvasseva icchitattā.

Yañca "uddhaccaṁ uppajjatī"ti uddhaccasahagatacittuppādo vuttoti dassetuṁ adhipatipaccayaniddese uddhaccassa anuddharaṇaṁ kāraṇabhāvena vuttaṁ, tampi akāraṇaṁ aññathāpi sāvasesapāṭhadassanato. Tathā hi "atīto dhammo paccuppannassa dhammassa, anāgato dhammo paccuppannassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo"ti[1] etesaṁ vibhaṅge cetopariyañāṇaggahaṇaṁ katvā "paccuppanno dhammo paccuppannassa dhammassā"ti[1] imassa vibhaṅge labbhamānampi cetopariyañāṇaggahaṇaṁ na kataṁ.

Sahāyabhāvo ca dassanena pahātabbānaṁ bhāvanāya pahātabbassa vipākadānaṁ pati vicāretabbo. Kiṁ avijjādi viya dānādīnaṁ uppattiyā eva vikuppādanasamatthatāpādanena dassanena pahātabbā bhāvanāya pahātabbānaṁ sahakārikāraṇaṁ honti, udāhu kileso viya kammassa paṭisandhidāne satīti[2], kiñcettha—yadi purimanayo, sotāpannādisekkhasantāne bhāvanāya pahātabbassa kiriyabhāvo āpajjati, sahāyavekallena avipākasabhāvatāya āpāditattā khīṇataṇhāvijjāmāne santāne dānādi viya. Atha dutiyo, bhāvanāya pahātabbābhimatassāpi dassanena pahātabbabhāvo āpajjati, paṭisandhidāne sati apāyagamanīyasabhāvānativattanato. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva, tasmā pāḷiyā,

1. Abhi 9. 412 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Paṭisandhidānaṁ patīti (?)

aṭṭhakathāya ca avirujjhanavasenettha atthavinicchayo vuttanayeneva veditabbo.

Sāti uddhaccacetanā. **Viññāṇapaccayabhāve**ti sampuṇṇavipākaviññāṇapaccayabhāve. **Kāraṇaṁ dassento**ti avikalaphaluppādanādhikāre tadabhāvato yadipi uddhaccacetanā viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā, avijjāya pana paccayuppannabhāve gahetabbāti imaṁ kāraṇaṁ dassento. **Sabbāpī**ti vīsatipi. Tenāha **"ekavīsatīti vattabban"**ti. **Tan**ti yena kāraṇena saṅkhāraggahaṇena abhiññācetanāya aggahaṇaṁ, taṁ kāraṇaṁ. **Itarāvacanassāpī**ti uddhaccacetanāvacanassāpi. Kiṁ pana taṁ? Viññāṇassa paccayabhāvābhāvo eva. **Bhedābhāvā**ti kāyavacīsaṅkhāravasena vibhāgābhāvato. **Saṁyogo**ti tikantarapadavasena saṁyojanaṁ, tathā saṅgahoti attho.

Sukhasaññāya gahaṇaṁ assādananti adhippāyenāha **"sukhasaññāya -pa- dassetī"**ti. **"Sukhasaññāyā"**ti ca idaṁ karaṇatthe karaṇavacanaṁ. Vipallāso hi dukkhe sukhasaññā. Yaṁ pana aṭṭhakathāyaṁ "aññāṇenā"ti vuttaṁ, taṁ hetumhi karaṇavacanaṁ vipallāsassādanānaṁ avijjāya hetubhāvadassanato. "Ratho setaparikkhāro"ti-ādīsu[1] parivāratthopi parikkhārasaddo hotīti vuttaṁ **"taṇhāya parivāre"**ti. **Taṇhāparivāre**ti ca taṇhāya kiccasādhanena saṅkhārānaṁ sahakārikāraṇabhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Parikkhāraṭṭho saṅkhāraṭṭho viya bhūsanaṭṭho hotīti dassento **"saṅkhate alaṅkate"**ti āha. **Parikkharoti** yathā phaladānasamatthā honti, tathā saṅkharoti. **Amaraṇatthā**ti amatatthā, nibbānatthāti attho. **Dukkarakiriyā**ti pañcātapatappanādidukkaracariyā. Devabhāvāya tapo **devabhāvatthaṁ tapo.** Māretīti **maro** hetu-atthaṁ antonītaṁ katvā. Amaṅgalampi maṅgalapariyāyena voharanti maṅgalikāti vuttaṁ **"diṭṭhe adiṭṭhasaddo viyā"**ti yathā "asive sivā"ti.

Papātaṁ patanadukkhasadisanti katvā vuttaṁ "**jāti-ādipapātadukkhan**"ti. Indaduddabrahmakūṭasaññitapabbatasikharappapāto **marupapāto.** Taṁ puññaphalaṁ attho payojanaṁ etassāti **tadattho.**

---

1. Saṁ 3. 5 piṭṭhe.

Paribbājikāya taruṇiyā. **Asavaso** aserivihārī. Kilesāsucipaggharaṇena paṇḍitehi **jigucchanīyaṁ.** Rāgādipariḷāhena, kaṭukavipākatāya ca **dukkhaṁ. Ārabhati** karoti. Sabhayassāpi pisācanagarassa kāmaguṇasamiddhiyā sukhavipallāsahetubhāvo viyāti yojanā. Bhinnajātiyena avomissatā **nirantaratā.** Jarāya, maraṇena ca aññathattaṁ **vipariṇāmo.**

"Na tāvāhaṁ pāpima parinibbāyissāmī"ti[1] vacanato "tāta ehi, tāva idaṁ rajjaṁ paṭipajjāhī"ti-ādīsu yadipi parimāṇa niyamana kama padapūraṇamattādīsupi **tāva**-saddo dissati, idha pana vakkhamānattāpekkho adhippetoti vuttaṁ **"tāvāti vattabbantarāpekkho nipāto"**ti. **Avijjāpaccayā pana -pa- dassetī**ti pubbenāparaṁ aṭṭhakathāyaṁ avirujjhanamāha.

Rāgādi-assādanakālesūti rāgādīnaṁ assādanakālesu. "Rāgadiṭṭhisampayuttāyā"ti ettha rāgasampayuttāya tāva avijjāya yojanā hotu rāgassa assādanabhāvato, diṭṭhisampayuttāya pana kathanti āha **"tadavippayuttā ca diṭṭhī -pa- veditabbā"**ti. **Taṁsampayuttasaṅkhārassā**ti rāgādisampayuttasaṅkhārassa. **Avijjārammaṇāditan**ti avijjāya ārammaṇāditaṁ. **Ādi**-saddena ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye, anantarādike ca paccaye saṅgaṇhāti. **Anavijjārammaṇassā**ti na-avijjārammaṇassa avijjaṁ anārabbha pavattassa. **Ārammaṇādhipati-anantarādipaccayavacanesū**ti ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayavacanesu avuttassa anavijjārammaṇassa, anantarādipaccayavacenesu avuttassa paṭhamajavanassa, dvīsupi vuttassa avijjārammaṇassa dutiyādijavanassāti yojetabbaṁ. Anantarapaccayalābhino anantarādinā, sahajātassa hetu-ādinā, asahajātassa upanissayādinā saṅkhārassa avijjā paccayo hotīti ayamattho **"yaṁ kiñcī"**ti-ādinā dassitoti veditabbaṁ. **Samatikkamabhavapatthanāvasenā**ti avijjāsamatikkamatthāya arūpāvacarajjhānāni uppādentassa, avijjāsammūḷhattā arūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva jhānāni nibbattentassāti puññābhisaṅkhāre vuttena nayena, vuttanayānusārenāti attho.

---

1. Dī 2. 82, 88, 89 piṭṭhesu.

Ekakāraṇavādo āpajjati yathā pakati-issarapajāpatipurisakālādivādā. Ekasmiṁyeva lokassa kāraṇabhūte sati tato sakalāya pavattiyā anavasesato, sabbadā ca pavattitabbaṁ apekkhitabbassa kāraṇantarassa abhāvato. Na cetaṁ atthi kameneva pavattiyā dassanato. Kāraṇantarāpekkhatāya pana ekakāraṇavādo apahato siyā ekassa ca anekasabhāvatābhāvā. Yattakā tato nibbattanti, sabbehi tehi samānasabhāveheva bhavitabbaṁ, na visadisehi, itarathā tassa ekabhāvo eva na siyāti imamatthamāha **"sabbassa -pa- pattito cā"**ti. **Pārisesenā**ti ekato ekaṁ, ekato anekaṁ, anekato ekanti imesu **tīsu pakāresu avijjamānesu** anupalabbhamānesu pārisesañāyena. Anekato anekanti ekasmiṁ **catutthe eva ca** pakāre **vijjamāne.** Yadidaṁ "avijjāpaccayā saṅkhārā, phassapaccayā vedanā"ti-ādinā ekahetuphaladīpanaṁ, taṁ ettha desanāvilāsena, vineyyajjhāsayavasena vā dhammānaṁ padhānapākaṭāsādhāraṇabhāvavibhāvanattanti ekahetuphaladīpanaṁ **na nupapajjati** upapajjatiyevāti dasseti **"yasmā"**ti-ādinā.

Yathāphassanti sukhavedanīyādicakkhusamphassāditaṁtaṁphassānurūpanti vuttaṁ hotīti dassento **"sukhavedanīyan"**ti-ādiṁ vatvā **"vedanāvavatthānato"**ti padassa atthaṁ dassetuṁ **"samānesū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **samānesū**ti avisiṭṭhesu. **Phassavasenā**ti sukhavedanīyādiphassavasena. **Vipariyāyābhāvato**ti byattayābhāvato. Na hi kadāci sukhavedanīyaṁ phassaṁ paṭicca dukkhavedanā, dukkhādivedanīyaṁ vā phassaṁ paṭicca sukhavedanā uppajjati. **Sukhādicakkhusamphassajādīnan**ti sukhādīnaṁ, cakkhusamphassajādīnañca vedanānaṁ. **Oḷārikasukhumādī**ti **ādi**-saddena hīnapaṇītādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tattha yaṁ upādāya yā vedanā "oḷārikā, hīnā"ti vā vuccati, na taṁyeva upādāya tassā kadācipi sukhumatā, paṇītatā vā atthīti vuttaṁ **"oḷārikasukhumādisaṅkarābhāvato"**ti. **Yathāvuttasamphassassā**ti sukhavedanīyādiphassassa. Sukhavedanīyaphassatoyeva sukhavedanā, na itaraphassato. Sukhavedanīyaphassato sukhavedanāva, na itaravedanā. Tathā sesesupīti ubhayapadaniyamavasena yathāphassaṁ vedanāvavatthānaṁ, yathāvedanaṁ phassavavatthānanti padadvayena kāraṇantarāsammissatā phalassa,

phalantarāsammissatā ca kāraṇassa dassitā paṭhamapakkhe asaṁkiṇṇatāvavatthānanti katvā. Dutiyapakkhe pana paccayabhedabhinnena kāraṇavisesena phalaviseso, phalavisesena ca kāraṇaviseso nicchīyatīti ayamattho dassito sanniṭṭhānaṁ vavatthānanti katvā. Purimasmiñca pakkhe dhammānaṁ asaṅkarato vavatthānaṁ vuttaṁ, dutiyasmiñca yathāvavatthitabhāvajānananti ayametesaṁ viseso. **Utu-ādayo**ti **ādi**-saddena cittavisamācārā pittavātādayopi saṅgayhanti. Ekasmiṁ dose kupite itarepi khobhaṁ gacchanti. Santesupi tesu **semhapaṭikārena rogavūpasamato** semho pākaṭoti attho.

"Bhavo"ti vuttānaṁ saṅkhārānaṁ kāraṇassa pakāraṇaṁ, kāraṇameva vā taṇhāti āha **"taṇhāya saṅkhārakāraṇabhāvassa vuttattā"**ti. **Tassāpī**ti taṇhāyapi. Taṇhā hi kāmāsavo, bhavāsavo ca. Kāmāsavabhavāsavā kāmupādānaṁ, diṭṭhāsavo itarūpādānanti āha **"caturupādānabhūtā kāmabhavadiṭṭhāsavā"**ti. Te ca "upādānapaccayā bhavo"ti vacanato upādānañca "taṇhāpaccayā upādānan"ti vacanato taṇhā ca saṅkhārassa kāraṇanti pākaṭā. Anassādanīyesu anekādīnavavokiṇṇesu saṅkhāresu assādānupassanā avijjāya vinā na hotīti dassento āha **"assādānupassino -pa- dassitā hotī"**ti. **Khīṇāsavassa saṅkhārābhāvato**ti byatirekenapi avijjāya saṅkhārakāraṇabhāvaṁ vibhāveti. Ekantena hi khīṇāsavova viddasu. Etena bālānaṁ eva sambhavato avijjāya asādhāraṇatā vuttāti dasseti. Vatthārammaṇādīni hi itaresampi sādhāraṇāni. Vatthārammaṇataṇhupādānādīni viya avijjāpi puññābhisaṅkhārādīnaṁ sādhāraṇakāraṇanti codanaṁ manasi katvā āha **"puññabhavādī"**ti-ādi. Tattha **ādi**-saddena apuññāneñjabhavā gahetabbā. **Puññabhavo**ti puññābhisakhārahetuko upapattibhavo. Esa nayo sesesu. Ettha ca kiccakaraṇaṭṭhānabhedena kiccavatī avijjā bhinditvā dassitā. Na hi yadavatthā avijjā puññābhisaṅkhārānaṁ upanissayo, tadavatthā eva itaresaṁ upanissayoti sakkā viññātuṁ. Ettha ca **bhavādīnavappaṭicchādanan**ti atthato puññābhisaṅkhārādīnaṁ taṁtaṁbhavasaṅkhātadukkhahetusabhāvānabhisamayanimittatā.

Ṭhānanti dharamānatā adhippetāti vuttaṁ **"ṭhānaviruddhoti atthitāviruddho"**ti. Ṭhānāviruddhā cakkhurūpādayo. "Purimacittañhī"ti-ādinā ṭhānaviruddho ca udāhaṭoti āha **"na idaṁ ekantikaṁ siyā"**ti. "Cakkhurūpādayo"ti-ādinā hi parato ṭhānāviruddhā udāharīyantīti. Purimasippādisikkhā hi pacchā pavattamānasippādikiriyānaṁ samodhānāsambhavā ṭhānavirodhoti yathāvuttamatthaṁ samatthetuṁ **"na ca sippādīnan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tan**ti paṭisandhi-ādiṭhānaṁ. **Idhā**ti ṭhānasabhāvakiccādiggahaṇe. **Ādi**-saddena ārammaṇabhūmisantānādiviruddhā gahetabbā, te ca anulomato gotrabhussa, gotrabhuto maggassa liṅgaparivattanādivasena ca pavattiyaṁ veditabbā. namanaruppanavirodhā sabhāvaviruddho paccayoti yojanā. Tattha **namanaruppanan**ti arūparūpabhāvameva dasseti. Kammaṁ cetanāsabhāvaṁ, rūpaṁ ruppanasabhāvanti sabhāvaviruddhaṁ. **Madhurambilarasādī**ti khīraṁ madhurarasaṁ puttupasamanaṁ madhuravipākasabhāvaṁ, dadhi ambilarasaṁ pittabrūhanaṁ kaṭukavipākasabhāvanti ato sabhāvavirodhā.

Dadhi-ādīnīti dadhipalālāni. **Bhūtiṇakassā**ti bhūtiṇakanāmakassa osadhivisesassa. **Avī** nāma eḷakā, tā pana yebhuyyena rattalomakā hontīti vuttaṁ **"rattā eḷakā"**ti. Vipākānampi paccayabhāvato, avipākānampi paccayuppannabhāvato na vipākadhammavipākāpekkhā paccayapaccayuppannatāti vuttaṁ **"vipākāyeva te ca nā"**ti. Tenāha **"tasmā"**ti-ādi. **Tadavipākānan**ti tassā avijjāya avipākabhūtānaṁ. **Na na yujjati** yujjati eva paccayuppannatāmattassa adhippetattā. **Tadaviruddhānan**ti tāya avijjāya aviruddhānaṁ.

Pubbāpariyavavatthānanti kāyapavattigatijāti-ādīnaṁ yathārahaṁ pubbāparabhāvena pavatti, sā pana kenaci akaṭā akaṭavidhā paṭiniyatasabhāvāti dassetuṁ niyativādinā vuttanidassanaṁ āharanto **"acchejjasuttāvutābhejjamaṇīnaṁ viyā"**ti āha. Dutiyavikappe **saṅgatī**ti adhiccasamuppādo yādicchikatā, yaṁ sandhāya "yadicchāya pavattanaṁ nivattanaṁ yadicchāyā"ti-ādi vuccati. **Bhāvo**ti dhammānaṁ sabhāvasiddhitā, yaṁ sandhāya vadanti "kaṇṭakassa koṭitikhiṇabhāvaṁ, kapiṭṭhaphalassa vaṭṭabhāvaṁ, migapakkhīnaṁ vā vicittavaṇṇasaṇṭhānāditaṁ ko abhisaṅkharoti, kevalaṁ sabhāvasiddhovāyaṁ viseso"ti. Tenāha "sabbe sattā, sabbe

pāṇā, sabbe bhūtā, sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā"ti[1]. **Etehi vikappanehī**ti cuti-ādīsu sammūḷhatāya "satto maratī"ti ādivikappanehi kāraṇabhūtehi. **Akusalaṁ cittaṁ katvā**ti ayonisomanasikāraparibrūhanena cittaṁ akusalaṁ katvā.

Suttādidhammanti suttageyyādipariyattidhammaṁ. Pariyattidhammañhi sammadeva jānanto paṭipattidhammaṁ paripūretvā paṭivedhadhamme patiṭṭhahati. **Tan**ti taṁ jānanaṁ, nibbānābhisamayoti attho.

Saṅkhārapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā

227. **Yathāvuttasaṅkhārapaccayā**ti puññābhisaṅkhārādivuttappakārasaṅkhārapaccayā. Viññāṇādayo vedanāpariyosānā etarahi vipākavaṭṭabhūtā idhādhippetāti āha **"taṁkammanibbattameva viññāṇaṁ bhavituṁ arahatī"**ti. Ayañca atthavaṇṇanā dhātukathāpāḷiyā na sametīti dassento **"dhātukathāyaṁ panā"**ti-ādimāha. Tattha dhātukathāyaṁ vacanato sabbaviññāṇaphassavedanāpariggaho kato dhātukathāyanti yojanā. **Sappadesā**ti sāvasesā, vipākā evāti adhippāyo. Viññāṇādīsu hi vipākesuyeva adhippetesu yathā—

> "Vipākehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā asaṅkhataṁ khandhato ṭhapetvā pañcahi khandhehi dvādasahāyatanehi terasahi dhātūhi saṅgahitā. Katihi asaṅgahitā? Na kehici khandhehi na kehici āyatanehi pañcahi dhātūhi asaṅgahitā"ti[2]—

vipākavippayuttānaṁ saṅgahāsaṅgahā vissajjitā, evamidhāpi vissajjitabbaṁ siyā. Tenāha **"vipākā dhammāti imassa viya vissajjanaṁ siyā"**ti. **Tasmā**ti yasmā vippayuttena saṅgahitāsaṅgahitapadaniddese nippadesāva viññāṇaphassavedanā gahitā, tasmā. **Tatthā**ti dhātukathāyaṁ.

---

1. Dī 1. 50 piṭṭhe. 2. Abhi 3. 92 piṭṭhe.

Abhidhammabhājanīyavasenāti imasmiṁ paṭiccasamuppādavibhaṅge abhidhammabhājanīyavasena. Tenāha **"avijjāpaccayā saṅkhārā cā"**ti-ādi. Tena yathāvutta-atthavaṇṇanā suttantabhājanīyavasena vuttāti yathādassitaṁ virodhaṁ pariharati. Yadi abhidhammabhājanīyavasena dhātukathāpāḷi pavattā, atha kasmā "kāmabhavo pañcahi khandhehi ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito. Rūpabhavo pañcahi khandhehi pañcahāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi saṅgahito"ti-ādinā[1] upādinnakkhandhavasena bhavo vissajjitoti codanaṁ manasi katvā āha **"bhavo pana -pa- na. abhidhammabhājanīyavasena gahito"**ti. **Evañca katvā**ti abhidhammabhājanīyavasena aggahitattā eva. **Tatthā**ti dhātukathāyaṁ. **Vipākañhetan**ti **hi**-saddo hetu-attho. Yasmā yathāvuttabāttiṁsavidhaviññāṇaṁ vipākaṁ, tasmā taṁ saṅkhārapaccayanti imamatthaṁ dassento **"viññāṇassa vipākattā"**ti-ādimāha.

"Somanassasahagatāneva sandhāya vuttan"ti idaṁ vicāretabbaṁ upekkhāsahagatakusalākusalajavanānantarampi somanassasahagatatadārammaṇassa icchitattā. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṁ** "catunnaṁ pana duhetukakusalacittānaṁ aññatarajavanassa pariyosāne ahetukacittaṁ tadārammaṇabhāvena patiṭṭhātī"ti[2] vatvā "iṭṭhārammaṇe pana santīraṇampi tadārammaṇampi somanassasahagatamevā"ti[2] vuttaṁ. Kusalākusalañhi abhi-iṭṭhampi ārammaṇaṁ tathābhisaṅkharaṇena kadāci na majjhattaṁ katvā na pavattati, vipākaṁ pana yathāsabhāvatova ārammaṇarasaṁ anubhavati. Tenāha "na sakkā vipākaṁ vañcetun"ti. Kiriyajavanānaṁ pana visayābhisaṅkharaṇassa balavabhāvato tadanantarānaṁ tadārammaṇānaṁ yathāvisayaṁ vedanāvasena tadanuguṇatā icchitā. Ye pana kiriyajavanānantaraṁ tadārammaṇaṁ na icchanti, tesaṁ vattabbameva natthi. Yaṁ pana "javanena tadārammaṇaṁ niyametabban"ti vuttaṁ, taṁ kusalaṁ sandhāya vuttanti ca vuttaṁ. Tasmā yathāvutto vicāretabbo. Tihetukajavanāvasāne ca duhetukajavanāvasāne cāti samuccayattho **ca**-saddo. Keci pana vibhāgaṁ akatvā "kusalajavanāvasānepi ahetukatadārammaṇaṁ hotīti 'yebhuyyenā'ti vuttan"ti vadanti. Lobhacittassa vā sattānaṁ bahulaṁ uppajjanato

---

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 316 piṭṭhe.

"yebhuyyenā"ti vuttaṁ. "Sakiṁ vā"ti vacanasiliṭṭhatāvasena vuttaṁ yathā "aṭṭha vā dasa vā"ti dassetuṁ **"dirattatirattādīsu viya veditabban"**ti āha. **Vā-saddassa abhāvā**ti suyyamānassa **vā**-saddassa abhāvena vuttaṁ. Atthato pana tatthāpi **vā**-saddo labbhateva. Tirattaṁ pana vāsādike labbhamāne diratte vattabbameva natthīti dirattaggahaṇaṁ visuṁ na yojetīti adhippāyena **"vacanasiliṭṭhatāmattenā"**ti vuttaṁ. Kevalaṁ "tirattan"ti vutte aññattha vāsādinā antaritampi tirattaṁ gaṇheyya, dirattavisiṭṭhaṁ pana tirattaṁ vuccamānaṁ tena anantaritameva tirattaṁ dīpetīti āha **"nirantaratirattadassanatthaṁ vā"**ti. **Balavarūpādike ārammaṇe**ti atimahati rūpādi-ārammaṇe. **"Adhippāyo"**ti etena ekacittakkhaṇāyukepi visaye kadāci tadārammaṇaṁ uppajjeyyāti **"sakiṁ evā"**ti-ādinā vuttamatthaṁ ulliṅgeti. "Sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā"ti vuttattā ayampi attho vicāretvā gahetabbo. **Anurūpāya paṭisandhiyā**ti attano attano anucchavikena paṭisandhānakiccena.

"Kati paṭisandhiyo, kati paṭisandhicittānī"ti-ādinā paṭisandhivicāro parato vitthārato kathīyatīti āha **"paṭisandhikathā mahāvisayāti katvā pavattimeva tāva dassento"**ti. **Ahetukadvayādīnan**ti **ādi**-saddena mahāvipākamahaggatavipāke saṅgaṇhāti. **Dvāraniyamāniyamāvacanan**ti dvārassa niyatāniyatāvacanaṁ, niyatadvāraṁ, aniyatadvāranti vā avacananti attho. **Anuppattito**ti na uppajjanato. Yadipi "anurūpāya paṭisandhiyā"ti paṭisandhipi heṭṭhā gahitā, "pavattiyaṁ panā"ti adhikatattā pana pavattiyeva paccāmaṭṭhā. Paccayuppannabhāvena paṭhamuddiṭṭhāni sabbānipi lokiyavipākacittāni anvādesaṁ arahantīti āha **"tatrassāti pavattiyaṁ bāttiṁsavidhassā"**ti.

Yathā kāmāvacarapaṭisandhiviññāṇasaṅkhātassa bījassa abhāvepi rūpabhave cakkhusotindriyapavatti-ānubhāvato cakkhusotaviññāṇānaṁ sambhavo, evaṁ teneva kāraṇena sampaṭicchanādīnampi tattha sambhavoti dassento **"indriyapavatti-ānubhāvato evā"**ti-ādimāha. Tattha **cakkhusotadvārabhedenā**ti cakkhusotadvāravisesena bhavitabbanti sambandho. **Tassā**ti cakkhusotadvārassa. Dvāravantāpekkho dvārabhāvoti āha **"viññāṇavīthibhedāyattattā"**ti. **Tasmiñca satī**ti

tasmiṁ dvārabhede, vīthibhede ca sati. **Bhāvo**ti uppatti. **Janakaṁ anubandhati nāmā**ti taṁsadise tabbohāraṁ katvā vuttaṁ.

Idaṁ pana vatvāti rūpārūpāvacaradhamme ārabbha tadārammaṇānuppattiṁ vatvā. **Bhāvanāyā**ti akusalabhāvanāya saṁkilesavaḍḍhanena, saṁkiliṭṭhasamādhānenāti attho. Tathā hi lobhadosasahagatacittuppādepi samādhi "avaṭṭhiti avisāhāro avikkhepo avisāhaṭamānasatā"ti-ādinā[1] niddiṭṭho. **Avatthubhāvadassanatthan**ti aṭṭhānabhāvadassanatthaṁ, anārammaṇabhāvadassanatthanti attho.

"Kena katthā"ti padassa **"kena cittena kasmiṁ bhave"**ti saṅkhepena vuttamatthaṁ vitthārato dassetuṁ **"ekūnavīsatī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tena tena cittenā**ti tena tena ahetukadvayādicittena saddhiṁ pavattamānā paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammā ekūnavīsati paṭisandhiyoti yojanā. **Tena tena cittena** sahajātādipaccayatāya hetubhūtena, karaṇabhūtena vā. **Tattha tattha** bhave.

Anussaraṇattho byāpāro **anussaraṇabyāpāro. Kecī**ti **dhammasiritheraṁ** sandhāya vadati. **Tīsu javanavāresu -pa- bhavitabban**ti kammādi-upaṭṭhānassa parato tīhi javanavārehi pavattitabbanti attho. Tenāha **"aneka -pa- abhippalambanañca hotī"**ti. **Tasmā**ti yasmā ekajavanavārasseva kammādi-upaṭṭhānena maraṇaṁ na sambhavati, tasmā. **Phoṭṭhabbassā**ti pahāraphoṭṭhabbassa. Bhavaṅgacitte vattamāne, antarantarā pañcadvāravīthiyā vā vattamānāya phoṭṭhabbasamāyoge paṭhamaṁ kāyadvāravajjanappatti yuttā, tathāpi kismiñci cintiyamāne tamevārabbha ekasmiṁ javanavāre pavatte pacchā kāyadvārāvajjanuppatti siyā cittassa lahuparivattibhāvatoti kecivādassa adhippāyo. Yathā niddāyantassa phoṭṭhabbasamāyogena pabujjhanakāle manodvārāvajjanameva āvaṭṭeti, na kāyadvārāvajjanaṁ. "Pañcahi viññāṇehi na paṭibujjhatī"ti[2] hi vuttaṁ. Evaṁsampadaṁ vā etaṁ daṭṭhabbaṁ. **Lahukapaccupaṭṭhānan**ti lahu-upaṭṭhānaṁ. **Manodvārassa visayo** kammādiko. **Lahukatā**ti lahupaṭṭhānatā. **Rūpānan**ti cakkhādirūpadhammānaṁ. **Visayabhāvepī**ti rūpāyatanādivisayasabbhāvepi. **Yesaṁ visayo atthī**ti yesaṁ

---

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 324 piṭṭhe.

nippariyāyena visayo atthi. **Taṁdassanatthamevā**ti tesaṁ sārammaṇānaṁyeva dassanatthaṁ. **Tenā**ti tasmā.

"Bhūmicittuppādādivasenā"ti idaṁ kammaṁ sandhāya vuttaṁ, kammanimittassapi vasena labbhateva tassa chaḷārammaṇabhāvato. Gatinimittassa pana pabhedo nīlādikoyeva.

Anupacchinnesu maggena appahīnesu. **Tañca** kammādiṁ. **Bhavantaraninnāditā** cittasantānassa bhavapatthanāya tathābhisaṅkhatattā. Yasmiñhi cittasantāne puññādicetanāya viya bhavapatthanāya paribhāvanā anupacchinnā, tattheva bhavantarapariyāpannacittuppatti. Taṁ pana cittaṁ tathā uppajjamānaṁ tāya vināmitaṁ viya hotīti vuttaṁ **"anupacchinnakilesabalavināmitan"**ti. **Sabbatthā**ti sugatiduggatīsu. **Itarāyā**ti sugatipaṭisandhininnāya cutiyā. **"Nicchinantī"**ti vuttassa nicchayassa nibandhanaṁ āgamaṁ dassento **"nimittassādagadhitaṁ vā"**ti-ādimāha.

Akusale hi duggatūpanisseye niyamite kusalaṁ sugatūpanissayoti niyamitameva hotīti.

Aniṭṭhaṁ ārammaṇaṁ āha yato duggatipaṭisandhidassīyatīti adhippāyo. Yadi evaṁ "rāgādihetubhūtan"ti kasmā vuttanti āha **"tampi hi -pa- hotī"**ti. **Tampī**ti aniṭṭhārammaṇampi. Yasmā pana hīnaṁ ārammaṇanti ārammaṇabhūtakammanimittaṁ adhippetaṁ, tasmā **"akusalavipākajanakakammasahajātānaṁ vā"**ti-ādi vuttaṁ. Kammanimittabhūtañhi ārammaṇaṁ yaṁ vipākassa janakaṁ kammaṁ, tena sahajātānaṁ, tassa kammassa sadisāsannajavanasahajātānañca rāgādīnaṁ ārammaṇapaccayasaṅkhāto hetu hoti, so eva cassa hīnabhāvoti dassetuṁ **"tañhī"**ti-ādi vuttaṁ. **Kammavasena aniṭṭhan**ti hīnassa akusalakammassa ārammaṇato ārammaṇatāvasena hīnanti katvā aniṭṭhaṁ, sabhāvena iṭṭhampiti adhippāyo. **"Aññathā cā"**ti-ādinā kammanimittārammaṇassa akusalavipākassa na sambhavoti dasseti. **Āsannakatakammārammaṇasantatiyan**ti āsannakatassa kammassa ārammaṇasantāne. **Taṁsadisan**ti yathāvuttakammārammaṇasadisaṁ. **Paṭisandhi-ārammaṇūpaṭṭhāpakan**ti paṭisandhiyā ārammaṇassa upaṭṭhāpakaṁ. Cuti-āsannajavanānaṁ paṭisandhijanakatte ayamattho labbheyyāti codanaṁ

manasi katvā āha **"na ca paṭisandhiyā"**ti-ādi. **Taṁsamānavīthiyan**ti tāya paṭisandhiyā ekavīthiyaṁ. **Na assāditānī**ti assādanabhūtāya taṇhāya na āmaṭṭhāni.

Samattāti paripuṇṇā, pariyattā vā. "Maraṇakāle -pa- samādinnā"ti vacanato yathāvuttacuti-āsannajavanānaṁ paṭisandhidānaṁ siddhanti codanaṁ sandhāyāha **"na ca dubbalehī"**ti-ādi. **"Vakkhati cā"**ti-ādinā vuttamevatthaṁ upacayena pākaṭataraṁ karoti. Ñāṇavatthuvibhaṅgavaṇṇanāyañhi "pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṁ paṭivijānātī"ti[1] padānaṁ atthaṁ vivaranto vakkhati **"sabbampi -pa- paṭikkhittānī"**ti. Tattha **paṭivijānanādī**ti **ādi**-saddena iriyāpathakappanakāyavacīkammupaṭṭhāpanakusalākusaladhammasamādāna samāpajjanavuṭṭhānāni saṅgaṇhāti. Upapajjanasupinadassanādīnaṁ manodvārikacitteneva pavatti pākaṭāti tāni bahi karonto **"cavanapariyosānaṁ kiccan"**ti āha. **Sahajavanakānī**ti javanasahitāni, pañcadvārikajavanehi sandhinti attho.

Tatthāti "pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṁ paṭivijānātī"ti pāḷivaṇṇanāyaṁ. **Na kañci dhammaṁ paṭivijānātī**ti ettha na sabbe rūpādidhammā dhammaggahaṇena gahitāti yathādhippetadhammadassanatthaṁ "manopubbaṅgamā dhammāti[2] evaṁ vuttaṁ ekampi kusalaṁ vā akusalaṁ vā na paṭivijānātī"ti aṭṭhakathāyaṁ vuttanti dassetvā tassa atthaṁ vivaranto **"yesan"**ti-ādimāha. Tassattho— **yesaṁ** kusalākusaladhammānaṁ **paṭivibhāvanappavattiyā** siddhā vipākadhammatā yonisomanasikāra-ayonisomanasikārasamuṭṭhānā, yāya **sukhaṁ vā dukkhaṁ vā** taṁsantāne **anveti** anugacchati, pañcaviññāṇānaṁ **sā** vipākadhammatā **paṭikkhittā** paṭisedhitāti. **Tādisamevā**ti kusalākusaladhammapaṭivijānanasadisameva. Yadi pañcadvāre yathāvuttakiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni, kathaṁ tattha cavanupapajjanāni sambhavantīti codanaṁ sandhāyāha **"tadārammaṇānantaraṁ panā"**ti-ādi. Nippariyāyena manodvārikabhāvo manodvārāvajjanuppattipubbakoti tadabhāvenāha **"iminā adhippāyenā"**ti. Avasesekacittakkhaṇāyuke rūpādimhīti yojanā.

Upacāro viya daṭṭhabbā samānārammaṇattā, upapattinimittattā ca. **Kecī**ti **dhammasiritheraṁ** sandhāya vadati. **Mahaggatāvasānaṁ vadantī**ti yathāpaccayaṁ

1. Abhi 2. 321 piṭṭhe. 2. Khu 1. 13 piṭṭhe.

mahaggatasamāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhitassa sā vīthi uppajjati, tato cuticittaṁ hotīti vadanti. **Atītārammaṇā ekādasavidhā**ti nava kāmāvacarasugaticutiyo, dve viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatana-āruppacutiyoti evaṁ atītārammaṇā ekādasavidhā sugaticutiyo. Pañca rūpāvacarā, vuttāvasesā dve arūpāvacarāti **navattabbārammaṇā sattavidhā** cutiyo. Duggaticuti pana parato vuccatīti idha na gahitā. Tathā hi vakkhati "duggaticutiyā pana -pa- na dassitā"ti.

Evamādiketi **ādi**-saddena "suddhāya vā javanavīthiyā"ti-ādivacanaṁ saṅgaṇhāti. Tathā hi vuttaṁ "suddhāya vāti mahaggatakammanimittārammaṇāya javanavīthiyā"ti. **"viññāyatī"**ti iminā yadipi "pathavīkasiṇādī"ti-ādisaddena arūpāvacarajjhānārammaṇassāpi saṅgaho sambhavati, "cakkhusotānaṁ vā"ti pana dvāradvayasseva vasena vikappantarakaraṇaṁ yathādhippetassa atthassa ñāpakanti dasseti. Ñāpakañca nāma agatikā gatīti yathāvuttaṁ ñāpakaṁ asambhāvento **"athāpī"**ti-ādimāha. Yo yattha sambhavati, tassa yojanā **yathāsambhavayojanā,** tāya. **Ayampi paṭisandhī**ti āruppacutiyā anantaraṁ paṭisandhiṁ vadati. **Tatthevā**ti "pathavīkasiṇādikaṁ vā nimittan"ti vutte paṭhame vikappe eva. Heṭṭhimā heṭṭhimā paṭisandhi natthīti yojanā. **Tenā**ti tasmā. **Tato**ti catutthāruppacutito. **Tatthevā**ti catutthāruppe eva. **Atītārammaṇā** paṭisandhi, tato catutthāruppacutito **kāmāvacare atītapaccuppannārammaṇā paṭisandhi. Itarāhī**ti āruppacutīhi. Dutiyā āruppapaṭisandhi atītārammaṇā, itarā navattabbārammaṇāti āha **"yathāsambhavan"**ti. **Atītapaccuppannārammaṇā ca kāmāvacarapaṭisandhī**ti etthāpi itarāhīti sambhandho. Sabbattha ca "yojetabbā"ti sambandhitabbaṁ. **Imassa visesassā**ti "tenā"ti-ādinā yathāvuttassa visesassa. **Visuṁ uddharaṇaṁ kataṁ** adhikavacanamaññamatthaṁ bodhetīti.

Ārammaṇavasena ekavidhāyāti atītārammaṇatāvasena ekavidhāya. **Duvidhā**ti atītārammaṇā, paccuppannārammaṇā cāti dvippakārā. Duggaticutiyā ārammaṇavasena "ekavidhāyā"ti padaṁ ānetvā yojetabbaṁ. Atītapaccuppannārammaṇatāya dvippakārā kāmāvacarapaṭisandhi,

navattabbārammaṇatāya ekappakārā rūpāvacarapaṭisandhi, navattabbātītārammaṇatāya dvippakārā āruppapaṭisandhīti āha **"dvi-ekadvippakārānaṁ kāmarūpāruppānaṁ vasenā"**ti. **"Tathevā"**ti iminā "dvi-ekadvippakārānaṁ kāmarūpāruppānaṁ vasenā"ti padadvayaṁ ākaḍḍhati. **Duvidhāyā**ti navattabbātītārammaṇatāvasena duvidhāya. **Paccekan**ti visuṁ visuṁ. **Dvinnaṁ dvinnaṁ kāmāruppānan**ti etthāyaṁ yojanā—navattabbārammaṇāya āruppacutiyā anantarā atītārammaṇā paccuppannārammaṇā ca dve kāmapaṭisandhī, navattabbārammaṇā atītārammaṇā ca dve āruppapaṭisandhī, tathā atītārammaṇāyapīti imāsaṁ vasena aṭṭhavidhā.

"Dvidvī"ti gāthāya vuttamevatthaṁ sukhaggahaṇatthaṁ saṅgahetvā dasseti. Yadipi "kammassa katattā"ti-ādināpi kammassa vipākānaṁ upanissayapaccayabhāvo gahitoyeva hoti, "kusalākusalaṁ kamman"ti-ādinā pana visuṁ upanissayapaccayabhāvo dassīyatīti **"kāmāvacarassa -pa- ādinā nānākkhaṇikakammapaccayabhāvo dassitappakāro"**ti āha.

Ādinā vimissaviññāṇenāti ekassa bhavassa ādibhūtena rūpavimissena paṭisandhiviññāṇena. **Aññatthā**ti saṁsedaja-opapātikayoniyaṁ. Avacanaṁ paṭikkhepaṁ maññamāno **"gandharasāhārānaṁ paṭikkhittattā"**ti vatvā sabbena sabbaṁ rūpabhave te natthīti adhippāyenāha **"cakkhusotavatthusattakajīvitachakkabhāvepī"**ti. **Pāḷiyan**ti dhammahadayavibhaṅgapāḷiyaṁ. **Pañcāyatanānī**ti cakkhusotamanarūpadhammāyatanāni. **Pañca dhātuyo**ti tā eva pañca dhātuyo. Vuttañhi "rūpadhātuyā upapattikkhaṇe katamāni pañcāyatanāni pātubhavanti? Cakkhāyatanaṁ rūpāyatanaṁ sotāyatanaṁ manā yatanaṁ dhammāyatanaṁ. Imāni pañcāyatanāni pātubhavanti. Katamā pañca dhātu yo pātubhavanti? Cakkhudhātu -pa- dhammadhātu. Imā pañca dhātuyo pātubhavantī"ti[1]. **Cha āyatanāni** saddāyatanena saddhiṁ tāniyeva. **Nava dhātuyo**ti cakkhurūpacakkhuviññāṇasotasaddasotaviññāṇamanodhammamanoviññāṇadhātuyo. **Sabbasaṅgahavasenā**ti anavasesapariggahavasena. **Tatthā**ti rūpadhātuyaṁ. **"Kathāvatthumhi cā"**ti-ādinā na kevalaṁ dhammahadayavibhaṅgapāḷiyaṁyeva, atha kho pakaraṇantarepi gandhādayo paṭikkhittāti dasseti. Tattha **ghānāyatanādīnaṁ viyā**ti sadisūdāharaṇadassanaṁ.

---

1. Abhi 2. 433 piṭṭhe.

Yathā ghānāyatanādīnaṁ tattha rūpabhave bhāvo atthi, tā paṭikkhittā, evaṁ gandhāyatanādīnañcāti. **Atthi tattha ghānāyatanan**ti pucchā sakavādissa. Yañhi tattha āyatanaṁ natthi, tassa vasenāyaṁ codanā. Tato paravādī yaṁ tattha ajjhattikānaṁ tiṇṇaṁ āyatanānaṁ ghānādikaṁ saṇṭhānanimittaṁ, tadeva āyatananti laddhiyā **"āmantā"**ti paṭijānāti. Bāhirānaṁ gandhāyatanādīnaṁ vasena puṭṭho yasmā ghānappasādādayo tattha na icchati, tasmā tesaṁ gocaraṁ paṭisedhento **"na hevaṁ vattabbe"**ti paṭikkhipati. **Ādi**-saddena "atthi tattha jivhāyatananti? Āmantā. Atthi tattha rasāyatananti? Na hevaṁ vattabbe"ti-ādinayappavattānaṁ anulomapaṭilomasaṁsandanapañhādīnaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aphoṭṭhabbāyatanānan**ti phoṭṭhabbāyatanabhāvarahitānaṁ, aphoṭṭhabbasabhāvānanti attho.

Idāni anāyatanasabhāve gandharase paṭijānitvāpi dosaṁ vadanto **"yadi cā"**ti-ādimāha. **Avacane natthi kāraṇaṁ** yathādhammasāsane abhidhamme, tesaṁ vā nisattanijjīvasabhāvattāti adhippāyo. Yathā ca dhātubhāvo, evaṁ dhammabhāvo ca tesaṁ ekantiko, tathā āyatanabhāvo cāti sabbathāpi tattha vijjamānānaṁ gandharasānaṁ āyatanesu avacane kāraṇaṁ natthīti dassento **"dhammabhāvo cā"**ti-ādimāha. **Aññassa** paramatthassa abhāvā. **Koci āyatanasabhāvo**ti dhammāyatanameva sandhāya vadati. Tena yadi rūpabhave gandharasā vijjanti, yathāvuttakāraṇato gandharasāyatanabhāvena avuccamānāpi dhammāyatanabhāvena vattabbā siyuṁ, na ca vuttā. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṁ "nattheva rūpabhave gandharasā"ti dasseti. Kiñca rūpadhātuyaṁ gandharasabhāvena avuttānaṁ, kāmadhātuyaṁ vuttānaṁ tesaṁ kiṁ gandharasabhāvato aññena sabhāvena rūpadhātuyaṁ atthibhāvo, udāhu gandharasabhāvena. Yadi purimo pakkho dhammāyatane tesaṁ saṅgaho siyā anāyatanasabhāvassa sabhāvadhammassa abhāvā, atha dutiyo teneva kāraṇena nesaṁ gandharasāyatanabhāvo siddhoti imamatthaṁ dassento **"yadi cā"**ti-ādimāha. **Tasmā**ti yasmā gandharasā dhammahadayavibhaṅge na vuttā, kathāvutthumhi ca tesaṁ bhāvo paṭikkhitto, phusituṁ asakkuṇeyyā pathavī-ādayo viya ghāyituṁ, sāyituñca asakkuṇeyyā te natthi, dhātusaddena ca te gahitā, dhammabhāvo ca tesaṁ ekantiko,

tasmiñca sati siddho āyatanabhāvo, tasmā. **Tathā**ti pāḷiyaṁ avuttadhamme hāpetvā cakkhusattakādivasena. **Evan**ti cakkhusattakādivasena rūpagaṇanāya kariyamānāya. **Dhammatā**ti pāḷidhammo, rūpabhave vā pavattanakarūpadhammatā. **"Na vilomitā"**ti iminā yathāpaṭiññātaṁ dhammaṁ dīpitaṁ ulliṅgeti.

Ettha ca rūpāvacarasattānaṁ ghānajivhāyatanābhāvato vijjamānāpi gandharasā āyatanakiccaṁ na karontīti te anāmasitvā pāḷiyaṁ "pañcāyatanāni pātubhavanti, cha āyatanānī"ti-ādi vuttaṁ. "Tayo āhārā"ti ca ajjhoharitabbassa āhārassa abhāvena ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpanasaṅkhātassa āhārakiccassa akaraṇato, na sabbena sabbaṁ gandharasānaṁ, ojāya ca abhāvato. Iti visayino, kiccassa ca abhāvena visayo, kiccavā ca dhammo na vutto. Yasmiñhi bhave visayī natthi, tasmiṁ taṁhetuko nippariyāyena visayassa āyatanabhāvo natthīti vijjamānassāpi avacanaṁ, yathā rūpabhave pathavītejovāyodhātūnaṁ phoṭṭhabbāyatanabhāvena. Yassa pana yattha vacanaṁ, tassa tattha visayīsabbhāvahetuko nippariyāyena āyatanabhāvo vutto diṭṭho yathā tattheva rūpāyatanassa. Yadi visayīsabbhāvahetuko visayassa nippariyāyena āyatanabhāvo, kathaṁ asaññasattānaṁ devānaṁ dve āyatanāni pātubhavantīti. Asaññasattānañhi cakkhāyatanaṁ natthi, acakkhāyatanabhāvena ca nesaṁ rūpāyatanaṁ aññesaṁ avisayoti? Nāyaṁ virodho. Yena adhippāyena rūpadhātuyaṁ saññīnaṁ gandhāyatanādīnaṁ avacanaṁ, tena rūpāyatanassāpi avacananti asaññīnaṁ ekaṁ āyatanaṁ vattabbaṁ. Yathāsakañhi indriyagocarabhāvāpekkhāya yesaṁ nippariyāyena āyatanabhāvo atthi, tesu niddisiyamānesu tadabhāvato rūpadhātuyaṁ saññīnaṁ gandhādike visuṁ āyatanabhāvena avatvā dhammasabhāvānativattanato, manoviññāṇassa ca visayabhāvūpagamanato dhammāyatanantogadhe katvā "pañcāyatanānī"ti pāḷiyaṁ vuttaṁ. Etadatthañhi "dhammāyatanan"ti sāmaññato nāmakaraṇaṁ, piṭṭhivaṭṭakāni vā tāni katvā "pañcāyatanānī"ti vuttaṁ. Yena ca pana adhippāyena asaññīnaṁ rūpāyatanaṁ vuttaṁ, tena saññīnampi gandhādīnaṁ visuṁ gahaṇaṁ kātabbanti imassa nayassa dassanatthaṁ "asaññasattānaṁ devānaṁ dve āyatanāni

pātubhavantī"ti[1] vuttaṁ. Asatipi hi attano indriye rūpassa vaṇṇāyatanasabhāvātikkamo natthevāti taṁ rūpāyatanantveva vuccati. Iminā ca nayadassanena gandhādīni tīṇi pakkhipitvā saññīnaṁ aṭṭha āyatanāni, asaññīnaṁ pañcāti ayamattho dassito hoti. Evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ. Aññathā rūpaloke phusitumasakkuṇeyyatāya pathavī-ādīnaṁ vacīghoso eva na siyā. Na hi paṭighaṭṭanānighaṁsamantarena saddappavatti atthi, na ca phusanasabhāvānaṁ katthaci aphusanasabhāvatā[2] sakkā viññātuṁ. Phoṭṭhabbāyatanasaṅkhātassa ca bhūtattayassa abhāve rūpabhave rūpāyatanādīnampi sambhavo eva na siyā, tasmā phusituṁ sakkuṇeyyatāyapi pathavī-ādīnaṁ tattha kāyindriyābhāvena tesaṁ phoṭṭhabbabhāvo na vutto. Evañca katvā rūpadhātuyaṁ tesaṁ sappaṭighavacanañca samatthitaṁ hoti. Vuttañhi "asaññasattānaṁ anidassanasappaṭighaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca dve mahābhūtā"ti-ādi[3]. Paṭigho hettha bhūtattayassa kāyappasādaṁ pati taṁnissayabhūtaghaṭṭanadvārena abhimukhabhāvo, so ca phusituṁ asakkuṇeyyasabhāvassa ghaṭṭanāya abhāvato natthi. Nanu "dve āyatanānī"ti ettha pariyāyāyatanaṁ adhippetaṁ, atha kasmā gandhāyatanādīnipi gahetvā "pañcāyatanānī"ti na vuttanti? "Nayadassanavasena desanā pavattā"ti vuttovāyamattho. Atha vā tattha rūpāyatanasseva vacanaṁ kadāci aññabhūmikānaṁ pasādassa visayabhāvaṁ sandhāya, na pana itaresaṁ abhāvato. Nāpi pariyāyena gandhāyatanādīnaṁ āyatanasabhāvābhāvato. Asaññīnañhi rūpāyatanaṁ samānabhūmikānaṁ vehapphalānaṁ, uparibhūmikānañca suddhavāsānaṁ pasādassa visayabhāvaṁ gacchati, na pana gandharasāti tesaṁyeva tatthāvacanaṁ yuttaṁ. Kathāvatthumhi ca nippariyāyena gandhāyatanādīnaṁ atthibhāvaṁ paṭijānantaṁ sandhāya paṭisedho kato. Yadipi cetaṁ vacanaṁ tattha gandhāyatanādīnaṁ abhāvavibhāvanaṁ na hoti, atthibhāvadīpanampi pana aññavacanaṁ natthevāti? Nayidamevaṁ aṭṭhakathāsu tattha nesaṁ atthibhāvassa niddhāretvā vuttattā. Yañhi aṭṭhakathāvacanaṁ pāḷiyā na virujjhati, taṁ pāḷi viya pamāṇabhūtaṁ agarahitāya ācariyaparamparāya yāvajjatanā āgatattā[4]. Tattha siyā—yaṁ pāḷiyā na virujjhati aṭṭhakathāvacanaṁ, taṁ pamāṇaṁ. Idaṁ pana virujjhatīti? Nayidamevaṁ yathā na

---

1. Abhi 2. 434 piṭṭhe.
2. Aghaḍḍanasabhāvatā (Ka)
3. Abhi 9. 472 piṭṭhe.
4. Ābhatattā (?)

virujjhati, tathā paṭipāditattā. Cakkhādīnaṁ āyatanānaṁ, tannissayānañca viññāṇānaṁ sattasuññatāsandassanatthaṁ bhagavato dhātudesanāti āyatanabhāvena vuttānaṁyeva dhātubhāvadīpanato dhātubhāvassāpi nesaṁ avacanaṁ yujjati eva, tasmā yathā pāḷiyā avirodho hoti, tathā cakkhudasakādivasena aṭṭhakathāyaṁ rūpagaṇanā katāti na ettha dhammatāvilomanāsaṅkāya okāsoti veditabbaṁ.

Eḷakassa jātakāle uṇṇā **jāti-uṇṇā**ti paṭhamo attho. Tato sukhumataratamṁ sandhāya **"gabbhaṁ -pa- itipi vadantī"**ti vuttaṁ. Sambhavanassa bhedo vā **sambhavabhedo,** pavattibhedoti attho.

Rūpībrahmesūti adhikaraṇe bhummaṁ, **opapātikayonikesū**ti niddhāraṇeti dassento **"opapā tikayonikehi rūpībrahme niddhāretī"**ti āha. Tena "opapātikayonikesū"ti sāmaññato vuttarāsito "rūpībrahmesū"ti visesaṁ niddhāreti. **Na sametī**ti na saṁsandati, virujjhatīti attho. Yāya pāḷiyā na sameti, taṁ dassento **"dhammahadayavibhaṅge hī"**ti-ādimāha.

Ekādasāti paripuṇṇāyatanassa saddāyatanavajjāni ekādasāyatanāni. **Kassaci dasāyatanānī**ti andhassa cakkhāyatanavajjāni. **Kassaci aparāni dasāyatanānī**ti badhirassa sotāyatanavajjāni. **Kassaci navāyatanānī**ti andhabadhirassa cakkhusotāyatanavajjāni. **Kassaci sattāyatanānī**ti gabbhaseyyakassa rūpagandharasakāyaphoṭṭhabbamanodhammāyatanavasena vuttaṁ.

"Na vuttaṁ aṭṭhāyatanāni pātubhavantī"ti idaṁ "na hi pāḷiyaṁ -pa- vuttā"ti etassa atthavivaraṇaṁ. Cakkhusotaghānavikalassa hi upapajjamānassa aṭṭheva āyatanāni siyunti. Sati ca aghānakupapattiyaṁ punapi "kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavantī"ti vattabbaṁ siyā. Tathā ca sati yathā andhabadhirassa vasena "kassaci navāyatanāni pātubhavantī"ti[1] ekavāraṁ vuttaṁ, eva andhāghānakassa, badhirāghānakassa ca vasena "kassaci aparāni navāyatanāni, kassaci aparāni navāyatanāni pātubhavantī"ti vattabbaṁ siyā, evaṁ na vuttanti imamatthaṁ dasseti **"tathā -pa-**

1. Abhi 2. 427 piṭṭhe.

na ca taṁ vuttan"ti. **Evaṁ dhātupātubhāvādipañhesū**ti "kassaci ekādasa dhātuyo pātubhavanti, kassaci dasa dhātuyo, kassaci aparā dasa dhātuyo, kassaci nava dhātuyo, kassaci satta dhātuyo pātubhavantī"ti[1] evaṁ dhātupātubhāvapañho veditabbo. **Ādi**-saddena "kassaci cuddasindriyāni pātubhavantī"ti-ādi[1] nayappavattā indriyapañhādayo saṅgahitā.

Ettha ca yathā "sattati ukkaṁsato ca rūpānī"ti[2] padaṁ "saṁsedajopapātīsū"ti ettha yonidvayavasena yojīyati, na evaṁ "avakaṁsato tiṁsā"ti idaṁ, idaṁ pana saṁsedajayonivaseneva yojetabbaṁ, ekayoganiddiṭṭhasāpi ekadeso sambandhaṁ labhatīti. Saṁsedajasseva ca jaccandhabadhira-aghānakanapuṁsakassa jivhākāyavatthudasakānaṁ vasena tiṁsa rūpāni uppajjantīti vuttaṁ, na opapātikassāti ayamettha aṭṭhakathāya adhippāyo. Ye pana "opapātikassa jaccandha -pa- uppajjantīti **mahā-aṭṭhakathāyaṁ** vuttan"ti vadanti, taṁ na gahetabbaṁ. So hi pamādapāṭho. Evañca katvā āyatanayamakavaṇṇanāya "kāmadhātuyaṁ pana aghānako opapātiko natthi. Yadi bhaveyya, 'kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī'ti vadeyyā"ti[3] vakkhati. Apare panāhu "kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti, yāva 'kassaci navāyatanānī'ti pāḷi opapātike sandhāya vuttā. Tasmā pubbenāparaṁ aṭṭhakathāyaṁ avirodho siddho hoti, tathā ca yathāvuttapāḷiyā ayamatthavaṇṇanā aññadatthu saṁsandati sametiyevā"ti. Yaṁ paneke vadanti "opapātikaggahaṇena saṁsedajāpi saṅgayhanti. Tathā hi **dhammahadayavibhaṅge** 'kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavantī'ti-ādīnaṁ[4] uddese 'opapātikānaṁ petānan'ti-ādinā opapātikaggahaṇameva kataṁ, na saṁsedajaggahaṇan"ti, taṁ paripuṇṇāyatanānaṁyeva saṁsedajānaṁ opapātikesu saṅgahaṇavasena vuttanti veditabbaṁ. Tathā hi vakkhati "saṁsedajayonikā paripuṇṇāyatanāparipuṇṇāyatanabhāvena opapātikasaṅgahaṁ katvā vuttā"ti "padhānāya vā yoniyā sabbaṁ paripuṇṇāyatanayoniṁ dassetuṁ 'opapātikānan'ti vuttan"ti ca. Aṭṭhakathāyaṁ

---

1. Abhi 2. 427 piṭṭhe.
2. Sattati ukkaṁsatova rūpāni (Abhi-Ṭṭha 153 piṭṭhe.)
3. Abhi-Ṭṭha 3. 309 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 426 piṭṭhe.

pana yonidvayaṁ sarūpeneva pakāsetuṁ, saṁsedajayonivaseneva ca avakaṁsato pavattiṁ dassetuṁ opapātikayoniyā itaraṁ asaṅgahetvā "saṁsedajopapātīsū"ti vuttanti. Sabbaṁ taṁ vīmaṁsitvā gahetabbaṁ.

Cutipaṭisandhīnanti anantarātītacutiyā, tadanantarāya missāmissabhedāya paṭisandhiyā. **Khandhādīhī**ti khandhārammaṇagatihetuvedanāpītivitakkavicārehi. Mahaggata-ajjhattārammaṇāya mahaggata-ajjhattārammaṇā, amahaggatabahiddhārammaṇāya amahaggatabahiddhārammaṇāti evamādino arūpabhūmīsuyeva cutipaṭisandhīnaṁ bhedābhedavisesassa sambhavato **"nayamukhamattaṁ dassetvā"**ti vuttaṁ. **Ekaccasugatī**ti mahaggatavajjasugati adhippetāti āha **"rūpārūpāvacarānan"**ti-ādi. Keci pana "yathā mahaggatāvajjā, evaṁ uttarakurukavajjā"tipi vadanti. **Ekaccasugaticutiyā**ti vuttasugaticutiyā. Yadipi "ayaṁ nāma duggatipaṭisandhi na hoti"ti niyamo natthi, desanā pana sotapatitā gatāti vadanti. Niyatabodhisattāpekkhāya vā evaṁ vuttaṁ. Tesañhi ekaccaduggatipaṭisandhi natthi avīci-ādīsu anupapajjanato. **"Ekaccaduggaticutiyā"**ti etthāpi iminā nayena attho veditabbo.

Ekaccasugatipaṭisandhīti pana kāmāvacarasugatipaṭisandhi veditabbā. **Sayamevā**ti attanā eva. **"Bhedaviseso eva ca evaṁ vitthārena dassito"**ti idaṁ "amahaggatabahiddhārammaṇāyā"ti-ādiṁ sandhāya vuttaṁ. **"Catukkhandhāya -pa- paṭisandhi hotī"**ti idaṁ pana abhedavisesadassanamevāti. **Ekekasmiṁ bhede**ti "amahaggatabahiddhārammaṇāyā"ti evamādike ekekasmiṁ bhāge. **Tattha tatthevā**ti "amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggatabahiddhārammaṇā, amahaggatajjhattārammaṇāya mahaggatajjhattārammaṇā"ti-ādinā tasmiṁ tasmiṁ bhede, **tattha tattheva** vā bhavādike cavitvā upapajjantassa vasena cutipaṭisandhiyojanā veditabbā. Bhummatthe ayaṁ to-saddoti dassento **"tato hetuṁ vināti tattha hetuṁ vinā"**ti āha. Tassattho—tasmiṁ purimabhave nipphannaṁ avijjāsaṅkhārādikaṁ kāraṇaṁ vinā na hotīti.

Atimandabhāvūpagamanaṁ sakiccāsamatthatā. Pañcadvārikaviññāṇavasena cuti paṭisiddhā, na tadanantaraviññāṇavasena. Svāyamattho "pañcannaṁ

dvārānan"ti-ādinā heṭṭhā aṭṭhakatthāyamāgatoti āha **"pañcadvārikaviññāṇānantarampi hi pubbe cuti dassitā"**ti. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Cuticittena saddhiṁ cakkhāyatanādīnaṁ nirodho hotīti dassetuṁ **"yamake cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Pariṇatattā**ti paripākavasena pariyosānaṁ gatattāti adhippāyo. **Phassādayo** yathāvuttacetanāsahajātaphassādayo. Yathā-upaṭṭhite kammādi-ārammaṇe anekavāraṁ uppattiyā santānassa abhisaṅkharaṇaṁ tattha paṭisandhi**viññāṇapatiṭṭhānassa hetubhāvo.**

Santānavasena nippajjamānānaṁ namanādikiriyānaṁ ekasmiṁ paṭisandhiviññāṇeyeva atthasiddhīti dassento āha **"namana -pa- dassetī"**ti. **Pathaviyaṁ sabalapayogehī**ti pathaviyā ādhāraṇabhūtāya attano balena, payogena ca karaṇabhūtena.

Saddahetukoti saddassa padhānādibhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. Tādiso pabbatakucchi-ādipadesopi tassa hetuyeva. **Padīpantarādī**ti **ādi**saddena telavaṭṭi-ādike saṅgaṇhāti. **Tato** saddādippavattito pubbe abhāvā. Paṭighosādīnaṁ hi saddādippavattito sati purimasiddhiyaṁ te saddādipaccayadesaṁ gaccheyyuṁ, na pana te atthīti vuttaṁ **"tato pubbe abhāvā"**ti. Upameyyepi evameva attho yojetabbo. Yathā ca hetudesaṁ na gacchati hetusamuppannaṁ, evaṁ tato nāgacchatīti āha **"tasmā na -pa- āgatan"**ti. Te saddādayo paccayā etesanti **tappaccayā. Vuttanayenā**ti upamāyaṁ vuttanayeneva. Purimabhavahetudese sannihitaṁ hutvā paṭisandhiviññāṇaṁ tato aññatra bhavantare taṁ upagantvā tappaccayaṁ na hotīti attho. Paccayato nibbattamānaṁ paccayuppannaṁ aññatra agantvā paccayadesaṁ anupagatameva hutvā nibbattatīti paṭhamo attho. Paṭhamaṁ paccayena samodhānagataṁ hutvā tato aññatra gantvā paccayuppannavatthubhāvaṁ nāpajjatīti dutiyo attho. **Yathāsambhavan**ti yāya "na khīrato dadhi sambhūtaṁ siyā, na khīrasāmino dadhi siyā"ti ca khīradadhīsu ekantaṁ ekatāya, nānatāya ca dosayojanā katā. Iminā nayena bījādīsu sabbahetūsu, aṅkurādīsu sabbahetusamuppannesu yathāsambhavaṁ hetu-anurūpaṁ, hetusamupannānurūpañca dosayojanā kātabbā. Santānabaddhesu dhammesu ekanta-ekatāpaṭisedhena sassatagāhassa paṭisedhitattā vuttaṁ

“sayaṁkataṁ sukhaṁ dukkhanti imaṁ diṭṭhiṁ nivāretī”ti. Tathā ekantanānatāpaṭisedhena ucchedagāho paṭisedhito hotīti āha **“paraṁkataṁ sukhaṁ dukkhaṁ añño karoti, añño paṭisaṁvedetīti imaṁ diṭṭhiṁ nivāretī”**ti. Tena katanāso, akatāgamo ca nivattito hotīti adhiccasamuppannadiṭṭhinivāraṇeneva niyatisabhāvavādapaṭisedhopi katoti daṭṭhabbaṁ.

Tatthāti aṅkurādippabandhasaṅkhāte bhūtupādārūpasantāne. **Tan**ti vijjāpāṭavādi. **Aññassā**ti bālakāle katavijjāpariyāpuṇanādito aññassa. Saṅkhārato añño taṇhādiko **aññapaccayo.**

Niyyātanādi eva phalaṁ niyyātanādiphalaṁ, aphalitaṁ niyyātanādiphalaṁ etassāti **aphali -pa- phalaṁ,** yathāvuttakiriyākaraṇaṁ[1].

Piṇḍavasenāti akatāvayavavibhāgassa samudāyassa vasena. **Sabbatthā**ti puññābhisaṅkhārādike sabbasmiṁ paccayadhamme, paṭisandhibhede vā paccayuppannadhamme. **Balavakammassa vasena yojetabbo.** Bhuso nissayo hi **upanissayo.** “Avisesenā”ti vuttepi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro cakkhuviññāṇādīnaṁ pañcannaṁ pavatte, itaro paṭhamajjhānavipākādīnaṁ pavatte ca paṭisandhiyañca paccayo hotīti pākaṭoyamatthoti taṁ avibhajitvā **“sabbapuññābhisaṅkhāraṁ saha saṅgaṇhāti”**cceva vuttaṁ. **Dvādasākusalacetanābhedo**ti nayidaṁ samāsapadaṁ, sandhivasena panetaṁ vuttaṁ. **Dvādasā**ti ca bhummatthe paccattavacanaṁ, dvādasasu akusalacetanāsu. **Akusalacetanābhedo**ti ekādasākusalacetanāpabhedo, dvādasākusalacetanāpabhedo cāti attho veditabbo. Evañhi sati na ettha kiñci vicāretabbaṁ heṭṭhā vitthāritattā. Keci pana “dvādasā kusalacetanābhedoti idaṁ ‘channaṁ pavatte’ti-ādinā yojetabban”ti vadanti, tesaṁ matena uddhaccacetanāya gahaṇe payojanaṁ vicāretabbameva paṭisandhiyāpi paccayabhāvassa vuttattā. **Ekassā**ti ettha eva-saddo luttaniddiṭṭhoti āha **“ekasseva paccayabhāvaniyamo”**ti. **Milātamālādīnan**ti milātamālakiliṭṭhavatthādīnaṁ. Manopadosikānaṁ tadaññavatthūnampi **aniṭṭhatā kathaṁ na siyā,** siyā evāti adhippāyo. **Aṭṭhakathāyaṁ**[2] pana pacuratābhāvato taṁ anāmasitvā **“tathā kāmāvacaradevalokepī”**ti

---

1. Tathāvuttakiriyākaraṇaṁ (Ka)
2. Abhi-Ṭṭha 2. 158 piṭṭhe.

vuttaṁ. Keci pana "devaloke aniṭṭhaṁ nāma parikappanavasena, sabhāvato pana tatthuppannaṁ iṭṭhamevā"ti vadanti.

"Ekūnatiṁsacetanābhedampī"ti iminā uddhaccacetanāyapi pavattivipākadāyitaṁ anujānāti, aṭṭhakathā-adhippāyavasena vā evamāha. Pañcadasannaṁ ahetukavipākaviññāṇānaṁ pañcaṭṭhānāni dve apanetvā avasesānaṁ **terasannaṁ.** Dve dve cakkhusotasampaṭicchanaviññāṇāni, tīṇi santīraṇānīti **navannaṁ. Ekadesapaccayabhāvenā**ti ekadesassa vīsaticetanābhedassa kāmāvacaracittasaṅkhārassa paccayabhāvena ekūnatiṁsacetanābhedo samudāyo vutto. **Svevā**ti avayavagatenāpi visesena samudāyo voharīyati yathā "alaṅkato rājakumāro"ti.

Yatthāti pañcavokārabhavaṁ sandhāyāha. Tattha hi "kāmāvacarasugatiyaṁ tāva ṭhitassā"ti-ādinā[1] paṭisandhiyaṁ, pavattiyañca vipākassa vitthārappakāsanaṁ kataṁ. **Catutthajjhānabhūmī**ti vehapphalabhūmiṁ vadati. Tenāha **"asaññāruppavajjā"**ti. Catutthajjhānameva hi bhāvanāvisesappavattaṁ asaññabhūmiṁ, āruppabhūmiñca nipphādeti, catukkanayavasena vā saṁvaṇṇanā vuttāti veditabbā. Aṭṭha mahāvipākā, parittavipākesu pacchimo, pañca rūpāvacaravipākāti evaṁ **cuddasannaṁ. Sattannan**ti sesānaṁ parittavipākānaṁyeva sattannaṁ.

Bhavādayoti bhavayonigatisattāvāse. **Tiṇṇaṁ viññāṇānan**ti purimānaṁ tiṇṇaṁ āruppavipākaviññāṇānaṁ. **Tīsū**ti pañcamādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu. **Vuttanayenā**ti "kāmabhave pana duggatiyaṁ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇānaṁ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyan"ti-ādinā[2] vuttanayeneva.

Viññāṇapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā

228. Yadipi suttante, abhidhamme ca paṭiccasamuppādaniddese rūpapadassa desanābhedo natthi, abhidhamme pana "sabbaṁ rūpaṁ na hetū"ti-ādinā[3]

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 157 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

suttantato tassa desanābhedo atthevāti āha **“suttantā -pa- bhedo”**ti. Saṅkhyeyyesu paricchedato gahitesu atthasiddho tattha saṅkhyāparicchedoti vuttaṁ **“atthato pana vuttameva hotī”**ti.

Opapātikasattesūti vā sāmaññato sabbe opapātikā vuttā. Tesu brahmakāyikādiggahaṇena rūpāvacarāva vuttāti tadaññe sandhāya **sesa-opapātikānan**ti sesaggahaṇaṁ sātthakameva. **Vuttanayenā**ti “dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā sahā”ti-ādinā[1] rūpamissakaviññāṇe vuttanayena.

“Dve santatisīsānī”ti ārabbha yāva “satta santatisīsānī”ti[2] ettakaṁ aṭṭhakathāpāṭhaṁ sandhāya vuttaṁ **“sattakapariyosānan”**ti. Ekekacittakkhaṇe tikkhattuṁ rūpuppattiṁ ananujānanto āha **“imінādhippāyenā”**ti. Cittassa uppādakkhaṇeyeva sabbaṁ rūpaṁ uppajjatīti hi attano adhippāyo.

“Rūpājanakakammajan”ti idaṁ bhūtakathanamattaṁ daṭṭhabbaṁ pañcaviññāṇānaṁ ataṁsabhāvatābhāvā. **Rūpājanakakammajan**ti vā cuticittaṁ sandhāya vuttaṁ. Paṭisandhicittaṁ pana “pavattiyan”ti imināva nivattitaṁ. “Sabbesampi cuticittaṁ rūpaṁ na samuṭṭhāpetī”ti[3] aṭṭhasālinīṭīkāyaṁ vuttovāyamattho. Pañcaviññāṇakkhaṇe tappaccayā rūpuppattiyā abhāvena vuttaṁ **“pañcaviññāṇappavattikālaṁ sandhāyā”**ti. Tatthāpi asahajātaviññāṇapaccayā attheva rūpuppattīti āha **“sahajātaviññāṇapaccayañcā”**ti. **Bhavaṅgādī**ti bhavaṅgasampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇāni. **Aññenā**ti yathāvuttakammaviññāṇato aññena abhisaṅkhāraviññāṇena. Rūpameva hi kusalākusalakiriyacittappavattikkhaṇe abhisaṅkhāraviññāṇapaccayā uppajjati, na nāmaṁ bhavaṅgaṁ. **Taṁjanakenā**ti bhavaṅgādijanakena. Kammaviññāṇappaccayā vipākacittappavattikāle vipākanāmassa, kammasamuṭṭhānarūpassa ca vasena. Sahajātaviññāṇapaccayā pana itaracittappavattikālepi vipāko vipākanāmavasena, cittasamuṭṭhānarūpavasena ca nāmarūpassa sambhavo dassetabboti āha **“sahajāta -pa- yojetabban”**ti. Rūpasaddena ca attano ekadesenāti sambandho. “Sarūpānaṁ ekadeso ekavibhattiyan”ti[4] saddalakkhaṇaṁ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 152 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 161 piṭṭhe.
3. Mūlaṭī 1. 152 piṭṭhe.
4. Pāṇinī 1. 2. 64. sutte.

sandhāyāha **"sarūpānaṁ ekadesso"**ti. Icchito hi ekadesarūpānampi ekadeso yathā "nidassitavipakkhehī"ti. Nidassito ca nidassitavipakkho ca **nidassitavipakkho**ti ayañhettha attho. **"Ṭhānan"**ti iminā sesasaddassa atthaṁ vadati. Sarūpena ṭhapanañhi idha sesanaṁ.

Yaṁ-taṁ-saddānaṁ abyabhicāritasambandhattā avuttampi tato-saddaṁ ānetvā āha **"tato yuttameva idanti yojetabban"**ti. Vipākassa ajanakaṁ vipākājanakaṁ, nissandaphalamattadāyakakammaṁ, taṁ samuṭṭhānaṁ etassāti **vipākājanakakammasamuṭṭhānaṁ. Vuttanayenā**ti "vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā"ti-ādinā[1] vuttena nayena. **Ubhayan**ti nāmaṁ, rūpañca.

Kammārammaṇapaṭisandhi-ādikāleti ettha **ādi**-saddena sammasanādikālasaṅgaho daṭṭhabbo. **Tan**ti abhisaṅkhāraviññāṇaṁ.

Yadipi "atthi rūpaṁ cittasamuṭṭhānan"ti-ādi[2]vacanato rūpassapi viññāṇapaccayatā suttato jānitabbā, viññāṇasannissitā iṭṭhānubhavanādayo tasmiṁ sati sabbhāvato, asati ca abhāvato yathā saddheyyādivatthumhi saddhādayoti nāmassapi yuttito viññāṇapaccayatā siddhā, aṭṭhakathāyaṁ pana vuttamatthaṁ dassento **"suttato nāmaṁ -pa- jānitabban"**ti āha. Yāvadeva paccayapaccayuppannadhammamattatāvibhāvanamukhena aviparītato pavattinivattisandassanaṁ paṭiccasamuppādadesanā, tāvadeva ca dhammacakkappavattananti dassento **"yasmā"**ti-ādimāha. Yasmā pana pavattinivattivibhāvanato saccadesanāva paccayākāradesanā, saccadesanā ca dhammacakkappavattanaṁ. Yathāha "idaṁ dukkhanti me bhikkhave -pa- bārāṇasiyaṁ Isipatane migadāye anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattitan"ti-ādi[3], tasmā "viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti padassa saccadesanābhāvadīpanena dhammacakkappavattanabhāvaṁ dassetuṁ **"nāmarūpamattatāvacaneneva vā"**ti-ādi vuttaṁ.

Nāmarūpapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 161 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 146 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā

229. **Yathāsambhavan**ti sambhavānurūpaṁ. Tena catunnaṁ tāva bhūtānaṁ sahajātanissaya-atthi-avigatavasena cakkhāyatanādīnaṁ pañcannaṁ paccayabhāvo, vatthūsu pana hadayavatthuno chaṭṭhāyatanassa paṭisandhiyaṁ sahajātanissaya-aññamaññavippayutta-atthi-avigatavasena, pavattiyaṁ yasmā anantaracittena saddhiṁ uppannameva vatthu ṭhitippattiyā balavabhāvena tassa nissayo bhavituṁ sakkoti, na sahajātaṁ, tasmā purejātanissayavippayutta-atthi-avigatavasena. Itaravatthūnaṁ pañcaviññāṇasaṅkhātassa chaṭṭhāyatanassa indriyapaccayavasena ca, jīvitassa indriya-atthi-avigatavasena paccayabhāvo vuttoti daṭṭhabbo. **Ekappakārenevā**ti yathā cakkhādīnaṁ manāyatanassa paṭiniyatadassanādikiccānuvidhānato niyato ekappakāreneva paccayabhāvo, na evaṁ rūpāyatanādīnaṁ, tesaṁ pana rūpārammaṇādinā pakārantarena tassa paccayabhāvoti **"aniyamato"**ti vuttaṁ. Keci pana "niyamato"ti padaṁ "sasantatipariyāpannan"ti iminā sambandhitvā atthaṁ vadanti "ekantena sasantatipariyāpannan"ti.

"Chaṭṭhāyatanañca manāyatanañca chaṭṭhāyatanan"ti iminā viggahena atthato, itarehi dvīhi saddatopi atthatopi sarūpataṁ dasseti. **"Cakkhādīhi saha 'saḷāyatanan'ti vuttan"**ti vuttanayena ekasesaṁ katvā manāyatanaṁ cakkhādīhi saddhiṁ "saḷāyatanan"ti pāḷiyaṁ vuttaṁ "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti. **Yathāvutto**ti "chaṭṭhāyatanañca manāyatanañcā"ti-ādinā attanā vuttappakāro. **Sabbatthā**ti nāmarūpasaddena, saḷāyatanasaddena ca saddasarūpatāsu, atthasarūpatāsu vā. Yadi suttantabhājanīye vipākachaṭṭhāyatanameva adhippetaṁ, atha kasmā "itaraṁ panā"ti-ādi vuttaṁ. Avipākañhi tattha itaranti adhippetanti codanaṁ sandhāyāha **"paccayanaye panā"**ti-ādi.

Sahajātādīsu hetu-āhārindriyapaccaye pakkhipitvā **dasadhā,** tato ekaṁ apanetvā **navadhā,** tato ekaṁ apanetvā **aṭṭhadhā** paccayabhāvo veditabbo. Evamettha sādhāraṇavasena **avakaṁso,** hetu-ādi-asādhāraṇavasena **ukkaṁso**ti jhānādīnampi vasena veditabbo.

Paṭisandhiyaṁ arūpadhammā kammajarūpassa uppādakkhaṇe paccayā hontīti **"pavatte"**ti viseseti. **"Pacchājātavippayuttādayo evā"**ti niyamena sahajātapurejātavippayuttādayo nivatteti.

"Avasesamanāyatanassā"ti avasesaggahaṇampi pakaraṇato visiṭṭhavisayamevāti dassetuṁ **"pañcakkhandhabhave"**ti-ādimāha, yato aṭṭhakathāyaṁ "vutthurūpan"ti-ādi vuttaṁ. **Yathāsambhavaṁ yojetabbo**ti **nāmarūpassa** paṭisandhiyaṁ sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatādipaccayabhāvo **sahajātādisādhāraṇapaccayabhāvo,** sampayuttavipākahetu-āhārindriyādipaccayabhāvo **sampayuttādi-asādhāraṇapaccayabhāvo** nāmassa, rūpassa pana vippayuttapaccayabhāvo yojetabbo.

Saḷāyatanapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Phassapadaniddesavaṇṇanā

230. **Tadabhedavasenā**ti tassa phassassa abhedavasena, phassabhāvasāmaññenāti attho. **Na yuttaṁ** ekasseva vacanaṁ. **Aññassāpī**ti yathāvuttato aññassāpi. Sabbāyatanato hi ekassa phassassa asambhavacodanāyaṁ tappasaṅgena ekāyatanato anekassāpi sambhavo natthīti codanā "īdisī dhammatā natthī"ti ñāpanatthāti dasseti **"aññassāpī"**ti-ādinā. **Nidassanavasenā**ti udāharaṇadassanavasena. **Ekaphassassa sambhavato**ti kāraṇāpadeso. Ekaphassasambhavassa labbhamānattā "saḷāyatanapaccayā phasso"ti bhagavatā vuttanti parihāraṁ dassentoti yojanā. **Sesesū**ti ekanti-ādīsu. Navadhā paccayatte ekaṁ vipākamanāyatanaṁ vibhāvaye. **Tathā cā**ti ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena. Yvāyaṁ paccayabhāvo yādisānaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **"paccuppannāni -pa- sandhāya vuttan"**ti āha. Atītānāgatakālavimuttānampi ārammaṇamattatāya sambhavato āha **"ārammaṇa -pa- sandhāya vuttan"**ti. Tattha **tan**ti rūpāyatanādiṁ.

Phassapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā

231. **Anantarādīhī**ti anantarasamanantarūpanissayanatthivigata-paccayehi. **Upanissaye**ti anantarūpanissaye. Anantarasamanantarapaccayā hi anantaratāvaseneva anantarūpanissaye antogadhā. Natthivigatapaccayā pana anantarasamantarapaccayadhammānaṁyeva tathābhāvato tadantogadhā. **Tassā**ti upanissayassa.

Sabbassāti vipākassa, avipākassa ca. Paṭisandhibhavaṅgacuticittasampayuttāya hi vedanāya sahajātamanosamphasso vuttanayena aṭṭhadhā paccayo hoti. Anantaro anantarādinā, anānantaro upanissayavaseneva paccayo hoti. Sambhavadassanaṁ cetaṁ, na tāsaṁ manodvārikabhāvadassananti daṭṭhabbaṁ.

Vedanāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā

232. Yathā ca rasāyanajāni ojājīvitāni, evaṁ taṁnimittaṁ sukhaṁ, tadapaneyyaṁ jarādidukkhañca dhammārammaṇabhāvena yojetabbaṁ.

Kammaphalābhipatthanāvasena sattā kammānipi āyūhantīti sātisayaṁ taṇhāya vipākavedanā upanissayo, na tathā itarāti āha **"vipākā visesena -pa-avisesena itarā cā"**ti. **Itarā**ti avipākāti attho. **"Sukhamicceva bhāsitā"**ti idaṁ iṭṭhasabhāvaṁyeva upekkhaṁ sandhāya vuttaṁ, na aniṭṭhasabhāvaṁ. Tenāha **"upekkhā panā"**ti-ādi. **Sabbassā**ti avītarāgassa, vītarāgassa ca vedanāvato puggalassa.

Vedanāpaccayā evāti ayaṁ niyamo niyamantaranivattanaparoti nāssa paccayantaranivattanatthatā daṭṭhabbā. Etena paccayuppannantarapaṭikkhepopi nivattito hoti.

Taṇhāpadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā

233. **Purimadiṭṭhin**ti "sassato attā"ti[1] pageva abhiniviṭṭhaṁ sassatagāhaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"attaggahaṇaṁ -pa- daṭṭhabban"**ti. **Upādiyamānan**ti gaṇhantaṁ. **Lokoti vā gahaṇan**ti yaṁ "loko sassato"ti gahaṇaṁ, sā diṭṭhīti attho. Tenāha **"Diṭṭhupādānabhūtan"**ti. **"Dhammasaṅkhepa -pa- diṭṭhimattamevā"**ti idaṁ byavahitānaṁ padānaṁ sambandhadassanaṁ. Tattha saṅkhepato taṇhādaḷhattaṁ, saṅkhepato diṭṭhimattameva cattāri upādānānīti adhippāyo. **Dhammasaṅkhepavitthārato**ti samudāyabhūgato dhammasaṅkhepavitthārato tadavayavabhūtaṁ saṅkhepaṁ, vitthārañca niddhāreti.

Sassatagāhapubbaṅgamo, ucchedagāhapubbaṅgamo ca attagāhoti yojanā. **Tesan**ti yathāvuttasassatucchedagāhānaṁ mūlabhāvena vidhāyakattā **sāmibhūto. Ādinā vā**ti "paṭhamaṁ attavādupādānan"ti-ādinā vā vākyena.

Yena bhavassādena gadhitacitto bhavanibbattakaṁ kammaṁ katvā upapanno, sā bhavanikanti santāne cirānubāndhā abhiṇhuppattikā upapannamattassa uppajjatīti āha **"yadipi -pa- pavattitabbattā"**ti. Arahattamaggavajjhattā bhavarāgassapi kāmupādānabhāvo atthevāti āha **"taṇhādaḷhattaṁ na hotīti maññamāno"**ti. Bhavarāgopi hi savisaye daḷhaṁ pavattatīti. **Sabbāpi taṇhā kāmupādānan**ti etthāpi tassa arahattamaggavajjhatā vuttāti ānetvā yojetabbaṁ.

Uppattiṭṭhānabhūtā na ārammaṇabhūtāti adhippāyo. **Tenā**ti khandhānaṁ ālayabhāvena. **Ārammaṇānantarapakatūpanissayā**ti ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayapakatūpanissayā. **Anantarapaccayādīnan**ti anantarasamanantara-ārammaṇapaccayādīnaṁ.

Upādānapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā

234. **"Bhavatī"**ti idaṁ upapattibhavanibbacanaṁ. **Dvayassā**ti kammupapattibhavadvayassa. **Nipphādanaphalaṁ** phalassa uppādanasamatthatā. **Nibbattanaṁ** nipphādanaṁ.

"Bhagavaṁmūlakā"ti[1] viya "saññāvaṁbhavo"ti vattabbe atthi-atthe vā **vaṁ**-saddo luttaniddiṭṭhoti āha **"saññābhavo"**ti. **Tassa vā atthe**ti tassa vantusaddassa atthe, atthi-attheti attho. **Akāraṁ katvā**ti yathā "pītisukhaṁ assa atthī"ti atthe akāraṁ katvā uppādetvā jhānaṁ pītisukhanti vuccati, evaṁ saññā assa atthīti sañño, bhavo, sova **saññabhavo. Ekasmin**ti rūpakkhandhe eva. **Pavattattā**ti pavattakapavattanaṭṭhānānaṁ abhedepi upacāravasena bhinnaṁ viya katvā dasseti.

Kammasaṅkhātatanti "kamman"ti vattabbataṁ, kammakoṭṭhāsataṁ vā. "Cetanāhaṁ bhikkhave kammaṁ vadāmī"ti-ādinā[2] suttepi cetanāya kammabhāvo āgatova. Nippariyāyena pana cetanāva kammabhavoti vuttamatthaṁ abhidhammapāḷiyāva sādhento **"vuttañhī"**ti-ādimāha. Imāya hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi, manāyatanamanoviññāṇadhātūhi, saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātu-ekadesena ca kammabhavassa sampayuttataṁ vadantiyā dhātukathāpāḷiyā tassa cetanābhāvo dīpitoti.

Dhammabhedatoti cetanācetanāsampayuttabhāvena, kusalākusalābyākatabhāvena ca dhammavibhāgato. "Punavacanan"ti imināva punaruttidosāpatti paṭiññātāti parassa āsaṅkaṁ dassento **"sātthakamevidaṁ punavacananti etaṁ na yuttanti ce"**ti āha. **Bhavekadesabhāvenā**ti kammabhavassa ekadesattā saṅkhārānaṁ. Tena yesaṁ dhammānaṁ samudāyo bhavo vutto, tadekadesā saṅkhārā, samudāyekadesā ca atthato bhinnā evāti vuttamevetanti dasseti. Puna yathāvuttameva bhedaṁ manasi katvā atthato punavacanābhāvaṁ dassento **"parena vā"**ti-ādimāha.

Antogadheti kāmabhavādi-antogadhe saññābhavādike. **Kāmabhavādike**ti kāmarūpārūpabhave.

Upādānabhedanti kāmupādānādi-upādānavisesaṁ.

---

1. Aṁ 3. 152, 163, 340, 553 piṭṭhesu. 2. Aṁ 2. 363 piṭṭhe.

Tenāti sīlabbatupādānena. **Vakkhamānenā**ti "idaṁ sīlabbataṁ nāmā"ti-ādinā[1] **aṭṭhakathāyaṁ** vakkhamānena pakārena. **Purāṇaṁ** brahmaṇḍaliṅgakhandapurāṇādi[2]. "Setavadhayajjaṁ ārabhate bhūtikāmo"ti-ādinā[3] pasumāraṇavidhānayutto yaññavidhi **pasubandhavidhi.**

Attano suddhimaggaparāmāsamattattā sīlabbatupādānassa attavādupādānanimittaṁ vuttaṁ.

Maggapaccayā hontī micchāniyyānasabhāvattā. Anantarassa pana kāmakammabhavassa anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi upādānassa paccayabhāvo pākaṭoyevāti na vutto.

Bhavapadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātijarāmaraṇādipadaniddesavaṇṇanā

235. **Upapattibhavuppattī**ti upapattibhave, upapattibhavabhāvena vā upādinnakakhandhānaṁ uppatti. **Jāyamānassa** khandhassa. **Jāti** nibbattivikāro. Upapattibhavopi jātiyā paccayo. Kasmā? Upapattibhave asati jātiyā abhāvāti yojanā. "**Jāyamānarūpapadaṭṭhānatā**"ti-ādināpi tassa jātiyā paccayabhāvaṁyeva vibhāveti.

Satipi sukkasoṇitādike pitugatavisesādikāraṇe bāhire paccaye tassa pana aniyatattā, hīnapaṇītādivisesassa ca adhippetattā vuttaṁ "**ajjhatta -pa-abhāvā**"ti.

Jātijarāmaraṇādipadaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā

242. Sambandhaṁ itaṁ gatanti **samitaṁ.** Tenāha "**saṅgatan**"ti.

Bhavacchando bhavarāgo. **Tassāruppakathāsavanan**ti tassa bālabhāvassa ayuttakāritāya anucchavikakathāsavanaṁ. Etena parūpavādahetukādidukkhaṁ dasseti, "**kammakāraṇādassanan**"ti iminā daṇḍahetukaṁ, itarena

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 178 piṭṭhe. 2. ...khandhapurāṇādi (Ka)
3. Visuddhi-Ṭī 2. 332 piṭṭhepi.

duggatinibbattihetukaṁ. **Gamentī**ti ñāpenti. Phalenāpi hi abyabhicārinā hetu ñāyati, vuṭṭhinimittena viya mahoghena uparidese vuṭṭhinipāto. Tena vuttaṁ **"bodhentī"**ti.

Visesanivatti-attho mattasaddo "avitakkavicāramattā"ti-ādīsu[1] viya. Appahīnāvijjā kāraṇalābhe uppatti-arahatāya samīpeyevāti āha **"sannihitabhāvakaraṇenā"**ti. **Vedetī**ti vedayati. Tassa atthavacanaṁ **anubhavatī**ti. Vedaṁ vā ñāṇaṁ karoti uppādetīti **vedeti.** Tassa atthavacanaṁ **jānātī**ti. **Vediyatī**ti pana kammakattukammānaṁ vasena niddesoti tassapi atthaṁ dassento **"jānāti, ñāyati cā"**ti āha. **Ca-saddattho**ti samuccayattho, brahmādinā ca kārakena, attanā ca vedakena rahitanti attho. **Ca-saddatthasamāsan**ti dvandasamāsamāha.

Catubbidhampi vā suññatanti dhuvabhāvādisuññataṁ, attādisuññatañca sandhāya vadati.

Pubbantatoti atītakoṭṭhasato. Vedanāvasānampi bhavacakkaṁ paripuṇṇamevāti dassetuṁ **"vedanā vā"**ti-ādi vuttaṁ. Avijjāgahaṇena vā taṇhupādānāni, saṅkhāraggahaṇena bhavo, viññāṇādiggahaṇena jātijarāmaraṇāni, sokādayo ca gahitāti evampi **vedanāvasānaṁ bhavacakkanti yuttamevetaṁ. Taṇhāmūlake cā**ti taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitāti-ādinā yojetabbaṁ. Tenāha **"dvinnaṁ -pa- hotī"**ti. Tattha **dvinnan**ti purimapacchimānaṁ ubhinnaṁ hetuphalavajjānaṁ. **Viparītābhinivesaṁ karontī**ti nimittaṁ kattu-upacārena vadati. Anupacchedameva pakāsetīti yojanā.

Hetuphalasandhi, phalahetusandhi, punapi hetuphalasandhīti evaṁ hetu-ādipubbakā **hetuphalahetupubbakā. Hetuphalahetuphalavasenā**ti avijjādihetu, viññāṇādiphala, taṇhādihetu, jātiphalavasena. Upasaggavisesena atthaviseso hotīti **"ākirīyantī"**ti padassa **pakāsīyantī**ti attho vutto. **Kilesakammavipākā**ti avijjādike vedanāpariyosāne vadati. **Vipākakilesakammehī**ti viññāṇādīhi bhavapariyosānehi. Puna kammassa vipākasambandho vuttanayattā na gahito.

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

"Vaṭṭānī"ti ca idaṁ "tīṇi vaṭṭānī"ti viggahavasena labbhamānaṁ gahetvā vuttaṁ.

"Purimakammabhavasmiṁ moho"ti-ādinā[1] aṭṭhakathāya āgatattā āsannapaccakkhataṁ sandhāya vuttaṁ **"imissā"**ti. **Vibhaṅgapāḷiyā vasena dassitaṁ,** tasmā na aṭṭhakathāya pubbāparavirodho yathāpāṭhaṁ atthassa pakāsitattāti adhippāyo. Tattha cetanāsampayuttānañca cetanāya ca saṅkhārabhāvena, kammabhavabhāvena ca vattabbamevāti pāḷidvayādhippāyavivaraṇavasena dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Bhavassā**ti upapattibhavassa. "Bhavo"ti vuttā cetanāsampayuttāti sambandho. **Gahaṇan**ti nikāmanavasena ārammaṇassa gahaṇaṁ. Tenāha **"kāmupādānaṁ kiccenāhā"**ti. Itarāni kiccenāhāti yojanā. **Tīsu atthavikappesū**ti "taṁ kammaṁ karoto purimā cetanāyo"ti-ādinā[1] vuttesu tīsu āyūhanacetanānaṁ atthavikappesu. Nanu ca tatiye atthavikappe āyūhanassa avasāne cetanā na vuttāti? Yadipi sarūpato na vuttā, "taṁsampayuttā"ti pana saddato padhānabhāvena vuttassa āyūhanassa appadhānabhāvena vuttā avasāne pacchato vuttā viya hotīti imaṁ pariyāyaṁ sandhāya **"tīsupi -pa- avasāne"**ti vuttaṁ.

Nippariyāyena pana yesu āyūhanassa avasāne cetanā vuttā, te dassetuṁ **"dvīsu -pa- āhā"**ti vuttaṁ. **Tatiye** atthavikappe **vutte** āyūhanasaṅkhāre taṁsampayuttāti āhāti yojanā. **Kammassa paccayabhūtan**ti saṅkhārapaccayaṁ. Tena "kammakaraṇakāle"ti ettha kamma-saddena sabbassapi saṅkhārassa gahitataṁ dasseti. Tenāha **"na kammasampayuttamevā"**ti.

Kammānevāti kammāniyeva. Vipākadhammatāya **kammasarikkhakā.** Sahajātakoṭiyā, upanissayakoṭiyā ca tassa kammassa upakārakāti **tadupakārakā. Saṁkhippantī**ti saṁkhipīyanti saṁyūhīyanti. "Saṁkhippanti etthā"ti adhikaraṇasādhanavasena saṅkhepasaddassa atthaṁ vatvā puna kammasādhanavasena vatthuṁ **"saṁkhipīyatī"**ti-ādi vuttaṁ.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 182 piṭṭhe.

Tatthāpīti "kamman"ti vuttakammasambhārepi. **Gamanadhamman**ti bhaṅgupagamanadhammaṁ. Tena **ittaran**ti bhaṅgaparanti vuttaṁ hoti. **Tenā**ti vinassanadhammatādīpakena ittarasaddena. **Nissārataṁ** attasārābhāvaṁ dīpeti. Evaṁ "ittaran"ti-ādinā aniccaṁ calaṁ ittaraṁ addhuvanti catunnaṁ padānaṁ atthavisesavācitaṁ dasseti. **Ṭhānaso**ti ettha vuttaṭṭhānaṁ nāma paccayo. **Aññampī**ti aññattha vuttaṁ. **Tassa tassa** phalassa. Dhammamattasambhave sati vaṭṭupacchede satīti yojanā. **Evan**ti vuttappakārena samuccayatthe ca-sadde sati.

Saccāniyeva pabhavoti samānādhikaraṇapakkhaṁ sandhāyāha **"saccappabhavatoti saccato"**ti. "Yassa pahānatthaṁ bhagavati brahmacariyaṁ vussatī"ti evaṁbhūtaṁ ariyasaccaṁ **visesaṁ akatvā.**

Tehi sokādīhi. "Sokadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino"ti-ādinā pubbe vuttanayena **siddhāya avijjāya. Attanoyevā**ti paccayuppannaṁ anapekkhitvā attanoyeva pavattasaṅkhātakiccato.

Sokādayopi hīti ettha **hi**-saddo hetu-attho. Yasmā "sokādayo paccayāyattā avasavattino"ti idaṁ "jātipaccayā -pa- sambhavantī"ti etena vacanena siddhaṁ, tasmā taṁ "attā socatī"ti-ādidassananivāraṇanti attho.

Sati ca pariggahe rajjaṁ viya gatiyo anekānatthānubandhanā, tāhi ca viññāṇassa upaddutatāti dassetuṁ **"saṅkhārapariggahitaṁ -pa- rajje"**ti vuttanti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yathā-upaṭṭhitāni kammādīni cuti-āsannajavanehi parikappetvā viya gahitāni paṭisandhiviññāṇenapi parikappitāni viya honti, taṁ panassa parikappanaṁ atthato ārammaṇakaraṇamevāti vuttaṁ **"pari -pa- to"**ti. Saṅkappanaṁ vā parikappananti vuttaṁ **"vitakkena vitakkanato"**ti. Sasambhāracakkhu-ādayo saḷāyatanassa **patiṭṭhāviseso.**

Yadākārāya jātiyā yadākāraṁ jarāmaraṇaṁ sambhavati, sambhavantañca[1] yathānupubbaṁ pavattaṁ, so attho **jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho,**

1. Sambhūtañca (?)

sahitassa samuditassa puggalassa jīraṇabhijjanāvatthā dhammā jarāmaraṇāpadesena vuttā, sā ca nesaṁ avatthā jātipubbikā, te ca samuditā eva pavattantīti evaṁ jātito jarāmaraṇassa sambhūtasamudāgataṭṭho veditabbo. Jātito jarāmaraṇaṁ na na hoti hotiyeva ekantena jātassa jarāmaraṇasambhavato, na ca jātiṁ vinā hoti ajātassa tadabhāvatoti jarāmaraṇassa jātipaccayataṁ anvayabyatirekehi vibhāveti **"na jātito"**ti-ādinā. **Itthan**ti jātipaccayā jarāmaraṇassa nibbattākāraṁ vadati.

Nirodhā nirodhasaṅkhātanti paccayanirodhā paccayuppannanirodha-saṅkhātaṁ. Anulomadesanāya ca vemajjhato paṭṭhāyāti yojanā.

Apuññābhisaṅkhārekadeso sarāgo rāgena sahajetaṭṭhoti katvā. **Sabbopi apuññābhisaṅkhāro sarāgo** pahānekaṭṭhabhāvato. Yasmā pana akusaladhammo akusaladhammassa sabhāgo, anakusaladhammo visabhāgo, yathārahaṁ paccayo ca hoti, tasmā "apaṭipakkhabhāvato, rāgappavaḍḍhako"ti ca vuttaṁ. "Tadeva viññāṇaṁ sandhāvati saṁsaratī"ti micchābhinivesasabbhāvato saṁsaraṇakiriyāyapi sabyāpāratā viññāṇassa vuttā. Sabyāpāratābhinivesabalavatāya, saṅkanti-abhinivesabalavatāyāti paccekaṁ yojetabbaṁ. **"Asahavattanato, sahavattanato"**ti etena asahavutti vinibbhogo, sahavutti avinibbhogoti dasseti.

Sabhāvādhigamanimittatā **obhāsanaṁ.** Cakkhādisannissayena hi pañcaviññāṇāni rūpādisabhāvaṁ upalabhanti. **Itare** phusanasaṅgatisannipātaṭṭhā. **Channan**ti channampi samphassānaṁ.

Ādānanti upasaddena vināpi daḷhagāho adhippetoti āha **"ādānaṭṭho catunnampi upādānānaṁ samāno"**ti. **Gahaṇan**ti nikāmanavasena visayassa paṭicchannanti vuttaṁ **"gahaṇaṭṭho kāmupādānassā"**ti. **Itaresan**ti diṭṭhupādānādīnaṁ. **Tasmā**ti vibhattiyā aluttabhāvato. **Tenā**ti khipanasaddena. Hāni vā khīṇabhāvo khayoti **"khayaṭṭho vā"**ti-ādi vuttaṁ. **Dvinnan**ti jarāmaraṇānaṁ. Maraṇūpanayanarasattā vā jarāyapi maraṇaṭṭho eva dassito.

Nīyanti gamentīti **nayā,** ekattādayo. Kehi nīyantī? Avijjādi-atthehīti imamatthamāha **"avijjādī"**ti-ādinā. **Sena bhāvenā**ti sakena avijjādibhāvena, taṁ amuñcitvā eva. Na hi avijjādivinimuttaṁ ekattaṁ nāma kiñci paramatthato atthi. **Sena bhāvenā**ti vā sakena ekattādibhāvena. Avijjādīsu viññāyamāno hetuphaladhammānaṁ ekasantatipatitādisaṅkhāto ekattādibhāvo teneva sabhāvena ñāyati, na avijjādibhāvenāti. Te hi netabbāti **tesaṁ nayā. Atthā eva vā** avijjādayo. Anekepi samānā dhammā yena santānānupacchedena "ekan"ti ñāyanti voharīyanti, so tattha karaṇabhāvena vattabbataṁ arahati, tathā itarepīti āha **"ekattādīhi ca atthā 'ekan'ti-ādinā nīyantī"**ti. Tattha **nīyantī**ti ñāyanti, paññāpīyanti ca. Purimapacchimānaṁ dhammānaṁ nirodhuppādanirantaratāya nāmakāyassa, sambandhavuttitāya rūpakāyassa, ubhayassa ca aññamaññasannissitatāya duviññeyyanānato ekībhūtassa viya ghanabhāvappabandho hetuphalabhāvena sambandho sammā tānoti santāno, tassa anupacchedo tathāpavatti ekattanti āha **"santānānupacchedo ekattan"**ti.

Sambandharahitassāti hetuphalabhāvena aññamaññasambandhabhāvarahitassa. **Sattantaro**ti añño satto. **Ucchedadiṭṭhimupādiyatī**ti yathānurūpakāraṇato phalappavattiṁ asamanupassanto nānāsantāne viya asambandhanānattadassanato hetubhāvarahitānaṁ nippayojanānaṁ purimuppannānaṁ dhammānaṁ nirodhe hetuniyamābhāvato ekantena uppatti, na yuttā, tathā santānena uppatti, sadisabhāvena uppatti, samānajātidesapariṇāmavayarūpabalasaṇṭhānānaṁ uppatti na yuttāti-ādīni vikappento ucchedadiṭṭhiṁ gaṇhāti.

Kasmā uppatti na siyāti vālikāhi viya tilehipi telassa, ucchuto viya gāvitopi khīrassa aññābhāvato kena kāraṇena tehi tesaṁ uppatti na siyā, itarehi eva ca nesaṁ uppatti hotīti**tasmā**ti aññassa aññato uppattiyaṁ sabbassa sabbaso uppattiyā bhavitabbaṁ, na cetaṁ atthi, tasmā. Yasmā niyativādī anurūpā hetuto phaluppattiṁ na icchati, sabhāvasiddhameva ca dhammappavattiṁ icchati, tasmā **"avijjamānepi hetumhī"**ti vuttaṁ. Sabhāvasiddhā eva hi acchejjasuttāvutābhejjamaṇi

viya kamalaṅghanarahitā tathā tathā sarīrindriyasukhādibhāvapariṇāmāya niyatiyāva kāyā samāgacchanti, yato gatijātibandhā, apavaggo ca hotīti niyativādo. Tenāha **"niyatatāya -pa- pavattantī"**ti. Niyati-attho vuttoyeva.

Etassa atthassa **sādhakaṁ** suttaṁ. Ākulameva, ākulabhāvo vā **ākulakaṁ. Jaṭitā**ti heṭṭhupariyavasena pavattamānehi kilesakammavipākehi jātajaṭā. **Nīḍan**ti kulāvakaṁ. **Saṁsāran**ti idha sampattibhavappabandhamāha apāyādipadehi duggatippabandhassa vuttattā.

Bhavacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. **Taṁ** paṭiccasamuppādaṁ. **Ekekacittāvaruddhan**ti abhidhammabhājanīye viya ekekasmiṁ citte avaruddhaṁ antogadhaṁ akatvā. **Asahajātānañca** "asahajātānaṁ, sahajātānañcā"ti evaṁ paṭhamapade ekasesaniddeso daṭṭhabbo. "Saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti asahajātāyeva paccayapaccayuppannā dassitā vipākaviññāṇasseva adhippetattā. "Avijjāpaccayā saṅkhārā, viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti[1] ca evamādīsu asahajātā, sahajātā ca. **"Ekekena nayenā"**ti purātano pāṭho, etarahi pana "ekekena catukkena"icceva bahūsu potthakesu pāṭho. **Nayacatukkavārā**ti nayesu catukkānaṁ vārā, avijjāmūlakādīsu navasu nayesu paccekaṁ paccayacatukkādīnaṁ catunnaṁ catukkānaṁ "nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan"ti-ādi visesabhinnā cattāro vārāti attho. **Vavatthitā**ti yathāvuttavisesena asaṁkiṇṇā. **Catukkānan**ti vāracatukkānaṁ vārasoḷasakassa nayabhāvatoti adhippāyo.

1. Paccayacatukkavaṇṇanā

Paccayasahitapaccayuppannāni aṅgabhāvena vuttāni, na kevalaṁ paccayā. Tasmā "chaṭṭhāyatanapaccayā phasso"ti ettha na chaṭṭhāyatanassa aṅgatā.

---

1. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

Tena vuttaṁ **"na, tassa anaṅgattā"**ti. **Evañca katvā**ti paccayasahitassa paccayuppannassa aṅgabhāvato. **Tīsu pakāresū**ti "paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhenā"ti-ādinā[1] aṭṭhakathāyaṁ vuttesu tīsupi pakāresu. **Paccayavisesādī**ti ettha nāmaṁ, chaṭṭhāyatanañca paccayaviseso. **Ādi**-saddena yoniviseso, āyatanānaṁ apāripūripāripūribhavaviseso ca gahito. Te hi dutiyavārādīnaṁ nānattakarā. **Atthavisesenā**ti yadipi aññattha "saḷāyatanapaccayā phasso"ti saḷāyatanapaccayo vutto, tathāpi sahajātādināmasannissayena pavattanato nāmamattapaccayāpi so hotīti paṭiccasamuppādassa nānānayavicittatānumitassa gambhīrabhāvassa vibhāvanasaṅkhātena, anavasesanāmapaccayadassanasaṅkhātena ca atthavisesena. Tathā hi "yehi ānanda ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi yehi uddesehi nāmakāyassa paññatti hoti, tesu ākāresu -pa- uddesesu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyethā"ti[2] phassassa nāmapaccayatāvibhāvanavasena mahānidānadesanā pavattā. Tathā "nāmarūpapaccayā phassoti iccassa vacanīyan"ti[3] "nāmarūpapaccayā"ti vadantena "nāmapaccayā"tipi vuttameva hotīti.

Vāracatukke "saṅkhāro"ti vuttaṁ, sokādayo na vuttā, purimasmiṁ vāradvaye rūpaṁ na vuttaṁ, vārattaye saḷāyatanaṁ na vuttanti yojetabbaṁ.

Sabba -pa- raṇatoti sabbassa viññāṇassa pavattiṭṭhānabhūtasabbabhavasādhāraṇato, viññāṇassa vā pavattiṭṭhānabhūtasabbabhavasādhāraṇato. **Samānaṁ phalaṁ** samāno **paccayo** sahajātādipaccayehi upakattabbato, upakārakato ca. **Tassa** viññāṇassa. **Viññāṇāharaṇan**ti vipākaviññāṇanibbattanaṁ. **Assa** viññāṇassa.

Gatisūcakoti hi-saddaṁ loke gati-atthaṁ vadantīti katvā vuttaṁ. "Vigatan"ti ettha vi-saddo paṭisedhadīpakoti dve paṭisedhā pakatiṁ ñāpentīti āha **"vigatatānivāraṇavasena gati eva hotī"**ti.

Tidhā catudhā pañcadhā vāti ettha saññāmanasikārādayo sahajātanissaya-atthipaccayavasena tidhā, phassacetanādayo tesañceva

1. Abhi-Ṭṭha 2. 190 piṭṭhe. 2. Dī 2. 53 piṭṭhe. 3. Dī 2. 48 piṭṭhe.

āhārādīnañca vasena catudhā, vedanāvitakkādayo tesañceva jhānindriyādīnañca vasena pañcadhā. Yathā samādhi, evaṁ vīriyampi daṭṭhabbaṁ. Tampi hi adhipatindriyamaggapaccayehi **chadhā** paccayo hoti.

"Vacanavasenā"ti iminā imasmiṁ catukke sahajātapaccayaṁ dhuraṁ katvā desanā pavattāti tesaṁ adhippāyoti dasseti. **Attho**ti paccayadhammo. **Katthacī**ti kismiñci vāre attano paccayuppannassa yathāsakehi paccayo na na hoti. **"Atthato"**ti ca pāṭho. "Bhavapaccayā jātī"ti-ādi na vattabbaṁ siyā, vuttañca taṁ. Tasmā sahajātapaccayavaseneva paṭhamacatukko vuttoti na gahetabbanti dasseti. Tenāha **"na ca taṁ na vuttan"**ti-ādi. Imassa ca "bhavapaccayā jātīti-ādi na vattabbaṁ siyā"ti iminā sambandho veditabbo. **Paccayavacanamevā**ti "avijjāpaccayā"ti-ādīsu vuttapaccayavacanameva ca. **Tesan**ti tesaṁ ācariyānaṁ. Ayojetvā vuttanti sambandho. Kathaṁ pana vuttanti āha **"sāmaññena -pa- sandhāya vuttan"**ti. Ettha ca **"sahajātasūcakan"**ti-ādinā yathādhippetassa atthassa vacanato asiddhimāha, **"sahajātato"**ti-ādinā pana atthāpattito. Asambhave hi aññassa atthato sijjheyya vacanato vā atthato vā adhippetatthasādhanāti.

Aññatthāti aññasmiṁ sutte. Atītaddhaṁ niddhāretvā paccuppannānāgatehi saddhiṁ **addhattayadassanatthaṁ. Taṁdesanāpariggahatthan**ti mahānidānadesanāpariggahatthaṁ. So ca ubhinnaṁ desanānaṁ aññamaññaṁ saṁsandanabhāvadassanatthaṁ. Evaṁ sabbaññubuddhabhāsitā desanā aññadatthu saṁsandatīti.

Imassāti imassa tatiyavārassa.

Aparāpekkhatāya, aparikiliṭṭhupapattitāya, asuci-amakkhitatāya kāmāvacaradevānaṁ, sabbesañca brahmānaṁ tathā upapajjanato ca opapātikayoniyā padhānatā veditabbā. **Saṅgahanidassanavasenā**ti opapātikayoniyā eva saṁsedajayoniyā saṅgahassa nidassanavasena udāharaṇavasena. Ārammaṇapaccayassāpi phassassa satipi pavattihetubhāve so pana sahajātādipaccayabhūtassa ajjhattikassa chaṭṭhāyatanassa viya na sātisayoti vuttaṁ **"ārammaṇapaccayo cettha pavattako na hotī"**ti.

Kesañcīti paripuṇṇāyatanānaṁ gabbhaseyyakānaṁ. **“Pacchima -pa- sadā sambhavatī”**ti idaṁ gabbhaseyyakānaṁ viya itarayonikānaṁ kamena āyatanuppatti natthīti vuttaṁ. Tathā cāha aṭṭhakathāyaṁ “sahuppattidīpanato”ti.

Paccayacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Hetucatukkavaṇṇanā

244. **Abhāvato**ti bhāvābhāvato. Yañhi jātikkhaṇamatteyeva bhavati, na tato paraṁ, taṁ jātiyā avigatapaccayo siyā avigatapaccayaniyamasabbhāvato. Bhavo pana yasmā jātikkhaṇato parampi bhavati, tasmā na so tassā avigatapaccayo hoti. Tena vuttaṁ **“tato uddhaṁ bhāvatoti attho”**ti. **Bhave**ti bhavapade, bhave vā nipphādetabbe. Esa nayo **jāti-ādīsū**ti etthāpi. **“Yathā panā”**ti-ādinā “avigatapaccayassa abhāvato, niyamābhāvato cā”ti vuttānaṁ hetūnaṁ vuttanayena abyāpibhāvavibhāvanena akāraṇataṁ dasseti ayāvabhāvino paccayuppannassa, paccayadhammassa ca avigatapaccayabhāvadassanato. **Saṅkhārakkhandhe**ti-ādi maggasodhanavasena vuttaṁ. Tassa parihāraṁ sayameva vadati. So khaṇo etassa atthīti taṅkhaṇiko, na taṅkhaṇiko **ataṅkhaṇiko,** tassa sabbhāvā[1], ayāvabhāvikasabbhāvāti attho. Yathā pana hetū honti, taṁ dassetuṁ **“saṅkhatalakkhaṇānaṁ panā”**ti-ādimāha.

Evanti evaṁ yathāvuttanaye sati, evaṁ santeti attho. **“Na hi -pa- atthī”**ti iminā jāti-ādīnaṁ avigatapaccayavasena paccayuppannabhāvo viya paccayabhāvopi natthīti dasseti. Tattha kāraṇamāha **“asabhāvadhammattā”**ti.

Kathaṁ pana asabhāvadhammānaṁ jāti-ādīnaṁ paccayuppannatā, paccayatā cāti āha **“jāyamānānaṁ panā”**ti-ādi. **Tassā**ti jātijarāmaraṇassa. **Vattabbapadeso**ti “ṭhapetvā”ti vattabbapadeso. Ko pana soti? Yathāvuttaṁ nāmaṁ, nāmarūpañca saṅkhārakkhandhena, rūpakkhandhena ca jarāmaraṇānaṁ.

---

1. Atakkhaṇikasambhavā (Ṭīkā)

saṅgahitattā. **“Yo bhavo jātiyā paccayo”**ti etena bhavasaṅgahitānipi jāti-ādīni jātiyā appaccayattā eva “ṭhapetvā”ti na vuttānīti dasseti, paccayabhāvāsaṅkā eva nesaṁ tassā natthīti adhippāyo. Teneva **ṭhapetabbagahetabbavisese satī**ti sāsaṅkaṁ vadati.

Hetucatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Aññamaññacatukkavaṇṇanā

246. **Paccayuppannassā**ti paccayuppannabhāvino. **Visuṁ ṭhitassā**ti bhavena asaṅgahitassa. **Sappadesameva gahitaṁ** idha vedanādikkhandhattayasseva adhippetattā, niruḷhattā ca. Paccayuppannaṁ ṭhapetvā paccayabhūtaṁyeva nāmaṁ gahitaṁ, avigatapaccayaniyamābhāvo viya bhave upādānassa aññamaññapaccayaniyamābhāvoti yojanā. **Vuttanayenā**ti “saṅkhatalakkhaṇānaṁ panā”ti-ādinā vuttanayena.

Aññamaññapaccayo viya **aññamaññapaccayo**ti ayamattho idhādhippetoti dassento **“aññamañña -pa- adhippeto siyā”**ti āha. Tathā ca vadanti “aññamaññañcettha na paṭṭhāne āgata-aññamaññavasena gahetabban”ti. **Cakkhāyatanupacayādīnan**ti uparūpari citāni viya uppannacakkhāyatanādīni, cakkhāyatanādīnaṁ vā upatthambhakāni cakkhāyatanupacayādīni.

Aññamaññacatukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikāvaṇṇanā

247. Yadipi sāmaññato gataviseso, tathāpi sāmaññaggahaṇena nayagato viseso sarūpato dassito hotīti **“nāmapaccayā avijjā”**ti vatvāpi nāmavisesānaṁ tassā paccayabhāvo dassetabboti āha **“nāmavisesānaṁ -pa- vuttā”**ti. “Yadeva pana nāman”ti-ādi kasmā vuttaṁ, nanu nāmaggahaṇena aggahitopi jāti-ādi bhavaggahaṇena gahitoti dassitovāyamatthoti codanaṁ sandhāyāha **“bhavaggahaṇena cā”**ti-ādi. **Idhāpī**ti “bhavapaccayā avijjā”ti idhāpi.

Na siyāti "avijjāpaccayā avijjā"ti vuttaṁ na siyā. **Tasmā**ti yasmā sāmaññacoditaṁ visesacoditameva na hoti, tasmā. **So**ti bhavo. **Tenā**ti sabhāvāsabhāvadhammasaṅgahaṇena.

Upādānassapi bhavekadesattā vuttaṁ **"upādānapaccayā -pa- aggahite"**ti. "Bhavapaccayā jātī"ti idaṁ vacanaṁ sandhāyāha **"bhavasaddo -pa- vuccamāno"**ti. "Nāmapaccayā avijjā"ti ettha paccayuppannaṁ ṭhapetvā paccayassa gahaṇato avijjāvinimuttā eva cattāro khandhā nāmasaddena vuccantīti āha **"na nāmasaddo niravasesabodhako"**ti. Na cettha ekaṁsato kāraṇaṁ maggitabbaṁ. Yena **bhava**-saddo niravasesabodhako, **na nāma**-saddoti āha **"evaṁsabhāvā hi etā niruttiyo"**ti. **Iminā adhippāyenā**ti bhavasaddo niravasesabodhako upādinnacatukkhandhavisayattāti iminā adhippāyena. Jāyamānādidhammavikārabhāvato jāyamānādikkhandhapaṭibaddhā jāti-ādayo vucceyyuṁ, na pana jāti-ādipaṭibaddhā jāyamānādikkhandhāti na ekacittakkhaṇe jāti-ādīnaṁ avijjāya paccayabhāvo sambhavatīti imamatthamāha **"jāyamānānaṁ panā"**ti-ādinā. Nānācittakkhaṇe pana jāti-ādayo avijjāya upanissayapaccayo hontīti **"ekacittakkhaṇe"**ti visesitaṁ. **Tenevā**ti asambhaveneva.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-9. **Tan**ti diṭṭhupādānaṁ. **Itarassā**ti kāmupādānassa. **Taṇhāgahaṇenā**ti "taṇhāpaccayā"ti ettha taṇhāgahaṇena gahitattā. Yadi evaṁ nāmaggahaṇena gahitā taṇhā kasmā puna vuttāti āha **"nāme viya visesapaccayattābhāvā"**ti. "Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan"ti ettha hi kāmataṇhāpi nāme saṅgahitāti nāmassa yathārahaṁ chaṭṭhayatanassa paccayabhāvo vuttoti atthi tattha visesapaccayattaṁ, upādānassa pana bhavasaṅgahopi atthīti "taṇhāpaccayā upādānan"ti etena "kāmupādānapaccayā bhavo"ti etassa nattheva visesoti vuttaṁ **"nāme viya visesapaccayattābhāvā"**ti. Taṇhā etissā paccayoti **taṇhāpaccayā,**

diṭṭhi. **Bhavassa paccayabhūtā**ti duvidhassapi bhavassa kāraṇabhūtā. Ubhayenapi upādānassa bhavaniddese ṭhapetabbataṁyeva vibhāveti. **Paccayuppannaṁ paccayo ca ekamevā**ti "taṇhāpaccayā upādānan"ti ettha vuttapaccayuppannaṁ, "upādānapaccayā bhavo"ti ettha vuttapaccayo ca eko evattho, tasmā paccayo visuṁ paccayuppannato bhinnaṁ katvā na vibhatto.

252. **Upatthambhakasamuṭṭhāpanapacchājātapaccayavasenā**ti upatthambhakassa cittasamuṭṭhānarūpassa samuṭṭhāpanavasena, pacchājātapaccayavasena ca.

254. **Pañcannan**ti cakkhāyatanādīnaṁ pañcannaṁ. **Sahajātādipaccayo**ti sahajātanissaya-atthi-avigatādipaccayo. **Vatthusaṅkhātaṁ** rūpaṁ. **Purejātādipaccayo**ti purejātanissayavippayutta-atthi-avigatapaccayo. **Pacchājātādipaccayo**ti pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayo. **Chaṭṭhassa sahajātādī**ti **ādi**-saddena aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādayo gahitā.

264. **Yassā**ti "yassa ca hotī"ti ettha vuttaṁ "yassā"ti padaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenāha **"hotīti yojetabban"**ti.

280. **Tassā**ti "balavakilesabhūtāya vicikicchāyā"ti[1] padassa. **Tenā**ti "taṇhāṭṭhāne"ti padena. **Cittuppādakaṇḍādīsū**ti **ādi**-saddena imasmiṁ paṭiccasamuppādavibhaṅge suttantabhājanīyādiṁ saṅgaṇhāti.

Akusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā

306. **Sabyāpārānī**ti sa-ussāhāni, vipākadhammānīti attho. Parihīnaṁ avijjāṭṭhānaṁ etesanti **parihīnāvijjāṭṭhānā.**

Sandhāyāti adhippāyaṁ vibhāvento viya vadati, sarūpeneva pana "na ca cakkhuviññāṇādīni rūpaṁ samuṭṭhāpentī"ti[2] **aṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ. Nāmarūpaṁ na na labbhatīti yojanā.

Kusalābyākataniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 200 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 201 piṭṭhe.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. **Kusalaphale**ti kusalavipākapaṭisandhiviññāṇassa gahitattā tassa sādurasavisarukkhavījasadisatā vuttā.

Yadipi "saṅkhārahetukan"ti-ādinā yojanā labbhati, avigatacatukkādīni pana na labbhanti yathālābhayojanāya dassitattā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. **Kammaṁ viya paccayo hoti** vipākabhāvatoti adhippāyo. Vipākassa kammaṁ paccayo hontaṁ sātisayaṁ hotīti tassa nippariyāyatā, taṁsampayuttānaṁ pariyāyatā siyāti adhippāyena **"pariyāyena upanissayapaccayoti vuttānī"**ti āha. "Kusalo dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo[1], akusalo dhammo abyākatassa dhammassa[2], vipākadhammadhammo nevavipākanavipākadhammadhammassa upanissayapaccayena paccayo"ti[3] pana vacanato nippariyāyena sabbepi kusalākusalā dhammā vipākassa upanissayapaccayo hotīti ayamattho dissati. "Kusalamūlaṁ akusalamūlan"ti imesaṁ anvādesopi paccayasaddāpekkhāya "esā"ti pulliṅgavasena vuttoti dassento āha **"esāti -pa- yojetabban"**ti.

"Manasikāropī"ti-ādinā appahīnāvijjānampi kiriyāya kusalākusalamūlāni, avijjā ca upanissayā na hontīti dasseti. Kammavaṭṭavipākavaṭṭabhūtāniyeva saṅkhāraviññāṇāni pacchimanaye adhippetānīti vuttaṁ **"kiriyāni[4] pana -pa- gacchantī"**ti. Tesaṁ paccayānaṁ vasena anekappakāratoti adhippāyoti yojanā.

Navādibhedānanti[5] nava-aṭṭhasattachāti evaṁ pabhedānaṁ. **Catunnaṁ catukkānan**ti purimanaye, pacchimanaye ca āgatānaṁ yathālābhaṁ catunnaṁ catunnaṁ catukkānaṁ.

---

1. Abhi 8. 147 piṭṭhe Paṭṭhāne.
2. Abhi 8. 149 piṭṭhe Paṭṭhāne.
3. Abhi 8. 373 piṭṭhe Paṭṭhāne.
4. Kiriyāya (bahūsu), kiriyānaṁ (Mūlaṭī 2. 142 piṭṭhe.)
5. Navādimūlapadānanti (Ṭīkā)

“Kusalākusalānaṁ pana vipāke cā”ti **ca**-saddena kusalākusale cāti samuccetabboti āha **“kusala -pa- vattabban”**ti. **Mūlapadekapaccayatāvasenā**ti mūlapadassa ekapaccayabhāvavasena upanissayapaccayatāvasena. **Ekasseva nayassā**ti kusalākusalesu avijjāmūlakassa, vipākesu kusalākusalamūlakassāti evaṁ ekasseva nayassa vasena. **Dhammapaccayabhede**ti dhammassa paccayabhūtassa, paccayuppannassa vā paccayabhāvena bhedeti imamatthaṁ dassento **“avijjādīnan”**ti-ādiṁ vatvā puna tameva **“taṁtaṁcittuppādā”**ti-ādinā pakārantarena vibhāveti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Uddesavāravaṇṇanā

355. Samānasaddavacanīyānaṁ atthānaṁ uddharaṇaṁ **atthuddhāro.** So yasmā saddatthavicāro na hoti, tasmā vuttaṁ **"na idha -pa- atthadassanan"**ti. **Pa-saddo padhānatthadīpako** "paṇītā dhammā"ti-ādīsu[1] viya.

Anavassutatā anupakiliṭṭhatā. Tenāha **"tadubhayavītivattatā"**ti.

Bhusatthaṁ pakkhandananti bhusatthavisiṭṭhaṁ pakkhandanaṁ anupavisanaṁ.

Assādassāti taṇhāya. "Niccaṁ attā"ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇānaṁ cittadhammānaṁ, taṇhāyapi vatthubhāvato visesaggahaṇaṁ, tathā kāyavedanānaṁ, diṭṭhiyāpi vatthubhāvasambhavato **"visesenā"**ti vuttaṁ. Sarāgavītarāgādivibhāgadvayavaseneva cittānupassanāya vuttattā taṁ **"nātipabhedagatan"**ti vuttaṁ. **Dhammā**ti idha saññāsaṅkhārakkhandhā adhippetā, saṅkhārakkhandho ca phassādivasena anekabhedoti dhammānupassanā **"atipabhedagatā"**ti vuttā. Sarāgādivibhāgavasena soḷasabhedattā vā cittānupassanā nātipabhedagatā vuttā, sutte āgatanayena nīvaraṇādivasena anekabhedattā dhammānupassanā atipabhedagatā vuttā. "Visuddhimaggoti vuttānī"ti ānetvā yojetabbaṁ. Tā anupassanā etesanti **tadanupassanā,** cittadhammānupassino puggalā, tesaṁ.

Tattha "asubhabhāvadassanenā"ti yathāṭhitavasenāpi yojanā labbhateva. **Bhavoghassa vedanā vatthu** bhavassādabhāvato. **Niccaggahaṇavasenā**ti attābhinivesavisiṭṭhassa niccaggahaṇassa vasena. Tathā hi vuttaṁ **"sassatassa attano"**ti. Oghesu vuttanayā eva yogāsavesupi yojanā atthato abhinnattāti te na gahitā.

---

1. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

Niccaggahaṇavasenāti attābhinivesavisiṭṭhassa niccaggahaṇassa vasena. Paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāyaṁ vuttanayeneva kāyacittadhammānaṁ itarupādānavatthutā gahetabbāti vedanāya diṭṭhupādānavatthutā dassitā. Tathā kāyavedanānaṁ chandadosāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthavatthutāvacanena vuttāti. Tenāha **"avuttānaṁ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo"**ti.

Dhāraṇatā asammussanatā, anussaraṇameva vā. **Ekatte**ti ekasabhāve nissaraṇādivasena. **Samāgamo** sacchikiriyā. **Satipaṭṭhānasabhāvo** sammāsatitā niyyānasatitā samānabhāgatā ekajātitā sabhāgatā. **Purimasmin**ti "ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇan"ti etasmiṁ atthe. **Visun**ti nānā-atthadvayabhāvena. Tadeva gamanaṁ samosaraṇanti satisaddatthantarābhāvā -pa- ekabhāvassāti yojetabbaṁ. **Satisaddatthavasena avuccamāne**ti "eko satipaṭṭhānasabhāvo ekattan"ti-ādinā avuccamāne, "ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇan"ti evaṁ vuccamāneti attho. **Dhāraṇatāva satī**ti "saraṇatā"ti[1] vuttadhāraṇatā eva satīti katvā. **Satisaddatthantarābhāvā**ti satisaṅkhātassa saraṇekattasamosaraṇasaddatthato aññassa atthassa abhāvā. **Puriman**ti saraṇapadaṁ. **Nibbānasamosaraṇepī**ti yathāvutte dutiye atthe saraṇekattasamosaraṇapadāni sahitāneva satipaṭṭhānekabhāvassa ñāpakāni, evaṁ nibbānasamosaraṇepi "ekatte nibbāne samāgamo ekattasamosaraṇan"ti etasmimpi atthe sati -pa- kāraṇāni.

Ānāpānapabbādīnanti ānāpānapabba-iriyāpathacatusampajaññakoṭṭhāsa-dhātumanasikāranavasivatthikapabbānīti etesaṁ. Imesu pana yasmā kesuci devānaṁ kammaṭṭhānaṁ na ijjhati, tasmā tāni anāmasitvā yadipi koṭhāsadhātumanasikāravasenevettha desanā pavattā, desanantare pana āgataṁ anavasesaṁ kāyānupassanāvibhāgaṁ dassetuṁ "cuddasavidhena kāyānupassanaṁ bhāvetvā"ti[2] vuttaṁ. Tenāha **"mahāsatipaṭṭhānasutte vuttānan"**ti. **"Tathā"**ti iminā "mahāsatipaṭṭhānasutte[3] vuttānan"ti imameva upasaṁharati. **Pañcavidhenā**ti nīvaraṇa-upādānakkhandhāyatanabojjhaṅga-ariyasaccānaṁ vasena pañcadhā. **Bhāvanānubhāvo** ariyamaggaggahaṇasamatthatā.

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 206 piṭṭhe. 3. Dī 2. 238 piṭṭhe.

Taṁniyamatoti tassā kāyānupassanādipaṭipattiyā niyamato. Tassābhikkhubhāve niyate sāpi bhikkhubhāve niyatāyeva nāma hoti.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā

Etthāti kāye. Avayavā assa atthīti avayavī, samudāyo, samūhoti attho, so pana avayavavinimuttaṁ drabyantaranti gāho laddhi **avayavīgāho.** Hatthapādādi-aṅgulinakhādi-aṅgapaccaṅge sannivesavisiṭṭhe upādāya yāyaṁ aṅgapaccaṅgasamaññā ceva kāyasamaññā ca, taṁ atikkamitvā itthipurisarathaghaṭādidrabyantiparikappanaṁ **samaññātidhāvanaṁ.** Atha vā yathāvuttasamaññaṁ atikkamitvā pakati-ādidrabyādijīvādikāyādipadatthantaraparikappannaṁ **samaññātidhāvanaṁ.** Niccasārādigāhabhūto abhiniveso **sārādānābhiniveso.**

Na taṁ diṭṭhanti taṁ itthipurisādi diṭṭhaṁ na hoti. Diṭṭhaṁ vā itthipurisādi na hotīti yojanā. **Yathāvuttan**ti kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṁ.

Kesādipathavinti kesādisaññitaṁ sasambhārapathaviṁ. **Pubbāpariyabhāvenā**ti santānavasena. **Aññatthā**ti "āpokāyan"ti evamādīsu.

Ajjhattabahiddhāti saparasantāne kāyo vuttoti. **"Kāyo"**ti cettha sammasanupagā rūpadhammā adhippetāti āha **"ajjhattabahiddhādhammānan"**ti. Ghaṭitaṁ ekābaddhaṁ ārammaṇaṁ **ghaṭitārammaṇaṁ,** ekārammaṇabhūtanti attho. Tenāha **"ekato ārammaṇabhāvo natthī"**ti.

Anto-olīyanā antosaṅkoco antarāvosānaṁ.

Dvīhīti abhijjhāvinayadomanassavinayehi.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṁ,** tena. **Etena** karaṇabhūtena. Vipakkhadhammehi anantaritattā **avicchinnassa. Tassa** sabbatthikakammaṭṭhānassa.

Kāyānupassanā-uddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanādi-uddesavaṇṇanā

Sukhādīnanti sukhadukkhādukkhamasukhānaṁ.

Rūpādi-ārammaṇanānattabhedānaṁ vasena yojetabbanti sambandho. Tathā ca sesesupi. **Savatthukāvatthukādī**ti **ādi**-saddena hīnādiyoni-ādibhedaṁ saṅgaṇhāti. Visuṁ visuṁ na vattabbanti codanaṁ dassetīti yojanā. **Ekatthā**ti kāyādīsu ekasmiṁ. **Purimacodanāyā**ti "pubbe pahīnattā puna pahānaṁ na vattabban"ti codanāya. **Pahīnan**ti vikkhambhitaṁ. **Paṭipakkhabhāvanāyā**ti maggabhāvanāya. **Ubhayatthā**ti ubhayacodanāya. **Ubhayan**ti parihāradvayaṁ. Yasmā purimacodanāya nānāpuggalaparihāro, nānācittakkhaṇikaparihāro ca sambhavati, dutiyacodanāya pana nānācittakkhaṇikaparihāroyeva, tasmā vuttaṁ **"sambhavato yojetabban"**ti. Maggasatipaṭṭhānabhāvanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Sabbatthā**ti sabbesu kāyādīsu.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. **Ajjhattādī**ti **ādi**-saddena idha vuttā bahiddhā, ajjhattabahiddhā-anupassanappakārā viya mahāsatipaṭṭhānasutte vuttā samudayadhammānupassi-ādi-anupassanappakārāpi kāyānupassanābhāvato gahitā icceva veditabbaṁ. **Tatthā**ti ajjhattādi-anupassanāyaṁ. **Cuddasa pakārā** mahāsatipaṭṭhānasutte āgatacuddasappakārādike apekkhitvā idha vuttā. Ajjhattādippakāro eko pakāroti āha **"ekappakāraniddesenā"**ti. **Bāhiresū**ti ekaccesu aññatitthiyesu. Tesampi hi ānāpānādivasena samathapakkhikā kāyānupassanā sambhavati. Tenāha **"ekadesasambhavato"**ti.

Tacassa ca atacaparicchinnatā tacena aparicchinnatā atthīti yojanā. "Dīghabāhu naccatū"ti-ādīsu viya aññapadatthepi samāse avayavapadatthasaṅgaho labbhatevāti vuttaṁ **"kāyekadesabhūto taco gahito evā"**ti. Tacapaṭibaddhānaṁ nakhadantanhārumaṁsānaṁ, tacapaṭibaddhānaṁ tadanuppaviṭṭhamūlānaṁ kesalomānaṁ, tappaṭibaddhapaṭibaddhānaṁ itaresaṁ samūhabhūto sabbo

kāyo "tacapariyanto"tveva vuttoti dassento **"tappaṭibaddhā"**ti-ādimāha. Atthi kesā, atthi lomāti sambandho. Tattha **atthī**ti puthuttavācī ekaṁ nipātapadaṁ, na kiriyāpadaṁ. Kiriyāpadatte hi santīti vattabbaṁ siyā, vacanavipallāsena vā vuttanti.

Kammaṭṭhānassa vācuggatakaraṇādinā uggaṇhanaṁ **uggaho.** Koṭṭhāsapāḷiyā hi vācuggatakaraṇaṁ, manasikiriyāya kesādīnaṁ vaṇṇādito upadhāraṇassa ca paguṇabhāvāpādanaṁ idha uggaho. Yena pana nayena yogāvacaro tattha kusalo hoti, so **vidhī**ti vutto.

Purimehīti purimapurimehi pañcakachakkehi sambandho vutto. "Maṁsaṁ -pa- vakkan"ti hi anulomato vakkapañcakassa puna "vakkaṁ -pa- kesā"ti vakkapañcakassa, tacapañcakassa ca paṭilomato sajjhāyakkamo sambandho dassito. Svāyaṁ sajjhāyoti sambandho. **Visuṁ tipañcāhan**ti anulomato pañcāhaṁ, paṭilomato pañcāhaṁ, anulomapaṭilomato pañcāhanti evaṁ pañcakachakkesu paccekaṁ tipañcāhaṁ. **Purimehi ekato tipañcāhan**ti tacapañcakādīhi saddhiṁ anulomato vakkapañcakādīni ekajjhaṁ katvā vuttanayeneva tipañcāhaṁ. **Ādi-antadassanavasenā**ti ādibhūtassa anulomato sajjhāyassa, anulomapaṭilomato sajjhāye antabhūtassa paṭilomato sajjhāyassa dassanavasena. Tenāha **"anuloma -pa- antimo"**ti. **Etampī**ti yadidaṁ purimehi saddhiṁ pacchimassa pañcakādino ekato sajjhāyakaraṇaṁ, pañcakādīnaṁ paccekaṁ anulomādinā sajjhāyappakārato añño sajjhāyappakāro esoti attho. Dvinnaṁ hatthānaṁ ekamukhā aññamaññasambandhā ṭhapitā aṅguliyo idha hatthasaṅkhalikāti adhippetāti āha **"aṅgulipantī"**ti. **Asubhalakkhaṇaṁ** kesādīnaṁ paṭikkūlabhāvo. Thaddhādibhāvo **dhātulakkhaṇaṁ.**

Attano koṭṭhāso, samāno vā koṭṭhāso sakoṭṭhāso, tattha bhavo **sakoṭṭhāsiko,** kammaṭṭhānaṁ.

Kāyānupassanaṁ hitvāti asubhato vā dhātuto anupassanaṁ manasikāraṁ akatvā. Pubbe viya pariyantatālañca āditālañca agantvā.

Samādhānādivisesayogena adhikaṁ cittanti **adhicittaṁ.** Tena vuttaṁ **"samathavipassanācittan"**ti. **Manasikaraṇaṁ cittan**ti ekantaṁ samādhinimittasseva

samannāhārakaṁ cittaṁ. Vikkhepavasena cittassa nānārammaṇe visaṭappavatti idha pabhañjanaṁ, samādhānena tadabhāvato **na ca pabhañjanasabhāvaṁ**[1].

Sakkhibhavanatā paccakkhakāritā. **Pubbahetādike**ti **ādi**-saddena tadanurūpamanasikārānuyogādiṁ saṅgaṇhāti.

Samappavattanti līnuddhaccarahitaṁ. **Tathāpavattiyā**ti majjhimasamathanimittaṁ paṭipattiyā, tattha ca pakkhandanena siddhāya yathāvuttasamappavattiyā. **Paññāya tosetī**ti yāyaṁ tattha jātānaṁ dhammānaṁ anativattanā, indriyānaṁ ekarasatā, tadupagavīriyavāhanā, āsevanāti imāsaṁ sādhikā bhāvanāpaññā, tāya adhicittaṁ toseti pahaṭṭhaṁ karoti. Yathāvuttavisesasiddhiyāva hi taṁsādhikāya paññāya taṁ cittaṁ sampahaṁsitaṁ nāma hoti. Evaṁ sampahaṁsanto ca yasmā sabbaso paribandhavisodhanena paññāya cittaṁ vodāpetīti ca vuccati, tasmā **"samuttejeti cā"**ti vuttaṁ. **Nirassādan**ti pubbenāparaṁ visesālābhena bhāvanārasavirahitaṁ. **Sampahaṁsetī**ti bhāvanāya cittaṁ sammā pahāseti pamodeti. **Samuttejetī**ti sammā tattha uttejeti.

Āsayo pavattiṭṭhānaṁ.

Vavatthitatanti asaṁkiṇṇataṁ.

Antoti abbhantare koṭṭhāse. **Sukhuman**ti sukhumanhāru-ādiṁ sandhāya vadati.

Tālapaṭṭikā tālapattavilivehi katakaṭasārako.

Gaṇanāya **mattā**-saddo katipayehi ūnabhāvadīpanatthaṁ vuccati. Dantaṭṭhivajjitāni tīhi ūnāni tīṇi aṭṭhisatāni. Tasmā **"timattānī"**ti vuttaṁ. Yaṁ pana visuddhimagge "atirekatisata-aṭṭhikasamussayan"ti[2] vuttaṁ, taṁ dantaṭṭhīnipi gahetvā sabbasaṅgāhikanayena vuttaṁ. "Gopphakaṭṭhikādīni avuttānī"ti na vattabbaṁ "ekekasmiṁ pāde dve gopphakaṭṭhīnī"ti vuttattā, "ānisadaṭṭhi-ādīnī"ti pana vattabbaṁ.

Tena aṭṭhināti ūruṭṭhinā.

Marumpehīti marumpacuṇṇehi.

---

1. Pabhijjanasabhāvaṁ (Mūlaṭī 2. 151 piṭṭhe.)
2. Visuddhi-Ṭṭha 1. 189 piṭṭhe.

Susamāhitacittena hetubhūtena. **Nānārammaṇavipphandanavirahenā**ti nānārammaṇabhāvena vipphandanaṁ nānārammaṇavipphandanaṁ, tena virahena. **Anatikkantapītisukhassa** jhānacittassa. Taṁsamaṅgīpuggalassa vā.

Paṭikkūladhātuvaṇṇavisesanti paṭikkūlavisesaṁ, dhātuvisesaṁ, vaṇṇakasiṇavisesaṁ. Vakkapañcakādīsu pañcasu visuṁ, heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye channaṁ channaṁ pañcāhānaṁ vasena pañca māsā paripuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṁ tipañcāhamevāti āha **"addhamāse ūnepī"**ti. **Māsantaragamanaṁ** sajjhāyassa sattamādimāsagamanaṁ.

Yamentanti bandhentaṁ.

"Nīlaṁ pītan"ti-ādinā saṅghāṭe nīlādivavatthānaṁ taṁnissayattā mahābhūte upādāyāti āha **"mahābhūtaṁ -pa- duggandhanti-ādinā"**ti. Upādāyarūpaṁ mahābhūtena paricchinnanti yojanā. **Tassā**ti upādārūpassa. **Tato**ti mahābhūtato. Chāyāya ātapapaccayabhāvo ātapo paccayo etissāti, ātapassa chāyāya uppādakabhāvo **chāyātapānaṁ ātapapaccayachāyuppādakabhāvo.** Tena uppādetabba-uppādakabhāvo aññamaññaparicchedakatāti dasseti. **Āyatanāni ca dvārāni cā**ti dvādasāyatanāni, tadekadesabhūtāni dvārāni ca.

Sappaccayabhāvāti sappaccayattā.

Yathāvuttena ākārānāti "iti idaṁ sattavidhaṁ uggahakosallaṁ suggahitaṁ katvā"ti-ādinā[1], "imaṁ pana kammaṭṭhānaṁ bhāvetvā arahattaṁ pāpuṇitukāmenā"ti-ādinā[2] vā vuttappakārena vidhinā. "Avisesato pana sādhāraṇavasena evaṁ veditabbā"ti, "ito paṭṭhāyāti ca vadanti. **Vaṇṇādimukhenā**ti vaṇṇapaṭikkūlasuññatāmukhena. **Upaṭṭhānan**ti kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṁ, yo uggahoti vutto. **Etthā**ti catukkapañcakajjhānapaṭhamajjhānavipassanāsu ekasmiṁ sandhīyati. Kena? Kammaṭṭhānamanasikāreneva, tasmā uggahova sandhi **uggahasandhī**ti veditabbaṁ.

Uṭṭhānakaṁ uppajjanakaṁ. Sātirekāni cha ambaṇāni **kumbhaṁ. Tato**ti mukhadhovanakhādanabhojanakiccato. **Nivattatī**ti arahattādhigamena accantanivattivasena nivattati.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 221 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 213 piṭṭhe.

Kammamevāti manasikārakammameva. **Ārammaṇan**ti[1] pubbabhāgabhāvanārammaṇaṁ.

Tathāti vanamakkaṭo viya.

Ekanti ekaṁ koṭṭhāsaṁ.

Sattagahaṇarahiteti sattapaññattimpi anāmasitvā desitattā vuttaṁ. Sasantānatāya ahaṁkāravatthumhi appahīnamānassa pahīnākāraṁ sandhāyāha **"viddhastāhaṁkāre"**ti. **Tatthā**ti parassa kāye.

357. **Ādimhi sevanā** manasikārassa uppādanā ārambho.

362. **Gamitā**ti vigamitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. **Sampajānassā**ti sammā pakārehi jānantassa, vatthārammaṇehi saddhiṁ sukhasāmisādippakārehi aviparītaṁ vedanaṁ jānantassāti attho. Pubbabhāgabhāvanā vohārānusāreneva pavattatīti āha **"vohāramattenā"**ti. **Vedayāmī**ti "ahaṁ vedayāmī"ti attupanāyikā vuttāti, pariññātavedanopi vā uppannāya sukhavedanāya lokavohārena "sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti jānāti, voharati ca, pageva itaro. Tenāha **"vohāramattena vuttan"**ti.

Ubhayanti vīriyasamādhiṁ. **Saha yojetvā**ti samadhurakiccato anūnādhikaṁ katvā. Atthadhammādīsu sammohaviddhaṁsanavasena pavattā maggapaññā eva **lokuttarapaṭisambhidā.**

Vaṇṇamukhādīsu **tīsupi mukhesu. Pariggahassā**ti arūpapariggahassa. "Vatthu nāma karajakāyo"ti vacanena nivattitaṁ dassento **"na cakkhādīni cha vatthūnī"**ti āha. Aññamaññupatthambhena ṭhitesu dvīsu naḷakalāpesu ekassa itarapaṭibaddhaṭṭhititā viya nāmakāyassa rūpakāyapaṭibaddhavuttitādassanañhetaṁ nissayapaccayavisesadassananti.

---

1. Kammārammaṇanti (bahūsu)

Tesanti yesaṁ phassaviññāṇāni pākaṭāni, tesaṁ. **Aññesan**ti tato aññesaṁ, yesaṁ phassaviññāṇāni na pākaṭāni. Sukhadukkhavedanānaṁ suvibhūtavuttitāya vuttaṁ **"sabbesaṁ vineyyānaṁ vedanā pākaṭā"**ti. **Vilāpetvā vilāpetvā**ti suvisuddhaṁ navanītaṁ vilāpetvā sītibhūtaṁ atisītale udake pakkhipitvā patthinnaṁ ṭhitaṁ matthetvā paripiṇḍetvā puna vilāpetvāti satavāraṁ evaṁ katvā.

Tatthāpīti yattha arūpakammaṭṭhānaṁ eva -pa- dassitaṁ, tatthāpi. Yesu suttesu tadantogadaṁ rūpakammaṭṭhānanti yojanā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Kilesasampayuttānaṁ na visuddhatā hotīti sambandho. **Itarehipī**ti attanā sampayuttakilesato itarehipi asampayuttehi. **Visuṁ vacanan**ti aññākusalato visuṁ katvā vacanaṁ. **Visiṭṭhaggahaṇanti** visiṭṭhatāgahaṇaṁ, āveṇikasamohatādassananti attho, yato tadubhayaṁ momūhacittanti vuccati.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesa

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Ekasmiṁ yuge baddhagoṇānaṁ viya ekato pavatti **yuganaddhatā.**

Gahaṇākārenāti asubhepi ārammaṇe "subhan"ti gahaṇākārena. **Nimittanti cā**ti subhanimittanti ca vuccatīti yojanā. Ekaṁsena sattā attano attano hitasukhameva āsīsantīti katvā vuttaṁ **"ākaṅkhitassa hitasukhassā"**ti. **Anupāyo** eva ca hitavisiṭṭhassa sukhassa ayonisomanasikāro, ākaṅkhitassa vā yathādhippetassa hitasukhassa **anupāyabhūto.** Avijjandhā hi tādisepi pavattantīti.

Nipphādetabbeti ayonisomanasikārena nibbattetabbe kāmacchandeti attho.

Tadanukūlattāti tesaṁ asubhe "subhan"ti, "asubhan"ti ca pavattānaṁ ayonisomanasikārayonisomanasikārānaṁ anukūlattā. Rūpādīsu aniccādi-abhinivesassa, aniccasaññādīnañca yathāvuttamanasikārūpanissayatā tadanukūlatā.

Āhāre paṭikkūlasaññaṁ so uppādetīti sambandho. **Tabbipariṇāmassā**ti bhojanapariṇāmassa nissandādikassa. **Tadādhārassā**ti udarassa, kāyasseva vā. **So**ti bhojanemattaññū. Suttantapariyāyena kāmarāgo "kāmacchandanīvaraṇan"ti vuccatīti āha **"abhidhammapariyāyenā"**ti. Abhidhamme hi "nīvaraṇaṁ dhammaṁ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati napurejātapaccayā"ti[1] etassa vibhaṅge "arūpe kāmacchandanīvaraṇaṁ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṁ uddhaccanīvaraṇaṁ avijjānīvaraṇaṁ uppajjatī"ti-ādi[1] vacanato bhavarāgopi kāmacchandanīvaraṇaṁ vuttanti viññāyati. Tenāha **"sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇan"**ti.

Sīmābhede kateti attādimariyādāya bhinnāya, attādīsu sabbattha ekarūpāya mettābhāvanāyāti attho. **Vihārādi-uddesarahitan**ti vihārādipadesaparicchedarahitaṁ. **Uggahitāya** mettāya. **Aṭṭhavīsatividhā**ti itthi-ādivasena sattavidhā paccekaṁ averādīhi yojanāvasena aṭṭhavīsatividhā. **Sattādi-itthi-ādi-averādiyogenā**ti ettha sattādi-averādiyogena vīsati, itthi-ādi-averādiyogena aṭṭhavīsatīti aṭṭhacattārīsaṁ ekissā disāya. Tathā sesadisāsupīti sabbā saṅgahetvā āha **"asītādhikacatusatappabhedā"**ti.

Katākatānusocanañca na hotīti yojanā. "Bahukaṁ sutaṁ hoti suttaṁ geyyan"ti-ādi[2] vacanato bahussutatā navaṅgassa sāsanassa vasena veditabbā, na vinayamattassevāti vuḍḍhataṁ pana anapekkhitvā icceva vuttaṁ, na bahussutatañcāti.

Tiṭṭhati anuppannā vicikicchā **ettha** etesu "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan"ti-ādikāya[3] pavattiyā anekabhedesu purimuppannesu vicikicchādhammesūti te **ṭhānīyā** vuttā.

---

1. Abhi 10. 300 piṭṭhe Paṭṭhāne. 2. Aṁ 1. 313 piṭṭhe.
3. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.

Aṭṭhavatthukāpīti na kevalaṁ soḷasavatthukā, nāpi ratanattayavatthukā ca, atha kho aṭṭhavatthukāpi. Ratanattaye saṁsayāpannassa sikkhādīsu kaṅkhāsambhavato, tattha nibbematikassa tadabhāvato ca sesavicikicchānaṁ ratanattayavicikicchāmūlikatā daṭṭhabbā. **Anupavisanaṁ** "evametan"ti saddahanavasena ārammaṇassa pakkhandanaṁ.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Tenāti atthasannissitaggahaṇena.

Paccayavasena dubbalabhāvo **mandatā.**

Pabbatapadesavanagahanantaritopi gāmo na dūre, pabbataṁ parikkhipitvā gantabbatāya āvāso araññalakkhaṇūpeto, tasmā maṁsasoteneva assosīti vadanti.

Sampattihetutāya pasādo sinehapariyāyena vutto.

Indriyānaṁ tikkhabhāvāpādanaṁ **tejanaṁ. Tosanaṁ** pamodanaṁ.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathavipassanāvasena paṭṭhamassa satipaṭṭhānassa, **suddhivipassanāvasena** itaresaṁ. **Āgamanavasena vuttaṁ** aññathā maggasammāsatiyā kathaṁ kāyārammaṇatā siyāti adhippāyo. **Kāyānupassi-ādīnaṁ** catubbidhānaṁ puggalānaṁ vuttānaṁ. Tenāha **"na hi sakkā ekassa -pa- vatthun"**ti. **Anekasatisambhavāvabodhapasaṅgā**ti ekacittuppādena anekissā satiyā sambhavassa, sati ca tasmiṁ anekāvabodhassa ca āpajjanato. **Sakiccaparicchinne**ti attano kiccavisesavisiṭṭhe. **Dhammabhedenā**ti ārammaṇabhedavisiṭṭhena dhammavisesena. **Na dhammassa dhammo kiccan**ti ekassa dhammassa aññadhammo kiccaṁ nāma na hoti tadabhāvato. **Dhammabhedena** dhammassa vibhāgena. **Tassa bhedo**ti tassa kiccassa bhedo natthi. **Tasmā**ti yasmā nayidha dhammassa vibhāgena kiccabhedo icchito,

kiccabhedena pana dhammavibhāgo icchito, tasmā. Tena vuttaṁ "**ekāvā**"ti-ādi.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. "**Kāye kāyānupassī**"ti idaṁ puggalādhiṭṭhānena satipaṭṭhānavisesanaṁ, tañca āgamanasiddhaṁ, aññathā tassa asambhavatoti āha "**āgamanavasena -pa- desetvā**"ti. **Puggalaṁ anāmasitvā**ti "kāye kāyānupassī"ti evaṁ puggalaṁ aggahetvā. Tathā anāmasanato eva **āgamanavisesanaṁ akatvā. Nayadvaye**ti anupassanānayo, suddhikanayoti etasmiṁ nayadvaye.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Kāraṇasaddo yuttivācako "sabbametaṁ akāraṇaṁ vadatī"ti-ādīsu viya, tasmā **kāraṇappadhānā**ti yuttippadhānā, anuppannapāpakānuppādanādikiriyāya anurūpappadhānāti evaṁ vā ettha attho daṭṭhabbo. Anuppannapāpakādīnaṁ anuppādādi **anuppannapāpakānuppādādi.**

391. **"Na aññodhammo"**ti yathā taṇhāyanamicchābhinivesavā-yamanasabhāvānaṁ taṇhādīnaṁ chandapariyāyo aññadhammo nāma hoti kattukamyatāsaṅkhātassa chandaniyassa tesu abhāvā, dhammacchando pana taṁsabhāvattā aññadhammo na hoti. Tenāha **"dhammacchandoti sabhāvacchando"**ti.

406. **Aṭṭhakathāyan**ti porāṇaṭṭhakathāyaṁ. **Vaṭṭānatthasaṁvattanato**ti saṁsāradukkhasambhavato.

Na sakkontīti āha "santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhituṁ na sakkontī"ti.

Tattha duvidhāyāti yojetabbaṁ. **Uppannāyevā**ti uppannapubbā eva uppajjanti samudācārādivasena.

Sabbāsu avatthāsūti pakatattādi-avatthāsu. Pakatattāvatthena hi sabbena sabbaṁ tāni na caritabbāni. Itarāvatthena ca tadavatthāya tāni tāniyeva caritabbāni. **Vatthabbanti ādīnī**ti **ādi-**saddena "na ekacchanne anāvāse vatthabbaṁ, na ekacchanne āvāse vā anāvāse vā vatthabbaṁ, na ekāsane nisīditabbaṁ, na nīce āsane nisinne ucce āsane nisīditabbaṁ, na chamāyaṁ nisinne āsane nisīditabbaṁ, na ekacaṅkame caṅkamitabbaṁ, na nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamitabbaṁ, na chamāyaṁ caṅkamante caṅkame caṅkamitabban"ti[1] imāni saṅgaṇhāti. **Tesan**ti pārivāsikavuḍḍhatarādīnaṁ vasena. **Sampiṇḍetvā**ti saṅkaḍḍhitvā. **Ekekaṁ katvā**ti navāpi

---

1. Vi 4. 63 piṭṭhe.

ekamekaṁ katvā. "Abhivādana paccuṭṭhānañjalikammasāmīcikammaṁ na sāditabbaṁ, āsanābhihāraṁ, seyyābhihāraṁ, pādodakaṁ, pādapīṭhaṁ, pādakathalikaṁ, pattacīvarapaṭiggahaṇaṁ na sāditabban"ti[1] idaṁ sabbampi asādiyanasāmaññena ekaṁ. **Dasā**ti "na sīlavipattiyā, na ācāravipattiyā, na diṭṭhivipattiyā, na ājīvavipattiyā, na bhikkhū bhikkhūhi bhedetabbā, na gihiddhajo dhāretabbo, na titthiyaddhajo dhāretabbo, na titthiyā sevitabbā, bhikkhū sevitabbā, bhikkhusikkhāya sikkhitabban"ti[2] evamāgatā dasa.

"Kammañcā"ti paccattavasena vuttaṁ kammaṁ "avipakkavipākassā"ti ettha "kammassā"ti sāmivacanavasena pariṇāmetvā yojetabbaṁ. Bhūtāpagatuppannanti[3] vuttanti sambandho. **Idhā**ti imissā sammohavinodaniyā. "Evaṁ kate okāse vipāko -pa- uppannoti vuccatī"ti vadanto **vipākameva vadati. Tatthā**ti aṭṭhasāliniyaṁ. Maggena samucchinnā thāmagatā kāmarāgādayo "anusayā"ti vuccantīti āha **"anusayita -pa- maggena pahātabbā"**ti.

Āhatakhīrarukkho viya ārammaṇaṁ, kathaṁ? Nimittaggāhavasena. Tamevatthaṁ vivarati **"adhigatan"**ti-ādinā. Tattha nimittaggāhavasena ārammaṇassa adhiggahitattā taṁ ārammaṇaṁ anussaritānussaritakkhaṇe kilesuppattihetubhāvena uppattiṭṭhānato adhigatameva nāma hotīti āha **"adhigataṁ nimittaggāhavasenā"**ti, taṁ ārammaṇaṁ pātubhūtakilesanti adhippāyo. Kilesuppattinimittatāya uppattirahaṁ kilesaṁ **"ārammaṇaṁ antogadhakilesan"**ti vuttaṁ. Tañca kho gāhake labbhamānaṁ gahetabbe upacaritvā, yathā nissite labbhamānaṁ nissaye upacaritvā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti. Idāni upacāraṁ muñcitvā nippariyāyeneva atthaṁ dassento **"nimittaggāha -pa- sadisā"**ti āha. **Vitthāretabban**ti "yathā kiṁ? Sace khīrarukkhan"ti-ādinā vitthāretabbaṁ.

Tidhāti atītādivasena tidhā. **Ābhato** upamāvasena. **Appahīnatādassanatthampī**ti **pi**-saddena "tidhā navattabbatādassanatthampī"ti vuttameva sampiṇḍeti. **Evaṁ maggena pahīnakilesā daṭṭhabbā** magge anuppanne uppattirahānampi uppanne sabbena sabbaṁ abhāvato.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vi 4. 84 piṭṭhe. 2. Vi 4. 63 piṭṭhe. 3. Bhutvāpagatuppannanti (Ka)

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

427. **Vīriyajeṭṭhikāya pana maggabhāvanāya na vattabbāni** sammappadhānāni **"maggādhipatīnī"ti vā "namaggādhipatīnī"ti vā**ti vāti ettha paṭhamassa vīriyantarābhāvo, itarassa itarādhipatino, namaggabhūtavīriyādhipatino ca abhāvo navattabbatāya kāraṇanti imamatthamāha **"maggādhipatīnī"**ti-ādinā. **Tadā**ti vīriyajeṭṭhikamaggabhāvanākāle.

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. **Paṭhamo kattu-attho** "ijjhatīti iddhī"ti. **Dutiyo karaṇattho** "ijjhanti etāyā"ti. Pajjitabbā iddhi vuttā "iddhiṁ pajjanti pāpuṇantī"ti kattusādhanassa iddhisaddassa karaṇasādhanena pādasaddena samānādhikaraṇatāya asambhavato, ijjhanakassa ca atthassa karaṇabhūtena pādena pajjitabbattā "iddhi eva pādo"ti saddayojanā na sambhavatīti imamattamāha **"na ca -pa- vatthun"**ti. **Iddhikiriyākaraṇenā**ti ijjhanakiriyāya karaṇabhūtena atthena sādhetabbā ca iddhi pajjitabbāti yojanā. **Dvinnaṁ karaṇānan**ti ijjhanapajjanakiriyākaraṇānaṁ iddhipādatthānaṁ. **Na asamānādhikaraṇatā sambhavati** paṭisedhadvayaṁ pakatiyaṁ ṭhapetīti. **Tasmā**ti yasmā paṭhamenatthena samānādhikaraṇasamāso, dutiyena sāmivacanasamāso iddhipādasaddānaṁ na yujjati, tasmā. Yathāvuttā vā paṭhamenatthena samānādhikaraṇasamāsavaseneva yojanā yujjati pādassa pajjamānakoṭṭhāsabhāvato. Dutiyenatthena itarasamāseneva yojanā yujjati pādassa ijjhanakaraṇūpāyabhāvato.

Kecīti **dhammasirittheraṁ** sandhāya vadati. **Duvidhatthāyā**ti nibbatti-atthāya, vuddhi-atthāya ca. **Visun**ti "iddhi eva pādo iddhipādo"ti imasmā visuṁ. **Samāsayojanāvasenā**ti "iddhiyā pādo iddhipādo"ti evaṁ samāsayojanāvasena. **Yathāyutto**ti kattukaraṇatthesu yo yo yutto. **Paṭilābhapubbabhāgānan**ti visesādhigamataṁpubbabhāgānaṁ yathākkamaṁ kattiddhikaraṇiddhibhāvaṁ sandhāya vuttoti yojanā. Uttaracūḷabhājanīye "chandoyeva chandiddhipādo, cittameva, vīriyameva, vīmaṁsāva vīmaṁsiddhipādo"ti vuttattā āha **"uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehī"**ti-ādi.

Chandacittavīmaṁsiddhipādesu tāva yuttaṁ padhānasaṅkhāraggahaṇaṁ apubbattā, vīriyiddhipāde pana kathanti codanaṁ sandhāyāha **"vīriyiddhipādaniddese"**ti-ādi. Yadi dveyeva samannāgamaṅgāni, chandādayo kimatthiyāti āha **"samādhivisesanānī"**ti. **Na idha -pa- vuttā hoti** atabbisesanattā.

yadipi samādhivisesanasamannāgamaṅgadassanatthaṁ dvikkhattuṁ vīriyaṁ āgatanti vuttaṁ, taṁ pana "vīriyasamādhisamannāgatan"ti ettāvatāpi siddhaṁ hoti. Evaṁ siddhe sati puna vacanaṁ vīriyantarasabbhāvaṁ nu kho dīpetīti kadāci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṁ **"vīriyañcā"**ti-ādimāha. **Chandādīhi visiṭṭho**ti chandādīnaṁ adhipatipaccayatāvisesena visiṭṭho. Teneva hi chandādimukheneva iddhipādā desitā. Tathā ca vuttaṁ "chandaṁ ce bhikkhu adhipatiṁ karitvā labhati samādhin"ti-ādi[1]. **Taṁtaṁavassayanavasenā**ti tassa tassa chandassa samādhino avassayatāvasena, paccayavisesatāyāti attho. **Upāyatthena -pa- vuttā hoti** adhigamūpāyatāpi nissayabhāvoyevāti. **"Tenevā"**ti-ādinā yathāvuttaṁ chandādīnaṁ iddhipādataṁ pāḷiyāyeva vibhāveti. Tattha **tenevā**ti chandādīnaṁyeva upāyatthabhāveneva iddhipādabhāvassa adhippetattā. **Upāyiddhipādadassanatthamevā**ti chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhi chandādīnaṁ iddhiyā adhigamūpāyatādassanaṁ upāyiddhipādadassanaṁ, tadatthameva "tathābhūtassa vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho"ti[2] tattha tattha pāḷiyaṁ nissayiddhipādadassanaṁ kataṁ chandādivisiṭṭhānaṁyeva vedanākkhandhādīnaṁ adhippetattā. Evañcetaṁ sampaṭicchitabbaṁ. **Aññathā** kevalaṁ iddhisampayuttānaṁyeva khandhānaṁ vasena iddhipādabhāve gayhamāne **catubbidhatā na hoti** visesakāraṇābhāvatoti adhippāyo.

433. **Tosanaṁ** satthu ārādhanaṁ, sikkhāya vā. **Thāmabhāvato**ti thirabhāvato. Kulāpadese jātimā purissaro hotīti **"pubbaṅgamattā cittassa visiṭṭhajātisadisatā"**ti vuttaṁ. Vicāraṇāpaññāhetukattā mantassa vīmaṁsāsadisatā suviññeyyāvāti na uddhaṭā.

Chandādiketi chandasamādhipadhānasaṅkhārā, vīriyacittavīmaṁsāsamādhipadhānasaṅkhārāti ime tayo tayo dhamme. **Abhedato** bhedaṁ akatvā abhinditvā iddhibhāvasāmaññena, iddhipādabhāvasāmaññena ca saṅgaṇhitvā. Tenāha **"sampiṇḍetvā"**ti. Bhedanaṁ vā sambhedanaṁ missīkaraṇanti āha **"amissetvā"**ti. Tathā hi "sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyevā"ti[3] iddhi-iddhipāde amissetvāpi kathitaṁ. **Visesenā**ti bhedena catūsu iddhipādesu asammissabhāvena āveṇikattā.

---

1. Abhi 2. 223 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 226 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 293 piṭṭhe.

Āveṇikā hi chandādayo tassa tassa iddhipādassa. **Avisesenā**ti abhedena, caturiddhipādasādhāraṇabhāvenāti attho.

Chandiddhipādasamādhiddhipādādayoti **ādi**-saddena padhānasaṅkhāraṁ, vīriyacittavīmaṁsā ca saṅgaṇhāti. **Pādo**ti tehi sampayuttaṁ catukkhandhamāha. "Chandiddhipāde pavisantī"ti-ādinā **visiṭṭhesveva pavesaṁ avatvā. Catūsū**ti chando, samādhi, padhānasaṅkhārā, taṁsampayuttā khandhāti evaṁ catūsu. Chandahetuko, chandādhiko vā samādhi adhippetoti āha **"chandavato ko samādhi na ijjhissatī"**ti. **Itī**ti evaṁ anena pakārena, yaṁ samādhibhāvanāmukhaṁ. Samādhibhāvanānuyogena bhāvitā khandhā **samādhibhāvitā.**

"Ye hī"ti-ādinā "abhinavaṁ natthī"ti saṅkhepato vuttaṁ vivarati. **Tiṇṇan**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṁ. **Idan**ti "ime hi tayo"ti-ādivacanaṁ. **Purimassā**ti "chando samādhī"ti-ādivasenassa. **Kāraṇabhāvenā**ti sādhanabhāvena. **Tenā**ti "ime hi tayo dhammā"ti-ādivacanena. Yasmā chandādayo tayo dhammā aññamaññaṁ, sampayuttakānañca nissayabhāvena pavattanti, tasmā tesampi iddhipādabhāvo vutto. So pana nissayabhāvo sampayogāvinābhāvīti āha **"tadantogadhattā"**ti, sampayuttakantogadhattāti attho. Chandādīnaṁ viya sampayuttakkhandhānaṁ sabhāvato iddhibhāvo natthīti āha **"iddhibhāvapariyāyo atthī"**ti. Tena vuttaṁ **"sesā sampayuttakā -pa- na attano sabhāvenā"**ti. **Ekadesassā**ti chandādīnaṁ. **Catunnampī** khandhānaṁ, chandādīnaṁ vā **catunnaṁ. Punapī**ti "sampayuttakā panā"ti-ādiṁ sandhāyāha. **Iminā** catukkhandhatadekadesānaṁ iddhibhāvadīpanena.

Pubbe vuttato vacanakkamena aññanti āha **"apubbanti katvā"**ti. Kenaṭṭhena iddhi paṭilābho, kenaṭṭhena pādo pubbabhāgoti yathākkamaṁ yojanā. Yadi patiṭṭhānaṭṭhena pādo, nissayiddhipādoyeva vutto siyā, na upāyiddhipādoti āha **"upāyo cā"**ti-ādi. **Sabbatthā**ti suttantabhājanīye, abhidhammabhājanīye ca. Tenāha **"suttantabhājanīye hī"**ti-ādi. **Samādhivisesanabhāvenā**ti "chandādhipati, chandahetuko, chandādhiko vā samādhi chandasamādhī"ti-ādinā samādhissa

visesanabhāvena. “Samādhisevanavasenā”ti ca pāṭho. Tattha **samādhisevanavasenā**ti chandādhike adhipatiṁ karitvā samādhissa āsevanavasena. **Upāyabhūtānan**ti “chandavato ce samādhi ijjhati, mayheva ijjhatī”ti samādhi-āsevanāya upāyabhūtānaṁ.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Sādhipativārāni aṭṭhasatāni, tesu paccekaṁ cattāro iddhipādā na sambhavatīti āha **“sādhipativārānaṁ paripuṇṇānaṁ abhāvā”**ti. Tattha kāraṇamāha **“na hi adhipatīnaṁ adhipatayo vijjantī”**ti. Yadi hi adhipatī siyuṁ sādhipatīti iddhipādabhedena dvattiṁsa nayasatāni, suddhikāni aṭṭhāti cattāri nayasahassāni bhaveyyuṁ, taṁ pana natthīti adhippāyo. Yattakā pana nayā idha labbhanti, taṁ dessetuṁ **“ekekasmiṁ panā”**ti-ādi vuttaṁ. Suddhikāni aṭṭha nayasatāni sādhipatikānipi aṭṭhevāti catunnaṁ maggānaṁ vasena soḷasa nayasatāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

Sayaṁ jeṭṭhakabhāvena pavattanato cattāro adhipatayo aññamaññaṁ garuṁ na karonti. Tasmā “cattāro iddhipādā na maggādhipatino”ti vuttā. Tenāha **“aññamaññassa pana adhipatayo na bhavantī”**ti. **Etamatthan**ti “adhipatayo aññamaññassa adhipatī na bhavantī”ti etamatthaṁ. **Adhipatino**ti adhipati bhavituṁ samatthassa. **Adhipatiṁ na karontī**ti adhipatiṁ katvā garuṁ katvā nappavattanti. **Adhipatīnaṁ sahabhāve**ti adhipatikiccakaraṇena sahapavattiyaṁ. **“Avīmaṁsādhipatikassa maggassa abhāvā”**ti idaṁ “adhipatitāsamatthā dhammā adhipatibhāveneva pavatteyyun”ti dosāropanavasenāha, na yathādhigatavasena. Adhipatidhammānañhi pubbābhisaṅkhāre sati adhipatibhāvena pavatti, na aññathāti sahabhāvepi tadabhāvaṁ sandhāya visesanaṁ

nakattabbaṁ siyāti sakkā vattuṁ. **Aññamaññādhipatikaraṇabhāve**ti aññamaññaṁ adhipatiṁ katvā pavattiyaṁ. **Vīmaṁsādhipatikattavacanan**ti vīmaṁsādhipatikabhāvassa vacanaṁ. **Na vattabbaṁ siyā** sabbesampi adhipatīnaṁ sādhipatikattāti adhippāyo. **Sahabhāvo paṭikkhitto eva** sādhipatibhāvassa anekaṁsikatāvacanato.

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Paṭhamanayavaṇṇanā

466. Patiṭṭhānaṁ idha saṁsāre avaṭṭhānaṁ, tassa mūlaṁ kilesāti āha **"kilesavasena patiṭṭhānan"**ti. Patiṭṭhānāya pana byāpārāpatti kammanti vuttaṁ **"abhisaṅkhāravasena āyūhanā"**ti. Yasmā kilesesu taṇhādiṭṭhiyo taṇhādiṭṭhicaritānaṁ visesato saṁsāranāyikā, kilesasahitameva ca kammaṁ patiṭṭhānāya hoti, na kevalaṁ, tasmā vuttaṁ **"taṇhādiṭṭhīhi -pa- āyūhanā"**ti. Tathā taṇhāya bhavassādabhāvato, diṭṭhiyā vibhavābhinandanabhūtāya vibhavābhisaṅkharaṇabhāvato **"taṇhāvasena patiṭṭhānaṁ, diṭṭhivasena āyūhanā"**ti vuttaṁ. Diṭṭhīsupi antomukhappavattāya bhavadiṭṭhiyā visesato saṁsāre avaṭṭhānaṁ, yato olīyanāti vuccatīti āha **"sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānan"**ti. Bahimukhappavattāpi vibhavadiṭṭhi bhavābhisaṅkharaṇaṁ nātivattatīti vuttaṁ **"ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā"**ti. Layāpatti yathāraddhassa ārambhassa aniṭṭhānaṁ antosaṅkocabhāvatoti āha **"līnavasena patiṭṭhānan"**ti. Uddhatāpatti anupāyabhūtā byāpārāpatti asaṅkocabhāvatoti vuttaṁ **"uddhaccavasena āyūhanā"**ti. Tathā kosajjapakkhikattā ca kāmasukhānuyogassa uddhaccappakkhikattā ca attakilamathānuyogassa tadubhayavasena patiṭṭhānāyūhanā vuttā, itaraṁ vuttanayānusārena veditabbaṁ. **Idhā**ti imissā **sammohavinodaniyā. Avuttānan**ti "kilesavasena patiṭṭhānan"ti-ādīnaṁ vasena veditabbā patiṭṭhānāyūhanāti yojanā.

Samappavatte dhammeti līnuddhaccavirahena samappavatte sampayuttadhamme. **Paṭisañcikkhatī**ti patirūpaṁ saṁkaleti gaṇeti tuleti. Tenāha **"upapattito ikkhatī"**ti. **Tadākāro**ti paṭisaṅkhānākāro upapattito ikkhanākāro. **Evañca katvā**ti paṭisaṅkhānasabhāvattā eva upekkhāsambojjhaṅgassa. **Pacchimapacchimakāraṇabhāvo**ti pacchimassa pacchimassa kāraṇabhāvo. Purimaṁ purimaṁ hi pacchimassa pacchimassa visesapaccayoti.

467. Aviparītakāyādisabhāvaggahaṇasamatthatāya **balavatī eva sati. Paññā gahitā** satinepakkenāti attho. **Evaṁcittoti** evaṁ lābhasakkārasilokasannissitacitto. **Cirakatavattādivasenāti** cirakatavattādisīsena. **"Vutto"**ti imināpi "katvā āha kāyaviññattiṁ -pa- koṭṭhāsan"ti yojanā.

Paresanti na anantarānaṁ. **Sabbesaṁ -pa- yojetabbā** "sabbe bojjhaṅgā sabbesaṁ paccayavisesā hontiyevā"ti. Kāmetīti kāmo, assādanavasena āmasatīti āmisaṁ, kāmova āmisanti **kāmāmisaṁ,** kilesakāmo. Vatthukāmo pana āmasīyatīti **āmisaṁ.** Evaṁ sesadvayampi. Tesu lokīyanti ettha sukhavisesāti **loko,** upapattiviseso. **Vaṭṭaṁ** saṁsāro. Kāmassādavasena pavatto lobho **kāmāmisaṁ.** Bhavavisesapatthanāvasena pavatto **lokāmisaṁ.** Vibhavo nāma kimatthiyo, ko vā taṁ abhipattheyyāti vaṭṭānugedhabhūto lobho vaṭṭāmisanti ca vadanti. **Tadārammaṇan**ti tassā taṇhāya ārammaṇaṁ, rūpādi. **Lokadhammā** lābhādayo. Vuttāvasesā sabbāva taṇhā **saṁsārajanako rāgo.**

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyanayavaṇṇanā

468-9. **Sabbe sattā**ti kāmabhavādīsu, saññībhavādīsu, ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. Āhārato ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā,** paccayaṭṭhitikā. Yena paccayena te tiṭṭhinti, so ekova dhammo ñātapariññāsaṅkhātāya "āhāraṭṭhitikā"ti abhiññāya abhiññeyyo. **Dve dhātuyo**ti saṅkhatāsaṅkhatadhātuyo. **Tisso dhātuyo**ti kāmadhāturūpadhātu-arūpadhātuyo. **Pañca vimuttāyatanānī**ti "idha bhikkhave bhikkuno satthā dhammaṁ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo"ti-ādinā[1] āgatāni vimuccanakāraṇāni. **Anuttariyānī**ti dassanānuttariyādīni cha anuttariyāni. **Niddasavatthūnī**ti

---

1. Dī 3. 200, 234; Aṁ 2. 18 piṭṭhesu.

yehi kāraṇehi niddaso hoti, tāni niddasavatthūni nāma. Desanāmattañcetaṁ. Khīṇāsavo hi dasavasso hutvā parinibbuto puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavasso, navavassopi -pa- ekamuhuttikopi na hotiyeva puna paṭisandhiyā abhāvā, aṭṭhuppattivasena panevaṁ vuttaṁ. Tāni pana "idha bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hotī"ti-ādinā[1] sutte āgatāniyeva. "Sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī"ti-ādīni[2] **dasa nijjaravatthūni. Khandhādayo**ti khandhāyatanadhātādayo. **Vinandhanan**ti "bhavādivinandhanaṭṭhena vānaṁ vuccati taṇhā"ti[3] dasseti. **Gamanan**ti assādanavasena ārammaṇe pavattimāha. Tena vuttaṁ **"piyarūpasātarūpesū"**ti.

Vipassanāsahagatanti veditabbaṁ viññattisamuṭṭhāpakattā. "Maggaṁ appattaṁ kāyikaṁ vīriyan"ti visesetvā vuttattā pana lokuttaravīriyampi pariyāyena kāyikaṁ nāma atthīti dīpitaṁ hoti.

Rūpāvacare pītisambojjhaṅgoti na vuccatīti āha **"rūpāvacare -pa- paṭikkhittā"**ti. Yathā vipassanāsahagatā pīti pariyāyena "pītisambojjhaṅgo"ti vuccati, evaṁ rūpāvacare pīti nibbedhabhāgiyā vattabbā siyā. Evaṁ labbhamānāpi alabbhamānaṁ upādāya na vuttā. **"Avitakka-avicārā"**ti visesanaṁ santapaṇītāya pītiyā dassanatthaṁ. **Bojjhaṅgabhūtā**ti pariyāyabojjhaṅgabhūtā. **Avitakka-avicāro pīti -pa- na vutto** savitakkasavicārattā tassa. Na hi kāmāvacarā avitakka-avicārā pīti atthi.

Idha vutto pariyāyenāti attho. Maggapaṭivedhānulomanato vipassanāya viya pādakajjhānesupi sati-ādayo "bojjhaṅgā"tveva vuccantīti āha **"nibbedhabhāgiyattā na paṭikkhipitabbo"**ti. Evaṁ kasiṇajjhānādīsu bojjhaṅge uddharantānaṁ adhippāyaṁ vatvā anuddharantānaṁ adhippāyaṁ vattuṁ **"anuddharantā panā"**ti-ādimāha. Te hi āsannekantakiccanibbattīhi vipassanākkhaṇe bojjhaṅge uddharanti, na jhānakkhaṇe tadabhāvato. Tenāha **"vipassanākiccassa viya -pa- na uddharantī"**ti. Kasiṇanissando arūpānīti āha **"tadāyattānī"**ti.

Dutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Dī 3. 209 piṭṭhe. 2. Dī 3. 259; Aṁ 3. 430 piṭṭhe. 3. Taṇhāti vuttanti (bahūsu)

Tatiyanayavaṇṇanā

470-1. Vossajjanaṁ pahānaṁ vossaggo, vossajjanaṁ vā vissaṭṭhabhāvo nirāsaṅkānuppavesoti āha **"vossaggasaddo -pa- duvidhatā vuttā"**ti. Vipassanākkhaṇe **tadaṅgatanninnappakārena,** maggakkhaṇe **samucchedatadārammaṇakaraṇappakārena.**

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Upekkhanamupekkhāsambojjhaṅgassa sabhāvo, so ca samādhivīriyasambojjhaṅgo viya sampayuttānaṁ ūnādhikabhāvabyāvaṭo ahutvā tesaṁ anūnānadhikabhāve majjhattākārappavattīti imamatthaṁ āha **"upekkhanavasenā"**ti-ādinā. Tattha **upapattito ikkhanan**ti paṭisaṅkhānamāha.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅga

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. **Abhidhammeti** dhammasaṅgahe. So hi nibbattitābhidhammadesanā, na vibhaṅgadesanā viya suttantanayavimissā. **Ariyopapadataṁ na karoti** vināpi tenassa ariyabhāvasiddhito. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ "yathā hī"ti-ādi.

493. **"Lokiyakālenā"**ti idaṁ pubbabhāgabhāvanānubhāvena kiccātirekasiddhīti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Etesan**ti sammādiṭṭhi-ādīnaṁ. Appahāne, pahāne ca ādīnavānisaṁsavibhāvanādinā visesappaccayattā **sammādiṭṭhi-ādīni micchāvācādīni pajahāpentīti vuttāni.** Micchāvācādito nivatti sammāvācādikiriyāti vuttaṁ **"sammāvācādikiriyā hi viratī"**ti. Sammādiṭṭhi-ādayo viya **na kārāpakabhāvena,** taṁsamaṅgīpuggalo viya **na kattubhāvena. Lokuttarakkhaṇepī**ti na kevalaṁ lokiyakkhaṇeyeva, atha kho lokuttarakkhaṇepi.

Khandhopadhiṁ vipaccatīti paṭisandhidāyikaṁ sandhāyāha. **Tattha vipaccatī**ti pavattivipākadāyikaṁ.

Ekekanti "tattha katamā sammādiṭṭhī"ti-ādinā[1] ekekaṁ aṅgaṁ pucchitvā. **Tassa tassevā**ti ekeka-aṅgasseva, na aṅgasamudāyassa. **Saha pana pucchitvā**ti "tattha katamo pañcaṅgiko maggo"ti[1] pucchitvā. **Ekato vissajjanapaṭiniddesattā**ti yadipi "tattha katamā sammādiṭṭhi? Yā paññā"ti-ādinā[1] vissajjanaṁ kataṁ, "tattha katamo pañcaṅgiko maggo"ti[1] pana ekato katāya pucchāya vissajjanavasena paṭiniddesabhāvato na pāṭiyekkaṁ pucchāvissajjanaṁ nāma hoti. Kasmā panettha pañcaṅgakavāre eva pāṭiyekkaṁ pucchāvissajjanaṁ kataṁ, na aṭṭhaṅgikavāreti codanaṁ sandhāyāha **"tatthā"**ti-ādi. **Ekekamukhāyā**ti sammādiṭṭhi-ādimukhāya. Tena vuttaṁ "ariyaṁ vo bhikkhave sammādiṭṭhiṁ desessāmi sa-upanisaṁ

---

1. Abhi 2. 246 piṭṭhe.

saparikkhāran"ti-ādi[1]. **Pubbasuddhiyā sijjhanti.** Tathā hi vuttaṁ "pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī"ti[2], tasmā sammāvācādimukhā bhāvanā natthīti adhippāyo. Tenāha **"na maggassa upacārenā"**ti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 3. 17 piṭṭhe. 2. Ma 3. 337 piṭṭhe.

12. Jhānavibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

Mātikāvaṇṇanā

508. **Pātimokkhasaṁvarādī**ti **ādi**-saddena indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, satisampajaññaṁ, jāgariyānuyogoti evamādike saṅgaṇhāti. **Asubhānussatiyo**ti asubhajhānāni, anussatijhānāni ca. Sati samaṇabhāvakarapubbabhāgakaraṇīyasampattiyaṁ samaṇabhāvopi siddhoyeva hotīti āha **"suññā -pa- dassetī"**ti. Kāraṇe hi sidde phalampi siddhameva hotīti. Sikkhāpadānaṁ sarūpaṁ, sikkhitabbākāraṁ, saṅkhepato vibhāgañca dassetuṁ **"sikkhāpadesū"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **nāmakāyādivasenā**ti nāmakāya, padakāya, byañjanakāyavasena vuttesu. Iminā sikkhāpadānaṁ sikkhāya adhigamūpāyabhūtapaññattisabhāvataṁ dasseti. Tesu sikkhitabbākāro satthu-āṇānatikkamoyevāti āha **"vaca -pa- tabbesū"**ti. **Sikkhākoṭṭhāsesū**ti vuttappabhedesu adhisīlasikkhābhāgesu. Tesu samādānameva sikkhitabbākāroti vuttaṁ **"paripūraṇavasena sikkhitabbesū"**ti. **Sikkhāpadekadesabhūtā**ti sikkhāpadasamudāyassa avayavabhūtā. Bhikkhusikkhā hi idhādhippetā "idha bhikkhū"ti[1] vuttattā. Tathā hi vakkhati "sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāsaddassa atthadassanatthaṁ vuttā"ti[2].

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavaṇṇanā

509. **Diṭṭhattā**ti sayambhūñāṇena sacchikatattā. **Khanti**-ādīsupi eseva nayo. sayambhūñāṇena sacchikaraṇavaseneva hi bhagavato khamanaruccanādayo, na aññesaṁ viya anussavākāraparivitakkādimukhena. **Aviparītaṭṭho** ekantaniyyānaṭṭhena veditabbo. **Sikkhiyamāno**ti sikkhāya

---

1. Abhi 2. 251 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 329 piṭṭhe.

paṭipajjiyamāno. **Sikkhitabbāni sikkhāpadānī**ti sikkhāpadapāḷiṁ vadati. **Khandhattayan**ti sīlādikkhandhattayaṁ. "Sabbapāpassa -pa- buddhāna sāsanan"ti[1] vacanato āha **"anusāsanadānabhūtaṁ sikkhattayan"**ti.

Sammādiṭṭhiyā paccayattāti maggasammādiṭṭhiyā ekantahetubhāvato. Ettha ca **sammādiṭṭhī**ti kammassakatāsammādiṭṭhi, kammapathasammādiṭṭhi ca. **Phalakāraṇopacārehī**ti phalūpacārena sammādiṭṭhipaccayattā, kāraṇūpacārena sammādiṭṭhipubbaṅgamattā. **Kusaladhammehi attano ekadesabhūtehī**ti sammādiṭṭhidhamme sandhāyāha. Kusalapaññāviññāṇānaṁ vā pajānanavijānanavasena dassanaṁ **diṭṭhī**ti. Tena avayavadhammena samudāyassa upacaritataṁ dasseti. **Vinayanakiriyattā**ti desanābhūtaṁ sikkhattayamāha. **Dhammenā**ti dhammato anapetena. **Avisamasabhāvenā**ti avisamena sabhāvena, samenāti attho.

510. **Anaññatthenā**ti garahādi-aññattharahitena sakatthena. **Bhinnapaṭadhare**ti bhikkhusāruppavasena pañcakhaṇḍādinā chedena chinnacīvaradhare.

Bhedanapariyāyavasena vuttaṁ, tasmā kilesānaṁ pahānā kilesānaṁ bhedā bhikkhūti vuttaṁ hoti.

Guṇavasenāti sekkhadhammādiguṇānaṁ vasena. Tena bhāvatthato bhikkhu-saddo dassito hoti.

Idaṁ dvayanti "ettha cā"ti-ādinā parato saṅgahadassanavasena vuttaṁ "sekkho"ti-ādikaṁ vacanadvayaṁ. **Iminā**ti "sekkho bhikkhu bhinnattā pāpakānan"ti padānaṁ atthadassanena. **Na sameti** sekkha-asekkhaputhujjanāsekkhadīpanato. **Tadidan**ti paṭhamadvayaṁ. **Nippariyāyadassanaṁ** ariyānaṁ, asekkhānaṁyeva ca sekkhabhinnakilesabhāvadīpanato. **Vutto**ti paṭiññāvacanaṁ, saccaṁ vuttoti attho. **Na pana idhādhippeto** atthuddhāravasena dassitattā.

Bhagavato vacananti upasampadākammavācamāha. **Tadanurūpan**ti tadanucchavikaṁ, yathāvuttanti attho. Parisāvatthusīmāsampattiyo "samaggena saṁghena akuppenā"ti[2] iminā pakāsitāti **"ṭhānārahan"**ti padassa **"anūna -pa- avuttan"**ti ettakameva atthamāha.

---

1. Khu 1. 41; Dī 2. 42; Khu 10. 37 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 2. 254 piṭṭhe.

511. **Avītikkamanaviratibhāvato**ti avītikkamasamādānabhūtā viratīti katvā vārittasīlaṁ patvā virati eva padhānanti cetanāsīlassapi pariyāyatā vuttā. **"Nagaravaḍḍhakī vatthuvijjācariyo"**ti idaṁ idhādhippetanagaravaḍḍhakīdassanaṁ. Vatthuvijjā, pāsādavijjāti duvidhā hi vaḍḍhakīvijjā. **Lehitabban**ti sāyitabbaṁ. **Cubitabban**ti pātabbaṁ.

Indriyasaṁvarāhārattāti indriyasaṁvarahetukattā. Pātimokkhasīlaṁ sikkhāpadasīlaṁ na pakatisīlādikena gayhatīti āha **"pātimokkhato aññaṁ sīlaṁ kāyika-avītikkamādiggahaṇena gahitan"**ti. Taṁ pana pātimokkhasīlena na saṅgayhatīti na sakkā vattuṁ, kāyikavācasikasaṁvarassa tabbinimuttassa abhāvatoti dassento **"iminā adhippāyena vuttan"**ti āha.

Tattha pātimokkhasaddassa evaṁ attho veditabbo—kilesānaṁ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṁ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano, aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṁ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṁ pātinaṁ saṁsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Cittassa hi vimokkhena sattopi "vimutto"ti vuccati. Vuttañhi "cittavodānā visujjhantī"ti[1], "anupādāya āsavehi cittaṁ vimuttan"ti[2] ca. Atha vā avijjādinā hetunā saṁsāre patati gacchati pavattatīti pātī. "Avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti[3] hi vuttaṁ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṁkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkhaṁ.** "Kaṇṭhekāḷo"ti-ādīnaṁ viya tassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṁ. Vuttañhi "cittena nīyati loko, cittena parikassatī"ti[4]. Tassa

---

1. Saṁ 2. 123 piṭṭhe.
2. Vi 3. 23 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 387; Saṁ 2. 121; Saṁ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhādīsu.
4. Saṁ 1. 36 piṭṭhe.

pātino mokkho etenāti **pātimokkhaṁ.** Patati vā etena apāyadukkhe vā saṁsāradukkhe vāti pātī, taṇhādisaṁkileso. Vuttañhi “taṇhā janeti purisaṁ[1], taṇhādutiyo puriso”ti[2] ca ādi. Tato mokkhoti **pātimokkhaṁ.**

Atha vā patati etthāti pātīni, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi “chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavan”ti[3]. Tato cha-ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkhaṁ.**

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṁsāro, tato mokkhoti **pātimokkhaṁ.**

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṁ.** Sabbaguṇānaṁ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva **pātimokkhaṁ.** Tathā hi vuttaṁ “pātimokkhanti mukhametaṁ pamukhametan”ti[4] vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṁ mokkhetīti **pātimokkhaṁ.** Idañhi sīlaṁ sayaṁ tadaṅgavasena, samādhisahitaṁ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accannaṁ mokkheti mocetīti **pātimokkhaṁ.** Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṁ mokkhoti attho, patimokkhoyeva **pātimokkhaṁ.** Mokkho vā nibbānaṁ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkhaṁ. Sīlasaṁvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamanaṁ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṁ kilesanibbāpanatoti patimokkhaṁ, patimokkhaṁyeva **pātimokkhaṁ.**

---

1. Saṁ 1. 34, 35 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 201; Saṁ 1. 316; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.
3. Saṁ 1. 38; Khu 1. 304 piṭṭhesu.
4. Vi 3. 141 piṭṭhe.

Atha vā mokkhaṁ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṁ, patimokkhaṁyeva **pātimokkhan**ti. Idampi pātimokkhasaddassa mukhamattadassanameva. Sabbākārena pana jinapātimokkho[1] bhagavāva anavajjapatimokkhaṁ pātimokkhaṁ saṁvaṇṇeyya.

513. Garubhaṇḍavissajjanakaraṇabhūtaṁ etassa atthīti **garubhaṇḍavissajjanaṁ.**

Garubhaṇḍantarabhūtaṁ thāvarādi. Ūnakaṁ na vaṭṭatīti **phātikammaṁ** vuttaṁ. Atirekagghanakaṁ, tadagghanakameva vā vaṭṭatīti. **Yathāvuttan**ti pokkharaṇito paṁsu-uddharaṇādithāvarakammaṁ.

Dhāreti, poseti vā paresaṁ dārake.

Gihīnaṁ kariyamānaṁ vuttaṁ, na saṁghassa, gaṇassa vāti attho. **Piṇḍapaṭipiṇḍan**ti uttarapadalopaṁ, purimapade uttarapadalopañca katvā niddesoti āha **"piṇḍatthan"**ti-ādi. **Ayoniso vicāraṇaṁ** ayāthāvapaṭipatti.

514. Gacchanti yathāsakaṁ visaye pavattantīti **gāvo,** cakkhādīni indriyāni.

Vidhunanaṁ papphoṭanaṁ, pavāhanati attho.

515. Yathā karaṇattho karaṇīyasaddo, evaṁ vikiraṇatthopi hotīti āha **"vikkhipitabbānī"**ti, viddhaṁsitabbānīti attho. Saṁyamanīyāni vā **saṁyamakaraṇīyāni,** "na puna evaṁ karomī"ti attano dahanaṁ manasā adhiṭṭhānaṁ saṁyamanaṁ, saṁyamanakaraṇīyāni **saṁvarakaraṇīyānī**ti cittamattāyattā eva saṁyamasaṁvarā ācariyena adhippetāti āha **"anāpattigamanīyānī"**ti. Antevāsikatthero pana desanāpi cittuppādamanasikārehi vinā na hotīti desanāvisuddhiṁ nissaraṇaṁ vadati.

516. "Alaṅkato cepi -pa- sa bhikkhū"ti-ādīsu[2] viya idhāpi **guṇato bhikkhu adhippeto.** Tathā ca vuttaṁ "idha bhikkhūti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato evamāhā"ti[3]. Yattakaṁ ekena puggalena asesetvā

1. Jinapāmokkho (Ka) 2. Khu 1. 34 piṭṭhe. 3. Abhi-Ṭṭha 2. 206 piṭṭhe.

samādātuṁ sakkā, taṁ sandhāyāha **"yena samādānena sabbāpi sikkhā samādinnā hontī"**ti yathā upasampadāpāripūriyā asesaṁ upasampannasikkhāsamādānaṁ. **Tan**ti samādānaṁ. **Anekesū**ti visuṁ visuṁ samādānesu. Yathā samādinnāya sikkhāya sabbena sabbaṁ avītikkamanaṁ sikkhitabbākāro, evaṁ sati vītikkame desanāgāminiyā desanā, vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhānaṁ tadupāyabhūtaṁ pārivāsikavattacaraṇādīti vuttaṁ **"avīti -pa- ākārenā"**ti. Yaṁ sikkhāpadaṁ pamādena vītikkantaṁ, taṁ sikkhiyamānaṁ hotīti sesitaṁ nāma hotīti āha **"vitikkamanavasena sesassā"**ti.

519. **Cittaparisodhanabhāvanā**ti cittassa parisodhanabhūtā āvaraṇīyadhammavikkhambhikā samādhivipassanābhāvanā cittaparisodhanabhāvanā. **Suppapariggāhakan**ti niddāpariggāhakaṁ. **Idan**ti idaṁ abbokiṇṇabhavaṅgottaraṇasaṅkhātaṁ kiriyamayacittānaṁ appavattanaṁ suppaṁ nāmā. **Ito** bhavaṅgottaraṇato. **Pubbe ito** kiriyamayacittappavattito parañca natthi. **Ayaṁ** kāyakilamatho, thinamiddhañca **etassa** suttassa paccayo.

522. **Satipaṭṭhānādayo**ti satipaṭṭhānasammappadhāna-iddhipādā, ekacce ca maggadhammā saha na pavattanti, tasmā pāḷiyaṁ na vuttāti adhippāyo. Ete tāva ekasmiṁ ārammaṇe saha na pavattantīti na gaṇheyyuṁ, indriyabalāni kasmā na gahitānīti āha **"pavatta -pa- hontī"**ti. Evampi saddhindriyabalāni bojjhaṅgehi na saṅgayhantīti kathaṁ tesaṁ tadantogadhatāti codanaṁ sandhāyāha **"pīti -pa- vuttattā"**ti.

523. **Samantato**ti sabbabhāgesu sabbesu abhikkamādīsu, sabbabhāgato vā tesu eva abhikkamādīsu atthānatthādisabbabhāgato sabbākārato. **Sammā**ti aviparītaṁ yoniso. **Saman**ti avisamaṁ, iṭṭhādi-ārammaṇe rāgādivisamarahitaṁ katvāti attho.

Bhikkhā carīyati etthāti bhikkhācāro, bhikkhāya caraṇaṭṭhānaṁ, so eva gocaro, bhikkhāya caraṇameva vā sampajaññassa visayabhāvato gocaro, tasmiṁ **bhikkhācāragocare.** So pana abhikkamādibhedabhinnanti visesanavasena vuttaṁ **"abhikkamādīsu panā"**ti. **Kammaṭṭhānasaṅkhāte**ti yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānasaṅkhāte ārammaṇe,

bhāvanākammeyeva vā, yogino sukhavisesahetutāya vā kammaṭṭhānasaṅkhāte sampajaññassa visayabhāvena **gocare.** **Abhikkamādīsū**ti abhikkamapaṭikkamādīsu ceva cīvarapārupanādīsu ca. **Asammuyhanaṁ** cittakiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva tesaṁ pavatti, na aññathāti yāthāvato jānanaṁ.

Kammaṭṭhānaṁ padhānaṁ katvāti cīvarapārupanādisarīra-pariharaṇakiccakālepi kammaṭṭhānamanasikārameva padhānaṁ katvā.

Tasmāti yasmā ussukkajāto hutvā ativiya maṁ yācasi, yasmā ca jīvitantarāyānaṁ dujjānataṁ vadasi, indriyāni ca te paripākaṁ gatāni, tasmā. **Tihā**ti nipātamattaṁ. **Te** tayā. **Evan**ti idāni vattabbākāraṁ vadati. **Sikkhitabban**ti adhisīlasikkhādīnaṁ tissannampi sikkhānaṁ vasena sikkhanaṁ kātabbaṁ. Yathā pana sikkhitabbaṁ, taṁ dassento **"diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissatī"**ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamattan**ti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattaṁ. Yathā hi cakkhuviññāṇaṁ rūpe rūpamattameva passati, na niccādisabhāvaṁ, evaṁ sesataṁdvārikaviññāṇehipi me ettha diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā **diṭṭhe diṭṭhaṁ** nāma cakkhuviññāṇaṁ, rūpe rūpavijānananti attho. **Mattā**ti pamāṇaṁ. Diṭṭhaṁ mattā etassāti **diṭṭhamattaṁ,** cakkhuviññāṇamattameva me cittaṁ bhavissatīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇaṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva me javanaṁ bhavissati, cakkhuviññāṇappamāṇeneva naṁ ṭhapessāmīti. Atha vā **diṭṭhaṁ** nāma cakkhuviññāṇena diṭṭharūpaṁ. **Diṭṭhe diṭṭhaṁ** nāma tattheva uppannaṁ sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṁ cittattayaṁ. Yathā taṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanādippamāṇena javanaṁ uppādessāmi, nāssa taṁ pamāṇaṁ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṁ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Esa nayo sutamutesu. **Mutan**ti ca tadārammaṇaviññāṇehi saddhiṁ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṁ veditabbaṁ. **Viññāte viññātamattan**ti ettha pana **viññātaṁ** nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṁ, tasmiṁ viññāte. **Viññātamattan**ti āvajjanappamāṇaṁ. Yathā āvajjanaṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rajjanādivasena uppajjituṁ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṁ ṭhapessāmīti

ayamettha attho. **Evañhi te bāhiya sikkhitabban**ti evaṁ imāya paṭipadāya tayā bāhiya tissannaṁ sikkhānaṁ anupavattanavasena sikkhitabbaṁ. Iti bhagavā bāhiyassa saṁkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṁ chaḷārammaṇabhedabhinnaṁ vipassanāvisayaṁ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātatīraṇapariññaṁ dasseti.

Kathaṁ? Ettha hi rūpāyatanaṁ passitabbaṭṭhena **diṭṭhaṁ** nāma, cakkhuviññāṇaṁ pana saddhiṁ taṁdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṁ pavattamānaṁ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā. Yato taṁ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṁ, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṁ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṁ okāsoti ayañhettha adhippāyo. Esa nayo sutādīsupi.

Idāni ñātatīraṇapariññāsu patiṭṭhitassa upari saha phalena pahānapariññaṁ dassetuṁ **"yato kho te bāhiyā"**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **yato**ti yadā, yasmā vā. **Te**ti tava. **Tato**ti tadā, tasmā vā. **Tenā**ti tena diṭṭhādinā, diṭṭhādipaṭibaddhena vā rāgādinā. Idaṁ vuttaṁ hoti—bāhiya tava yasmiṁ kāle, yena vā kāraṇena diṭṭhādīsu mayā vuttavidhiṁ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādimattaṁ bhavissati, tasmiṁ kāle, tena vā kāraṇena tvaṁ tena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi pahīnarāgādikattā, tena vā diṭṭhādinā saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṁ bāhiya na tatthā**ti yadā, yasmā vā tvaṁ tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho, mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā, tasmā vā tvaṁ tattha diṭṭhādike na bhavissasi, tasmiṁ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti[1] taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno patiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvatā pahānapariññaṁ matthakaṁ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā. **Tato tvaṁ bāhiya nevidha, na huraṁ, na ubhayamantarenā**ti yadā tvaṁ bāhiya tena rāgādinā tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṁ neva idha loke, na paraloke, na ubhayattha hosi. **Esevanto dukkhassā**ti kilesadukkhassa, vaṭṭadukkhassa ca ayameva anto ayaṁ paricchedo parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha

1. Vi 3. 19 piṭṭhe.

attho. Ye pana "ubhayamantarenā"ti padaṁ gahetvā antarābhavaṁ nāma icchanti, tesaṁ taṁ micchā. Tattha yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato **antarābhavakathāyaṁ**[1] āvi bhavissati.

Etesanti atiharaṇavītiharaṇānaṁ.

"Tattha hī"ti-ādinā pañcaviññāṇavīthiyaṁ puretaraṁ pavatta-ayonisomanasikāravasena āvajjanādīnaṁ ayoniso āvajjanādinā iṭṭhādi-ārammaṇe lobhādippavattimattaṁ hoti, na pana itthipurisādivikappagāho, manodvāreyeva pana so hotīti dasseti. **Tassā**ti "itthī, puriso"ti rajjanādikassa. **Bhavaṅgādī**ti bhavaṅga-āvajjanadassanāni, sampaṭicchana santīraṇavoṭṭhabbanapañcadvārikajavanañca. **Apubbatittaratāvasenā**ti apubbatā-ittarabhāvānaṁ vasena.

Atiharatīti mukhadvāraṁ atikkamitvā harati. **Taṁtaṁvijānananipphādako**ti tassa tassa pariyesanādivisayassa, vijānanassa ca nipphādako. Yena hi payogena pariyesanādi nippajjati, so tabbisayaṁ vijānanampi nipphādeti nāma hoti. **Sammāpaṭipattin**ti dhammesu aviparītapaṭipattiṁ yathābhūtāvabodhaṁ.

Gamanepīti gamanapayogepi. **Atiharaṇaṁ** yathāṭhitasseva kāyassa icchitadesābhimukhakaraṇaṁ. **Gamanaṁ** desantaruppatti. **Vakkhamāno**ti "abhikkante paṭikkanteti -pa- addhāgamanavasena kathito. Gate ṭhite nisinneti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhāra-iriyāpathavasena kathito"ti[2] vakkhamāno viseso.

Pavatteti caṅkamādīsu pavatte rūpārūpadhamme. **Pariggaṇhantassa** aniccādito.

Kāyikakiriyādinibbattakajavanaṁ phalūpacārena **"kāyādikiriyāmayan"**ti vuttaṁ. **Kiriyāsamuṭṭhitattā**ti pana kāraṇūpacārena.

526. **Kammaṭṭhāna-upāsanassā**ti kammaṭṭhānabhāvanāya. **Yogapathan**ti bhāvanāyoggakiriyāya pavattanamaggaṁ.

537. **Kāyādīsū**ti kāyavedanācittadhammesu. **Suṭṭhu pavattiyā**ti asubhānupassanādivasena pavattiyā. **Niyyānasabhāvo** sammāsatitā

1. Abhi 4. 269 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

eva. **Upaṭṭhānan**ti satiṁ kiccato dasseti. Ettha ca yathāvutto pariggaho jāto etissāti **pariggahitā,** taṁ pariggahitaṁ niyyānabhūtaṁ satiṁ katvāti attho veditabbo.

542-3. Pakuppannaṁ idha **vikārāpattibhāvo.**

550. **Tappaṭipakkhasaññā**ti thinamiddhapaṭipakkhasaññā. Sā atthato tadaṅgādivasena thinamiddhavinodanākārappavattā kusalavitakkasampayuttasaññā, tathābhūto vā cittuppādo saññāsīsena vuttoti veditabbo.

553. **Sārambhan**ti ārambhavantaṁ, sahārambhanti attho. **Nirāvaraṇābhogā** thinamiddhandhakāravigamena nirāvaraṇasamannāhārasaññā. **Vivaṭā** appaṭicchādanā.

564. **Tattha tatthā**ti "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hotī"ti-ādīsu[1].

588. Yathā kenaci nikkujjitaṁ "idaṁ nāmetan"ti pakatiñāṇena na ñāyati, evaṁ sabbappakārena aviditaṁ nikkujjitaṁ viya hotīti āha **"sabbathā aññātatā nikkujjitabhāvo"**ti. **Niravasesaparicchindanābhāvo**ti duviññeyyatāya niravasesato paricchinditabbatābhāvo, paricchindikābhāvo vā. Ekadesaneva hi gambhīraṁ ñāyati.

Ācikkhantīti ādito paribyattaṁ kathenti. **Desentī**ti upadisanavasena vadanti, pabodhenti vā. **Paññāpentī**ti pajānāpenti, saṁpakāsentīti attho. **Paṭṭhapentī**ti pakārehi asaṅkarato ṭhapenti. **Vivarantī**ti vivaṭaṁ karonti. **Vibhajantī**ti vibhattaṁ karonti. **Uttānīkarontī**ti anuttānaṁ gambhīraṁ uttānaṁ pākaṭaṁ karonti. Ettha ca **"paññāpentī"**ti-ādīhi chahi padehi atthapadāni dassitāni. **"Ācikkhanti desentī"**ti pana dvīhi padehi byañjanapadānīti evaṁ atthabyañjanapadasampannāya uḷārāya pasaṁsāya pasaṁsanaṁ dasseti. Yaṁ panetesu atthabyañjanapadesu vattabbaṁ, taṁ **netti-aṭṭhakathāyaṁ**[2] vitthārato vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Netti-Ṭṭha 32, 33 piṭṭhesu.

602. **Ettheva yojetabbaṁ** tassa heṭṭhābhūmisamatikkamanamukhena bhūmivisesādhigamupāyadīpanato. **Sabbatthāpī**ti "rūpasaññānaṁ samatikkamā, ākāsānañcāyatanaṁ samatikkammā"ti sabbesupi samatikkamavacanesu.

610. **Taṁyeva ākāsaṁ phuṭaṁ viññāṇan**ti taṁyeva kasiṇugghāṭimākāsaṁ "anantan"ti manasikārena phuṭaṁ pharitvā ṭhitaṁ paṭhamāruppaviññāṇaṁ "anantaṁ viññāṇan"ti **manasi karotī**ti attho. Dutiyavikappe pana sāmaññajotanā[1] visese tiṭṭhatīti "phuṭan"ti iminā viññāṇameva vuttanti **phuṭaṁ viññāṇan**ti paṭhamāruppaviññāṇamāha. Tañhi ākāsassa sapharaṇakaviññāṇaṁ. **Viññāṇenā**ti ca kāraṇatthe karaṇavacanaṁ, tañca dutiyāruppaviññāṇaṁ vadatīti āha **"viññāṇañcāyatanaviññāṇena manasi karotī"**ti. **Tenā**ti paṭhamāruppaviññāṇena. **Gahitākāran**ti anantapharaṇavasena gahitākāraṁ. **Manasi karotī**ti dutiyāruppaparikammamanasikārena manasi karoti. **Evan**ti yathāvuttākāraṁ kasiṇugghāṭimākāse paṭhamāruppaviññāṇena anantapharaṇavasena yo gahitākāro, taṁ manasi karontaṁyeva. **Taṁ viññāṇan**ti taṁ dutiyāruppaviññāṇaṁ. **Anantaṁ pharatī** "anantan"ti pharati, tasmā dutiyoyevattho yuttoti. **"Yañhī"**ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ pākaṭaṁ karoti. **Taṁpharaṇākārasahitan**ti tasmiṁ ākāse pharaṇākārasahitaṁ. **Viññāṇan**ti paṭhamāruppaviññāṇaṁ.

615. **Pubbe**ti dutiyāruppaparikammakāle. Yaṁ "anantaṁ viññāṇan"ti manasi kataṁ, **taṁyeva** paṭhamāruppaviññāṇameva. Taṁyeva hi abhāveti. Ārammaṇātikkamavasena hi etā samāpattiyo laddhabbāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Catukkanaye dutiyajjhānameva yesaṁ vicāro oḷārikato na upaṭṭhāti, yesañca upaṭṭhāti, tesaṁ vasena dvidhā bhinditvā

---

1. Sāmaññacodanā (bahūsu)

desitanti catukkanayato pañcakanayo nīhatoti āha "**uddhaṭānaṁyeva catunnaṁ -pa- dassanato cā**"ti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

640. **Tīsū**ti paṭhamādīsu tīsu. Catukkanayena hi taṁ vuttaṁ. **Evaṁ koṭṭhāsikā**ti appamāṇāti vuttā. Tenāha "**lokuttarabhūtā evāti adhippāyo**"ti. Paricchinnākāsa -pa- catutthānaṁ vaṭṭavipassanāpādakattā "**sabbatthapādakacatutthe saṅgahitānī**"ti vuttaṁ.

Ayaṁ kathāti parittārammaṇādikathā. Heṭṭhimo ariyo uparimassa ariyassa lokuttaracittāni paṭivijjhituṁ na sakkotīti vuttaṁ "**na ca -pa- sakkotī**"ti.

"Kiriyato dvādasannan"ti ca pāṭho atthi. **Saha vadati** lokuttaraphalacatutthatāsāmaññenāti adhippāyo. Idha sabbasaddassa padesasabbavācibhāvato ekadesassa asambhavepi sabbatthapādakatā eva veditabbāti dassetuṁ "**sabbattha -pa- daṭṭhabban**"ti āha. **Paricchinnākāsakasiṇacatutthādīnī**ti **ādi**-saddena ānāpānacatutthādayo saṅgahitā. **Navattabbatāyā**ti navattabbārammaṇatāya.

Nibbānañcāti vattabbaṁ tadārammaṇassāpi bahiddhārammaṇabhāvato.

"**Sasantānagatampī**"ti idaṁ **rūpa**-saddena, **kamma**-saddena ca sambandhitabbaṁ "sasantānagatampi apākaṭaṁ rūpaṁ dibbacakkhu viya sasantānagatampi apākaṭaṁ kammaṁ vibhāvetī"ti. Pākaṭe pana sasantānagate rūpe, kamme ca abhiññāñāṇena payojanaṁ natthīti "**apākaṭan**"ti visesetvā vuttaṁ.

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. **Disādesodhinā**ti “ekaṁ disan”ti-ādidisodhinā, vihāragāmanigamanagarajanapadarajjādidesodhinā ca. **Sattodhinā**ti “sabbā itthiyo, sabbe purisā, ariyā, anariyā”ti-ādivasappavattena sattodhinā. **Etassā**ti etassa padassa, padatthassa vā. **Anuvattakan**ti adhikāravasena pavattakaṁ. **Taṁ dvayan**ti tathā-saddo, iti-saddoti ubhayaṁ. “Tathā dutiyan”ti hi vutte “tathā-saddo yathā mettāsahagatena cetasā puratthimādīsu ekaṁ disaṁ pharitvā viharati, tathā dutiyampi disaṁ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharatī”ti imamatthaṁ dīpeti. Sesadvayepi eseva nayo. Yasmā **itī**ti ayaṁ iti-saddo pakāratthe, evanti vuttaṁ hoti, tasmā “yathā mettāsahagatena cetasā ekaṁ, dutiyaṁ, tatiyaṁ, catutthaṁ disaṁ pharitvā viharati, evaṁ uddhaṁ, adho, tiriyaṁ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharatī”ti imamatthaṁ dīpeti. Tena vuttaṁ **“mettā -pa- taṁ dvayan”**ti. **Tassā**ti dvayassa. **Pharaṇantarādiṭṭhānan**ti pharaṇato aññaṁ pharaṇantaraṁ, taṁ ādi yassa, taṁ pharaṇantarādi. Pharaṇantaraṁ hetaṁ mettābhāvanāya, yadidaṁ vipulatā. **Ādi**-saddena bhummantarapaguṇabhāvādi gayhati, tassa pharaṇantarādino ṭhānaṁ ṭhānabhūto “vipulenā”ti-ādinā vuccamāno mettābhāvanāviseso. Vuttappakāramattaparāmasanassa **tassa** dvayassa **aṭṭhānaṁ** anokāsoti. **Iti katvā** iminā kāraṇena na vuttaṁ taṁ dvayanti attho.

643. **Rāgassā**ti kāmarāgassa. **Sinehassā**ti puttasinehādisinehassa. **Vipattiyā**ti rāgasinehasaṅkhātāya mettābhāvanāya vipattiyā vināsassa. **Anuppattito** hirottappabalena anuppajjanato.

645. **Adhimuñcitvā**ti bhāvanācittaṁ ārammaṇe suṭṭhu vissajjetvā, taṁ panettha adhimuccanaṁ yasmā pharaṇavaseneva hoti, tasmā vuttaṁ **“suṭṭhu pasāretvā”**ti. Yasmā pana ārammaṇe suṭṭhu asaṁsappanavaseneva taṁ mettābhāvanāya adhimuccanaṁ hoti, tasmā **“balavatā vā adhimokkhena adhimuccitvā”**ti ca vuttaṁ.

648. **Etesaṁ** padānaṁ **sabbena** sakalena disādesādibhedena **avadhinā. Sabbāvadhidisādipharaṇākārehī**ti sabbāvadhibhūtadisādesapuggalapharaṇappakārehi.

650. **Vighātavasenā**ti vikkhambhanavasena.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

699. **Kathitānaṁ** kusalādidhammānaṁ. Imasmiṁ pana appamaññāvibhaṅge kathitā appamaññā, tā ca sabhāvato lokiyā eva, na khandhavibhaṅgādīsu kathitā khandhādayo viya lokuttarāpīti ekaṁsato sabbāsaṁ appamaññānaṁ lokiyabhāvameva dīpetuṁ aṭṭhakathāyaṁ "ismiṁ panā"ti-ādi vuttanti imamatthaṁ dassento āha **"imasmiṁ pana -pa- hotī"**ti.

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅga

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Sikkhāsaṅkhātānaṁ kusaladhammānaṁ pañca sīlaṅgāni nissayabhāvena vā patiṭṭhā siyuṁ, upanissayabhāvena vāti tadubhayaṁ dassento āha **"sampayogavasena, upanissayavasena ca okāsabhāvenā"**ti.

704. "Kammapathā evā"ti niyamassa katattā vuttaṁ **"asabbasādhāraṇesū"**ti. Na hi sakkā indriyādisādhāraṇakoṭṭhāsavasena niyamaṁ kātuṁ. **Kammapathakoṭṭhāsikā eva,** na jhānādikoṭṭhāsikā. **Kammapathabhāvena āgatanti vadanti,** duggatiyā, tattha uppajjanadukkhassa ca pavatti-upāyabhāvatoti adhippāyo. **Assa** surāpānassa. **Upakārakattaṁ** sabbesaṁ. **Sabhāgattaṁ** micchācārassa.

Tathāgahitasaṅkhārārammaṇatāyāti "sattaṁ avaharāmi, satte vippaṭipajjāmī"ti-ādinā sattākārena gahitasaṅkhārārammaṇatāya, na pana sattapaññatti-ārammaṇatāyāti adhippāyo. **"Pañca sikkhāpadā"**ti-ādinā tamevattaṁ vivarati.

Tassa tassāti yassa yassa byasanatthāya. Sayaṁ vā usu-ādiṁ khipati, opātakhaṇanādiṁ karoti, tādisaṁ mantaṁ parijappati, kammaja-iddhiṁ vaḷañjeti, aññena vā taṁ sabbaṁ kāretīti āha **"nissaggiya -pa- dve eva gahitā"**ti.

Yadipi koṭṭhāsavāre virati sarūpena nāgatā "yevāpanā"tveva vuttā, bhajāpiyamānā pana maggabhāvaṁyeva bhajatīti āha **"viratisīlaṁ pana maggakoṭṭhāsikan"**ti. **Sesasīlānan**ti sesa-avītikkantasīlānaṁ.

712. **Abhabbaṭṭhānā**ti pāṇātipātādayo. Yathā pāṇātipātādayo verahetutāya veraṁ, evaṁ tadaññepi akusalāti vuttaṁ **"taṁsabhāgatāya verabhūtanan"**ti. Viratīnaṁ uppatti na na bhavissati sekkhānanti yojanā. **"Akusalasamuṭṭhitāni cā"**ti-ādināpi sekkhānaṁ ubhayena viratisabbhāvaṁyeva vibhāveti. Tassattho—yāni akusalasamuṭṭhitāni kāyakammādīni, tāni tesaṁ sekkhānaṁ kāyaduccaritādīnīti

verāniyeva, **tehi** verehi **tesaṁ** sekkhānaṁ viratiyo sambhavantiyeva. **Yato**ti yasmā pāṇātipātādiviramitabbanippariyāyaverābhāvepi kāyaduccaritādiveramattato sekkhānaṁ viratisambhavato. **Naphalabhūtassāpī**ti yathā phalassa maggapaṭibimbabhūtattā maggasadisaṁ satta-aṭṭhaṅgikatā siyā, evaṁ aphalabhūtassāpi sakadāgāmimaggādikassa yato viratisambhavato **aṭṭhaṅgikatāhoti,** aññathā pañcaṅgiko eva siyāti adhippāyo.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Pañhapucchakavaṇṇanā

714. **Yathāviramitabbato**ti yo yo pāṇātipātādi viramitabbo, tato virativasena.

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvibhaṅga

1. Suttantabhājanīya

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

718. "Eseva nayo"ti dhammādīsu kato atideso saṅkhepato tesaṁ dassanaṁ hotīti āha **"saṅkhepena dassetvā"**ti. Tesaṁ niruttipaṭibhānānaṁ visayā **tabbisayā,** tesaṁ, niruttipaṭibhānavisayabhūtānanti attho. **Paccayuppannādibhedehī**ti paccayuppannanibbānabhāsitatthādibhedehi.

Dukkhahetuphalajātādidhammajarāmaraṇāni **dukkhādīni.** Saccahetudhammapaccayākāravāresu dukkhasamudayādipariyāyena āgato phalanibbattako hetu, saccapaccayākāravāresu ariyamaggo, pariyattivāre bhāsitaṁ, abhidhammabhājanīye kusalaṁ, akusalanti evaṁ pāḷiyaṁ vuttānaṁyeva vasena pañca dhammā veditabbāti imamatthamāha **"tathā dhammā cā"**ti iminā.

Nibbattakahetu-ādīnanti nibbattakasampāpakañāpakānaṁ. **Purimo**ti pavattanattho. **Tasmin**ti magge. **Pacchimo**ti pāpanattho daṭṭhabbo.

Aviparītaniruttiti buddhādīhi āciṇṇā tassa tassa atthassa vācakabhāve niruḷhā yāthāvanirutti. Yasmā viññattivikārasahito saddo paññattīti attano adhippāyo, tasmā paramatato[1] taṁ dassento **"avacanabhūtāyā"**ti visesetvā **"keci vaṇṇayantī"**ti āha. **Evaṁ satī**ti evaṁ niruttiyā paññattibhāve sati. Paññatti abhilapitabbāti āpajjatīti vutte, hotu, ko doso tassā vacanīyabhāvatoti kadāci vadeyyāti āsaṅkanto āha **"na ca vacanato -pa- uccāretabbaṁ atthī"**ti. **Tesaṁ** atthadhammānaṁ. Na vacananti **avacanaṁ** avacanasabhāvaṁ. **Evaṁpakāran**ti evaṁvidhaṁ evaṁ niyataliṅgavisesajotanākāraṁ.

---

1. Paramatthato (Ka)

Paratoti parabhāge anantaramanodvāre. Saddaggahaṇānusārena gahitāya nāmaniruttiyaṁ niruttipaṭisambhidā pavattatīti vadanti. Yadi evaṁ kasmā pāḷiyaṁ "niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇā"ti vuttāti āha **"nirutti -pa- sandhāya vuttan"**ti. **Pacchā jānanan**ti saddaggahaṇuttarakālaṁ nāmaniruttiyā jānanaṁ. **Evan**ti evaṁ saddaggahaṇato pacchā nāmaniruttiṁ ārabbha pavattaṁ ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidāti gayhamāne. Evaṁ niruttiyā nāmapaññattipakkhe pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca virodhaṁ dassetvā saddapakkhe tadabhāvaṁ dassento **"yathā panā"**ti-ādimāha. **Taṁtaṁsaddavibhāvakan**ti yathā tassa tassa saddappabhedanicchayassa paccayabhūtaṁ dibbasotañāṇaṁ saddārammaṇameva taṁ taṁ saddaṁ vibhūtaṁ karoti, evaṁ niruttippabhedanicchayassa paccayabhūtaṁ niruttisaddārammaṇameva niruttipaṭisambhidāñāṇaṁ taṁ vibhūtaṁ karotīti tassa paccuppannārammaṇatā vuttā. Saddaṁ pana vibhāventaṁ ekantato saddūpanibandhaṁ paññattimpi vibhāvetiyeva, yato sabhāvāsabhāvavisesavibhāvanaṁ sampajjati. Aññathā hi saddamattaggahaṇe visesāvabodho eva na siyāti porāṇā paññattivibhāvanampi tassa icchanti. **Taṁvibhāvakan**ti niruttisaddavibhāvakaṁ. **Na pāḷivirodho hotī**ti yadipi abhidhammabhājanīye "yāya niruttiyā tesaṁ dhammānaṁ paññatti hotī"ti[1] vuttaṁ, tampi sabhāvaniruttisaddena dhammānaṁ pabodhanameva sandhāya vuttaṁ, na tabbinimuttaṁ paññattinti "niruttisaddārammaṇā niruttipaṭisambhidā"ti vuccamāne pāḷiyā virodho na hotīti attho. "Paccavekkhantassā"ti vuttattā saddaṁ gahetvā pacchā gahitāya paññattiyā paccavekkhaṇena bhavitabbanti āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthamāha **"taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā"**ti-ādi. **Sabhāvaniruttiṁ vibhāventaṁyevā**ti sabhāvaniruttivisayassa sammohassa pageva viddhaṁsitattā atthasādhanavasena abhiññāñāṇaṁ viya taṁ vibhāventameva pavattati. Tenāha **"niruttiṁ bhindantaṁ paṭivijjhantameva uppajjatī"**ti. Pabhedagamanañcettha anavasesato niruttivibhāgajānanaṁ. Tathā sesesu. **Sakkaṭanāmādī**ti sakkaṭavasena vuttanāmākhyātādi. Nipātapadaṁ nāmādipadāni viya atthaṁ na vadati, atha kho byañjeti jotetīti **"byañjanan"**ti vuttaṁ nipātapadaṁ.

---

1. Abhi 2. 310 piṭṭhe.

Bodhi ñāṇaṁ maṇḍabhūtaṁ etthāti **bodhimaṇḍo,** mahābodhiṭṭhānaṁ. Tenāha **"paṭhamābhisambuddhaṭṭhāne"**ti. **Aññena pakārenā**ti uggahādippakārena.

Aññathā hontīti purisayuge purisayuge ekadesena parivattantā kālantare aññākārā bhavanti. **Vinassantī**ti taṁtaṁbhāsānaṁ manussānaṁ vināsena na paññāyanti, manussānaṁ duruggahaṇādinā katthaci kadāci parivattantīpi brahmalokādīsu yathāsabhāveneva avaṭṭhānato na sabbattha, sabbadā, sabbathā ca parivattati. Tenāha **"kappavināsepi tiṭṭhatiyevā"**ti. **Etassa** niruttipaṭisambhidāñāṇassa.

Atthādīsu ñāṇanti atthapaṭisambhidādi. Atthadhammaniruttivasena **tīsu.** Atthadhammaniruttipaṭibhāvānavasena **catūsupi vā.** Atthadhammādinā attanā jotetabbena saha atthenāti **sātthakāni. Sabbo** atthadhammādiko **attho** visayabhūto **etassa** ñāṇassa atthīti **sabbatthakaṁ. Sabbasmiṁ** atthādike viseye **khittaṁ** attano paccayehi ṭhapitaṁ pavattitaṁ. **Arahattappattiyā visadā honti** paṭipakkhadhammānaṁ sabbaso viddhaṁsitattā. **Pañcannan**ti adhigamapariyattisavanaparipucchāpubbayogānaṁ. **Yathāyogan**ti yaṁ yaṁ yassa puggalassa visadatāya yujjati, tathā yojetabbaṁ.

Paripucchāhetu pavattā kathā paripucchāti vuttāti āha **"pucchāya -pa- paripucchāti vuttā"**ti.

Tehīti maggehi. **Paṭilābho** nāma[1] pubbayogasampattiyā atthādivisayassa sammohassa samucchindanaṁ, taṁ pana maggakiccamevāti āha **"solokuttaro"**ti. Atthādīnaṁ pabhedato sallakkhaṇavibhāvanavavatthāpanā yathārahaṁ parittakusalamahākiriyacittavasena hotīti vuttaṁ **"pabhedo kāmāvacaro"**ti. **Yathā** pubbayogo **adhigamassa balavapaccayo** sabhāvahetubhāvato, **na tathā pabhedassa** asabhāvahetutāya, paramparapaccayatāya cāti adhippāyo. **Pariyatti-ādīnaṁ** pabhedassa balavapaccayatāya, **adhigamassa** ca tadabhāve eseva nayo. **Tatthā**ti nimittatthe bhummaṁ, tāsu pariyattisavanaparipucchāsu nimittabhūtāsūti attho. **Yaṁ vuttaṁ hotī**ti "etesu panā"ti-ādinā aṭṭhakathāvacanena yaṁ atthajātaṁ

---

1. Paṭighāto nāma (Ka)

vuttaṁ hoti. **Taṁ dassento**ti taṁ niddhāretvā dassento. **"Pubbayogādhigamā"**ti vatvā **"dvepī"**ti vacanaṁ adhigamasahitoyeva pubbayogo pabhedassa balavapaccayo, na kevaloti dassanatthaṁ. Tena vuttaṁ aṭṭhakathāyaṁ "dvepi ekato hutvā"ti[1]. "Dvepi visadakāraṇā"ti vutte pubbayogassāpi visadakāraṇattaṁ labbhatevāti āha **"dvepi visadakāraṇāti -pa- vuttan"**ti.

Saṅgahavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. **Kālattayepī**ti atītādīsu tīsupi kālesu. **Hetuphaladhammā** hetūnaṁ phalabhūtā dhammā, paccayanibbattāti attho. **Tesañca hetudhammā**ti tesaṁ hetuphalānaṁ paccayanibbattānaṁ hetubhūtā dhammā "dhammā"ti vuttāti yojanā. **Vineyyavasenā**ti tathāvinetabbapuggalajjhāsayavasena. **Uppannā samuppannāti-ādi na vuttan**ti uppannā samuppannā uṭṭhitā samuṭṭhitā paccuppannāti-ādi na vuttaṁ ekantapaccuppannasseva saṅgāhakattā. **Taṁnibbattakā**ti tesaṁ atthabhāvena vuttānaṁ nipphādakā. **Dhammāti vuttā** dhammabhāvena kathitā.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. **Sāmaññena vatvā visesena avuttattā**ti "tesaṁ vipāke"ti yathāvuttakusalavipākatādisāmaññena vatvā sahetukāhetukādivisesena avuttattā, sarūpena niddhāretvā avuttattāti attho. **Avipākattā**ti avipākadhammattā. **Yadi evan**ti paccayabhāvato labbhamānopi dhammabhāvo avipākadhammatāya kiriyānaṁ yadi na vutto, evaṁ sati. Satipi paccayuppannabhāve avipākabhāvato atthabhāvopi na vattabbo. Tenāha **"vipākā na hontīti atthabhāvo ca na vattabbo"**ti. **Evañce**ti yadi paccayuppannattā kiriyānaṁ atthabhāvo vutto. **Nappaṭisiddho**

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 373 piṭṭhe.

icchitovāti attho. Yadi evaṁ kasmā na vuttoti āha **“vipākassa panā”**ti-ādi. **Tesan**ti kusalākusalānaṁ, vipākakiriyadhammānañca. **Atthadhammatā**ti vuttanayena labbhamānopi yathākkamaṁ atthabhāvo, dhammabhāvo ca na vutto. **Paccayabhāvaṁ sattivisesaṁ sanipphādetabbatan**ti padattayenāpi vipākadhammatamevāha. Sā hi vipākānaṁ hetubhāvato paccayabhāvo, taduppādanasamatthatāya sattiviseso, **tehi** sagabbhā viya hotīti “sanipphādetabbatā”ti ca vuccati. Taṁ **passantī** nipphādakavisesāpi **nipphādetabbāpekkhā hoti** dhammapaṭisambhidā. **Taṁsambandhenā**ti nipphādetabbasambandhena. Dhammapaṭisambhidaṁ vadantena atthapaṭisambhidāpi vuttā.

Sabhāvadhamme paññatti **sabhāvapaññattī**ti āha **“na sattādipaññattiyā”**ti. sabhāvena, niruttiyeva vā sabhāvapaññattīti vuttāti āha **“aviparītapaññattiyā vā”**ti.

746. Vohārabhūmiṁ, adhigamabhūmiñca ekajjhaṁ katvā āha **“kāmāvacarā, lokuttarā ca bhūmi bhūmī”**ti. **Cittuppādā vā** pavattiṭṭhānabhāvato bhūmi.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pañhapucchakavaṇṇanā

747. **Sabbañāṇārammaṇatāyā**ti paṭisambhidāpaṭisambhidāñāṇārammaṇatāya. “Suttantabhājanīye pana -pa-siyā”ti idaṁ abhidhammabhājanīyena virujjhati, tassa vā sāvasesadesanatā āpajjatīti codanaṁ manasi katvā āha **“abhidhammabhājanīye”**ti-ādi. **Niravasesakathanan**ti asesetvā kathanaṁ. Tena cittuppādasaṅgahite atthe asesetvā desanā idha abhidhammabhājanīyassa bhāro, na sabbañeyyadhammeti dasseti. **Yathādassitavisayavacanavasenā**ti dassitappakāravisayassa kathanavasena, dhammatthavasena dassite taṁtaṁcittuppāde tattha dhammaniruttābhilāpena ñāṇassa kathanavasenāti attho. **Aññārammaṇataṁ na paṭisedheti** atapparabhāvatoti adhippāyo. **Na niravasesena kathanaṁ** acittuppādapariyāpannassa visayassa akathitattā. Evaṁ paṭibhānapaṭisambhidāvisayassāpi

na niravasesena kathananti suttantabhājanīye avisesavacanena sabbañāṇārammaṇataṁyeva paṭibhānapaṭisambhidāya patiṭṭhāpeti. Tathā **tisso paṭisambhidā**ti ādipañhapucchakapāḷiyāpi. **Tisso**ti atthadhammapaṭibhānapaṭisambhidā. Niruttipaṭisambhidā hi "parittārammaṇā"teva vuttā.

Yadipi siyā na tassā mahaggatārammaṇatāti sambandho. **"Na hi maggo paccayuppanno na hotī"**ti iminā "atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā"ti vacanassa yathāvuttatthasādhakataṁ vibhāveti. **Tassā**ti paṭibhānapaṭisambhidāya **na mahaggatārammaṇatā** sambhavati nanu nayaṁ anussarantassāti adhippāyo. **Dvepī**ti "atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā,[1] tisso paṭisambhidā siyā parittārammaṇā, siyā mahaggatārammaṇā, siyā appamāṇārammaṇā"ti[1] ca dvepi etā pāḷiyo. Tāsu balavatarāya ṭhānassa, itarāya adhippāyamagganassa ca upāyadassanamukhena tāsaṁ aññamaññaṁ avirodhaṁ dassetuṁ **"kusalākusalānaṁ panā"**ti-ādimāha. **"Nippariyāyā tattha dhammapaṭisambhidā"**ti etena tattha atthapaṭisambhidāya pariyāyabhāvamāha. **Tathā vipākakiriyānan**ti-ādi yathādhippetassa atthassa visadisūdāharaṇadassanaṁ. Ubhayenapi "atthapaṭisambhidā na maggārammaṇā"ti[1] vacanaṁ suttantanayānugataṁ nippariyāyatthassa tattha adhippetattāti dīpeti. **Kiñci pana ñāṇan**ti-ādi "tisso paṭisambhidā"ti-ādipāḷiyā samatthakaṁ. Yathādhippetassa atthassa paṭibhānaṁ dīpanaṁ **paṭibhānaṁ.** Tenāha **"ñeyyappakāsanato"**ti. Iti yā "tisso paṭisambhidā"ti pāḷi, tassā balavabhāvavibhāvanena itarāya adhippāyamagganaṁ katanti veditabbaṁ. **Nippariyāyā**ti pariyāyarahitā ujukaṁ sarūpeneva pavattā. **Nippariyāya -pa- pavattiyan**ti ekantika-atthārammaṇaṁ ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā, ñāṇārammaṇaṁ paṭibhānapaṭisambhidāti gahetvā desanāyaṁ.

So evāti parassa abhilāpasaddo eva. Anuvattamānatā cassa niruttipaṭisambhidā paccuppannameva saddaṁ ārammaṇaṁ karontī, saddaṁ sutvā "ayaṁ sabhāvanirutti, ayaṁ na sabhāvaniruttī"ti jānantīti ca ādivacanavasena veditabbo.

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

16. Ñāṇavibhaṅga

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. Sampayuttānaṁ nissayapaccayatāya, ārammaṇassa pavattiṭṭhānatāya okāsaṭṭho veditabbo. **Nahetādīti ādi**-saddena "ahetukā"ti-ādikaṁ sabbaṁ ekavidhena ñāṇavatthuṁ saṅgaṇhāti. **Ekaṁ nahetū**ti nahetutāya ekaṁ pañcaviññāṇaṁ nahetūti vuttā tesaṁ nahetutā. Ekantāhetubhāvena hi te ekappakārāvāti. **Aññampī**ti ahetukādi. **Avitathasāmaññayuttan**ti teneva ahetukatādinā yathābhūtena samānabhāvena yuttaṁ. **Ñāṇārammaṇan**ti ñāṇassa ārammaṇaṁ yathāvuttapañcaviññāṇādi. **Vatthuvibhāvanā**ti pañcaviññāṇādikassa ñāṇavatthussa yathāvuttavisesena vibhāvanā pakāsanā paññā.

Osānadukassāti "atthajāpikā paññā, jāpitatthā paññā"ti imassa dukassa. Dukamātikā dhammasaṅgaṇiyaṁ vuttadukamātikāti āha **"dukamātikaṁ anissāyā"**ti.

"Cintāmayā paññā"ti-ādikā tikamātikaṁ anissāya vuttāti āha **"evaṁ tikānurūpehīti etthāpi daṭṭhabban"**ti. Yadipi jāpasaddo byattavacane, mānase ca pavattati, jananatthepi pana daṭṭhabboti dassento āha **"anekatthattā dhātusaddānan"**ti-ādi. Kusalapaññā vipākasaṅkhātassa, kiriyapaññā parikammādibhūtā attanā nibbattetabbaphalasaṅkhātassa atthassa nibbattanato atthajāpikāti vuttāti āha **"atthajāpikā kāraṇagatā paññā"**ti. Vipākapaññā, kiriyapaññā ca sahajātādipaccayavasena taṁtaṁvipākādi-atthaṁ jāpeti janetīti āha **"jāpito janito attho etissāti jāpitatthā"**ti. Satipi sahajātānaṁ paccayabhāve vipākakiriyapaññā na kusalā viya vipākānaṁ nippariyāyena kāraṇavohāraṁ labhatīti āha **"kāraṇapaññāsadisī"**ti. Vibhāvenatthena paññā ārammaṇaṁ viya sampayuttepi pakāsetiyevāti vuttaṁ **"phalappakāsanabhūtā"**ti. Yato sā ālokobhāsapajjotapariyāyehi vibhāvitā.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. "Jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ. Atītampi addhānaṁ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ. Anāgatampi addhānaṁ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ. Yampissa taṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, tampi khayadhammaṁ vayadhammaṁ virāgadhammaṁ nirodhadhammanti ñāṇaṁ. Bhavapaccayā -pa- avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- nirodhadhamman"ti[1] evamāgatāni **sattasattati ñāṇāni.** "Jarāmaraṇe ñāṇaṁ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṁ, jarāmaraṇanirodhe ñāṇaṁ, jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṁ. Jātiyā ñāṇaṁ -pa- saṅkhāresu ñāṇaṁ -pa- paṭipadāya ñāṇan"ti[2] evamāgatāni **catucattārīsaṁ ñāṇāni.** Sutamayañāṇādīni anāvaraṇañāṇapariyosānāni paṭisambhidāmagge[3] āgatāni **tesattati ñāṇāni.** Tenāha **"tesattati pana -pa- na saṁyuttake"**ti. "Saṁyuttake"ti vā idaṁ "sattasattati ñāṇānī"ti iminā sambandhitabbaṁ, na "tesattatī"ti iminā. **Aññattha** nikkhepakaṇḍādīsu. Yathā sammāpaṭivedhābhāvato micchāñāṇādi thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya ārammaṇe cañcalaṁ hoti, na evaṁ hoti yathābhūtāvabodhakaṁ ñāṇanti āha **"yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyan"**ti. Adhibalakaraṇaṁ upatthambhananti taṁ puggale āropento āha **"puggalañca -pa- karotī"**ti. Visabhāgadhammesu vā akampiyattho, sabhāgadhammesu upatthambhanattho veditabbo.

Abhimukhaṁ gacchantīti "upagacchantī"ti padassa atthavacanaṁ. Upagamanañcettha sabbaññutāya paṭijānanamevāti vuttaṁ **"paṭijānanavasenā"**ti. **Aṭṭha vā parisā upasaṅkamantī**ti etthāpi paṭijānanavasena sabbaññutanti yojetabbaṁ. Aṭṭhasu parisāsu dassita-akampiyañāṇayuttoti sambandho.

Phalasampattipavattīti sappurisūpanissayādīnaṁ kāraṇasampattīnaṁ phalabhūtāya patirūpadesavāsa-attasammāpaṇidhi-ādisampattiyā pavattanaṁ. **Ādi**-saddena suttasesā saṅgahitā. **Tattha** sappurisūpanissayādike. Kasmā panettha samāne atthakicce paṭivedhañāṇassa viya desanāñāṇassāpi yāva arahattamaggā uppajjamānatā na vuttāti codanaṁ sandhāyāha

---

1. Saṁ 1. 291 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 288 piṭṭhe. 3. Khu 9. 1 piṭṭhādīsu.

“paṭivedhaniṭṭhattā”ti-ādi. **Paṭivedhaniṭṭhattā**ti paṭivedhassa pariyosānattā. **Tenā**ti paṭivedhapariyosānabhūtena arahattamaggañāṇena. Tadadhigamena hi sampattasakalasabbaññuguṇo bhagavā anantapaṭibhāno anupamāya buddhalīḷāya dhammaṁ desetuṁ samattho ahosi. **“Paṭiladdhasāpī”**ti iminā sabbathā labhāpakassa paṭivedhānurūpatā desanāñāṇassa asakkuṇeyyāti dīpeti, tena ca paṭivedhanamattenettha atthasiddhīti dasseti. Tenāha **“desanāñāṇassā”**ti-ādi.

Hānabhāgiyadhammanti vā hānabhāgiyabhāvassa kāraṇaṁ. **Kāmasahagatasaññādidhamman**ti kāmaguṇārammaṇaṁ saññāmanasikārādiṁ. **Pubbeva katābhisaṅkhārādin**ti “cande vā sūriye vā ettakaṁ gate vuṭṭhahissāmī”ti-ādinā samāpajjanato pubbe pavattacittābhisaṅkhāraparikammādiṁ.

Tadabhāvaggahaṇenāti kilesāvaraṇābhāvaggahaṇena. **Ṭhitin**ti atthibhāvaṁ. **Tabbiparītāyā**ti “natthi dinnan”ti-ādikāya micchādiṭṭhiyā. **Ṭhānābhāvan**ti appavattiṁ, natthibhāvaṁ vā. **Uparī**ti imissā balānaṁ anukkamakathāya upari anantarameva. **Vipākāvaraṇābhāvadassanādikassā**ti **ādi-**saddena kammāvaraṇābhāvadassanaṁ saṅgaṇhāti. **Itaran**ti adhigamassa aṭṭhānadassanaṁ. **Taṁsahitānaṁ dhātūnan**ti rāgādisahitānaṁ sabhāvānaṁ. **Vemattatā** ca tesaṁ paccayavisesasiddhena avatthādivisesena veditabbā. **Cariyāhetūnan**ti rāgādicariyākāraṇabhūtānaṁ dhammānaṁ.

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

761. **Ayaṁ visesot**i samānepi nayadvayassa tesaṁ ahetubhāvādidīpane ekassa hetubhāvādipaṭisedhatā, itarassa rāsantarāsaṅgahoti idaṁ nānākaraṇaṁ. **Ekāya jātiyā**ti ādānanikkhepaparicchinnassa ekassa bhavassa. **Tadantogadhatāyā**ti gati-antogadhatāya. **Tattha tatthā**ti taṁtaṁgaticutibhavesu.

762. **Tathā**ti aññadvārārammaṇatāya. **Khīrādīnaṁ -pa- vilakkhaṇatā**ti yathā khīrassa dadhibhāvena, dadhino takkabhāvena vilakkhaṇatāpatti, na evaṁ pañcaviññāṇānaṁ nahetubhāvādito aññassa sabhāvāpatti atthīti attho.

763. **Mahattepī**ti puthuttepi. Bahubhāvavācako hi ayaṁ mahāsaddo "mahājano"ti-ādīsu viya rūpasaṅghāṭassa adhippetattā. Aññathā sabhāvadhammassa kā mahantatā, sukhumatā vā. Cakkhuviññāṇassa vacanaṁ katvā vuttattā āha **"cakkhupasāde mama vatthumhī"**ti. **Issariyaṭṭhānan**ti issariyapavattanaṭṭhānaṁ. Tathā hi naṁ aññattha bhāvitaṁ vibhāventameva tiṭṭhati, aññaviññāṇāni ca tena dinnanayāneva tattha pavattanti, api dibbacakkhuñāṇaṁ, yato taṁ andhassa na nippajjati.

764. **Vavatthitānampī**ti aññamaññaṁ asaṁkiṇṇānampi. **Paṭipāṭiniyamo** niyatānupubbikatā. **Tenā**ti "abbokiṇṇā"ti vacanena.

766. **Āvaṭṭanabhāvo** āvajjanakiccatā.

Tesanti rūpādīnaṁ. Etesañhi rūpādīnaṁ pañcahi viññāṇehi samāgamo. **Abhinipatitabbāni** ālambitabbāni, vijānitabbānīti attho. Tenāha **"ārammaṇakaraṇena paṭivijānitabbānī"**ti. Kusalākusalacetanāya, taṁsampayuttānañca yathāvuttānaṁ "manopubbaṅgamā -pa- akusalaṁ vā"ti[1] evaṁ vuttānaṁ paṭivijānitabbānaṁ paṭivijānananti sambandho. Kammatthe hi etaṁ sāmivacanaṁ. **Sahajapubbaṅgamadhammenā**ti dassanādīhi sahajātaphassādinā pubbaṅgamena āvajjanādinā. **Kiccantaran**ti dassanādikiccato aññaṁ sampaṭicchanādikiccaṁ.

Avipākabhāvena kāraṇena, tena vā saddhiṁ. **Aññan**ti rūpabhāvādiṁ. **Bhāsanakaraṇakarā**ti viññattisamuṭṭhāpanavasena pavattakusalākusalacittuppādadhammā. Te eva kāyaṅgavācaṅgaṁ acopetvā pavattā **taṁsadisā. Pubbaṅgamapaṭivijānanan**ti pubbaṅgamabhāvena vijānanaṁ manodvārikajavanānaṁ purecarabhāvena gahaṇaṁ. **Tatthā**ti pañcadvāre. **"Na paṭisiddhan"**ti vatvā svāyamappaṭisedho sāmatthiyaladdhoti dassetuṁ **"na kāyakammaṁ -pa- anuññātattā"**ti vuttaṁ. **"Tathā"**ti idaṁ yathā kāyavacīkammapaṭṭhapanaṁ, evaṁ kusalādidhammasamādānampi natthīti upasaṁharaṇatthaṁ veditabbaṁ. Yadi na bhavato cavati, kathaṁ pañcadvāre cuti vuttāti āha **"na pañcadvārika -pa- ataṁdvārikattā"**ti. **Tassā** pāḷiyā. **Āpāthamattan**ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 387 piṭṭhe.

āpāthagamanamattaṁ ārammaṇapaccayabhāvamattaṁ. **Aññan**ti "rūpaṁ nīlan"ti evamādidhammavisesaṁ. Tenāha **"dhammasabhāvan"**ti. **Rūpan**ti **ca na gaṇhātī**ti rūpārammaṇampi samānaṁ, "rūpaṁ nāmetan"ti na gaṇhāti. Tathā cāhu eke "cakkhuviññāṇasamaṅgī nīlaṁ vijānāti, no tu nīlan"ti. **Rūpanīlādi-ākāro** rūpārammaṇarūpādānākārapaññatti. Tajjāpaññatti hesā yathā aniccatādi. **Sātisayaṁ** savitakkasavicārattā. **Tato aññan**ti saddārammaṇato aññaṁ nāmapaññatti-ārammaṇaṁ, aññathā sahuppattipaṭisedho na sambhaveyyāti adhippāyo.

Manodvārepīti na pañcadvāreyeva dutiye moghavāre, atha kho manodvārepi. **Āvajjanaṁ dvattikkhattuṁ -pa- daṭṭhabbaṁ** ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyaṁ tathā asambhavato.

Tassāti yāthāvakavatthuvibhāvanāya paññāya.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dukaniddesavaṇṇanā

767. **Adhikaraṇesū**ti padatthesu. **Aññatra sabhāvaṁ gahetvā**ti atthasaddassa tattha pavattanākāradassanaṁ, tena atthasaddassa sabhāvatthataṁ[1] dasseti. **Adhikaraṇavasena liṅgaparivattiṁ gacchati.** "Abhidheyyānurūpaṁ liṅgavacanānī"ti hi saddavidū vadanti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tikaniddesavaṇṇanā

768. **Paripācitesū**ti sādhitesu. "Vihitesū"ti ettha duddhādīsu viya bhūtakālatā nādhippetāti āha **"visayavisesanamattamevā"**ti. **"Kammaṁ, sippan"**ti paññā kāraṇūpacārena vuttāti āha **"paññā eva vā -pa- veditabbā"**ti.

---

1. Bhāvatthataṁ (bahūsu)

Kusalaṁ kammaṁ sakaṁ ekantaṁ hitasukhāvahattā. Tappaṭipakkhattā **itaraṁ** akusalaṁ kammaṁ **nosakaṁ.** Saccapaṭivedhānulomanaṁ saccānulomanaṁ vuttanti āha **"tappaṭivedhapaccayabhāvenā"**ti. Maggasaccassa anulomanato vā saccānulomikatā, tathā paramatthasaccassa anulomanato. Tenāha aṭṭhakathāyaṁ **"maggasaccassā"**ti-ādi. **Paññā vuttā** paññāvisaye paññākiccassa dassitattā. "Yogavihitesū"ti-ādinā vuttabhūminiddeso, "kammassakataṁ saccānulomikan"ti vuttasarūpaniddeso, "rūpaṁ aniccan"ti-ādinā vuttappakāraniddeso ca **yathāvuttā -pa- niddesā.** "Yogavihitesu kammāyatanesu khantiṁ, kammassakataṁ khantiṁ, 'rūpaṁ aniccan'ti khantin"ti-ādinā khanti-ādipadehi yojetabbā. **Olokanaṁ** paccakkhakaraṇaṁ. **Dhammā olokanaṁ khamantī**ti paññāya tadolokanasamatthatamāha.

769. **Muñcatī**ti pajahati. Ārabbhakiriyāya adhiṭṭhānaṁ samaṅgibhāvo, adhikaraṇaṁ paṭṭhapananti āha **"muñca -pa- vattuṁ yuttan"**ti.

770. Pañcasīladasasīlāni kammavaṭṭekadesabhūtāni sandhāya tesaṁ dhammaṭhitiyaṁ samavarodho vutto. **Satipi savane**ti "idha bhikkhave ariyasāvako pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādinā[1] tathāgatato savane satipi. **Bhikkhu-ādīnampi taṁ vuttaṁ** adhisīlapaññāpanaṁ viya na buddhāveṇikanti.

Adhipaññānibbattesūti ṭhapetvā adhipaññaṁ tadaññesu maggaphaladhammesu. **Tadadhiṭṭhānesū**ti tassā adhipaññāya adhiṭṭhānesu vipassanādhammesu.

771. **Apāyuppādanaṁ** avaḍḍhinibbattanaṁ. **Tasmiṁyeva ṭhāne**ti tasmiṁyeva khaṇe.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Paritassanaṁ parittāso, cittutrāso cāti **"na paritassatī"**ti padassa **"na pattheti na uttasatī"**ti atthamāha.

---

1. Saṁ 2. 527; Aṁ 3. 76; Abhi 4. 255 piṭṭhesu.

796. **Ariyasaccesu dhammasaddo** "diṭṭhadhammo"ti-ādīsu viya. **Ariyamaggo, tassa ca phalaṁ dhammo** yathānusiṭṭhaṁ paṭipanne apāyesu apatamāne dhāretīti. **Tattha paññā**ti tasmiṁ ariyamaggaphale nissayabhūte paññā. Tenāha **"taṁsahagatā"**ti. Aviditaṁ viditaṁ viya neti ñāpetīti **nayo,** anumānaṁ, tassa **nayanaṁ** pavattanaṁ, taṁ pana visuṁyevekaṁ ñāṇuppādananti āsaṅkāya nivattanatthamāha **"na añña -pa- viseso"**ti. Attano hi adhigamānusārena parādhigatānaṁ kālattaye maggādīnaṁ pavatti-ākārānumānaṁ **nayanayanaṁ.** Anuminanākārameva hissa sandhāya vuttaṁ **"ñāṇasseva pavattiviseso"**ti. **Kāraṇañca nayanayanassa** saccesu paccakkhapavattanato. **"Tathā"**ti iminā yathā maggañāṇato aññāpi "iminā dhammenā"ti vattuṁ yuttaṁ, tathā pakārantarenapi "iminā dhammena ñāṇenā"ti ettha attho yujjatīti imamatthaṁ upasaṁharati. **Tenā**ti tasmā ñāṇena ñātato sampayogehi nayanayanato. **Ñāṇavisayabhāvenā**ti paṭivedhañāṇassa visayabhāvena. **Ñātena** paṭividdhena catusaccadhammena, ñāṇasampayogena vā ñātena jānitvā ṭhitena maggaphaladhammena.

Sabbena sabbanti sabbappakārena sabbaṁ, anavasesanti attho. Addhattayapariyāpannaṁ hi sabbaṁ tebhūmakasaṅkhāragataṁ sammasīyati. **Nayanato**ti nayaggāhato. **Anurūpatthavācako vā kāraṇasaddo** "kāraṇaṁ vadatī"ti-ādīsu viya.

Anvayañāṇassapi pariyogāhetvā pavattanato saviseso visayāvabodhoti vuttaṁ **"dhamme ñāṇa -pa- abhāvā"**ti. **Visayobhāsanamattajānanasāmaññenā**ti asatipi abhisamecca gahaṇe visayavibhāvanasaṅkhāta-avabodhasāmaññamattena. **"Ñāṇan"ti sammatesū**ti "ñāṇan"ti voharitesu laddhañāṇavohāresu. **Sammutivasenā**ti dhammañāṇādi viya samukhena visaye appavattitvā paññattimukhena pavattaṁ. **Avasesan**ti sammutiñāṇamevāha. **Itarañāṇattayavisabhāgan**ti dhammañāṇādiñāṇattayavidhuraṁ.

797. **Kāmabhavadhamme**ti kāmabhavasaṅkhāte[1] dhamme.

---

1. Kammabhavadhammeti kammabhavasaṅkhāte (bahūsu)

798. **Sā**ti paṭhamajjhānapaññā. **Vītarāgabhāvanāvatthassā**ti "vītarāgo hotī"ti evaṁ vuttassa. **Tan**ti chaṭṭhābhiññaṁ. Maggañāṇañhi kiccato maggasaccampi paṭivijjhati. **Itarā**ti heṭṭhimamaggapaññā. **Tadupanissayattā**ti tassā chaṭṭhābhiññāya, tassa vā paṭivijjhanassa upanissayattā paṭivijjhati nāma. **Yathānurūpan**ti diṭṭhāsavādīnaṁ yathānurūpaṁ. **Āsavakkhaye**ti āsavakkhayapariyāye kāraṇūpacārena. **Taṁnibbattanato**ti tassa āsavakkhayasaṅkhātassa phalassa nibbattanato. Idañca "āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ chaṭṭhābhiññā"ti sutte āgatattā vuttaṁ.

801. **Abhivisiṭṭhena vā ñāṇena pākaṭaṁ karontassā**ti adhigamavasena pakāsaṁ vibhūtaṁ karontassa.

802. **Vasitāpañcakarahitaṁ** vasibhāvaṁ apāpitaṁ paṭiladdhamattaṁ. Paṭipadārammaṇasahagatā paññā paṭipadārammaṇasambandhinīti āha **"paññāya paṭipadārammaṇuddesenā"**ti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. **Tameva** paññaṁ "dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇenā"ti-ādinā **vibhajati.** Abhisandanaparisandanaparipūraṇānipi parippharaṇaṁ viya pharaṇāpītiyā, taṁsahagatasukhassa ca kiccavisesabhūtāni adhippetānīti āha **"abhisandetīti -pa- veditabban"**ti. **Ādinā nayenā**ti "abhisandetī"ti-ādinā[1] sutte āgatanayena. Pharaṇañcettha pītisukhasamuṭṭhitapaṇītarūpehi kāyassa abhibyāpanaṁ daṭṭhabbaṁ. **Ārammaṇe**ti pītipharaṇatāsukhapharaṇatāsīsena vuttānaṁ tikadukajhānānaṁ ārammaṇe. **Tā**ti pītipharaṇatāsukhapharaṇatā.

Samādhimukhenāti samādhiṁ mukhaṁ pamukhaṁ katvā, samādhisīsenāti attho, samādhipamukhena vā uddesaniddesena. **Aññe kilesā**

---

1. Dī 1. 70; Ma 1. 344 piṭṭhesu.

diṭṭhimānādayo. **Appayogenā**ti jhānavimokkhādīnaṁ viya uppādanīyaparikammapayogena vinā. Āvijjanāsadiso hi phalasamāpatti-attho sammasanacāro. **Ṭhapitattā**ti pavattitattā. **Satibahulatāyā**ti satiyā abhiṇhuppattiyā. Paricchindanasatiyā kālassa satoti dassetīti yojanā.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

805. **Visuddhibhāvan**ti visuddhiyā sabbhāvaṁ. **"Dibbacakkhuñāṇekadesattā"**ti idaṁ tassa paribhaṇḍañāṇattā vuttaṁ. Tathā hi pāḷiyaṁ "sattānaṁ cutūpapātañāṇāya cittaṁ abhinīharati abhininnāmetī"ti[1] ārabhitvā "so dibbena cakkhunā visuddhenā"ti-ādi[1] vuttaṁ. Dibbassa tirohitavippakaṭṭhādibhedassa, itarassa ca rūpāyatanassa dassanasamatthassāpi dibbacakkhuñāṇassa sikhāpatti cavamānopapajjamānasattadassananti āha **"muddhappattena cā**[2]"ti-ādi.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

806. **Chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇan**ti "jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇan"ti-ādinā[3] vuttaṁ paṭiccasamuppādaṅgānaṁ paccavekkhaṇavasena pavattañāṇaṁ. **Saha gahetvā**ti ekajjhaṁ gahetvā vipassanārammaṇabhāvasāmaññena ekattena gahetvā. **Saṅkhapitvā vuttenā**ti pubbe chadhā vuttaṁ viya dassitaṁ dhammaṭṭhitiññāṇanti evaṁ saṅkhipitvā vuttena. "Khayadhamman"ti-ādinā pakārena dassananti sambandho. **Pavattañāṇassā**ti "jātipaccayā jarāmaraṇan"ti-ādinā pavattassa ñāṇassa, pavatte vā saṁsāravaṭṭe ñāṇassa. Ñāṇārammaṇā vipassanā **ñāṇavipassanā. Vipassanā**ti ca "jātipaccayā

---

1. Dī 1. 78 piṭṭhe. 2. Muddhappatena (Mūlaṭī 2. 206 piṭṭhe.) 3. Abhi 2. 347 piṭṭhe.

jarāmaraṇan"ti-ādinā paccayapaccayuppannadhamme vibhāgena dassanato dhammaṭṭhitiñāṇaṁ idhādhippetaṁ. Tassa khayadhammatādijānanaṁ **paṭivipassanā.** Tenāha **"vipassanāpaṭivipassanādassanamattan"**ti.

Evamettha aṭṭhakathādhippāyavasena pāḷiyā atthaṁ dassetvā idāni attano adhippāyavasena dassetuṁ **"pāḷiyaṁ panā"**ti-ādimāha. **Sabbatthā**ti addhattaye paccayavisesena paccayuppannavisesaniddhāraṇe. **Ñāṇavacanenā**ti "jātipaccayā jārāmaraṇan"ti-ādinā ñāṇassa gahaṇena. **Aṅgānan**ti sattasattatiyā aṅgānaṁ. **Itisaddenā**ti "nirodhadhamman"ti ettha vutta-itisaddena. **Pakāsetvā**ti ñāṇassa pavatti-ākāraṁ jotetvā. tena dhammaṭṭhitiñāṇato aññaṁyeva pariyosāne vuttaṁ ñāṇanti dasseti. Tenāha **"vipassanāñāṇaṁ sattamaṁ ñāṇan"**ti. Ayameva cettha attho yuttoti dassento **"na hī"**ti-ādimāha. Tattha **"tampi ñāṇantisambandho na hotī"**ti evaṁ sambandho na yutto aṅgantarabhāvassa avibhāvanatoti attho. Tena vuttaṁ **"taṁ ñāṇa -pa- anadhippetattā"**ti. Na hi visuṁ visuṁ vuttameva ekajjhaṁ vacanamattena atthantaraṁ hotīti. **"Khayadhammaṁ -pa- to cā"**ti iminā purimasmiṁ pakkhe upacayena dosamāha.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

808. **Paccanīkadhamme**ti nīvaraṇādipaccanīkadhamme. **Dukkhan**ti samāpajjane asati uppajjanakadukkhaṁ.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasakaniddesa

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā

809. Na ṭhānanti **aṭṭhānaṁ,** anupalabbhanattho ayamakāroti āha **"avijjamānaṁ ṭhānaṁ aṭṭhānan"**ti. Abhāvattho vā, na aññapaṭipakkhādi-atthoti āha **"natthi ṭhānanti vā aṭṭhānan"**ti. Ko panetassa

atthadvayassa visesoti? Paṭhamo hetupaccayehi anupalabbhamānataṁ vadati, dutiyo sabbena sabbaṁ abhāvanti ayametesaṁ viseso. Taṇhupādānādīnampi sukhato upagamanassa hetubhāve diṭṭhivipallāsassa so sātisayo asukhepi daḷhaṁ pavattāpanatoti āha **"diṭṭhivipallāsova -pa- adhippetan"**ti. "Attadiṭṭhivasenā"ti kasmā visesetvā vuttaṁ, nanu ariyasāvakassa sabbāpi diṭṭhiyo natthīti? Saccaṁ natthi, attadiṭṭhisannissayā pana sabbadiṭṭhiyoti dassetuṁ **"attadiṭṭhivasenāti padhānadiṭṭhimāhā"**ti vuttaṁ. **Bhedānurūpassa** vatthuno. **Bhedānurūpena** "adhamme dhammo"ti-ādinayappavattena.

So evāti yo liṅge aparivatte tasmiṁ attabhāve bhavaṅgajīvitindriyappabandho, so eva. Tañhi upādāya ekajātisamaññā, na cettha bhāvakalāpajīvitindriyassa vasena codanā kātabbā tadaññasseva adhippetattā. Tañhi tattha avicchedavuttiyā pabandhavohāraṁ labhati, itarampi vā bhāvānupālanatāsāmaññenāti anokāsāva codanā.

Sapattavasena yojetabbanti "sapattaṁ māremīti abhisandhinā sapattena nipannaṭṭhāne nipannaṁ manussabhūto manussabhūtaṁ mātaraṁ, pitaraṁ vā mārento"ti-ādinā yojetabbaṁ. **Sabbatthā**ti catūsupi vikappesu. **Purimaṁ abhisandhicittan**ti pubbabhāgiyo maraṇādhippāyo. **Appamāṇaṁ** tena atthasiddhiyā abhāvato. **Puthujjanasseva taṁ dinnaṁ hotī**ti ettha yathā arahattaṁ patvā paribhuttampi puthujjanakāle dinnaṁ puthujjanadānameva hoti, evaṁ maraṇādhippāyena puthujjanakāle pahāre dinne arahattaṁ patvā teneva pahārena mate kasmā arahantaghātoyeva hoti, na puthujjanaghātoti? Visesasambhavato. Yathā hi dānaṁ deyyadhammassa pariccāgamattena hoti, na evaṁ vadho. So hi pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacetanā[1], upakkamo, tena maraṇanti imesaṁ pañcannaṁ aṅgānaṁ pāripūriyāva hoti, na apāripūriyā. Tasmā arahattaṁ pattasseva maraṇanti arahantaghātoyeva hoti, na puthujjanaghāto. Yasmā pana "imaṁ māremī"ti yaṁ santānaṁ ārabbha māraṇicchā, tassa puthujjanakhīṇāsavabhāvena payogamaraṇakkhaṇānaṁ vasena satipi santānabhede abhedoyeva. Yadā ca atthasiddhi, tadā khīṇāsavabhāvo. Tasmā

1. Vadhakacittaṁ (?)

arahantaghātova hotīti nicchitaṁ. Kathaṁ panettha vadhakacetanā vattamānavisayā siyāti āha **"vadhakacittaṁpaccuppannārammaṇampi -pa- pavattatī"**ti. Tattha **pabandhavicchedavasenā**ti yena pabandho vicchijjati, tādisaṁ payogaṁ nibbattetīti attho. Tena yadā pabandhavicchedo, tadā arahāti yathāvuttaṁ arahantaghātaṁ patiṭṭhāpeti. **Na evan**ti yathā kālantarāpekkhakiccasiddhaṁ vadhakacittaṁ, na evaṁ cāgacetanā. **"Sā hī"**ti-ādinā cāgacetanāya kālantarānapekkhakiccasiddhitaṁyeva vibhāveti. **Aññasakakaraṇan**ti attato vinimocetvā aññassa dakkhiṇeyyassa santakabhāvakaraṇaṁ. **Tassā**ti cajitabbassa vatthuno. **Yassā**ti yassa puthujjanassa. **Tasseva taṁ dinnaṁ hoti,** sacepi arahattaṁ patvā tena paribhuttanti attho.

"Kappavināse"ti idaṁ "saṇṭhahante kappe"ti vuttattā mahākappavināsaṁ sandhāya vuttanti āha **"appaṭṭhakathāya na sametī"**ti ettha āyukappassa adhippetattā. Āyukappo cettha avīciyaṁ nibbattasattānaṁ antarakappaparimāṇaṁ paramāyu veditabbaṁ. Tañhi sandhāya "ekaṁ kappaṁ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṁ kālan"ti[1] vuttaṁ. Tayidaṁ **"ekaṁ kappan"**ti yadi ekaṁ mahākappanti attho, tathā sati vīsati-antarakappaparimāṇo eko asaṅkhyeyyakappoti vuttaṁ hoti. Atha ekaṁ asaṅkhyeyyakappanti attho, sabbathāpi "catusaṭṭhi antarakappā"ti vacanena virujjhatīti vīmaṁsitabbaṁ. Yathā pana kappaṭṭhakathāya ayaṁ aṭṭhakathā sameti, taṁ dassetuṁ **"kappavināseyevāti panā"**ti-ādimāha.

Pakatatto vā apārājiko. **Samānasaṁvāsako** kammaladdhīnaṁ vasena anānāsaṁvāsakoti evamettha attho veditabbo.

Niyatassa puggalassa vijjamānataṁ paṭisedhetvāti yojanā. Tattha **paṭisedhetvā**ti "puggalo pana niyato nāma natthī"ti evaṁ paṭisedhetvā. Tattha kāraṇamāha **"micchattasammattaniyatadhammānaṁ viya sabhāvato"**ti. Paññattimattaṁ hetaṁ micchattasammattaniyatadhammanissayaṁ, yadidaṁ niyato puggaloti. **Yathāpucchitan**ti "kiṁ pubbahetu niyametī"ti-ādinā pucchitappakāraṁ niyāmakahetuṁ. **Yenā**ti yena uparimaggattayavipassanāñāṇena.

---

1. Abhi-Ṭṭha 3. 234 piṭṭhe.

Niyatāniyatabhedanti sotāpannādiniyatabhedaṁ, sattakkhattuparamādi-aniyatabbedañca. Sotāpanno eva hi eko sattakkhattuparamo nāma hoti, eko kolaṁkolo nāma, eko ekavījī nāmāti sotāpannassa niyatabhāvo vuttoti āha **"sotāpanno ca niyato"**ti. Byatirekattho hi ayaṁ **ca**-saddo. **Tato pubbe**ti sotāpattimaggato pubbe. **"Pubbahetukiccaṁ natthī"**ti idaṁ sotāpannassa niyatatāya vuttattā vakkhamānañca dosaṁ hadaye ṭhapetvā vuttaṁ. Uparimaggānaṁ sa-upanissayatte paṭhamamaggassāpi sa-upanissayatā siddhā evāti codanaṁ sandhāyaha **"yadi hī"**ti-ādi. **Tañca** niyatattaṁ. **Assā**ti sotāpattimaggassa.

Teneva khīṇāti sotāpattimaggeneva khīṇā. Kāraṇupacchedena hi phalupacchedo siyā. **Tato**ti sattakkhattuparamādito. **Sā**ti sattakkhattuparamāditā. **Pavattito**ti[1] vipākappabandhato. **Tenā**ti sotāpattimaggena. **Vuṭṭhāne**ti vuṭṭhāne sati. Kāraṇena vinā phalaṁ natthīti āha **"sakkāya -pa- bhavitabban"**ti. **"Nāmakaraṇanimittato"**ti iminā nāmakaraṇahetutāya niyāmakataṁ vibhāveti ekabīji-ādisamaññānaṁ anvatthasaññābhāvato. Tenāha **"vipassanā -pa- sandhāya vuttan"ti.**

Ādi-saddena "ekomhi sammāsambuddho, sītībhūtosmi nibbuto"ti-ādīni[2] saṅgayhanti. Ettha ca "sadiso me na vijjati[2], ekomhi sammāsambuddho[2]. 'Atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyan'ti evaṁ puṭṭho ahaṁ bhante 'no'ti vadeyyan"ti[3] ādivacanehi imissā lokadhātuyā viya aññassa buddhassa aññissā lokadhātuyā uppādo niviritoti daṭṭhabbaṁ. Na hi vijjamāne "sadiso me na vijjatī"ti-ādi[2] sakkā vattuṁ. Yaṁ pana vadanti "lokadhātuvisesāpekkhāya vuttan"ti, tampi natthi tathā visesanassa abhāvato, buddhānubhāvassa ca asamatthabhāvavibhāvanati. Āṇākhettakittanañcettha dhammatādassanatthaṁ. Sakkoti hi bhagavā yattha yattha icchati, tattha tattha

---

1. Pavattato (Ka)
2. Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Ma 1. 227 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 94 piṭṭhe.

āṇaṁ vattetuṁ. **"Ekissā lokadhātuyā"**ti ca idaṁ buddhakhettabhūtāya lokadhātuyā dassanatthaṁ vuttaṁ. Tatthāyamattho—buddhakhettabhūtā ekāvāyaṁ lokadhātu. Tattha ekasmiṁ kāle eko eva sammāsambuddho uppajjatīti. Tenāha **"buddhakhetta -pa- adhippāyo"**ti.

Tasmāti yasmā upasampadādhīnaṁ pātimokkhaṁ, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā. **Pātimokkhe** sidde, siddhāsu **tāsu** pabbajjūpasampadāsu. **Tato paraṁ vinaṭṭhaṁ nāma hotī**ti pacchimapaṭivedhato paraṁ paṭivedhasāsanaṁ, pacchimasīlabhedato ca paraṁ paṭipattisāsanaṁ vinaṭṭhaṁ nāma hotīti sāsanabhāvasāmaññena pana ubhayaṁ jakajjhaṁ katvā dassento **"pacchima -pa- ekato katvā"**ti āha.

Paridevanakāruññanti paridevanena karuṇāyitabbatā karuṇāyanā.

Dhammānaṁ sabhāvaviseso na sakkā dhāretuṁ, yato pāramīpavicayādīsu udakapariyantaṁ katvā mahāpathavīkampo ahosi, abhisambodhidivase ca ṭhapetvā pubbuttaradisābhāge bodhirukkhamūle bhūmibhāgo mahāpurisaṁ dhāretuṁ nāsakkhi, aññadatthu ekapasse pakkhitta-atibhārabharitanāvā viya cakkavāḷagabbo viparivatto. "Samuppādikā"ti vattabbe sa-kāre a-kārassa ā-kāro, ekassa **ca** pa-kārassa lopo katoti dassento āha **"samaṁ uddhaṁ pajjatīti sāmupādikā"**ti. Samaṁ upādiyatīti vā samupādā, samupādā eva **sāmupādikā,** samupāhinīti attho.

Santatikhaṇavasenāti santativasena āyūhanasamaṅgitā, sapubbapacchābhāgassa gahaṇavasena cetanākkhaṇavasena setanāsamaṅgitāti yojetabbā. Ekasmiṁ upaṭṭhite paccayavasena tadaññassa upaṭṭhānaṁ parivattanaṁ.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā

810. Bhoge bhuñjituṁ na jānāti, vināsetīti yojanā.

Lahuparivattitāya jīvitassāti adhippāyo.

Na adāsi payuttavācāya uppannanti adhippāyena.

Sammāpayogenāti sammāpaṭipattiyā.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā

813. **Dhātusabhāvo**ti bhūtādisaṅkhātadhātūnaṁ sabhāvo. **Sabhāgavasena** phalabhūtena. **Ajjhāsayadhātuparicchindanato**ti ajjhāsayasabhāvassa "hīnaṁ, paṇītan"ti vā paricchijja jānanato, vuṭṭhinimittena viya mahoghena uparimeghavuṭṭhiyā.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā

Saddattho sambhavati samāsanteneva tathā saddasiddhito. **Tesan**ti paroparānaṁ visadāvisadānaṁ saddhādi-indriyānaṁ. **Evañca katvā**ti āsayādito indriyaparopariyattassa, indriyaparopariyattato ca adhimuttibhedassa visiṭṭhasabhāvattā eva.

815. "Ke pana te ariyāvāsā"ti pucchitvā te sutteneva dassento **"idha bhikkhave"**ti-ādipāḷiṁ āharitvā **"evaṁ vuttā"**ti nigametvā puna maggādhigameneva tesaṁ adhigamaṁ dassento **"etesū"**ti-ādimāha. Tattha **itare**ti chaḷaṅgasamannāgama, ekārakkhā, saṅkhāyapaṭisevanādayo.

816. **Ārammaṇasantānānusayanesū**ti ārammaṇānusayanaṁ, santānānusayananti dvīsu anusayanesu. Yathā hi maggena asamucchinno rāgo

kāraṇalābhe uppajjanāraho thāmagataṭṭhena santāne anusetīti vuccati, evaṁ iṭṭhārammaṇepīti tassa ārammaṇānusayanaṁ daṭṭhabbaṁ. Taṁ panassa anusayanaṁ uppattiyā pākaṭaṁ hotīti dassetuṁ aṭṭhakathāyaṁ "yathā nāmā"ti-ādi[1] vuttaṁ. **"Āciṇṇasamāciṇṇā"**ti etena iṭṭhārammaṇe rāgassa ciraparibhāvanaṁ vibhāveti. Yasmā pana evaṁ ciraparibhāvitaṁ pariveṭhetvā viya ṭhitaṁ hoti, tasmā **"samantato veṭhetvā viya ṭhitabhāvena anusayitataṁ dassetī"**ti vuttaṁ. Tathā hi udake nimuggasadiso udāhaṭo. "Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā"ti-ādipāḷivesena bhavarāgassāpi vatthukāmatā veditabbā. **Rāgavasenā**ti ārammaṇarajjanavasena.

818. **Indriyaviseso** vineyyānaṁ indriyaparopariyattaṁ.

819. Pahātabbena upaddutanirodhanatthaṁ pahāyakaṁ pariyesatīti paṭhamaṁ pahātabbaṁ, pacchā pahāyakanti ayaṁ **pahātabbapajahanakkamo** pahānakkamapadena vutto. **Yassā**ti pahātabbassa. **Tan**ti pahātabbaṁ. **Paṭhamaṁ vuccatī**ti pahānavicāraṇānaṁ paṭhamaṁ vuccati. **Tato** pacchā **appahātabbaṁ** yathā taṁ dassanattikādīsu.

826. **Tan**ti bhavaṅgaṁ. **Tassā**ti lokuttarassa. **Pādakan**ti antimabhavikassa bhavaṅgaṁ sandhāyāha.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā

828. **Samāpannomhī**ti maññatīti attho.

Samādhi vā tassa ārammaṇabhūtaṁ **kammaṭṭhānaṁ vā** cittamañjūsāti yojanā. **Ṭhapetun**ti yathāparicchinnaṁ kālaṁ samāpatticittaṁ pavattetuṁ.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 441 piṭṭhe.

Tehīti saññāmanasikārehi. **Taṁsabhāvatā**ti kāmādidutiyajjhānādi-anupakkhandanasabhāvatā. **Paguṇavodānaṁ** paguṇabhāvasiddhā jhānassa paṭipakkhato visuddhi.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamabalaniddesavaṇṇanā

831. **Paññāva vimuttī**ti rāgādīhi vimuttibhūtā paññāva vimuttīti yojanā. **Kammantarassa vipākantaramevāti attho** vipākantarajānanasseva dutiyabalakiccattā, kammantarajānanassa ca tatiyabalakiccattā. **Balasadisatan**ti ekaccabalasadisataṁ. Kasmā panettha balañāṇakicce vuccamānejhānādi-abalañāṇaṁ udāhaṭanti codanaṁ sandhāyāha **"yadipī"**ti-ādi. **Tadantogadhan**ti tasmiṁ jhānādipaccavekkhaṇāsabhāve sattamabalañāṇe antogadhaṁ. **Evan**ti jhānādiñāṇaṁ viya. **Appetuṁ, vikubbituñcā**ti attanā vuttākāraṁ sandhāyāha. Samudayappahānādi-ekaccañāṇakiccampi akarontaṁ sabbaññutaññāṇaṁ kathamappanādikaṁ jhānādikiccaṁ kareya, balañāṇehi pana jānitabbaṁ, tato uttariñca jānantampi yasmā ekaccabalakiccaṁ na karoti, tasmā aññāneva balañāṇāni, aññaṁ sabbaññutaññāṇanti dassanatthaṁ "etesaṁ pana kiccaṁ na sabbaṁ karotī"ti-ādi[1] aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Tattha yathā sabbaññutaññāṇaṁ abalakiccaṁ ekaccaṁ na karoti, evaṁ balakiccampīti udāharaṇadassanavasena "tañhi jhānaṁ hutvā appetun"ti-ādi vuttanti dassetuṁ **"atha vā -pa- daṭṭhabban"**ti vuttaṁ.

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 445 piṭṭhe.

17. Khuddakavatthuvibhaṅga

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

843-4. **Atthipaṭiccaṁ nāmā**ti atthitā paṭiccattho nāma, asatipi sahajātapurejātādibhāve yasmiṁ sati yaṁ hoti, so tassa paccayoti katvā yathā tathā atthitāmattaṁ idha paṭiccatthoti attho. Taṁ pana paṭiccatthaṁ byatirekamukhena pākaṭataraṁ kātuṁ **"yathā"**ti-ādimāha. Tattha **nissayādipaccayabhāvena paṭiccāti vuttan**ti nissayādipaccayabhāvato paccayabhūtaṁ cakkhādi **"**paṭiccā"ti vuttaṁ. **Ekissā seṇiyā**ti aṭṭhārasasu seṇīsu mayaṁ amukāya seṇiyā jātāmha, na aññe viya appaññātāti evamettha atthaṁ vadanti.

Purato karaṇaṁ pamukhabhāvakaraṇaṁ. **Nidhānarāsī**ti nidahitvā ṭhapitadhananicayo. **Yaso**ti issariyaṁ. Taṁ pana yesu vattati, tesu paṭṭhāpaka-āṇākaraṇehi pākaṭo hotīti **"paṭṭhāpakamado, āṇākaraṇamado"**ti ca vuttaṁ.

845. **Vatthunā**ti jāti-ādipavattihetunā.

846. **Patiṭṭhābhāvo**ti kusalakammesu patiṭṭhānābhāvo, so pana yasmā kusalakiriyāya ṭhānaṁ na hoti, tasmā **"kusalakaraṇe aṭṭhānān"**ti āha. Pamādasaṅkhātassa atthassa evamādiko pariyāyoti yojanā. **Ādi**-saddena "vacīducarite, manoduccarite cittassa vossaggo, makkho, paḷāso"ti ca evamādikassa saṅgaho daṭṭhabbo. "Pamādo pamajjanādī"ti-ādiko **tadatthappakāsako,** "cittassa vossaggo vossaggānuppādanan"ti-ādiko **tappariyāyappakāsako** byañjanapariyāyo ca apariyantoti sambandho. **"Cattāro khandhe dassetī"**ti iminā sativossaggākārappavattā cattāro akusalakkhandhā pamādoti vadati.

847. Anivātavuttitāya hetubhūto cittasampaggaho **mānaviseso.**

848. Uttarabhāvo uttariyaṁ, karaṇena uttariyaṁ **karaṇuttariyaṁ,** sārambhena parassa kiriyato uttarikiriyā.

849. **Neruttikavidhānenā**ti i-kāra, cca-kārānañca rakāratāpādanena.

Attahitaṁ attāti uttarapadalopena niddesamāha yathā "rūpabhavo rūpaṁ, bhīmaseno bhīmo"ti ca. **Ādinno, patto** vā attho **attā**ti niruttinayena padasiddhi veditabbā.

Mudditassāti aṅkitassa.

850. **Jānantasseva** mahājanassa. **Upādānādipaccaye**ti indanudakacīvarādike pāripūrihetuke.

851. **Gaṇṭhikā** sayaṁ gaṇṭhikaraṇato. Patirūpavacanato, aññesaṁ gaṇṭhibhedato ca **gaṇṭhibhūtā.**

852. Abhejjantaratāya[1] **samāsevitatāya** suṭṭhu āsevitatāya.

853. Cirakālaparibhāvitattena **temanakaraṇaṁ** allabhāvakaraṇaṁ, lobhavasena avassavananti attho.

Evaṁ sante kathaṁ khīyananti niddesoti āha **"khīyananti cā"**ti-ādi.

854. **Cīvaramaṇḍanādīnan**ti cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanā senāsanamaṇḍanāti imesaṁ. Idāni taṁ visesanabhāvaṁ yojetvā dassetuṁ **"cīvarena hī"**ti-ādi vuttaṁ.

855. Sabhāgarahito, sabhāgapaṭipakkho vā **asabhāvo,** ananukūlānaṁ paṭikkūlatā vā. Tenāha **"mānathaddhatā, virodho vā"**ti.

856. **Saṅkampanā** ukkaṇṭhanāvasena anavaṭṭhānaṁ, anavadhānaṁ vā. **Tassa tassa** ārammaṇassa **taṇhāyanā.**

857. **Kāyassā**ti nāmakāyassa. Tasmiñhi avipphārike rūpakāyopi avipphāriko hoti.

---

1. Asejjantaratāya (Ka)

860. **Rāgādīnan**ti rāgamoha-ahirikānottappavicikicchādīnaṁ.

861. Tividhampi kuhanavattuṁ dassetunti sambandho. **Tatthā**ti mahāniddese. "Tattha katamā kuhanā lābhasakkārasilokasannissitassā"ti-ādinā[1] idha khuddakavibhaṅge āgataṁ desanānayaṁ nissāya mahāniddesadesanā pavattāti āha **"nissayabhūtāya imāya pāḷiyā"**ti.

Antarahitānīti antavikalāni chindantāni.

Lābhasakkārasilokahetu sambhāvanādhippāyena saṁyatākāradassanaṁ kohaññanti āha **"pāpicchatāyaniratthakakāyavacīvipphandaniggahaṇaṁ korajan"**ti. Yo saṁvegabahulo kukkuccako pubbenāparaṁ attanopi kiriyaṁ parisaṅkanto paccavekkhamāno tiṭṭhati, tādisaṁ viya attānaṁ dassento **"atiparisaṅkito"**ti vutto.

864. Pasaṁsāmukhena nindananti pasaṁsāvatthuto khipanaṁ **bahi chaḍḍanaṁ** yathā "adāyakaṁ aho dānapatī"ti.

865. **Gavesanakamman**ti appakena lābhena mahantassa pariyesanakabyāpāro.

866. Pokkharaṁ vuccati sundaraṁ, vaṇṇassa sundarabhāvo vaṇṇapāripūrī hotīti āha **"vaṇṇapāripūrī vā vaṇṇapokkharatā"**ti.

879. **Seyyamānādiniddesesū**ti "tattha katamo seyyassa seyyohamasmīti māno"ti-ādinā[2] niddiṭṭhesu navasu mānaniddesesu. **"Seyyādipuggalo"**ti idaṁ tattha pāḷiyaṁ seyyādīnaṁ navannaṁ puggalānaṁ āmaṭṭhattā vuttaṁ. Idha pana puggalāmasane sati seyyapuggalo ca āmasitabbo siyā. Tenevāha **"seyyamānabhāvepī"**ti. **Seyyamānabhāvepī**ti **pi**-saddo ākaḍḍhako aseyyamānaniddesepi puggalāmasanassa katattā. **Yassa kassacī**ti seyyādīsu yassa kassaci puggalassa.

---

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 367 piṭṭhe.

880. **Purimamānassā**ti pubbe pavattassa sadisamānassa, hīnamānassa vā, sadisamānavaseneva pana pāḷi āgatā.

881. "Migānaṁ kotthuko anto, pakkhīnaṁ pana vāyaso"ti[1] vacanato āha **"pakkhijātīsu vāyaso anto lāmako"**ti.

882. **Virāgan**ti arahattaṁ.

883. **Mānasampayuttacchando** taṇhāchando. **Mānasabhāvaṁ anugato** seyyādito sampaggaṇhanavasena pavatto mānasampayuttakattukamyatāchando **vā mānacchando.**

884. **Tatthā**ti tasmiṁ vilambane nipphādetabbe. **Yuttaṁ** anucchavikaṁ. **Muttaṁ** vissaṭṭhaṁ. **Siliṭṭhaṁ** sahitaṁ, atthadvayavibhāvakaṁ vā.

888. **Anuddayassevā**ti mettāyantassa viya anukampantassa viya vikappanāti āha **"sahananditādikassā"**ti, mettādipatirūpena pavattagehasitasinehassāti attho. Tenāha **"tādiso rāgo"**ti. **Attho yujjatī**ti evampi "tatthā"ti pāḷipadassa attho yujjati. Parānuddayatāhetuko hi parānuddayatāsahito so vitakkoti.

890. Kāmaguṇapāripūriyā yebhuyyena loko sambhāvetīti āha **"anavaññattatthameva kāmaguṇe ca patthetī"**ti.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

891. **Bandhatī**ti kujjhanākāraṁ bandhati ghaṭeti. Upanāho hi āghātavatthunā cittaṁ bandhanto viya hoti, yato aññathā pavattitvāpi avidite upanāhe āghātavatthusannissitova hoti.

1. Khu 5. 90 piṭṭhe Jātake.

892. **Dantehi chinditvā**ti dantehi chinditvā viya ekadesaṁ apanetvā ekadesaṁ gahetvāti adhippāyo.

894. **Accayaṁ katvā**ti vītikkamaṁ katvā. **Paṭicchādane**ti attanā katassa accayassa paṭicchādane. Vocchindanaṁ vītikkamakiriyāya appaṭijānavasena upacchindanaṁ, vocchindanena chādanā **vocchindanachādanā.**

Asammābhāsane saṭhasaddo loke niruḷhoti āha **"yo na sammā bhāsati, so saṭho"**ti. Saṭhassa yakkhasūkarasadisataṁ dassento **"kucchi vā piṭṭhi vā jānituṁ na sakkā"**ti āha, indajālasadiso vā eso daṭṭhabbo.

Yo sabbathā vipannajjhāsayopi samāno kāyavacībhedamattena attānaṁ sampannaṁ viya dassetvā lokaṁ vañcento aññathā santaṁ aññathā pavedeti. Tenāha **"tenetaṁ sāṭheyyaṁ māyāto balavatarā vañcanāti daṭṭhabban"**ti. Santadosapaṭicchādanameva hi māyā. **Tenevā**ti balavatarañcanābhāveneva. Daḷhakerāṭiyañhi **"parikkhatatā"**ti vuttaṁ.

908. **Abhāvepī**ti **pi**-saddena "ko pana vādo bhāve"ti dasseti. Yadipi hi puthujjanānaṁ, ekaccānañca sekkhānaṁ yathārahaṁ attābhinivesādīhi katūpakāraṁ rūparāgādisaṁyojanakiccaṁ sādheti, ekaccānaṁ pana vinā eva tehīti kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti "ajjhattan"ti vuccati, tadabhāvato "bahiddhā"ti laddhavohāre rūpārūpabhave kevalampi saṁyojanakiccaṁ sādhentaṁ pavattatīti, tato eva rūpārūpāvacarasattānaṁ bahiddhāsaṁyojanabhāvahetu jātanti ca "bahiddhāsaṁyojanan"ti vuccatīti imamatthamāha **"sakkāyadiṭṭhādīnaṁ -pa- yojanaṁ nāmā"**ti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

909. Avijjābhavataṇhāti viya issāmacchariyadomanassādisahāyabhūtena dosenapi bhavābhisaṅkharaṇaṁ hotīti “**akusalamūlāneva vaṭṭamūlānī**”ti. Tenāha “**tīhi -pa- kathito**”ti.

919. Rūpārūpāvacaravipākānaṁ santapaṇītabhāvena uḷāratamattā tattha **sātisayo bhavarāgo** vutto.

920. **Mānena ṭhapanā**ti mānena seyyādivasena attano ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ca dahanā, paggaṇhanā vā.

921. **Taṁsampayuttā**ti dosasampayuttā.

922. **Tesaṁ vaṇṇabhedan**ti tesaṁ jīvānaṁ vaṇṇavisesaṁ, tesaṁ vā tathā kathentānaṁ sutvā. **Byāpī**ti sakalalokabyāpī, sakalasarīrabyāpī vā. **Parimaṇḍalo**ti paramāṇuppamāṇo hutvā parimaṇḍalo. **Ādi**-saddena aṅguṭṭhappamāṇo vayappamāṇoti-ādikaṁ saṅgaṇhāti.

923. **Utupariṇāmajo** sītādi-utuparivattajāto. **Opakkamiko** attano, parassa vā tādisa-upakkamanibbatto. **Visamaparihārajo** cirāsanaciraṭṭhānādinā kāyassa visamapariharaṇato jāto. **Sannipātajo** sañcayato paṭṭhāya paccekaṁ visamākārato dosattayasamodhānato jāto. **Kammasamuṭṭhāno** utupariṇāmādīhi vinā kammato samuṭṭhito. **Pittasemhavātasamuṭṭhānā** pana pittādīnaṁ adhikabhāveneva vuttā. Sabbassāpi hi rogassa dosattayaṁ āsannakāraṇaṁ dosappakopena vinā abhāvato. Kammaṁ padhānakāraṇaṁ katokāse eva tasmiṁ uppajjanato, itaraṁ pana tassa sahakārikāraṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Tayidaṁ pubbekatahetuvādino paṭikkhipanti. Upapajjavedanīyaphalampi pubbekatahetukapakkhikameva atītaddhikattā kammassāti arucisūcanatthaṁ kira-saddaggahaṇaṁ karoti “**upapajjavedanīyañca kira paṭikkhipantī**”ti.

924. **Dāhakāraṇatāyā**ti rāgādidasavidhaggidāhassa, narakaggidāhassa ca kāraṇatāya.

926. **Puthunimittasabhāvesū**ti puthu nānākilesādīnaṁ kāraṇasabhāvesu.

931. Addanaṁ **addā** maddavo, anekatthattā dhātūnaṁ tappaṭikkhepena **anaddā**ti āha **"amudutā vā anaddā"**ti.

936. Ayonisomanasikārahetukattā āvajjanāya akusalānukūlakiccatā daṭṭhabbā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

939. **Evaṁ-saddenā**ti nidassanatthena evaṁ-saddenāti adhippāyo. Bhavo eva abhivuddho **abhavo** yathā "asekkhā dhammā"ti[1]. Dutiyasmiṁ pakkhe bhavābhava-saddena sampattivipattiyo, vuddhihāniyo vā vuttāti veditabbā.

Agatiyāti ayuttagatiyā, appatirūpakiriyāyāti attho.

Kodhūpāyāsa -pa- mātugāmā vā ūmi-ādibhayanti yojanā. **Pañcakāmaguṇamātugāmaggahaṇe**ti pañcakāmaguṇaggahaṇe, mātugāmaggahaṇe ca.

"Sayaṁkataṁ sukhadukkhan"ti-ādikā diṭṭhi yadipi aññesampi diṭṭhigatikānaṁ attheva, **timbaruko** pana tathādiṭṭhiko bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pucchīti sā diṭṭhi **"timbarukadīṭṭhī"**ti[2] vuttā. Tenāha **"timbaruko -pa- āgatattā"**ti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe.   2. Saṁ 1. 261 piṭṭhe.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. **Āgamanassa** paṭisandhiggahaṇavasenāti adhippāyo.

941. **Upacayanato**ti vaḍḍhanato. **Aññathā**ti lābhato, takkanato ca aññappakāro gahitoti taṁ dassento **"saddhāruci-ādīhī"**ti āha. Anussavato hi saddahanaṁ, ruccanaṁ pana jātissarañāṇatopi hoti. **Ādi-**saddena khanti-ādīnaṁ saṅgaho.

942. Akkhanti mūlaṁ etesanti **akkhantimūlakā. Dukkaṭadubbhāsitatādidosā** tādisāni kāyavacīmanoduccaritāni.

943. **Udaggatāsaṅkhāto avūpasamo** na uddhaccasaṅkhātoti pītiyā eva savipphārikatāsaṅkhataṁ asantasabhāvaṁ āha. **Avūpasamahetubhūto**ti vikkhepahetubhūto. **Pītiyā ākāro**ti pītiyā pavatti-ākāro.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Chakkanidesavaṇṇanā

944. **Tenā**ti kodhādīnaṁyeva vivādamūlattā.

945. Kusalānuyoge sātaccaṁ **kusalānuyogasātaccaṁ.**

Gaṇena sattasamūhane saṅgaṇi sannipatanaṁ yena saddhiṁ, tena saṅgati **gaṇasaṅgaṇikā. Kassaci** ghāsacchādanādikassa.

946. **Upavitakketī**ti ārammaṇaṁ upecca takketi.

948. **Adhiccasamuppanniko**ti "adhiccasamuppanno attā ca loko cā"ti evaṁvādī.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

852. **Osīdanākārenā**ti kattabbakamme anussahanākārena.

958. **Te** abhinivesā **asaññīvādā** vadanti etehīti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Navakaniddesavaṇṇanā

960-963. **Dasamassā**ti aṭṭhānaghātassa.

Ajjhattanti gocarajjhattaṁ adhippetaṁ. **Etassa** gāthāvacanassa. **Niṭṭhapetvā**ti abhinigassa.

964. **Aññesaṁ** phassādīnaṁ **saṅkhatabhāve** yathāsakaṁ paccayehi. Yenākārena mānassa sātisayā pavatti, taṁ dassetuṁ **"ahanti, asmīti cā"**ti vuttaṁ. **Attano**ti diṭṭhigataparikappatassa attano. Yathā mānassa sampaggahavasena, evaṁ taṇhāya mamattavasena, diṭṭhiyā niccādivasena **pavatti visesavatī** samānepi anāgatakālāmasaneti āha **"bhavissantī -pa- vutto"**ti. "Ahamasmī"ti pana pavattamānasseva bhavatīti sabbapadassādhāraṇassa mānasseva vasena iñjitāditā aṭṭhakathāyaṁ vuttā.

Navakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

970. **Saṅkappanan**ti "kusalatā"ti vuttapadassa atthavacanaṁ. **Tassā** upāyacintāya. **Micchābhāvo** sāvajjabhāvo. **Tadākāro moho**ti yathāvuttākārena pavatte cittuppāde moho. **Tassāpi** yathāvuttapaccavekkhaṇāyapi yathākatapāpepi. **Adhimānasampayuttaṁ sañjānanaṁ** pakatipurisantaradassanādivasena pavattaṁ diṭṭhisampayuttacittaṁ phalaṁ viya vimuttanti gahitaṁ daṭṭhabbaṁ.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. **Visesaṁ akatvā**ti anupanidhānaṁ, samato ca asamato ca upanidhānanti imaṁ vibhāgaṁ akatvā, yo "itthaṁ, evaṁ, aññathā"ti padehi pakāsito.

Visesassāti "itthaṁ, evaṁ, aññathā"ti yathāvuttasseva visesassa. **Diṭṭhiyā**ti diṭṭhiyā gahitāya tadavinābhāvinī **taṇhā** dassitā. **Sīsasīsamūlakehī**ti catūhi sīsehi, dvādasahi ca sīsamūlakehi. Sayameva ca taṇhā dassitāti yojanā. Yadi diṭṭhimānagāhopi idhādhippeto, yato "taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato"ti[1] aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, kathaṁ "taṇhāvicaritānī"ti vacananti āha **"diṭṭhimānesū"**ti-ādi. **Taṁmūlakattā**ti taṇhāmūlakattā.

974. Na avakkarīyatīti **anavakārī,** taṁ anavakāriṁ katvā, taṁ padantarena vibhāvento **"anavakkari, taṁ katvā"**ti āha. **Vikkhepanaṁ** avayavato vibhāgo. **Attato avinibbhujitvā**ti yvāyaṁ diṭṭhigatikaparikappito atthā, tato avisuṁ katvā.

976. Bahikatāni rūpādīni upagantvā pavattā taṇhā upādāyāti vuttāti yojanā.

Ekaccassa puggalassa ekasmiṁ attabhāve kassaci taṇhāvicaritassa asambhavo, kassacideva sambhavoti āha **"kassaci sambhavadassanatthaṁ vuttan"**ti.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 496 piṭṭhe.

18. Dhammahadayavibhaṅga

1. Sabbasaṅgāhikavāravaṇṇanā

978. **Dhātusambhava -pa- saṅgahitattā**ti ettha khandhādīnaṁ kāmadhātu-ādidhātūsu sambhavabhedabhinnānaṁ niravasesato saṅgahitattāti vibhāgena yojanā, tathā sesesupi pariyāpannapabhedabhinnānanti-ādinā. Tattha **"niravasesato saṅgahitattā"**ti iminā "sabbasaṅgāhikavāro"ti ayamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Yasmā cettha khandhādīnaṁ dvādasannaṁ koṭṭhāsānaṁ anavasesasaṅgaho, tasmā evaṁ dutiyavārādīnañcettha anuppaveso veditabbo. Khandhādīnameva hi tesaṁ sambhavādivicāro uppattānuppattidassanavāroti vattuṁ yuttoti yojanā. Anuppattidassanañcettha atthāpattisiddhaṁ veditabbaṁ. Na hi tattha "kati khandhā na pātubhavantī"ti-ādipāḷi atthi.

979. **Pucchānurūpan**ti yenādhippāyena pucchā kattā, tadanurūpaṁ. **Avitathabyākaraṇaṁ** nāma buddhānaṁ eva āveṇikaṁ, aññesaṁ taṁ yādicchikaṁ sutakkharasadisanti āha **"sabbaññuvacanaṁ viññāya katattā"**ti.

Sabbasaṅgāhikavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Uppattānuppattivāravaṇṇanā

991. "Kāmabhave"ti idaṁ okāsavasena vatvā puna sattasantānavasena vattuṁ "kāmadhātusambhūtānañcā"ti vuttanti tamatthavisesaṁ dassento **"iddhiyā -pa- attho"**ti āha. "Na vattabbaṁ siyā"ti kasmā vuttaṁ, yadipi asaññasattānaṁ acakkhutattā, rūpāyatanaṁ accantasukhumattā heṭṭhimabhūmikānañca agocaro, samānabhūmikānaṁ pana vehapphalānaṁ, uparibhūmikānañca suddhāvāsānaṁ cakkhāyatanassa gocaro hotīti āyatanādikiccaṁ karotiyevāti sakkā vattuṁ. Yaṁ panettha vitthārato vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā[1] vuttameva. "Heṭṭhato avīcinirayaṁ pariyantaṁ katvā uparito

---

1. 120-121 piṭṭhesu.

paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṁ etasmin"ti-ādinā[1] vuttapadesā **kāmāvacarādi-okāsā. Te sattanikāyā ca dhātūti vuccanti** samudāyassa avayavādhārabhāvato yathā "māsapuñjo māso"ti. Sattā uppajjanti etthāti sattuppatti, uppajjanaṭṭhena sattāva uppatti sattuppattīti evaṁ okāsasattalokadvayassa sattuppattipariyāyo veditabbo. **Sattabhāvena uppatti,** na anupādinnakkhandhā viya saṅkhārabhāvenevāti adhippāyo. Ke pana teti āha **"sattāvāsavasena -pa- upādinnakakkhandhā"**ti. **Taṁtaṁpariyāpannānan**ti taṁtaṁsattāvāsapariyāpannānaṁ sattānaṁ, saṅkhārānameva vā. **Sadisādhiṭṭhānabhāvenā**ti sadisākārena pavattamānānaṁ khandhānaṁ patiṭṭhānabhāvena. Yebhuyyena hi tasmiṁ sattāvāse dhammā samānākārena pavattanti.

Uppattānuppattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Pariyāpannāpariyāpannavāravaṇṇanā

999. **Tattha, aññattha cā**ti tasmiṁ, aññasmiñca bhave, okāse ca. Paricchedakārikāya kāmāditaṇhāya paricchijja āpannā gahitāti pariyāpannāti taṁtaṁbhavādi-antogadhā **taṁtaṁpariyāpannā.**

Pariyāpannāpariyāpannavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Uppādakakamma-āyuppamāṇavāra

1. Uppādakakammavaṇṇanā

1021. **Dhātuttayabhūtadevavasenā**ti kāmādidhātuttaye nibbattadevānaṁ vasena.

Uppādakakammavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Āyuppamāṇavaṇṇanā

1026. Suparimajjitakañcanādāsaṁ viya sobhati vijjotatīti subho, sarīrobhāso, tena subhena kiṇṇā vikiṇṇāti **subhakiṇṇā.**

1027. **Taṁtaṁmanasikāran**ti parittapathavīkasiṇādigatamanasikāraṁ. **Appanākkhaṇepī**ti **pi**-saddena pubbabhāgaṁ sampiṇḍeti. Chandanaṁ ārammaṇapariyesanaṁ **chando,** kattukamyatāchando. Paṇidhānaṁ cittaṭṭhapanā **paṇidhi,** saññāvirāgādīhi ārammaṇassa visesanaṁ tathāpavattāya bhāvanāya ārammaṇakaraṇameva.

Vipulaṁ vuccati mahantaṁ, santabhāvopi mahanīyatāya mahantamevāti āha **"vipulā phalāti vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalā"**ti.

1028. Yaṁ cātumahārājikānaṁ āyuppamāṇaṁ, **sañjīve** eso eko rattidivo, tāya rattiyā tiṁsa rattiyo maso, tesa māsena dvādasamāsiko saṁvaccharo, tena saṁvaccharena pañca vassasatāni sañjīve āyuppamāṇaṁ. Yaṁ tāvatiṁsānaṁ āyuppamāṇaṁ, eso **kāḷasutte eko** rattidivo -pa- tena saṁvaccharena vassasahassaṁ kāḷasutte āyuppamāṇaṁ. Yaṁ yāmānaṁ āyuppamāṇaṁ, eso **saṅghāte** eko rattidivo -pa- tena saṁvaccharena dve vassasahassāni saṅgāte āyuppamāṇaṁ. Yaṁ tusitānaṁ āyuppamāṇaṁ, **roruve** eso eko rattidivo -pa- tena saṁvaccharena cattāri vassasahassāni roruve āyuppamāṇaṁ. Yaṁ nimmānaratīnaṁ āyuppamāṇaṁ, **mahāroruve** eso eko rattidivo -pa- tena saṁvaccharena aṭṭha vassasahassāni mahāroruve āyuppamāṇaṁ. Yaṁ paranimmitavasavattīnaṁ devānaṁ āyuppamāṇaṁ, **tāpane** eso eko rattidivo -pa- tena saṁvaccharena soḷasa vassasahassāni tāpane āyuppamāṇaṁ. **Mahātāpane** upaḍḍhantarakappo. **Avīciyaṁ** eko antarakappo ca āyuppamāṇanti vadanti. Devānaṁ adhimuttakālakiriyā viya tādisena puññabalena antarāpi maraṇaṁ hotīti **"kammameva pamāṇan"**ti vuttanti veditabbaṁ. Evañca katvā abbudādi-āyuparicchedopi yuttataro hotīti.

Kiṁ jhānanti aṭṭhasu jhānesu kataraṁ jhānaṁ. **Bhavasīsānī**ti bhavaggāni, puthujjanabhavaggaṁ ariyabhavaggaṁ sabbabhavagganti vehapphalādīnaṁ samaññā. **Kassaci sattā**ti puthujjanassa, **kassaci pañcā**ti sotāpannassa, sakadāgāmino ca, **kassaci tayo**ti anāgāmino vasena vuttaṁ. Tasmā so brahmakāyikādīhi cuto arūpaṁ upapajjanto veditabbo. "Navasu brahmalokesu nibbattariyasāvakānaṁ tatrūpapattiyeva hoti, na heṭṭhūpapattī"ti[1] ayaṁ aṭṭhakathāpāṭhoti adhippāyena **"yaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. "Tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi, na heṭṭhūpapattī"ti pana pāṭhoti tena "heṭṭhūpapattiyeva nivāritā"ti-ādivacanena payojanaṁ natthi. Arūpadhātūpapatti ca na nivāritāti sambandho. Arūpadhātūpapatti na nivāritā "matthake ṭhitova parinibbātī"ti niyamassa anicchitattā.

Aññatthāti kāmaloke. **Tatthā**ti rūpaloke. **Ayaṁ aṭṭhakathā**ti "paṭhamajjhānabhūmiyaṁ nibbatto -pa- parinibbātī"ti[1] evaṁ pavattā aṭṭhakathā. **Tenevā**ti yasmā rūpadhātuyaṁ upapanno adhippeto, na upapajjanāraho, teneva kāraṇena. **Tassā**ti yathāvuttassa rūpadhātuyaṁ upapannassa ariyasāvakassa. Yena rūparāgena tattha rūpabhave upapanno, tasmiṁ arūpajjhānena vikkhambhite sammadeva diṭṭhādīnavesu yathā kāmarūpabhavesu āyatiṁ bhavābhilāso na bhavissati, evaṁ arūpabhavepīti dassento āha **"puna -pa- bhavissatiyevā"**ti. **Tattha nibbatto**ti rūpadhātuyaṁ upapanno. **Ariyamaggaṁ bhāvetvā**ti heṭṭhimaṁ ariyamaggaṁ sampādetvā. **Nibbattabhavādīnavadassanavasenā**ti tasmiṁ rūpabhave nibbattopi tattheva ādīnavadassanavasena. **Anivattitabhavābhilāso**ti upari arūpabhave avissaṭṭhabhavapatthano, yato arūpadhātuyaṁ upapajjanāraho. **Tassa vasenā**ti tādisassa ariyasāvakassa vasena. "Kassaci pañca, kassaci tayo anusayā anussentī"ti ayaṁ **yamakapāḷi**[2] **pavattā.**

Āyuppamāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 505 piṭṭhe. 2. Abhi 6. 282 piṭṭhe.

7. Abhiññeyyādivāravaṇṇanā

1030. "Ruppanalakkhaṇaṁ rūpaṁ, anubhavanalakkhaṇā vedanā"ti-ādinā **sāmaññalakkhaṇapariggāhikā.** "Phusalakkhaṇo phasso, sātalakkhaṇaṁ sukhan"ti-ādinā **visesalakkhaṇapariggāhikā.**

"Cattāro khandhā siyā kusalā"ti-ādīsu idha yaṁ vattabbaṁ, taṁ khandhavibhaṅgādīsu vuttaṁ, tasmā tattha vuttanayeneva gahetabbanti adhippāyo. Sesaṁ yadettha na vuttaṁ, taṁ suviññeyyamevāti.

Abhiññeyyādivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sammohavinodaniyā ṭīkāya līnatthavaṇṇanā

Vibhaṅga-anuṭikā samattā.

Vibhaṅga-anuṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā